

నేకరణవ్యాపారోపరమమాత్రం విపక్ష్యతే న స్వాతంత్ర్యం కస్యచిద
బుద్ధిపూర్వకస్యాపి స్వాపే కరణవ్యాపారోపరమస్య దృష్టత్వాత్
యస్త్యయం వ్యవదేశో దర్శితః 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే' ఇతి స బుద్ధే
రేవ కర్తృత్వం ప్రాపయతివిజ్ఞానశబ్దస్యతత్ర ప్రసిద్ధత్వాస్తనోఽనంతరం
పాతాచ్చ 'తస్య శ్రద్ధేవ శిః' ఇతి చ విజ్ఞానమయస్యాత్మనశ్శ్రద్ధాద్యవ
ంసవత్వసంకీర్తనాచ్చిద్ధాదీనాం చ బుద్ధిధర్మత్వప్రసిద్ధేః 'విజ్ఞానం దేవా
స్సర్వే బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే' ఇతి చ వాక్యశేమాత్, జ్యేష్ఠస్య
చ ప్రథమజత్వస్య బుద్ధౌ ప్రసిద్ధత్వాత్. 'సవష వాచశ్చిత్తసోఽత్తరో
త్తరక్రమో యద్యజ్ఞః' ఇతి చ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య వాగ్బుద్ధిసాధ్య
త్వావధారణాత్. న చబుద్ధేశ్చక్తివిపర్యయః కరణానాం కర్తృత్వాభ్యు
పగమే భవతి సర్వకారకాణామేవ స్వవ్యాపారేషు కర్తృత్వస్యావశ్యం

త్వనః కర్తృత్వమితి ప్రాప్తా విజ్ఞానం బుద్ధిరేవ తస్యావవాత్ కర్తృత్వముచ్యతే, న
తమపహితాత్వనః కర్తృత్వసిద్ధయశ్చత్యభిప్రేత్యాహ—యస్త్వితి. 'యోఽయం విజ్ఞాన
మయః' ఇత్యాదిశ్రుతిషు విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధౌ ప్రసిద్ధత్వాదత్ర చమనోమయశోకానంతరం
చరితత్వాచ్చిద్ధాదిలింగాచ్చ బుద్ధిరేవ విజ్ఞానమిత్యర్థః. తత్రైవ లింగాంతరమాహ—
విజ్ఞానం దేవా ఇతి. 'మహద్యక్షం ప్రథమజ' మిత్యాది శ్రుతౌ హిరణ్యగర్భబ్రహ్మక
బుద్ధేః జ్యేష్ఠత్వోక్తేరత్ర దేవైరిందియైరుపాస్యమానం జ్యేష్ఠం బ్రహ్మ విజ్ఞానం బుద్ధి
రేవేత్యర్థః. యక్షం పూజ్యం. కించ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య బుద్ధికార్యత్వోక్తేత్రాపి
యజ్ఞకర్తృవిజ్ఞానం బుద్ధిరిత్యాహ—స ఏవ ఇతి. చిత్రేన ధ్యాత్యావాచామంత్రోక్త్యా
యజ్ఞో జాయతే తతశ్చిత్తస్య వాచః పూర్వోత్తరభావో యజ్ఞ ఇత్యర్థః. యచోఽచక్రం
బుద్ధేః కర్తృత్వే శక్తివైచరిత్యప్రసంగ ఇతి తన్ను, విక్షిప్త్యంతే తండులూ, జ్వలంతి
కాష్ఠాని, విభర్తి స్థలీతి స్వస్వవ్యాపారేషు సర్వకారకాణాం కర్తృత్వస్వీకారాది
త్యాహ—నచేతి. తస్మి బుద్ధ్యాదీనాం కర్తృత్వకరణత్వవార్తా లేషు న స్వాదిత్యత
ఆహ—ఉపలబ్ధీతి. యథా కాష్ఠానాం స్వవ్యాపారే కర్తృత్వేపి పాకాపేక్షయా
కరణత్వం తథా బుద్ధ్యాదీనామధ్యవసాయసంకల్పాదిక్రియాకర్తృత్వేఽపువలబ్ధి

పేక్ష్య తు స్వయాపేక్షాకర్తా సుఖ భవతి, తథాత్మాపి బుద్ధ్యాదికరణాన్యపేక్ష్య కర్తా
సంకరతి, అనపేక్ష్య తు స్వభావతోఽకర్తాపరమానందఘన ఏవ భవతి. విధితాస్త్రం తు

భావిత్వాత్. ఉపలబ్ధ్యపేక్షం త్వేహం కరణానాం కరణత్వం, సా
చాత్మనః. న చ తస్యామప్యస్య కర్తృత్వమస్తి, నిత్యోపలబ్ధిస్వరూప
త్వాత్. అహంకారపూర్వకమః కర్తృత్వం నోపలబ్ధ్యుపాధిమత్వ
అహంకారస్యాప్యసలభ్యమానత్వాత్. నచైవం సతి కరణాంతరకల్ప
నాప్రసంగః, బుద్ధేః కరణత్వాభ్యుపగమాత్. సమాధ్యభావస్తు శాస్త్రా
ర్థవత్త్వేనైవ పరిహృతః, యథాస్థాప్తమేవ కర్తృత్వముపాదాయ సమా
ధివిధానాత్, తస్మాత్కర్తృత్వమప్యాత్మన ఉపాధినిమిత్తమేవేతిస్థితమ్.

పేక్షయా కరణత్వమిత్యర్థః. నను తద్వ్యుపలబ్ధిః కస్య వ్యాపార ఇత్యుక్త ఆహ—సా
చేతి. తద్వి తస్యామాత్మా కేవలః కర్తా స్యాద్యస్య యో వ్యాపారస్య తస్య కర్తేతి స్థితి
రిత్యుక్త ఆహ—న చేతి. ఉపలబ్ధిర్నిత్యత్యే బుద్ధ్యాదీనాం కథం కరణత్వముక్తమితి
చేదుచ్యతే, అఖండసాక్షివైతన్యం బుద్ధివృత్తిభిర్నిన్నం సద్విషయావచ్ఛిన్న త్వేన
కాయతే, తథాచ విషయావచ్ఛిన్నమైతన్యస్యోపలబ్ధౌ బుద్ధ్యాదీనాం కరణత్వం
బుద్ధ్యాద్యుపాధితత్వనః కర్తృత్వం న కేవలస్య, న చ బుద్ధే కేవ తత్కర్తృ
త్వం చైతన్యస్య జడవ్యాపారత్వాయాగాదితి భావః. యచ్ఛక్తం బుద్ధేః కర్తృ
త్వే సవివాహాంధీగమ్యో జీవ ఇతి తస్య కరణాంతరం కల్పనీయం, తథాచ నామ
మాత్రే వివాద ఇతి తత్ర కేవలాత్మనః కర్తృత్వముక్తమితి భ్రాంతిం నిరస్యతి—
అహంకారేతి. సాంఖ్యనిరాసార్థం బుద్ధ్యభేదేనాధ్యస్తచిదాత్మకాహంకారగతం
కర్తృత్వం యదుక్తం తదహంధీగమ్యస్య బుద్ధివిజృంభస్యాత్మనవివ న కేవలస్య సాక్షిణో
భవితుమర్హతి, దృశ్యధర్మస్య సాక్షిస్యభావత్వాయాత్. ఏవం విజృంభత్వనః కర్తృత్వే
విశేషజీభూతాయా జడబుద్ధికేవ కరణత్వోపపత్తేర్న కరణాంతరకల్పనాప్రసంగః.
అథానైవం వినా కేవలబుద్ధికర్తృత్వవాదినస్తు కరణాంతరప్రసంగో దుర్నివార ఇత్యర్థః.
ఏవం శాస్త్రార్థవత్త్వాదిహేతునామాత్మనః కర్తృత్వమాత్రసాధకత్వేఽపి స్వాభావిక
కర్తృత్వసాధనసామర్థ్యాభావాదధ్యస్తమేవ కర్తృత్వం విధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనాముప
జీష్యమ్. తస్మాదసంగత్వవిధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్—

ఇతి పంచదశాధికరణమ్.

కర్తృత్వం వినా అనుపపన్నం తత్సాధయతి, న తు తస్య స్వాభావికత్వమపి నతేనా
సంగత్వశ్రుత్యేవోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. పరాత్తు తచ్చుతే. ౪౧.

యదిదమవిద్యావస్థాయాముపాధినిబంధనం కర్తృత్వం జీవన్మూర్త్యాభిహితం? తత్కిమనపేక్ష్యత్వం భవతి? అహోస్విదీశ్వరాపేక్షమితి భవతి విచారణా. తత్ర ప్రాప్తం తావన్నేశ్వరమపేక్షతే జీవకర్తృత్వభి. కస్తాత్, అపేక్షాప్రయోజనాభావాత్. అయం హి జీవస్వయమేవ రాగద్వేషాదిదోషప్రయుక్తః కారకాంతరసామగ్రిసంపన్నః కర్తృత్వమనుభవितుం శక్నోతి తస్య కిమీశ్వరః కరిష్యతి. న చ లోకే ప్రసిద్ధిరస్తి కృష్యాదికాసుక్రియాస్వనడుహాదివదీశ్వరోఽపరోఽపేక్షితవ్యభి. క్లేశాత్తేన చ కర్తృత్వేన జంతూన్సంసృజత ఈశ్వరస్య నైర్లుప్త్యాం ప్రసజ్యేత విషమఫలం చైషాం కర్తృత్వం విదధతో

౪౧. పరాత్తు తచ్చుతే యథా స్ఫటికలాహిత్యాధ్యానే లోహితద్రవ్యంకరణం తేచాయం స్ఫటికో లోహితభిత్వమనుభవతాత్థా కామాదిపరిణామిబుద్ధిరాత్మనికర్తృత్వాద్యధ్యానే కరణమిత్యుక్తం తదభ్యుక్తం కర్తృత్వముపజీవ్య జీవస్య కారకసంపన్నత్వాదీశ్వరస్య కారయితృత్వశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ—యదిదమితి. అత్రైషహేతవేత్యాదిశ్రుతీనాంకర్తృత్వస్వాతంత్ర్యదోషతవిధ్యాదిశ్రుతిభిర్విరోధసమాధానాత్పాదసంగతిః. కర్మమీమాంసకమతేనపూర్వపక్షయతి—తలేత్యాదినా. బుద్ధ్యాధికారకసంపత్తావీశ్వరవ్యతిరేకే కర్తృత్వవ్యతిరేకానుపలభ్యేత్వేశ్వరః ప్రయోజకః. కించ ప్రయోజకత్వేనైర్లుప్త్యాదిప్రసంగఇత్యాహ—క్లేశాత్తేనచేతి. దత్తోత్తరమిదం చోద్యమితి శంకాతేననివృతి. పూర్వం జీవస్య ధర్మాధర్మవత్త్వం సిద్ధవత్కృత్య తత్సాపేక్షత్వాద్విషమజగత్కర్తృత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం సంప్రతీశ్వరాధీనత్వే జీవస్య కర్తృత్వే సిద్ధే ధర్మాధర్మవత్త్వసిద్ధిస్తద్యత్త్వసిద్ధౌ తత్సాపేక్షకారయితృత్వసిద్ధిరీశ్వరస్య కారయితృత్వే

జౌపాధికం కర్తృత్వముపజీవ్య తత్ ఈశ్వరాయత్తమితి సాధయితుం పూర్వోక్తసంగత్యైవేదమాహ—

అత్ర చ 'ఏష హేతవ సాధు కర్త కారయతి' ఇత్యాదిశ్రుతేః విధ్యాదికాస్త్రేణ విరోధోఽస్తి న వేతి సుచేహే, రాగద్వేషాదివశాత్ స్వత ఏవాత్మనః కర్తృత్వసంభవాత్ తత్ప్రతిపాదకవిధ్యాదికాస్త్రేణ విరోధోఽస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సాత్తుతక్షణః పూర్వపక్షవ్యావృత్తిర్ధః. న స్వతో జీవస్య కర్తృత్వాదిసిద్ధిః; కిం తు పరాత్ పరస్పాదీశ్వరాత్ కర్మాధ్యక్షాదవిద్యాతిమిరాంధస్య కర్తృ

వైషమ్యమ్ నను. 'వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వా'దిత్యుక్తం సత్యము క్తమ్. సతిత్విశ్వరస్య సాపేక్షత్వసంభవే, సాపేక్షత్వంచ నేశ్వరస్య సంభవతి సతోర్జ్వంతూనాం ధర్మాధర్మయోస్తయోశ్చ సద్భావస్సతిజీవస్య కర్తృత్వే, తదేవ చేత్కర్తృత్వమిశ్వరాపేక్షంస్యాత్ కిం విషయమిశ్వరస్య సాపేక్షత్వముచ్యేత. అకృతాభ్యాగమశ్చైవం జీవస్య ప్రసజ్యేత. తస్మాత్స్వతవ జీవస్య కర్తృత్వమితి. ఏతాం ప్రాప్తిం తుశబ్దేన వ్యావర్త్య ప్రతిజానీతే. 'పరాది'తి. అవిద్యావస్థాయాం కార్యకరణసంఘాతావివేకదర్శినో జీవస్యావిద్యాతిమిరాంధస్య సతః పరస్మాదాత్మనః కర్తాధ్యక్షాత్పర్వభూతాధివాసాత్సాక్షిణశ్చేతయితురీశ్వరాత్తదనుజ్ఞయా కర్తృత్వభోక్తృత్వలక్షణస్య సంసారస్య సిద్ధిస్తదనుగ్రహహేతుకేనైవ చ విజ్ఞానేన మోక్షసిద్ధిర్భవితుమర్హతి. కుతః, తచ్చుితే. యద్యపి రాగాదిదోషప్రయుక్తస్సమగ్రిసంపన్నశ్చ జీవః, యద్యపి చ లోకే కృష్యాదిషు కర్మసు నేశ్వరకారణత్వం ప్రసిద్ధం, తథాపి సర్వాస్వేవ ప్రవత్తిష్ఠిశ్వరో హేతుకర్తేతి శ్రుతేరవసీయతే. తథాపి శ్రుతిర్భవతి 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష హ్యేవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషత' ఇతి'య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరో

సిద్ధే జీవస్య కర్తృత్వసిద్ధితి చక్రకాపలేః కర్మసాపేక్షత్వం న సంభవతీత్యుచ్యత ఇత్యాహ—సత్యమితి—అస్తు. కర్మానపేక్షస్య ప్రవర్తకత్వం తత్రాహ—అకృతేతి. అనపేక్షస్య ప్రవర్తకత్వే ధర్మవతో నరాః దుఃఖేనాధర్మవతస్సుఖేన యోజయత్, కారుణికత్వే వా సర్వే సుఖన ఏకరూపాస్సుయిరితి జగత్వైచిత్ర్యం విధ్యాధికాస్త్రం చ న స్యాత్. తస్మాద్విధ్యాదికాస్త్రార్థవత్త్వాయ రాగద్వేషాభావాయ చ స్వభవజీవస్య కర్తృత్వం వాచ్యం, తథాచ కారయితృత్వశ్రుతివిరోధః. ఈశ్వరస్తావికా వా సా శ్రుతిరితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—ఏతామితి. యథా చందనాదిసామగ్రియం సత్త్వాం ధర్మవ్యతిరేకే సుఖవ్యతిరేకగ్రహభావేఽపి 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతీ' త్యాది త్యాదిసంసారసిద్ధిః, తదనుగ్రహే తు విజ్ఞానేన మోక్షసిద్ధిర్భవిష్యతి. కుతః, తచ్చుితే 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి' ఇత్యాదికాయాః శ్రుతేః తస్యేశ్వరస్య హేతుకర్తృత్వమవసీయత ఇత్యర్థః.

యమయతీ'తి వైవంజాతీయకా. నన్వేషమీశ్వరస్య కారయితృత్వే
సతి వైషమ్యవైర్ఘ్యేణ్యే స్యాతామకృతాభ్యాగమశ్చ జీవన్వేతి,
నేత్యుచ్యతే.

సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు

విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః. ౪౨.

తుశబ్దశోచితదోషవ్యావర్తనార్థః. కృతో యః ప్రయత్నో జీ
వస్య ధర్మాధర్మలక్షణస్తదపేక్షవినయనమీశ్వరః కారయతి, తతశ్చైతే
చోదితా దోషా న ప్రసజ్యంతే. జీవకృతధర్మాధర్మవైషమ్యాపేక్షవిన
తత్తత్ఫలాని విషమం విభజేత్ పర్జన్యవదీశ్వరో నిమిత్తత్వమాత్రేణ.
యథాలోకే నానావిధానాం గుచ్ఛగుల్మాదీనాం ప్రీహీయవాదీనాం
చాసాధారణేభ్యస్త్వస్త్వబీజేభ్యో జాయమానానాం సాధారణం నిమి
త్తం భవతి పర్జన్యః, సహ్యసతి పర్జన్యే రసపుష్పఫలపలాశాది వైషమ్యం
తేషాంజాయతే, నాప్యసత్సు స్వస్త్వబీజేషు, ఏవంజీవకృతప్రయత్నాపేక్షః

శాస్త్రప్రామాణ్యాదేవ ధర్మస్య హేతుత్వసిద్ధిః, ఏవమీశ్వరస్యాపి శాస్త్రబలాత్కార
యితృత్వసిద్ధిరితి భావః.

౪౨. ధర్మాధర్మాభ్యామేవ ఫలవైషమ్యసిద్ధేరలమీశ్వరేణేత్యాశంక్య బీజైరేవాం
కురవైషమ్యసిద్ధేః పర్జన్యవైయర్థ్యం స్యాత్, యది విశేషహేతునాం సాధారణ
హేతుప్రేక్షత్వాన్న వైయర్థ్యం. తస్మిన్ శ్వరస్యాపి సాధారణహేతుత్వాన్న వైయర్థ్య
మిత్యాహ—పర్జన్యవదితి. దృష్టాంతం వివృణోతి—యథేతి. అతిదీర్ఘవల్లీగ్రంథయా
గుచ్ఛాః పుష్పస్తంభకా వా, గల్తాస్తు హస్తవల్ల్య ఇతి భేదః. కిమీశ్వరస్య కార
యితృత్వే జీవస్య కర్తృత్వం న స్యాదిత్యాపాద్యతే? ఉత చక్రకావత్త్విర్యా? నాద్యః

నను ఈశ్వరస్య కారయితృత్వే వైషమ్యవైర్ఘ్యేణ్యే స్యాతామకృత ఆహ—

తురుక్షశంకానిరాసార్థః. జీవేన కృతో యః ప్రయత్నో ధర్మాధర్మలక్షణః
తదపేక్ష ఏవేశ్వరోఽన్యస్మిన్నపి జన్మని ధర్మాదికం. కారయతి తదపేక్షశ్చ సుఖాది
ఫలం ప్రయచ్ఛతీతి న వైషమ్యవైర్ఘ్యేణ్యే ప్రసజ్యతే. అనాదిత్వాత్సంసారస్య
పూర్వజన్మకృతధర్మాద్యపేక్షా యుక్తేషు. నను కస్తాత్తదపేక్షత్వమత ఆహ—విహిత

ఈశ్వరస్తేహంశుభాశుభం విదధ్యాదితి శ్లిష్యతే. నను కృతప్రయత్నా పేక్షత్వమేవ జీవస్య పరాయత్తే కర్తృత్వే నోపపద్యతే. నైష దోషః, పరాయత్తేఽపి హి కర్తృత్వే కరోత్యేవజీవః, కుర్వంతం హితమీశ్వరః కారయతి. అపిచ పూర్వప్రయత్నమపేక్ష్యేదానీం కారయతి పూర్వతరం చ ప్రయత్నమపేక్ష్య పూర్వమకారయదిత్యనాదిత్వాత్సంసారస్యాన వద్యమ్. కథం పునరవగమ్యతే కృతప్రయత్నా పేక్ష ఈశ్వర ఇతి. విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః ఇత్యాహ. ఏవం హి 'స్వర్గకామో యశేత బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకస్య విహితస్య ప్రతి షిద్ధస్య చావైయర్థ్యం భవతి, అన్యథా తదనర్థకం స్యాత్, ఈశ్వరఏవ విధిప్రతిషేధయోర్నియుజ్యేత అత్యంతపరతంత్రత్వాజ్జీవస్య. తథా విహితకారిణమప్యనర్థేన సంస్పృశేత్ప్రతిషిద్ధకారిణమప్యనర్థేన, తతశ్చ సామాన్యం వేదస్యాప్తమియాత్. ఈశ్వరస్య చాత్యంతానపేక్ష త్వే లోకకస్యాపి పురుషకారస్య వైయర్థ్యమ్. తథా దేశకాలనిమిత్తానాం

ఇత్యాహ—నైష దోష ఇతి. ఆధ్యాపకాధీనస్య వటోర్దుఖ్యాభ్యయన కర్తృత్వచర్య నాదితి భావః. చక్రకం నిరస్యతి—అపిచేతి. అనవద్యం జీవస్య కర్తృత్వమీశ్వరస్య కారయత్పత్వం చేతి శేషః. ఈశ్వరస్య సాపేక్షత్వే విధ్యాదికాస్త్రప్రామాణ్యాన్యథా నుపపత్తిం ప్రమాణయతి—కథ మిత్యాదినా. ఏవం సాపేక్షత్వే నత్యవైధర్మ్యం భవ త్యన్యథాపేక్షత్వే వైయర్థ్యం ప్రపంచయతి—ఈశ్వర ఇతి. తయోస్థానీ న ఏవ నియుజ్యేత అభిషిచ్యేత, తయోః కార్యం న ఏవ కర్మాదితి యావత్. అథాచ జీవస్య నిరపేక్షేశ్వరపరతంత్రత్వాద్విధ్యాదికాస్త్ర ముపేక్షానర్థకమనర్థకం స్యాదితి సంబంధః. అదిశబ్దార్థమాహ—తథేతి. పురుషకారః ప్రయత్నః. పూర్వోక్తదోషాః కృతాభ్యాగ మాదిః, తస్మాత్కర్తృసాపేక్షేశ్వరస్య కారయత్పత్వాదేష హ్యేవేత్వాదిశ్రుతేర్విధ్యా దిశ్రుత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి షోడశాధికరణమ్.

ప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః ఈశ్వరస్య కర్తృపేక్షత్వే 'జ్యోతిష్టామేన యశేత' 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్యః' ఇతి ద్వయోర్విహితప్రతిషిద్ధయోః అవైయర్థ్యం భవతి, అన్యథా విధినిషేధాస్త్రమనర్థకమేవ స్యాత్. ఏవం చ ఈశ్వరాధీనకర్తృత్వప్రతి పాదకవిధ్యాదికాస్త్రేణ 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్తృ...' ఇత్యాదికాస్త్రస్య న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

పూర్వోక్తదోష ప్రసంగశ్చేత్యేవంజాతీయకం దోషజాతమాదిగ్రహణేన దర్శయతి. ఇతి షోడశాధికరణమ్

సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథాచాపి

దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే. ౪౩.

జీవేశ్వరయోగుపకారోపకారకభావ ఉక్తః, స చ సంబద్ధయోరేవ లోకే దృష్టః, యథా స్వామిభృత్యయోర్యథా వాగ్నిస్సులింగయోః. తతశ్చ జీవేశ్వరయోః పుష్పకారోపకారకభావాభ్యుపగమాత్? కిం స్వామిభృత్యవత్సంబంధః? ఆహోస్విద్విస్సులింగవదిత్యస్యాం విచికిత్సాయామనియమో వా ప్రాప్నోతి, అథవా స్వామిభృత్యప్రకారేష్వేవేతి శితవ్యభావస్య ప్రసిద్ధత్వాత్తద్విధ ఏవ

౪౩. అంశః—ఏకే 'సత్పస్యప్రకారో నాణురకర్తా జీవః' ఇతి శోధితత్వం పదార్థస్యాత్ర బ్రహ్మైక్యసాధనేన భేదాభేదశ్రుతీనాం విరోధసమాధానాత్పాదాదిసంగతిః. పూర్వపక్షే ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మసిద్ధిః సిద్ధాంతే తల్పిచ్ఛిరితి భేదః. పూర్వోక్తోపకారోపకారకభావాక్షిప్తం జీవేశ్వరయోగసంబంధం విషయాకృత్య ద్వివిధవృష్టాంతదర్శనాత్సంకయమాహ—తతశ్చేతి. ప్రసిద్ధస్యస్వామిత్వసంబంధ సంభవాద్యః కల్పిత్ సంబంధ ఇత్యనియమో న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ—అథ వేతి. అనేన 'య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధభేదకోటిర్బిత్వా. ఏవం తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిసిద్ధాభేదకోటిర్బ్రష్టవ్యా, తథాచ భేదాభేదశ్రుతీనాం సమబలత్వాద్విరోధే సతి సంబంధా

ఇత్థం నిత్యత్వం స్వప్రకాశత్వం వ్యాపిత్యమకర్తృత్వం చ ఆత్మనోఽభిధాయ, తదనంతరం తస్య బ్రహ్మభేదయోగ్యస్య బ్రహ్మైక్యం సాధయతీతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'తత్త్వమసి' ఇత్యాద్యభేదశ్రుతిజాతస్య 'య ఆత్మని తిష్ఠన్' ఇత్యాదిభేదశ్రుతిజాతేన విరోధోఽస్తి న వేతి సంజేహే, జీవేశ్వరయోః పూర్వోక్తోపకారోపకారకభావస్య స్వామిభృత్యవత్ భేదాధీనసంబంధసాపేక్షత్వాత్ తదభేదశ్రుతిజాతేన విరోధోఽస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జీవః ఈశ్వరస్య అంశ ఇవ అంశః, న తు స్వాభావికోఽంశః; తస్య 'నిష్కలమ్' ఇత్యాదినా నిరంకత్వశ్రవణాత్. అతః కల్పితాంశో జీవః. కుతః పునర్జీవేశ్వరయోగంశాంశభావః, 'య ఆత్మని

సంబంధ ఇతి ప్రాప్నోతి. అతో బ్రవీత్యంశ ఇతి. జీవ ఈశ్వరస్వాంతో భవితుమర్హతి, యథాగ్నేర్విష్ఫులింగః. అంశ ఇవాంశః, న హి నిరవయవస్య ముఖ్యోఽంశస్సంభవతి. కస్తాత్, పునర్నిరవయవత్వాత్, సవన న భవతి నానావ్యవదేశాత్. 'సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజ్ఞాసితవ్యః ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరో యమయతీ' తి చైవంజాతీయకో భేదనిర్దేశో నాసతి భేదే యుజ్యతే. నను చాయం నానావ్యవదేశస్సుతరాం స్వామిభృత్యసారూప్యే యుజ్యత ఇతి, అత ఆహ, అన్యథాచాపీతి. న చ నానావ్యవదేశాదేవ కేవలాదంశత్వప్రతిపత్తిః కింతర్హస్యథాచాపి వ్యవదేశో భవత్యనానాత్వస్య ప్రతిపాదకః. తథాహి—ఏకే శాఖినో దాశకితవాదిభావం బ్రహ్మణమనంతి ఆధర్వణికా బ్రహ్మసూక్తే—'బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మైవేమే కితవా ఉతే'త్యాదినా దాశాయ ఏతే కైవర్యాః ప్రసిద్ధాః యే చామీదాసాః స్వామిన్యాత్మానముపక్షిపంతి యే చాన్యే కితవా ద్యూతవృత్తాస్తే సర్వే బ్రహ్మైవేతి హీనజంతూదాహరణేన సర్వేషామేవ నామరూపకృత

నిశ్చయాత్తత్సంబంధాపేక్షస్య పూర్వోక్తౌపకార్యోపకారకభావస్యాసిద్ధిః త్యాక్షేపాత్సంగతిః. లోకసిద్ధాంతార్థాత్తక భేదానువాదిత్వేన భేదశ్రుతీనాం దుర్బలత్వాత్కాతఫలవదభేదశ్రుత్యనుసారేణ ప్రకల్పితభేదనిబంధనోఽంశాంశభావస్సంబంధ ఇతి సిద్ధాంతయతి. అత ఇత్యాదినా. అగ్నేస్సాంశత్వేఽపి నిష్కళేశ్వరస్య కథం సాంశత్వమిత్యత ఆహ—అంశ ఇవేతి. జీవ ఇత్యనువంగః. భేదవివచేత్వస్వామిభావో యత్తోనాంశాంశభావ ఇతి శంకతే—నను చేతి. అభేదస్యాపి సత్త్వాదంశాంశభావ ఇత్యాహ—అత ఇతి. వంచసి గచ్ఛసి, యదా స్తేయో నామరూపే నిర్తాయ ప్రవిశ్య

తిష్ఠన్' ఇత్యాదినా తయోర్నానావ్యవదేశాత్ నానాత్వస్య చ వ్యవదేశాత్, అన్యథాచాపి అనానాత్వస్య చాపి వ్యవదేశాత్. తథా హి ఏకే శాఖినః ఆధర్వణికాః 'బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మైవేమే కితవా' ఇతి దాశకితవాదిత్వముద్దీయతే. దాశాః కైవర్యాః, దాసాః భృత్యాః, కితవాః ద్యూతకృతః, తద్భావమానుసంతి ఇత్యుతోఽనానాత్వస్యాభేదస్య చ వ్యవదేశః. తత్ర భేదవాదిశ్రుతిజాతస్య ప్రత్యక్షసిద్ధభేదానువాదేనాభేదపరత్వాత్ కల్పితభేదవానంశో జీవ ఇతి.

కార్యకరణసంఘాతప్రవిష్టానాం జీవానాం బ్రహ్మత్వమాహ. తథా
అన్యత్రాపి బ్రహ్మప్రక్రియాయామేవాయమర్థః ప్రపంచ్యతే 'త్వం శ్రీ
త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ, త్వం జీహ్వా దండేన
వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖః' ఇతి 'సర్వాణి రూపాణి
విచిత్ర'ధీరః నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్త'ఇతి చ. 'నాన్యోఽతోఽస్తి
ద్రష్టే' త్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చాస్యార్థస్య సిద్ధిః. చైతన్యం చావిశిష్టం జీవే
శ్వరయోర్యథాగ్నివిష్ఫులింగయోరాజ్ఞ్యమ్. అతో భేదాభేదావగ
మాభ్యామంశత్వావగమః. కుతశ్చాంశత్వావగమః.

సూ. మంత్రవర్ణాచ్చ. ౪౪.

మంత్రవర్ణశ్చైతమర్థమవగమయతి 'తావానస్యమహిమాతతో
జ్యాయాగ్ శ్చ పురుషః, పాదోఽస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృ
తందివీ'తి. అత్ర భూతశబ్దేన జీవప్రధానాని స్థావరజంగమాని నిర్దిశతి
'అహింసస్సర్వభూతాని అన్యత్ర తీర్థేభ్యః' ఇతి ప్రయోగాత్. అంశః
పాదో భాగ ఇత్యనర్థాంతరమ్, తస్మాదన్యంశత్వావగమః కుతశ్చాంశ
త్వావగమః.

వ్యవహరస్వరూపే తం విద్వానమృతో భవతీతి శ్రుత్యర్థః. శ్రుతిసిద్ధాభేదే యుక్తి
మాహ—చైతన్యం చేతి. జీవో బ్రహ్మైవ చేతనత్వాద్బ్రహ్మపదిత్యర్థః.

౪౪. అన్య సహస్రశీర్షః పురుషస్య తావాన్ప్రపంచో మహిమా విభూతిః
పురుషస్తు తస్మాత్ప్రపంచాజ్ఞాన్యాన్నహత్తరః. భూతాని దేహినో జీవా ఇత్యత్ర
నియామకమాహ—అహింసన్నితి. తీర్థాని శాస్త్రోక్తకర్తాణి, తీర్థోఽన్యత్ర సర్వప్రాణి
హింసామకర్తవ్యస్తాలోకమావాప్నోతీత్యర్థః. అత్ర భూతశబ్దస్య ప్రాణిషు ప్రయోగా
త్సూక్ష్మోక్తమంత్రేఽపి ప్రాణివిషయత్వమితి భావః. భూతానాం పాదరేవేదన్యంశ
త్వం కుతస్తత్రాహ—అంశః పాద ఇతి.

కిం చ—

'పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని' ఇతి మంత్రవర్ణాత్ పరమేశ్వరస్యావిద్యా
కల్పితపాదోఽంశో భూతశబ్దవాచ్యో జీవ ఇతి గమ్యతే.

సూ. అపిచస్తర్యతే. ౪౫.

ఈశ్వరగీతాస్వపి చేశ్వరాంశత్వం జీవస్య స్తర్యతే “మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతనః” ఇతి. తస్మాదప్యంశత్వావగమః. యత్తాక్షం స్వామిభృత్యాదిష్వేవేత్రీశితవ్యభావో లోకే ప్రసిద్ధ ఇతి. యద్యప్యేషా లోకే ప్రసిద్ధిస్తథాపి శాస్త్రాత్త్వంశాంశిత్యమితి త్రీశితవ్యభావశ్చ నిశ్చయతే. నిరతిశయోపాధిసంపన్నశ్చేష్వరో నిహీనోపాధిసంపన్నజీవాన్ప్రకాశీతి న కించిద్విప్రతిషిధ్యతే.

అత్రాహ—నను జీవేశ్వరాంశత్వాభ్యుపగమే తదీయేన సంసారదుఃఖోపభోగేనాంశిన ఈశ్వరస్యాపి దుఃఖత్వం స్యాత్, యథా లోకే హస్తపాదాద్యనృతమాంగగతేన దుఃఖేనాంగినో దేవదత్తస్య దుఃఖత్వం తద్వత్. తతశ్చ తత్ప్రాప్తానాం మహత్తరం దుఃఖం ప్రాప్నుయాత్, అతో వరం పూర్వావస్థస్సంసార ఏవాప్నోతి సమ్యగ్దర్శనానర్థకృప్రసంగస్సాన్విదితి. అత్రోచ్యతే.

౪౫. జీవస్య పురుషసూక్తమంత్రోక్తభగవదంశత్వే భగవద్గీతామదాహరతి సూత్రకారః—అపి చేతి. అత్యంతభిన్నేష్వీశిత్రీశితవ్యభావప్రసిద్ధేరిశితవ్యజీవస్య కథమిశ్వరాంశత్వమిత్యాశంక్య కల్పితభేదేనాపీశిత్రీశితవ్యత్వోపపత్తేరనన్యథా సిద్ధాభేదశాస్త్రబలాదంశత్వమిత్యాహ—యత్త్రిత్యాన్విదితా. ఔపాధికేశ్వరస్య నియంతృత్వే జీవ ఏవ తన్నియంతా కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—నిరతిశయేతి. నికరాం హీనశ్శరీరాదు్యుపాధిః, ఆజ్ఞానికోపాధితారతమ్యాదీకేశితవ్యవృత్తా, న వస్తుతః. తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః “ఈశేశితవ్యసంబంధః ప్రత్యగజ్ఞానహేతుజః, సమ్యగ్జ్ఞానే తమోధ్వస్తాచీశ్వరాణామపీశ్వరః” ఇతి.

౪౬. ఉత్తరసూత్రమవతారయతి—అత్రాహేతి. ఈశ్వరస్సాన్వింశదుఃఖైర్దుఃఖి అంశిత్యాద్యేవదత్తవచిత్యర్థః. తతః కిం తత్రాహ—తతశ్చేతి. జ్ఞానాభ్యుత్థాంశ

కిం చ—

‘మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః’ ఇతి భగద్గీతాను చ ఈశ్వరస్యావిద్యాకల్పితాంశో జీవ ఇతి స్తర్యతే.

సూ. ప్రకాశాదివన్నైవం పరః. ౪౬

యథా జీవస్సంసారదుఃఖమునుభవతి నైవం పర ఈశ్వరోఽనుభవతీతి ప్రతిజానీమహే. జీవో హ్యవిద్యావేశవశాద్దేహాద్యాత్మభావమివ గత్వా తత్కృతేన దుఃఖేన దుఃఖ్యహమిత్యవిద్యాకృతం దుఃఖోపభోగమభిమన్యతే నైవం పరమేశ్వరస్య దేహాద్యాత్మభావో దుఃఖాభిమానో వాస్తి. జీవస్యాప్యవిద్యాకృతనామరూపనిర్వృత్తదేహేంద్రియాద్యుపాధ్యవివేకభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖాభిమానో న తు పారమార్థికోఽస్తి. యథా చ స్వదేహగతం దాహచ్ఛేదాదినిమిత్తం దుఃఖం తదభిమానభ్రాంత్యానుభవతి తథా పుత్రమిత్రాదిగోచరమపి దుఃఖం తదభిమానభ్రాంత్యైవానుభవత్యహమేవ పుత్రోఽహమేవ మిత్రమిత్యేవం స్నేహవశేన పుత్రమిత్రాదివ్యభినివిశమానః. తతశ్చ నిశ్చితమేతదవగమ్యతే మిథ్యాభిమానభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖానుభవః ఇతి వ్యతిరేకదర్శనాచ్చైవమవగమ్యతే. తథాపి—పుత్రమిత్రాదిమత్సు బహుమాపవిష్టేషు తత్సంబంధాభిమానిష్వితరేషు చ పుత్రోమృతో మిత్రం మృతమిత్యేవమాద్యుద్ఘోషితే యేషామేవ పుత్రమిత్రాదిమత్త్వాభిమానస్తేషామేవ తన్నిమిత్తం దుఃఖముత్పద్యతే నాభి

దుఃఖసమష్టిస్రాప్త్యపేక్షయా సంసారో వరం తత్ర స్వదుఃఖమాత్రానుభవాదిత్యర్థః. నైవం పర ఇతి ప్రతిజ్ఞాం విభజతే—యథా జీవ ఇతి. దేవదత్తదృష్టాంతే భ్రాంతికామకర్మరూపదుఃఖనామగ్రీవత్త్వముపాధిః తదభావాన్నేశ్వరస్య దుఃఖత్వస్రాప్తిః. ఉక్తం చైతదభేదేఽపి బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మస్యవస్థేతి భావః. దుఃఖస్య భ్రాంతికృతత్వం ప్రపంచయతి—జీవస్యాపీత్యాదినా. —భ్రాంతౌ సత్యాం దుఃఖమిత్యన్వయముక్త్వా భ్రాంత్యభావే దుఃఖాభావదర్శనాచ్చ భ్రాంతికృతం దుఃఖమితి నిశ్చియత ఇత్యాహ—వ్యతిరేకేతి. ఇతరేషుభిమానకూన్యేష్యిత్యర్థః. జీవస్యాపి సమ్యగ్జ్ఞానే

నను జీవస్యేశ్వరాంశత్వే తద్దుఃఖేనేశ్వరస్య దుఃఖత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—
యథా జీవోఽవిద్యావేశవశాద్దేహాద్యాత్మభావమివ గతః తత్కృతేన దుఃఖేన దుఃఖ్యహమిత్యభిమన్యతే, నైవం పరః ఈశ్వరః. ప్రకాశాదివత్ యథా సారః
88

మానహీనానాం పరివ్రాజకాదీనామ్. అతశ్చ లౌకికస్యాపి పుంసస్స మృగదర్శనార్థవత్త్వం దృష్టం కిముత విషయశూన్యాదాత్మనోఽన్య ద్వస్త్యన్వితరమవశ్యతో నిత్యమైతన్యమాత్రస్వరూపస్యేతి. తస్మాన్నాస్తి సమృద్ధర్శనానర్థకృతప్రచంగః. ప్రకాశాదివదితి నిదర్శనోపన్యాసః. యథా ప్రకాశస్సౌరశాచ్ఛంద్రమసో వా వియద్వాద్యప్యవతిష్ఠమానోఽంగు శ్యాద్యుపాధిసంబంధాత్తేషు ఋజువక్రాదిభావం ప్రతిపద్యమానేషు తత్తద్భావమివ ప్రతిపద్యమానోఽపి న పరమార్థతస్పద్యావం ప్రతి పద్యతే యథా చాకాశో ఘటాదిమగచ్ఛత్సుగచ్ఛన్నివ విద్యమానోఽపి న పరమార్థతో గచ్ఛతి, యథా చోదశరావాదికంపనాత్తద్గతే సూర్యప్రతిబింబే కంపమానేఽపి న తద్వాన్సూర్యః కంపతే, ఏవమ విద్యాప్రత్యుపస్థాపితే బుద్ధ్యాద్యుపాధ్యుపహితే జీవాభ్యేఽంగే దుఃఖాయమానేఽపి న తద్వానీశ్వరో దుఃఖాయతే జీవస్యాపి తు దుఃఖ ప్రాప్తిరవిద్యానిమిత్తైవేత్యుక్తమ్. తథా చావిద్యానిమిత్తజీవభావవృద్ధానేన బ్రహ్మభావమేవ జీవస్య ప్రతిపాదయంతి వేదాంతాః 'తత్త్వ మసీ' త్యేవమాదయః, తస్మాన్నాస్తి జైవేన దుఃఖేన పరమాత్మనో దుఃఖత్వప్రసంగః.

దుఃఖాభావో దృష్టః కిము వాచ్యం నిత్యసర్వజ్ఞేశ్వరస్యేత్యాహ—అతశ్చేతి. ఏవ మంశిత్యే హేతోస్సోపాధికత్వముక్త్యా యోఽంగీ న వస్తుతస్సాన్వితధర్మవానితి వ్యాప్తిం క్షలత్రయే వ్యభిచారయతి—ప్రకాశాదివదితి. వస్తుతస్సాన్వితదుఃఖత్వ సాధ్యవ్య దేవదత్తదృష్టాంతే వైకల్యమప్యహ—జీవస్యేతి. కల్పితదుఃఖత్వసాధ్యం తు బ్రాంత్యాద్యభావాదీశ్వరే నాస్తీత్యుక్తం, కిం చ జీవస్యేశ్వరస్య వా వస్తుతో దుఃఖత్వానుమానం న యుక్తమాగమబాధాదిత్యాహ—తథా చేతి. దుఃఖత్వే తద్భా వోపదేశో న స్యాదిత్యర్థః.

చాంద్రమసో వా ప్రకాశో నభో వ్యాప్య వర్తమానో వక్రకాష్ఠాద్యుపాధికృతవక్ర భావమివావన్నోఽపి న వస్తుతో వక్రభావమాపద్యతే, తద్వత్. జీవోఽపి న పరమార్థతో దుఃఖత్వమభిమన్యత ఇత్యర్థః.

సూ. స్మరంతి చ. ౪౭.

స్మరంతి చ వ్యాసాదయః యథా జైవేన దుఃఖేన పరమాత్మా దుఃఖాయత ఇతి. “తత్ర యః పరమాత్మాహి స నిత్యోనిర్గుణస్తన్మితః. స లిప్యతే ఫలైశ్చాపి పద్మపత్రమివాంభసా. కర్తాత్వాత్వపరో యోఽసా మోక్షబంధైస్స యుజ్యతే. స సప్తదశకేనాపి రాశినా యుజ్యతే పునః” రితి. చశబ్దాత్సమామనంతి చేతి వాక్యశేషః. ‘తయారస్యః సిప్పలం స్వాద్వత్త్వనశ్చన్న న్యో అభిచాకశీతి’ తి ‘ఏకస్తథా సర్వభూతాంత రాత్వా న లిప్యతే లోకదుఃఖేన బాహ్యః’ ఇతి చ.

అత్రాహ—యది తద్వైక ఏవ సర్వేషాం భూతానామంతరాత్మా స్యాత్కథమనుజ్ఞాపరిహారా స్యాతాం లాకికా వైదికావేతినను చాంశో ఈశ్వరస్యేత్సుక్తం తద్భేదాచ్చానుజ్ఞాపరిహారా తదాశ్రయావవ్యతి క్షిర్ణాపుసపద్యేతేకిమత్ర చోద్యత ఇతి. ఉచ్యతే—నైతదేవమ్, అనంతస్వ మపి హి జీవస్యాభేదవాదిన్యశ్శ్చుతయః ప్రతిపాదయంతి ‘తత్సప్తస్త్వా తదేవానుప్రావిశత్ నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా మృత్యోస్స మృత్యు మాహ్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్తీ’ త్యేవం జాతీయకాః. నను భేదాభేదావగమాభ్యామంతత్వం సిద్ధ్య

౪౭. స్మృత్యాప్యనుమానం బాధ్యమిత్యాహ—స్మరంతి చేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే—స్మరంతీతి. తత్ర జీవపరయార్థే కర్తాత్వా కర్తాశ్రయో జీవః. దశేంద్రియాణి పంచప్రాణాః మనో బుద్ధిశ్చేతి సప్తదశసంఖ్యాతో రాశిర్లింగం. సూత్రే చ శబ్దః శ్రుతిసముచ్చయార్థ ఇత్యాహ—చ శబ్దాదితి. యథాదిత్యః ప్రకాశ్యదోషైర్నులిప్యతే తథేత్యర్థః.

౪౮. యతో బాహ్యోఽనంగస్తస్మాన్న లిప్యతే, ఏవమంశిత్వకృతమాశ్వరో దోషం నిరస్యాంశ ఇవేత్సుక్తం జీవస్యాంశత్వం దేహోద్యుపాధికమితి స్ఫుటయితు మత్యంతస్వరూపైక్యమాదాయాక్షిపతి—అత్రాహేత్యాదిహ. కథం తస్మిత్వస్వయః

‘తత్ర యః పరమాత్మా హి స నిత్యో నిర్గుణః స్మృతః. స లిప్యతే ఫలైశ్చాపి పద్మపత్రమివాంభసా.’ ఇత్యాదిభిః వ్యాసాదయః ఈశ్వరస్య సాంసారికదుఃఖా సంస్పర్శిత్వం స్మరంతీత్యర్థః.

తీత్యుక్తమ్. స్యాదేతదేవం యద్యుభావపి భేదాభేదా ప్రతిపిపాద
యిషితౌ స్యాతామ్, అభేద ఏవ త్వత్ ప్రతిపిపాదయిషితః, బ్రహ్మ
త్వత్వ ప్రతిపత్తే పురుషార్థసిద్ధేః. స్వభావప్రాప్తస్య భేదోఽనూద్యతే.
న చ నిరవయవస్య బ్రహ్మణో ముఖ్యోఽంశో జీవస్సంభవతీత్యుక్తం,
తస్మాత్పర ఏవైకస్సర్వేషాం భూతానామంతరాత్తా జీవభావేనావస్థిత
ఇత్యతో వక్తవ్యానుజ్ఞాపరిహారోపపత్తిః, తాం బ్రూమః.

సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహ

సంబంధాజ్ఞోతిరాదివత్. ౪౮.

‘ఋతౌ భార్యాముపేయా’ దిత్యనుజ్ఞా ‘గుర్వంగనాం నోప
గచ్ఛే’ దితి పరిహారః, తథా ‘అగ్నిషోమీయం పశుం సంజ్ఞవయే’
దిత్యనుజ్ఞా ‘మా హింస్యాత్సర్వాభూతానీ’ తి పరిహారః. ఏవం
లోకేఽపి మిత్రముపసేవితవ్యమిత్యనుజ్ఞా, శత్రుః పరిహర్తవ్య ఇతి
పరిహారః, ఏవం ప్రకారావనుజ్ఞాపరిహారావేకత్వేఽప్యాత్తనో దేహ
సంబంధాత్సూతామ్. దేహేనాసంబంధో దేహసంబంధః. కః పునర్దేహే
సంబంధః. దేహాదిరయం సంఘాతోఽహమేవేత్యాత్తని విపరీతప్రత్య
యోత్పత్తిః. దృష్టా చ సా సర్వప్రాణినామహం గచ్ఛామ్యహమా

తద్భేదాదంశభేదాత్. నిరవయవబ్రహ్మణో ముఖ్యంశో న సంభవతీతి వదతా సిద్ధాం
తినా భేదో నాస్తీత్యుక్తం భవతి, భేదాభావే చాంశాంశిత్యాభావాదనుజ్ఞాదిభేద
వ్యవహారానుపపత్తిత్యాక్షేపాభిప్రాయః. న వయం భేదస్యాసత్త్వం నరశృంగవ
ద్భూమిః, కింతు మిథ్యాత్వం వదామః. తథా చ దేహేద్యుపాధిభేదేనాంశ జీవా
నామాబ్రహ్మబోధాత్కల్పిత భేదాద్భేదవ్యవహారోపపత్తిరితి సూత్రేణ సమాధత్తే—
తామిత్యాదినా. నను బ్రాంతేః కతశ్చిన్నిపుత్తే వ్యవహరవిచ్ఛేదస్యాదిత్యుత ఆహ—

నను ‘నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా’ ఇత్యాదినా ఆత్మభేదమాత్రనిషేధాత్,
కథం మిత్రం సేవ్యం శత్రవః పరిహర్తవ్యా ఇత్యాద్యనుజ్ఞాపరిహారౌ స్యాతామిత్యుత
ఆహ—

ఉక్తావనుజ్ఞాపరిహారౌ సర్వతాత్తనోఽఖండైకరసత్వేఽపి దేహతాదాత్మ్య

గచ్ఛామ్యహమంధోఽహమనంధోఽహం మూఢోఽహమమూఢ
 ఇత్యేవమాత్తి కా, న హ్యస్యాస్పమ్యద్గర్భనాదన్యన్ని వారకమస్తి. ప్రాప్తు
 సమ్యద్గర్భనాత్ ప్రతలైషా భ్రాంతిస్సర్వజంతూనామ్ తదేవమవిద్యాని
 మి త్తదేహోద్యుపాధిసంబంధకృతాద్విశేషాదై కాత్త్వాభ్యుపగమేఽప్యను
 జ్ఞాపరిహారావకల్యేతే, సమ్యద్గర్భినస్తస్యనుజ్ఞాపరిహారానర్థక్యం
 ప్రాప్తమ్ న, తస్య కృతార్థత్వాన్ని యోజ్యత్వానుపపత్తేః. హేయోపా
 దేయయోర్ని నియోజ్యో నియోక్తవ్యస్యాన్యత్, ఆత్మనస్త్యతిరిక్తం
 హేయముపాదేయం వా వస్త్యపశ్యన్మథం నియుజ్యేత, న చాత్మా
 త్తస్యేవ నియోజ్యస్యాన్యత్. శరీరవ్యతిరేకదర్శిన ఏవ నియోజ్యత్వ
 మితి చేన్న తత్సంహతత్వాభిమానాత్. సత్యం వ్యతిరేకదర్శినో నియో
 జ్యత్వం తథాపి వ్యోమాదివద్దేహోద్యసంహతత్వమపశ్యతవ వాత్తనో
 నియోజ్యత్వాభిమానః. న హి దేహోద్యసంహతత్వదర్శినః కస్యచిదపి
 నియోగో దృష్టః కిముత్రై కాత్త్వదర్శినః. న చ నియోగాభావాత్స
 మ్యద్గర్భినో యథేష్టచేష్టాప్రసంగః, సర్వత్రాభిమానస్యైవ ప్రవర్త

న హ్యస్యా ఇత్యాదినా. ప్రతతా సంతతా, విశేషో భేదః, అనియోజ్యత్వాద్బ్రువ్వా
 విదః. శాస్త్రానర్థక్యమిష్టమిత్యాహ—న తస్యేతి. నియోగవిషయద్వైతాభావా
 దాత్మన్యసాధ్యే నియోగానుపపత్తేర్న బ్రువ్వాన్నియోజ్య ఇత్యర్థః. నన్వాముష్టికఫల
 హేతుకే కర్తృణి దేహభిన్నాత్ వివేకిన వివాధికారో వాచ్యః, తథా చ బ్రువ్వాన్ని
 యోజ్యః వివేకిత్వాత్కర్తృధానివదితి శంకలే—శరీరవ్యతిరేకేతి. పరోక్షవివేకస్యా
 పరోక్షభ్రమావిరోధిత్యాత్కర్తృణో దేహోభేదభ్రమోఽస్తి, తథా చ భ్రమ ఉపాధిరితి
 పరిహరతి—నేత్యాదినా. యథా వ్యోమ దేహస్థిన్నం తద్వదహమిత్యపశ్యతో
 భ్రాంతస్యేత్యర్థః. బ్రువ్వాన్ని నియోజ్యః, అభ్రాంతత్వాత్సుఖప్రవదిత్యాహ—న హీతి.
 దేహోదివ్యసంహతత్వదర్శినస్సంహతత్వదర్శనకూన్యస్య భేదభ్రాంతిరహితస్య సుఖప్త
 స్యేతి యావత్. అజ్ఞాస్యాపి భ్రాంత్యభావకాలే నియోజ్యత్వం న దృష్టం కిము వాచ్య
 మాత్తవిద ఇత్యర్థః. అనియోజ్యత్వే బాధకమాశంక్య పరిహరతి—న చేతి. విషయ
 వైరాగ్యస్య జ్ఞానార్థమభ్యస్తస్య జ్ఞానాంతరమనువుత్వాత్ విషయేషు ప్రవర్తకరాగ
 సంబంధాత్సంగచ్ఛేతే. జ్యోతిరాదివత్ యథా జ్యోతిషోఽగ్నేరేకత్వేఽపి శ్చకాన
 సంబంధ్యుః పరిహార్యో నేతరః, తద్వదాత్మాపీత్యర్థః.

కత్వాత్, అభిమానాభావాచ్చ సమ్యద్భరినః, తస్మాద్దేహసంబంధాదే
వానుజ్ఞాపరిహారా జ్యోతిరాదివత్. యథా జ్యోతిషఏకత్వేఽప్యగ్నిః
క్రవ్యాత్పరిప్రాయతే నేతరః, యథా చ ప్రకాశ ఏకస్యాపి సవితుర
మేధ్యప్రదేశసంబంధః పరిప్రాయతే నేతరశ్శుచిభూమిప్థః, తథా
భామః ప్రదేశా వజ్రవైహార్యాదయ ఉపాదీయంతే, భామా అపి
సంతో నరకభేదరాదయః పరిప్రాయంతే, తథా మూత్రపురీషం గవాం
పవిత్రతయా పరిగృహ్యతే, తదేవ జాత్యంతరే పరివర్జ్యతే తద్వత్.

సూ. అనంతతేచ్చావ్యతికరః. ౪౯.

స్యాతాం నామానుజ్ఞాపరిహారావేకస్యాప్యాత్తనో దేహవిశేష
యోగాత్. యస్త్యయం కర్తృఫలసంబంధస్సచైకాత్త్వాభ్యుపగమేవ్యతి
కిర్యేత స్వామ్యేకత్వాదితి చేత్, నైతదేవమ్, అనంతతేః. న హి కర్తురోఽ
క్తుశ్చాత్తనస్సంతతిస్సరైవ్యవర్తిరైస్సంబంధోఽస్తి. ఉపాధితంత్రోహి

నివృత్తేర్నాతిప్రసంగఇత్యర్థః. తదుక్తం భగవతా “రసోఽవ్యస్య వరం దృష్ట్వా
నివర్తత” ఇతి. ఏవమనుజ్ఞానిప్రసంగేనానియోజ్యత్వం విదుష ఉక్త్వాప్రకృతముప
సంహరతి—తస్మాదితి. ఏకస్యాప్యసాధిభేదాదనుజ్ఞాపరిహారయోద్వైష్టాంతమాహ—
జ్యోతిరితి. క్రవ్యం మాంసమత్రీతి క్రవ్యాదశుచిః క్షకానాగ్నిరిత్యర్థః.

౪౯. శంకోత్తరతేన సూత్రం వ్యాచక్షే—స్యాతామిత్యాదినా. యద్యపి
స్థూలదేహసంబంధాదుపాదానపరిత్యాగౌ స్యాతాం తథావ్యన్యకృతకర్తృఫలమిత
రేణాపి భుజ్యేతేతి కర్తృఫలవ్యతికరస్సాంకర్యం స్వాద్దేహవిశిష్టస్య స్వర్ణాదిభోగా
యోగేనావిశిష్టత్వన ఏకత్వేన భోక్తృత్వాత్. తస్మాత్సవ్యవర్తినరకి చేతి వ్యవస్థాసిద్ధయే
ఆత్మస్వరూపభేదో వాచ్య ఇతి శంకార్థః. భవేత్తదా సాంకర్యం యద్యనుపహితాత్మన
ఏవ భోక్తృత్వం స్యాన్న తేవతదస్తి. తద్గుణసారత్వాదిత్యత్రామోక్షస్థాయబుద్ధ్యుప
హితస్యైవ కర్తృత్వాదిస్థానాత్, తథాచ బుద్ధేః వరదేహసంబంధాత్తదుపహితదేహస్య

నను ఏవమపి స్వామ్యేకత్వాత్ కర్తృఫలసంకరో దుర్వార ఇత్యత ఆహ—

కర్తృఫలసంబంధస్యావ్యతికరః ఆనంకరః. కుతః, అనంతతేః ఉపాధిపరిచ్ఛిన్న
స్యాత్త్వనః సరైవ్య శరీరైరసంబంధాదిత్యర్థః.

రస్యవిద్యాకృతతోఽపవృత్తిరితి తద్వ్యవహారేన చ పారమార్థికస్య
 బ్రహ్మత్వభావస్యపదేశోఽపవృత్తిః యేషాం తు బహవ ఆత్మానస్తే చ
 సర్వే సర్వగతాస్తేషామేవైష వ్యతికరః ప్రాప్నోతి కథం బహవో
 విభవశ్చాత్మానశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపా నిర్గుణా నిరతిశయాశ్చ
 తదర్థం సాధారణం ప్రధానం తన్నిమిత్తైషాం భోగాపవర్గసిద్ధిరితి
 సాంఖ్యాః. సతి బహుత్వే విభుత్వే చ ఘటకుడ్యాది సమానాః ద్రవ్య
 మాత్రస్వరూపాస్త్వతోఽచేతనా ఆత్మానస్తదుపకరణాని చాణూని
 మనాంస్యచేతనాని తత్రాత్మద్రవ్యాణాం మనోద్రవ్యాణాం చ
 సంయోగాన్న వేచ్ఛాదయో వైశేషికా ఆత్మగుణా ఉత్పద్యంతే, తే
 చావ్యతికరేణ ప్రత్యేకమాత్మసు సమవయంతి, ససంసారస్తేషాం నవా
 నామాత్మగుణానామత్యంతానుత్పాదో మోక్ష ఇతి కాణాదాః. తత్ర
 సాంఖ్యానాంతావచ్యైతన్యస్వరూపత్వాత్సర్వాత్మనాం సన్నిధానాద్య
 విశేషాచ్యైకస్య సుఖదుఃఖసంబంధే సర్వేషాం సుఖదుఃఖసంబంధః
 ప్రాప్నోతి. స్యాదేతత్ప్రధానప్రసృత్యైః పురుషకైవల్యార్థత్వాద్య
 వస్థా భవిష్యతి. అన్యథా హి స్వవిభూతిఖ్యాపనార్థా ప్రధానప్ర

శోక్తేర్న స్వరూపకల్పనా, పరాక్రాంతం చాత్ర దర్శణజీకాయామచారైరిత్యుప
 రమ్యతే. ఏవం స్వమతే స్వరూపైశ్చైవపుష్పవహికజీవభేదాదసాంకర్యముక్తం, సంప్రతి
 సూత్రే చకారసూచితం పరేషాం సాంకర్యం వత్తుమపక్రమతే—యేషామిత్యాదినా.
 బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్యేషప్రయత్నధర్మాధర్మభావనానాత్మవిశేషగుణాః, సన్నిధానా
 దిత్యాదివదాదానీన్యముక్తం. సాంఖ్యస్సాన్నిభిప్రాయం శంకతే—స్యాదేతదితి.
 సర్వేషాం పుంసాం ప్రకృతిసాన్నిధ్యాద్యవిశేషేఽపి ప్రకృతిరేవ ప్రతిపురుషం నియ
 మేన భోగాపవర్గార్థం ప్రవర్తతే, తథా చోద్దేశ్యపురుషార్థనియతాప్రధానప్రవృత్తి
 రితి భోగాదివ్యవస్థా, అన్యథా నియతప్రవృత్త్యనంగీకారే న్యమాహత్వఖ్యాపనార్థా
 ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరిత్యుద్దేశ్యవిఘాతస్సాన్నిధిత్వర్థః. జడప్రధానస్యోద్దేశ్యవివేకా
 భావాత్పురుషార్థస్యాప్యనాగతస్యాచేతనస్యానియామకత్వాన్న వ్యవస్థా మానయుక్తి

కర్తృఫలసంబంధిని న జీవాంతరస్య కక్ష్మంబంధ ఇతి సుకరః సుమహిమరః. స్వాభావికాత్మ
 నానాత్వవాదే తు కర్తృఫలసంకరో దుర్వార ఇతి దిక్.

జీవభిత్తుక్తం, ఉపాధ్యసంతానాచ్చ నాస్తి జీవసంతానః. తతశ్చ కర్త
వ్యతికరః ఫలవ్యతికరో వా న భవిష్యతి,

సూ. ఆభాస ఏవచ. ౫౦.

ఆభాస ఏవ చైష జీవః పరస్యాత్మనో జలసూర్యకాచివత్ప్రీతి
పత్తవ్యః, న స ఏవ సాక్షాన్నాపివ స్త్వంతరమ్. అతశ్చ యథా నైకస్మిన్
జలసూర్యకే కంపమానే జలసూర్యకాంతరం కంపతే, ఏవం నైకస్మిన్
జీవే కర్తఫలసంబంధిని జీవాంతరస్య తత్సంబంధః; ఏవమభ్యవ్యతికర
ఏవ కర్తఫలయోరాభాసస్య చావిద్యాకృతత్వాత్తదాశ్రయస్య సంసా
నాస్తి పరదేహసంబంధ ఇతి బుద్ధిభేదేన భోక్తృభేదాన్న కర్తాదీనాం సాంకర్యమితి
సమాధానార్థః.

౫౦. అంశ ఇత్యాద్యసూత్రే జీవస్యాంశత్వం ఖటాకాశస్త్రివోపాధ్యవచ్ఛేద
బుద్ధ్యోక్తం సంప్రత్యేవకారణావచ్ఛేదపక్షాదుచిం సూచయత్ 'రూపం రూపం ప్రతి
రూపా బభూవే' త్యాది శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిబింబపక్షముపన్యసతి భగవాన్నుక్తకారః—
ఆహసఏవ చేతి. స పరమాత్మైవానువహితో జీవో నభవతి ఉపాధ్యసభవాన్నాపి
తతో భిన్నః 'స ఏష ఇహ ప్రవిష్టః' ఇత్యాద్యభేదశ్రుతిస్త్వవిరోధాత్, తస్మా
దవిద్యాతత్కార్యబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబ ఏవ జీవ ఇత్యర్థః. ఆస్మిన్నతే బుద్ధిప్రతి
బింబభేదాత్పర్వగ్గి నారకీత్యాదివ్యవస్థా జీవస్యావిద్యకత్వాద్విద్యయా మోక్షశ్చేత్యుప
పద్యత ఇత్యాహ—అతశ్చేత్యాదినా. యస్త్యయం భాస్కరస్య ప్రలాహః ప్రతి
బింబస్య నోపాధిసంస్పృష్టతయా కల్పితత్వం కింతు న్వరూపేణైవ, ఆతః కల్పితప్రతి
బింబస్య ముక్తా స్థిత్యయోగాన్న జీవత్వమితి స సిద్ధాంతరహస్యాజ్ఞానకృత ఇత్యుపేక్ష
ణీయః. యది దర్పణే ముఖం శుక్తా రజతపక్కల్పితం స్యాత్తదా నేదం రజతమితి
న్వరూపబాధపన్నేదం ముఖమితి బాధ్యం స్యాత్, అతో నాస్తి దర్పణే ముఖమితి
సంసర్గమాత్ర బాధాన్నదీయం ముఖమేవేదమిత్యబాధితముఖాభేదానుభవాత్సంస్పృష్టత్వే
నైవ కల్పితత్వం ప్రవేశవాక్యైశ్చావికృతలక్షణం ఏవ ప్రతిబింబభావ్యాప్రవే

కిం చ—

ఆభాస ఏవైష జీవః పరస్య ఆత్మనః సూర్యప్రతిబింబవత్. తతశ్చ యన్తై
కస్మిన్ ప్రతిబింబే కంపమానే ప్రతిబింబాంతరం న కన్ములే, తథా ఏకస్మిన్ జీవే

వృత్తిస్సాన్యత్. తథాచానిర్దోక్షః ప్రసజ్యేతేతి. నైతత్సారమ్, నహ్య
భిలషితసిద్ధినిబంధనా వ్యవస్థా శక్త్యా విజ్ఞాతం, ఉపపత్త్యా తు కయా
చిద్యవస్థోచ్చేతాసత్త్వం పునరుపపత్తౌ కామం మాభూదభిలషితం
పురుషకైవల్యమ్, ప్రాప్నోతి తు వ్యవస్థాహేత్వభావాద్వ్యతికరః,
కాణాదానామపి యదైకేనాత్మనా మనస్సంయుజ్యతే తదాత్మాంతరైరపి
నాంతరీయకస్సంయోగస్సాన్యత్సన్నిధానాద్యవిశేషాత్, తతశ్చ హేత్వ
విశేషాత్ఫలావిశేష ఇత్యేకస్యాత్మనస్సుఖదుఃఖసంయోగే సర్వాత్మనా
మేవ సమానం సుఖదుఃఖత్వం ప్రసజ్యేత, స్యాదేతదదృష్టనిమిత్తో
నియమో భవిష్యతీతి, నేత్యాహ—

అద్వైతవిజ్ఞానము

సూ. అద్వైతానియమాత్. ౫౧.

బహుష్వాత్మసు ఆకాశవత్సర్వగతేషు ప్రతిశరీరం బాహ్య
భ్యంతరావిశేషేణ సన్నిహితేషు మనోవాక్కాయైర్ధర్మాధర్మలక్షణ
మదృష్టముపార్జ్యతే, సాంఖ్యానాం తావత్తదనాత్మసమవాయి ప్రధాన
వర్తిప్రధానసాధారణ్యాన్న, ప్రత్యాత్మం సుఖదుఃఖోపభోగస్య నియా
మకముపపద్యతే. కాణాదానామపి పూర్వవత్సాధారణేనాత్మమన
స్సంయోగేన నిర్వర్తితస్యాదృష్టస్యాపి, అన్వైవాత్మన ఇదమదృష్ట
మితి నియమే హేత్వభావాదేష ఏవ దోషః.

కూన్యత్వాదిత్యాహ—నైతసితి. యో హి నియామకాభావేనోద్దేశ్యవిఘాతమాపాద
యతి తం ప్రతి తన్వైవాచాదనమిష్టమితి భావః. తార్కికమతేఽపి భోగాదిసాంకర్య
మిత్యాహ—కాణాదానామితి. హేతుర్వనస్సంయోగః, ఫలం సుఖాది.

౫౧. యదాత్మాదృష్టకృతో యో మనస్సంయోగస్య తదాత్మనవివ సుఖాది
హేతురితి వ్యవస్థాం శంకతే—స్యాదేతదితి. సూత్రేణ పరిహారతి—నేత్యాహేతి.
పూర్వవత్సనస్సంయోగవత్, అద్వైతస్యాపి సర్వాత్మసాధారణత్వాన్న వ్యవస్థేత్యర్థః.

నను నానాత్వవాదే అద్వైతనియమాత్ కర్మఫలనియమ ఇతి చేత్ తత్రాహ—
సాంఖ్యమతే ప్రధానమవేతమదృష్టమ్, తస్య సర్వాత్మసాధారణ్యాత్ న
దోషస్తదవస్థః; న్యాయమతేఽదృష్టహేతుమనసంయోగస్య సర్వాత్మావిశేషాత్
ఇదమస్యాదృష్టం నేత్యపందూపస్య అద్వైతనియమస్యాభావాత్ ఫలానియమ ఇత్యర్థః.

స్వాదేతదహమిదం ఫలం ప్రాప్నువానీదం పరిహరాణి ఇత్థం
ప్రయతే ఇత్థంకరవాణీత్యేవంవిధా అభిసంధ్యాదయః ప్రత్యాత్మం
ప్రసక్తమానా అదృష్టస్యాత్మనాం చ స్వస్వామిభావం నియంస్యతీతి,
నేత్యాహ—

సూ. అభిసంధ్యాదిష్వపి చైవమ్. ౫౨.

అభిసంధ్యాదీనామపి సాధారణేనై వాత్సమనస్సంయోగేన
సర్వాత్మసన్నిధౌ క్రియమాణానాం నియమహేతుత్వానుపపత్తేరుక్త
దోషానుషంగ ఏవ.

సూ. ప్రదేశాదితి చేన్నాంతర్భావాత్. ౫౩.

అథోచ్యేత విభుత్వేఽప్యాత్మనశ్శరీరప్రతిష్ఠేన మనసా సంయోగ
శ్శరీరావచ్ఛిన్న ఏవాత్మప్రదేశే భవిష్యతి, అతః ప్రదేశకృతావ్య
వస్థాభిసంధ్యాదీనామదృష్టస్య సుఖదుఃఖయోశ్చ భవిష్యతీతి. తదపి
నోషద్యతే. కస్తాత్, అంతర్భావాత్. విభుత్వావిశేషాద్ధి సర్వఏవాత్మ
సస్వర్వశరీరేష్వంతర్భవంతి. తత్ర న వైశేషికైశ్శరీరావచ్ఛిన్నైః

౫౨. రాగాదినియమాత్తజ్జాదృష్టనియమ ఇత్యాశంఖ్యోక్తరత్నేన సూత్రం
గృహ్యేతి—స్వాదేతదిత్యాదినా. అనియమ ఉక్తదోషః, అత్తాంతరప్రదేశస్య పర
దేహేఽనుతర్భావాద్యవస్థేతి శంకార్థః.

౫౩. కిం మనసా సంయుక్తాత్మైవాత్మనః ప్రదేశః ఉత కల్పితః. అద్యే సర్వా
త్మనాం సర్వదేహేషు అంతర్భావాదవ్యవస్థా. ద్వితీయం దూషయతి—తత్ర న వైశే
షికైరితి. సర్వాత్మసాన్నిధ్యే సతి కస్యచిదేవ ప్రదేశః కల్పయితుమశక్యః నియామకా

నమ ఆహమిదం ఫలం ప్రాప్నువానీత్యాద్యభిసంధ్యాదయః ప్రత్యాత్మ నియతాః
పంతుః స్వప్రయోజ్యాదృష్టనియమహేతవో భవిష్యంతీత్యత ఆహ—

అభిసంధ్యాదిష్వపి సాధారణమనఃసంయోగసాధ్యేషు అదృష్టనియమహేతుత్వా
భావ ఇత్యుక్తదోష స్తదవస్థః.

నమ ఆత్మనాం విభుత్వేఽపి స్వస్వశరీరావచ్ఛిన్న ఏవాత్మప్రదేశే మన
స్సంయోగ ఇతి భవత్ప్రభిసంధ్యాదినియమ ఇతి చేత్, న. సర్వాత్మనాం సర్వశరీరేష్వంత

ప్రదేశః కల్పయితుం శక్యః. కల్పమానోఽప్యయం నిష్పృ
దేశస్యాత్తనః ప్రదేశః కాల్పనికత్వాదేవ న పారమార్థికం కార్యం
నియంతుం శక్నోతి. శరీరమపి సర్వాత్తసన్నిధావుత్పద్యమానమస్యై
వాత్తనో నేతరేషామితి న నియంతుం శక్యమ్, ప్రదేశవిశేషాభ్యుపగ
మేఽపి చ ద్వయోరాత్తనోస్సమానసుఖదుఃఖ భాజః కదాచిదేకేనైవ
తావచ్ఛరీరేణోపభోగసిద్ధిస్సాన్యత్, సమానప్రదేశస్యాపిద్వయోరాత్త
నోరదృష్టస్య సంభవాత్. తథా హి—దేవదత్తో యస్మిన్నప్రదేశే సుఖ
దుఃఖమన్వభూత్ తస్మాత్ప్రదేశాదపక్రాంతే తచ్ఛరీరే యజ్జడత్తశరీరే
చ తం దేశమనుప్రాప్తే తస్మాపీతరేణ సమానసుఖదుఃఖానుభవో
దృశ్యతే స న స్యాత్ యది దేవదత్తయజ్జడత్తయోస్సమానప్రదేశ
మదృష్టం న స్యాత్, స్వర్గాద్యనుపభోగప్రసంగశ్చ ప్రదేశవాది
నస్సాన్యత్, బ్రాహ్మణాదిశరీరప్రదేశేష్యదృష్టనిష్పత్తేః ప్రదేశాంతర

భావాదిత్యర్థః. ప్రదేశకల్పనామంగీకృత్యాప్యహ—కల్పేతి. కార్యమభిసంధ్యా
దికం యస్యాత్తనో యచ్ఛరీరం తత్ర తస్యైవ భోగ ఇతి వ్యవస్థాశరీరకాన్యహ—
శరీరమపితి. ప్రదేశపక్షే దోషాంతరమాహ—ప్రదేశేతి. యస్మిన్నాత్మప్రదేశేదృ
ష్టత్పత్తిస్స కిం చలస్థిరో వా, నాద్యః అచలేఽంశన్యంశస్య చలనవిభాగయోరసంభవా
దన్యాత్మవాదాతాతాచ్చ. ద్వితీయే తస్మిన్నేవ ప్రదేశే పరస్పాపి భోగదర్శనాదదృష్ట
మస్తీత్యేకేనాపి శరీరేణ ద్వయోరాత్తనోర్భోగప్రసంగః. యద్యాత్మభేదాత్ప్రదేశ
యోర్భేదస్తదాపి తయోరేకదేహాంతర్భావాద్భోగసాంకర్యం తదవస్థం సావయవాత్
వాదప్రసంగశ్చ. కించ యత్తు యత్రాత్మనః ప్రదేశే శరీరాదిసంయోగాదదృష్టమత్పన్నం
తత్రత్ర తత్రైవాచలప్రదేశే స్థితమితి స్వర్గాదిశరీరావచ్ఛిన్నాత్మస్వదృష్టాభావాద్భోగో
న స్యాత్, అతః ప్రదేశభేదో న వ్యవస్థాపకః. యత్త్వతోత్పన్నమదృష్టం స్వాక్రయే
యత్ర క్వచిద్భోగహేతురితి స్వర్గాదిభోగసిద్ధిరితి, తన్ను, భోగశరీరాదూరస్థాదృష్టే
మానాభావాదితి భావః. యదపి కేచిదాహుః—మనస ఏకత్వేఽప్యాత్మనాం భేదేన
సంయోగవ్యక్తీనాం భేదాత్కయాచిత్సంయోగవ్యక్త్యా కస్తింశ్చిదేవాత్మస్వదృష్టాదిక
మిత్యసాంకర్యమితి, తన్ను, సంయోగవ్యక్తీనాం వైజాత్యాభావేన సర్వాసామేదైక
దేహాంతస్థస్సర్వాత్మస్వదృష్టహేతుత్వావత్తేః, తథాచ సర్వాత్మనామేకస్తిద్దేహే

ర్భావాత్ ఆస్యాత్మన ఇదం శరీరమితి నియమాభావాత్ ప్రదేశకల్పనా న సంభవతీ
త్సుక్తసంకరస్తదవస్థ ఏవ. అన్వత్పక్షే జీవభేదస్యావిద్యకల్పేన న సంకరః. తథా చ

వత్తిత్వాచ్చ. స్వకాద్యుపభోగస్య. సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చ బహు-
నామాత్మనాం దృష్టాంతాభావాత్. వద తావత్త్వం కేబహవస్సమాన-
ప్రదేశాశ్చేతి. రూపాదయశ్చితి చేన్న, తేషామపి ధర్మ్యంశేనాభేద-
లక్షణభేదాచ్చ నతు బహునామాత్మనాం లక్షణభేదోఽస్తి, అంత్య-
విశేషవిశాద్యేదోఽప త్తిరితిచేన్న, భేదకల్పనాయ అన్యవిశేషకల్పనా-
యాశ్చేతరేతరాశ్రయత్వాత్, ఆకాశాదీనామపి విభుత్వం బ్రహ్మవాది-
భిర్యుక్తం సురూపం. కించ బహునాం విభుత్వమంగీకృత్యసాంకర్యముక్తం, సంప్రతి-
ఽప్రమాణాం విభుత్వమసిద్ధమనమిహైవాస్తి త్యలృత్వానుపవాస్తానాభావాచ్చేత్యాహ-
సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చేతి. కించ బహునాం విభుత్వే సమానదేశత్వం వాచ్యం, తచ్ఛా-
యుక్తమన్యదన్యదిత్వాహ—వదేతి. నను రూపరసాదీనామేకగుటాదిస్థత్వం దృష్ట-
మితి చేన్నాయమస్తత్సమ్యక్ దృష్టాంతః. రూపస్య తేజోమాత్రత్వాద్రసస్య జల-
మాత్రత్వాద్గంధస్య పృథివీమాత్రత్వాదిత్యేవం తత్తద్గుణస్య స్వస్వధర్మ్యంశేనాభేదా-
ప్రేతజిహ్వధర్మ్యంక్షకటాభావాత్. కించాత్మనాం బహుత్వదుచ్యసిద్ధం, ఆత్మత్వరూప-
లక్షణస్యాభేదాత్, తథాచ దేవదత్తాత్మా యజ్ఞదత్తాత్మనో న భిన్నః, ఆత్మత్వాద్యజ్ఞ-
దత్తాత్మకత్. ఆత్ర వైశేషికశ్చంకతే—అంత్యవిశేషేతి. నిత్యద్రవ్యమాత్రవృత్త-
యాఽంత్యావిశేషాస్తే చ స్వయం సామ్రయవ్యావర్తకా ఏవ న స్వేషాం వ్యావర్తక-
మపేక్షంక ఇత్యంత్యా ఉచ్యంతే. తథాచ విశేషరూపలక్షణభేదాద్బహుత్వాత్తథేద-
ఇత్యర్థః. న తావదాత్మస్యనాత్మనస్స కాశాద్యేదక్షానార్థా విశేషకల్పనా, ఆత్మత్వాదేవా-
నాత్మభేదసిద్ధేః. నాపూర్వత్వం మిథో భేదజ్ఞానార్థం తత్కల్పనా, ఆత్మభేదస్యా-
ద్యావృత్తిర్థేః న చ విశేషభేదకల్పనాదేవాత్మభేదకల్పనా యుక్తా, ఆత్మభేదజ్ఞప్రావా-
త్తను విశేషభేదసిద్ధిస్తన్నిధౌ తజ్జప్తిత్యన్యోన్యైశ్రయ ఇతి ఐరిహారార్థః. యత్తు
బహునాం విభుత్వే ఆకాశదిక్కాలాదృష్టాంత ఇతి సోఽప్యసమ్మత ఇత్యాహ—
ఆకాశాదీనామితి. విభుత్వస్యైకవృత్తిత్యేలాఘవాన్న విభుభేదః. యథైకస్మిన్నాకాశే
భేదిమిగాదిభేదేన తారమంద్రాశ్చిబ్దవ్యవస్థా ఏవమేకస్మిన్నపూర్వని బుద్ధ్యుపాధిభేదేన
సుఖావిష్కంభోపపత్తేరాత్మభేదేఽపి వ్యవస్థానుపపత్తిరుక్తత్వాన్ముఖాభేదకల్పనేత్యుప-

అవిద్యావిమిత్తజీవభావవృద్ధాసేన బ్రహ్మభావమేవ జీవస్య ప్రతిపాదయతః తత్త్వ-
దుస్యాపిప్రతిపాతస్య అవిద్యుకభేదానువాదిప్రతిపాతేన న విరోధ ఇతి సిద్ధిః.

నోఽసిద్ధం కార్యత్వాభ్యుపగమాత్, తస్మాదాత్మైకత్వపక్షవ సర్వవో
మాభావ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛరీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్ధోవిందపూజ్య
పాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకర భగవత్పాదకృతౌ ద్వితీయాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

సూహరతి—తస్మాదితి. ఏవంభూతభోక్తృశ్రుతీనాం విరోధాభావాద్భిప్రాయోద్వేష
సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ,
శరీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాయాం భావ్యరత్నప్రభాకాయాం,
ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

తదేవం భూతభోక్తృవిషయశ్రుతీనాం మిథో విరోధవ్యాసేధేన ప్రామాణ్యాద్భిప్రాయో
సమన్వయః సిద్ధ ఇత్యతిశోభనమ్.

ఇతి శ్రీ బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం
శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సూ. తథాప్రాణాః. ౧.

వియదాదివిషయశ్చుతివిప్రతిషేధస్తృతియేన పాదేన పరిహృతః,
చతుర్థేనేదానీం ప్రాణవిషయః పరిహ్రీయతే. తత్రతావత్ 'తత్తేహో
ఽస్మజతే'తి 'తస్మాద్వాపతస్మాదాత్తన ఆకాశస్సంభూతః'ఇతి చైవ
మాదిషూత్పత్తిప్రకరణేషు ప్రాణానాముత్పత్తిరామ్నాయతే. క్వచి
చ్ఛాసుత్పత్తిరేవైషామామ్నాయతే 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్
తదావళుః కిం తదసదాసీదిత్యుపయో వావ తేఽగ్రేసదాసీత్తదావళుః
కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వా ఋషయ'ఇత్యత్ర ప్రాగుత్పత్తేః
ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణాత్. అన్యత్ర తు ప్రాణానామప్యుత్పత్తిః
పత్యతే'యథాగ్నేః జ్వలతః ఊద్రావిష్ఫులింగా వ్యుచ్ఛరంతి ఏవమేవై

పూర్వాధికరణే కర్తృస్వరూపం విచార్య తదుపకరణానామింద్రియాణా
ముత్పత్తిం సాధయతి—తథా ప్రాణా ఇతి. భూతభోక్తృవిచారానంతరం భౌతికప్రాణ
విచార ఇతి హేతుహేతుమద్భావంపాదయోగ్సంగతిమాహ—వియదాదీతి. తమేవ
విప్రతిషేధమాహ—తత్రేత్యాదినా. యద్యపి ప్రాణానామనుత్పత్తావేకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞా
నుపపత్తేర్వియదధికరణన్యాయాల్లేషాముత్పత్తిస్సిద్ధ్యతి తథాపి ప్రళయే ప్రాణసద్భావ

ఇత్థం పూర్వపాదే భూతభోక్తృశ్చుతివిరోధం విధూయ, అధునా భౌతికే
ద్వితీయాదిశ్చుతివిరోధం పరిహర్తుం పాదాంతరమవతారయన్, పూర్వాధికరణే కర్తృ
స్వరూపావిధారణేన బుద్ధిస్థానాం తదుపకరణానామింద్రియాణాం ఉత్పత్తిం సాధయ
తీతి బుద్ధిస్సంగత్యేదమాహ—

అత్ర చ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః...' ఇత్యాదీన్ద్రియాత్పత్తిః శ్రుతేః

తస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణాః' ఇతి 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రి
యాణిచే'తి 'సప్తప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దితి 'సప్రాణమసృజత
ప్రాణాచ్ఛ్రిధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియం మనోన్న'
మితిచైవమాదిప్రదేశేషు. తత్ర తత్ర శ్రుతివిప్రతిషేధాదన్యతరనిర్ధా
రణకారణానిరూపణాచ్ఛ విప్రతిపత్తిః ప్రాప్నోతి, అథవా ప్రాగు
త్పత్తేస్సద్భవశ్రవణాద్దాణీ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితి ప్రాప్నోతి,
అత ఇదం పఠతి. 'తథా ప్రాణాః' ఇతి. కథం పునరత్ర తథేత్వక్షరాను
లోమ్యం, ప్రకృతోపమానాభావాత్. సర్వగతాత్మబహుత్వవాది
దూషణమతీతానంతరపాదాంతే ప్రకృతం తత్తావన్నోపమానం సంభ
వతి, సాదృశ్యాభావాత్ సాదృశ్యే హి సత్యుపమానం స్యాత్,
యథా సింహస్తథా బలవర్తేతి. అదృష్టసామ్యప్రతిపాదనార్థమితి
యద్యుచ్చేత, యథా అదృష్టస్య సర్వాత్మసన్నిధావత్పద్యమానస్యా
నియతత్వం, ఏవం ప్రాణానామపి సర్వాత్మనః ప్రతినియతత్వమితి, తదపి
దేహానియమేనైవోక్తత్వాత్పునరుక్తం భవేత్. న చ జీవేనప్రాణా
ఉపమియేరక, సిద్ధాంతవిరోధాత్. జీవస్యహ్యనుత్పత్తిరాఖ్యాతా
ప్రాణానాంతూత్పత్తిరాచిఖ్యాసితా, తస్మాత్తథేత్వసంబద్ధమివప్రతిభాతి.

శ్రుతేర్గతికథనార్థమేతదధికరణమిత్యుపాసరుక్త్యం. అత్ర ప్రాణా విషయాః. తే కిము
త్పద్యంతే నవేతి శ్రుతీనాం విప్రతిపత్త్యా సంశయే తాసాం నమబలత్వాదగర్హయ
ఇత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం. తత్ర గౌణవాదీ సమాధానమాహ—అథవేతి.
ప్రాణానాం ప్రళయే సద్భావశ్రుతేర్నిరవకాశత్యేన బలీయస్తాదృశ్యత్వత్తిశ్రుతిర్దీప్తోత్పత్తి
శ్రుతిపద్ధాణీత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. అప్రమాణపక్షపద్ధాణపక్షోఽపి ముఖ్యసిద్ధాంతినః పూర్వ
పక్షవివేచి జ్ఞాపనార్థమథవేత్సక్తం. ముఖ్యసిద్ధాంత్యాహ—అతఇతి. తథా శబ్దమాక్షి
పతి—కథమితి. ఆనులోమ్యమాంజస్యమిత్యర్థః. సామాన్యమేవ స్ఫుటయతి—యథా
అదృష్టస్యేతి. జీవవత్ప్రాణాఇత్యనన్వితం. యద్యుష్మద్భవత్ప్రాణాఅప్యనియతా ఇతి
సూత్రమన్వేతి తథాపి పునరుక్తం. జీవవత్ప్రాణా నోత్పద్యంత ఇతి సూత్రార్థశ్చేదవ

'ఋషయో వా వ తేఽగ్రేఽనదానీత్' ఇత్యాదిప్రాగుత్పత్తేర్నియసద్భావశ్రుత్యా
'విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహా, విరోధోఽస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తథా

న, ఉదాహరణోపాత్తేనాప్యపమానేనసంబంధోపపత్తేః అత్ర ప్రాణో
త్పత్తివాదివాక్యజాతముదాహరణమ్ 'ఏతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా
స్సర్వే లోకాస్సర్వే దేవాస్సర్వాణి భూతాని చ వ్యుచ్ఛరంతి' త్యేవం
జాతీయకమ్ తత్రయథా లోకాదయః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యంతే
తథా ప్రాణా అపీత్యర్థః. తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన
స్సర్వేంద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథీవీ విశ్వస్య ధారిణీ'
త్యేవమాపిష్యపి ఖాదివత్స్పృణానాముత్పత్తిరితిద్రష్టవ్యమ్ అథవా
'పానవ్యాకచ్చతద్వది' త్యేవమాదిషు వ్యవహితోపమానసంబంధస్యా
స్యాశ్చితత్వాద్యథాతీతానంతరపాదాద్యుక్తావియదాదయఃపరస్యబ్రహ్మ
ణో వికారాస్సమధిగతాస్తథా ప్రాణా అపి పరస్య బ్రహ్మణో వికారాః

సిద్ధాంత ఇత్యాక్షేపార్థః. సమాధత్తే—నోదాహరణేతి. దృష్టాంతో దార్ఢ్యాంతికనన్ని
హితో వాచ్య ఇత్యంగీకృత్యైకవాక్యస్థిత్యేన సాన్నిధ్యముక్తం. సంప్రతి నాయం
నియమః వైమినినా భగవతా వ్యవహితదృష్టాంతస్యాశ్చితత్వాదిత్యాహ—అథ వేతి.
అస్తి తృతీయాధ్యాయేఽశ్వప్రతిగ్రహేష్టధికరణం, తస్మేదం విషయవాక్యం,
'యావత్'ఽశ్వాన్ప్రతిగృహ్ణీయాత్తావత్' వారుణాంశ్చతుష్క-పాలాన్నిర్వపే'దిత్యేత
దుత్తరాధికరణే కిమియం వారుణీష్టిద్వారుత ప్రతిగృహీతురితి విశయే 'ప్రతిగృహ్ణీ
యా'దితి శ్రుతేః ప్రతిగ్రహీతురత్యాశంక్య 'ప్రజాపతిర్విరుణాయాశ్వమనయ'దిత్యుప
క్రమే దాత్పక్వీర్తనాల్లింగాదశ్వదాతురేవేతి స్థాస్థుతి, అతః ప్రతిగృహ్ణీయాదిత్యస్య
పదస్యాశ్వాన్యః ప్రతిగ్రహయేనిత్యర్థః. దద్యాదితి యావత్. యోఽశ్వదాతా సవా
రుణీమష్టిం కుర్వాదితివాక్యాగ్నే స్థితే చింతా, అశ్వదాననిమిత్తేయమిష్టిః కిం తాకి
కాశ్వదాననిమిత్తా ఉత వైదిశీవేతి. తత్ర 'న కేసరిణోదదాతీ'తి నిషిద్ధతాకికాశ్వదానే
దోషసంభవాత్తన్నిరాసాశ్చేయమిష్టిరితి దోషాత్త్విష్టిత్వాకేకి స్యాదితి సూత్రేణ ప్రాప్తే
సిద్ధాంతః. అత్ర హి 'పరుణో వా ఏతం గృహ్ణాతి యోఽశ్వం ప్రతిగృహ్ణాతీ'తి దాతు
ర్దోషం సూక్ష్మేష్టిర్నిహితా. పరుణశబ్దో జలోదరాఖ్యురోగే రూఢః. న చ తాకికేఽ
శ్వదానేఽయం రోగో భవతీతి ప్రసిద్ధం. న చానేనైవ వాక్యేన ప్రసిద్ధిః. దానేదోష
త్తన్నిరాసార్థా చేష్టిరిత్యర్థభేదే వాక్యభేదాత్. న చ వృణోతీతి వ్యుత్పత్త్యా పరుణ
శబ్దో నిషేధాతిక్రమకృతదోషానువాదక ఇతి యుక్తం, రూఢిత్యాగాపాతాత్.
ప్రాణాః తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతే...' ఇత్యుదాహృతవాక్యస్థాకాశాదివత్ ప్రాణాః

ఇతి యోజయితవ్యమ్. కః పునః ప్రాణానాం వికారత్వే హేతుః, శ్రుతత్వమేవ. నను కేషుచిత్ప్రదేశేషు న ప్రాణానాముత్పత్తిశ్చూయత ఇత్యుక్తం, తదయుక్తమ్, ప్రదేశాంతరేషు శ్రవణాత్. న హి క్వచిద శ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం నివారయితుముత్సహతే, తస్మాచ్ఛ్రుతత్వావిశేషాదాకాశాదివత్ప్రాణా అపి ఉత్పద్యంత ఇతి సూక్తిమ్.

సూ. గౌణ్యసంభవాత్. ౨.

యత్పునరుక్తం ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్దాణీ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్చుతిరితి తత్ప్రత్యాహ. 'గౌణ్యసంభవా'దితి. గౌణ్యా అసంభవో గౌణ్యసంభవః. న హి ప్రాణానాముత్పత్తిశ్చుతిర్దాణీ సంభవతి, ప్రతిజ్ఞాహానిప్రసంగాత్. 'కన్తిన్నుభగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తిహేయకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ తత్సాధనాయేదమామ్నాయతే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః'ఇత్యాది. సా చ ప్రతిజ్ఞా ప్రాణాదేస్సమస్తస్య జగతః, బ్రహ్మవికారత్వే సతి ప్రకృతివ్యతిరేకేణ వికారభావాన్నిధ్యతి, గౌణ్యాం తు ప్రాణానాముత్పత్తిశ్చుతౌ ప్రతి

తత్త్వాగే చ వైదికేఽపి దానేఽశ్వత్థ్యాగజన్యదుఃఖమాత్రముక్తవృత్తత్త్వా వరుణశబ్దవాచ్యం స్యాత్, తస్మాత్ప్రాప్తానువాద్యర్థవాదోఽయమితి యజ్ఞసంబంధిన్యశ్వదానే ఇయమిష్టిరిత్యేవం విచారోక్తం—పానవ్యాపచ్ఛతద్వదితి. సోమపానే క్రియమాణే వ్యావద్వనునం యది స్యాత్తదా 'ఏతం సోమేంద్రం శ్యామాకం చరుం నిర్వపే'దితి శ్చూయతే. తత్రాశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణపూర్వపక్షన్యాయో బహుమాత్రవ్యవహితస్తద్వదితి పరామృశ్యతే, తద్వత్తాకికే ధాతుసామ్యార్థం పీతసోమస్య వమనేఽయం చరుస్సాన్యదవనునమిత్తేంద్రియశోషాఖ్యదోషస్య దృష్టస్యేంద్రియేణ పీర్యేణ విరుధ్యతే, యస్సోమంపమతీత్యనువాదాదితి పూర్వపక్షసూత్రార్థః వైదికే తు సోమపానే శేషప్రతిపత్తేర్జాతత్వాద్వమనేఽపి నదోష ఇతి ప్రాప్తేసిద్ధాంతః. లోకే వమనకృతేంద్రియశోషస్య ధాతుసామ్యకరత్వేన గుణత్వాన్న దోషతా, వేదే తు 'మామేవాజ్ఞాభిమతిగాః'ఇతి నమ్యగరణార్థమంత్రలింగాద్యమనే కర్తృతైగుణ్యాత్తస్య దోషతా. తస్మాద్వైదికసోమవమనే సోమేంద్రశ్చరునితి స్థితమిత్యేవమాదిషు సూత్రేష్వీత్యర్థః.

ఇన్ద్రియాణి జాయంతే, ఉత్పత్తిశ్చ తేరవిశేషాదిత్యర్థః.

జ్ఞేయం హీయేత. తథాచ ప్రతిజ్ఞాతార్థముసంహరతి 'పురుషవేదం విశ్వంకర్త తపో బ్రహ్మపరామృతమితి' 'బ్రహ్మవేదం విశ్వమిదంవరిష్ట' మితిచ తథా 'ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానే నేదం సర్వం విదిత' మిత్యేవంజాతీయకాసు శ్రుతిష్వేషైవ ప్రతిజ్ఞా యోజయితవ్యా. కథం పునః ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావ శ్రవణం, నైతత్పుల ప్రకృతివిషయమ్ 'అప్రాణోహ్యమనాశ్చుబ్రోహ్య ఊరాత్పరతఃపరః' ఇతి మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వా వధారణాత్ అవాంతర ప్రకృతివిషయం త్వేతత్సవికారాపేక్షం ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావావధారణమితిద్రష్టవ్యమ్, వ్యాకృత విషయాణామపి భూయసీనామవస్థానాం శ్రుతిస్త్యుత్తోః ప్రకృతి

౧. నను ప్రతిజ్ఞాపి గౌణీ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—తథాచ ప్రతిజ్ఞాతార్థ మితి. ఉపక్రమోపసంహారభ్యాం ప్రతిపిపాదయిషితాద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞానురోధేన ప్రాణోత్పత్తిర్మత్యైవేతి భావః. ముండకవచ్చుత్త్యంతరేఽపి ప్రతిజ్ఞాదర్శనాత్సా మఖ్యేత్యాహ—తథేతి. ఏషా ప్రతిజ్ఞా ప్రాణోత్పత్తిముఖ్యత్వే హేతుత్వేన ద్రష్ట వ్యేత్వర్థః. ఇదాసీం ప్రశయే ప్రాణసత్త్వశ్రుతేర్గతిం ప్రశ్నపూర్వకమాహ—కథ మిత్యాదినా. నేదం వాక్యం మహాప్రశయే పరమకారణస్య బ్రహ్మణః ప్రాణవత్త్వపరం కింత్వవాంతరప్రశయే హిరణ్యగర్భాఖ్యావాంతరప్రకృతిరూపప్రాణసద్భావపరమిత్యర్థః. నను హిరణ్యగర్భరూపవికారస్య సత్త్వే కథం తదా వికారాసత్త్వకథనం తత్రాహ—స్వవికారేతి. స్వస్య కార్యబ్రహ్మణో యత్కార్యం స్థూలం తస్యోత్పత్తేరిత్యర్థః. నను యథాశ్రుతి మహాప్రశయే ప్రాణసద్భావరూపం లింగం ప్రాణానుత్పత్తిసాధకం కిమిత్య వాంతరప్రశయపరతయా నీయత ఇతి చేత్ 'ఏకస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణః' ఇత్యాదిప్రబల జన్మశ్రుతిబలాదితి వదామః. నను వికారస్య బ్రహ్మణః కథం ప్రకృతిత్వమిత్యత ఆహ— వాక్యతేతి. 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే' ఇత్యాదిశ్రుతో 'ఆదికర్తా స భూతానా' మిత్యాదిస్త్యుతో చ వికారాత్తనామపి మూలకారణావస్థారూపాణాం బ్రహ్మవిరాజా

నను సృష్టేః ప్రాక్ ఇన్ద్రియసద్భావశ్రవణాత్ ఉత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీ ఇతి చేత్ తత్రాహ—

గౌణ్యా ఉత్పత్తిశ్రుతేరసంభవో గౌణ్యసంభవః తస్మాత్, అన్యథా ఏకవిజ్ఞాన శ్రుతిజ్ఞా హీయేతేత్యర్థః. సద్భావశ్రుతిస్తు హిరణ్యగర్భాత్తకావాంతరప్రకృతివిషయా ఇతి న తయా ఉత్పత్తిశ్రుతేరిరోధ ఇతి భావః.

వికారభావప్రసిద్ధేః వియదధికరణే హి 'గౌణ్యసంభవా'దితి పూర్వపక్ష
సూత్రత్వాద్గౌణీజన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతం. ప్రతిజ్ఞాహా
న్యాచ తత్ర సిద్ధాంతోఽభిహితః. ఇహ తు సిద్ధాంతసూత్రత్వాద్గౌణ్యాః
జన్మశ్రుతేరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతమ్. తదనురోధేనత్విహాపి గౌణీ
జన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాచక్షాణేః ప్రతిజ్ఞాహానిరుపేక్షితా స్యాత్

సూ. తత్ప్రాక్కుతేశ్చ ౩.

ఇతశ్చాకాశాదీనామివ ప్రాణానామపి ముఖ్యైవ జన్మశ్రుతిః,
యజ్జాయతిఇత్యేకం జన్మవాచిపదం ప్రాణేషు ప్రాక్కుతం సదుత్తరే
ష్వప్యాకాశాదిష్వనువర్తతే'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః'ఇత్యత్రాకాశాదిషు
చ ముఖ్యం జన్తేతి ప్రతిపాదితం, తత్సామాన్యాత్ప్రాణేష్వపి ముఖ్య
మేవ జన్మభవతుమర్హతి. న హ్యేకస్మిన్ప్రణకరణే ఏకస్మిన్వాక్యే ఏక
శబ్దస్సకృదుచ్చరితో బహుభిస్సంబధ్యమానః క్వచిన్దుఖ్యః క్వచిద్గౌణః
ఇత్యధ్యనసాతుం శక్యం, వైరూప్యప్రసంగాత్. తథా 'స ప్రాణ
మసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రిద్ధా'మిత్యత్రాపి ప్రాణేషు శ్రుతస్సృజతిః పరే
ష్వప్యత్పత్తిమత్సు శ్రద్ధాదిష్వనుపజ్యతే. యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రిత
ఉత్పత్తివచనశబ్దః పూర్వైస్సంబంధ్యతే తత్రాప్యేష ఏవ న్యాయః,

దీనాం ప్రకృతివికారభావేన ప్రసిద్ధిరస్తి. పూర్వాపేక్షయా వికారస్యాప్యత్తరా
పేక్షయా ప్రకృతిత్వమిత్యర్థః. కేచిద్వియదధికరణానురోధేనేదం సూత్రం వ్యాచక్షతే
తాన్మాషయతి—వియదితి.

౩. తస్య జాయత ఇతి పదస్యాకాశాదిషు ముఖ్యస్య పాతాపేక్షయా ప్రాచీ
నేషు ప్రాణేషు శ్రుతేర్దుఖ్యం జన్తేతి సూత్రయోజనా—తత్సామాన్యాదితి. తేనాకా
శాదిజన్మనా సామాన్యమేకశబ్దోక్తత్వం తస్మాదిత్యర్థః. ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకస్య శబ్దస్య
క్వచిన్దుఖ్యత్వం క్వచిద్గౌణత్వమితి వైరూప్యం న యుక్తమితి న్యాయమన్యత్రాప్యతి
దిశతి—యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రిత ఇతి.

ఇన్ద్రియాత్పత్తిర్దుఖ్యా ఇత్యత్ర హేత్వంతరమాహ—

తత్ తత్ర 'ఏతస్మాజ్జాయతే' ఇత్యాదివాక్యే జన్మవాచిపదస్యస్వవాయాదిషు
ముఖ్యస్య తదపేక్షయా ప్రాచీనేషు ప్రాణాదిషు శ్రుతేః శ్రవణాదిత్యర్థః.

యథా 'స్వాణి భూతాని వ్యుచ్ఛరంతి' త్యయమంతే పఠితోఽవ్యుచ్ఛరంతి శబ్దః పూర్వైరపి ప్రాణాదిభిస్సంబంధ్యతే.

సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః. ౪.

యద్యపి 'తత్తేజోఽసృజతే' త్యేతస్మిన్ప్రకరణే ప్రాణానాముత్పత్తిర్న చత్యతే తేజోఽబన్నానామేవ త్రయాణాం భూతానాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తథాపి బ్రహ్మప్రకృతికతేజోఽబన్నపూర్వకత్వాభిధానాద్వాక్పాణిమనసాం తత్సామాన్యాచ్చ సర్వేషామేవ ప్రాణానాం బ్రహ్మప్రభవత్వం సిద్ధం భవతి. తథాహ్యస్మిన్నేవ ప్రకరణే తేజోఽబన్నపూర్వకత్వం వాక్పాణిమనసామామూయతే 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీవాగ్' తి తత్ర యది తావన్ముఖ్యమేవైషామన్నాదిమయత్వం తతో వర్తతేవ బ్రహ్మప్రభవత్వమథ భాక్తం తథాపి బ్రహ్మకర్తృకాయాం నామరూపవ్యాక్రియాయాం శ్రవణాత్ 'యేనాశ్రితం శ్రితం భవతీ' తి చోప

౪. యచ్ఛక్తం ఛాందోగ్యేఽపి ప్రాణానాముత్పత్తిర్న శ్రూయత ఇతి తత్రాహ—తత్పూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి. అత్ర సూత్రే వాక్పదం ప్రాణమనసోరుపలక్షణమ్. వాక్పాణిమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వోక్తేరశ్రవణమసిద్ధమితి యోజనా. తైర్వాగదిభిశ్చక్షురూదీనాం సామాన్యం కరణత్వం తదిత్యర్థః. అత్ర మయద్వికారే ముఖ్య ఇతి పక్షే వర్తతే ఏవ ప్రాణానాం బ్రహ్మకార్యత్వం తేజోఽబన్నానాం బ్రహ్మవికారత్వాత్, యది ప్రాణస్య వాయోర్జలవికారత్వాదాగాక్షదభీనస్థితికత్వమాలేఖ భాక్తస్తథాపి ప్రాణానాం వికారత్వే భూతాదీనస్థితికత్వం లింగం మయటోక్తమితి సిద్ధం బ్రహ్మకార్యత్వం 'సప్రాణమసృజతే' త్యాదిశ్రిత్యంతరే స్పష్టం, బ్రహ్మ

నను 'తత్తేజోఽసృజతే' ఇతి భూతమాత్రశ్రవణాత్ తత్కథమిత్యాశంక్యాహ—

యద్యపి 'తత్తేజోఽసృజతే' ఇతి భూతమాత్రోక్తప్రతిః చత్యతే, తథాపి 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీవాగ్' ఇతి మనః ప్రాణసహితాయా వాచః బ్రహ్మప్రకృతికతేజోఽబన్నపూర్వకత్వాభిధానాత్ అస్మ్యుత్పత్తిశ్చురితిత్యతో న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

క్రమాత్ 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చోఽసంహారాచ్ఛ్చుత్వంతర ప్రసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వప్రపంచనార్థమేవ మనఆదీనామన్నమయా దిత్వవచనమితి గమ్యతే. తస్మాదపి ప్రాణానాం బ్రహ్మవికారత్వసిద్ధిః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. సప్తగత్యేర్విశేషితత్వాచ్చ. ౫.

ఉత్పత్తివిషయశ్చుతివిప్రతిషేధః ప్రాణానాం పరిహృతః, సంఖ్యావిషయ ఇదానీం పరిహ్రీయతే. తత్ర ముఖ్యం ప్రాణముపరిష్టా ద్వత్వమితి. సంప్రతి తు కఠీతరే ప్రాణా ఇతి సంప్రధారయతి. శ్చుతి విప్రతిపక్షేశ్చాత్ర విశయః. క్వచిత్సప్తప్రాణాసంకీర్త్యంతే 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దితి. క్వచిదప్తా ప్రాణా గ్రహణ్యేన గుణేన సంకీర్త్యంతే 'అప్తా గ్రహా అప్తావతిగ్రహాః' ఇతి, క్వచిన్నవ 'సప్త జై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ద్వావవాంచా'వీతి క్వచిద్దశ 'సవ వై పురుషే ప్రాణా నాభిర్దశమీ'తి. క్వచిదేకాదశ 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మై

కార్యతోఽక్షేచ్ఛ తస్మాత్ప్రాణానాముత్పత్తిశ్చుతీనాం సద్భావశ్చ త్యవిరోధాత్ కారణే బ్రహ్మణి నమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. లింగశరీరవిచారాత్కాధికరణానాం లింగాత్త్వంప దార్థభేదభీః ఫలమితి ద్రవ్యవ్యవస్థ. ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

౫. ఏవం జన్మలబ్ధసత్తాకానాం ప్రాణానాముపదేవోపదేవకత్వసంగత్వా సంఖ్యా నిర్ణయశ్చుతీనాం విరోధాత్సంశయే పూర్వపక్షయతి—సప్తగత్యేర్విశేషితత్వాచ్చేతి. విశయస్సంశయః. ఇంద్రియాణ్యత్ర విషయః. పంచ ధీంద్రియాణి వాక్చ నక్షేపీతి సప్తప్రాణాస్తవివ హస్తేన సహాప్తా. గ్రహత్వం బంధకత్వం గృహ్లాంతి బంధుంతీతి గ్రహాం ద్రియాణి లేహం బంధకత్వం విషయాధీనమిత్యతి గ్రహాః గ్రహానతిక్రాంతావిషయా ఇత్యర్థః. ద్వైశ్రోత్రే న్యే చక్షుషీ ద్వై ఘ్రాణే వాక్చేతి సప్తశ్చిద్ధి భవాః ప్రాణా ద్వావవాంచా

ఇత్థమిద్రియాణాముత్పత్తిం ప్రసాధ్య లేభ్యో జీవన్ము వివేకార్థం తదాశ్రిత సంఖ్యాం నిర్ణేతు కానుః ఆశ్రయాశ్రయిభావసంగత్యేదమాహ—

'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మాత్' ఇతి ఇద్రియాణి సప్త సంకీర్త్యంతే; క్వచి దప్తా; క్వచిన్నవ; క్వచిద్దశ; క్వచిదేకాదశ; ఇత్యేవం సప్తత్వాప్తాత్వాదిసంఖ్యా

కాదశే'తి. క్వచిద్వాదశ 'సర్వేషాం స్ఫుర్ణానాం త్వగేకాయనమిత్యత్ర. క్వచిత్త్రయోదశ 'చతుశ్చ ద్రష్టవ్యం చే'త్యత్ర. ఏవం హి విప్రతి ప్నాః ప్రాణేయత్వాం ప్రతి శ్రుతయః, కిం తావత్ప్రాప్తం సప్తైవ ప్రాణా ఇతి. కుతః, గతేః, యతస్తావంతోఽవగమ్యంతే 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దిత్యేవంవిధాసు శ్రుతిషు. విశేషితాశ్చైతే 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః' ఇత్యత్ర. నను 'ప్రాణాగుహశయాన్నిహితాస్సప్త సక్తే'తి వీప్నా శ్రూయతే, నా సప్తభ్యోఽతిరిక్తాన్ప్రాణాన్తమయతీతి. నైషదోషః, పురుషభేదాభిప్రాయేయం వీప్నా ప్రతిపురుషం సప్తసప్త ప్రాణా ఇతి న తత్త్వభేదాభిప్రాయా సప్తసప్తాన్యేఽన్యే ప్రాణాఇతి. నస్వప్తత్వాదికాపి సంఖ్యా ప్రాణేషాదాహృతా కథం సప్తైవ స్యుః. సత్యముదాహృతా. విరోధాత్త్వన్యతమా సంఖ్యాధ్యవసాతవ్యా, తత్రస్తోకకల్పనోపరోధాత్సప్తసంఖ్యాధ్యవసానం పృత్తిభేదాపేక్షం చ సంఖ్యాంతరవణమితి గమ్యతే అత్రోచ్యతే.—

పాయాపస్థా చేతి నవ, జ్ఞానకర్తేంద్రియాణి దశేషే పురుషే దేహే ప్రాణాః అత్తా మన ఏకాదశప్రాణా ఇతి సిద్ధాంతకోటిరుక్తా తవీవ హృదయాఖ్యయా బుద్ధ్యా నహ ద్వాదశ. అహంకారేణ నహ త్రయోదశ, శ్రుతితస్సప్తత్వావగతేర్యే శీర్షణ్యాస్సప్త తే ప్రాణా ఇతి శీర్షణ్యోద్దేశేన ప్రాణత్వవిశేషణాద్వా శీర్షణ్యానాం ప్రాణశబ్దేంద్రి యత్వపరిసంఖ్యయా వా సప్తైవ ప్రాణా ఇతి సూత్రయోజనా. సప్తత్వం వీప్నావిరుద్ధ మితి శంకతే—నన్వీతి. గుహాయాం హృదయే కేరత ఇతి గుహశయాః. స్వప్నానేషు నిహితాః సిక్షిప్తా ఇత్యర్థః. చిత్రేన చతుర్దశత్వం మంతవ్యమ్—పూర్వపక్షే పరిహరతి— నైష దోష ఇతి. సిద్ధాంతినామ్యేకాదశసుమనోపృత్తిభేదాన్నిశ్చయ్యాత్మికాబుద్ధిః గర్వాత్తకోహంకారః స్వరణాత్తకం చిత్రమితి ద్వాదశత్వాదిసంఖ్యాంతర్యాపనీయా. తతో వరం ప్రాథమికసప్తత్వేఽంతర్యాపః లాభువాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—అత్రేతి.

శ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వపక్షే ఏకదేశి సిద్ధాంతః—సప్తేన్ద్రియాణి. కుతః, గతేః శ్రుత్యా సప్తత్వావగతేః 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః' ఇతి శీర్షణ్యత్వేన విశేషితత్వాచ్చ. అష్టత్వాదిసంఖ్యాశ్రవణం తు ఏకనైస్త్రి వాంతఃకరణస్య పృత్తిభేదాభిప్రాయమితి న శ్రుతీనాం విరోధ ఇతి.

సూ. హస్తాదయస్తుస్థితేఽలోనై వమ్. ౬.

హస్తాదయస్త్యపరే సప్తభ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాశ్చాయంతే, 'హస్తానై గ్రహాః సమకర్తృణాతి గ్రహేణ గృహీతః హస్తాభ్యాం హి కర్తృకరోతీ' త్యేవమాద్యాసు శ్రుతిషు. స్థితే చ సప్తత్వాతిరేకే సప్తత్వమంతర్భావాచ్ఛక్యతే సంభావయితుమ్, హీనాధికసంఖ్యావిప్రతిఃత్వేహ్యధికా సంఖ్యా సంగ్రహ్యా భవతి, తస్యాం హీనాంతర్భవతి, న తు హీనాయామధికా, అతశ్చ నైవం మంతవ్యం స్తోకకల్పనానురోధాత్పవైవ ప్రాణాస్సురితి. ఉత్తరసంఖ్యానురోధాత్త్వేకాదశైవ తే ప్రాణాస్సుయః. తథా చోదాహృతాశ్రుతిః 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశే'తి. ఆత్మశబ్దేన చాత్రాంతఃకరణం పరిగృహ్యతే కరణాధికారాత్. న న్వేకాదశత్వాదవ్యధికే ద్వాదశత్రయోదశత్వే ఉదాహృతే. సత్యముదాహృతే. న త్వేకాదశభ్యః కార్యజాతేభ్యోఽధికం కార్యజాతమస్తియదర్థమధికం కరణం కల్ప్యేత. శబ్దస్పర్శరూపరసగంధవిషయాః పంచబుద్ధిభేదాస్తదర్థాని పంచబుద్ధీంద్రియాణి. వచనాదానవిహరణోత్పన్నానందాః పంచకర్తృభేదాస్తదర్థాని చ పంచకర్తేంద్రియాణి. సర్వాధివిషయంత్రైకాల్యవృత్తి మన ఏకమనేకవృత్తికం తదేవ వృత్తిభేదాత్ప్రచిద్భి

౬. ఆదానేన కర్తృణా గృహీతస్సంబంధః. సంబంధమేవాహ—హస్తాభ్యామితి. అతోఽధికసంఖ్యాయాః న్యూనాయామంతర్భావాయోగాత్ప్రవైవప్రాణాస్సురిత్తాః వానురోధాది త్యేవం న మంతవ్యమిత్యన్వయః. తస్మిన్ కతీంద్రియాణీత్యా కాంక్షాయామాహ—ఉత్తరేతి. 'శ్రుతీనాం మిథో విరోధే సతి మానాంతరానుగృహీతా శ్రుతిర్బలీయసీతి న్యాయేన కార్యలింగానుమానానుగృహీతైకాదశప్రాణశ్రుత్యనుసారేణాన్యాశ్చక్రయో నేయా ఇత్యభిసంధాయాహ—సత్యమితి. ఏకాదశ కార్యలింగాన్యాహ—శబ్దేతి. త్రయః కాలాస్త్రైకాల్యం, తద్విషయా వృత్తిర్యగ్య తత్త్రైకాల్యవృత్తి ఇంద్రియాంతరాణాం వర్తమానమాత్రగ్రహీత్వాదతీతాదిజ్ఞానాయ

తదేకదేశమతం దూషయతి—

తు రేకదేశమతనిరాసార్థః. 'హస్తానై గ్రహాః' ఇత్యాదినా హస్తాదయోవ్యతిరిక్తాః ప్రాణాః శ్రూయన్తే. సప్తత్వసంఖ్యాయామసంభావితాంతర్భావే సప్త

మతి ప్రాణమనూత్కామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్కామంతీ'త్యత్ర. నను సర్వశబ్దోఽప్యత్ర పత్యతే, కథం సప్తానామేవ గతిః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి, విశేషితత్వాదిత్యాహ. సప్తైవ హి ప్రాణాశ్చక్షురాదయస్త్య క్షర్యంతా విశేషితా ఇహ ప్రకృతాః 'స యత్రైష చాక్షుషః పురుషః పరాబ్ధుర్యావర్తతే అథారూపజ్ఞో భవతి ఏకీభవతి న పశ్యతీత్యాహ' రిత్యేవమాదినానుక్రమణేన. ప్రకృతగామీ చ సర్వశబ్దో భవతి యథా సర్వే బ్రాహ్మణా భోజితా ఇతి యే నిమంతితాః ప్రకృతాః బ్రాహ్మణాస్తవ సర్వశబ్దేనోఽప్యంతే నాన్యే, ఏవమిహాపి యే ప్రకృతాః సప్త ప్రాణాస్తవ సర్వశబ్దేనోఽప్యంతే నాన్య ఇతి. నన్వత్ర విజ్ఞాన మప్తమనుక్రంతం కథం సప్తానామేవానుక్రమణమ్, నైష దోషః. మనోవిజ్ఞానయోస్తత్త్వాభేదాద్వృత్తిభేదేఽపి సప్తత్వోపపత్తేః. తస్మాత్సప్తైవ ప్రాణా ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—హస్తాదయస్త్యపరే సప్త భ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాః ప్రతీయంతే 'హస్తో వై గ్రహః' ఇత్యాదిశ్రుతిషు. గ్రహత్వం చ బంధనభావో గృహ్యతే, బధ్యతే తే త్రజ్ఞోఽనేన

కతీతి సందేహే పూర్వపక్షానుక్రం యోజయతి—సప్తేతి. తం జీవాత్తానం యేప్రాణా సృశా గచ్ఛంతి తేహమేవ భోగహేతుత్వాదింద్రియత్వవిత్యర్థః. యత్రాపస్థాయామేష చాక్షుషశ్చక్షుషి స్థితోఽనుగ్రాహకస్సూర్యాంశరూపః పురుషః. పరాజ్ఞో పర్యావర్తతే బహిర్దేశాత్స్వంశినం సూర్యం ప్రతి గచ్ఛతి. అథ తదానీమయం ముమూర్షురూపజ్ఞో భవతి దేవాంశే దేవం ప్రవిష్టే లింగాంశశ్చక్షుర్హృదయే. మనసైకీ భవతి తదాయం న పశ్యతీతి పార్శ్వస్థా ఆహుతిత్యర్థః. ఆదిపదా 'న్న జిహ్నుతి న వదతి న రసయతే న శృణోతి న మనుతే న స్పృశతి న విజానతీ'తి గృహ్యతే. సప్తానామేవ జీవేన సహ గతిరిత్యసిద్ధమ్. గృహత్వశ్రుత్యా హస్తాదీనామపి గతిప్రతీలేతి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా. హస్తాదిబంధస్యామోక్షాత్సహగతో స్మృతిమాహ—

సప్తేవేన్ద్రియాణి, 'ప్రాణమనూత్కామస్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్కామన్తి'ఇతి ప్రాణానిసప్తానామేవ గతేః శ్రవణాత్. నను సర్వశబ్దశ్రవణాత్ కథం సప్తానామేవేతి తత్రాహ—విశేషితత్వాచ్చ 'స యత్రైష చాక్షుషః పురుషః...' ఇత్యాదినా చక్షురాదిసప్తానామేవోత్కామిస్తా విశేషితత్వాత్. అతః సర్వశబ్దస్య ప్రకృతాపేక్షత్వాత్ సప్తేవోత్కామన్తి ఇతి ప్రాప్తే, ఉచ్యతే—హస్తాదయోఽప్యపరే

న్నవద్యోపదిశ్యతే 'మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చే'తి. తథాచ శ్రుతిః
కామాద్యా నానావిధావృత్తిరనుక్రమ్యాహ 'ఏతత్సర్వం మనవవే'తి.
అపిచ సప్తైవ శీర్షణ్యాన్ప్రాణానభిమన్యమానస్య చత్వార ఏవ ప్రాణా
అభిమతాస్సుః. స్థానభేదాహ్యేతే చత్వారస్సంతస్పృష్ట గణ్యంతే 'ద్వే
శ్రోత్రే ద్వే చక్షుషీ ద్వే నాసికే ఏకా వాగితి. న చ తావతామేవ
వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణా ఇతి శక్యతే వక్తుం, హస్తాదివృత్తినామ
త్యంతవిజాతీయత్వాత్. తథా 'నవ వై పురుషే ప్రాణానాభిర్దశమి'
త్యత్రాపి దేహచ్ఛిద్రభేదాభిప్రాయేణైవ దశ ప్రాణా ఉచ్యంతే, న
ప్రాణతత్త్వభేదాభిప్రాయేణ, నాభిర్దశమితి వచనాత్. న హి నాభి
ర్నామ కశ్చిత్ప్రాణః ప్రసిద్ధోఽస్తి, ముఖ్యస్య తు ప్రాణస్య భవతి,
నాభిరప్యేకం విశేషాయతనమిత్యతోనాభిర్దశమిత్యుచ్యతే. క్వచిదుపా
సనార్థం కతిచిత్ప్రాణా గణ్యంతే, క్వచిత్పుదర్శనార్థమ్. తదేవం విచిత్రే
ప్రాణేయత్తామూనే సతి క్వ కింపరమామూనమితి వివేక్తవ్యమ్.
కార్యజాతవశాత్త్వేకాదశత్వామూనం ప్రాణవిషయం ప్రమాణమితి
స్థితమ్. ఇయమపరా సూత్రద్వయయోజనా. సప్తైవ ప్రాణాస్సుః యత
స్సప్తానామేవ గతిశ్శూన్యతే 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రా

మనోఽంగీకార్యమిత్యర్థః. విశేషితత్వాదిత్యుక్తం నిరస్యతి—అపిచ సప్తైతి. న చ
తావతామితి. ఆదానాదీనాం శ్రోత్రాదిభ్యోఽత్యంతవైజాత్యాదిత్యర్థః. తేషాం
తద్వృత్తిత్వే బధిరాదీనామాదానాది న స్యాదితి భావః. కథం తస్మి ఛిద్రే ప్రాణశబ్ద
ఇత్యాశంక్య లక్షణయేత్యాహ. ముఖ్యస్యత్వితి. 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీ'త్యుపాస
నార్థం. 'అప్తా గ్రహాః' ఇతి శ్రుతిస్తూలక్షణార్థా. పాయూష్ణపాదానామపి బంధ
కత్వావిశేషాదితి వివేక్తవ్యమ్. సన్నిదం సూత్రవ్యాఖ్యానమనంగళం పంచదీంద్రియ
వాఙ్మనసాం సప్తత్వావగతేశీర్షణ్యానాం చతుర్థాం విశేషితత్వమితి హేతోరైవ
యథికరణ్యాదుక్తపరిసంఖ్యాదోషాచ్చేత్యదుచేరాహ—ఇయమపరేతి. ఇంద్రియాణి

త్యాదిరేకే స్థితే, సప్తత్వసంఖ్యా ఏకాదశత్వసంఖ్యాయామంతర్భావయితుం శక్యతే.
అతో నైవం మంతవ్యమ్—'సప్తైవ ప్రాణాః' ఇతి ఏవం సూత్రద్వయం యోజనీయమ్

గ్రహసంజ్ఞకేన బంధనేనేతి. స చ తే త్రజ్ఞో వైకస్మిన్నేవ శరీరే
 బధ్యతే శరీరాంతరేష్యపి తుల్యత్వాద్బంధనస్య. తస్మాచ్ఛరీరాంతర
 సంచారీదంగ్రహసంజ్ఞకం బంధనమిత్యర్థాదుక్తం భవతి. తథాచ
 స్మృతిః “పుర్యష్టకేన లింగేన ప్రాణాద్యేన స యుజ్యతే, తేన బధ్యస్య వై
 బంధో మోక్షో ముక్తస్య తేన చే”తి. ప్రాజ్ఞోహద్ద్రహసంజ్ఞకేనానేన
 బంధనేనావియోగం దర్శయతి. ఆధర్మణే చ విషయేంద్రియానుక్ర
 మణే చతుశ్చ ద్రష్టవ్యం చేత్యత్ర తుల్యవధ్యస్తాదీనీంద్రియాణి సవిష
 యాణ్యనుక్రామతి ‘హస్తా చాదాతవ్యం చ ఉపస్థశ్చానందయితవ్యం
 చ పాయుశ్చ విసర్జయితవ్యం చ పాదా చ గంతవ్యం చే’తి. తథా
 ‘దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మే కాదశస్తే యదాస్తాచ్ఛరీరాస్తర్వాదు
 త్కామంత్యథ రోదయంతీ’త్యే కాదశానాం ప్రాణానాముత్కాంతిం
 దర్శయతి. సర్వశబ్దోఽపి చ ప్రాణశబ్దేన సంబంధ్యమానోఽశేషాన్ప్రాణా
 నభిదధానో న ప్రకరణవశేన సప్తస్వేవ వ్యవస్థాపయతుం శక్యతే,
 ప్రకరణాచ్ఛబ్దస్య చ బలీయత్వాత్. సర్వే బ్రాహ్మణా భోజితా ఇత్య
 త్రాపి సర్వేహమేవావనివర్తినాం బ్రాహ్మణానాం గ్రహణం న్యాయ్యం
 సర్వశబ్దసామర్థ్యాత్. సర్వభోజనాసంభవాత్తు తత్ర నిమంతితమాత్ర
 విషయా సర్వశబ్దస్య వృత్తిరాత్రితా, ఇహ తు న కించిత్సర్వశబ్దార్థ
 సంకోచకారణమస్తి, తస్మాత్సర్వశబ్దేనాత్రాశేషాణాం ప్రాణానాం య
 గ్రహప్రదర్శనార్థం సప్తానామనుక్రమణమిత్యనవద్యమ్. తస్మాదేకాద
 శైవ ప్రాణాశ్శబ్దతః కార్యతశ్చేతి సిద్ధమ్. ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

పుర్యష్టకేనేతి. ప్రాణాదిపంచకం భూతసూక్ష్మపంచకం జ్ఞానేంద్రియపంచకం కర్మేంద్రి
 యపంచకం అంతఃకరణచతుష్టయమవిద్యా కామః కర్మ చేతి పుర్యష్టకమాత్మనో జ్ఞాప
 కత్వాన్వలింగం సతి సంభవే సర్వశ్రుతిసంకోచో న యుక్త ఇత్యాహ—సర్వశబ్దోఽపీతి.
 తస్మాత్సంఖ్యాశ్రుతీనామవిరోధాదేకాదశేంద్రియకారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి
 సిద్ధమ్. ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

ప్రాణా ఉత్కామన్తి‘దశేమే పురుషేప్రాణా ఆత్మే కాదశస్తే యదాస్తాచ్ఛరీరాస్తర్వాదు
 త్కామన్తి అథ రోదయన్తి’ ఇత్యే కాదశానాం ప్రాణానాముత్కాన్తినిశ్రవణాత్
 సర్వేహమేవోత్కామణే స్థితే సతి, నైవం యత్సప్తైవేతి. తస్మాన్నశ్రుతీనాం మిథో
 విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. అణవశ్చ. ౭.

అథనా ప్రాణానామేవ స్వభావాంతరమభ్యుచ్చినోతి. అణవశ్చైవతే ప్రకృతాః ప్రాణాః ప్రతిపత్తన్యాః. అణుత్వం చైవ సాక్ష్యపరిచ్ఛేదా న పరమాణుత్వత్వం, కృతస్న దేహవ్యాపికార్యానుపపత్తిప్రసంగాత్. సూక్ష్మా ఏతే ప్రాణాః స్థూలాశ్చేతుస్యః మరణకాలే శరీరాన్నిర్గచ్ఛంతో బిలాదహిరివోపలభ్యేరక మ్రియమాణస్య పార్శ్వస్థైః పరిచ్ఛిన్నాశ్చైవతే ప్రాణాస్సర్వగతాశ్చేతుస్యః ఉత్కాంతిగత్వా గతిశ్రుతివ్యాకోపస్యాత్. తద్గుణసారత్వం చ జీవస్య న సిద్ధ్యేత్. సర్వగతానామపి వృత్తిలాభశ్శరీరదేశే న్యాదితి చేన్న, వృత్తిమాత్రస్య కరణత్వోపపత్తే. యదేవ తూపలభిసాధనం వృత్తిరన్యద్వా తస్యైవ నః కరణత్వం, తేన సంజ్ఞామాత్రే వివాద ఇతి కరణానాం వ్యాపిత్యకల్పనా నిరర్థికా, తస్మాత్సూక్ష్మాః పరిచ్ఛిన్నాశ్చైవతే ప్రాణాః ఇత్యధ్యవస్యామః. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౭. అణవశ్చ. 'ప్రాణాస్సర్వైఃసంతా' ఇతి శ్రుతేరింద్రియాణాం విభుత్వాత్తేషాముత్కాంతిరసిద్ధా కింతు తత్తద్దేహే లేషామభివ్యక్తిరూపాః ప్రాదేశిక్యా వృత్తయస్సంతి న తాసాముత్కాంత్యాదిరితి సాంఖ్యానామాక్షేపప్రశ్నంగత్వా ప్రాణాః కింపరిమాణా ఇతి సందేహో సిద్ధాంతయతి—అథనేత్యాది నా. ఉత్పత్తిసంఖ్యానిర్ణయానంతరం పరిమాణం నిరూప్యత ఇత్యర్థః. సాక్ష్యం ఆనుద్యుతరూపస్వర్పత్వం పరిచ్ఛేదోఽల్పత్వం. బుద్ధ్యాదీనాం విభుత్వే తదుపాధికమాత్మనోఽణుత్వాదికం న సిద్ధ్యేదిత్యుక్తన్యాయవిరోధమాహ—తద్గుణసారత్వమితి. ఉత్కాంతేషమనూద్య నిరన్యతి—సర్వగతానామితి. ఆనంత్యశ్రుతేరుపాసనార్థత్వాన్నోత్కాంత్యాదిశ్రుతీనాం తయావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

నను ఇంద్రియాణాముత్కాంతిర్న సంభవతి, లేషామపరిచ్ఛిన్నాహంకారజన్యత్వేన విభుత్వాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అలోత్కాంత్యాదిశ్రుతేః 'ప్రాణాః సర్వైఃసంతా' ఇతి ఇంద్రియవిభుత్వశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహో, విరోధోఽస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతమ్—ఇమే ప్రాణా అణవః పరిచ్ఛిన్నాః, ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వేన సూక్ష్మాత్వాత్. విభుత్వశ్రుతేరుపాసనాపరత్వాత్ న తయోత్కాంత్యాదిశ్రుతేర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. ౮.

ప్రాణశైష్ట్యాధికరణమ్. ౮.

ముఖ్యశ్చ ప్రాణ ఇతరప్రాణవద్భిన్నావికార ఇత్యతిదిశతి. నన్న విశేషేణైవ సర్వప్రాణానాం బ్రహ్మవికారత్వమాఖ్యాతమ్. 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో' మనస్సర్వేంద్రియాణిచేతి, సేంద్రియమనోవ్యతిరేకేణాపి ప్రాణసోత్పత్తిశ్రవణాత్ 'సప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రవణేభ్యశ్చ. కిమర్థః పునరతిదేశః అధికాశంకావారణార్థః. నాసదాసీయేహి బ్రహ్మ ప్రధానే సూక్తే మంత్రవర్ణో భవతి 'న మృత్యురాసీదమృతం న తర్హి న రాత్ర్యా అహ్న ఆసీత్ప్రకేతః ఆసీదవాతగ్న్స్వధయా తదేకం తస్మాద్ధాన్యన్న పరం కించనానేతి. ఆసీదితి ప్రాణకర్తృపాదానాత్ప్రగుత్పత్తే స్సంతమివ ప్రాణం సూచయతి. తస్మాదజః ప్రాణఇతిజాయతేకస్యచిన్మతిః, తామతిదేశేనాచనుదతి. ఆసీచ్ఛబ్దోఽపి న ప్రగుత్పత్తేః ప్రాణసద్భావం సూచయతి అవాతమితి విశేషణాత్ 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రః'ఇతి

౮. శ్రేష్ఠశ్చ. అతిదేశత్వాన్నసంగత్యాద్యపేక్షా 'తథా ప్రాణా' ఇత్యుక్తన్యాయాఽత్రాతిదిశ్యతే. నన ప్రాణో జాయతే నవేతి సంశయాభావాదతిదేశో న యుక్త ఇత్యాక్షిపతి—కిమర్థఇతి. నిశ్చితమహా ప్రళయే ప్రాణసద్భావశ్రుత్యాఽధికాశంకామహా—నాసదాసీయేహి. 'నాసదాసీ'దిత్యంభ్యాధీతఇత్యర్థః. తర్హి తవా ప్రళయకాలే మృత్యుర్తారకోమృత్యుమత్కార్యం వా నాసీదమృతం చ దేవభోగ్యం నాసీద్రాత్ర్యాః ప్రకేతత్విహ్యూపశ్చంద్రః అహ్నః ప్రకేతస్సూర్యశ్చ నాస్తాం, స్వధయా సహేత్యన్వయః, పితృభ్యో దేయమన్నం స్వధా. యద్వా స్వేన ధృతా మాయా స్వధా తయా సహ తదేకం బ్రహ్మసీదాసీదితి పరమార్థః. అత్రాసీదితితచ్ఛేష్టాం కృతపదితి పూర్వపక్షార్థః. తస్మాద్భిన్నాజః పరః పరముత్కృప్తమన్యచ్చ కిమపి : బభూవేత్యర్థః. పరిహారస్సూచ్యః.

ఇథం ముఖ్యప్రాణాతిరిక్తప్రాణానాం సృష్ట్యాదికం శిష్ట్యా ముఖ్యేఽపి ప్రాణే ప్రథమాధికరణన్యాయమతిదిశతి—

అతిదేశత్వాత్ న పృథక్ సంగత్యపేక్షా. అత్ర 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇతి ముఖ్యప్రాణోత్పత్తిశ్రుతేః 'ఆసీదవాతమ్' ఇతి సృష్టేః ప్రాక్ మహాప్రళయే ప్రాణ సద్భావశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఇంద్రియవత్ శ్రేష్ఠేఽపి ప్రాణో బ్రహ్మణో జాయతే. అతః 'ఆసీదవాతమ్' ఇతి

చ మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వస్య దర్శితత్వాత్. తస్మాత్కారణసద్భావప్రదర్శనార్థ ఏవాయమానీచ్ఛబ్జ ఇతి. శ్రేష్ఠఇతి చ ముఖ్యం ప్రాణమభిదధాతి 'ప్రాణో వా వజ్యేష్ఠశ్చేష్ఠశ్చేతి శ్రుతి నిర్దేశాత్. జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణః, శుక్రనిషేకకాలాదారభ్య తస్య వృత్తి లాభాత్, నచేతస్య తదానీం వృత్తిలాభస్వాద్యోనౌ నిషిక్తం శుక్రం పూయేత న సంభవేద్వా, శ్రోత్రాదీనాం తు కర్ణశఘ్నల్యాదిస్థానవిభా గనిష్పత్తౌ వృత్తిలాభాన్న జ్యేష్ఠత్వం శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణః గుణాధిక్యాత్ 'న వై శక్యమస్త్యదృతే జీవితు'మితి శ్రుతేశ్చ. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. సూ. న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్. ౯.

స పునర్దుఖ్యః ప్రాణః కింస్వరూప ఇతీదానీం జిజ్ఞాస్యతే. తత్ర ప్రాప్తం తావచ్ఛ్రుతేర్వాయుః ప్రాణఇతి, ఏవం హి శ్రూయతే 'యః ప్రాణస్సవాయుస్స ఏష వాయుః పంచవిధః ప్రాణోఽపానోఽవాన్యనఉదాన స్సమానః'ఇతి. అథవా తంత్రాంతరీయాభిప్రాయాత్సమస్తకరణవృత్తిః

నను శ్రేష్ఠశబ్దస్య ప్రాణే ప్రసిద్ధ్యభావాత్కథం సూత్రమితి తత్రాహ—శ్రేష్ఠ ఇతి చేతి. శ్రుతిం వ్యాచక్షే—జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యాదితా. పూయేత పూయం భవేత్. నసంభవేత్తద్దర్శో న భవేదత్సర్వః. వాగాదిజీవనహేతుత్వం ప్రాణస్య గుణః. ఏవమానీ చ్ఛృత్యవిరోధాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతీనాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి చతు ర్థాధికరణమ్.

౯. ఇంద్రియాణి విచార్య తద్వ్యాపారాత్ప్రాణం పృథక్కర్తుముత్పత్తిరతి దిష్టా, సంప్రత్యుత్పన్నప్రాణస్వరూపం పృథక్కరోతి. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశా దితి. ముఖ్యః ప్రాణః కింవాయుమాత్రం? ఉతకరణానాం సాధారణవ్యాపారః? ఆహో స్వీతత్త్వాంతరమితి వాయుప్రాణయోర్భేదశ్రుతీనాం మిథోవిరోధాత్సంశయే పూర్వపక్షమాహ—తలేతి. ద్వితీయం సాంఖ్యపూర్వపక్షమాహ—అథవేతి. సిద్ధాంత

శ్రుతో ఆనీచ్ఛబ్జః కారణసద్భావం దర్శయతి, అవాతం ప్రాణరహితమితి విశేషణాత్. న తయా శ్రుత్యా ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతేర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఉత్పత్తిచింతాసంకరముత్పత్తిమతః ప్రాణస్య స్వరూపం చింత్యత ఇతి ప్రసంగ సంగలేదమాహ—

తత్ర ముఖ్యః ప్రాణః కిం వాయురేవ, ఉత ఇంద్రియవ్యాపారః, ఆహోస్వీత్

ప్రాణశీతి ప్రాప్తమ్, ఏవం హి తంత్రాంతరీయా ఆచక్షతే. సామాన్యా
కరణవృత్తిః ప్రాణాద్యావాయవః పంచేతి. అత్రోచ్యతే. న వాయుః
ప్రాణః నాపి కరణవ్యాపారః. కుతః, పృథగుపదేశాత్. వాయోస్తావ
త్ప్రాణస్య పృథగుపదేశో భవతి 'ప్రాణవన బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః స
వాయువా జ్యోతిషా భాతి చ తపతిచే'తి. న హి వాయురేవ సన్వా
యోః పృథగుపదిశ్యతే తథా కరణవృత్తేరపి పృథగుపదేశో భవతి,
వాగాదీని కరణాన్యనుక్రమ్య తత్ర తత్ర పృథక్ప్రాణస్యానుక్రమణా
ద్వృత్తివృత్తిమతోశ్చాభేదాత్. న హి కరణవ్యాపారవన సన్కర
ణేభ్యః పృథగుపదిశ్యేత. తథా 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రి
యాణి చ, ఖం వాయు'రిత్యేవమాదయోఽపి వాయోః కరణేభ్యశ్చ
ప్రాణస్య పృథగుపదేశా అనుసర్తవ్యాః. న చ సమస్తానాం కరణానా
మేకా వృత్తిస్సంభవతి ప్రత్యేకమేకైకవృత్తిత్వాత్, సముదాయస్య
చాకారకత్వాత్. నను పంజరచాలనన్యాయేనైతద్భవిష్యతి. యదైక
పంజరవర్తిన ఏకాదశపక్షిణః ప్రత్యేకం ప్రతినియతవ్యాపారాస్సంత
స్సంభూయైకం పంజరం చాలయంతి ఏవమేకశరీరవర్తిన ఏకాదశ
ప్రాణాః ప్రత్యేకం ప్రతినియతవృత్తయస్సంతస్సంభూయైకంప్రాణాఖ్యాం
త్వేన సూత్రమాదత్తే—అత్రోచ్యతఇతి. మనోరూపబ్రహ్మణో వాక్ప్రాణశ్చక్షు
శ్శోత్రైశ్చకుష్మాత్త్వం శ్రుతావుక్తం, తత్ర ప్రాణోవాయునాధిదైవికేన భాత్యభి
వ్యజ్యతే ఆభివ్యక్తస్సంస్తపతి కార్యక్షమో భవతీత్యర్థః. శ్రుతిషు తత్ర తత్ర ప్రాణస్య
వాగాదీనాం చ మిథస్సంచాదలంగేన పృథగుత్పత్తిలంగేన చేంద్రియతదభిన్నవ్యాపారే
భ్యోఽపి భిన్నత్వమిత్యాహ—తథేతి. ప్రాణశ్శేంద్రియవృత్తిత్వం శ్రుత్యా నిరస్య
యుక్త్యాపి నిరస్యతి—న చ సమస్తానామితి. యా చక్షుస్సాధ్యా వృత్తిః నైవ న

వాయువిశేష ఇతి సందేహే, 'యః ప్రాణః స వాయుః' ఇతి 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణో
మనః సర్వేంద్రియాణి చ' ఇతి ప్రాణభేదార్థదశ్రుత్యోరుభయోః విరోధే, ముఖ్యా
ర్థత్వానంభవేన స్తోకకల్పనానురోధాత్ భేదశ్రుతేర్గ్రాణత్యే వాయురేవ ప్రాణ
ఇత్యేకః పూర్వః పక్షః. భేదశ్రుత్యవష్టవ్యుపేషి ధర్మభేదాద్ధర్మభేదో లఘీయానితి
న్యాయేన తు సర్వేంద్రియవ్యాపార ఏవ ప్రాణ ఇత్యవసరః పూర్వః పక్షః. సిద్ధాం
తస్తు—న వాయుక్రియే ముఖ్యప్రాణో న వాయుః, నాపి క్రియా ఇంద్రియవ్యా

వృత్తి ప్రతిలప్సంత ఇతి. నేత్యుచ్యతే. యుక్తం తత్ర ప్రత్యేకపద్ధి
 భిరవాంతరవ్యాపారైః పంజరచాలనానురూపైరేవోపేతాః ఃక్షణ
 స్సంభూయైకం పంజరం చాలయేయరితి తథా దృష్టత్వాత్. ఇహ తు
 శ్రవణాద్యవాంతరవ్యాపారోపేతాః ప్రాణా న సంభూయ ప్రాణ్యురితి
 యుక్తమ్, ప్రమాణాభావాదత్యంతవిజాతీయత్వాచ్చ శ్రవణాదిభ్యః
 ప్రాణసస్య తథా ప్రాణస్య శ్రేష్ఠతాద్యద్వోషణం గుణభావోపగమశ్చ
 తం ప్రతి వాగాదీనాం న కరణవృత్తిమాత్రే ప్రాణేఽవకల్పతే, తస్మా
 దన్యో వాయుక్రీయాభ్యాం ప్రాణః. కథం తర్హీయం శ్రుతిః 'యః
 ప్రాణస్సవాయు'రితి, ఉచ్యతే. వాయురేవాయమథ్యాత్మమాపన్నః
 పంచవ్యూహో విశేషాత్తనావతిష్ఠమానః ప్రాణో నామ భణ్యతే న
 తత్త్వాంతరం నాపి వాయుమాత్రం, అతశ్చోభే అపి భేదాభేదశ్రుతి న
 విరుధ్యతే. స్యాదేతత్, ప్రాణోఽపి తన్ని జీవవదన్తి క శరీరే స్యాతం
 త్వం ప్రాప్నోతి, శ్రేష్ఠత్వాద్గుణభావోపగమాచ్చ తం ప్రతి వాగాదీ
 శ్రోత్రాదిసాధ్యా కరణానాం ప్రత్యేకమేకైకరూపగ్రహణివృత్తావేష మేతుత్వాత్.
 న చ సముదాయస్య వృత్తిస్సంభవతి తస్మాత్ప్రాణిత్వార్థః—ప్రమాణాభావదితి.
 శ్రోత్రాదీనామేకప్రాణనాఖ్యవృత్త్యనుకూలపరిష్కం చేషు మానాభావాచ్చ)వణాదీనామ
 పరిష్కందత్వేన విజాతీయత్వాత్పరిష్కందరూపప్రాణనానుకూలత్వాద వాంతరవ్యాపారా
 భావాన్న సమస్తకరణవృత్తిః ప్రాణ ఇత్యర్థః. కించ ప్రాణస్య వృత్తిత్వేవాగాదీనామేవ
 ప్రాధాన్యం వాచ్యం నైతదస్తీత్యాహ—తథా ప్రాణస్మేతి. యథా మృదో ఘటో న
 పస్త్యంతరం నాపి మృణ్మత్రం తద్వికారత్వాత్తథా వాయోవికారః ప్రాణ ఇత్యభేద
 శ్రుతేర్గతిమాహ—ఉచ్యతేఇతి. దేహం ప్రాప్తః పంచావస్థో వికారాత్తనా స్థితో
 వాయురేవ ప్రాణ ఇత్యర్థః. ప్రాణస్య కరణవృత్తిత్వాభావే జీవవదన్తి క్తృత్వం స్యాదితి
 శంకతే—స్యాదేతదితి.

సారః, కిం తు వాయువిశేష ఏవ. కుతః, 'సవాయునా జ్యోతిషా' ఇతి పృథగుప
 దేశాత్, తథా 'ఏతస్మాజ్ఞాయతే ప్రాణః' ఇత్యాదినా కరణేభ్యః పృథగుపదేశాత్. న
 హి ఇంద్రియవ్యాపారవైశ్వివ సత ఇంద్రియేభ్యః పృథగుపదేశో యుజ్యతే. తస్మా
 ద్వాయువిశేషోఽయమథ్యాత్మభావావన్నః పంచవృత్తిః ప్రాణః. తతశ్చ న శ్రుత్యో
 ర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

నామింద్రియాణామ్. తథాహి అనేకవిధా విభూతిః ప్రాణస్య శ్రావ్యః
'సుప్తేషు వాగాదిషు ప్రాణవైకో జాగర్తి ప్రాణవైకో మృత్యుః
ఽపాప్తః ప్రాణస్సంపద్ధో వాగాదీస్సంపృక్ష్టేః ప్రాణ ఇతరాన్ప్రాణాన్
క్షుతి మాతేవ పుత్రాని'తి. తస్మాత్ప్రాణస్యాపి జీవవత్స్వాతంత్ర్య
ప్రసంగః, తం పరిహరతి.—

సూ. చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. ౧౮

తుశబ్దః ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యం వ్యావర్తయతి యథా చక్షుర
దీని రాజప్రకృతివజ్జీవస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ ప్రత్యుపకరణాని
స్వతంత్రాణి తథా ముఖ్యోఽపి ప్రాణో రాజమంత్రివజ్జీవస్య సర్వాన్ధతే
నోపకరణభూతోన స్వతంత్రః. కుతః, తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః తైశ్చక్షు
రాదిభి స్సహైవ ప్రాణశ్శిష్యతే, ప్రాణసంవాదాదిషు. సమాసధర్మాణా
చ సహశాసనం యుక్తం బృహద్రథంతరాదివత్. ఆదిశబ్దేన సంహతి
త్వాచేతనత్వాదీక ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యనిరాకరణహేతుస్తర్కయతి
స్యాదేతత్. యది చక్షురాదివత్ప్రాణస్య జీవం ప్రతి కరణభావోఽభ్యు

౧౦. ప్రాణో న భోక్తా భోగోపకరణత్వాచ్చక్షురాదివదితి సూత్రార్థమాహ—
తుశబ్దఇత్యాదినా. యథాబృహద్రథంతరయోస్సర్వత్ర సహ ప్రయుజ్యమానత్వేన సా
మత్వేన వా సామ్యాత్సహపాతస్తథా కరణైస్సహోపకరణత్వేన సామ్యాత్ప్రాణస్య
పాత ఇతి న హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. కిం చ ప్రాణో న భోక్తా, సాపయవత్వాజ్ఞాత్యాద్యాః
కత్వాచ్చ దేహవత్. నను యద్యోగోపకరణం తత్సవిషయం దృష్టం యథా చక్షురా
దీని, ప్రాణస్య తు నిర్విషయత్వాదసాధారణకార్యాభావాచ్చ నోపకరణత్వమితి శంకతే.
స్యాదేతదితి.

ఇంద్రియవ్యపారః ప్రాణో న చేత్, తద్వి తస్యేంద్రియవత్ కరణత్వానం/
కారాత్ జీవవత్ స్వాతంత్ర్యం స్వాదిత్యత ఆహ—

తుః ఉక్తశంకానిరాసార్థః. న జీవవత్ప్రాణః స్వతంత్రః, కింతు చక్షురాది
వత్ జీవం ప్రతి కరణభూతః. కుతః, తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః తైః చక్షురాదిభిః సహ
ప్రాణసంవాదాదిషు ప్రాణస్య శిష్యేః కాసనాత్, సజాతీయానామేవ సహశాసనస్య
యుక్తత్వాత్. అచేతనత్వభౌతికత్వాదిహేతుసంగ్రహ ఆదికబ్ధార్థః.

పగమ్యేత, విషయాంతరం రూపాదివత్ప్రసజ్యేత. రూపాద్యాలోచనాద్యాభిర్వృత్తిభిర్యథా చక్షురాదీనాం స్వం జీవం ప్రతి కరణభావో భవతి. అపిచై కాదశైవ కార్యజాతాని రూపాలోచనాదీని పరిగణితాని యదర్థమేకాదశ ప్రాణాస్సంగృహీతాః స తు ద్వాదశమవరం కార్యజాత మవగమ్యతే యదర్థమయం ద్వాదశః ప్రాణః ప్రతిజ్ఞాయేత ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. అకరణత్వాచ్చ న దోష స్తథాహి దర్శయతి. ౧౧.

న తావద్విషయాంతరప్రసంగో దోషః, అకరణత్వాత్ప్రాణస్య. న హి చక్షురాదివత్ప్రాణస్య విషయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వమభ్యుపగమ్యతే. న చాన్యైతావతా కార్యభావ ఏవ. కస్తాత్, తథాహి శ్రుతిః ప్రాణాంతరేష్వసంభావ్యమానం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయతి ప్రాణసంవాదాదిషు—‘అథ హ ప్రాణా అహగ్న్ శ్రేయసే వ్యూదిరే’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘యస్త్విన్దఉత్కాంత ఇదం శరీరం పాషిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స వశ్శ్రేష్ఠః’ ఇతి చోపన్యస్య ప్రత్యేకం వాగాద్యుత్క్రమణేన తద్వృత్తిమాత్రహీనం యథావూహ్యం జీవనం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయిత్వా ప్రాణోచ్చక్రమిషాయాం వాగాదిశైధిల్వాపత్తి శరీరపాతప్రసంగం చ దర్శయంతీ శ్రుతిః

౧౧. ఉత్తవాన్యప్రేక్షరీరేవ్యభిచారాద్దేహేంద్రియధారణోత్కాంత్యాద్యసాధారణకార్యసత్వాచ్చ నిర్విషయస్యాపి ప్రాణస్య శరీరవదోగోపకరణత్వమక్షతం న తు చక్షురాదివజ్ఞానకర్త కరణత్వమస్తి యేన సవిషయత్వం స్యాదితిపరిహరతి—న తావదిత్యాదిహ. అహం శ్రేయసే స్వస్య శ్రేష్ఠతానిమిత్రం, వ్యూదిరే వివాదం చక్రితే.

సను ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వం చేత్, తద్వి విషయాంతరం స్వరూపాంతరవత్ ప్రసజ్యేతేత్యత ఆహ—

అకరణత్వాన్న ప్రాణస్య విషయాంతరాపేక్షా దోషః, ఇంద్రియాంతరేష్వసంభావితాసాధారణదేహాదిధారణాఖ్యవ్యాపారస్య నిర్వాహకత్వాత్. తథాహి,

ప్రాణనిమిత్తం శరీరేంద్రియస్థితిం దర్శయతి 'తాన్వరిప్తః ప్రాణ ఉవాచ మామోహమాపద్యథాహమేవైతత్పంచధాత్తానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణ మవష్టభ్య విధారయామి'తి చ. ఏతమేవార్థం శ్రుతిరాహ 'ప్రాణేన రక్షన్నవరం కులాయ'మితి చ సుప్తేషు చక్షురాదిషు ప్రాణనిమిత్తం శరీరరక్షాం దర్శయతి. 'యస్తాత్కస్తాచ్చాంతాస్పాణ ఉత్కాగ్రిమతి తదేవ తచ్చుష్యతి తేన యదక్షాతి యత్పిబతి తేనేతరాన్పాణానవ తీ'తి చ ప్రాణనిమిత్తం శరీరేంద్రియపుష్టిం దర్శయతి 'కస్తిన్న వహము త్కాగ్రితే ఉత్కాగ్రితో భవిష్యామి కస్తిన్వా ప్రతిష్ఠితేహం ప్రతిష్ఠాస్యామితి సప్రాణమస్పృజతే'తి ప్రాణనిమిత్తవచ జీవస్యోత్కాగ్రితి ప్రతిష్ఠే దర్శయతి.

సూ. పంచవృత్తిరనోవద్యపదిశ్యతే. ౧౨.

ఇతశ్చాస్తి ముఖ్యప్రాణస్య వైకేషికం కార్యం యత్కారణం పంచవృత్తిరయం వ్యపదిశ్యతే శ్రుతిషు 'ప్రాణోఽపానోవ్యాన ఉదాన స్సమానః'ఇతి. వృత్తిభేదశ్చాయం కార్యభేదాపేక్షః. ప్రాణః ప్రాగ్వృత్తి రుచ్చాస్పాదికర్తా, అపానో వాగ్వృత్తిర్నిశ్వాసాదికర్తా, వ్యానస్త యోస్సంధౌ వర్తమానో వీర్యవత్కర్తృహేతుః, ఉదాన ఉర్ధ్వ కర్తృత్విమాత్రహీనమితి. మూకాదిభావేన స్థితమిత్యర్థః. అవరం నీచం, కులాయం దేహోఖ్యం గృహం, ప్రాణేన రక్షణ జీవస్పృశితీత్యర్థః. తదైవ తదానీమేవ, తేన ప్రాణేన యదక్షాతి జీవస్తేన ప్రాణకృతాశనేనేతి యావత్. ఏవం శ్రుతేః ప్రాణస్యా సాధారణం కార్యమస్తీత్యుక్తం.

౧౩. తత్రైవ హేత్వంతరార్థం సూత్రం వ్యాచక్షే—ఇతశ్చేత్త్యాదిసా. వృత్తిరవస్థా. అగ్నిమగ్నవాదికం వీర్యవత్కర్తృ. కామాదివృత్తివజ్జానేఽపి పంచత్వనియ

ప్రాణస్యాసాధారణో వ్యాపారః 'తాన్వరిప్తః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథాహమేవైతత్పంచధాత్తానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్య విధారయామి' ఇతి శ్రుతి ర్దర్శయదీత్యర్థః.

వ కేవలం దేహాధారణమేవాస్యాసాధారణం, అపి త్వన్యదవీత్యాహ—

యథా మనః అనేకవృత్త్యాఖ్యాసాధారణవ్యాపారాపేక్షయా అనేకథా

వృత్తిరుత్కాంత్యాదిహేతుః, సమానస్సమం సర్వేష్యంగేషు యోఽ
 న్నరసాన్నయతీతి ఏవం పంచవృత్తిః ప్రాణః మనోవత్ యథా
 మనసః పంచవృత్తయ ఏవం ప్రాప్త్యాపీత్యర్థః. శ్రోత్రాదినిమిత్తాశ్చ
 బ్ధాదివిషయా మనసః పంచవృత్తయః ప్రసిద్ధాః న తు కామస్సంకల్ప
 ఇత్యాద్యాః పరిపఠితాః పరిగృహ్యేరక, పంచసంఖ్యాతిరేకాత్. నన్వ
 త్రాపి శ్రోత్రాదినిరపేక్షా భూతభవిష్యదాదివిషయాఽపరామనసో
 వృత్తిరస్తీతి సమానః పంచసంఖ్యాతిరేకః. ఏవం తస్మి 'పరమతమప్రతి
 పిద్ధమనుమతం భవతీ'తి న్యాయాదిహాపి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధామనసః
 పంచ వృత్తయః పరిగృహ్యంతే ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్తృ
 తయో నామ. బహువృత్తిత్వమాత్రేణ వా మనః ప్రాణస్య నిదర్శన
 మితి ద్రష్టవ్యమ్. జీవోపకరణత్వమపి ప్రాణస్య పంచవృత్తిత్వాన్తనో
 వదితి యోజయితవ్యమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. అణుశ్చ. ౧౩.

అణుశ్చాయం ముఖ్యః ప్రాణః ప్రత్యేతవ్యః ఇతరః ప్రాణవత్.
 అణుత్వం చేహాపి సాక్ష్యపరిచ్ఛేదా న పరమాణుతుల్యత్వమ్, పంచ
 మో నాస్తీత్యరుచిం స్వయమేవోగ్భావ్య పక్షాంతరం గృహ్యతి—నన్వత్రాపీత్యాదినా
 ప్రమాణం ప్రమితిః. విపర్యయో భ్రమః. శశవిషాణాదిజ్ఞానం వికల్పః. తావసీ వృత్తి
 ర్నిద్రా. స్మృతిః ప్రసిద్ధా. భ్రమనిద్రయోరవిద్యావృత్తిత్వాన్న మనోవృత్తికమిత్య
 రుచ్యా స్వమతమాహ—బహీతి. సూత్రస్యాథ్వాంతరమాహ—జీవేతి తదేవం ప్రాణ
 వాయోర్యేదాభేదశ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౩. ఏవం ముఖ్యప్రాణస్యోత్పత్తిం స్వరూపం చోక్త్యా పరిమాణసంచేహే

వ్యవదిశ్యతే, ఏవముచ్చావసశిశ్వాససర్వశరీరక్రియోత్కాంత్యాఖ్యాశ్చత్వారో
 వ్యాపారాః, భక్షితాన్నాదిరసానాం సమత్వేన సర్వాంగేషు నయనం పంచమో
 వ్యాపారః. తానపేక్ష్య పంచవృత్తిః ప్రాణో వ్యవదిశ్యతే క్రమేణ ప్రాణోఽపానో
 వ్యాస ఉదానః సమాన ఇతి. తదసాధారణవ్యాపారాపేక్షయా జీవోపకరణత్వం
 మనోవదితి సిద్ధమ్.

భిర్వృత్తిభిః కృత్స్న శరీరవ్యాపిత్యాత్. సూక్ష్మః ప్రాణ ఉత్క్రాంతౌ పార్శ్వస్థేనానుపలభ్యమానత్వాత్, పరిచ్ఛిన్న శ్చేత్క్రాంతిగత్యాగ తిక్రతిభ్యః. నను విభుత్వమపి ప్రాణస్య సమామ్నాయతే 'సమః ప్లుషిణా సమో మశకేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రీభిర్లోకైస్సమోనన సర్వేణే' త్యేవమాదిషు ప్రదేశేషు. తదుచ్యతే, ఆధిదైవికేన సమష్టి వ్యక్తిరూపేణ హైరణ్యగర్భేణ ప్రాణాత్మనా ఏతద్విభుత్వమా మామ్నాయతే నాధ్యాత్మికేన. అపిచ సమః ప్లుషిణేత్యాదినా సామ్య వచనేన ప్రతిప్రాణివర్తినః ప్రాణస్య పరిచ్ఛేద ఏవ ప్రదర్శ్యతే తస్మాద దోషః. ఇతి వష్టాధికరణమ్.

అణుత్వమపదిశతి. అణుశ్చేతి. అధికాశంకామాహ—నను విభుత్వమపితి. ప్లుషిర్మశకా దపి సూక్ష్మో జంతుః పుత్రికేత్యుచ్యతే. నాగో హస్తీ. ప్రాణ ఉత్క్రాంతౌ శ్రుత్యా అలుత్వం ప్రాణస్య భాతి, సమోనన సర్వేణేతి శ్రుత్యావిభుత్వమితి విరోధో ఆధ్యాత్మికప్రాణస్యాలుత్వమాధిదైవికస్య విభుత్వమితి విషయభేదాచ్ఛ్చిత్వోరవిరోధఇతి సమాధితే—తదుచ్యత ఇతి, కింవోపక్రమే ప్రాణస్య ప్లుష్యాదిసమత్వేనాల్పత్వోక్తే న్నమపిభిస్త్రీభిర్లోకైరితి విరాడేహనామ్యం. సమోననేతి సూత్రాత్తత్వమితి విషయ వ్యవస్థా నుస్థేత్యాహ—అపిచేతి. అణువశ్చేత్యత్ర సర్వేనంతా ఇలింద్రియానంత్య ముపాసనార్థమితి సమాహితం, అత్ర తు ప్రాణవిభుత్వమాధిదైవికమితి సమాధానాంతరోక్తేరపానయత్వమ్. అస్యే తు ప్రసంగాత్తత్ర సాంఖ్యాక్షేపో నిరస్తః, అత్ర తు శ్రుతి విరోధో నిరస్త ఇత్యపానయత్వమాహుః. పూర్వం ప్రాణస్యాధ్యాత్మికాధిదైవికవిభాగే నావ్యణుత్వవిభుత్వవ్యవస్థోక్తా. ఇతి వష్టాధికరణమ్.

ఇత్థం ముఖ్యప్రాణస్యోత్పత్తిం స్వరూపం చాభిధాయ, పరిమాణమతిదేశేనాహ—
ప్రాణస్యాంతరంగస్వరూపకథనానంతరం బహిరంగపరిమాణమతిదేశ్యత ఇతి అంతరంగబహిరంగలక్షణా సంకతిః పూర్వేణాస్య బోధ్యా. ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రుతేః 'సమ ఏభిస్త్రీభిర్లోకైః' ఇత్యాదిప్రాణవిభుత్వశ్రుతేశ్చ మిథో విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహో, అస్మితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—చక్షురాదివత్ ప్రాణోఽవ్యణుః పరిచ్ఛిన్నః సూక్ష్మశ్చ. 'సమ ఏభిః' ఇతి శ్రుతిః సకలవాయువరా, న ఆధ్యాత్మికప్రాణ మాత్రపరేత్యనయార్హ విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు

తదామననాత్. ౧౪.

తే పునః ప్రకృతాః ప్రాణాః? కిం స్వమహిమైవ స్వస్థై స్వస్థై కా
ర్యాయ ప్రభవంతి? ఆహోస్విద్దేవతాధిష్ఠితాః ప్రభవంతీతి విచార్య తే-
తత్ర ప్రాప్తం తావద్యథా స్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమైవ
ప్రాణాః ప్రవర్తేన్నీతి. అపిచ దేవతాధిష్ఠితానాం ప్రాణానాం ప్రవృత్తా
వభ్యుపగమ్యమానాయాం తాసామేవాధిష్ఠాత్రిణాం దేవతానాం
భోక్తృత్వప్రసంగాచ్చారీర్య భోక్తృత్వం ప్రలీయేత, అతస్స్వ
మహిమైవైహం ప్రవృత్తిరితి, ఏవం ప్రాప్తృదముచ్యతే—జ్యోతి
రాద్యధిష్ఠానం త్వితి. తుశ్చ ద్వేన పూర్వపక్షో వ్యావర్త్యతే. జ్యోతి
రాదిభిరగ్నాద్యధిమానినీభిర్దేవతాభిరధిష్ఠితం వాగాది కరణజాతం

౧౪. తత్ప్రసిద్ధేనాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానామాధిదైవికాధీనత్వమాహ—
జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాదితి. 'వాచా హి నామాన్యభివదతి చక్షుషా
రూపాణి పశ్యతీతి తృతీయాయా శ్రుత్యాన్వయవృత్తిరేకవత్పా వాగాదీనాం నిరపే
క్షసాధనత్వోక్తివిరోధా 'దగ్నిర్వాగ్భూత్వే'త్యాదిశ్రుతిప్రేమామచేతనాగ్నిమృషా
దాసకత్వవరా న తు తేహిమధిష్ఠాత్పదేవతాపరా. న చ స్వకార్యే కత్తానామపి వాగా
దీనామచేతనత్వాదధిష్ఠాత్ప్రపేక్షా న విరుద్ధ్యత ఇతి వాచ్యం, జీవస్యాధిష్ఠాత్పత్వాత్.
కించ దేవతానామాధిష్ఠాత్పత్వే జీవవద్యోక్తృత్వమస్తివైహే స్యాత్, తథాచైకత్రానేక
భోక్తృత్వాణాం విరోధాద్దుర్బలస్య జీవస్య భోక్తృత్వం న స్యాదితి పూర్వపక్షార్థః.
సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్తృత్వాదితా. 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వాదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వే'తి
చ తద్భావోఽత్రాగ్నిదిదేవతాధిష్ఠేయత్వరూప ఏవ సంబంధో న తదుపాదానకత్వ

ప్రాణస్యాధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగేన అణుత్వవిభుత్వనిరూపణప్రసంగేనాధ్యాత్మిక
కానామింద్రియాణామాధిదైవికాద్యధిష్ఠితానాం చేష్టామచష్ట ఇతి ప్రసంగసంగత్యేద
మాహ—

అత్ర 'అదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వా' ఇత్యాదీంద్రియాణాం దేవతాధీనచేష్టావత్త్వ
శ్రుతేః 'చక్షుషా హి రూపాణి పశ్యతి' ఇతి శ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే,
అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జ్యోతిరాదిభిః ఆదిత్యాదిదేవతాభిః అధిష్ఠీయతే

స్వకార్యేషు ప్రవర్తత ఇతి ప్రతిజానీతే. హేతుం చ వ్యాచక్షే. తదామననాదితి. తథాహ్యమనంతి 'అగ్ని ర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ' దిత్యాది. అగ్నే శ్చాయం వాగ్భూవో ముఖప్రవేశశ్చ దేవతాత్మనాధిష్ఠాత్మత్వమంగీకృత్యోచ్యతే. స హి దేవతాసంబంధం ప్రత్యాఖ్యాయాగ్నే ర్వాచి ముఖే వా కశ్చిద్విశేషస్సంబంధో దృశ్యతే. తథా 'వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ' దిత్యేవమాద్యపి యోజయితవ్యమ్. తథాన్యత్రాపి 'వాగేన బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదసోఽగ్ని నా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చ' త్యేవమాదినా వాగాదీనామగ్నౌది జ్యోతిష్త్వచచనేనైతమేవార్థం ద్రథయతి. 'స వై వాచమేవ ప్రథమామత్యవహత్ సా యదా మృత్యుమత్యముచ్యత సోఽగ్నిరభవ'దితి వైవమాదినా వాగాదీనామగ్నౌదిభావాపత్తివచనేనైతమేవార్థం ద్యోతయతి సర్వత్ర చాధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగేన వాగాద్యగ్నౌదిద్యుస్కమణమనయైవ ప్రత్యాసత్త్వా భవతి. స్మృతావపి "వాగధ్యాత్మమితి ప్రాహుర్భ్రాహ్మణాస్తత్త్వదర్శిః. వక్తవ్యమధిభూతం తు వహ్నిస్తత్రాధిదైవత" మిత్యాదినా వాగాదీనామగ్నౌదిదేవతాధిష్ఠితత్వం సప్రపంచం ప్రదర్శితమ్. యదుక్తం స్వకార్యశక్తియోగాత్స్వప్నమహిమైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి, తదయుక్తమ్. శక్తా

యాః దూరస్థాదిత్యమండలా దీర్ఘఖస్థచక్షురాద్యుపాదానత్వాసంభవాదిత్యాహ— అగ్నేశ్చాయమితి. వాయుః ప్రాణాధిష్ఠాతా భూత్వా నాసాపుటే ప్రావిశదితి వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ—తథేతి. భాతి దీప్యతే, తపతి స్వకార్యం కరోతీత్యర్థః. ఏకస్తిన్నధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వరూపాశ్చే లింగాంతరమాహ—సవై 'వాచమితి. స ప్రాణో వాచం ప్రథమామద్గీకర్తృణి ప్రధానామనృతాదిపాక్షరూపం మృత్యుమతీత్యావహత్ మృత్యునా ముక్తాం కృతవానగ్ని దేవతాత్మత్వం ప్రాపితవానిత్యర్థః. కించ 'మృతస్యాగ్నిం వాగేష్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్య' మిత్యాదిశ్రుతిరప్యధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వ సంబంధం ద్యోతయతీత్యాహ—సర్వత్రేతి. నను శకటాదీనాం బలీవర్ణాదిప్రేరేతానాం

ప్రేర్యతే ఇత్యధిష్ఠానం అధిష్ఠితమేవ వాగాదికం చేష్టతే. కుతః, తదామననాత్ తస్య దేవతాధిష్ఠితత్వస్య 'అదిత్యశ్చక్షుః' ఇత్యాదిశ్రుత్యాభిధానాత్. 'చక్షుషా హి, ఇతి శ్రుతా తు దేవతాధిష్ఠితత్వానిషేధాత్ స తయైతస్యా విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

నామసి శకటాదీనామనడుహాద్యధిష్ఠితానాం ప్రవృత్తిరర్హనాత్. ఉభ
యథోపపత్తౌ చాగమాద్దేవతాధిష్ఠితత్వమేవ నిశ్చయతే

యదప్యక్తం దేవతానామేవాధిష్ఠాత్రిణాం భోక్తృత్వప్రసంగో
న శారీరస్య జీవన్యేతి తత్పరిహీయతే.

సూ. ప్రాణవతా శబ్దాత్. ౧౫.

సతీష్వసి ప్రాణానామధిష్ఠాత్రిణు దేవతాసు ప్రాణవతాకార్య
కరణసంఘాతస్యామివా శారీరేణైవైషాం ప్రాణానాం సంబంధశ్చ
తేరవగమ్యతే. తథాపి శ్రుతిః 'అథ యత్రైతదాకాశమనుప్రవిషణ్ణం
చక్షుస్సచాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షురథ యో వేదేదం జిహ్వా
ణీతి స ఆత్మా గంధాయ ఘ్రాణ' మిత్యేవంజాతీయకా శారీరేణైవ
ప్రాణానాం సంబంధం శ్రావయతి. అపిచానేకత్వాత్ప్రతికరణమధిష్ఠా
త్రిణాం దేవతానాం న భోక్తృత్వమస్మిన్నరీరేఽవకల్పతే. ఏకోహ్యే
వమస్మిన్నరీరే శారీరో భోక్తా ప్రతిసంధానాదిసంభవాదవగమ్యతే.

ప్రవృత్తిర్లక్ష్యై, శీరాదీనాం త్వనధిష్ఠితానామసి దధ్యాదిప్రవృత్తిర్లక్ష్యతే, తథా
చోభయథాసంభవే కథం నిశ్చయస్తత్రాహ—ఉభయథోపపత్తౌచేతి.

౧౫. ఉక్తదోషాంతరసిరాసాయ సూత్రమవతారయతి—యదపితి. శారీరే
ణైవేతి. భోక్తృతి శేషః. సంబంధో భోక్తృభోగ్యభావః. అథ దేహే ప్రాణప్రవేశా
నంతరం యత్ర గోళకే ఏతచ్చిద్రమనుప్రవిష్టం చక్షురింద్రియం తత్ర చక్షుష్యభి
మానీ స ఆత్మా చాక్షుషస్తస్య రూపదర్శనాయ చక్షుః. యద్యప్యాత్మాకరణాన్యపేక్షతే
తథాపి జ్ఞేయజ్ఞానతదాశ్రయాహంకారాణాం యో వేద స ఆత్మా చిద్రూప ఏవ, కర
ణాని తు గంధాదివృత్త్యాఽపేక్ష్యంతే స చైతన్యయేతి శ్రుత్యర్థః. కించ యోఽహం
రూపమద్రాక్షం ననివాహం శృణోమితి ప్రతిసంధానాదేకశ్శరీరవివభోక్తా న బహవో
దేవా ఇత్యాహ—అపిచేతి.

నను దేవతానామేవాధిష్ఠాత్వక్వం చేత్, తస్మిన్ భోక్తృత్వం ప్రసజ్యతేత్యేక
ఆహ—

ప్రాణవతా జీవేనైవ ఇంద్రియాణాం స్వస్వామిభావః సంబంధః. తతశ్చ
ఇంద్రియసాధ్యభోగభాక్త్యం జీవన్యైవ, న దేవతానామ్. కుతః, శబ్దాత్, 'చాక్షుషః
పురుషో దర్శనాయ చక్షుః' ఇత్యాదిశ్రుతేః ఇత్యర్థః.

సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్. ౧౬.

తస్య చ శారీరస్యాస్తిస్మరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వం పుణ్య పాపోపలేపసంభవాత్సుఖదుఃఖోపభోగసంభవాచ్చ న దేవతానామ్. తా హి చరస్మిన్నైశ్వర్యే పదేనతిష్ఠమానా న హీనేన్ద్రియచ్ఛరీరే భోక్తృత్వం ప్రతిలబ్ధమర్హంతి శ్రుతిశ్చ భవతి 'పుణ్యమేవాముం గచ్ఛతి న హ వై దేవా' పాపం గచ్ఛతీ'తి శారీరేణైవ చ నిత్యః ప్రాణానాం సంబంధః. ఉత్క్రాంత్యాదిషు తదనువృత్తిదర్శనాత్. 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ' త్యాదిశ్రుతిభ్యః. తస్మాత్సతీష్వపి కరణానాం నియంత్రీషు దేవతాసు న శారీరస్య భోక్తృత్వమపగచ్ఛతి, కరణపక్షస్యైవ హి దేవతా న భోక్తృత్వపక్షస్యేతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౧౬. కదాచిద్దేవానానుభోక్తృత్వం కదాచిద్దేవస్వేత్వనియమోఽస్తిత్వా శంక్య స్వకర్తాజ్ఞితే దేహే జీవస్య భోక్తృత్వనియమాన్తైవమిత్యాహ సూత్రకారః— తస్య చేతి. ఉత్క్రామణాదిషు జీవస్య ప్రాణావ్యభిచారాత్తస్యైవ ప్రాణస్వామిత్వం, దేవతానాం తు పరస్వామికరణసారథిపదధిష్ఠాత్వత్వమాత్రమితి వ్యాఖ్యాంతరమాహ— శారీరేణైవ చ నిత్య ఇతి. యథా ప్రదీపాదిః కరణోపకారకతయా కరణపక్షస్యాంతర్గతస్తథా దేవాః కరణోపకారిణ ఏవ న భోక్తార ఇత్యర్థః. జీవస్వాదృష్టద్వారా కరణాధిష్ఠాత్వత్వాద్రగస్వామిపదోభ్యోక్తృత్వం, దేవానాం తు కరణత్వరూపోపకారాభిజ్ఞతయా సారథిపదధిష్ఠాత్వత్వమితి న జీవేనాన్యథాసిద్ధిః. దేవారామధిష్ఠాత్వేనాస్తిద్వేహే భోక్తృత్వాదమానం తు 'నహవై దేవా' పాపం గచ్ఛతీ'త్యుక్తశ్రుతిబాధితం, తస్మాత్ 'పక్షమ హి రూపాణి పశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతేః సాధనత్వమాత్రబోధిత్యాదన్నిర్వాన్యాత్వేత్వాద్యధిష్ఠాత్వదేవతాపేక్షాబోధకశ్రుతిభిరవిరోధ ఇతిసిద్ధమ్. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

కిం చ—

తస్య జీవస్య స్వకర్తాజ్ఞితే కార్యే కర్తృత్వేన భోక్తృత్వేన చ నిత్యత్వాత్, న దేవతానాం భోక్తృత్వమస్మిన్ శరీరే ఇత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. త ఇంద్రియాణి

తద్వ్యవదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్. ౧౭.

ముఖ్యశ్చైకతరే చైకాదశ ప్రాణా అనూత్కాంతాః, తత్రే
దమసరం సందిహ్యతే? కిం ముఖ్యస్యైవ ప్రాణస్య వృత్తిభేదా ఇతరే
ప్రాణాః? అహోన్స్యి తత్త్వాంతరాణీతి. కిం తావత్ప్రేక్షం ముఖ్యస్యై
వేతరే వృత్తిభేదా ఇతి. కుతః, శ్రుతేః. తథాహి శ్రుతిర్ముఖ్యమితరాంశ్చ
ప్రాణాన్ సన్నిధాప్య ముఖ్యాత్తతామితరేషాం ఖ్యాపయతి 'హంతా
స్యైవ సర్వే రూపమసామేతి త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవ'న్నితి.
ప్రాణైకశబ్దత్వాచ్చైకత్వాధ్యవసాయః, ఇతరథావ్యాన్యాయ్యమనే
కార్థత్వం ప్రాణశబ్దస్య ప్రసజ్యేత, ఏకత్ర వా ముఖ్యత్వమితరత్ర వా
లాక్షణికత్వమాపద్యేత. తస్మాదన్యత్రైవ ప్రాణస్య ప్రాణాద్యాః
పంచవృత్తయః ఏవం వాగాద్యా అప్యేకాదశేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.
తత్త్వాంతరాణ్యేవ ప్రాణాద్వాగాదీనీతి కుతః, వ్యవదేశభేదాత్.

౧౭. సన్నివృద్ధియేషు తదధిష్ఠాత్పదేవతాచింతా, తాన్యేవ ప్రాణవృత్తివృతి
రేకేణ న సంతీత్యాక్షేపం ప్రత్యాహ. త ఇంద్రియాణి తద్వ్యవదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠా
దితి. ప్రాణాదింద్రియాణాం భేదాభేదశ్రుతిభ్యాం సంశయం పదమూర్ధ్వపక్షయతి—
ముఖ్యశ్చైత్యాదినా. హంలేదాసీమస్యైవ ముఖ్యప్రాణస్య సర్వే వయం స్వరూపం
భవాను ఇతి సంకల్ప్యి తే వాగాదయస్తథాభవన్నిత్యభేదశ్రుత్యర్థః. తే ప్రాణాదభిన్నాః
ప్రాణపదవాచ్యత్వాత్ప్రాణపదిత్యాహ—ప్రాణేతి. తే ప్రాణాశ్శ్రేష్ఠాదన్యత్రాన్య ఇతి
ప్రతిష్ఠార్థత్వేన పదత్రయం వ్యాచక్షే—తత్త్వాంతరాణ్యేవేతి. తద్వ్యవదేశాదిక్యత్ర
తచ్ఛబ్దః ప్రతిష్ఠాతాన్యత్వం కరామృశతి. ప్రాణా ఇంద్రియాణీక్యకర్యాన్యశబ్దాభ్యా

నను సత్సు ఇంద్రియేషు తదధిష్ఠాత్పదేవతాచింతా; తాన్యేవ ప్రాణవాపార
వ్యతిరేకేణ న సంతీత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'ఏతస్మాజ్ఞాయతే ప్రాణో మనః సర్వేంద్రియాణి చ' ఇతి ముఖ్యప్రాణా
దింద్రియాణాం తత్త్వాంతరత్వశ్రుతేః 'త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్' ఇతి
ప్రాణాత్కత్యశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః.

కోఽయం వ్యవదేశభేదః, తే ప్రకృతాః ప్రాణాశ్చేష్ఠం వర్జయిత్వాఽవ
శిష్టా ఏకాదశేంద్రియాణీత్యుచ్యంతే. శ్రుతావేవం వ్యవదేశభేదదర్శ
నాత్. 'ఏతస్మాజ్ఞాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణిచే'త్యేవంజాతీయ
కేషు శ్రుతిప్రదేశేషు పృథక్ప్రాణో వ్యవదిశ్యతే పృథక్చేంద్రియాణి.
నను మనసోఽప్యేవం సతి వర్జనమింద్రియత్వేన ప్రాణవత్ప్రాణో 'మన
స్సర్వేంద్రియాణిచే'తి పృథగ్వ్యవదేశభేదదర్శనాత్. సత్యమేతత్,
స్త్రుతా త్వేకాదశేంద్రియాణీతి మనోఽపీంద్రియత్వేన శ్రోత్రాదివత్సం
గృహ్యతే, ప్రాణస్య త్వీంద్రియత్వం న శ్రుతా స్త్రుతా వా ప్రసిద్ధ
మస్తి. వ్యవదేశభేదశ్చాయం తత్త్వభేదవత్తే ఉపపద్యతే. తత్త్వైకత్వే
తు సవవైకసన్మాణ ఇంద్రియవ్యవదేశం లభతే న లభతే చేతి విప్రతి
సిద్ధమ్, తస్మాత్తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే. కుతశ్చతత్త్వాంతర
భూతాముఖ్యాదితరే.—

మన్యతోఽక్షేరితి హేతుపపాదసార్థత్వేన పునస్తాని సూత్రపదాని యోజయతి—
క ఇత్యాదినా. సూత్రస్య విశ్వతోముఖత్వాదుభయార్థత్వమలంకార ఏవ న
దూషణమ్, ఏతేన ప్రతిజ్ఞాధ్యారోహప్రచ్ఛిన్నాప్రకృతభేదపరామర్శిత్యం చేతి
దోషద్యయమపాస్తమ్. శబ్దభేదాదస్తుభేదసాధనేఽతిప్రసంగం శంకతే—నన్వీతి.
ప్రాణవత్సనసోఽపీంద్రియేభ్యో భేదస్సవిద్యర్థః. అపర్యాయసంజ్ఞాభేదాత్సత్తంత్ర
స్సంజ్ఞీనస్తుభేద ఇత్యుత్సర్థః. స చ 'మనష్షష్ఠాసీంద్రియాణీ'త్యాదిస్త్రుతిబాధా
న్తనన్యబోధ్యతే, ప్రాణే తు బాధకాభావాదుత్సర్గసిద్ధిరితి సమాధతే—సత్యమిత్యా
దినా. మనఇంద్రియాణి చేతి భేదోఽక్షిర్లోబలీవద్దన్యాయేన నేయా. సిద్ధాంతే మనసః
ప్రథమోపాదానత్వాదాత్ప్రవదనింద్రియత్వమిష్టం తతో నోత్సర్గబాధ ఇతి కేచిత్.
కించ 'ఏతస్మాజ్ఞాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణిచే'తి పృథగ్జ్ఞప్రవ్యవదేశా
త్సత్తంత్రవస్తుభేద ఇత్యాహ—వ్యవదేశభేదశ్చాయమితి. ఏకస్మిన్వాక్యే ప్రాణ
ఇంద్రియశబ్దమైక్యాల్లభతే పునరుక్తిభయాన్నలభతే చేతి వ్యాఖ్యాత ఇత్యర్థః.

సిద్ధాంతస్తు—శ్రేష్ఠాత్ ముఖ్యప్రాణాత్ అన్యత్ర 'అన్యే తే ప్రకృతా వాగాదయః
ఇంద్రియాణీత్యుచ్యంతే, న ప్రాణాః. కుతః, 'ఏతస్మాజ్ఞాయతే' ఇత్యాదా తస్య
భేదస్య వ్యవదేశాత్ ఇంద్రియాణాం ప్రాణాత్కతస్యశ్రుతేర్గ్రాణత్వేన న తయా
నిరోధః.

సూ. భేదశ్రుతేః. ౧౮.

భేదేన వాగాదిభ్యః ప్రాణస్పర్శత్ర శ్రూయతే. 'తే హవాచ మూచు'రిత్యుపక్రమ్య వాగాదీనసురపాప్తవిధ్యస్తానుపన్యసోఽపసంహృ త్య వాగాదిప్రకరణం 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచు'రిత్యసుర విధ్వంసిన్ త్ ముఖ్యస్య ప్రాణస్య పృథగుపక్రమాత్, తథా 'మనో వాచం ప్రాణం తాన్యాత్తనేఽకురుతే' త్యేవమాద్యా అపి భేదశ్రు తయ ఉదాహర్తవ్యాః. తస్మాదపి తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే. కుతశ్చ తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే—

సూ. వైలక్షణ్యాచ్చ. ౧౯.

వైలక్షణ్యం చ భవతి ముఖ్యప్రాణస్యేతరేషాం చ సుప్తేషు

౧౮. ఏవం భేదేనాపర్యాయసంజ్ఞాభ్యాముక్తేః పృథగ్జన్మక్తేష్వేతి తద్వ్యుప దేశాదితి హేతుర్వాగ్విఖ్యాతః. భేదశ్రుతేరితి సూత్రేణ ప్రకరణభేదో హేతురుక్త ఇతి న సానరుక్త్యమ్. తే దేవాశ్చాస్త్రీయేంద్రియమనోబృత్తిరూపా ఆసురాణాం పాపబృత్తిరూపాణాం జయార్థముద్దిగకర్తృణి ప్రథమం వ్యాపృతాం వాచమూచుప్త్యం న ఉద్గాయానురనాకార్థమితి తథా స్త్రిత్యంగీకృత్యోద్గాయంతీం వాచమనృతాది దోషేణ విధ్వంసితవంతోఽసురా ఇత్యేవం క్రమేణ సర్వేష్వింద్రియేషు పాప గ్రస్తేషు పశ్చాదథేతి ప్రకరణం విచ్ఛిద్య ప్రసిద్ధమాప్యే భవమాసన్యం ముఖ్యం ప్రాణమూచుప్త్యం న ఉద్గాయేతి తేన ప్రాణేనోద్గాత్రా నిర్విషయతయా సంగదోష కూన్యేనాసురా నష్టా ఇత్యసురాణాం విధ్వంసిన్ త్ ముఖ్యప్రాణసోఽన్యక్తేర్భేదసిద్ధి రిత్యాహ—తే హేతి. తానీతి. శ్రీణ్యన్యాన్యాత్తనే సార్థం ప్రజాపతిః కృతవా నిత్యర్థః.

౧౯. విరుద్ధధర్మవత్త్వాచ్చ భేద ఇత్యాహ—వైలక్షణ్యాచ్చేతి. మృత్యు

కిం చ—

వాగాదీంద్రియప్రకరణముపసంహృత్య 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచు' ఇతి భిన్నప్రకరణే ప్రాణస్యేంద్రియభ్యో భేదేన శ్రవణాత్ న ప్రాణవ్యాపారత్వ మింద్రియాణామ్, తత్త్వాంతరత్వమిత్యర్థః.

వాగాదిషు ముఖ్య ఏకో జాగర్తి సవన వైకోమృత్యునానాప్తః. ఆప్తాస్తీతతో తస్యైవ ప్రాణస్యావస్థిత్యుత్క్రాంతిభ్యాం దేహధారణ పాతనహేతుత్వం నేంద్రియాణాం విషయాలోచనహేతుత్వం చేంద్రియాణాం న ప్రాణస్యేత్యేవంజాతీయకో భూయాత్ లక్షణభేదః ప్రాణేంద్రియాణామ్. తస్మాదప్యేషాం తత్త్వాంతరభావసిద్ధిః. యదుక్తం 'తపతస్యైవ సర్వే రూపమభవ'న్నితి శ్రుతేః ప్రాణ ఏవేంద్రియాణీతి, తదయుక్తమ్. తత్రాపి పౌర్యాసర్యాలోచనాద్భేదప్రతీతేః. తథాపి 'వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ్ర'ఇతి వాగాదీసీంద్రియాణ్యనుక్రమ్య 'తాని మృత్యుశ్చ'మో భూత్వోయేమే తస్మాచ్ఛాస్త్రిమ్యత్యేవ వా'గితి చ శ్రమరూపేణ మృత్యునా గ్రస్తత్వం వాగాదీనామభిధాయ 'అథేమమేవ నాహ్నోద్యోయం మధ్యమః ప్రాణః'ఇతి పృథక్పాఠం మృత్యునానభిభూతంతమనుక్రమితి. 'అయం వై న శ్చేష్ఠః' ఇతి చ శ్రేష్ఠతామస్యావధారయతి. తస్మాత్తదవిరోధేన వాగాదిషు పరిస్పందలాభస్య ప్రాణాయత్తత్వం తద్రూపభవనం వాగాదీనామితి మంతవ్యం న తు తాదాత్మ్యమ్. అతఏవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లాక్షణికత్వసిద్ధిః. తథాచ శ్రుతిః 'త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవ' తస్మాదేత ఏతే నాఖ్యాయంతే ప్రాణాః'ఇతి ముఖ్యప్రాణవిషయస్యైవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లాక్షణికీం వృత్తిం దర్శయతి. తస్మాత్తత్త్వాంతరాణి ప్రాణాద్వాగాదీంద్రియాణీతి. ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

రాసంగదోషః. వాగ్దధ్రే వ్రతం ధృతవతీత్యర్థః. బహుభిచ్ఛేదలింగైర్విరోధాద్వాగాదీనాం ప్రాణరూపభవనం ప్రాణాధీనస్థితికత్వరూపం వ్యాఖ్యేయం. ఏతదేవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లక్షణాబీజం శ్రుతం 'తస్మాదేత ఏతే నాఖ్యాయంత' ఇతి వరామృష్టమితి న భేదాభేదశ్రుత్యోద్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

కిం చ—

సుషుప్త్యవస్థాయాం ప్రాణస్య స్థితిః నేంద్రియాణామిత్యాదిబహువైలక్షణ్యైశ్చత్త్వాంతరత్వమ్. తస్మాన్నానయోర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వతఉపదేశాత్. ౨౦.

సత్ప్రక్రియాయాం తేజోఽబన్నానాం సృష్టిమభిధాయోప
దిశ్యతే. 'నేయం దేవతైక్షత హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఆనేన
జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి 'తాసాం త్రివృ
తం త్రివృతమేకై కాంకరవాణీ'తి. తత్ర సంశయః? కిం జీవకర్తృకమిదం
నామరూపవ్యాకరణం? ఆహోస్విత్పరమేశ్వరకర్తృకమితి. తత్ర ప్రాప్తం

౨౦. ఉత్పత్తిరుత్పాదనేలిచ కార్యకర్తౌర్యాధికారా ప్రసిద్ధౌ, తత్ర జగ
దుత్పత్తిశ్రుతివిరోధోఽతీతేన పాపద్యయేన నిరస్తః, సంప్రత్యుత్పాదనశ్రుతివిరోధో
నిరస్యతే. తత్రాపి సూక్ష్మభూతోత్పాదనం పారమేశ్వరమేవేతి శ్రుతిష్యవిప్రతిపన్నం,
ఘాలభూతోత్పాదనే త్వస్తి శ్రుతివిప్రతిపత్తిస్తస్మిరాసార్థమాహ—'సంజ్ఞామూర్తి
క్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాది'తి నామరూపభేదాత్కరణభిన్నః ప్రాణః
ఇత్యుక్తం, తత్ప్రసంగేన ఘాలనామరూపక్షిప్తిః కిం కర్తృకేతి చింత్యత ఇత్యవంతర
సంగతిః. ప్రక్రియా ప్రకరణం. ఈక్షణమేవాహ—హంతేత్వాదిహ. హంత
ఇదానిం దేవతాస్సూక్ష్మ ఆనుప్రవిశ్యేతి సంబంధః. తాసాం తిస్థణాం దేవతానా
మేకై కాం దేవతాం తేజోఽబన్నాత్మనా త్రావత్తి కాం కరిష్యామితి శ్రుతిః పంచీ
కరణోపలక్షణార్థా. ఛాందోగ్యేఽప్యాకాశవాయోరుపసంహారస్యోక్తత్వాత్. వివం
ఘాలీకృలేషు భూలేషు ప్రాణినాం వ్యవహారస్సేత్స్యతీతి పరదేవతాయాస్తాత్పర్యం.
జీవేనేతి పదస్య వ్యాకరవాణీత్యనేన సంబంధసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయమాహ—
తత్రేతి. పూర్వపక్షే జీవనైర్నివ భౌతికసప్తప్రత్యావృద్ధిప్రతిష్ఠాసప్తప్రత్యా
సిద్ధిః సిద్ధాంతే తల్పిద్ధిరితి ఫలం. జీవేనేత్యస్య వ్యాకరవాణీతి ప్రధానక్రియాపదేన
సంబంధ ఇతి పూర్వపక్షమాహ—తత్ర ప్రాప్తమితి. పరదేవతాయా అవ్యాకర్తృత్వే

పూర్వం నామరూపభేదేన ప్రాణేంద్రియయోగేఽద ఇత్యుక్తమ్. తత్ప్రసంగేన
నామరూపవ్యాకరణం కిం కర్తృకమితి విచార్యతే ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమాహ—

ఉత్పద్యమానవ్యాపారరూపాత్పత్తివిషయశ్రుతివిప్రతిషేధపరిహారానంతరమ్
ఉత్పాదకవ్యాపారరూపాత్పాదనవిషయశ్రుతివిప్రతిషేధః పరిహ్రీయతే. తత్ర
ఆత్రివృత్కుతభూతానాముత్పాదనం పారమేశ్వరమేవ; త్రివృత్కుతభూతిః.

తావజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమితి. కుతః, అనేన జీవే
 నాత్మనేతి విశేషణాత్. యథాలోకే చారేణాహం పరస్యైవమను
 ప్రవిశ్య సంకలయామిత్యేవంజాతీయకే ప్రయోగే చారకర్తృకమేవ
 సత్యైవసంకలనం హేతుకర్తృత్వాద్రాజాత్మన్యథ్యారోపయతి సంకల
 యాసీత్సృష్టమపురుషప్రయోగేణ. ఏవం జీవకర్తృకమేవ సన్నా
 మరూపవ్యాకరణం హేతుకర్తృకత్వాద్దేవతాత్మన్యథ్యారోపయతి
 వ్యాకరణవాణీత్వమపురుషప్రయోగేణ. అపిచ డిట్టడవిత్థాదిషు నామ
 సు ఘటశరావాదిషు చ రూపేషు జీవస్యైవ వ్యాకర్తృత్వం దృష్టం,
 తస్మాజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమిత్యేవం స్రాష్టే
 భిధత్తే. 'సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వతః' ఇతి. తుశ్చేదేన పక్షం
 వ్యావర్తయతి. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితి నామరూపవ్యాక్రియేత్యేతత్త్రి
 వృత్కుర్వత ఇతి పరమేశ్వరం లక్షయతి. త్రివృత్కురణే తస్య నిర
 పవాదకర్తృత్వనిర్దేశాత్. యేయం సంజ్ఞాన్లృప్తిర్హూర్తిక్లృప్తిశ్చాగ్నిరా
 దిత్యేషుంద్రమా విద్యుదితి తథా కుశకాశపలాశాదిషు పశుమృగ
 మనుష్యాదిషు చ ప్రత్యాకృతి ప్రతివ్యక్తి చానేకప్రకారా సా ఖలు
 పరమేశ్వరస్యైవ తేజోఽబ్రహ్మనాం నిర్మాతూ కృతిర్భవితుమ్నాతి. కుతః,
 ఉపదేశాత్. తథా హి 'నేయం దేవతేత్యపక్రమ్య 'వ్యాకరవాణీ'
 త్సృష్టమపురుషప్రయోగేణ పరస్యైవ బ్రహ్మణో వ్యాకర్తృత్వమి
 హోపదిశ్యతే. నను జీవేనేతి విశేషణాజ్జీవకర్తృకత్వం వ్యాకరణస్యా

కథముక్తమపురుషయోగ ఇత్యాశంక్య ప్రయోజకత్వాత్కర్తృత్వోపచార ఇత్యాహ-
 యథాలోక ఇతి. సిద్ధాంతయతి—తు శబ్దేనేత్యాదినా. ప్రత్యాకృతి ప్రతిజాతీత్వార్థః
 అనేన స్థూలసర్వసగ్గే జీవస్యాసామర్థ్యం ద్యోతితం. తథాచ పదాన్వయస్య పదార్థ
 యోగ్యతాధీనత్వాజ్జీవరూపేణ ప్రవిశ్యాహమేవ వ్యాకరవాణీత్వన్వయః, న తు

త్వాదనే తు శ్రుతివిప్రతిపత్తిః దృశ్యతే. 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపే
 వ్యాకరవాణీ' ఇతి జీవకర్తృకత్వశ్రుతేః 'అకాశో హ వై నామ నామరూపయో
 ర్నిర్వహితా' ఇతి పరమేశ్వరకర్తృకత్వశ్రుతేశ్చ మిథో విరోధోఽస్తి న పతి
 సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సూత్రతుశ్చబ్ధః పూర్వపక్షనిరాసార్థః.

ధ్యవసితమ్. నై తదేవం—జీవేనేత్యేతదనుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబధ్యతే. ఆనంతర్యాన్న వ్యాకరవాణీత్యనేన. తేన హి సంబంధే వ్యాకరవాణీ త్యయం దేవతావిషయ ఉత్తమపురుష ఔపచారికః కల్పేత న చ గిరి నదీసముద్రాదిషు నానావిధేషు నామరూపేష్వనీశ్వరస్య జీవస్య వ్యాకరణసామర్థ్యమస్తి, యేష్వపి చాస్తి సామర్థ్యం తేష్వపి పరమేశ్వరాయత్తమేవ తత్. న చ జీవో నామ పరమేశ్వరాదత్యంతభిన్నశ్చైవ ఇవ రాజ్ఞః, ఆత్మేతి విశేషణాత్. ఉపాధిమాత్రనిబంధనత్వాచ్చ జీవ భావస్య. తేన తత్కృతమపి నామరూపవ్యాకరణం పరమేశ్వరకృతమేవ భవతి. పరమేశ్వరపవ చ నామరూపయోర్వాక్యకర్తేతి స్వోపనిషత్సిద్ధాంతః. 'అకాశో హ వై నామనామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యాది శ్రుతిభ్యః. తస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ త్రిపుత్కుర్వతః కర్తనామరూప వ్యాకరణమ్, త్రిపుత్కురణపూర్వకమేవేదమిహ నామరూపవ్యాకరణం వివక్ష్యతే. ప్రత్యేకం నామరూపవ్యాకరణస్య తేజోఽబన్నోత్పత్తివచనేనైవోక్తత్వాత్, తచ్చ త్రిపుత్కురణమగ్నాదిత్యచంద్ర విద్యుత్సు శ్రుతిర్దర్శయతి—'యదగ్నే రోహితం రూపం తేజస్స్తద్రూపం యచ్చ

జీవేన వ్యాకరవాణీతి. నను తస్మి ప్రవేశక్రియా జీకర్తృకా వ్యాకరణమిశ్వర కర్తృకమితి కర్తృభేదాత్ క్వాప్రత్యయో న స్యాదిత్యతలహ—న చ జీవో నామేతి. వస్తుతస్తు సూర్యో జలే ప్రవిష్ట ఇతి ప్రతిబింబభావాఖ్యి ప్రవేశే సూర్యస్యైవ కర్తృత్వ ప్రయోగాజ్ఞీవాత్ నా ప్రవేశేఽపీశ్వర ఏవ కర్తేతిక్వా శ్రుతిర్యుక్తేతి బోధ్యమ్. నన్యభేదశ్చే జ్ఞేవపివ వ్యాకర్తా కిం న స్యాదిత్యాశంక్య కల్పనయా భిన్నస్య తస్మాశ్చక్తత్వాచ్చ గ్రితివిరోధాచ్చ మైవమిత్యాహ—పరమేశ్వర ఏవేతి. ప్రత్యేకం మహాభూతసర్గస్య ప్రాగుక్తత్వాదిహ వ్యాకరణవాక్యే యత్కుపూర్వకం స్థూలభౌతిక సర్గ ఉచ్యత ఇతి పాతవ్యత్యయేన సూచితం శ్రుత్యర్థమాహ—త్రిపుత్కురణపూర్వకమితి. ఈశ్వరకృతం త్రైత్వత్వమితి క్వ దృష్టమిత్యతలహ—తచ్ఛేతి. ఇదానీం నామ

'తాసాం త్రిపుతం త్రిపుతమేకై కాం కరవాణి' ఇతి త్రిపుత్కుర్వతః పరమేశ్వరస్యైవ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిః నామరూపవాక్యక్రియా భవతుమర్హతి. కస్మాత్, 'నేయం దేవతా' ఇత్యుపక్రమ్య 'వ్యాకరవాణి' ఇతి వ్యాకరణస్య పరదేవతాకర్తృకత్వోపదేశాత్. న చ 'అనేన జీవేన' ఇతి విశేషణాత్ జీవకర్తృకత్వమ్, అల్పమేధసా,

క్లం తదసాం యత్కృష్టం తదన్న స్యే'త్యాదినా. తత్రాగ్నిరితీదం రూపం వ్యాక్రియతే. సతి చ రూపవ్యాకరణే విషయప్రతిబంధాదగ్ని రితిదం నామ వ్యాక్రియతే. ఏవమేవాదిత్యచంద్రవిద్యుత్స్వపి ద్రష్ట వ్యమ్. అనేన చాగ్నిద్యుదాహరణేన భౌమాంభసతైజసేషు త్రిష్వపిద్రవ్యేష్యవిశేషేణ త్రివృత్కరణము క్తంభవతి, ఉపక్రమోపసంహార యోగస్సాధారణత్వాత్. తథాహ్యవిశేషేణైవోపక్రమః 'ఇమా స్తిస్రో దేవతాస్త్రివృత్తివృద్ధేకై కాభవతీ'తి. అవిశేషేణైవ చోపసంహారః 'యదురోహితమివాభూ'దితి తేజసస్తద్రూపమిత్యేవమాదిః, 'యదవిజ్ఞా తమివాభూ'దిత్యేతాసామేవ దేవతానాం సమాసఇత్యేవమంతః.

తాసాం తిస్రుణాం దేవతానాం బహిస్త్రివృత్కృతానాం సతీనా మధ్యాత్మమవరం త్రివృత్కరణము క్తం 'ఇమా స్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్తివృద్ధేకై కాభవతీ'తి. తదిదానీమాచార్యో యథా శ్రుత్యైవోపవర్ణయత్యాశంకితం కంచిద్దోషం పరిహరిష్యక్—

సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్ద

మితరయోశ్చ. ౨౧.

భూమేత్రివృత్కృతాయాః పురుషేణోపయుజ్యమానాయాః

రూపవ్యాకరణే క్రమమాహ—తత్రాగ్నిరితి. యద్యప్యతః ప్రభవాదిత్యత్ర వేదశబ్ద పూర్వకాథ్యసృష్టిరుక్తా తథాప్యుక్త్యాత్ స్పృతాచ్ఛబ్దాదధ్యసృష్టౌ సత్త్వాం స్ఫుటం నామ సంబంధాభివ్యక్తిరత్రోక్షేత్వవిరోధః. నన్వగ్నిదీపాం తైజసానామేవ శ్రుతా పుదాహరణాద్భూజలయోస్త్రాన్విత్తకత్వం న వివక్షితమిత్యత ఆహ—అనేన చేతి ఉపక్రమే తాసాం మధ్య ఇతి శేషః. యత్కచోతరూపాదికం కృష్ణత్వాదివిశేషాకారేణా విజ్ఞాతమివ భవతి తద్దేవతానాం సమదాయరూపమిత్యర్థః.

౨౧. బాహ్యం త్రివృత్కరణముక్త్యాధ్యాత్మికమవరం పూర్వోక్తలక్షణం పదము క్తరహిత్రమవతారయతి—తాసామిత్యాదినా. పురుషశరీరం ప్రాప్యైకై కా జీవస్య మహిమహిధరమహోదధివ్యాకరణే సామర్థ్యాభావాత్ 'అనేన జీవేన' ఇత్యన్య సనిహితానుప్రవిశ్యేత్సనేన సంబంధాచ్ఛ నానయోర్విరోధ ఇతి. ౨౦

మాంసాదికార్యం యథాశబ్దం నిష్పద్యతే. తథాహి శ్రుతిః 'అన్నమ శితం త్రేధా విధీయతే తస్య యస్థవిష్టో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మసః' ఇతి. త్రివృత్కృతా భూమి రేవైషా ప్రీహియవాద్యన్నరూపేణాద్యత ఇత్యభిప్రాయః. తస్యాశ్చ స్థవిష్టం రూపం పురీషభావేన బహిర్నిర్గచ్ఛతి, మధ్యమమథ్యాత్మం మాంసం వర్ధయతి, అణిష్ఠం తు మసః. ఏవమితరయోరప్తేజసోర్యథా శబ్దం కార్యమవగంతవ్యమ్ 'మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్వాపాం కార్య మస్థిమజ్జావాక్తేజసః' ఇతి. ఆర్షవిద్వాంసవిషత్

అత్రాహ - యది సర్వమేవ త్రివృత్కృతం భూతభౌతికం అవి శేషశ్రుతేః 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరో'దితి, కిం కృత స్తర్జ్యయం విశేషవ్యవదేశః 'ఇదం తేజ ఇమా ఆప ఇదమన్న'మితి. తథా 'అథ్యాత్మమిదమన్నం తస్యాశితస్య కార్యం మాంసాది ఇద మపాం సీతానాం కార్యం లోహితాది ఇదం తేజసోఽశితస్య కార్య మస్థ్యాదీ'తి. అత్రోచ్యతే—

త్రిపుత్రిపుద్భవతి కార్యక్రయాత్తనా భవతీత్యర్థః. ఉత్తరసూత్రేణ శంకితం దోషం నిరసితమాదా శంకావిషయమాధ్యాత్మికం త్రిపుత్కరణం దర్శయతీతి భాష్యార్థః. నవ్వన్నమయం మాంసాది కథం భౌమమిత్యత ఆహ—త్రిపుత్కృతా భూమి రేవైతి. ప్రాణస్య వాయోరస్కార్యత్వమావచారికం ద్రవ్యవ్యక్తమ్.

ఏనం విషయముక్త్వా దోషం శంకతే—అత్రాహేతి.

ఇత్థం బాహ్యం త్రిపుత్కరణమభిధాయ ఆధ్యాత్మికం పరం త్రిపుత్కరణ మభిధాతుమాహ—

భూమేరన్నాత్మికాయాః త్రిపుత్కృతాయాః కార్యం భౌమం మాంసాది, అదిశబ్దేన పురీషమనసీ గృహ్యతే. తథాహ శ్రుతిః—'అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్యయః స్థవిష్టో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మసః' ఇతి. ఏవమిద ఇతరయోః అప్తేజసోః యథాశబ్దం కార్యమవగంతవ్యమ్—మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్వాపాం కార్యమ్, అస్థి మజ్జా వాక్ తేజస ఇతి.

సూ. వై శేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః. ౨౨.

తుశబ్దేన చోదితం దోషమపనుదతి. విశేషస్య భావో వై శేష్యం, భూయస్త్యమితి యావత్. సత్యసి త్రివృత్తరణే క్వచిత్కస్య చిద్భూతథాతోర్భూయస్త్యముపలక్ష్యతే 'అగ్నేస్తేజోభూయస్త్యముదకస్యాబ్భూయస్త్యం పృథివ్యా అన్నభూయస్త్య'మితి. వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థం చేదం త్రివృత్తరణమ్. వ్యవహారశ్చ త్రివృత్తతరజ్జ్వావదే కత్వాత్తై సత్యాం న భేదేన భూతత్రయగోచరో లోకస్య ప్రసిద్ధ్యేత్. తస్మాత్సత్యసి త్రివృత్తరణే వై శేష్యాదేష తేజోఽబన్నవిశేషవాదో భూతభౌతికవిషయ ఉపపద్యతే. తద్వాదస్తద్వాద ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

౨౨. తదుత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచక్షే—తుశబ్దేనేతి. స్వభావాధిక్యం వై శేష్యం అఫలం త్రివృత్తరణం కిమర్థం కృతమిత్యతాహ—వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థమితి. ఏవం స్మృతిన్యాయమతాంతరశ్రుతిభిరవిరోధో బ్రహ్మణి వేదాంతతాత్పర్యస్యేతి సిద్ధమ్.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

నను సర్వేషాం త్రివృత్తరణావిశేషాత్ ఇయం పృథివీ ఇమా ఆపః ఇదం తేజః, ఇత్యసాధారణః పృథగ్వ్యవహారః కథం సంగచ్ఛతే, కథం వాధ్యాత్మికవ్యవహారః—ఇదం మాంసాది పృథివీకార్యమ్ ఇదం జలస్య ఇదం తేజస ఇతి; తత్రాహ—

తు శబ్దః శంకానిరాసార్థః. సర్వేషాం పృథివ్యాదీనాం త్రివృత్తరణావిశేషేఽపి, వై శేష్యాత్ స్వభాగాధిక్యాత్, తద్వాదః పృథివ్యాదివాదః సంగచ్ఛతే. తద్వాద ఇతి పదాభ్యాసః ఆధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః. తదేవం సర్వాసాం శ్రుతీనామవిరోధే ప్రామాణ్యాత్ నిరవద్యాద్వితీయే బ్రహ్మణి సిద్ధః సమన్వయ ఇత్యతిశోభనమ్.

విశస్త్రయ్యంతవాక్యానామవిరోధే ప్రమాత్వతః,

సిద్ధః సమన్వయో యస్మిన్స్తదస్మి బ్రహ్మ చిద్ధనమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్దోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీపరమశివేంద్రసరస్వతీపాదాబ్జ
సేవాపరాయణేన శ్రీనదాశివేంద్రసరస్వత్యా విరచితాయాం
శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం
శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

నూ. తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతిసంపరిష్వక్తః
ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. ౧.

ద్వితీయేఽధ్యాయే స్మృతిన్యాయవిరోధో వేదాంతవిహితే బ్రహ్మ
దర్శనే పరిహృతః, పరపక్షాణాం చానవేక్షత్వం ప్రపంచితమ్, శ్రుతివి
ప్రతిషేధశ్చ పరిహృతః, తత్ర చ జీవవ్యతిరిక్తాని తత్త్వాని జీవోపకర

యం హి వైరాగ్యసంపన్నాస్తత్త్వమర్థవివేకినః,

లభంతే సాధవైదాంతాస్తం సీతానాయకం భజే.

౧. తదంతర ప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. వృత్త
మహాద్య తృతీయాధ్యాయార్థమాహ—ద్వితీయ ఇత్యాదినా. అవిరుద్ధే వేదాంతార్థే
తజ్ఞానసాధనచింతావసరఇత్యనయోరధ్యాయయోర్హేతుహేతుమద్భావః. లింగోపాధి
సిద్ధౌ తదుపహితజీవసంసారచింతేతి పాదయోరపి తద్భావసంగతిః. అత్ర ప్రథమ

పూర్వస్థిన్నధ్యాయే బ్రహ్మణి సమన్వయస్య స్మృతిన్యాయశ్రుతివిరోధవ్యా
సేధేనానధ్యవసాయలక్షణాప్రామాణ్యప్రతిక్షేపే తార్తీయవిచారో భవతీతి హేతు
హేతుమద్భావసంగత్యాయమధ్యాయ ఆరభ్యతే. పూర్వం జీవోపకరణభూతభౌతిక
జన్మ నిరూపితమ్. తదుపజీవ్య తదుపహితస్య జీవస్య సంసారప్రకారం వైరాగ్యార్థం
నిరూపయతుం దేహంతరారంభే భూతసూక్ష్మసంపరిష్వక్తస్త్రివ పరలోకగమన
మిత్యాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే నిరాధారప్రాణాదిగమనాసంభవాన్న వైరాగ్యమ్, సిద్ధాంతే
తత్సంభవాదై వైరాగ్యమితి ఫలభేదః. స జీవః కిం దేహంతరారంభకైః అపంచీకృత

ణాని బ్రహ్మణో జాయంత ఇత్యుక్తమ్. అథేదానీముపకరణోపహితస్య జీవస్య సంసారగతిప్రకారస్తదవస్థాంతరాణి బ్రహ్మసతత్త్వవిద్యావిద్యాభేదా గుణోపసంహారానుపసంహారా సమ్యద్గర్భనాత్పురుషార్థసిద్ధిసమ్యద్గర్భనోపాయవిధిప్రభేదో ముక్తిఫలనియమశ్చేత్యేతదర్థజాతం తృతీయేఽధ్యాయే నిరూపయిష్యతే ప్రసంగాగతం చ కిమప్యన్యత్. తత్ర ప్రథమే పాదే తావత్పంచాగ్నివిద్యామాశ్రిత్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రదర్శ్యతే వైరాగ్యహేతోః. 'తస్మాజ్జగుప్సేతే'తి చాంతే శ్రవణాత్. జీవో ముఖ్యప్రాణసచివస్సేంద్రియస్సమనస్కోఽవిద్యాకిర్తపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహః పూర్వదేహం విహాయ దేహంతరం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతదవగతమ్. 'అతైనమేతే ప్రాణా అభినమాయంతీ'త్యేవమాదేః 'అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత' ఇత్యేవమంతాత్ సంసారప్రకరణస్థాచ్ఛబ్దార్థార్థాధర్తఫలోపభోగసంభవాచ్చ. స కిం దేహావీజైర్భూతసూక్ష్మరసంపరివృక్తో గచ్ఛతి ఆహోస్విత్సంపరివృక్త ఇతి చింత్యతే. కింతావత్ప్రిప్తమసంపరివృక్త ఇతి. కుతః, కరణోపాదానవద్భూతోపాదానస్యాశ్రితత్వాత్. 'స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానః' ఇత్యత్ర

పాదే వైరాగ్యం ద్వితీయే న్యపాద్యవస్థోక్త్యా త్వంపదార్థో బ్రహ్మ తత్త్వం చోచ్యతే. తృతీయే వాక్యార్థస్తదర్థముపాసనాశ్చ విచార్యంతే. చతుర్థపాదార్థమాహ—సమ్యద్గర్భనాదితి. దర్శనోపాయాస్సన్నాసాదయః. ముక్తిరూపఫలస్య స్వర్గవత్తారతమ్య నియమాభావాదేకరూపత్వమితి యావత్—ప్రసంగాగతం దేహత్వదూషణం. పంచమ ద్యుపర్జనపృథివీపురుషయోషిత్సన్నిగ్నిత్వధ్యానం పంచాగ్నివిద్యా. యస్తాత్కర్తృణా గత్యాగతిరూపాఽనర్థస్తస్మాత్కర్తృఫలే జుగుప్సాం ఘృణాం విరక్తిం కర్వితీతి పంచాగ్నివిద్యోపసంహారే శ్రవణాద్వైరాగ్యార్థం ప్రదర్శ్యత ఇత్యన్వయః. శాస్త్రాదిసూత్రే నిత్యానిత్యవివేకకృతం వైరాగ్యముక్తిమహ తద్దార్థాయ గత్యాగతిక్షేకభావనాకృతం తదచ్యుత ఇత్యపానయక్త్యమ్. అధికరణవిషయమాహ—జీవ ఇతి. అవిద్యా ప్రసిద్ధా విద్యేతి పాతే ఉపాసనా గ్రాహ్య కర్తృ భర్తాభర్తాఖ్యం పూర్వప్రజ్ఞా జన్మాంతరసంసారః. అథ మరణకాలే ప్రాణా హృదయే జీవేనైకీ

భూతభాగైరసంపరివృక్తో గచ్ఛతి, ఉత సంపరివృక్త ఇతి సందేహో, మానాభావాత్ అసంపరివృక్త ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తదంతరప్రతిపత్తౌ దేహంతరప్రతి

తేజోమాత్రాశబ్దేన కరణానాముపాదానం సంకీర్తయతి, వాక్యశేషే చక్షురాదీనాం సంకీర్తనాత్. నైవంభూతమాత్రోపాదానసంకీర్తనమస్తి సులభాశ్చ సర్వత్ర భూతమాత్రాః, యత్రైవ దేహాదభివ్యస్తత్రైవ సంతి తతశ్చ తాసాం నయనం నిష్ప్రియోజనమ్, తస్మాదసంపరిష్కృతో యాతీత్యేవంప్రాప్తే పథత్యాచార్యః-తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతిసంపరిష్కృత్ ఇతి. తదంతరప్రతిపత్తౌ దేహంతరప్రతిపత్తౌ, దేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్కృతో రంహతి గచ్ఛతీత్యవగంతవ్యమ్. కుతః, ప్రశ్న నిరూపణాభ్యామ్ తథాపి ప్రశ్నః 'వేత్త యథా పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ'తి. నిరూపణం చ ప్రతిపచనం ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్సు పంచస్వగ్నిషు శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతోరూపాః పంచాహుతీర్దర్శయిత్వా 'ఇతి తు పంచమ్యామాహు

భవంతీత్యర్థః. రూపం శరీరం పంచీకృతభూతభాగా ఉత్తరదేహపరిణామినో భూతసూక్ష్మైః. వేదాంతార్థజ్ఞానసాధనవిచారత్యాప్తస్వార్థాధికరణానాం శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయః. వైరాగ్యఫలకత్వాదేతత్వాదసంగతిః. పూర్వాధికరణే వ్యవహారార్థం పంచీకరణముక్తం స వ్యవహారోఽత్ర నిరూప్యత ఇతి ఫలఫలిభావోఽవాంతరసంగతిః. అత్ర పూర్వపక్షే నిరాశ్రయప్రాణగత్యభావాన్నవైరాగ్యం, సిద్ధాంతే భూతాశ్రయప్రాణగతేర్వైరాగ్యమితి ఫలభేదః. తేజోమాత్రాశ్చక్షురాదయః, వక్త్రచీఘ్రచీత్యాదివాక్యశేషః. ఆపః పంచస్వగ్నిషు హుతాః పంచమ్యామాహుతౌ హుతాయాం యథా పురుషశబ్దవాచ్యాః పురుషాత్త్వా పరిణమంతే తథా కిం త్వం వేత్థేతి శ్వేతశేతుం ప్రతి రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నః, తస్య చోత్తరాజ్ఞానే తస్మిన్తరం ప్రతి రాజోవాచ 'అసౌ వాప లోకో గౌతమాగ్నిః తత్ర శ్రద్ధాభ్యా ఆపః ఆహుతిః పర్వన్యాగ్నౌ పోమరూపా ఇహ బల్యగ్నిహోత్రే శ్రద్ధయా హుతా దధ్యాదిరూపా ఆపో యజమానసంలగ్నాః స్వర్గలోకం ప్రాప్య సోమాభ్యుదివ్యదేహాత్త్వా స్థితాః కర్తాంతే ద్రుతాః పర్వణ్యే హూయంతే తతో వృష్టిరూపాః పృథివ్యామన్నరూపాః పురుషే రేతోరూపాః యోషితి హుతా ఆపః పురుషశబ్దవాచ్యా పురుషాత్త్వాభవంతీ'తి నిరూపణం కృతం. నన్వేతదేహం త్యక్త్వాద్భిన్నహ గతస్య వశాచుద్దేహంతరప్రాప్తిత్వయుక్తం. పతే తదారంభకభూతైః సంపరిష్కృతః రంహతి గచ్ఛతి. కుతః, ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ 'వేత్త యథా పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ' ఇతి ప్రశ్నః.

తావాపః పురుషవచసో భవంతీతి తస్మాదద్భిః పరివేష్టితో జీవో రంహతి ప్రజతీతి గమ్యతే. నన్వన్యా శ్రుతిః జలూకావత్తావత్ పూర్వదేహం న ముంచతి యావన్న దేహంతరమాక్రమతీతి దర్శయతి.—‘తద్యథా తృణజలాయుకేతి, తత్రాప్యపరివేష్టితస్యైవ జీవస్య కర్తోఽస్థాపితప్రతిపత్త్యదేహవిషయభావనాదీర్హి భావమాత్రం జలూకయోపమీయత ఇత్యవిరోధః. ఏవం శ్రుత్యుక్తే దేహంతరప్రతిపత్తిప్రకారే సతి యాః పురుషమతిప్రభవాః ప్రకల్పనాః వ్యాపినాం కరణానామాత్మనశ్చ దేహంతరప్రతిపత్తే కర్తవశాద్వృత్తిలాభస్తత్ర భవతి. కేవలస్యైవాత్మనో వృత్తిలాభస్తత్ర తత్ర భవతి. ఇంద్రియాణి తు దేహవదభినవాన్యేవ తత్ర తత్ర భోగస్థానే ఉత్పద్యంతే మనఏవ వా కేవలం భోగస్థానమభిప్రతిష్ఠతే జీవ ఏవోత్పత్త్య దేహద్దేహంతరం ప్రతిపద్యతే శుక ఇవ వృక్షాద్వృక్షాంతరమిత్యేవమాద్యాస్తాస్సర్వా ఏనానాదర్తవ్యాః, శ్రుతివిరోధాత్. ననూదాహృతాభ్యాం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం కేవలాభిరద్భిస్సంఘర్షతో రహంతీతి ప్రాప్నోతి, అచ్ఛబ్ద

యథా తృణజలాయుకా తృణాంతరం గృహీత్వా పూర్వతృణం తృణతి తథా జీవో దేహంతరం గృహీత్వా పూర్వదేహం తృణతీతి శ్రుతివిరోధాదితి శంకతే—నన్వన్యేతి. ఇహైవ కర్తాయత్తం భావిదేహం దేహోఽహమిత్యాదిభావనయా గృహీత్వా పూర్వదేహం తృణతీతి శ్రుత్యర్థః. అతో న విరోధ ఇతి సమాధతే—తత్రాపీతి. భావనాయా దీర్హిభావో భావదేహవిషయత్వం. ఘటాకాశవదుపహితో జీవః సూక్ష్మో పాధిగత్యా లోకాంతరం గచ్ఛతీతి వంచాగ్నిశ్రుత్యుక్తః ప్రకారస్తద్విరోధాదన్యః కల్పశాస్సర్వా ఆనాదర్తవ్యా ఇత్యన్వయః. సాంఖ్యకల్పనామాహ—వ్యాపినామితి. సుగతకల్పనామాహ—కేవలస్యేతి. నిర్వికల్పజ్ఞాన సంతానరూపస్యాత్మనో దేహంతరే శబ్దాదిసవికల్పకజ్ఞానాభ్యవృత్తిలాభో భవతీత్యర్థః. కాణాదకల్పనామాహ—మన ఇతి. దేహంతరం ప్రతి మనోమాత్రం గచ్ఛతీంద్రియాణి తు సూతనాన్యేవారభ్యంతే. దిగంబరకల్పనామాహ—జీవఇతి.

ద్యుపర్జస్యపుధిసీపురుషయోషిత్సు వంచస్వగ్నిషు శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతోరూపాః వంచాహుతీర్ధర్మయిత్యా ‘ఇతి తు వంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ’ ఇతి నిరూపణం ప్రతివచనమ్, తాభ్యామిత్యర్థః.

శ్రవణసామర్థ్యాత్, తత్ర కథం సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాయతే సర్వైరేవ భూతసూక్ష్మస్పందరిష్వక్తో రంహతీత్యత ఉత్తరం వతతి—

సూ. త్రైత్వికత్వాత్తు భూయస్త్యాత్. ౧.

తుశ్చేన చోదితామాశంకాముచ్చినత్తి త్రైత్వికావ్యపత్తి వృత్కరణశ్రుతేః. తాన్వారంభికాస్వభ్యుపగమ్యమానాస్వితరదపి భూతద్వయమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యం భవతి. త్రైత్వికశ్చ దేహస్తయాణామపి తేజోఽబన్నానాం తస్మిన్నార్యోపలభ్యే, పునశ్చ త్రైత్వికస్త్రిధాతుకత్వాత్ త్రిభిర్వాతపి తత్తేషుభిః. న సభూతాంతరాణి ప్రత్యాఖ్యాయ కేవలాభిరద్భిరారబ్ధం శక్యతే. తస్మాద్భూయస్త్యాపేక్షోఽయమాహః పురుషవచన ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనయోరప్సభ్యో న కైవల్యాపేక్షః, సర్వదేహేషు రసలోహితాదిద్రవభూయస్త్యం దృశ్యతే. నను పార్థివో ధాతుర్బాహుస్థో దేహేషుపలక్ష్యతే, నైష దోషః, ఇతరాపేక్షయాఽపాం బాహుశ్యం భవిష్యతి. దృశ్యతే చ శుక్లశోణితలక్షణేఽపిదేహబీజే ద్రవబాహుశ్యమ్. కర్మ చ నిమిత్తకారణం, దేహస్తరారంభే. కర్మాణి చాగ్నిహోత్రాదీని సోమాజ్యపయఃప్రభృతిద్రవద్రవ్యవ్య

౧. నను పాకస్వేదగంధరూపకార్యత్రయోపలభ్యేస్త్యాత్కతో దేహ ఇత్యయుక్తం సాణావకాశయోరప్రుపలభ్యా దేహస్య వంచభూతాత్త్రైత్వికత్వాదిత్యదుచ్ఛావ్యాఖ్యాంతరమాహ—పునశ్చేతి. దేహధారకత్వాద్ధాతవో వాతాదయః త్రైస్త్రిధాతుకత్వాత్త్రైత్విక ఇత్యన్వయః. దేహస్య కేవలబ్జత్వే వాతం పిక్తం చ నాయవ్యంత్రైజసం చ న స్యాతామితి భావః. పృథివీతరభూతాపేక్షయాఽపాంబాహుశ్యమ్. కించ దేహనిమిత్తానాం కర్మణామబ్బాహుశ్యత్వాభిర్భూతాంతరాణ్యుపలక్ష్యంత ఇత్యాహ—కర్మ చేత్యాదినా.

నన్వేషమద్భిః సంపరిష్వక్తో గచ్ఛతీతి గమ్యతే, కథం తదితరభూతపరిష్వంగ సిద్ధిః; తత్రాహ—

త్రిపుక్కరణశ్రుత్యా అపామితరభూతద్వయమేలనేన త్రైత్వికత్వాత్. కథం తద్విశ్రుతావచ్ శబ్దః భూయస్త్యాత్ లేజ ఆద్యపేక్షయా అపాం దేహే భూయస్త్యాదిత్యర్థః.

పాశ్రయాణి. కర్తృసమవాయన్యశ్చాపః శ్రద్ధాశబ్దోదితాః సహ కర్తృభి
ర్వ్యులోకాభ్యేఽగ్నౌ హూయంతఇతి వక్ష్యతి తస్మాదప్యపాం బాహు
శ్యప్రసిద్ధిః. బాహుభ్యాశ్చాచ్ఛబ్దేన సర్వేషామేవ దేహబీజానాం
భూతసూక్ష్మాణాముపాదానమితి నిరవద్యమ్.

సూ. ప్రాణగతేశ్చ. ౩.

ప్రాణానాం చ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ గతిశ్చాప్యతే. 'తము
త్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం
సర్వే ప్రాణా. అనూత్క్రామంతీ'త్యాదిశ్రుతిభిః. సా చ ప్రాణానాం
గతిరాశ్రయమంతరేణ న సంభవతీత్యతః ప్రాణగతిప్రయుక్తా తదా
శ్రయభూతానామపామపి భూతాంతరోపసృష్టానాం గతిరథ్థాదవగ
మ్యతే. న హి నిరాశ్రయాః ప్రాణాః క్వచిద్గచ్ఛంతి తిష్ఠంతి వా, జీవ
తోఽదర్శనాత్.

సూ. అగ్న్యదిగతిశ్చ తేరితి చేన్న

భాక్తత్వాత్. ౪.

స్వాదేతత్, నైవ ప్రాణా దేహాంతరప్రతిపత్తౌ సహ జీవేన
గచ్ఛంతి, అగ్న్యదిగతిశ్చ తేః. తథాహి శ్రుతిః మరణకాలే వాగా
దయః ప్రాణా అగ్న్యదికా దేవాకా గచ్ఛంతీతి దర్శయతి 'యత్రాస్య
పురుషస్య మృతస్వాగ్నిం వాగప్యేతి వాచం ప్రాణః' ఇత్యాదినేతి 'చేన్న
భాక్తత్వాత్. వాగాదీనామగ్న్యదిగతి శ్రుతిర్గాణీ లోమసు కేశేషు

3. ఉత్క్రాంతే ప్రాణా దేహబీజవచభూతాశ్రయాః ప్రాణత్యాజ్ఞేవ దేహస్థ
ప్రాణవదిత్యాహ—ప్రాణగతేశ్చేతి

౪. ప్రాణానాం గతిరసిద్ధేత్యాశంక్య నిషేధతి—అగ్న్యదితి. అదర్శనాత్ -

ప్రాణానామ్ 'తముత్క్రామంతమ్' ఇత్యాదిరా భూతాశ్రితానామేవ గతేః
శ్రవణాత్ తత్సంపరివ్వంగసిద్ధిః.

'మృతస్వాగ్నిం వాగప్యేతి వాచం ప్రాణః' ఇత్యాదినా అగ్న్యదిమ గతి

చాదర్శనాత్. 'ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్-ఇతి హి తత్రామ్నా
యతే. న హి లోమాని కేశాశ్చోత్ప్లత్యాషధీర్వనస్పతీంశ్చ గచ్ఛంతి
తి సంభవతి. న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిప్రత్యాఖ్యానే గమనమవ
కల్పతే, నాపి ప్రాణైర్విना దేహంతరే ఉపభోగ ఉపపద్యతే, విస్పష్టం
చ ప్రాణానాం సహ జీవేన గమనమన్యత్ర శ్రావితమ్, అతో వాగాద్య
ధిష్ఠాత్రిణామేవాగ్న్యదిదేవతానాం వాగాద్యుపకారిణీనాం మరణ
కాలే ఉపకారనివృత్తిమూత్రమపేక్ష్య వాగాదయోఽగ్న్యదీన్గచ్ఛంతి
త్వ్యవచర్యతే.

సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న

తా ఏవహ్యుపపత్తేః. ౫.

స్వాదేతత్, కథం పునః పంచమ్యామాహుతావాపః పురుష
వచసో భవంతి' తేషాం తన్నిర్ధారయితుం పార్యతే యావతా నైవ ప్రథ
మేఽగ్నావపాం శ్రవణమస్తి. ఇహ హి ద్యులోకప్రభృతయః పంచా
గ్నయః పంచానామాహుతీనామాధారత్వేనాధీతాః, తేషాం చ
ప్రముఖే 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్ని' రిత్వ్యుపన్యస్య 'తస్మిన్నే
ఓషధీవనస్పతిగమనస్యేతి. కేవలం. లోమాన్యసియంతీత్యర్థః. ప్రాణానామగ్న్యదిహ
లయస్య ముఖ్యత్వే జీవస్య గతిభోగయోరయోగాత్, 'సర్వే ప్రాణా అనూత్మా
మంతీ'తి విస్పష్టశ్రుతేర్లోమాదిగౌణలయపారాచ్చ గౌణత్వమిత్యర్థః.

౫ భూతాంతరయుక్తానామపాం గతిముక్త్యా పురుషవచస్త్యం తాసామాక్షిప్య
సమాధత్తే—ప్రథమ ఇతి. నను ప్రథమపదం వ్యర్థం, ఉత్తరాగ్నివ్యభిపామశ్రవణా
దిత్యాశంక్యసోమవృష్ట్యానైరేతసామబ్రూపత్వాదుత్తరత్ర తాసాం శ్రవణమస్తి నప్రథ
మ ఇత్యాహ—యది నామేతి. పంచాగ్నివ్యపామాహుతిత్వే నిష్ఠే తాసాం పంచమ్యా
శ్రుతేః లయశ్రవణాత్ న జీవేన వాగాదయో గచ్ఛంతీతి చేత్, న. వాగాదిలయ
శ్రుతేః 'ఓషధీర్లోమాని ..' ఇతివత్ భాక్తత్వాదిత్యర్థః.

ద్యులోకాదిపంచాగ్నిభిః ప్రథమే ద్యులోకాగ్నౌ 'తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ
దేవాః శ్రద్ధాం జాహ్వతి' ఇతి శ్రద్ధాయా ఆహుతిత్వశ్రవణాత్ అపామశ్రవణాత్

తస్మిన్నగ్నో దేవాశ్శ్రద్ధాం జహ్యతీతి శ్రద్ధా హోమ్యద్రవ్యత్వేనా
వేదితా, న తత్రాపో హోమ్యద్రవ్యతయా శ్రుతాః యది నామ పర్జ్య
న్యాదిమాత్తరేషు చతుర్వగ్నిష్వపాం హోమ్యద్రవ్యతా పరికల్పేత
పరికల్పితాం నామ, తేషు హోతవ్యతయోపాత్తానాం సోమాదీనా
మబ్బాహుభ్యోపపత్తేః. ప్రథమే త్వగ్నో శ్రుతాం శ్రద్ధాం పరిత్య
జ్యాశ్రుతా ఆపః పరికల్పంత ఇతి సాహసమేతత్. శ్రద్ధా చ నామ
ప్రత్యయవిశేషః ప్రసిద్ధిసామర్థ్యాత్. తస్మాదయుక్తః పంచమ్యామా
హుతౌ అపాం పురుషభావ ఇతి చేన్నైష దోషః. యతస్తత్రాపి
ప్రథమేగ్నో తావవాపః శ్రద్ధాశబ్దేనాభిప్రేయంతే కుతః, ఉపపత్తేః.
ఏవం హ్యేదిమథ్యావసానసంజ్ఞానాదనాకులమేతదేకవాక్యముపపద్యతే,
ఇతరథా పునః పంచమ్యామాహుతౌపాం పురుషవచస్త్యప్రకారే
పృష్టే ప్రతివచనావసరే ప్రథమాహుతిస్థానే యద్యనపో హోమ్యద్ర
వ్యం శ్రద్ధాం నామావతారయేత్ తతోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథాప్రతి
వచనమిత్యేకవాక్యతా న స్యాదితి తు పంచమ్యామాహుతౌవాపః
పురుషవచసో భవంతీతి చోపసంహరన్నేతదేవ దర్శయతి. శ్రద్ధా
కార్యం చ సోమవృష్ట్యాదిస్థూలీభవదబ్బాహుళం లక్ష్యతే. సా చ
శ్రద్ధాయా అక్ష్యే యుక్తిః. కారణానురూపం హి కార్యం భవతి. న

మాహుతౌ పురుషవచస్త్యం భవేత్ న తత్ప్రధం ప్రథమాగ్నో తాసామనాహుతి
త్వాదితి శంకార్థః. ఏవం హి శ్రద్ధాశబ్దేనాపాం గ్రహే సతి ప్రశ్నోక్తరోపసంహ
రాణాం సంజ్ఞానాదేకార్థత్వాదేకవాక్యతోపపద్యతే ఆగ్రహేతు చతుర్వగ్నిష్వేవాపా
మాహుతిత్వాచ్చతుర్థ్యామాహుతౌవితి వాచ్యం ఆతః ప్రశ్నోపసంహరయోః పంచ
మ్యమితి శ్రవణాత్ ప్రథమాగ్నవప్యపవీవ గ్రాహ్య ఇతి సమాధానార్థః, అవపః
అద్భ్యోఽన్యత్. ఏతదేవేతి శ్రద్ధాశబ్దస్యావ్వరత్వం దర్శయతీత్యర్థః. ఉపపత్తేరిత్యస్యా
ధాంతరమాహ శ్రద్ధాకార్యమితి—తస్మాః శ్రద్ధాహుతేసోమస్సంభవతీత్వాదినా
సోమాద్యాహుతీనాం పూర్వపూర్వపరిణామిత్వం శ్రుతం తతో ద్రవపరిణామిత్వాత్
శ్రద్ధాయా అక్ష్యం ప్రత్యయాత్మకముఖ్యశ్రద్ధామా అహుతిత్వాయోగాచ్చేత్యర్థః.

కథం పురుషవచస్త్యమితి చేత్, న. హి యతః 'అపో హస్తే శ్రద్ధాం సన్న

చ శ్రద్ధాఖ్యః ప్రత్యయో మనసో జీవస్య వా ధర్మస్సౌ ధర్మిణో నిష్కృప్య హోమాయోపాదాతుం శక్యతే పశ్యాదిభ్య ఇవ హృద యాదీనీత్యాపవ శ్రద్ధాశబ్దా భవేయః, శ్రద్ధాశబ్దశాస్త్రానుపపద్యతే, వైదికప్రయోగదర్శనాత్ 'శ్రద్ధా వా ఆప' ఇతి. తనుత్వం చ 'శ్రద్ధా' సారూప్యం గచ్ఛంత్యాపో దేహబీజభూతా' ఇత్యతః శ్రద్ధాశబ్దాస్సన్యః యథా సింహపరాక్రమో నరః సింహశబ్దో భవతి. శ్రద్ధాపూర్వకకర్త సమవాయాచాపు శ్రద్ధాశబ్ద ఉపపద్యతే మంచశబ్దఇవ పురుషేషు శ్రద్ధాహేతుత్వాచ్చ శ్రద్ధాశబ్దోపపత్తిః 'ఆపోహస్తే శ్రద్ధాం సన్న మంతే పుణ్యాయ కర్తవే' ఇతి శ్ರುతేః.

సూ. అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం

ప్రతీతేః. ౬.

అథాపి స్యాత్ ప్రశ్నప్రతిపచనాభ్యాం నామశ్రద్ధాదిక్రమేణాపః పంచమ్యామాహుతౌ పురుషాకారం ప్రతిపద్యేరక్ న తు తత్సంపరిష్వక్తా జీవా రం హేయః, అశ్రుతత్వాత్. నవ్యాత్రాపామివ జీవానాం శ్రావయితా కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి. తస్మాద్రంహతిసంపరిష్వక్త ఇత్యయుక్తమితి చేన్నైష దోషః. కుతః—ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః.

శ్రద్ధాశబ్దస్యాపు సూక్ష్మత్వగుణేన వృత్తిముక్త్యా లక్షణాం చ వక్తుం శ్రద్ధాయా అద్భి రేవ కర్తయోగిత్వం హేతుత్వం వా సంబంధమాహ—శ్రద్ధాపూర్వేతి. అస్తే యజ మానాయ స్నానాద్యర్థమాపః శ్రద్ధాం సన్నమంతే జనయంతీ శ్రుత్యర్థః.

౬ అపాం గతిముపేత్వాద్భిన్నహ జీవానాం గతిమాక్షిప్య సమాభతే—అథా పీత్యాదినా. ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాహుతేసోమే రాజా సుభవతీత్యుక్త్యా వాక్యశేషే ధూమాదిమాగ్నేణాకాశాచ్చంద్రమనం ప్రాప్తా ఇష్టాదికారిణ విష సోమే రాజేత్యుక్తాః ఆతస్మాన్మరాజశబ్దసామాన్యాదిష్టాదికారిణాం జీవాణాం శ్రద్ధాశబ్దతాద్భిన్నహ మంతే... ఇతి శ్రద్ధాశబ్దేన తద్ధేకస్తా వివాహో లక్ష్యం తే. ఆతః ప్రశ్ననిరూపణయో రుపపత్తేరిత్యర్థః.

శ్రద్ధాశబ్దతానామపాం పురుషవచస్తేషాం తద్వేష్టితత్వం జీవస్య న యుజ్యతే,

అథ 'య ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యపాసతే తే ధూమమభి సంభవంతి' త్యుపక్రమ్యేష్టాదికారిణాం ధూమాదినా పితృయాజేన పథా చంద్రప్రాప్తిం కథయతి 'ఆకాశాచ్చంద్రమసమేష సోమో రాజేతి తపవేహాపి ప్రతీయంతే తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నో దేవాశ్శ్రద్ధాం జుహ్వ తీతి తస్యా ఆహుతేసోమో రాజా సంభవంతి శ్రుతిసామాన్యాత్. తేషాం చాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్తృసాధనభూతా దధిపయః ప్రభృతయో ద్రవద్రవ్యభూయస్త్యాత్ ప్రత్యక్షమేవాపః సంభవంతి, తా ఆహవనీయే హుతాస్సూక్ష్మా ఆహుతోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తా నిష్టాదికారిణ ఆశ్రయంతి. తేషాం చ శరీరం వైధనేన విధానేనాంత్యే ౭గ్నోవృత్తిజో జుహ్వతి, 'అసౌ స్వర్గాయ లోకాయస్వాహే'తి. తతస్తాః శ్రద్ధాపూర్వకకర్తృసమవాయిన్యః ఆహుతిమయ్య ఆహోఽపూర్వ రూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణో జీవాన్సరివేష్ట్యాముం లోకం ఫలదా నాయ నయంతీతి యత్తదత్ర జుహోతినాభిధీయతే—శ్రద్ధాం జుహ్వ తీతి. తథాచాగ్నిహోత్రే షట్ ప్రశ్నీనిర్వచనరూపేణ వాక్యశేషేణ తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్కృమతః' ఇత్యేవమాదినా ౭గ్ని హోత్రాహుతోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణో జీవా రంహంతి స్వకర్తృఫలోపభోగా

గతిరిహ శ్రద్ధాహుతివాక్యే ప్రతీయత ఇత్యర్థః. తేషాం సూక్ష్మాభిర్ద్రవ్యాపూర్వరూపాభిః కుంభీకృతాభిరగ్నిస్సంబంధం వదత్ సహ గతిం వివృణోతి—తేషాం చాగ్నిహోత్రేతి. నిధనం మరణం తన్నిమి త్తకమంత్యేష్టివిధానం—అసౌ యజమానః స్వర్గాయ గచ్ఛత్తితి మంత్రార్థః. హుతద్రవ్యరూపానామపాం గమనే శ్రుత్యంతరమాహ—తథా చేతి. అగ్నిహోత్రప్రకరణే జనుకేన యాజ్ఞవల్క్యుం ప్రతి, 'నత్వే వైనయోస్సాయం ప్రాతరాహుతోఽస్త్యముత్కృంతిం న గతిం న ప్రతిష్ఠాం న తృప్తిం న పునరావృ త్తిం న లోకం చ ప్రత్యుత్థాయినం వేధే'తి షట్ ప్రశ్నాః కృతాః తేషాం నిర్వ చనమపి రాక్షావ 'తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్కృమతః సేంతరిక్షద్వారా దివం గచ్ఛతస్తే దివమేవాహవనీయం ప్రతిష్ఠాం కర్వాతే తే దివం తర్పయతస్తే తతః పునరా

అబాదివజ్జీవస్యాశ్రుతత్వాదితి చేత్, న. కుతః, 'అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే

యేతి శ్లిష్యతే. కథం పునరిష్టాదికారిణాం స్వకర్తృఫలప్రభోగాయ రంహణం ప్రతిజ్ఞాయతే, యావతా తేషాం ధూమాదిప్రతీకేన వర్తనా చంద్రమసమధిరూఢానామన్నభావం దర్శయతి—‘ఏష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయంతీతి. ‘తే చంద్రం ప్రాప్యాన్నం భవంతీతి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్యావక్షీయస్వేత్యేవమేతాంస్తత్ర భక్షయంతీతి చ సమానవిషయం శ్రుత్యం తర్హమ్. న చ వ్యాఘ్రాదిభిరేవ దేవైర్భక్ష్యమాణానాముపభోగస్సంభవ తీత్యత ఉత్తరం పతతి.—

సూ. భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి. ౭.

వాశబ్దశోచితదోషవ్యావర్తనార్థః. భాక్తమేషామన్నత్వం న ముఖ్యం ముఖ్యేహ్యన్నత్వే ‘స్వర్గకామోయజ్ఞేతే’త్యేవంజాతీయకాధికారశ్రుతిరుపరుధ్యేత. చంద్రమండలేచేదిష్టాదికారిణాముపభోగో న వర్తేతే తతః పృథివ్యాం పురుషే యోషితి చ హుతే భువరూపేణోత్త్రివృతః’ ఇతి వాక్యశేషేణ కృతం. సంప్రత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే—కథమిత్యాదితా. ఆత్ర సోమముఖ్యచంద్రస్యాన్నత్వముక్తం నేష్టాదికారిణామితి భ్రాంతినిరాసార్థం శ్రుత్యంతరమాహ—తే చంద్రమితి. యథా యజ్ఞే చమసన్ధం సోమమృత్విజః, ఆప్యాయస్వేతి క్రియావృత్తే లూట్. పునః పునరాప్యాయ్య పునః పునరపక్షయ్య భక్షయంతి. ఏవమేతానిష్టాదికారిణోఽన్నరూపాః భక్షయంతి దేవా ఇత్యర్థః.

౭ ఆధిక్రియతే పురుషో విధివా సంబధ్యతేఽనేనేత్యధికారః ఫలకామనా. దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవంతి’ ఇత్యాదివాక్యశేషేణ ఇష్టాపూర్తకర్తృకారిణాం ప్రతీతేర్థ్యర్థః.

నను ఇష్టాదికారిణాం ధూమాదిమార్గేణ చంద్రలోకం గతానామ్ ‘తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయంతి’ ఇతి దేవైర్భక్ష్యత్వం శ్రూయతే. అతః కథం తేషాం స్వకర్తృఫలప్రభోగసిద్ధిరిత్యత ఆహ—

వాశబ్దః చోదితదోషనిరాసార్థః. తేషామ్ ఇష్టాదికారిణామ్ అన్నత్వం భాక్త

స్యాత్ కిమర్థమధికారిణ ఇష్టాద్యాయాసబహుళం కర్తృ కున్యః. అన్న
 శబ్దశ్చోపభోగ హేతుత్వసామాన్యదనన్నేఽప్యవచ్యమాణో దృశ్య
 తే 'యథా విశోఽన్నం రాజ్ఞాం పశవోఽన్నం విశా'మితి. తస్మాద్విప్రస్త్రి
 పుత్రభృత్యమిత్రాదిభిరివ గుణభావోపగతై రిష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవి
 హరణం దేవానాం తదేవైషాం భక్షణమభిప్రేతం న మోదకాదివచ్చు
 ర్వణం నిగరణం వా. 'నహ వై దేవా అశ్నోతి న పిబంత్యేతదేవామృ
 తం దృష్ట్వా తృప్యంతీ'తి చ దేవానాం చర్వణాదివ్యాపారం వారయతి.
 తేషాం చేష్టాదికారిణాం దేవాన్ప్రతి గుణభావోపగతానామప్యవ
 భోగ ఉపపద్యతే రాజోపజీవినామివ పరిజనానామనాత్మవిత్త్వాచ్చేష్టా
 దికారిణాం దేవోపభోగ్యభావ ఉపపద్యతే. తథాహ్యనాత్మవిదాం
 దేవోపభోగ్యతాం దర్శయతి శ్రుతిః 'అథ యోఽన్యాయం దేవతాము
 సాస్తేఽనోఽసావనోఽహమస్తీ'తి న స వేద యథాపశురేవం న
 దేవానా'మితి. సచాస్మిన్నపి లోకే ఇష్టాదిభిః కర్తృభిః స్త్రీణయన్ వశు
 వద్దేవానాముపకరోతి అముష్మిన్నపి లోకే తదుపజీవీ తదాదిష్టం ఫల
 ముపభంజానః పశువదేవ దేవానాముపకరోతీతి గమ్యతే. అనాత్మ
 విత్త్వాత్తథాపి దర్శయతీత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా-అనాత్మవిదో హ్యే
 తే కేవలకర్త్తృణ ఇష్టాదికారిణో న జ్ఞానకర్తృసముచ్చయాయుష్టాయినః.
 పంచాగ్నివిద్యామిహోత్తవిద్యేత్సుపచరంతి ప్రకరణాత్. పంచాగ్ని
 విద్యాజ్ఞానహీనత్వాచ్చేదమిష్టాదికారిణాం గుణవాదత్వేనాన్న త్వము
 ద్భివ్యతే పంచాగ్నివిద్యాజ్ఞానప్రశంసాయై. పంచాగ్నివిద్యా హిహ
 శాస్త్రానర్థకృవారణాయానుత్వం గౌణమితిభావః. కేన దోషేణ దేవభోగ్యతేక్యత
 అహ—అనాత్మవిత్త్వాచ్చేతి. యథాపశురోగ్యవిపమజ్ఞస్య భేదధీమాన్ దేవానాం
 భోగ్య ఇత్యర్థః. అత్తశబ్దస్య ముఖ్యత్వబలేన సూత్రాంశం వ్యాఖ్యాన ప్రకృతపంచా
 గ్నయః సూత్రకృతాత్మత్వేనోపచరితా ఇతివ్యాఖ్యాంతరమాహ—అనాత్మే త్యాదిసా.
 విద్యాస్తుత్యర్థమన్నత్వం న ముఖ్యమిత్యత్ర శ్రుత్యంతరార్థం సూత్రకేవంవ్యాచప్తే—
 మేవ, న ముఖ్యమ్; అన్యథా 'స్వర్గకామో యజేత' ఇతి శ్రుతివ్యాకోపః స్యాత్
 ఆతః లేమహనాత్మవిత్త్వాత్ దేవోపభోగ్యత్వమేవానుత్వమ్. తథాపి దర్శయతి

విధిత్సితా వాక్యతాత్పర్యావగమాత్. తథాహి శ్రుత్యంతరం చంద్ర మండలే భోగసద్భావం దర్శయతి. 'స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ పునరావర్తత' ఇతి. తథాన్యదపి శ్రుత్యంతరం 'అథ యే శతం పితౄణాం జితలోకానామానందాః స ఏకః కర్తదేవానామానందః యే కర్తౄణా దేవత్వమభిసంపద్యంతే' ఇతిష్టాదికారిణాం దేవైస్సంపసతాం భోగస్తాప్తిం దర్శయతి. ఏవం భాక్తత్వాదన్న భావచనస్యేష్టాదికారిణోఽత్ర జీవా రంహంతీతి ప్రతీయంతే. తస్మాద్రంహతిసంపరిష్కృత ఇతి యుక్తమేవోక్తమ్.

నూ. కృతాత్యయేఽనుశయవాక్

దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ. ౮.

ఇష్టాదికారిణాం ధూమాదివర్తనా చంద్రమండల మధియాధానాం భుక్తభోగానాం తతః ప్రత్యవరోహాత్మాయతే 'తస్మిన్ యావత్సంపాతముపిత్వాఽత్రైతమేవాధ్యానం పునర్నివర్తంతే యథేత' మిత్యారభ్య యావద్దమణీయచరణా బ్రాహ్మణాదియోనిమాపద్యంతే కమూయచరణాశ్చ శ్వాదియోనిమితి. తత్రేదం విచార్యతే—కిం నిరసు

తథాహితి. ఏవం గతిపర్యాలోచనయా వైరాగ్యమితి సిద్ధమ్.

ఇదాసీం గత్యనంతరభాషిమాగతిం నిరూపయతి. కృతాత్యయేఽనుశయవాక్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ—భోక్తవ్యకర్త సమాప్త్యానంతర్యమశశబ్దార్థః. యథేతమిత్యారభ్య శ్వాదియోనిమిక్యంతం వాక్యం యావత్తాపదాన్నయత ఇతి 'అథ యోఽన్యాయం దేవతామపాస్తే' ఇత్యాదిశ్రుతిరీత్యర్థః. తస్మాత్పరలోకభోగార్థం భూతసంపరిష్కృతస్య రంహణమితి సిద్ధమ్. ౭

పూర్వం కర్తృసమవేతానామపాం పంచమామూతే పురుషాత్మనా పనిణామ శ్రవణం హేతుమాశ్రిత్య అబాదిభూతపరివేష్టితస్య జీవస్య రంహణముక్తమ్, తదయుక్తమ్; స్వర్గాదవరోహతాం జీవానాం కర్తాభావేన తత్సమవేతానామపామప్య భావాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అక్ర పూర్వపక్షే అవరోహతాం కర్తాభావేన తదనుగుణిత్వగదియోని

శయా భుక్తకృత్స్నకర్తాణోఽవరోహంత్యాహోస్విత్సానుశయా ఇతి. కింతావత్ ప్రాప్తం నిరనుశయా ఇతి. కుతః-యావత్సంపాతమితి విశేషణాత్. సంపాతశబ్దేనాత్ర కర్తాశయఉచ్యతే. సంపతంత్యనేనాస్తాల్లో కాదముం లోకం ఫలోపభోగాయేతి యావత్సంపాతముపి త్వేతి చ కృత్స్నస్య కృతస్య తత్రైవ భుక్తతాం దర్శయతి. 'తేషాం యదా తత్పర్యవైతీతి చ శ్రుత్యంతరేణైష ఏవాథ్యప్రదర్శ్యతే. స్యాదేతత్. యావదముష్టి లోకే ఉపభోక్తవ్యం కర్త తావదుపభుక్తు ఇతి కల్పయిష్యామితి. నైవం కల్పయితుం శక్యతే యత్కించేత్యన్యత్ర పరామర్శాత్. 'ప్రాప్యాంతం కర్తణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్. తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యన్వై లోకాయ కర్తణోఽభి వ్యాపరా శ్రుతిః యత్కించేత్యవిశేషపరామర్శేన కృత్స్నస్యేహ కృతస్య కర్తణస్తత్ర ఊపితతాం దర్శయతి. అపిచస్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్తణోఽభి వ్యంజకమ్. ప్రాక్ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్తణా ప్రతిబద్ధస్యాభివ్యక్త్య నుపపత్తేః. తచ్చావిశేషాత్ యావత్కించినారబ్ధఫలం తస్య సర్వ స్యాభివ్యంజకం, న హి సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమసాధారణం భవతుమర్హతి. న హ్యవిశేషే ప్రదీపసన్నిధౌ ఘటోఽభివ్యజ్యతే న

యోజనా. అత్ర యావత్సంపాతమితి విశేషణాద్రమణీయచరణా ఇతి వాక్యాచ్చ సంశయమాహ—తత్రేతి. అనుశయః కర్త, అత్ర పూర్వపక్షే కర్తాభావేనాగతేరని యమాదైర్విరాగ్యాదార్థ్యం సిద్ధాంతే కర్తసత్వేన్విరాగతనియమాదైర్విరాగ్యాదార్థ్యమితి భేదః. లేషామిష్టాదికారిణాం యదా తత్కర్త వర్త్యవైతి పరిక్షీణం భవతి. తదా పునరా వర్తంత ఇతి శ్రుత్యంతరేణాపి కృత్స్నకర్తణ్యుద్దలోకే భుక్తత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. యావత్పదసంకోచో న యుక్తః శ్రుత్యంతరవిరోధాదిత్యాహ—నైవమితి. అయం సరో యల్కించినహ లోకే కర్త కరోతి తస్యాంతం ఫలం పరలోకే ప్రాప్య కర్తార్థం పునరాయాతీతి శ్రుత్యర్థః. కర్తాభావే శ్రుతిముక్త్యా యుక్తిమాహ—అపిచేతి. అభి వ్యక్తిః ఫలోన్ముఖతా, మరణేనాభివ్యక్తసర్వకర్తణః పరలోకభాగస్యావశ్యంభావాత్కర్తాభావ ఇత్యర్థః. చరణాఖ్యశీలమత్రాదవరోహ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతప్రతిక్షాం వ్యాచ

ప్రాప్త్యయోగాన్న కర్తఫలేషు వైరాగ్యమ్, సిద్ధాంతే కర్తణః సత్త్వాదైర్విరాగ్యమితి ఫలభేదః. ఏవం హి స్వర్ణిణామవరోహణం శ్రూయతే—తస్మిన్యావత్సంపాతముపి

పట ఇత్యుపపద్యతే. తస్మాన్నిరనుశయా అవరోహంతిత్వేనం ప్రాప్తే
 బ్రూమః—కృతాత్యయేననుశయవానితి. యేన కర్తృబృందేన చంద్రమస
 మాహుః—ఫలోపభోగాయ తస్మిన్నుపభోగేన క్షపితే తేషాం
 యదమ్యయం శరీరం చంద్రమస్యపభోగాయారబ్ధం తదుపభోగక్షయ
 దర్శనేన శోకాగ్నిసంహృత్ ప్రవీలీయతే సవిత్సకిరణసంపర్కాదివ
 హిమకరకే, హుతభగర్చిసంపర్కాదివ ఘృతకాతిన్యమ్. తతః కృతా
 త్యయే కృతస్యేష్టాదేః కర్తణః ఫలోపభోగేనోపక్షయే సతి సాను
 శయా ఏవేమమవరోహంతి. కేన హేతునా దృష్టస్త్పతిభ్యామి
 త్యాహ. తథాపి ప్రత్యక్షా శ్రుతిస్సానుశయానామవరోహం
 దర్శయతి 'తద్యథిహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హయత్తే రమ
 ణీయాం యోనిమాపద్యేరక బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియ
 యోనిం వా వైశ్యయోనిం వా, అథయ ఇహ కపూయచరణా
 అభ్యాశోహయత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరక శ్వయోనిం వా
 సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వేతి. చరణశబ్దేనాత్రానుశయ
 స్సూచ్యతఇతివర్ణయిష్యతే. దృష్టశ్చాయం జన్మనైవ ప్రతిప్రాణ్యు
 చ్చాచుచరూప ఉపభోగః ప్రవిభజ్యమానః ఆకస్మికత్వాసంభవాదను
 శయసద్భావం సూచయతి. అభ్యుదయ ప్రత్యవాయయోస్సుకృత
 దుష్కృతహేతుత్వస్య సామాన్యతశ్చాస్త్రేణావగమితత్వాత్. స్త్పతి

త్వే—యేనేత్యాది. తత్రావరోహతాం జీవానాం మధ్యే యే కేచిదిహ కర్తృ
 భూతా రమణీయచరణాః పుణ్యకర్తాణః తే పుణ్యయోనిభావ ఇతి యత్తదభ్యాశోహ
 అవశ్యం హిత్యర్థః. కపూయం పాపం. దృష్టశబ్దస్య శ్రుతమర్థముక్త్వాఽర్థాంతర
 మాహ—దృష్టశ్చేతి. 'పుణ్యే వై పుణ్యేన కర్తృణా భవతి పాపం పాపేనే' త్యాది
 కాస్త్రేణనుభవః; యదార్థార్థార్థ హేతుకత్వమవగతమ్. తతశ్చ జన్మారభ్య దృష్టో భోగః
 కర్తృహేతుకః, భోగత్వాత్, స్వర్గభోగవదిత్యనుశయసిద్ధిః. విపక్షే చ హేతుభావా
 ద్భోగస్యాకస్మికత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః. స్త్పతావాక్రమా ఆశ్రమిణః ప్రేత్య మృత్యా
 లోకాంతరే కర్తృఫలం భుక్త్వా తతశ్చేషేణానుభూతాదన్యేన కర్తృణాననుశయాభ్యేన

త్వాత్తేకమేవాధ్యానం పునర్నివర్తంతే' ఇత్యాది. తత్ర కిం స్వర్గాదవరోహంతః

రసి 'వర్ణా ఆశ్రమాశ్చస్వకర్త నిష్ఠాః ప్రేత్య కర్త ఫలమనుభూయ తత
శ్చేషేణ విశిష్టదేశకులజాతిదూపాయుశ్చైతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో
జన్త ప్రతిపద్యంత' ఇతి సానుశయానామేవావరోహం దర్శయతి. ఈ
పునరనుశయో నామేతి, కేచిత్తావదాహుః—స్వగార్థస్య కర్తణో
భుక్తఫలస్యావశేషః కశ్చిదనుశయో నామ భాండానుసారిన్నేహవత్.
యథా హి స్నేహభాండం రిచ్యమానం న సర్వాత్తనా రిచ్యతే
భాండానుసార్యేవ కశ్చిత్సేహశేషోఽవతిష్ఠతే తథానుశయోఽపీతి,
నను కార్యవిరోధిత్యాదదృష్టస్య న భుక్తఫలశేషావస్థానం న్యాయ్యమ్.
నాయం దోషః. న హి సర్వాత్తనా భుక్తఫలత్వం కర్తణః ప్రతిజానీ
మహే. నను నిరవశేషకర్త ఫలోపభోగాయ చంద్రమండలమూహాఢః.
బాధమ్. తథాపి స్వల్పకర్తావశేషమాత్రేణ తత్రావస్థానం నలభ్యతే.
యథా కిల కశ్చిత్సేవకః సకలైస్సేవోపకరణైః రాజకులముపసృష్ట
శ్చిరప్రవాసాత్ పరిక్షిణబహుపకరణశ్చత్రపాదుకాదిమాత్రావ
శేషో న రాజకులేఽవస్థాతుం శక్నో త్యేవమనుశయమాత్రపరిగ్రహో
న చంద్రమండలేఽవస్థాతుం శక్నోతీతి నచైతద్యుక్తమివ, న హి
స్వగార్థస్య కర్తణో భుక్తఫలస్యావశేషానువృత్తిరుపపద్యతే కార్య

పునర్జన్త ప్రతిపద్యంత ఇతి సంబంధః. విశిష్టా దేశాదయో మేధాంతా దశగుణా యేషు
తే తథోక్తాః. శ్రుతం జ్ఞానం వృత్తమాచారః. స్వాభిమతానుశయం వత్తం పృచ్ఛ
తి—ఈ పునరితి. కృతస్య కర్తణః స్వగ్రే భోగే సతి భుక్తస్య కర్తణో లేశోఽను
శయస్తద్వాసవరోహతి, భాండే స్నేహలేశస్య దృష్టత్వాత్ తతశ్చేషేణేతి స్మృతే
శ్చేత్యేకదేశివ్యాఖ్యానాహ—కేచిదిత్యాదినా. రిచ్యమానం స్నేహేన వియుజ్య
మానం. నను భోగనాశ్యత్వాత్కర్తణో లేశో న యుక్త ఇతి శంకతే—నన్వితి.
కృత్సృక్కర్తణో భోగే జాతే నాశస్సాన్విత్ న తు భోగో జాత ఇతిపరిహారార్థః
భోగో న జాయత ఇత్యయుక్తమితి శంకతే—నన్వితి. భోగస్సావశేషో జాత ఇతి
సమాధత్తే—బాధమిత్యాదినా. ఇదమేకదేశివ్యాఖ్యానం దూషయతి—న చేతి. 'స్వగ్ర

సానుశయాః, ఉత నిరనుశయా ఇతి సంబోధే, నిరనుశయా ఇతి పూర్వః పక్షః.
సిద్ధాంతస్తు—కృతస్య స్వగ్రప్రాపకకర్తజాతస్య భోగేన ఆత్యయే నాశే అనుశయవాన్

విరోధిత్యాదిత్యుక్తమ్. నన్వేతదప్యక్తం న స్వర్గ ఫలస్య కర్తృణో నిఖ
 లస్య భుక్తఫలత్వం భవతీతి. తదేతదవేశలమ్. స్వర్గార్థం కిల కర్తృ స్వర్గ
 స్థస్యైవ స్వర్గఫలం నిఖలం న జనయతి స్వర్గచ్యుతస్యాపి కంచితఫల
 లేశం జనయతీతి న శబ్దప్రమాణకానామీదృశీ కల్పనాఽవకల్ప్యతే.
 స్నేహభాండే తు స్నేహలేశానువృత్తిర్దృష్టత్వాదుపపద్యతే. తథా
 సేవకసోపకరణలేశానువృత్తిర్దృశ్యతే. నత్విహ తథా స్వర్గఫలస్య
 కర్తృణో లేశానువృత్తిర్దృశ్యతే నాపి కల్పయితుం శక్యతే, స్వర్గఫలత్వ
 శాస్త్రవిరోధాత్. అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్ న స్వర్గఫలస్యేష్టాదేః
 కర్తృణో భాండాసుసారి స్నేహవదేశదేశోఽనువర్తమానోఽనుశయ
 ఇతి. యదిహి యేన సుకృతేన కర్తృణేష్టాదిహ స్వర్గమన్వభూషణ
 తస్యైవ కశ్చిదేశదేశోఽనుశయః కల్ప్యతే తతోరమణీయ ఏవైకోఽను
 శయస్సాస్యన్న విపరీతః, తత్రేయమనుశయవిభాగశ్రుతిరుపరుధ్యేత
 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అథ యథిహ కపూయచరణాః' ఇతి, తస్మా
 దాముష్మికఫలే కర్తృజాతే ఉపభుక్తే అవశిష్టమైహికఫలం కర్తాంతర
 జాతమనుశయస్తద్వంతోఽవరోహంతీతి. యదుక్తం యత్కించేత్య
 విశేషపరామర్శాత్సర్వస్యేహ కృతస్య కర్తృణః ఫలోపభోగేనాంతం
 ప్రాప్య నిరనుశయా అవరోహంతీతి. నైతదేవమ్, అనుశయసద్భావ
 స్వావగమితత్వాత్. యత్కించిదిహ కృతమాముష్మికఫలం కర్తారభ
 భోగం తత్సర్వం ఫలోపభోగేన క్షపయిత్వేతి గమ్యతే. యదప్యక్తం

కామో యతేతేత్యాదికాస్త్రేణ స్వర్గభోగార్థం కర్తృ చోదితం, తచ్ఛేషస్య మర్త్య
 భోగహేతుత్వే కాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః. కించ స్వర్గహేతుకర్తృ శేషాదవరోహే కపూ
 యయోన్యావత్త్రుతివిరోధ ఇత్యాహ—అవశ్యం చేతి. స్వాభినుతమనుశయమా
 హ—తస్మాదితి. పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి—యదిత్యాదినా. క్షపయిత్వా
 పునరాగచ్ఛంతీతి ప్రాప్త్యాంతమితి వాక్యేన గమ్యత ఇతి యోజనా. జన్మారభ్య దృష్ట
 భోగలింగానుగృహీతయా రమణీయకపూయచరణశ్రుత్యా విహికానుశయాభ్యుక్త
 విశేషపరయా విరోధాత్ యత్కించేతి యావత్సంపాతమితి చ సామాన్యశబ్దయో
 అనుశయశబ్దేనాముష్మికఫలప్రాపకకర్తృలిక్తం కర్తోచ్యతే తద్వానేవావరోహతి. కుతః,

ప్రాయణమవిశీష్టత్వాదనారబ్ధఫలం కృత్స్నమేవ కర్తాభివ్యవస్థితే తత్ర
 కేనచిత్ కర్తృణాముష్మిక లోకే ఫలమారభ్యతే కేనచిదస్మిన్నిత్యయం
 విభాగో న సంభవతీతి. తదవ్యనుశయసద్భావప్రదర్శనైవ ప్రత్యుక్తమ్
 అపిచ కేన హేతునా ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్తృణోఽభివ్యవస్థకం
 ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి వక్తవ్యమ్. ఆరబ్ధఫలేన కర్తృణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య
 వృత్త్యుద్భవానుపపత్తేస్తదుపశమాత్ ప్రాయణకాలే వృత్త్యుద్భవో
 భవతీతి యద్యుచ్చేత తత్ర వక్తవ్యం, యథైవ తర్హి ప్రాక్ ప్రాయ
 ణాదారబ్ధఫలేన కర్తృణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిః,
 ఏవం ప్రాయణకాలేఽపి విరుద్ధఫలస్యానేకస్య కర్తృణో యుగపత్న
 లారంభాసంభవాద్బలవతాపి ప్రతిబద్ధస్య దుర్బలస్య వృత్త్యుద్భవాను
 పపత్తిరితి న హ్యనారబ్ధఫలత్వసామాన్యేన జాత్యంతరోపభోగ్యఫల
 మవ్యనేకం కర్తృకస్మిక్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యవస్థం సదేకాం జాతి
 మారభత ఇతి శక్యం వక్తుమ్, ప్రతినియతఫలత్వవిరోధాత్, నాపి
 కస్యచిత్ కర్తృణా ప్రాయణేఽభివ్యవస్థిః కస్యచిదుచ్చేద ఇతి శక్యతే
 వక్తుం వికాంతికఫలత్వవిరోధాత్. న హి ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్వైతే
 భిర్వివా కర్తృణాముచ్చేదస్సంభావ్యతే. స్మృతిరపి విరుద్ధఫలేన కర్తృణా

రాముష్మికవిషయత్వేన సంకోచో వాచ్య ఇతి భావః. మరణం కృత్స్నకర్తాభివ్యవస్థక
 మిత్యయుక్తం, ఉక్తానుశయశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ—తదపీతి. బలవదనారబ్ధకర్త
 ప్రతిబంధాచ్చ న కృత్స్నకర్తాభివ్యవస్థిరిత్యాహ—అపిచేత్వాదినా. తస్య కృత్స్న
 కర్తాభివ్యవస్థకత్వే హేతుర్నాస్తితి భావః—ప్రశ్నం మత్స్వోత్తరం శంకతే. ఆరంభేతి.
 ఆరబ్ధవత్ ఆనారబ్ధస్యాపి బలవతః ప్రతిబంధకత్వాన్న సర్వకర్తృణాః ఫలదానాయాభి
 వ్యవస్థిరితి సమాధత్తే—యథేతి. ఆనారబ్ధఫలత్వావిశేషాత్ సర్వకర్తృణామభివ్యవస్థిమా
 శంక్య మిథో విరుద్ధస్వర్గసరకాదిదేహఫలానామేకదేహారంభకత్వాసంభవ ఉక్తస్తం
 వివృణోతి—న పీతి. అస్తు తర్హి దుర్బలస్య కర్తృణో నాశ ఇత్యత ఆహ—నాపీతి.
 నాశుక్తం క్షీయతే కర్తృత్వేకాంత ఉత్సర్గః, న చ ప్రాయశ్చిత్తబ్రహ్మజ్ఞానధ్యానైర్నా
 భ్యతే న మరణమత్రేణేత్సర్గః. మరణేన దుర్బలకర్తావినాశే మానమాహ—స్మృతిరితి.

దృష్టస్తృతిభ్యామ్ 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్రే రమణీయాం
 యోనిమావద్యేరన్...' ఇత్యాద్యా దృష్టా ప్రత్యక్షా శ్రుతిః, 'ప్రేత్య కర్తృఫలమను

ప్రతిబద్ధస్య కర్తాంతరస్య చిరమప్యవస్థానం దర్శయతి “కదాచిత్సు
కృతం కర్తృ కూటస్థమిహ తిష్ఠతి, మజ్జమానస్య సంసారే యావద్దుఃఖా
ప్యిముచ్యతే” ఇత్యేవంజాతీయా. యది చ కృతస్స మనారభ్యఫలం కర్తౌ
కస్మిన్ ప్రాయజే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతిమారభేత తత
స్సర్వనరకతిర్యగ్యోనిషు అధికారానవగమాద్ధర్మాధర్మానుత్పత్తౌ నిమి
త్తాభావాన్నోత్తరా జాతిరుపపద్యేత. బ్రహ్మహత్యాదీనాం చైకైకస్య
కర్తృణోఽనేకజన్మనిమిత్తత్వం స్వరూపానమపరుద్ధ్యేత, న చ ధర్మా
ధర్మయోః స్వరూపఫలసాధనాదిసమధిగమే శాస్త్రాదతిరిక్తం కారణం
శక్యం సంభావయతుమ్ న చ దృష్టఫలస్య కర్తృణః కారీర్యాదేః
ప్రాయణమభివ్యంజకం సంభవతీత్యవ్యాపికా హీయం ప్రాయణ
స్యాభివ్యంజకత్వకల్పనా, ప్రదీపోపన్యాసోఽపి కర్తృబలాబలప్రదర్శనే
నైవ ప్రతినీతః, స్థూలసూక్ష్మరూపాభివ్యక్తివచ్ఛేదం ద్రష్టవ్యమ్,
యథాహి ప్రదీపస్సమానేఽపి సన్నిధానే స్థూలం రూపమభివ్యవక్తి

కర్తృనాశపక్షం నిరస్య ప్రకృతకృత్సకర్తాభివ్యక్తిపక్షే దోషాంతరమాహ—యది
చేతి. కృత్సకర్తృణామేకస్మిన్ దేవాదిజన్మని భోగేన క్షయాత్ న జన్మాంతరం
స్యాత్ జ్ఞానాభావాన్న ముక్తిత్యాదిదేవస్య కష్టాదకాస్యాదిత్యర్థః “శ్వసూకరభరో
ష్ట్రాణాం గోఽవిమృగపక్షిణాం. చండాలపుల్కసానాం చ బ్రహ్మహో యోనిపుష్ప
తీత్యాదిస్తృతివిరోధాచ్చ న సర్వకర్తృణామేకజన్మారంభకత్వమిత్యాహ—బ్రహ్మేతి.
నన్వేకస్య కర్తృణః కథమనేకజన్మఫలకత్వం, అదృష్టత్వాదిత్యత ఆహ—నచేతి. కించ
వ్యంజకత్వేఽపి మరణస్య కిం సర్వకర్తృవ్యంజకత్వం కల్పితే, ఉత యతిగ్రించితకర్తృ
వ్యంజకత్వం, నాద్యః, ఇహ కృతకారీర్యాదేరత్రైవ ఫలహేతోర్మరణవ్యంజనత్వా
సంభవాదిత్యాహ—నచేతి. ద్వితీయం నిరస్యోక్తం పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి—
ప్రదీపేతి. రూపాణాం ప్రదీపవన్మరణం న కస్యచిదపి కర్తృణో వ్యంజకం కింతు ప్రబల
కర్తృప్రతిబంధాభావే దుర్బలం వ్యంజ్యత ఇత్యర్థః. ఏవం మరణస్య వ్యంజకత్వానంగీ
కారణే ప్రదీపదృష్టాంతో నిరస్తః, అంగీకారేఽవ్యసమకాలా దృష్టాంత ఇత్యాహ—
స్థూలేతి. సూక్ష్మమనుష్ఠాకరూపమితి మరణే సర్వకర్తాభివ్యక్త్యసిద్ధిరితి శేషః. ఏవం

భూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశకాలకులరూపాయుః శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో
జన్మ ప్రతిపద్యంతే ఇతి స్మృతిః, తాభ్యామనుశయవంత ఏవావరోహంతీతి గమ్యతే.

నసూక్ష్మం, ఏవం ప్రాయణం సమానేప్యనారబ్ధఫలస్య కర్తజాతస్య ప్రాప్తావసరత్వే బలవతః కర్మణో వృత్తిముద్భావయతి న దుర్బల స్వేతి తస్మాచ్ఛ్చుత్తిస్త్వత్త్రిన్యాయవిరోధాదగ్నిష్టోఽయమశేషకర్తాభి వ్యక్త్యభ్యుపగమః, శేషకర్తృసద్భావేఽనిర్వోక్షప్రసంగ ఇత్యయమప్య స్థానే సంభ్రమః. సమ్యగ్దర్శనాదశేషకర్తృక్షయశ్రుతేః తస్మాత్ స్థితమేత దనుశయవంతోఽవరోహంతీతి. తే చావరోహంతో యథేతమనేవం చావరోహంతి. యథేతమితి యథాగతమిత్యర్థః. అనేవమితి తద్విపర్య యేణేత్యర్థః. ధూమాకాశయోః పితృయాణేఽధ్వస్యపాత్యయోర వరోహే సంకీర్తనాత్ యథేతం శబ్దాచ్చ యథాగతమితి ప్రతీయతే, రాత్యాద్యసంకీర్తనాదభ్రాద్యవసంఖ్యానాచ్చ విపర్యయోఽపి ప్రతీ యతే

సర్వకర్తృసంఘ ఏకజన్తారంభక ఇత్యైకభవికః కర్తాశయ ఇతి మతనిరాసముపసంహరితి- తస్మాదితి. చరణశ్రుత్యా 'తతశ్చేషే'ణేత్యాదిస్త్వత్త్రిన్యా 'ప్రబలప్రతిబంధా'దితి న్యాయేన చానభివ్యక్తకర్తృసద్భావాదిత్యర్థః. నను ముక్త్యనుపపత్త్వాఽన్తీకార్య ఏక భవిక ఇత్యత ఆహ—శేషేతి. సూత్ర శేషం వ్యాచక్షే—తే చేత్యాదినా. అవ రోహమార్గ ఇత్థం శ్రూయతే 'తస్మిన్' యావత్సంపాతముషిత్వా అతైతమేవాధ్యానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతి అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ ప్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్త్రీలమాషా ఇతి జాయంతే అతో వై ఖలు దుష్ప్రివతరం యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతి తద్య ఇహ రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యంత'ఇతి. ధూమా ద్యధ్వనా యథేతం యథాగతం తథేతమధ్వానం పునరాయాంతీక్యక్త్వా ధూమాది రూపపితృమార్గస్య రాత్ర్యాదికం నోక్తం, అధికం చాభ్రాదికముక్తమితి మత్వా సూత్ర కృతోక్తం యథేతమనేవం చేతి. అవశిష్టశ్రుత్యర్థోఽగ్రే స్ఫుటిభవివ్యతి.

తే చ యేన మార్గేణ చంద్రలోకమారూఢాః తేనైవావరోహంతి కిం తద్విషయీ తే నేత్యాకాంతాయామాహ—యథేతమనేవం చ. యథేతం యథాగతం ధూమాది మార్గేణ అనేవం చ తద్విపర్యయేణ వక్ష్యమాణాభ్రాదిమార్గేణావరోహంతీత్యర్థః.

సూ. చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి

కార్తాజినిః. ౯.

అథాపి స్యాద్యో శ్రుతిరనుశయసద్భావ ప్రతిపాదనాయోదాహృతా 'తద్యథహ రమణీయచరణాః' ఇతి సా ఖలు చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి నానుశయాత్, అన్యచ్ఛరణమన్యోఽనుశయః, చరణం చారిత్రమాచారః శీలమిత్యనన్ధాంతరం అనుశయస్తు భుక్త ఫలాత్ కర్తవ్యోఽతిరిక్తం కర్తాభిప్రేతం శ్రుతిశ్చ కర్తచరణే భేదేన వ్యవదిశతి, 'యథాకారీ యథాచారీ తథా భవతీ' తి 'యాన్యనవ ద్యాని కర్తాణి తాని నేవితవ్యాని నో ఇతరాణి యాన్యస్తాకం సుచరి తాని తాని త్వయోపాస్యాసి' తి చ, తస్మాచ్ఛరణాద్యోన్యాపత్తిశ్రుతే ర్నానుశయసిద్ధిరితి చేన్నైష దోషః, యతోఽనుశయోపలక్షణార్థే వైషా చరణశ్రుతిరితి కార్తాజినిరాచార్యో మన్యతే.

సూ. ఆనర్థక్యమితిచేన్న తదపేక్షత్వాత్. ౧౦

స్వాదేతత్, కస్తాత్పునశ్చరణశబ్దేన శ్రౌతం శీలం విహాయ

౯. సంప్రతి శ్రుతిస్థచరణశబ్దమాక్షేపపూర్వకం సూత్రకృత్వాచప్తే—చరణాదితి చేదితి. "అద్రోహస్సర్వభూతేషు కర్తనా మనసా గిరా. అనుగ్రహశ్చ జ్ఞానం చ శీలమేతద్విదుర్బుధాః" ఇతి స్మృతానుక్తా ఆద్రోహదయశ్చాస్తార్థజ్ఞాన రూపం చ శీలం సర్వకర్తాంగముక్తం తద్వాచకం చరణపదమంగిసః శ్రౌతాదికర్తవ్యో లక్షకం 'కర్తవ్యం ఏవోత్తరావస్థాధర్తాధర్తాఖ్యాపూర్వ' మితి కర్తలక్షణయైవ తద భిన్నాపూర్వాఖ్యాపూర్వశయసిద్ధిరితి కార్తాజినిమతమ్.

౧౦. తదేవ శంకా సమాధానాభ్యామాహ—ఆనర్థక్యమితిచేదిత్యాదినా సూత్రేణ. చరణశబ్దవాచ్యనైవివ గ్రహణ సంభవాన్న లక్షణా యుక్తేతి శంకితైస్స

నను 'రమణీయచరణాః' ఇతి శ్రుతిః చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి, నాను శయాత్. అన్యచ్ఛరణమన్యోఽనుశయ ఇతి నానుశయసిద్ధిరితి చేత్, న. యతః కార్తాజినిగాచార్య ఇయం చరణశ్రుతిరనుశయోపలక్షణార్థేతి మన్యతే.

లాక్షణికోఽనుశయః ప్రత్యాయ్యతే. నను శీలస్యైవ శ్రౌతస్య విహిత
ప్రతిషిద్ధస్య సాధ్వసాధురూపస్య శుభాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలం భవి
ష్యతి, అవశ్యం చ శీలస్యాపి కించిత్ఫలమభ్యుపగంతవ్యమ్, అన్యథా
హ్యన్తర్థక్యమేవ శీలస్య ప్రసజ్యేతేతి చేన్నైష దోషః. కుతః, తద
పేక్షత్వాత్. ఇష్టాది హి కర్తృజాతం చరణాపేక్షమ్. న హి సదాచార
హీనః కశ్చిదధికృతస్యైత్. 'ఆచారహీనం న పునంతి వేదాః' ఇత్యా
దిస్త్యుతిభ్యః. పురుషార్థత్వేఽప్యాచారస్య నాన్తర్థక్యమ్. ఇష్టాదౌ హి
కర్తృజాతే ఫలమారభమాణే తదపేక్షపవాచారస్తత్రైవ కంచితతి
శయమారప్యతే. కర్తృ చ సర్వార్థకారీతి శ్రుతిస్త్యుతిప్రసిద్ధిః, తస్మా
త్కర్తృవ శీలోపలక్షితమనుశయభూతం యోన్యాపత్తిః కారణభూత
మితి కార్ణాజినేర్తమ్. న హి కర్తృణి సంభవతి శీలాద్యోన్యాపత్తి
ర్యుక్తా. న హి పద్యాన్యం పలాయితం పారయమాణో జానుభ్యాం
రంహితుమర్హతితి.

బ్రూతే—నన్వీతి. ప్రతిషిద్ధం శీలం శ్రోధాన్యతాదిరూపం. కించ శీలస్య నిష్ఫలత్వా
యోగాచ్ఛ్చుకయోన్యాపత్తిస్తస్యైవ ఫలం నానుశయస్యేత్యాహ—అవశ్యం చేతి.
'వేదాస్తదర్థకర్తృణ్యాచారం వినా న ఫలంతీ'తి స్తుత్యా శీలస్య కర్తృంగత్వాన్న పృథ
కృలాపేక్షా, అంగిఫలేనార్థవత్త్వాత్. న చాంగమాత్రాద్యోన్యాపత్తిః ఫలమితివాచ్యం
అంగస్య నిష్ఫలత్వేన ముఖ్యార్థస్యాచారస్య గ్రహణాయోగాల్లక్షణా యుక్తేతి సమా
ధానార్థః. యద్యాచారస్య స్నానాదివత్ పురుషసంస్కారతయా పురుషార్థత్వం
తదాప్యవిరోధ ఇత్యాహ—పురుషార్థత్వేఽపీతి. అంగావబద్ధోపాస్తివదాచారోఽర్థవా
నిత్యర్థః. అస్తు తద్వి శీలాఖ్యాచారాదేవ యోన్యాపత్తిరిత్యాశంక్య 'పుణ్యే వై
పుణ్యేన కర్తృణే' త్యాది శ్రుత్యాది విరోధాన్నైష మిత్యాహ—కర్తృ చేతి. పారయ
మాణః శక్తః. యద్యప్యశ్రోధాది రూపం శీలం సాధారణధర్మాత్వకం విశేషరూపాత్
కర్తృణోఽభిన్నం తథాపి చరణాచారశబ్దౌ కర్తృవాచినావేవ న శీలవాచకావీతి న
లక్షణావసర ఇతి బాదరిమతమ్.

నను చరణశ్రుతేర్దుఖ్యాచారార్థపరిత్యాగేన అనుశయార్థకత్వే ఆన్తర్థక్యమితి
చేత్, న. దృష్టాదికర్తృణామూచారనిర్వర్త్యత్వేన చరణాపేక్షత్వాత్ చరణశ్రుతేర్థ
వత్త్వమిత్యర్థః.

సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః. ౧౧

బాదరిస్త్యాచార్యః సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దేన ప్రత్యా య్యేతే ఇతి మన్యతే. చరణమనుష్ఠానం కర్తేత్యనర్థాంతరమ్. తథాహ్య విశేషేణ కర్తృమాత్రే చరతిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యోహిష్టా దిలక్షణం పుణ్యం కర్తృ కరోతి తం లాకికా ఆచక్షుతే ధర్మం చర త్యేష మహాత్మేతి. ఆచారోఽపి ధర్మవిశేష ఏవ. భేదవ్యవదేశస్తు కర్తృ చరణయోర్బ్రాహ్మణసరివ్రాజకన్యాయేనాప్యవసద్యతే. తస్మాద్రమణీయచరణాః ప్రశస్తకర్తాణః, కపూయచరణా నిందితకర్తాణ ఇతి నిర్ణయః.

సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్. ౧౨.

ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసంగచ్ఛంతీత్యుక్తం యేత్వితరే ఇష్టాది కారిణస్తేఽపి కిం చంద్రమసం గచ్ఛంతి ఉత న గచ్ఛంతీతి చింత్యతే. తత్ర తావదాహ—ఇష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రమసం గచ్ఛంతీత్యేతన్న,

౧౧. ముఖ్యసిద్ధాంతమహా—సుకృతేతి. చరణశబ్దార్థముపసంహరి— ఆచారోఽపీతి. కర్తృణవివాచారత్వే యథాకారీత్యాదిభేదోక్తిః కథ మిత్యతఆహ— భేదవ్యవదేశ ఇతి. నిరుపపదాచారశబ్దాత్ సదాచారరూపా విశేషా భాతి, అతస్తత్స మభివ్యాహృతః కర్తృసామాన్యవాచకో యథాకారీతి శబ్దస్తనితరవిశేషవరః, ఏవమన వద్యాని కర్తాణీతి సామాన్యతోఽస్మాకం సుచరితానీతి విశేష ఇతి వివేకః, తస్మాదను శయబలాదాగత్యవశ్యంభావానుసంధానాదైవైరాగ్య మితి సిద్ధమ్.

౧౨. ఏవం పుణ్యాత్మనాం గత్యాగతిచింతయా వైరాగ్యం నిరూప్య పాపినాం తచ్చింతయా తన్నిరూపయతి—అనిష్టాదికారిణామపీతి. 'యేవై కేచే'త్యవిశేషశ్రుతేర్వై

వస్తుతః కర్తృచరణయోర్న భేద ఇత్యాహ—

బాదరిస్త్యాచార్యః సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దేనోచ్యతే ఇతి మన్యతే, లోకే ఇష్టాదికారిణి 'ధర్మం చరతి' ఇతి కర్తృచరణయోర్భేదేన ప్రయోగదర్శనాత్. అతః ఇష్టాదికారిణాం చంద్రలోకం గతానాం పునరవరోహార్థమనుశయోఽస్తితి సిద్ధమ్.

స్వ సర్వజ్ఞత్వం కించిజ్ఞత్వం వా కల్పయితుం శక్యం, త్రిగుణత్వాత్తు
ప్రధానస్వ సర్వజ్ఞానకారణభూతం సత్త్వం ప్రధానావస్థాయామపి
విద్యత ఇతి ప్రధానస్యాచేతనస్య సతస్సర్వజ్ఞత్వముపచర్యతే వేదాంత
వాక్యేషు. అవశ్యం చ త్వయాపి సర్వజ్ఞం బ్రహ్మేత్యభ్యుపగచ్ఛతా
సర్వజ్ఞానశక్తిమత్వేనైవ సర్వజ్ఞత్వమభ్యుపగంతవ్యమ్. న హి సర్వదా
సర్వవిషయం జ్ఞానం కుర్వదేవ బ్రహ్మ వర్తతే. తథాహి—జ్ఞానస్య నిత్య
త్వే జ్ఞానక్రియాం ప్రతి స్వాతంత్ర్యం బ్రహ్మణో హియేత. అథా
నిష్ఠం తదితి జ్ఞానక్రియాయా ఉపరమే ఉపరమేతాపి బ్రహ్మ తదా
సర్వజ్ఞానశక్తిమత్వేనైవ సర్వజ్ఞత్వమావతతి. అపిచ ప్రాగుత్పత్తేస్సర్వ
కారకసూన్యం బ్రహ్మేష్యతే త్వయా న చ జ్ఞానసాధనానాం శరీరేంద్రి
యాదీనామభావే జ్ఞానోత్పత్తిః కస్యచిదుపపన్నా. అపిచ ప్రధానస్యా
నేకాత్మకస్యపరిణామసంభవాత్కారణత్వోపపత్తిర్నదాదివన్నాసంహ
తస్యైకాత్మకస్య బ్రహ్మణ్యత్వేనం ప్రాప్తే ఇదం సూత్రమారభ్యతే:—

భావాత్కథం సర్వజ్ఞతేత్యతలహ—త్రిగుణత్వాదితి. త్రయోగుణా ఏవ ప్రధానం
తస్య సామ్యవస్థా తదభేదాత్ప్రధానమిత్యుచ్యతే. తదవస్థాయామపి ప్రళయే సర్వ
జ్ఞానశక్తిమత్త్వరూపం సర్వజ్ఞత్వమక్షతమిత్యర్థః. నమ మయా కిమితి శక్తిమత్త్వ
రూపం గౌణం సర్వజ్ఞత్వమంగీకార్యమితి తత్రాహ—నహితి. అనిత్యజ్ఞానస్య ప్రళయే
నాకాచ్ఛక్తిమత్త్వం వాచ్యం కారకాభావాచ్ఛేత్యాహ—అపి చేతి. మతద్వయసామ్య
ముక్త్యా న్యమతే విశేషమాహ—అపి చేతి. బ్రహ్మణః కారణత్వం స్మృతిపాదే నమ
ర్థ్యతే ప్రధానాదేః కారణత్వం తర్కపాదే యుక్తిభిర్నిరస్యతి. అథునా శ్రుతిభి
ర్నిరస్యతి.—

శాస్త్రత్వమితి, తదపి న; హితశాసనాల్ వేదాంతానాం శాస్త్రత్వోపపత్తేః—ఇతి
దిక్. ఇతి ద్వివీధ్యం వర్ణకం.

సూ. ఈక్ష తేర్నాశబ్దమ్. ౫. ఇతి.

స సాంఖ్యపరికల్పితమచేతనం ప్రధానం జగతః కారణం శక్యం
వేదాంతేష్వశ్రయితుం. అశబ్దం హితత్. కథమశబ్దం? ఈక్ష తేః ఈక్షితృ
త్వశ్రవణాత్కారణస్య. కథం? ఏవం హి శ్రూయతే. 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర
అసీత్' 'ఏక మేవాద్వితీయ' మిత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజా
యేయేతి తక్షేజోఽసృజతే'తి తత్రేదంశబ్దవాచ్యం నామరూపవ్యాకృతం
జగత్సాగ్రగుత్పత్తేః సదాత్తనాచధార్యతవైవ ప్రకృతస్య సచ్ఛబ్దవాచ్య
స్వేక్షణపూర్వకం తేజఃప్రభృతేస్సప్తత్వం దర్శయతి. తథాన్యత్ర—
'ఆత్మావా ఇదమేక ఏవాగ్ర అసీన్నా న్యత్కంచన మిషత్స ఈక్షత లోకా
న్ముసృజా' ఇతి. 'స ఇమాం లోకానసృజతే'తి యోహూర్వికామేవ సృష్టి
మాచక్షే. క్వచిచ్ఛ పోడశకలం పురుషం ప్రస్తుత్యాహ—'స ఈక్షం
చక్రే సప్రాణమసృజతే'తి. ఈక్ష తేరితి చధాత్వర్థనిర్దేశోఽభిప్రేతః యజతే

౫. ఈక్ష తేర్నాశబ్దమితి. ఈక్షణశ్రవణాద్వేదశబ్దావాచ్యమశబ్దం ప్రధానం
అశబ్దత్వాన్ని కారణమితి సూత్రయోజనా. తత్సచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణమైతత్ ఈక్షణ
మేవాహ—బహుస్యి. బహుప్రపంచరూపేణ స్థిత్యర్థమహ మేవోపాదానతయా కార్యా
భేదాజ్ఞానిమ్యామిత్యాహ—ప్రజేతి. ఏవం తత్సదీక్షిత్యా ఆకాశం వాయుం చ సృష్త్వా
తేజస్సృప్తపదిత్యాహ—తదితి. మిషచ్ఛలత్ సత్త్వాక్రాంకమితి యావత్, 'సజీవాభిన్నః
పరమాత్మా' 'ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛృద్ధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియం
మనోఽన్నమన్నాద్వీర్యం తపో మంత్రాః కర్మ లోకా లోకేషు చ నామ చేత్యుక్తాష్టో
డశకలాః, నను ఇక్ష్తేజాధాతునిర్దేశ ఇతి కాత్యాయనస్సర్వాదీక్షితివచన క్రిబంతేన
ధాతురుచ్యతే. తేన ధాత్వర్థ ఈక్షణం కథం వ్యాఖ్యాయత ఇత్యాశంక్య లక్షణయే
త్యాహ—ఈక్ష తేరితి చేతి. 'ఇతికర్తవ్యతావిధేర్యజలేః పూర్వపత్వ'మితి జైమిని

ఇత్థం చతుర్భిః సర్వజగత్కారణం సర్వజ్ఞం సర్వవేదాంతప్రతిపాద్యం బ్రహ్మై
వేతి ప్రత్యపాది. తత్ర సాంఖ్యాః—కూటస్థత్వేన క్రియాశక్త్యయోగాత్ బ్రహ్మ స
జగత్కారణమ్; అపి తర్హి త్రిగుణాత్కకత్వాత్ క్రియాశక్తిమత్ప్రధానమేవ జగ
త్కారణం—ఇతి జగుః; తస్మాత్తం నిరాకర్తుమిదమాహ—

పూర్వేణాస్యాక్షేపసంగతిః. ఫలం తు పూర్వపక్షే ప్రధానైక్యసంపదుపాప్తిః,

రితివత్ న ధాతునిర్దేశః. తేన 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః. తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నం చ జాయతే' ఇత్యేవమాదీన్యపి సర్వజ్ఞేశ్వరకారణపరాణి వాక్యాన్యదాహర్తవ్యాని. యత్తుక్తం స త్వద్ధర్మేణ జ్ఞానేన సర్వజ్ఞం ప్రధానం భవిష్యతీతి, తన్నోపపద్యతే. న హి ప్రధానావస్థాయాం గుణసామ్యాత్సత్త్వధర్మో జ్ఞానం సంభవతి. ననూ క్తం సర్వజ్ఞానశక్తిమత్వేన సర్వజ్ఞం భవిష్యతీతి. తదపి నోపపద్యతే. యనిగుణసామ్యే సతి సత్త్వవ్యపాశ్రయాంజ్ఞానశక్తిమాశ్రిత్య సర్వజ్ఞం ప్రధానముచ్యేత కామం రజస్తమోవ్యపాశ్రయమపి జ్ఞానప్రతిబంధశక్తిమాశ్రిత్య కింవిజ్ఞత్వముచ్యేత. అపి చ నాసాక్షికాసత్త్వవృత్తిర్జ్ఞానాతి నాభిధీయతే. న చాచేతనస్య ప్రధానస్య సాక్షిత్వమస్తి. తస్మాదనుపపన్నం ప్రధానస్యసర్వజ్ఞత్వం. యోగినాంతు చేతనత్వాత్సత్త్వోత్కర్షనిమిత్తం సర్వజ్ఞత్వముపపన్నమిత్యనుదాహరణం. అథ పునః సాక్షినిమిత్తమితి సాక్షిత్వత్వం ప్రధానస్యాపి కల్పేత యథాగ్నినిమిత్తమయః పిండాదేః దగ్ధత్వం. తథాసతి యన్నిమిత్తమితి సాక్షిత్వత్వం ప్రధానస్య తదేవ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ ముఖ్యం జగతః కారణమితి యుక్తం. యత్పు

సూత్రే యథా యజతిపదేన లక్షణయా ధాత్వర్థో యాగ ఉచ్యతే తద్వినిశఃపీత్యర్థః. సౌర్యాదివికృతియాగస్యాంగనామవిధానాత్ పూర్వ దర్శాని ప్రకృతిస్థాంగ వత్త్వమితి సూత్రార్థః. ధాత్వర్థనిర్దేశేన లాభమాహ—తేనేతి. సామాన్యతః సర్వజ్ఞో విశేషతః సర్వవిదితి భేదః జ్ఞానమితి మేవ తపః. తపస్వినః ఫలమాహ—తస్మాదీతి. ఏతత్కార్యం సూత్రాఖ్యం బ్రహ్మ. కేవలసత్త్వవృత్తిర్జ్ఞానత్వమంగీకృత్య ప్రధానస్య సర్వజ్ఞత్వం నిరస్తం. సంప్రతి న కేవలజడపృష్ఠానశబ్దార్థః కింతు సాక్షిభోధవిశిష్టావృత్తిః వృత్తివ్యక్తబోధో వా జ్ఞానం. కచ్చాజ్ఞస్య ప్రధానస్య నాస్తీత్యాహ—అపి చేతి. సాక్షిత్వమస్తి యేనోక్తజ్ఞానవత్త్వం స్యానితి శేషః. నను సత్త్వవృత్తిమాత్రేణ యోగినాం సర్వజ్ఞత్వమక్రమిత్యత ఆహ—యోగినాం త్వితి. సేవ్యరసాంఖ్యమత మాహ—అథేతి. సర్వజ్ఞత్వం నామ సర్వగోచరజ్ఞానవత్త్వం న జ్ఞానకర్తృత్వం

సిద్ధాంతే బ్రహ్మైక్యధీరితి బోధ్యం. ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—'సదేవ' ఇత్యుపక్రమ్య 'తదైతత్...' ఇతి. తత్ర సచ్ఛబ్దితం జగదుపాధానం కిం ప్రధానం, ఉత బ్రహ్మాతి

ననుక్తం బ్రహ్మణోఽపి న ముఖ్యం సర్వజ్ఞత్వముపపద్యతే, నిత్యజ్ఞానక్రి
యత్వేజ్ఞానక్రియాం ప్రతిస్వాతంత్యాసంభవాదిత్యత్రోచ్యతే.—ఇదం
తావద్భవాన్ప్రప్తవ్యః. కథం నిత్యజ్ఞానక్రియత్వే సర్వజ్ఞత్వహానిరితిః
యస్యహి సర్వవిషయావభాసనక్షమం జ్ఞానం నిత్యమస్తి సోఽసర్వజ్ఞ ఇతి
విప్రతిషిద్ధం; అనిత్యత్వేహి జ్ఞానస్య కదాచిజ్ఞానాతి కదాచిన్న జానాతీ
త్యసర్వజ్ఞత్వమపి స్యాత్. నాసా జ్ఞాననిత్యత్వే దోషోఽస్తి జ్ఞాననిత్యత్వే
జ్ఞానవిషయస్వాతంత్ర్యవ్యవదేశో నోపపద్యత ఇతి చేత్, న ప్రతతౌష్ణ్య
ప్రకాశేఽపి సవితరి దహతి ప్రకాశయతీతి స్వాతంత్ర్యవ్యవదేశదర్శ
నాత్. నను సవితరుద్దాహ్యప్రకాశ్యసంయోగే సతి దహతి ప్రకాశయ
తీతి వ్యవదేశ స్యాత్, న తు బ్రహ్మణః ప్రాగుత్పత్తేర్జ్ఞానకర్తృసంయో
గోఽస్థీతి విషమో దృష్టాంతః, నాసత్యపి కర్తృణి సవితా ప్రకాశత ఇతి
కర్తృత్వవ్యవదేశదర్శనాదేవమసత్యపి జ్ఞానకర్తృణి బ్రహ్మణస్తదైక్ష
తేతి కర్తృత్వవ్యవదేశోపపత్తేర్న వైషమ్యం. కర్తృపేక్షాయాం తు

జ్ఞానస్య కృత్యసాధ్యత్వాదితి హృది కృత్వా పృచ్ఛతి—ఇదం తావదితి. సర్వం
జానాతీతి శబ్దాసాధుత్వం శంకతే—జ్ఞాననిత్యత్వఇతి. నిత్యస్యాఽపి జ్ఞానస్య తత్తదర్థో
పహితత్వేన బ్రహ్మస్వరూపాద్యేదం కల్పయిత్వా కార్యత్వోపచారాద్బ్రహ్మణస్తత్కర్
తృత్వవ్యవదేశస్సాధురితి సదృష్టాంతమాహ—న ప్రతలేతి. సంతలేత్యర్థః, అసత్యపి
అవిపక్షితేఽపి—నను ప్రకాశతేరకర్తృకత్వాత్ సవితా ప్రకాశత ఇతి ప్రయోగేఽపి
ఈక్షతేస్సకర్తృకత్వాత్కర్తృభావే క్షదైక్షతేత్యయుక్తమితి తత్రాహ—కర్తృపేక్షాయాం
త్వితి. కర్తృపేక్షాయామపి ప్రకాశరూపే సవితరి ప్రకాశత ఇతి కథంచిత్ ప్రకాశ
క్రియాశ్రయత్వేన కర్తృత్వోపచారపచ్చిదాత్మన్యసి చిద్రూపేక్షణకర్తృత్వోపచా
రాన్న వైషమ్యమిత్కుక్తం పూర్వం. ఆధునా తు కుంభకారస్య సోపాధ్యంకఃకరణ
వృత్తిరూపేక్షణపదేశ్వరస్యాపి సోపాధ్యవిద్యాయాః వివిధసృష్టిసంస్కారాయాః
ప్రళయఃసంసారేనోద్బుద్ధసంస్కారాయాః సర్గోన్మఖః కల్పిత్పరిణామః తస్యాం సూక్ష్
మరూపేణ నిలీనసర్వకార్యవిషయకమీక్షణం తస్య కార్యత్వాత్ కర్తృనద్యావాచ్ఛ

సంశయే, ప్రధానమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న ప్రధానం జగదుపాదానం.
కస్మాత్, అశబ్దం, హేతుగర్భవికేషణమేతత్, అశబ్దత్వాత్ అవేదప్రమాణకత్వాత్;

బ్రహ్మణః ఈశ్వరత్వే శ్రుతయస్సుతరాముఃపన్నాః, కింపున స్తుతకర్త, యత్ప్రసిద్ధిః తేరిశ్వరజ్ఞానస్య విషయో భవతీతి. తత్త్వాన్యత్వాభ్యా మనిర్వచనీయే నామరూపే అవ్యాకృతే వ్యాచీర్షి తేఽతిబ్రూమః, య త్ప్రసిద్ధాద్ధియోగినామతీతానాగతవిషయం ప్రత్యక్షం జ్ఞానమిచ్ఛంతి యోగశాస్త్రవిదః కిము వక్షవ్యం తస్య నిత్యసిద్ధేశ్వరస్య సృష్టిస్థితి సంహృతివిషయం నిత్యజ్ఞానం భవతీతి. యదప్యక్షం ప్రసిద్ధిః తేరిశ్వరజ్ఞానసంబంధమంతరేణేశ్వరత్వమనుపపన్నమితి, న తచ్ఛ్రవ్య మవతరతి, సవిత్ప్రకాశవద్భూతజ్ఞానస్వరూపనిత్యత్యేజ్ఞానసాధనా పేక్షానుపపత్తేః. అపి చావిద్యాదిమతస్సంసారిణశ్వరీరాద్యపేక్షా జ్ఞానో త్పత్తిస్సాన్వితః; న జ్ఞానప్రతిబంధకారణరహితస్యేశ్వరస్య. మంత్రాచే మావీశ్వరస్య శరీరాద్యనపేక్షతామనావరణజ్ఞానతాం చ దర్శయతః. “న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చే” తి.

తత్కర్తృత్వం ముఖ్యమితి ద్యోతయతి—సుతరామితి. నను మాయాపాధికమితి చిన్తాత్రస్యేశ్వరస్య కథమిక్షణం ప్రతి ముఖ్యం కర్తృత్వం కృత్యభావాదితి చేన్దు, కార్యానుమూలజ్ఞానవత్ వివకర్తృత్వాదీశ్వరస్యాపి ఈక్షణానుమూలనిత్యజ్ఞానవత్త్వాత్. న చ నిత్యజ్ఞానేనైవ కర్తృత్వనిర్వాహాత్ కిమిక్షణనేతి వాచ్యం. వాయూదేవేన శబ్దవత్త్వసంభవాత్ కిమకాశేనేత్యతిప్రసంగాత్, అతః శ్రుతత్వాద్వాయూదికారణత్వేనాకాశవదైక్షితేత్యాగంతుకత్వేన శ్రుతమిక్షణమాకాశాదిహేతుత్వేనాంగీకార్యమిత్యటం. అవ్యాకృతే మాత్మాత్మనాస్థితే వ్యాకర్తుం స్థూలీకర్తుమిష్ట ఇత్యర్థః. అవ్యాకృతకారోవరక్తవైతస్వరూపేక్షణస్య కారకానపేక్షత్వేఽపి వృత్తిరూపేక్షణస్య కారకం వాచ్యమిత్యాశంక్యాహ—అపి చావిద్యాదిమత ఇతి. యదైకస్య జ్ఞానం తథాన్యస్యాపీతి నియమాభావాన్న్యాసి ౨ శరీరస్యాపి జన్మేక్షణకారకత్వమితి భావః. నను యజ్జన్యజ్ఞానం తచ్ఛరీరసాధ్యమితి వ్యాప్తిరస్తీత్యాశంక్య శ్రుతిబాధమాహ—మంత్రాచేతి. కార్యం శరీరం. కరణమింద్రియం. అస్యేశ్వరస్య శక్తిర్నాయా స్వకార్యాపేక్షయా పరా, విచిత్రకార్యకారిత్యాన్వివిధా సాత్వేతిహ్యమాత్రసిద్ధా న ప్రమాణసిద్ధేత్యాహ—శ్రూయతఇతి. జ్ఞానరూపేణ బలేన యా సృష్టిక్రియా సా స్వాభావికీ కస్మాదవేదప్రమాణకత్వం, ఈక్షణే, ధారువాచకేక్షణిశబ్దః తదర్థలక్షకః, ఈశ్వరత్వ

“అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్సచక్షుస్సృణోత్యకర్ణః, స
వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా తమాహురగ్ర్యం పురుషం
మహాంత”మితి చ. నను నాస్తి తావజ్జానప్రతిబంధకారణవానీశ్వరాద
న్యస్సంసారీ ‘నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టానాన్యోఽతోఽస్తివిజ్ఞాతే’త్యాది
శ్రుతేః; తత్ క్రిమిదముచ్యతే సంసారిణశ్చరీరాద్యవేక్షాజ్ఞానోత్పత్తి
ర్నేశ్వరస్యేతి? అత్రోచ్యతే—సత్యంనేశ్వరాదన్యస్సంసారీ, తథాపి
దేహాదిసంఘాతోపాధిసంబంధ ఇష్యతేపవ ఘటగిరిగుహాద్యుపాధిసంబం
ధఇవ వ్యోమ్నః, తత్ప్రత్యక్షం శబ్దప్రత్యయవ్యవహారోలోకస్య దృష్టః—
‘ఘటచ్ఛిద్రం కరకచ్ఛిద్ర’ మిత్యాదిరాకాశావ్యతిరేకేఽపి, తత్ప్రతా
చాకాశే ఘటాకాశాదిభేదమిథ్యాబుద్ధి ర్దృష్టా, తథేహపి దేహాది సం
ఘాతోపాధిసంబంధావివేకకృతేశ్వరసంసారిభేదమిథ్యాబుద్ధిః. దృశ్యతే

అనాదిమాయాత్మకత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞానస్య చైతన్యస్య బలం మాయావృత్తిప్రతిబంధి
తతేషాం స్ఫుటత్వం తస్య క్రియాబింబితేషాం బ్రహ్మణో జనకతా జ్ఞాతృతాపి స్వాభావి
కీతి వార్థః. అపాణిరపి గ్రహీతా. అపాదోఽపి జవనః. ఈశ్వరస్య స్వకార్యే లౌకిక
హేత్వపేక్షా నాస్తితి భావః. అగ్రమనాదిం పురుషం అసంకం మహాంతం విభు
మిత్యర్థః. అపసిద్ధాంతో శంకలే—నన్వీతి. జ్ఞానే ప్రతిబంధకారణాన్యవిద్యారాగా
దీని. అత ఈశ్వరాదన్యో నాస్తిత్యన్వయః. ఔపాధికస్య జీవేశ్వరభేదస్య మయోక్త
త్వాన్నాపసిద్ధాంత ఇత్యాహ—అత్రోచ్యతఇతి. తత్ప్రత ఉపాధిసంబంధకృతః శబ్ద
తజ్జన్యప్రత్యయరూపా వ్యవహరః, అసంకీర్ణ ఇతిశేషః. అవ్యతిరేకే కథమసంకరస్త
త్రాహ—తత్ప్రతాచేతి. ఉపాధిసంబంధకృతేత్యర్థః, దేహాదిసంబంధస్య హేతుర
వివేకోఽనాద్యవిద్యా తయా కృతేత్యర్థః. అవిద్యాయాం హి ప్రతిబింబో జీవః, బింబ
చైతన్యమిశ్వర ఇతి భేదోఽవిద్యాధీనసత్తాకః. అనాదిభేదస్య కార్యత్వాయోగాత్.
కార్యబుద్ధ్యాదికృతప్రమాదాదిభేదస్తు కార్యవేతి వివేకః. నన్వఖండస్వప్రకాశాత్సని
కథమవివేకస్తత్రాహ—దృశ్యతే చేతి. వస్తుతో దేహాదిభిన్నస్వప్రకాశస్త్వైవ సత
అత్తనో సరోఽనుమితి భ్రమో దృష్టత్వాద్ధురపహ్నవః, సచ మిథ్యాబుద్ధ్యా మియత
ఇతి మిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణ బ్రాంతిసిద్ధా జ్ఞానేన కల్పితఇతి చకారార్థః. యదోక్త
మిథ్యాబుద్ధో లోకానుభవమాహ—దృశ్యతేచేతి. ఇత్థంభావే తృప్తీయా, బ్రాంత్యాత్త
శ్రవణాత్. న హ్యవేతనస్య ప్రధానస్యోక్తితృప్త్యం సంభవతి, తస్య చేతనధర్మ

చాత్తన ఏవ సతో దేహాదిసంఘాతే అనాత్మన్యాత్మత్వాభినివేశో
మిథ్యాబుద్ధిమూలేణ పూర్వపూర్వేణ, సతి చైవం సంసారిత్వే
దేహాద్య పేక్షమిక్షితృత్వముపపన్నం సంసారిణః. యదప్యుక్తం
ప్రధానస్యానేకాత్మకత్వాన్మదా దివత్కారణత్వోపపత్తిర్నా సంహ
తస్య బ్రహ్మణ ఇతి, తత్ప్రధానస్యాశబ్దత్వేనైవ ప్రత్యుక్తం. యథా
తు తర్కేణాపి బ్రహ్మణ ఏవ జగత్కారణత్వం నిర్వోధుం శక్యతే,
న ప్రధానాదీనామపి, తథా ప్రపంచయష్యతే న విలక్షణత్వాదస్యే
త్వేవమాదినా. అత్రాహ. — యదుక్తంనాచేతనం ప్రధానం జగత్కా
రణమిక్షితృత్వశ్రవణాదితి, తదన్యథాప్యపపద్యతే; అచేతనేపి
చేతనవదుపచారదర్శనాత్, యథా ప్రత్యాసన్నతనతాం నద్యాః
కూలస్యాఽఽలక్ష్యో'కూలం పిపతిషతి'త్యచేతనేపి కూలే చేతనవదుప
చారో దృష్టస్తద్వదచేతనేపి ప్రధానే ప్రత్యాసన్నసర్వే చేతనవదుప
చారో భవిష్యతి 'తదైక్షతే'త. యథా లోకే కశ్చిచ్చేతనః స్నాత్వా
భుక్త్వా చాపరాజ్ఞో గ్రామం రథేన గమిష్యామి'తిక్షిత్యాఽనంతరం
తథైవ నియమేన ప్రవర్తతే, తథా ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ
నియమేన ప్రవర్తతే; తస్మాచ్చేతనవదుపచర్యతే. **అర్థవిద్యాపరిషత్**

కస్తాత్మునః కారణాద్విహాయ ముఖ్యమిక్షితృత్వమాపచారికం

నాదృశ్యతత్త్వార్థః. పూర్వపూర్వభ్రాంతిమూలేణ దృశ్యతే న ప్రమయేతివార్థః. కూటస్థ
స్యాపి మాయికం కారణత్వం యుక్తమిత్యాహ — యథాత్వితి. యత్త్వవేద్యో శబ్దశక్తి
గ్రహయోగఇతి తన్న. సత్యాదివదానామబాధితాద్యర్థేషు లోకావగతశక్తికానాం
వాచ్యైకదేశత్వేనోపస్థితాఖండబ్రహ్మక్షకత్వాదితి స్థితం. సంప్రత్యుత్తరసూత్రనివర్త్య
మాశంకామాహ — అత్రాహేతి. అన్యథాపి అచేతనత్వేఽపి. నను ప్రధానస్య చేతనేన
కిం సాధర్మ్యం యేన గౌణమిక్షణమితి తత్రాహ — యథేతి. నియతక్రమకార్యకారి
త్వం సాధర్మ్యమిత్యర్థః.

త్వాత్. న చ కూటస్థబ్రహ్మణో జ్ఞానక్రియాశక్త్యభావః, మాయామహిమ్నుసర్వస్యా
ప్రసిద్ధతే. అతః సత్ ఈశ్వర్య చేతనం బ్రహ్మేవ జగదుపాదానమిత్యర్థః.

కల్ప్యతే: 'తత్తేజ విక్షత' 'తా ఆప విక్షంతే' తి చాచేతనయోరప్తే జసోఽప్యేతనవదుపచారదర్శనాత్; తస్మాత్సత్యైర్మైకమపీక్షణమాపచారికమితి గమ్యతే. ఉపచారప్రాయే వచనాదిత్యేవం ప్రాప్తే ఇదం సూత్రమారభ్యతే:—

సూ. గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. ౬. ఇతి.

యదుక్తం ప్రధానమచేతనం సచ్చబ్దవాచ్యం తస్మిన్నాపచారికమీక్షితృత్వమప్తేజసోరివేతి తన్న. కస్మాత్? ఆత్మశబ్దాత్. 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షత' 'తత్తేజోస్పృజతే'తి తేజోఽబన్నానాం సృష్టిముక్త్యా, తదేవ ప్రకృతం సదీక్షితృ, తాని చ తేజోఽబన్నానిదేవతాశబ్దేన పరామృత్యాహ—'నేయం దేవతైక్షత'హంతా హమిమాస్తిస్తో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి, తత్ర యది ప్రధానమచేతనంగుణవృత్త్యీక్షితృకల్పేత తదేవ ప్రకృతత్వాత్సేయం దేవతేతి పరామృత్యేత, న తదా దేవతా జీవమాత్మశబ్దేనాభిదధ్యాత్. జీవో హి నామ చేతనశ్శరీరాధ్యక్షః ప్రాణానాంధారయితాప్రసిద్ధేర్నిర్వచనాచ్చ. సకథమచేతనస్య ప్రధానస్యాత్మా భవేత్? అత్తా హి నామ స్వరూపం. నాచేతనస్య ప్రధానస్య

ఉపచారప్రాయే వచనాదితి, గౌణార్థప్రచుచే ప్రకరణే సమామన్నాదిత్యర్థః.

౬. అప్తేజసోరివాచేతనే సతి గౌణీ ఈక్షతిరితి చేత్, న; ఆత్మశబ్దాత్సత్యశ్చేతనత్వనిశ్చయాదితి సూత్రార్థమాహ—యదుక్తమిత్యాది. నా ప్రకృతాసచ్చబ్దవాచ్యా ఇయమీక్షిత్రీ దేవతా పరోక్షా. హం లేదానీం భూతస్పృష్టనంతరం ఇమాస్తిప్రస్తేజోఽబన్నరూపాః, పరోక్షత్వాద్దేవతా ఇతి ద్వితీయాబహువచనం, అనేన పూర్వకల్పానుభూతేన జీవేనాత్మనా మమ స్వరూపేణ తా అనుప్రవిశ్య తానాం భోగ్యత్వాదయ నామరూపం చ ఘ్నాలం కరిష్యామి, తైర్విక్షితేత్యన్వయః. లాకికప్రసిద్ధేః 'జీవప్రాణధారణే'

నను 'తత్తేజ విక్షత' 'తా ఆప విక్షంత' ఇత్యచేతనేఽపి ఈక్షితృత్వశ్రవణాత్ తత్ ప్రధానేఽపి గౌణమస్తి త్యాశంక్యాహ—

అప్తేజసోరివ ప్రధానే ఈక్షితృశబ్దో గౌణ ఇతి చేత్, న, కస్మాత్, ఆత్మ

చేతనో జీవః స్వరూపం భవితుమర్హతి; అథ తు చేతనం బ్రహ్మ ముఖ్యమిష్యతే. తథా 'సయవహోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్త్వం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇత్యత్త స ఆత్మేతి ప్రకృతం సదజిమానం ఆత్మశబ్దోపదిశ్య 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతో రాత్వ త్వేనోపదిశతి. అప్తేజసోస్తు విషయత్వాదచేతనత్వం నామరూపవ్యాకరణాదా చ ప్రయోజ్యత్వేనైవ నిర్దేశాత్, సచాత్మశబ్దవత్కంచి న్ముఖ్యత్వకారణమస్తీతి యుక్తం హలవద్ధాణత్వమిష్యత్యత్వస్య. తయోరపి సదధిష్ఠితత్వాపేక్ష మేవేష్యత్యత్వం. సతస్త్వాత్తశబ్దాత్ స గౌణమిష్యత్యత్వమిత్యుక్తం. అథోచ్యత—అచేతనేఽపి ప్రధానే భవ

ఇతి ఛాలోద్భవతి ప్రాణాన్ ధారయతీతి నిర్వచనాచ్చేత్కర్థః. అథత్వితి. స్వపక్షే తు బింబప్రతిబింబయోర్లోకే భేదస్య కల్పితత్వదర్శనాజ్ఞివో బ్రహ్మణః సతఆత్మేతి యుక్తమిత్యర్థః. జీవస్య సచ్చబ్దార్థం ప్రత్యాత్మశబ్దాత్ సతసప్రధానమిత్యుక్త్యా సతో జీవం ప్రత్యాత్మశబ్దాన్ని ప్రధానత్వమితి విధాంతరేణ హేతుం వ్యాచక్షే—కథేతి. సయస్సదాఖ్య ఏహోఽణిమా పరమనూత్మ్యః ఏకదాత్మకమిదం సర్వం జగత్ తత్సదేవ సత్యం వికారస్య మిథ్యాత్వాత్, సత్పదార్థః సర్వస్యాత్మా హే శ్వేతకేతో! త్వం చ నాసి సంసారి, కింతు తదేవ సదబాధితం సర్వాత్మకం బ్రహ్మసీతి త్రుత్వర్థః. ఇత్యుక్తోపదిశతి. అతశ్చేతనాత్మకత్వాత్ సచ్చేతనమేవేతి వాక్యశేషః. యదుక్తమప్తేజసోరివ సత ఈక్షణం గౌణమితి తత్రాహ—అప్తేజసోస్త్వీతి. నామరూపయోర్వ్యాకరణం సృష్టిః. ఆదిపదాన్నియమనం అప్తేజసోర్భృగ్విషయత్వాత్ సృజ్యత్వాన్నియమ్యత్వాచ్చాచేతనత్వమిక్షణస్య ముఖ్యత్వే బాధకమస్తి సాధకం చ నాస్తీతి హేతోర్యుక్తమిక్షణస్య గౌణత్వమితి యోజనా; చేతనవత్కార్యకారిత్వం గుణః 'లేజ ఏక్షత' చేతనవత్కార్యకారీత్వర్థః. యద్వా లేజఃపదేన తదధిష్ఠానం సల్లక్ష్యతే తథాచ ముఖ్యమిక్షణమిత్యాహ—తయోరితి. స్యాదేతత్ యది సత ఈక్షణం ముఖ్యం స్యాత్తదేవ కుత ఇత్యత ఆహ—సతస్తీతి. గౌణముఖ్యయోరతుల్యయోస్సంశయాభావేన గౌణప్రాయపాతస్యానిశ్చాయకత్వాదాత్మశబ్దాచ్చ సత ఈక్షణం ముఖ్యమిత్యర్థః. ఆత్మహితకారిత్వగుణయోగాదాత్మశబ్దోఽపి ప్రధానే గౌణ ఇతి శంకలే—అథత్యాదిసా. శబ్దాత్, 'సదేవ...' 'తదైక్షత' ఇతి ప్రకృతం సదీక్షిత్య 'సేయం దేవతా' ఇతి

త్యాత్మశబ్దః, ఆత్మనస్సర్వాధికారిత్వాద్యథా రాజ్ఞస్సర్వాధికారిణి
భృత్యై భవత్యాత్మశబ్దో 'మమాత్మా భద్ర సేన' ఇతి. ప్రధానం హి పురుష
స్యాత్మనో భోగాఽపర్యో కుర్వదుపకరోతి, రాజ్ఞ ఇవ భృత్యస్సంధి
విగ్రహాదిషు పర్తమానః. అథవైకవవాత్మశబ్దశ్చేతనాచేతనవిషయో
భవిష్యతి 'భూతాత్మా చేంద్రియాత్మా' చేతి చ ప్రయోగదర్శనాత్.
యథా ఏకవచ జ్యోతిశ్శబ్దః క్రతుజ్వలనవిషయః. తత్ర కుత ఏత
దాత్మశబ్దాదిశ్చేతరగాణత్వమిత్యత ఉత్తరం పఠతి:—

నూ. తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. ౭. ఇతి.

న ప్రధానమచేతనం ఆత్మశబ్దాలంబనం భవితుమర్హతి
'స ఆత్మే'తి ప్రకృతం సదానిమానమాదాయ 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి
చేతనస్య శ్వేతకేతోర్హృదయితస్య తన్నిష్ఠతాముపదిశ్య, 'అచా
ర్యవాక్ పురుషో వేద' 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేథ
సంపత్స్య' ఇతి మోక్షోపదేశాత్. యది హ్యచేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం
తదసీతి గ్రాహయేత్ ముముక్షుం చేతనం సంతమచేతనోఽసీతి, తదా
విపరీతవాదిశాస్త్రం పురుషస్యానర్థాయేత్యప్రమాణం స్యాత్; న తు
నిర్దోషమిదం శాస్త్రమప్రమాణం కల్పయితుం యుక్తం. యది చాజ్ఞస్య
సతో ముముక్షోరచేతనమనాత్మాసమాత్మేత్యుపదిశేత్ ప్రమాణ

ఆత్మశబ్దః ప్రధానేఽపి ముఖ్యే నానార్థకత్వాదిత్యాహ—అథ వేతి. నానార్థకత్వే
దృష్టాంతః—యథేతి. 'అథైవ జ్యోతిరిత్యాదిశ్రుత్యా సహ సదక్షిణాకే క్రతో జ్యో
తిష్టామే వా లోకప్రయోగాదగ్నో చ జ్యోతిశ్శబ్దో యథా ముఖ్యస్తద్విద్యర్థః.

౭. తస్మిన్ సప్యదార్థే నిష్ఠా అభేదజ్ఞానం యస్య సతన్నిష్ఠస్తస్య ముక్తిశ్రవణా
దితి సూత్రార్థమాహ—నేత్యాదిహ. శ్రుతిః సమన్వయసూత్రే వ్యాఖ్యాతా. ఆనర్థా
యేత్యుక్తం ప్రపంచయతి—యది చాజ్ఞ స్వేతి. కల్పితైశ్చ దుష్టాత్మా మహారణ్యమార్గే
పతితమంధం స్వబంధునగరం జీగమిషం బభౌషే కిమత్రాయత్తతా దుఃఖితేన స్థీయత

దేవతాశబ్దేన పరామృత్య 'అనేన జీవేనాత్మనా' ఇత్యాత్మశబ్దశ్రవణాదిత్యర్థః.

ననాన్వితశబ్దః ప్రధానేఽపుస్త, తస్య నానార్థకత్వాదిత్యాశంకాన్యాహ—

న ప్రధానమాత్మశబ్దవాచ్యం, 'స ఆత్మా...' ఇతి ప్రకృతం సదానిమానమా

భూతం శాస్త్రం, సశ్రద్ధధానతయాంధగోలాంగూలన్యాయేన తదాత్మ
దృష్టిం న పరిత్యజేత్, తద్వ్యతిరిక్తం చాత్మానం న ప్రతిపద్యేత; తథా
సతి మోక్షాద్విహన్యేత అనర్థం వా ఋచ్ఛేత్. తస్మాద్యథా స్వగ్రాద్య
ర్థినోఽగ్నిహోత్రాదిసాధనం యథాభూతముపదిశతి, తథా ముముక్షో
రపి 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి యథాభూతమేవాత్మాన
ముపదిశతీతి యుక్తం. ఏవం చ సతి తత్త్వపరశు గ్రహణమోక్షదృష్టాం
తేన సత్కాభిసంధస్య మోక్షోపదేశ ఉపపద్యతే. అన్యథాహ్యముఖ్యే
సదాత్మతత్త్వోపదేశే 'అహముక్థమస్తీతి విద్యా'దితివత్సంపన్నాత్ర మిదమ
నిత్యఫలం స్యాత్. తత్ర మోక్షోపదేశో నోపపద్యేత; తస్మాన్న సదా
మన్యాత్తశబ్దస్య గౌణత్వం, భృత్యే తు స్వామిభృత్యభేదస్య ప్రత్యక్ష
త్వాదుపపన్నో గౌణ ఆత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రనేన ఇతి. అపి చ

ఇతి. స చాంధః సుఖాం వాణీమాకర్ణ్య తమాత్తం మతోఽవాచ. ఆహో మద్భాగ
ధేయం యదత్ర భవాత్ మాం దీనం స్వాభీష్టనగరప్రాప్త్యనమర్థం భావత ఇతి. స చ
విప్రలిఖ్యద్వైతం గోయువానమాసీయ తదీయలాంగూలం అంధం గ్రాహయామాన,
ఉపదిశే చ వినమంధం-విష గోయువా త్వాం నగరం నేష్యతి, మా త్యజ లాంగూల
మితి. సచాంధః శ్రద్ధాసృతయా తదత్యజన్ స్వాభీష్టమప్రాప్యానర్థపరంపరాం ప్రాప్తిః,
తేన న్యాయేనేత్యర్థః. తథా సతీతి. అక్షజ్ఞానాభావే సతి విహన్యేక మోక్షం న ప్రాప్ను
యాత్ ప్రత్యుత్తానర్థం సంసారంచప్రాప్నుయాదిత్యర్థః. నను జీవస్య ప్రధానైక్యసంప
దుపాసనార్థమిదం వాక్యమస్తీతి తత్రాహ—ఏవం చ సతీతి. ఆబాధితార్థప్రమా
యాం సత్కామిత్యర్థః. కస్యచిదారోపితచారత్వస్య సత్యేన తత్త్వం పరశుం గృహ్ణతో
మోక్షో దృష్టః తద్దృష్టాం తేనసత్యేబ్రహ్మణి 'అహ'మిత్యభిసంధిమతో మోక్షో 'యథా
సత్కాభిసంధస్తత్త్వం పరశుం గృహ్ణతి స న దహ్యతే అగ్న ముచ్యతే' ఇతి శ్రుత్యోపదిష్టం
స ఉపదేశః సంపత్పక్షే న యుక్త ఇత్యాహ—అన్యధేతి. దేహముక్తాపయతీత్యుక్తం
ప్రాణస్తానోక్షోపదేశాన్తు ఖ్యే సంభవతి గౌణస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చాత్మశబ్దః సతిముఖ్య
ఇత్యాహ—అపి చేతి. క్వచిద్భృత్యాదౌ సర్వత్రాహమాత్మేత్యత్రాపి ముఖ్య ఆత్మశబ్దో
న స్వాదిత్యర్థః. చేతనతోవచారాత్ భూతాదిషుసర్వత్ర చైతన్యతాదాత్మ్యాదిత్యర్థః.
దాయ 'తత్త్వమసి' ఇతి శ్వేతకేతోశ్చేతనస్య తన్నిష్ఠతాం తత్త్వరూపతాముపదిశ్య

క్వచిద్దాణశ్శబ్దో దృష్ట ఇతి నైతావతా శబ్దప్రమాణకేరథే గౌణీ. కల్పనా న్యాయ్యా సర్వత్రానాశ్వాసప్రసంగాత్. యత్ప్రాక్తం చేతనా చేతనయోస్సాధారణ ఆత్మశబ్దః క్రతుజ్వలనయోజ్యోతిశ్శబ్ద ఇవేతి. తన్న. అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్. తస్మాచ్ఛేతనవిషయఏవముఖ్య ఆత్మశబ్దఃప్రేతనతోపచారాద్భూతానిషు ప్రయుజ్యతే భూతాత్మా చేంద్రియాత్మాచేతి చ. సాధారణత్వేప్యాత్మశబ్దస్య న ప్రకరణముప పదం వా కించిన్నిశ్చాయకమంతరేణాన్యతరవృత్తితా నిర్ధారయితుం శక్యతే. న చాత్రాచేతనస్య నిశ్చాయకం కించిత్కారణమస్తి. ప్రకృతం తు సదీక్షితృ సన్నిహితశ్చ చేతనశ్చేత్తకేతుః, న హి చేతనస్య శ్వేత కేతోరచేతన ఆత్మా సంభవతీత్యవోచామ. తస్మాచ్ఛేతనవిషయ ఇహాత్మ శబ్దఇతి నిశ్చయతే. జ్యోతిశ్శబ్దోఽపి లాకికేన ప్రయోగేణ జ్వలన ఏవ రూఢోఽర్థవాదప్రకల్పితేన తు జ్వలనసాదృశ్యేన క్రతౌ ప్రవృత్తః

ఆత్మశబ్దఃప్రేతనస్త్రివ సర్వత్రాసాధారణ ఇత్యుక్తం. అస్తు వా అవ్యాపివస్తూనాం సాధారణప్రకాశి తస్మాక్ర క్రతౌ ప్రధానపరత్వేఽపి నిశ్చయకాభావాన్న ప్రధాన వృత్తితేత్యాహ—సాధారణత్వేఽపీతి. చేతనవాచిత్యే తు ప్రకరణం శ్వేతకేతుపదం చ నిశ్చాయకమస్తీత్యాహ—ప్రకృతంత్వీతి. ఉపపదస్య నిశ్చాయకత్వం స్ఫుట యతి—నహితి. ఇతః కిం తత్రాహ—కస్మాదితి. ఆత్మశబ్దో జ్యోతిశ్శబ్దవన్నానార్థక ఇత్యుక్తం దృష్టాంతం నిరస్యతి—జ్యోతిగితి. కథం తస్మి 'జ్యోతిషా యజేతే'తి జ్యోతిష్టామే ప్రయోగస్తత్రాహ—ఆర్థవాదేతి. 'ఏతాని వావ తాని జ్యోతీంషి య ఏతస్యప్రోహ'ఇత్యర్థవాదేన కల్పితం జ్వలనేన సాదృశ్యం, 'త్రివృక్షుంచదశస్త్రివృ క్షుప్తదశస్త్రివృక్షేవినశ'ఇత్యేతే స్తోమాస్తదర్థప్రకాశకత్వేన గుణేన జ్యోతిఃపదోక్తా ఋక్సంఘాః. తథాచ జ్యోతీంషి స్తోమా అస్యేతి జ్యోతిష్టామ ఇత్యక్ర జ్యోతిశ్శబ్దో గౌణ ఇత్యర్థః. నన్వాత్మశబ్దాదితి పూర్వసూత్ర వివాత్తశబ్దస్య ప్రధానే గౌణత్వ సాధారణత్వశంకానిరాసః కర్తృముచితః ముఖ్యార్థస్య లాఘవేనోక్తిసంభవే గౌణత్వ నానార్థకత్వశంకాయా దుర్బలత్వేన తస్మిరాసార్థం పృథక్సూత్రాయాసానపేక్షణాత్

'అథ సంపన్నే' ఇతి ప్రారబ్ధక్షయానంతరం మోక్షోపదేశాత్, అతశ్చేతనస్యాచేతన

ఇత్యదృష్టాంతః. అథవా పూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దం నిరస్తసమస్తగౌణ త్వసాధారణత్వాశంకతయావ్యాఖ్యాన, తతస్త్వతంత్ర ఏవ ప్రధాన కారణనిరాకరణ హేతుర్యాభ్యేయః. 'తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశా'దితి. తస్మాన్నాచేతనం ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం. కుతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం?—

సూ. హేయత్వావచనాచ్చ. ౮.

యద్యనాత్మైవ ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి' తీహోపదిష్టం స్యాత్; స తదుపదేశ శ్రవణాదనాత్మజ్ఞతయా తన్నిష్ఠో మాభూదితి, ముఖ్యమాత్మాన ముపదిదిక్షు శాస్త్రం తస్య హేయత్వం బ్రూయాత్. యథా అరుంధతీం దిదర్శయిషుస్తత్సమీపస్థాం ఘోలాం తారామముఖ్యాం ప్రథమమరుంధతీతి గ్రాహయిత్వా, తాం ప్రత్యాఖ్యాన, పశ్చాదరుంధతీమేవ గ్రాహయతి; తద్వన్నాయమాత్మేతి బ్రూయాత్. న చైవమవోచత్. సన్దాత్రావగతినిష్టైవ హి పథప్రసా

తథాచ శంకోత్తరత్వేన సూత్రవ్యాఖ్యానం నాతీవ శోభత ఇత్యరుచేరాహ—అథ వేతి. నిరస్తా సమస్తా గౌణత్వాదిశంకా యస్మాత్ప్రకబ్ధస్య సతచ్ఛంకస్తస్య భావస్తత్తా తయేత్యర్థః—తత ఇతి. సత ఆత్మశబ్దేన జీవాభిన్నత్వాదితి హేత్వపేక్షయా మోక్షోపదేశః స్వతంత్ర ఏవ ప్రధానకారణత్వనిరాసే హేతురిత్యర్థః.

౮. నను యథాకశ్చిదరుంధతీం దర్శయితుం నికటస్థాం ఘోలాం తారాం అరుంధతీత్వేనోపదిశతి తద్వదనాత్మనఏవ ప్రధానస్య సత్పదార్థస్యాత్మతోపపదేశ ఇతి శంకతే—కుతశ్చేతి. ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం నేతి కుత ఇత్యర్థః. సౌత్రశ్చ నిష్ఠత్వానుపపత్తేః శ్రద్ధయా తద్ధ్యాయతో మోక్షాసంభవాదనర్థప్రాప్తేశ్చ ఆత్మశబ్ద శ్చేదనపర ఇతి సిద్ధం.

నను ఘోలారుంధతీన్యాయేన ప్రధానోపదేశద్వారా అయమాత్మోపదేశోఽస్తి త్యాశంక్యాహ—

యద్యనాత్మైవ ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం 'స ఆత్మా తత్త్వమసి' ఇతీహోపదిష్టం స్యాత్, స తదుపదేశ శ్రవణాదనాత్మజ్ఞతయా తన్నిష్ఠో మాభూదితి ముఖ్యమాత్మాన

తకే పరిసమాప్తిర్దృశ్యతే. చ-శబ్దః ప్రతిజ్ఞావిరోధాభ్యుచ్చయప్రదర్శనార్థః. సత్యసి హేయత్వవచనే ప్రతిజ్ఞావిరోధః ప్రసజ్యేత కారణవిజ్ఞానాద్ధి సర్వం విజ్ఞాతమితి ప్రతిజ్ఞాతం.—‘ఉత తమాదేశమస్తాత్మ్యః యేనాశ్రితం శ్రితం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత’ మితి; ‘కథం ను భగవస్సు ఆదేశో భవతీ’ తి; ‘యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృచ్ఛయం విజ్ఞాతం స్యాత్, వాచారంభణం వికారో నామ ధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం’. ‘ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతీ’తి వాక్యోపక్రమే శ్రవణాత్. న చ సచ్చబ్దవాచ్యే ప్రధానే భోగ్యవర్గకారణే

కారోఽనుక్తసముచ్చయార్థ ఇత్యాహ—చ-శబ్దఇతి. వివృణోతి—సత్యసీతి. ఆపిశబ్దాన్నిస్తేపేతి సూచయతి. వేదానధీత్యాగతం స్తబ్ధం పుత్రం పితోవాచ, హేపుత్ర ఉత ఆపి ఆదిశ్యత ఇత్యాదేశః ఉపదేశైకలభ్యః సదాత్మా తమప్యస్తాత్మ్యః గురునికటే పృష్టవాససి యస్య శ్రవణేన మనసేన విజ్ఞానేనాన్యస్య సర్వస్య శ్రవణాదికం భవతి త మిత్యన్వయః. నన్యస్యేన జ్ఞాతేన కథమన్యదజ్ఞాతమసి జ్ఞాతం స్యాదితి పుత్రశ్శంకతే—కథమితి. హే భగవః కథం ను ఖలు స భవతీత్యర్థః. కార్యస్య కారణాన్యత్వం నాస్తీత్యాహ—యథేతి. పిండః స్వరూపం లేన విజ్ఞాతేనేతి శేషః. తత్ర యుక్తిమాహ—వాచేతి. వాచా వాసింద్రియేణారభ్యత ఇతి వికారో వాచారంభణం. నను వాచా నామేవారభ్యతే, న ఘటాదిరిత్యాశంక్య నామమాత్రమేవ వికార ఇత్యాహ—నామ ధేయమితి. “నామధేయం వికారోఽయం వాచా కేవలముచ్యతే, వస్తుతః కారణాద్భిన్నో నాస్తీ తస్మాన్నైవ స” ఇతి భావః. వికారస్య మిథ్యాత్వే తదభిన్నకారణ స్యాసి మిథ్యాత్వమితి నేత్యాహ—మృత్తికేతి. కారణం కార్యాద్భిన్నసత్తాకం న కార్యం కారణాద్భిన్నం, అతః కారణాతిరిక్తస్య కార్యస్వరూపస్యాభావాత్ కారణజ్ఞానే తజ్ఞానం భవతీతి స్థితే దార్ఢాంతికమాహ—ఏవమితి. మృద్వద్భిష్టైవ సత్యం వియదాదివికారో మృషేతి బ్రహ్మజ్ఞానే సతి జ్ఞేయం కించిన్నావశిష్యత ఇత్యర్థః. యద్యపి ప్రధానే జ్ఞాతే తాదాత్మ్యాద్వికారాణాం జ్ఞానం భవతి న పురుషాణాం, లేషాం ప్రధానవికారత్వాభావాదిత్యాహ—న చేతి. అస్థాకం తు జీవానాం సద్రూప త్యాత్మజ్ఞానే జ్ఞానమితి భావః.

ముపదిగ్తు శాస్త్రం తస్య హేయత్వం బ్రూయాత్; న తథా బ్రూతే; ఆలో హేయ త్వస్యావచనాత్ ఆనభిధానాత్, చకారాత్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపక్రమవిరోధాచ్యేత్యర్థః.

హేయత్వే నాహేయత్వేన వా విజ్ఞాతే భోక్తృవర్గో విజ్ఞాతో భవతి, అప్రధానవికారత్వాద్భోక్తృవర్గస్య. తస్మాన్న ప్రధానం సచ్ఛబ్ద వాచ్యం. కుతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యమ్?—

సూ. స్వాప్యయాత్. ౯.

తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణం ప్రకృత్య స్త్రాయతే—‘యత్రైత త్పురుషస్వపితి నామ సతాసోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతీ’ త్యేషా శ్రుతిఃస్వపితీత్యేతత్ పురుషస్య లోక ప్రసిద్ధం నామ నిర్వక్తి. స్వశబ్దేనే హేత్తోచ్యతే. యః ప్రకృతసచ్ఛబ్దవాచ్యస్తమపీతో భవతి అపిగతో భవతీత్యర్థః. అపిపూర్వస్య ఇతేర్లయార్థత్వం ప్రసిద్ధం ప్రభవాప్యయా విత్కుత్పత్తిప్రళయయోః ప్రయోగదర్శనాత్. మనఃప్రచారోపాధి విశేషసంబంధాదింద్రియార్థాః గృహ్లాంస్తస్విశేషాఃనో జీవో జాగర్తి, తద్వాసనావిశిష్టః స్వస్మాన్వశ్యక్ మనశ్శబ్దవాచ్యో భవతి,

౯. కుతశ్చేతి. పునరపి కస్తాద్ధేతోరిత్యర్థః. సుఖస్తా జీవస్య సదాత్మని స్వస్తిన్న ప్యయశ్రవణాత్ సచ్ఛేతనమేవేతి సూత్రయోజనా. ఏతత్స్వప్నం యథా స్వాత్మకాయత్ర సుఖస్తా స్వపితీతి నామ భవతి తదా పురుషస్థానంపన్న ఏకీభవతి సదైశ్యేఽపి నామప్రవృత్తిః కథం? తత్రాహ—స్వమితి. తత్ర లోకప్రసిద్ధిమాహ—తస్మాదితి. హి యస్తాత్ స్వం సదాత్మానమపీతో భవతి తస్మాదిత్యర్థః. శ్రుతేస్తాత్పురుషమాహ—ఏషేత్యాదితా. ఇతేర్ధాతోర్గత్యర్థస్య అపిపూర్వస్య లయార్థత్వేఽపి కథం నిత్యస్య జీవస్య లయ ఇత్యాశంక్య ఉపాధిలయాదితి వత్తం జాగత్సవ్యయోరుపాధిమాహ—మనఇతి. ఇంద్రియకమనోవృత్తయః ఉపాధయః, తైర్లటాదిస్థూలార్థవిశేషాణామాత్మనా సంబంధాదాత్మా తానింద్రియార్థాన్వశ్యక్ స్థూలవిశేషేణ దేహేనైక్యభ్రాంతిమాఃనో విశ్వసంజ్ఞోజాగర్తిజాగర్దవాసనాశ్రయమనోవిశిష్టః సకలైజనసంజ్ఞః స్వప్నే విచిత్ర

ఇథం ప్రధానస్యాత్మోపదేశద్వారత్వాత్ప్రకృత్యగౌణక్షిప్తత్వనిరాసేన జగత్కారణత్వం నిరస్య, అధునా స్వతంత్రైర్జేతుభిస్తదేవ నిరసితుం సూత్రత్రయమాహ—

స్వస్తిక్ ప్రకృతసచ్ఛబ్దీతే చిదాత్మని, అప్యయాత్ ‘సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి’ ఇతి లయశ్రవణాత్, అపిపూర్వస్య ఏతేర్లయార్థకత్వాత్. అథో

సఉపాధిద్వయోపరమేసుషుప్త్యవస్థాయాముపాధికృతవిశేషాభావాత్
స్వాత్మని ప్రలీనఇవేతిస్వం హ్యపీతో భవతీ'త్యుచ్యతే. యథా హృద
యశబ్దనిర్వచనం శ్రుత్యా దర్శితం-‘సవావష ఆత్మా హృది, తస్యైతదేవ
నిరుక్తం హృదయ’ మితి, తస్మాద్భృదయమితి; యథా వా అశనాయో
దన్యాశబ్దప్రవృత్తిమూలం దర్శయతి శ్రుతిః ‘అపవన తదశితం నయంతే
తేజవన తప్తీతం నయత’ ఇతి చ ‘స్వమాత్మానం సచ్చబ్ద ఏవం వాచ్యమ
పీతో భవతీ’తి ఇమమర్థం స్వపీతి నామనిర్వచనేన దర్శయతి. న చ చేతన
ఆత్మా అచేతనం ప్రధానం స్వరూపత్వేన ప్రతిపద్యేత. యది పునః
ప్రధానమాత్మీయత్వాత్స్వశబ్దేనోచ్యేత, ఏవమపి చేతనోఽచేతన
మప్యేతీతి విరుద్ధమాపద్యేత. శ్రుత్యంతరం చ-‘ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరి
ష్యక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతర’ మితి సుషుప్తావస్థాయాం
చేతనే అవ్యయం దర్శయతి. అతో యస్మిన్నవ్యయస్సర్వేషాం చేత
నానాం తచ్ఛేతనం సచ్చబ్దవాచ్యం జగతః కారణం స్యాన్నాచేతనం
ప్రధానం. కుతశ్చ న ప్రధానం జగతః కారణం?—

వాసనాసహకృతమాయాపరిణామాన్నశ్యక్ ‘సోమ్యుత్పన్న’ ఇతి శ్రుతిస్థమనశ్శబ్దవాచ్యో
భవతి, న ఆత్మాస్థూలసూక్ష్మోపాధిద్వయోపరమేహం నరః కర్తేతి విశేషాభిమానాభా
వాల్లీనఇత్యుపచర్యత ఇత్యర్థః. నను స్వపీతి నామనిరుక్తేరర్థవాదత్వాన్న యథార్థతేత్యత
అహ—యథేతి. తస్య హృదయశబ్దనైగితన్నిర్వచనం తదశితమన్నం ద్రవీకృత్య
నయంతే జరయంతీత్యాప వివాశనాయాపదార్థః తప్తీతం ఉదకం నయతే శోషయ
తీతి తేజవీవోదన్యా అత్ర దీర్ఘ కాండసః. ఏవమిదమపి నిర్వచనం యథార్థ
మిత్యాహ—ఏవమితి. ఇదం చ ప్రధానపక్షే న యుక్తమిత్యాహ—న చేతి. స్వశబ్ద
స్వాత్మసీవాత్మీయేఽపి శక్తిరస్తీత్యాశంక్యాహ—యదీతి. ప్రాజ్ఞేన బింబపైతన్యేనేవ
రేణ సంపరిష్యంగో భేదస్రమాభావో నాభేద ఇత్యర్థః.

యస్మిన్ సర్వేషాం జీవానాం సుషుప్తౌ ఉపాధికృతవిశేషాభావాదవ్యయః, తచ్ఛేతనం
సచ్చబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ జగత్కారణం, న ప్రధానమిత్యర్థః.

సూ. గతిసామాన్యాత్. ౧౦.

యది తార్కికసమయ ఇవ వేదాంతేష్వపి భిన్నా కారణావగతి రభవిష్యత్, క్వచిచ్ఛేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం, క్వచిదచేతనం ప్రధానం, క్వచిదన్యదేవేతి; తతః కదాచిత్ప్రధానకారణవాదానురోధేనాపీక్షిత్యాదిశ్రవణముకల్పయిష్యత్. న త్వేతదస్తి. సమానైవ హి సర్వేషు వేదాంతేషు చేతనకారణావగతిః. యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వాదిశో విష్ఫులింగా విప్రతిఘేరకా. ఏవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణాయథాయతనం విప్రతిఘంతే. 'ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా' ఇతి, 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి, 'ఆత్మన ఏవేదం సర్వ' మితి, 'ఆత్మన ఏష ప్రాణో జాయత' ఇతి చాత్మనః కారణత్వం దర్శయంతి సర్వే వేదాంతాః. ఆత్మశబ్దచ్ఛేతనవచన ఇత్యవోచామ. మహచ్చ ప్రామాణ్యకారణమేతద్వద్వేదాంతవాక్యానాం చేతనకారణత్వే సమానగతిత్వం చక్షురాదీనామివ రూపాదిషు. అతో గతిసామాన్యాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం. కుతశ్చ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం?—

సత్యజిత్ కృష్ణ ౧౯౪౬

౧౦. తత్తద్వేదాంతజన్యానామవగతీనాం చేతనకారణవిషయకత్వేన సామాన్యాన్నా చేతనం జగతః కారణమితి సూత్రార్థం వ్యతిరేకముఖేనాహ—యది తార్కికేత్యాదిసా. అన్యత్పరమాణ్వాదికం—నత్వేతదితి. అవగతివైషమ్యమిత్యర్థః. విప్రతిఘేరస్విదిధం నానాదిశః ప్రతిగచ్ఛేయః ప్రాణాశ్చక్షురూదయో యథాగోళకం ప్రాదుర్భవంతి ప్రాణేభ్యోఽనంతరం దేవా స్ఫూర్యాదయస్తదనుగ్రహకాః, తదనంతరం లోక్యంత ఇతి లోకా విషయా ఇత్యర్థః. సను వేదాంతానాం స్వతః ప్రమాణత్వేన ప్రత్యేకం స్వార్థనిశ్చాయకత్వసంభవాత్ కిం గతిసామాన్యేనేత్యత ఆహ—మహచ్ఛేతి. ఏకరూపావగతిహేతుత్వం వేదాంతానాం ప్రామాణ్యసంశయనివృత్తిహేతు రిత్యుక్త దృష్టాంతశ్చక్షురితి. యథా సర్వేషాం చక్షుషాం ఏకరూపావగతిహేతుత్వం శ్రవణానాం శబ్దావగతిహేతుత్వం ప్రాణాదీనాం గంధాదిషు, ఏవం బ్రహ్మణి వేదాంతానాం గతిసామాన్యం ప్రామాణ్యదార్ఢ్యే హేతురిత్యర్థః.

గతే సర్వేషు 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః' ఇత్యాదివేదాంతేషు చేతనకారణత్వావగతే సమానత్వాత్, నాచేతనం ప్రధానం కారణమిత్యర్థః.

సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. ౧౧.

స్వశబ్దేనైవ చ సర్వజ్ఞః ఈశ్వరో జగతః కారణమితి శ్రూయతే
శ్వేతాశ్వతరాణాం ముత్తోపనిషది సర్వజ్ఞమీశ్వరం ప్రకృత్య 'సకా
రణం కరణాధిపాధిపా న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప' ఇతి. తస్మా
త్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం. నాచేతనం ప్రధానమన్యద్యేతి సిద్ధం.

“జన్తాద్యస్య యత” ఇత్యారభ్య “శ్రుతత్వాచ్చే” త్యేతదంతై
స్సూత్రైర్యాన్యదాహృతాని వేదాంతవాక్యాని, తేషాం సర్వజ్ఞసర్వ
శక్తిరీశ్వరో జగతో జన్తస్థితి ప్రళయ కారణమిత్యేతస్యార్థస్య ప్రతి
పాదకత్వం న్యాయపూర్వకం ప్రతిపాదితం. గతిసామాన్యోపన్యాసేన
చ సర్వే వేదాంతాశ్చేతనకారణవాదిన ఇతి వ్యాఖ్యాతం. అతః పర
స్య గ్రంథస్య ఓముత్థానమితి, ఉచ్యతే-ద్వియాపం హి బ్రహ్మవగమ్యతే

౧౧. ఏవమీశీకృత్వాదిలింగైరచేతనే వేదాంతానాం సమన్వయం నిరస్య,
చేతనవాచకశబ్దేనాపి నిరస్యతి—శ్రుతత్వాచ్చేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే—స్వశబ్దేనేతి.
స్వస్య చేతనస్య వాచకః సర్వవిచ్ఛిద్యః ‘జ్ఞః కాలకాలో గుణీ సర్వవిద్య’ ఇతి సర్వజ్ఞం
పరమేశ్వరం ప్రకృత్య ‘సర్వవిత్కారణ’మితి శ్రుతత్వాన్నాచేతనం కారణమితి
సూత్రార్థః. కరణాధిపా జీవాస్తేహమధిపః. అధికరణార్థముపసంహరతి—తస్మాదితి.
ఈక్షణాత్కశబ్దాదికం పరమాణ్వాదావప్యయ్యుక్తమితి మత్వాహ—అన్యద్యేతి. ఇతి
పంచమాధికరణం.

అనందమయోఽభ్యాసాత్. పుత్రానువాదేనోత్తరసూత్రసందర్భమాక్షిపతి—
జన్తాదితి. ప్రథమసూత్రస్య కాస్త్రోపాద్ధాతత్వాత్ జన్తాదిసూత్రమారభ్యేత్పుక్తం సర్వ
వేదాంతానాం కార్యే ప్రధానాద్యచేతనే చ సమన్వయనిరాసేన బ్రహ్మపరత్వం
వ్యాఖ్యాతం, అతః ప్రథమాధ్యాయార్థస్య సమాప్తత్వాదుత్తరగ్రంథారంభే ఓం కారణ
మిత్యర్థః. వేదాంతేషు సగుణనిర్గుణబ్రహ్మవాక్యానాం బహుళముపలభ్యే. తత్ర కస్య
వాక్యస్య సగుణోపాసనావిధిద్వారా నిర్గుణే సమన్వయః కస్య వా గుణవివక్షాం వినా
సాక్షాదేవ బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇత్యాకాంతాత్ర కారణమిత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి.
సంక్షిప్త్య సగుణనిర్గుణవాక్యార్థమాహ—ద్వియాపం హితి. నామరూపాత్మకో వికారః

శ్రూయతే హి శ్వేతాశ్వతరోపనిషది సర్వజ్ఞమీశ్వరం ప్రకృత్య 'సకారణం

నామరూపవికారభేదోపాధివిశిష్టం. తద్విపరీతం చ సర్వోపాధిచర్జితం.
 “యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి, యత్ర త్వస్య
 సర్వమూత్తైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్య
 చ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా; అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్వస్య
 చ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పం; యో వై భూమా. తదమృతం;
 అథ యదల్పం తస్మత్త్వం, సర్వాణి రూపాణి విచిత్ర్య ధీరః నామాని
 కృత్వాభినదత్ యదాస్తే, నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం
 నిరంజనం, అమృతస్య పరం నేతుం దగ్ధేంధనమివానలం, ‘నేతి నేతి’
 “అస్థూలమనన్యహ్రస్వ మదీర్ఘ” మితి ‘న్యూనమన్యత్ స్థానం, సంపూర్ణ
 మన్యది’ తి చ ఏవం సహస్రశో విద్యావిద్యావిషయభేదేన బ్రహ్మణో

సర్వం జగత్ తద్భేదో హిరణ్యశ్శ్రుత్వాదివిశేష ఇత్యర్థః. వాక్యాన్యదాహరతి—
 యత్ర హి త్యాదినా. యస్యాం ఖల్వజ్ఞానావస్థాయాం ద్వైతమివ కల్పితం భవతి
 తత్తదా ఇతరస్సన్నితరం పశ్యతీతి దృశ్యోపాధికం వస్తు భాతి. యత్ర జ్ఞానకాలే
 విదుషః సర్వం జగదాత్మమాత్రమభూత్తదా తు కేన కం పశ్యేదిత్యాక్షేపాన్నిరూపా
 ధికం తత్త్వం భాతి, యత్ర భూమ్ని స్థితో విద్వాత్ ద్వితీయం కిమపి న వేత్తి
 సోఽద్వితీయో భూమా పరమాత్మా నిర్గుణః. అథ నిర్గుణోక్త్యనంతరం సగుణముచ్యతే,
 యత్ర సగుణే స్థితో ద్వితీయం వేత్తి తదల్పం పరిచ్ఛిన్నం, యస్తు భూమా తద
 మృతం నిత్యం—అథేతి. పూర్వవద్యాభ్యేయం. ధీరః పరమాత్మైవ సర్వాణి రూపాణి
 విచిత్ర్య సృష్త్వా నామాని చ కృత్వా బుద్ధ్యాదౌ ప్రవిశ్య జీవసంజ్ఞో వ్యవహరనోఽస్మి
 వర్తతే సగుణస్తం నిర్గుణత్వేన విద్వానప్యమృతో భవతి, నిర్గుణః కలా అంశా
 యస్తాత్తం నిష్కలం, అతో నిరంశత్వాన్నిష్క్రియం, అతశ్శాంతమపరిణామి నిర
 వద్యం రాగాదిదోషహాన్యం, అంజనం మూలతమస్సంబంధో ధర్మాధికం వా తచ్ఛాన్యం
 నిరంజనం, కించామృతస్య మోక్షస్య స్వయమేవ వాక్యోత్థవృత్తిస్థితేన పరమత్కృప్తం
 నేతుం తాకికనేతువత్ ప్రాపకం యథా దగ్ధేంధనోఽనలశ్శాన్యమితి తమివావిద్యాతజ్జం
 దద్ధా ప్రకాంతం నిర్గుణమాత్మానం విద్యాదిత్యర్థః. నేతి నేతి. వ్యాఖ్యాతం. స్థూలాది
 ద్వైతతహాన్యం. రూపద్వయే శ్రుతిమాహ—న్యూనమితి. ద్వైతస్థానం న్యూనం అల్పం
 సగుణరూపం నిర్గుణాదన్యత్ తథా సంపూర్ణం నిర్గుణం సగుణాదన్యదిత్యర్థః. ఏకస్య
 ద్విరూపత్వం విరుద్ధమిత్యతహా—విద్యేతి. విద్యావిషయో జ్ఞేయం నిర్గుణం సత్యం,
 కరణాధిపాధిపా న చాస్య కల్పిజ్ఞనితా న చాధిపా ఇతి. తస్మాత్ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ

ద్విరూపతాం దర్శయంతి వేదాంతవాక్యాని. తత్రావిద్యావస్థాయాం
 బ్రహ్మణ ఉపాసోపాసనకాదిలక్షణస్వరోష్ఠ్యవ్యవహారః తత్ర కానిచిద్రూప
 హ్మణ ఉపాసనాన్యభ్యుదయాద్ధాని, కానిచిత్కృతముక్త్యర్థాని, కానిచి
 త్కర్తృసమృద్ధ్యర్థాని. తేషాం గుణవిశేషోపాధిభేదేన భేదః. ఏక ఏవ తు
 పరతత్వేశ్వరస్సైస్సైర్గుణవిశేషైర్విశిష్ట ఉపాసోప్యద్యపి భవతి, తథాపి
 యథాగుణోపాసనమేవ ఫలాని భిద్యంతే 'తం యథా యథోపాసతే
 తదేవ భవతి' తి శ్రుతే, 'యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి,
 తథేతఃప్రేత్య భవతీతి చ; స్మృతేశ్చ—'యం యం వాపి స్మరన్భావం త్యజ
 త్యంతే కలేఖరం, తం తమేనైతి కాంతేయ సదా తద్భావభావిత" ఇతి.
 యద్యప్యేక ఏవాత్మా సర్వభూతేషు స్థావరజంగమేషు గూఢస్తథాపి

అవిద్యావిషయ ఉపాస్యం సగుణం కల్పితమిత్యవిరోధః. తత్రావిద్యావిషయం వివృ
 త్తే—కలేతి. నిర్గుణజ్ఞానార్థమారోపితప్రపంచమత్రైత్య బోధాత్ ప్రాక్కాలే
 గుడజిహ్వకాన్యాయేన తత్తత్ఫలాన్యూపాసనాని విధీయంతే తేషాం చిత్తైకాగ్ర్య
 ద్వారా జ్ఞానం ముఖ్యం ఫలమితి తద్వాక్యానామపి మహాతాత్పర్యం బ్రహ్మణీతి
 మంతవ్యం, నామబ్రహ్మైత్యాద్యుపాస్తీనాం కామచారాదిరభ్యుదయః ఫలం, దహ
 రాద్యుపాస్తీనాం క్రమముక్తిః ఉద్గీర్ణాదిధ్యానస్య కర్తృసమృద్ధిః ఫలమితి భేదః,
 ధ్యానానాం మానసత్వాత్, జ్ఞానాంతరంగత్వాచ్చ, జ్ఞానకాండే విధానమితి భావః.
 ననూపాస్యబ్రహ్మణ ఏకత్వాత్కృతముపాసనానాం భేదస్తత్రాహ—తేషామితి. గుణ
 విశేషాః సత్యకామత్వాదయః పృథగ్భేదానిరుపాధిః. అత్ర స్వయమేవాశంక్య పరి
 హరతి—ఏకఇతి. పరమాత్మస్వరూపాభేదేపురూపాధిభేదేనోపహితోపాస్యరూపభేదా
 దుపాసనానాం భేదే సతి ఫలభేద ఇతి భావః. తం పరమాత్మానం యద్యద్గుణవత్త్వేన
 లోకా రాజానమివోపాసతే తత్తద్గుణవత్త్వమేవ తేషాం ఫలం భవతి, క్రతుస్సం
 కలాప్తి ధ్యానం ఇహ యాదృశధ్యానవాన్యవతి మృత్వా తాదృశోపాస్యరూపా భవ
 తీత్యత్రైవ భగవద్వాక్యమహ—స్మృతేశ్చేతి. నను సర్వభూతేషు నిరతిశయాత్మన
 ఏకత్వాదుపాసోపాసనకాయోస్తారతమ్యశ్రుతయః కథమిత్యాశంక్య పరిహరతి—యద్య
 ప్యేకఇతి. చిత్తానాముపాధీనాం శుద్ధితారతమ్యైకత్వస్వరూపానమితి తార

జగత్కారణం, నాచేతనం ప్రధానమన్యద్యేతి సిద్ధమ్.

చిత్తోపాధివిశేషతారతమ్యాదాత్తనః కూటస్థనిత్యవైకరూపస్యాప్య
త్తరోత్తరమావిష్టస్య తారతమ్యమైశ్వర్యశక్తివిశేషైశ్శూన్యతే—
'తస్య య ఆత్మానమావిస్తరాం వేదే'తి ఆత్ర స్త్రుతావపి—“యద్య
ద్విభూతిమతస్తత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా, తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం
మమ తేజోఽంశసంభవ” మితి. యత్ర యత్ర విభూత్యాద్యతిశయః
స స ఈశ్వర ఇత్యుపాస్యతయా చోద్యతే; ఏవమిహాప్యాదిత్యమండలే
హిరణ్యయః పురుషస్సర్వపాప్తోదయలింగాత్పుర ఏవేతి వక్ష్యతి, ఏవం
'ఆకాశ స్తల్లింగా'దిత్యాదిషు ద్రష్టవ్యం. ఏవం సద్యోముక్తికారణ
మప్యాత్మజ్ఞానముపాధివిశేషద్వారేణోపదిశ్యమానమప్యవివక్షితోపాధి
సంబంధవిశేషం పరావరవిషయత్వేన సందిహ్యమానం వాక్యగతిపర్యా
లోచనయా నిర్నేతవ్యం భవతి. యతైవ హి తావత్ 'ఆనంద
మయోఽభ్యాసా'దితి, ఏవమేకమపి బ్రహ్మపేక్షితోపాధిసంబంధం
నిరస్తోపాధిసంబంధం చోపాస్యత్వేన జ్ఞేయత్వేన చ వేదాంతేషూప
దిశ్యత ఇతి ప్రదర్శయితుం పరో గ్రంథఆరభ్యతే.

యచ్చ 'గతిసామాన్యాత్' ఇత్యుచేతనకారణాంతరనిరాకరణ

తమ్యరూపా విశేషా భవంతి తైః ఏకరూపస్య ఆత్మనః ఉత్తరోత్తరం మనుష్యాది
హిరణ్యగర్భాంతేషు ఆవిర్భావతారతమ్యం శూన్యతే. తస్మాత్తన ఆత్మానం స్వరూప
మావిస్తరాం ప్రకటతరం యో వేదఉపాస్తే సోఽశ్నుతే తదితి తరప్పిత్యయాది
త్యర్థః. తథా చ నికృష్టోపాధిరాజైవోపాసకః ఉత్కృష్టోపాధీశ్వర ఉపాస్య ఇత్యో
పాధికం తారతమ్యమవిరుద్ధమితి భావః. అత్రాగ్నే భగవద్గీతాముదాహరతి—స్త్రుతా
వితి. ఆత్ర సూర్యాదేరి న జీవత్వేనోపాస్యతా కింత్విశ్వరత్వేనేత్యుక్తం భవతి.
తత్ర సూత్రకారసమ్మతిమాహ—ఏవమితి. ఉదయః అసంబంధః ఏవం యస్మిన్
వాక్యే ఉపాధిర్వివక్షితః తద్వాక్యముపాసనావరమితి వక్తముక్తరసూత్రసందర్భస్యా
రంభ ఇత్యుక్త్యై యత్ర న వివక్షితః తద్వాక్యం జ్ఞేయబ్రహ్మవరమితి నిర్ణయార్థ
మారంభ ఇత్యాహ—ఏవం నద్య ఇతి. అన్నమయాదికోశా ఉపాధివిశేషాః, వాక్యస్య
గతిస్తాత్పర్యం. అరంభసమర్థనముచనంహరతి—ఏవ మేకమపితి.

౧౨. సిద్ధపదుక్తగతిసామాన్యస్య సాధనార్థమపుస్తారంభ ఇత్యాహ—య
చ్చేతి. అస్తుం ప్రసిద్ధం ప్రాణమనోబుద్ధయః హిరణ్యగర్భరూపాః, వింబచై తస్యమిశ్వరః

ముక్తం తదపి వాక్యాంతరాణి బ్రహ్మవిషయాణి వ్యాచక్షాణేన బ్రహ్మ విపరీత కారణనిషేధేన ప్రపంచ్యతే:—

సూ. ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. ౧౨.

తైత్తిరీయకే 'అన్నమయం' 'ప్రాణమయం' 'మనోమయం' 'విజ్ఞానమయం' చానుక్రమ్యామ్నాయతే—'తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞాన మయా దన్యోఽస్తర ఆత్మానందమయ' ఇతి. తత్ర సంశయః. కిమిహి నందమయశబ్దేన పరమేవ బ్రహ్మోచ్యతే యత్ప్రకృతం 'సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మే' తి, కింవాన్నమయాదివద్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరమితి కిం తావత్ప్రాప్తం బ్రహ్మణోఽర్థాంతరమముఖ్య ఆత్మానందమయస్సాన్యత్. కస్తాత్ ? అన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతితత్వాత్. అథాపి స్యాత్సర్వాంతరత్వాదానందమయోముఖ్యఏవాత్మేతి న స్యాత్ ప్రియా ద్యవయవయోగాత్, శారీరత్వశ్రవణాచ్చ. ముఖ్యేచ్ఛేదాత్మానందమయ

ఆనందః “తేషాం పంచానాం వికారా ఆధ్యాత్మికా దేహప్రాణమనోబుద్ధిజీవా అన్న మయాదయః పంచకోశా” ఇతి శ్రుతేః పరమార్థః. పూర్వాధికరణే గౌణముఖ్యేక్షణ యోరతుల్యత్వేన సంశయాభావాద్గౌణప్రాయపాతో న నిశ్చయక ఇత్యుక్తం తస్మి మయతో వికారే ప్రాచుర్యే చ ముఖ్యత్వాత్సంశయే వికారప్రాయపాతాదానంద వికారో జీవ ఆనందమయ ఇతి నిశ్చయోఽస్తీతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా పూర్వ వక్షమాహ—కిం తావదితి. కస్తాదిత్యాకాంక్షాపూర్వకం హేతుమాహ—అన్నమయా దీతి. శ్రుత్యాదిసంగతయః స్ఫుటా ఏవ, పూర్వవక్షే వృత్తికారమతే జీవోపాస్యా ప్రియాదిప్రాప్తిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు బ్రహ్మోపాస్త్యేతి భేదః, శంకతే—అథాపీతి. పరిహరతి—న స్యాదితి. సంగృహీతం వివృణోతి—ముఖ్యితి. పరమాత్మేత్పర్యం.

ఇత్థం సర్వేషాం వేదాంతానాం సవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మపరాణాం ఉపాస్తివిధి ద్వారా సాక్షాచ్చ నిర్విశేషబ్రహ్మపరత్వే సిద్ధేఽపి, అధునా నిర్విశేషవాక్యవిచారా త్తమిదమధికరణమారభ్యతే.—

ఈక్షత్యధికరణే 'తల్లేజ విక్షత' ఇత్యముఖ్యేక్షణప్రాయపాతో యథా జగ త్కారణత్వే న నిశ్చయకః, న తథా ఆనందమయ ఇత్యత్ర మయతో వికారార్థత్వే ప్రాయపాతోఽనిశ్చయక ఇతి పూర్వేణాస్య ప్రత్యుదాహరణసంగతిః, పూర్వవక్షే

స్వాస్మప్రియాదిసంస్పర్శస్వాత్. ఇహతు'తస్యప్రియమేవశిర'ఇత్యాది
శ్రూయతే. శారీరత్వం చ శ్రూయతే.—'తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః
పూర్వస్యే'తి తస్య పూర్వస్య విజ్ఞానమయస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా
యఏవఆనందమయఇత్యర్థః. న చ సశరీరస్యసతఃప్రియాప్రియసంస్పర్శో
వారయితుం శక్యః. తస్మాత్సంసార్యేవానందమయ ఆత్మేత్యేవంప్రాప్తే
ఇదముచ్యతే.—'ఆనందమయోఽభ్యాసా'దితి. పరవవానందమయో
భవేతుమర్హతి. కుతః? అభ్యాసాత్. పున్నిన్నేవ హ్యేత్తన్యానందశబ్దో
బహుకృత్వోఽభ్యస్యతే. ఆనందమయం ప్రస్తుత్య 'రసో వై స' ఇతి
తస్యైవ రసత్వముక్తోచ్యతే.—"రసగ్ హ్యేవానందం లభ్యానందీభవతి
కోహ్యేవాన్యాత్మః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్వాత్
ఏష హ్యేవానందయాతి సైషానందస్య మీమాగ్నా భవతి" 'ఏతమా
నందమయమాత్మానముపసంక్రామతి' 'ఆనందం బ్రహ్మణోవిద్వాన్న విభేతి
కుతశ్చనేతి' 'ఆనందో బ్రహ్మైతి వ్యజానా'దితి చ. శ్రుత్యంతరే చ

శారీరత్వేదపీశ్వరత్వం కిం న స్వాదిత్యత ఆహ—న చేతి. జీవత్వం దుర్వారమిత్యర్థః.
నన్వానందపదాభ్యాసేఽప్యానందమయస్య బ్రహ్మత్వం కథమిత్యాశంక్య జ్యోతిష్టో
మాధికారే జ్యోతిః పదస్య జ్యోతిష్టోమపరత్వపదానందమయప్రకరణస్థానందపదస్యా
నందమయపరత్వాత్తదభ్యాసస్తస్య బ్రహ్మత్వసాధక ఇత్యభిప్రేత్యాహ—ఆనందమయం
ప్రస్తుత్యేతి. రసః సారః ఆనంద ఇత్యర్థః ఆయం లోకఃయత్ యదిఏష ఆకాశఃపూర్ణః
ఆనందః సాక్షీ ప్రేరణో న స్వాత్తదా కోవాఽన్యాచ్చలేత్ కోవా విశిష్య ప్రాణ్యా
జ్జీవేత్ తస్మాదేషవివానందయాతి, ఆనందయతీత్యర్థః. 'యువాస్యాత్ సాధుయువాస్యా'
దిత్యాదినా వత్సయమాణా, మనుష్యయువానందమారభ్య బ్రహ్మనందాపనానానిషా
సన్నిహితా ఆనందస్య తారతమ్యమిమాంసా భవతి, ఉపసంక్రామతి విద్వాన్పాప్రీతి
తీత్యేకదేశినామర్థః. ముఖ్యసిద్ధాంతే తూపసంక్రమణం విదుషః కోశానాం ప్రత్య
క్షాత్రత్వేన విలాపనమితి జ్ఞేయం. శిష్టముక్తార్థం. ఆనందశబ్దాద్బ్రహ్మేవగతిస్సర్వత్ర సమా
నేతి గతిసామాన్యార్థమాహ—శ్రుత్యంతరే చేతి. లింగాదముఖ్యాత్సన్నిధేర్బాధ ఇతి

జీవస్యానందమయత్వేనోపాస్తీః ఫలం, సిద్ధాంతే తు నిర్విశేషబ్రహ్మైక్యప్రమితిరితి
పరమసిద్ధాంతానుసారిణః; ఏకదేశిమతే తు ఉభయత్రోపాస్తిరితి వివేకః. తైత్తిరియశ్చ
శ్రూయతే—'అన్నమయః' ఇత్యాద్యుపక్రమ్య 'అన్యోఽన్తర ఆత్మానందమయః' ఇతి.
తత్ర కిం ఆనందమయశబ్దేన 'సత్యం జ్ఞానం...' ఇతి ప్రకృతం పరం బ్రహ్మైవోచ్యతే

‘విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే’తి బ్రహ్మణ్యేవానందశబ్దో దృష్టః. ఏవమానందశబ్దస్య బహుకృత్వో బ్రహ్మణ్యేవాభ్యాసాదానందమయ ఆత్మా బ్రహ్మేతి గమ్యతే. యత్ప్రాక్తమన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతి తత్త్వాదానందమయస్వాప్యముఖ్యాత్మత్వమితి, నాసౌ దోషః, ఆనందమయస్య సర్వాంతరత్వాత్. ముఖ్యమేవ హ్యత్తానముపదిదిక్షు శాస్త్రం లోకబుద్ధిమనుసరదన్నమయం శరీరమనాత్తానమత్యంతమూఢానామాత్మత్వేన ప్రసిద్ధమనూద్య మూషానిషిక్తద్రుతతామ్రాదిప్రతిమావత్తతోఽస్తరం తతోఽస్తరమిత్యేనం పూర్వేణ పూర్వేణ సమానముత్తరముత్తరమనాత్తానమాత్మేతి గ్రాహయత్ప్రతిపత్తిసాకర్యావేక్షయా సర్వాంతరం ముఖ్యమానందమయమాత్తానముపదిదేశేతి శ్లిష్టతరం యథా అరుంధతీదర్శనే బహ్వీష్వపి తారాస్వముఖ్యాసు అరుంధతీషు దర్శితాసు యా అంత్యా ప్రదర్శ్యతే సాముఖ్యైవారుంధతీభవతి, ఏవమిహాప్యానందమయస్య సర్వాంతరత్వాన్ముఖ్యమాత్మత్వం. యత్ప్రియాదీనాం శరస్త్యాదికల్పనానుపపన్నా ముఖ్యస్వాత్మన ఇత్యతీతానంతరోపాధిజనితా హి సా న స్వాభావికీత్యదోషః. శారీరత్వమప్యానందమయస్వాన్నమయాదిశరీరపరంపరయా ప్రదర్శ్యమానత్వాన్న పునస్సాక్షాదేవ శారీరత్వం సంసారివత్. తస్మాదానందమయః పరవవాత్తా.

మత్వాహ—నాసావితి. సర్వాంతరత్వంనశ్రుతమిత్యాశంక్య తతోఽన్యస్యామక్షేప్తస్య సర్వాంతరత్వమితి వివృణోతి—ముఖ్యమితి. లోకబుద్ధిమితి. తస్యాఃస్థూలగ్రాహితామనుసరదిత్యర్థః. తామ్రస్య మూషాకారత్వవత్ ప్రాణస్య దేహాకారత్వం దేహేన సామాన్యం తథా మనఃప్రాణాకారం తేన సమమిత్యాహ—పూర్వేణేతి. అతీతోయోఽనంతర ఉపాధిర్విజ్ఞానకోశస్తత్రుతా సావయవత్వకల్పనా శరీరేణ జ్ఞేయత్వాచ్ఛరీరత్వమితి లింగద్వయం దుర్బలం, అతః సహాయాభావాదభ్యాససర్వాంతరత్వాభ్యాం వికారసన్నిధేర్బాధ ఇతి భావః.

కిం వా అన్నమయాదివత్ బ్రహ్మణోఽర్థాంతరం జీవ ఇతి విశయే, అర్థాంతరమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆనందమయః పరమాత్మైవ. కుతః, అభ్యాసాత్ ఆనందశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యేవ బహుకృత్వోఽభ్యాసాదిత్యర్థః. ౧౨

సూ. వికారశబ్దాన్నేతి చేన్నప్రాచుర్యాత్. ౧౩.

అత్రాహ—నానందమయః పరమాత్మా భవితుమర్హతి. కస్తాత్? వికారశబ్దాత్ ప్రకృతివచనాదయమన్యశ్శబ్దో వికారవచనస్సమధిగతః ఆనందమయ ఇతి మయటో వికారార్థత్వాత్. తస్మాదన్న మయాదిశ బ్దవద్వికారవిషయఏవాయమానందమయశబ్దఇతి చేత్, న. ప్రాచుర్యా ర్థేఽపి మయటః స్మరణాత్. 'తత్ప్రకృతవచనే మయ'డితి హి ప్రచురతా యామపి మయట్ స్మర్యతే. యథా 'అన్నమయోయం యజ్ఞ' ఇత్యన్న ప్రచుర ఉచ్యతే, ఏవమానందప్రచురం బ్రహ్మ ఆనందమయశబ్దేనో చ్యతే. ఆనందప్రచురత్వం చ బ్రహ్మణో మనుష్యత్వాదారభ్యోత్తర స్తిన్నుత్తరస్తిక స్థానే శతగుణ ఆనంద ఇత్యుక్త్వా బ్రహ్మానందస్య నిర తిశయత్వానధారణాత్. తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థే మయట్॥

సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. ౧౪.

ఇతశ్చ ప్రాచుర్యార్థే మయట్. యస్మాదానంద హేతుత్వం

౧౩. వికారార్థకమయటః శ్రుతిస్సహాయ ఇత్యాశంక్య మయటః ప్రాచుర్యే ఽపి విధానాన్వైపమిత్యాహ—వికారేత్వాదినా. 'తత్ప్రకృతవచనే మయ'డితి తదితి ప్రథమాసమర్థాచ్ఛబ్దాత్ ప్రాచుర్యవిశిష్టస్య ప్రకృత్యర్థస్య ప్ర ప్రతస్య వచనేఽభిధానే గమ్యమానే మయట్ప్రత్యయో భవతీతి సూత్రార్థః. అత్ర వచనగ్రహణాత్ ప్రకృతస్య ప్రాచుర్యవైశిష్ట్యసిద్ధిః, తాదృశస్య లోకే మయటోఽభిధానాత్ యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. అత్ర హ్యన్నం ప్రచురమస్మిన్నిత్యస్సశబ్దః ప్రథమాసమర్థః తస్మాన్మయటో యజ్ఞస్య ప్రకృత్యర్థాన్న ప్రాచుర్యవాచీ దృశ్యతే న శుద్ధప్రకృతవచన ఇతి ధ్యేయం.

౧౪. సూత్రస్థశ్చశబ్దోఽనుక్తసముచ్చయార్థ ఇతి మత్వా న్యాచప్తే—ఇత

సన్యానందమయశబ్దస్య వికారార్థత్వాదిత్యాశంక్యాహ—

న బ్రహ్మ ఆనందమయశబ్దితం. ఖతః, వికారశబ్దాత్ వికారార్థకమయట్ ప్రత్య యాత్, బ్రహ్మణాచ్చానందవికారత్వానుపపత్తేః ఇతి చేత్, న; కస్తాత్, ప్రాచుర్యాత్ ప్రకృతే మయట ఆనందప్రాచుర్యవాచకత్వాదిత్యర్థః.

మయటః ప్రాచుర్యార్థకత్వే హేత్వంతరమాహ—

తమానందం ప్రతి 'ఏష హ్యేవానందయాతి' ఇతి బ్రహ్మణో హేతుత్వవ్యవ

బ్రహ్మణో వ్యవదిశతి శ్రుతిః—‘ఏష హ్యేవానందయాతీతి ఆనంద తీయత్యర్థః. యోహ్యన్యాయానందయతి సప్రచురానంద ఇతి ప్రసిద్ధం భవతి. యథా లోకే యోఽన్యేషాం ధనికత్వమాపాదయతి సప్రచుర ధన ఇతి గమ్యతే తద్వత్. తస్మాత్ప్రాచుర్యాధ్దేఽపి మయటస్సంభవా దానందమయః పర ఏవాత్మా.

సూ. మాం త్ర వర్ణికమేవ చ గీయతే. ౧౫.

ఇతశ్చానందమయః పర ఏవాత్మాయస్తాత్ ‘బ్రహ్మవిదాపాక్షితి పర’ మిత్యుపక్రమ్య ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే’త్యస్మిన్తంత్రే యద్బ్రహ్మప్రకృతం సత్యజ్ఞానానంతవిశేషణైర్నిర్ధారితం, యస్తాదాకాశాది క్రమేణ స్థావరజంగమాని భూతాన్యజాయంత, యచ్చభూతాని సృష్ట్వా తాన్యసుప్రవిశ్య గుహాయామవస్థితం సర్వాంతరం, యస్య విజ్ఞానాయనో్యంతరఆత్మై అతి ప్రకాంతం తస్మాం త్ర వర్ణికమేవ బ్రహ్మేహ గీయతే—‘అనో్యంతర ఆత్మానందమయః’ ఇతి. మంత్రబ్రాహ్మణయోశ్చై కాథత్వం యుక్తం అవిరోధాత్, అన్యథా హి ప్రకృతహేనాప్రకృత ప్రక్రియే స్యాతాం, న చాన్న మయాదిభ్య ఇవానందమయాదనో్యంతర

శ్చేతి. తచ్చానుక్తం బ్రహ్మనందస్య నిరతిశయత్వావధారణం పూర్వముక్తం.

౧౫. ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే లింగముక్త్వా ప్రకరణమాహ—మాం త్రేతి యస్తాదేవం ప్రకృతం తస్మాత్సాంత్ర వర్ణికమేవ బ్రహ్మ ఆనందమయవాక్యే గీయత ఇతి యోజనా. నను మంత్రోక్తమేవాత్ర గ్రాహ్యమితి కుతో నిర్బంధస్తతాహ—మం త్రేతి. బ్రాహ్మణస్య మంత్రవ్యాఖ్యానత్వాదుపాయత్వమస్తి మంత్రస్తూపేయః తదిద ముక్తం. అవిరోధాదితి. తయోరుపాయోపేయభావేనావిరోధాదిత్యర్థః. తద్వ్యాన్న మయాదీనామపి మాం త్ర వర్ణికబ్రహ్మత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—న చేతి. కించ భృగవే దేశాత్ ఆనందమయః పర ఏవేత్యర్థః.

ఇతశ్చానందమయః పర ఏవేత్యాహ—

‘బ్రహ్మవిదాపాక్షితి పరం’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ’ ఇత్య స్మిన్తంత్రే యత్ సత్యాద్యాత్మకం సర్వాంతరం జ్ఞేయత్వేనోక్తం, తత్ మాం త్ర

ఆత్మాభిధీయతే ఏతన్నిష్ఠైః చ 'సైహ భార్గవీ వారుణీ విద్యా'
'ఆనందో బ్రహ్మైతివ్యజానా' దితి. తస్మాదానందమయః పర ఏవాత్మా.
సూ. నేతరోఽనుపపత్తేః. ౧౬.

ఇతశ్చానందమయః పర ఏవాత్మా నేతరః. ఇతర ఈశ్వరాదన్య
స్సంసారి జీవ ఇత్యర్థః. న జీవ ఆనందమయశ్చైవాభిధీయతే. కస్తాత్?
అనుపపత్తేః. ఆనందమయం హి ప్రకృత్య శ్రూయతే—'సోఽకామయత
బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదగ్ సర్వ
మస్మజత యదిదం కించే' తి. తత్ర ప్రాకృరీరాద్యుత్పత్తేరభిధ్యానం
పృజ్యమానానాం వికారాణాం సప్తరవ్యతిరేకస్సర్వవికారసృష్టిశ్చ న
సతస్మాదాత్మనోఽన్యత్రోపపద్యతే.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ. ౧౭.

ఇతశ్చ నానందమయస్సంసారి యస్మాదానందమయాధికారే
రసోఽవై సః రస్గ్గోహ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి' తి జీవానందమయా
భేదేన వ్యపదిశతి. న హి లబ్ధేన లబ్ధవోఽభవతి. కథం తద్వ్యాత్మైన్వే

ప్రాక్తావరుణేనోపదిష్టా భృగువల్లీ పంచమపర్యాయస్థానందే ప్రతిష్ఠితా తతః స్థాన
గ్రాయేన తదేకార్థబ్రహ్మవజ్ఞ్యా ఆనందమయే నిష్ఠేత్యాహ—ఏతన్నిష్ఠేవేతి.

౧౬. స ఈశ్వరః తపః సృష్ట్యై లోచనమతప్యత కృతవానిత్యర్థః. అభిధ్యానం
గామనా, బహుస్యామిత్యవ్యతిరేకః.

౧౭. అధికారే ప్రకరణే, స ఆనందమయో రసః. నను లబ్ధలబ్ధవ్యభావే
వ్యభేదః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—నహి లబ్ధేవేతి. నను లబ్ధలబ్ధవ్యయోరేకదస్యా

ర్జికం బ్రహ్మైవ 'ఆనందమయః' ఇతి బ్రహ్మణే గీయతే, మంత్రబ్రహ్మణయోరైకార్థ్యా
త్యర్థః.

ఇతశ్చానందమయః పరో న జీవ ఇత్యాహ—

ఈశ్వరాదితరో జీవో నానందమయః. కుతః, అనుపపత్తేః 'సోఽకామయత
సం స్యాం ప్రజాయేయేతి' ఇత్యాదిశ్రూయమాణస్య సృష్టేః ప్రాక్ కామయితృత్వ
వ్యవృత్తకర్త్యాదేరనుపపత్తేరిత్యర్థః.

ప్రవృత్తిః ఆత్మలాభాన్న పరం విద్యతోఽతి చ శ్రుతిస్సృతి, యావతా నల
 బైవ లబ్ధివ్యో భవతిత్యుక్తం? బాధం. తథాప్యత్ననోఽప్రచ్యుతాత్మ
 భావస్యైవ సత స్తత్వానవబోధనిమిత్తోమిథ్యైవ దేహాదివ్వనాత్మస్వాత్మ
 త్వనిశ్చయో తాకికో దృష్టః. తేన దేహాదిభూతస్వాత్మనోఽప్యత్నా
 ఽనన్యిష్టోఽన్వేష్యవ్యోఽలభ్యో లబ్ధివ్యోఽశ్రుతశ్శ్రోతవ్యోఽమతో
 మంతవ్యోఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతవ్య ఇత్యాదిభేదవ్యవదేశ ఉపపద్యతే.
 ప్రతిషిధ్యత ఏవ తు పరమార్థతస్సర్వజ్ఞాత్వపరమేశ్వరాదనోఽన్యో రప్రా
 శ్లోతా వా 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే' త్యాదినా పరమేశ్వర స్త్వవిద్యా
 కల్పితాచాచురీరాత్మర్తురోఽభిక్తుర్విజ్ఞానాఖ్యాదన్యః, యథా మాయా
 విసశ్చర్చ్యఖద్గధరాత్ సూత్రేణాకాశమధిరోహతస్సవీచ మాయావీ
 పరమార్థయాపా భూమిష్టోఽన్యః. యథా వా ఘటాకాశాదుపాధిపరి

వశ్యకత్వే శ్రుతిస్సృతిోర్వాదసన్న్యసిత్వాశంకతే—కథమితి. యావతా యతః
 త్వయేష్యుక్తం అతః శ్రుతిస్సృతి కథమిత్త్యన్వయః. ఉక్తాంశమంగీకరోతి—బాధ
 మితి. కర్త్యాత్మనవివాత్తనాలభ్యతోఽక్షిబాధోఽభేదాదిత్యాశంక్య కల్పితభేదాన్న
 బాధ ఇత్యాహ—తథాపీతి. అభేదేఽపీత్యర్థః. తాకికః భ్రమః ఆత్మనః స్వాజ్ఞానజ
 భ్రమేణ దేహాద్యభిన్నస్య భేదభ్రాంత్యా పరమాత్మనో జ్ఞేయత్వాద్యుక్తిత్యర్థః. అన్వే
 ష్యవ్యో దేహాదివికృతయా జ్ఞేయః విపేక్షానేన లబ్ధవ్యః సాక్షాత్కారవ్యః తదర్థం
 శ్రోతవ్యః విజ్ఞానం నిదిధ్యాసనం సాక్షాత్కారో వా శ్రుత్యంతరస్థానువాదాదపాన
 రుక్త్యం. నను భేదస్సత్త్వవీవాస్తు తత్రాహ—ప్రతిషిధ్యత ఇతి. అత ఈశ్వరాద్ద్రష్టా
 జీవోఽనోఽన్యాస్తీతి చేత్ జీవాభేదాదీశ్వరస్వాపి మిథ్యాత్వం స్యాదత ఆహ—పర
 మేశ్వరఇతి. అవిద్యాప్రతిబింబత్వేన కల్పితాజ్ఞేవాచ్యిస్తాత్ర ఈశ్వరః పృథగస్తీతి న
 మిథ్యాత్వం. కల్పితస్వాధిష్ఠానాభేదేఽవ్యధిష్ఠానస్య తతో భేదాదిత్యత్ర దృష్టాంత
 మాహ—యథేతి. సూత్రారూఢః స్వలోఽపి మిథ్యా న జీవ ఇత్యరుచ్యా భేదమాత్ర
 మిథ్యాత్వే దృష్టాంతమాహ—యథావేతి. నను సూత్రబలాద్భేదస్సత్యిత్విత్యత ఆహ—

ఇతశ్చ నానందమయో జీవ ఇత్యాహ—

'రసో వై సః రసగోప్యోవాయం లబ్ధానందీ భవతి' ఇతి లబ్ధులబ్ధవ్యత్వేన
 జీవానందమయయోరేవేదేన వ్యవదిత్యమానత్వాదిత్యర్థః.

శాస్త్రీ శాస్త్రం. 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేనాత్మ్యేననిరుక్తేన
 నిలయనేభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే అథ సోభయం గతో భవతి
 యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం
 భవతీ' తి. ఏతదుక్తం భవతి—యదైతస్మిన్నానందమయే అల్పమవ్యంత
 రమతాదాత్మ్యస్వరూపం వశ్యతి తదా సంసారభయాన్న నివర్తతే
 యదాత్మ్యేతస్మిన్నానందమయే నిరంతరం తాదాత్మ్యేన ప్రతితిష్ఠతి,
 తదా సంసారభయాన్నివర్తత ఇతి. తచ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే ఘటతే
 న ప్రధానపరిగ్రహే జీవపరిగ్రహే వా; తస్మాదానందమయః పర
 మాత్మైతి సిద్ధం. ఇదంత్యహ వక్తవ్యం—'స వా ఏష పురుషోన్నరస
 మయః తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్ అన్యోఽంతర ఆత్మా ప్రాణ
 మయః తస్మాదన్యోఽంతర ఆత్మా మనోమయః తస్మాదన్యోఽంతర ఆత్మా
 విజ్ఞానమయ' ఇతి చ వికారార్థే మయట్పువాహే సత్యానందమయ
 ఏవ కస్మాదర్థజరతీయన్యాయేన కథమివ మయటః ప్రాచుర్యార్థత్వం
 స్థూలప్రపంచకూస్యే ఆత్మసంబంధ్యాత్మ్యం లింగశరీరం తద్రూపితే నిరుక్తం శబ్దశక్యం
 తద్భిన్నే, నిశ్చేషలయస్థానం నిలయనం మాయా తహ్చన్యే, బ్రహ్మణ్యభయం యథా
 స్యాత్తథా యదైవ ప్రతిష్ఠాం మనసః ప్రకృష్టాం వృత్తిమేష విద్వాక్ లభతే అథ
 తదైవ అభయం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఉత్ ఆపి ఆరమల్పం అల్పమవ్యంతరం
 భేదం యదైవైష నరః వశ్యతి అథ తదా తస్య భయమితి యోజనా. ఇదం వృత్తి
 కారమతం దూషయతి—ఇదం త్వితి. ఇహ పరన్యాభ్యాసాయాం వికారార్థకే మయటి
 బుద్ధిస్థే సత్వకస్తాత్కారణం వినా ఏకప్రకరణస్థస్య మయటః భూర్వం వికారార్థ
 కత్వం, అంతే ప్రాచుర్యార్థకత్వమిత్యర్థజరతీయం కథమివ కేన దృష్టాంతేన ఆశ్రియత
 తదాత్మనా యోగః తద్యోగః తద్భావాపత్తిః ముక్తిః తం, 'యదా హ్యేవైష ఏత
 స్మిన్నదృశ్యేనాత్మ్యేననిరుక్తే' ఇత్యాదిశాస్త్రం శాస్త్రీ; తస్మాన్నానందమయో జీవః,
 కింతు పరమాత్మైవేత్యర్థః.

ఇదం త్వేకదేశిమతం. భగవత్పాదీయమతే త్వేవం సూత్రయోజనా—

ఆనందమయోభ్యాసాత్. ఈక్షత్వధికరణే ముఖ్యేక్షణాత్ బ్రహ్మనిర్ణయే గాణ
 ప్రాయపాతస్యానిశ్చాయకత్వం యథా, న తథేహాధారత్వావయవత్వయోః పుచ్చశబ్ద
 లక్షకత్వసామ్యాదవయవప్రాయపాతస్యానిశ్చాయకత్వమస్తితి తేనాస్య ప్రత్యుదా

అన్యథా ప్రకృత్యే

బ్రహ్మవిషయత్వం చాశ్రీయత ఇతి. మాంత్రివర్ణిక బ్రహ్మధికారాదితి
చేన్న. అన్నమయాదీనామపి తర్హి బ్రహ్మత్వప్రసంగః. అత్రాహ—
యుక్తమన్నమయాదీనామ బ్రహ్మత్వం తస్మాత్తస్మాదాంతరస్యాంతరస్యాన్య
స్యాన్యస్యాత్త్వన ఉచ్యమానత్వాత్. ఆనందమయాత్తు న కశ్చిదన్యోఽ-
న్తర ఆత్మోచ్యతే. తేనానందమయస్య బ్రహ్మత్వం, అన్యథా ప్రకృత
హానాఽప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాదితి. అత్రోచ్యతే.—యద్యప్యన్నమ
యాదిభ్య ఇవ ఆనందమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మేతి న శ్రూయతే, తథాపి
నానందమయస్య బ్రహ్మత్వం; యత ఆనందమయం ప్రకృత్యశ్రూయతే—
'తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్షః ప్రమోద ఉత్తరః
పక్షః ఆనంద ఆత్మా బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే' తి. తత్ర యద్భృష్టేహ
మంత్రివర్ణే ప్రకృతం 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే' తి తదిహ 'బ్రహ్మ
పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'త్యుచ్యతే. తద్విజ్ఞాపయిషయైవ అన్నమయాదయ
ఆనందమయాంతాః పంచకోశాః కల్ప్యంతే. తత్ర కుతః ప్రకృతహానా

ఇతీదం వక్ష్యమిత్త్యన్వయః. ప్రశ్నం మత్వా శంకతే—మాంత్రితి. స్ఫుటముత్తరం.
కిమాంతర ఇతి న శ్రూయతే కింవా వస్తుతోఽప్యాంతరం బ్రహ్మ న శ్రూయత ఇతి
వికల్పస్య అద్యమంగీకరోతి— అత్రోచ్యతే యద్భృషీతి. వికారప్రాయపాతానుగృహీత
మయత్ శ్రుతేః సావయవత్వలింగాచ్చేత్యాహ—తథాపితి. ఇష్టార్థస్య దృష్ట్యా జాతం
సుఖం ప్రియం, స్మృత్యాఽఽమోదః, సచాభ్యాసాత్ ప్రకృప్తః ప్రమోదః, ఆనందస్తు
కారణం. బింబచైతన్యమాత్మా, శిరఃపుచ్ఛయోర్ద్వయకాయః బ్రహ్మ శుద్ధమితి శ్రుత్యర్థః.
ద్వితీయం ప్రత్యాహ—తత్ర యదితి. యన్తంత్రే ప్రకృతం గుహానిహితత్వేన
సర్వాంతరం బ్రహ్మ తదిహ పుచ్ఛవాక్యే బ్రహ్మశబ్దాత్పృత్యభిజ్ఞాయతే తస్మైవ విజ్ఞా
వశేచ్ఛయా పంచకోశరూపా గుహాః ప్రపంచితాః, తత్ర తాత్పర్యం నాస్తీతి వస్తుం
కల్ప్యంత ఇత్యుక్తం. ఏవం పుచ్ఛవాక్యే ప్రకృతస్వప్రధానబ్రహ్మవశే నతి న ప్రకృత
హరణసంగతిః. ఫలం త్వథస్తాదభిహితం. 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా' ఇత్యత్ర కిమానంద
మయావయవత్వేన బ్రహ్మోచ్యతే, ఉత స్వప్రధానత్వేనేతి సంజేహ, అవయవత్వే
నేతి పూర్వః పక్షః, సిద్ధాంతస్తు—సామ్రానందమయశబ్దేన ఆనందమయవాక్యార్థబ్రహ్మ
పుచ్ఛమిత్త్యత్ర త్యిబ్రహ్మశబ్ద ఉపలబ్ధ్యతే; స స్వప్రధానబ్రహ్మవరః. నతః, అభ్యాసాత్
తస్మైవ 'అనన్మేవ స భవతి' ఇతి శ్లోకే అభ్యస్యమానత్వాదిత్యర్థః.

ప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగః. నన్వానందమయస్వావయవత్వేన 'బ్రహ్మ
పుచ్చం ప్రతిష్ఠే'త్యుచ్యతే. అన్నమయాదీనామివేదం పుచ్చం ప్రతి
ష్ఠేత్వాది, తత్ర కథం బ్రహ్మణః స్వప్రధానత్వం శక్యం? విజ్ఞాతుం
ప్రకృతత్వాదితి బ్రూమః. నన్వానందమయావయవత్వేనాపి బ్రహ్మణి
విజ్ఞాయమానేన ప్రకృతత్వం హేయతే అనందమయస్య బ్రహ్మత్వాదితి
అత్రోచ్యతే—తథా సతి తదేవ బ్రహ్మానందమయః ఆత్మావయవీ తదేవ
చ బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠావయవఇత్యసామంజస్యం స్యాత్. అన్యతరపరి
గ్రహేతు యుక్తం బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠేత్యత్రైవ బ్రహ్మనిర్దేశ ఆశ్ర
యితుం బ్రహ్మశబ్దసంయోగాన్నానందమయవాక్యే బ్రహ్మశబ్దసంయో
గాభావాత్. అపి చ బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠేత్యుక్తేదముచ్యతే—'తద
ప్యేష శ్లోకో భవతి అసన్నేవ స భవతి అసద్భూత్యాతి వేద చేత్ అస్తి
బ్రహ్మాతి చేదేద్వద సంతమేనం తతో విదు'రితి. అస్తింశ్చ శ్లోకే అనను
కృప్యానందమయం బ్రహ్మణ ఏవ భావాభావవేదనయోర్ధణదోషాభి
ధానాద్దమ్యతే బ్రహ్మ పుచ్చం ప్రతిష్ఠేత్యత్ర బ్రహ్మణ ఏవ స్వప్రధాన
త్వమితి. న చానందమయస్వాత్తనో భావాభావశంకా యుక్తా స్రియ

హానాది దోష ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణః ప్రధానత్వం పుచ్చశ్రుతివిరుద్ధమితి శంకతే—
నన్వితి. అత్ర బ్రహ్మశబ్దాత్ ప్రకృతస్వప్రధానబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానే సతి పుచ్చశబ్ద
విరోధప్రాప్తావేశస్త్విన్వాక్యే ప్రథమచరమశ్రుతశబ్దయోరాద్యస్యానుబంజాతవిరో
ధినో బలీయస్తాత్ పుచ్చశబ్దేన ప్రాప్తగుణత్వస్య బాధ ఇతి మత్వాహ—ప్రకృత
త్వాదితి. ప్రకరణస్యాన్యథాసీద్ధిమాహ—నన్వితి. ఏకనైర్వివ గుణత్వం ప్రధానత్వం చ
విరుద్ధమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. తత్ర విరోధనిరాసాయాన్యతరస్త్విన్వాక్యే బ్రహ్మ
స్వీకారే పుచ్చవాక్యే బ్రహ్మ స్వీకార్యమిత్యాహ—అన్యతరేతి. వాక్యకేహప్రైవ
మిత్యాహ—అపిచేతి. తత్రత్ర బ్రహ్మణి శ్లోకోఽపీత్యర్థః. పుచ్చశబ్దస్యగతిం వృచ్ఛతి—

యత్తు పుచ్చశబ్దస్వావయవవరత్వమితి తత్రాహ—వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న
ప్రాచుర్యాత్. వికారశబ్దాత్ అవయవవరపుచ్చశబ్దాత్ తత్ప్రమానాధికరణబ్రహ్మశబ్దో
న స్వప్రధానబ్రహ్మవర ఇతి చేత్, న; ప్రాచుర్యాత్ అవయవప్రాయప్రయోగాత్
పుచ్చమిత్యుచ్యతే; నావయవవివక్షయా. అతః ప్రతిష్ఠాసమభివ్యాహారాత్ పుచ్చశబ్ద
స్యాధారవరతయా స్వప్రధానత్వేన బ్రహ్మోచ్యత ఇత్యర్థః.

మోదాదివిశేషణస్య ఆనందమయస్య సర్వలోక ప్రసిద్ధత్వాత్. కథం పునఃస్వప్రధానం సద్బ్రహ్మ ఆనందమయస్య పుచ్చత్వేన నిర్దిశ్యతే బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠేతి. నైష దోషః. పుచ్చపత్తుచ్చం ప్రతిష్ఠాపరాయణం ఏకనీడం లౌకికస్యానందజాతస్య బ్రహ్మానంద ఇత్యేతదనేన వివక్ష్యతే నావయవత్వం. 'ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రముపజీవంతి' తి శ్రుత్యంతరాత్. అపి చానందమయస్య బ్రహ్మత్వే ప్రియాద్యవయవత్వేన సవిశేషం బ్రహ్మభృత్యవగంతవ్యం. నిర్విశేషం తు బ్రహ్మ వాక్యశేషే శ్రూయతే వాఙ్మనసయోరగోచరత్వాభిధానాత్, 'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్' న విభేతి కుతశ్చ'నేతి అపిచ ఆనంద ప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖా

కథం పునరితి. త్వయాపి పుచ్చశబ్దస్య ముఖ్యార్థో వత్తుమశక్యః బ్రహ్మణ ఆనందమయ లాంగూలత్వాభావాత్ పుచ్చవృష్టిలక్షణాయాం చాధారత్వలక్షణాయుక్తా ప్రతిష్ఠాపదయోగాత్, బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థలాభాచ్చ. త్వత్పక్షే బ్రహ్మపదస్యాప్యవయవలక్షకత్వాదిత్యాహ—నైష దోష ఇతి. పుచ్చమిత్యాధారత్వమాత్రముక్తం ప్రతిష్ఠేత్యేకనీడత్వం ఏకం ముఖ్యం నీడం అధిష్ఠానం సోపాదానస్య జగత ఇత్యర్థః. నను వృత్తికారణామపి తైత్తిరీయకవాక్యం బ్రహ్మణి సమన్వితమిద్యం, తత్ర కిమదాహరణభేదేనేత్యాశంక్యాహ—అపి చేతి. యత్ర సవిశేషత్వం తత్ర వాఙ్మనసగోచరత్వమితి వ్యాప్తేరత్ర వ్యాపకాభావోక్త్యా నిర్విశేషముచ్యత ఇత్యాహ—నిర్విశేషమితి. నివర్తంతే అశక్తా ఇత్యర్థః. సవిశేషస్య మృషాత్వాదభయం చాయుక్తం, అతో నిర్విశేషజ్ఞానార్థం పుచ్చవాక్యమేవోదాహరణమితి భావః. ప్రాచుర్యార్థకమయటాసవిశేషోక్త్యా నిర్విశేషశ్రుతిబాధ ఉక్తః. దోషాంతరమాహ—అపి చేతి. ప్రత్యయార్థత్వేన ప్రధా

ఇతశ్చ పుచ్చశబ్దస్యాధారపరత్వమిత్యాహ—తద్దేతుప్యవదేశాచ్చ. తస్య బ్రహ్మణః స్వవికారజాతం ప్రతి హేతుత్వేన 'ఇదం సర్వమసృజత' ఇతి వాక్యే వ్యవదేశా దిత్యర్థః.

ఇతశ్చ పుచ్చవాక్యే బ్రహ్మ స్వప్రధానమిత్యాహ—మాంత్రి వర్ణికమేవ చ గీయతే. యతే 'సత్యం జ్ఞానమనంతం' ఇత్యాదిమంత్రవర్ణప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ, తదేవ 'బ్రహ్మ పుచ్చం' ఇతి బ్రహ్మణవాక్యే స్వప్రధాన్యేన గీయతే మంత్రబ్రహ్మణయోరైకార్థ్యాదిత్యర్థః.

వీప్రీయస్వమపి గమ్యతే ప్రాచుర్యస్య లోకే ప్రతియోగ్యత్వాత్వాపేక్ష
త్వాత్. తథా చ సతి 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్య
ద్విజానాతి స భూమే' తి భూమ్ని బ్రహ్మణి తద్వ్యతిరిక్తాభావశ్రుతి
రుపమధ్యేత ప్రతిశరీరం చ ప్రియాదిభేదాదానందమయస్య భిన్నత్వం
బ్రహ్మ తు న ప్రతిశరీరం భిద్యతే 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ'
త్వానంత్యశ్చుతే, 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వ
భూతాంతరాత్తే' తి శ్చుత్యంతరాత్. న చానందమయస్యాభ్యాస
శూన్యతే ప్రాచుర్యకార్యమాత్రమేవ హి సర్వత్రాభ్యస్యతే—'య
దేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ నైషానందస్య మీమాగ్నా భవతి
ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న విభేతి కుతశ్చ'నేతి 'ఆనందో బ్రహ్మేతి
వ్యజానా' యతి చ. యది చానందమయశబ్దస్య బ్రహ్మవిషయత్వం
నిచ్చితం భవేత్తత ఉత్తరేష్వానందమాత్రప్రయోగేష్వప్యానంద
మయాభ్యాసః కల్పేత, న త్వానందమయస్య బ్రహ్మత్వమస్తి ప్రియ
శిరస్త్యాదిభిర్హేతుభిరిత్యవోచామ, తస్మాచ్ఛ్చుత్యంతరే 'విజ్ఞానమానందం

సస్య ప్రాచుర్యస్య ప్రకృత్యర్థో వికేషణం, వికేషణస్య యః ప్రతియోగీ విరోధి
కస్యాలపత్వమపేక్షతే యథా విప్రమయో గ్రామ ఇతి శూద్రాలపత్వం. అస్తు తో దోష
స్తత్రాహ—తథా చేతి. ప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యేత్వయం దోషో నాస్తి, ప్రచురప్రకాశ
స్థువిలేత్యత్ర తమసోఽల్పస్యావ్యభానాత్ పరం త్వానందమయపదస్య ప్రచురానందే
లక్షణాదోషస్యాదితి మంతప్యం. కించ భిన్నత్వాద్భటపన్న బ్రహ్మతేత్యాహ—ప్రతి
శరీరమితి. సన్యభ్యస్యమానానందపదం లక్షణయానందమయపరమిత్యభ్యాససిద్ధిరిత్యత
ఆహ—యది చేతి. ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే సిద్ధి తే సత్యానందపదస్య తత్పరత్వజ్ఞానా
దభ్యాససిద్ధిః, తల్నిర్ధౌ తన్నిర్ణయ ఇతి పరస్పరాశ్రయ ఇతి భావః. ఆయమభ్యాసః
శుచ్ఛబ్రహ్మణ ఇత్యాహ—తస్మాదితి. ఉపసంక్రమణం బాధః. నను 'స య ఏవంవిది'తి

నను శుచ్ఛవాక్యే ఆనందమయః స్వప్రధానత్వేన ప్రతిపాద్యః కిం న స్యాది
త్యత ఆహ—నేతరోఽనుపపత్తేః. ఇతర ఆనందమయోఽత్ర న ప్రతిపాద్యః, ప్రియా
దిమత్తేనాగ్రిమవాశోక్తసప్తత్వాద్యనుపపత్తేరిత్యర్థః.

ఇతత్వానందమయోఽత్ర న ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ—భేదవ్యవదేశాచ్చ. 'రసం
హ్యేవాయం లబ్ధానందీ భవతి' ఇత్యానందమయ బ్రహ్మణోర్లబ్ధి లబ్ధవ్యత్వేన రూపేణ
భేదవ్యవదేశాదిత్యర్థః.

బ్రహ్మే' త్యానందప్రాతిపదికస్య బ్రహ్మణి ప్రయోగదర్శనాత్ 'యదేష
ఆకాశ ఆనందో న స్యా' దితి బ్రహ్మవిషయః ప్రయోగో న త్యానంద
మయాభ్యాస ఇత్యవగంతవ్యం. య స్వయం మయడంతస్యైవానంద
శబ్దస్యాభ్యాసః 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'తి న తస్య
బ్రహ్మవిషయత్వమస్తి వికారాత్తనామేవాన్న మయాదీనామనాత్మనా
ముపసంక్రమితవ్యానాం ప్రవాహే పఠితత్వాత్. నన్వానందమయస్యో
పసంక్రమితవ్యస్యాన్న మయాదివద బ్రహ్మత్వే సతి నైవ విదుషో బ్రహ్మ
ప్రాప్తిః ఫలం నిర్దిష్టం భవేత్. నైష దోషః. ఆనందమయోఽసంక్రమణ
నిర్దేశేనైవ విదుషః పుచ్చప్రతిష్ఠాభూత బ్రహ్మప్రాప్తేర్నిర్దిష్టత్వాత్ 'తద
ప్యేష శ్లోకోభవతి యతో వాచో నివర్తంత'ఇత్యాదినా చ ప్రపంచ్య
మానత్వాత్. యత్త్వానందమయసన్నిధానే'సాఽకామయతబహుస్యాం
ప్రజాయేయేతి' తీయం శ్రుతిరుదాహృతా, సా 'బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠే'

బ్రహ్మవిదం ప్రకమ్యోపసంక్రమణవాక్యేన ఫలం నిర్దిశ్యతే తత్తస్యాబ్రహ్మత్వేన సిద్ధ్య
తీతి శంకతే—నన్వితి. ఉపసంక్రమణం ప్రాప్తిత్యంగీకృత్య విశిష్టప్రాప్త్యక్త్యా విశేషణ
ప్రాప్తిః ఫలమిత్యాహ—నైష దోష ఇతి. ఇహనేన కోకానాం బాధస్తది సిద్ధాంతే
బాధావధిప్రత్యగానందలాభోఽర్థాదుక్తః ఉత్తరశ్లోకేన స్ఫుటీకృత ఇత్యాహ—తద
పీతి. తదపేక్షత్వాదితి. కామయితృపుచ్చబ్రహ్మవిషయత్వాదిత్యర్థః యదుక్తం పంచమ
స్థానస్థత్వాదానందమయే బ్రహ్మవల్లీ సమాప్తా భృగువల్లీవదితి తత్రాహ—యత్త్వీతి.
యాత్త్విత్యర్థః. మమత్వ్యుత్థ్యా సావయవత్వాదిలింగేన చ స్థానం బాధ్యమితి భావః.
గోచరాచిక్రమా గోచరత్వాభావః. పూర్వమిక్షతేః సంశయాభావాదితి యుక్త్యా
ప్రాయశాతో న నిశ్చయక ఇత్యుక్తం. తద్వి అత్ర పుచ్చపదస్యాధారవయవయో
ర్లక్షణాసామ్యత్ సంశయోఽస్తీత్యవయవప్రాయశాతోనిశ్చయక ఇతి పూర్వాధికరణ
సిద్ధాంతయుక్త్యాభావేన పూర్వపక్షయతి—పుచ్చశబ్దాదితి. తథా చ ప్రత్యుదాహరణ
సంగతిః పూర్వపక్షే సగుణోపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్గుణప్రమితిః ఫలం, పేదాంతవాక్య

నను 'ఆనందో బ్రహ్మ' ఇత్యుక్త త్యానందస్య బ్రహ్మత్వాదానందమయస్యాపి
బ్రహ్మత్వమనుమిత ఇత్యుక్త ఆహ—కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. కామ్యుత ఇతి
కామః ఆనందః తస్య బ్రహ్మత్వదర్శనాత్ న అనుమానేన ఆనందమయస్యాపి బ్రహ్మత్వ
మపేక్షితవ్యం, వికారార్థమయవ్యధానాదిత్యర్థః.

త్యనేన సన్నిహితతరేణ బ్రహ్మణా సంబధ్యమానానానందమయస్య
 బ్రహ్మతాం బోధయతి తదపేక్షత్వాచ్చోత్తరగ్రంథస్య 'రసో వై సః'
 ఇత్యాదేర్నానందమయవిషయతా. నను 'సోఽకామయతే' తి బ్రహ్మణి
 పుల్లింగనిర్దేశో నోఽపద్యతే. నాయం దోషః. 'తస్మాద్వా ఏతస్మా
 దాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యేత్ర పుల్లింగేనాప్యాత్మశబ్దేన బ్రహ్మణః
 ప్రకృతత్వాత్. యా తు 'భార్గవీ వారుణీ విద్యా ఆనందో బ్రహ్మేతి
 వ్యజానా'దితి తస్యాం మయడశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్యాద్యశ్రవణాచ్చ
 యుక్తమానందస్య బ్రహ్మత్వం. తస్మాదణుమాత్రమపివిశేషమనాశ్రిత్య
 న స్వత ఏవ ప్రియశిరస్త్యాది బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే, న చేహ సవిశేషం
 బ్రహ్మ ప్రతిపిపాదయిషితం వాఙ్మనసగోచరాతిక్రమణశ్చతే. తస్మా
 దన్నమయాదిష్వివానందమయేఽపి వికారార్థ ఏవ మయద్విజ్ఞేయో న
 ప్రాచుర్యాఢ్యః. సూత్రాణి త్వేపం వ్యాఖ్యేయాని 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం
 ప్రతిప్లేత్యత్ర కిమానందమయస్యానయవత్వేన వివక్ష్యతే బ్రహ్మ, ఉత
 స్వప్రధానత్వేనేతి, పుచ్ఛశబ్దాదవయవత్వేనేతి ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే-

సమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః స్ఫుటా ఏవ, సూత్రస్థానందమయవదేన
 తద్వాక్యస్థం బ్రహ్మపదం లక్ష్యతే, విక్రియతేఽనేనేతి వికారోఽవయవః. ప్రాయా
 వత్తిరితి. అవయవక్రమస్య బుద్ధా ప్రాప్తిరిత్యర్థః. అత్ర హి ప్రకృతస్య బ్రహ్మణో
 జ్ఞానార్థం కోశాః పక్షిత్వేన కల్ప్యంతే నాత్ర తాత్పర్యమస్తి, తత్రానందమయస్యాపి
 అవయవాంతరోక్త్యనంతరం కస్యింశ్చిత్తుచ్చే ఏకత్వే ప్రకృతం బ్రహ్మ పుచ్ఛవదే
 నోక్తం తస్యానందమయాధారత్వేనావశ్యం ఏకత్వత్వాదిత్యర్థః. * తద్ధేతువ్యవదేశాచ్చ
 తస్య బ్రహ్మణిర్వర్వకార్యహేతుత్వవ్యవదేశాత్ ప్రియాదివిశిష్టత్వాకారణానందమ
 యస్య జీవస్య కార్యత్వాత్తం ప్రతి శేషత్వం బ్రహ్మణో న యుక్తమిత్యర్థః.
 *మాంక్రవర్ణికమేవ చ గీయతే * 'బ్రహ్మవిదాపన్నేతి చర' మితి, యస్య జ్ఞానాన్తుక్తి
 రుక్తా యచ్చ 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ'తి మంత్రోక్తం బ్రహ్మ తదత్తైవ పుచ్ఛ

ఇతోఽపి నానందమయోఽత్ర ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ—అస్మిన్నస్య చ
 తద్యోగం కాస్తి. అస్మిన్ పుచ్ఛవాక్యోక్తే బ్రహ్మణి, ప్రబుద్ధస్య అస్య ఆనందమయస్య
 'యదా హ్యేష—' ఇతి కాస్త్రం తద్యోగం తద్భావవత్తిం కాస్తి; అతోఽత్రానంద

ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ * ఆనందమయ ఆత్మేత్యత్ర బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠేతి స్వప్రధానమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే. అభ్యాసాత్. 'అసన్నేవ స భవతీ' త్యస్తిన్నిగమనశ్లోకే బ్రహ్మణ ఏవ కేవలస్యాభ్యస్యమాన త్వాత్. * వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ * వికారశబ్దేనావ యవశబ్దోఽభిప్రేతః. పుచ్చమిత్యవయవశబ్దాన్న స్వప్రధానత్యం బ్రహ్మణ ఇతి యదుక్తం తస్య పరిహారో వక్తవ్యః. అత్రోచ్యతే. నాయం దోషః ప్రాచుర్యాదవ్యవయవశబ్దోపపత్తేః. ప్రాచుర్యం ప్రాయా పత్తిరవయవప్రాయే వచనమిత్యర్థః. అన్నమయాదీనాం హి శిర ఆదిషు పుచ్చాంతేషు అవయవేషామక్షయ ఆనందమయస్యాపి శిర ఆదీన్యవయ వాంతరాణ్యుక్త్వా అవయవప్రాయాపత్త్యా 'బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠే' త్యాహ నావయవవివక్షయా యత్కారణమభ్యాసాదితి స్వప్రధా నత్యం బ్రహ్మణస్సమర్థితం. * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ * సర్వస్య హి వికార జాతస్య సానందమయస్య కారణత్వేన బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే 'ఇదగ్ సర్వ మసృజత యదిదం కించేతి, న చ కారణం సద్బ్రహ్మ స్వవికారస్యానంద మయస్య ముఖ్యయా వృత్త్యా అవయవ ఉపపద్యతే. అపరాణ్యపి సూత్రాణి యథాసంభవం పుచ్చవాక్యనిర్దిష్టనైవ బ్రహ్మణ ఉపపాద కాని ద్రష్టవ్యాని.

వాక్యే గీయతే బ్రహ్మపదసంయోగాత్, నానందమయవాక్య ఇత్యర్థః. 'నేతరోఽనువ పత్తేః' ఇతర ఆనందమయో జీవోఽత్ర న ప్రతిపాద్యః సర్వసప్తృత్వాద్యనుపపత్తే రిత్యర్థః. 'భేదవ్యపదేశాచ్చ.' అయమానందమయో బ్రహ్మరసం లభ్యానందీ భవతీతి, భేదోక్తేశ్చ తస్మాప్రతిపాద్యతేత్యర్థః. ఆనందమయో బ్రహ్మ తైత్తిరీయకపంచమస్థాన స్థత్వాత్. భృగువల్లీస్థానందపదిత్యాశంక్యాహ—'కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా'. కా మ్యుత ఇతి కామ ఆనందః తస్య భృగువల్ల్యాం పంచమస్థ బ్రహ్మత్వద్వప్తేరానందమయ స్యాపి బ్రహ్మత్వానుమానాపేక్షా న కార్యా, వికారార్థకమయద్విరోధాదిత్యర్థః. భేద వ్యపదేశశ్చేత్సగుణం బ్రహ్మత్ర వేద్యం స్వాదిత్యాశంక్యాహ—'అస్మిన్నస్య చ తద్యో గం కాస్తి.' గుహానిహితత్వేన ప్రతీచి 'సవిక' ఇత్యుపసంహృతే పుచ్చవాగ్బోధేబ్రహ్మ ణ్యహమేవ పరంబ్రహ్మేతి ప్రబోధవత ఆనందమయస్య 'యదాహి'తి కాస్త్రం బ్రహ్మ భావం కాస్తి, అతో నిర్గుణబ్రహ్మైక్యజ్ఞానార్థం జీవభేదానువాద ఇత్యభిప్రేత్యాహ— ఆపరాణ్యపీతి. ఇతి వస్తాధికరణమ్.

మయస్యాప్రతిపాద్యత్వాత్ పుచ్చబ్రహ్మేవ స్వప్రధానం నిర్వికేషం క్షేయమితిసిద్ధమ్.

సూ. అంత స్తద్ధర్మోపదేశాత్. ౨౦.

ఇదమామ్నాయతే—“అథ య ఏషోఽంతరాది త్యేహిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్శక్తుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువక్షప్తప్రయథా కప్యాసం పుండరీకమేవ మక్షిణీ. తస్యోదితి నామ, ఏష సర్వేభ్యః పాప్తభ్య ఉదిత ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్తభ్యో యఏవం వేదే” త్యధిచైవతం. అథా ధ్యాత్వమపి—‘అథ య ఏషోఽంతరక్షిణీ పురుషో దృశ్యతే’ ఇత్యాది. తత్ర సంశయః—కిం విద్యాకర్తాతి శయః శాత్వాప్రాప్తార్హః కశ్చిత్సంసారి సూర్యమండలే చక్షుషి చ ఉపాస్యత్యేన శ్రూయతే, కిం వా నిత్యసిద్ధః సరమేశ్వర ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తం? సంసారితి. కుతః? యావత్త్వశ్రవణాత్. ఆదిత్యపురుషే తావద్ధిరణ్యశ్శక్తురిత్యాదిరూపముదాహృతం. అక్షిపురుషేఽపి తదేవాదిదేశేన

౨౦. అంత స్తద్ధర్మోపదేశాత్. ఛాందోగ్యవాక్యముదాహరణి—అథ య ఇతి. అథేత్యుపాస్తిప్రారంభార్థః. హిరణ్మయో జ్యోతిర్వికారః, పురుషః పూర్ణోఽపి మూర్తి మాయాపానకైర్వైశ్యతే. మూర్తిమాహ—హిరణ్యేతి. ప్రణఖో నఖాగ్రం తేన సహ త్యభిధావాత్. శేత్రయ్యోకేషమాహ—తస్యేతి. కపేర్మర్మటస్య ఆసః పుచ్చభాగోఽత్యంతలేజస్వీ తత్త్వల్యం పుండరీకం యథా దీప్తిమదేవం తస్య పురుషస్యాక్షిణీ సప్రోవికసికరక్తాంభోజనయన ఇత్యర్థః. ఉపాసనార్థమాదిత్యమండలం స్థానం రూపం చోక్త్వా నామ కరోతి—తస్యోదితి. ఉన్నామ నిర్వక్తి—న ఇతి. ఉదిత ఉద్గతః సర్వపాప్తా స్పృష్ట ఇత్యర్థః. నామజ్ఞానఫలమాహ—ఉదేతి హేతి. దేవతాస్థానం ఆదిత్య మధికృతోస్యాస్త్యైక్యనంతరమాత్మానం దేహమధికృత్యాపి తదుక్తిరిత్యాహ—అథేతి. పూర్వత్ర బ్రహ్మపదమానందపదాభ్యాసశ్చేతి ముఖ్యత్రితయాదిబహుప్రమాణమకాన్నిర్గుణనిర్ణయవద్రూపవత్త్వాదిబహుప్రమాణవశాజ్ఞేవో హిరణ్మయ ఇతి పూర్వసిద్ధాంత దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వముత్పన్నతః సిద్ధనిర్గుణసమన్వయస్యాపవాదార్థం పూర్వపక్షయతి—సంసారితి. అత్ర పూర్వోక్తరపక్షయోగ్యేవ బ్రహ్మణోరుపాస్తిః ఫలం, అక్షిణీ

ఇత్థం పూర్వసిద్ధస్యైకేవ బ్రహ్మసమన్వయోపవాదకమిదమాహ—

పూర్వత్ర బ్రహ్మపదం, ఆనందమయపదం, ఆనందాభ్యాసశ్చేతి ముఖ్యత్రితయాత్మకబహుప్రమాణమకాత్ నిర్వికేవ బ్రహ్మనిర్ణయో యథా, తథా రూపవత్త్వాది

ప్రాప్యతే తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపమితి. న చ పర
మేశ్వరస్య రూపవత్త్వం యుక్తం అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమితి శ్రు
తే. ఆధారత్వశ్రవణాచ్చ 'య ఏషోంతరాదిత్యే య ఏషోంతరక్షిణీ'తి.
న హ్యనాధారస్య స్వమహిమ ప్రతిష్ఠస్య సర్వవ్యాపినిః పరమేశ్వరస్యా
ధార ఉపదిశ్యేత. 'స భగవః కన్తిక్ ప్రతిష్ఠితః ఇతి 'స్వేమ హిమ్నా'తి
'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః' ఇతి చ శ్రుతి భవతః. విశ్వరూపరూపాదా
శ్రుతేశ్చ. 'స ఏష యే చాముష్టాత్పరాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవ
కామానాం చేత్యాదిత్యపురుషస్యైశ్వర్యమరూపాదా 'స ఏష యే చైత
స్సాదర్శాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చేత్యక్షి
పురుషస్య. న చ పరమేశ్వరస్య మరూపాదావదైశ్వర్యం యుక్తం. 'ఏష
సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం
లోకానామసంభేదాయేత్యవిశేషశ్రుతే. తస్మాన్నాక్ష్యాదిత్యయోరం
తః పరమేశ్వర ఇత్యేవం. ప్రాప్తే బ్రూమః. 'అంతస్తద్ధర్మోపదేశాది'తి 'య
ఏషోంతరాదిత్యే య ఏషోంతరక్షిణీ'తి చ శ్రూయ మాణః పురుషః పర

ఇత్యాధారశ్రవణాచ్చ సంసారీతి సంబంధః. శ్రుతిమాహ—స ఏష ఇతి. ఆదిత్యస్థః
పురుషః, అముష్టాదాదిత్యాదూర్ధ్వగా యే కేచన లోకాస్తేషామిశ్వరో దేవభోగానాం
చేత్యర్థః. స ఏషోంతక్షిణః పురుష ఏకస్సాదక్షిణోఽధస్తనాయే లోకాః యే చ మనుష్యకా
మాభోగాస్తేషామిశ్వర ఇతి మరూపాదా శ్రూయతే. అతః శ్రుతేశ్చ సంసారీత్యర్థః. ఏష
సర్వేశ్వర ఇత్యవిశేషశ్రుతేరితి సంబంధః. భూతాధిపతిర్వయః, భూతపాల ఇంద్రాదిశ్చ
ఏష ఏష. కించ జలానామసంకరాయ లోకే విధారతో యథా సేతురేషమేషాం
లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం మరూపాదాహేతుత్వాత్ సేతురేష ఏష, అతస్సర్వేశ్వర
ఇత్యర్థః. సూత్రం వ్యాచక్షే—య ఏష ఇతి. యద్యప్యేకస్మిన్వాక్యే ప్రథమశ్రుతాను
సారణచరమం సేయం, తథాప్యత్ర ప్రథమం శ్రుతం రూపవత్త్వం నిష్ఫలం ధ్యానార్థ
మిశ్వరే సేతుం శక్యం చ సర్వపాప్తాసంగిత్యసారాత్పాదికం తు సఫలం జీవే సేతు

బహుప్రమాణవశాత్ సంసారీ హిరణ్యయః పురుషోఽస్తివీతి పూర్వసిద్ధాంతయుక్త్యా
పూర్వపక్షోక్త్యానాత్ తేనాస్య దృష్టాంతసంగతిః. ఫలంతు పూర్వోక్తరహితయోరపరపర
బ్రహ్మోపాస్తిరేవేతి ద్రవ్యవ్యం. ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—'అథ య ఏషోంతరాది
త్యే హిరణ్యయః పురుషః...' ఇత్యాది. తత్రకిమయం పురుషో విద్యాకర్తృత్వయోగవశాత్

మేశ్వర ఏవ న సంసారి. కుతః? తద్ధర్మోపదేశాత్. తస్య హి పరమేశ్వరస్య
 ధర్మా ఇహోపదిష్టాః తద్యథా—‘తస్యోదితి నామేతి శ్రావయిత్వా ‘త
 స్యాదిత్యపురుషస్య నామ ‘స ఏష సర్వేభ్యః పాప్తభ్య ఉదిత’ ఇతి సర్వ
 పాప్తాపగమేన నిర్వక్తి, తదేవ చ కృతనిర్వచనం నామాక్షిపురుషస్యా
 పృథివిశతే ‘యన్నామ తన్నామేతి. సర్వపాప్తాపగమశ్చ పరమాత్మన
 ఏవశ్రూయతేయ ఆత్మాఽపహతపాప్తేత్యాదౌ. తథా ‘చాక్షుషే పురుషే
 ‘నైవ ఋతృతానిమ తదుక్థం తద్యజుస్తద్భుష్టే’ త్యైక్యామాద్యాత్మ
 కతాం నిర్ధారయతి సాచ పరమేశ్వరస్యోపపద్యతే సర్వకారణత్వాత్
 సర్వాత్మకత్వోపపత్తేః. పృథివ్యగ్న్యద్యాత్మకే చాధిదైవతమృక్సామే
 వాక్సాన్తాద్యాత్మకే చాధ్యాత్మమనుక్రమ్యాహ—‘తస్య ఋక్స సామ
 చ గేష్టా’దిత్యధిదైవతం. తథాధ్యాత్మమపి ‘యావముష్య గేష్టా తాగే
 మశక్యం చేతి ప్రబలం న చ ‘సహ వై దేవాన్ పాపం గచ్ఛతీ’తి శ్రుతేరాదిత్యజీవ
 స్యాపి పాప్తాస్పృశ్యత్వమితి వాచ్యం. శ్రుతేఽథునా కర్తానధికారిణాం దేవానాం క్రియ
 మాణపాప్తాసంబంధే తత్ఫలాస్పృశ్యే వా తాత్పర్యాత్. తేషాం సందితపాపాభావే
 ‘క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతీ’త్యయోగాదిత్యభిప్రేత్యాహ—సర్వపాప్తాపగమశ్చ
 పరమాత్మన ఏవేతి. సార్వాత్మమాహ—తథేతి. అత్ర తచ్ఛబ్దైక్యాక్షుషః పురుష
 ఉచ్యతే. ఋగాద్యపేక్షయా లింగవృత్తయః. ఉక్థం శస్త్రవిశేషః. తత్సాహచర్యాత్
 సామస్తోత్రం ఉక్థాదన్యచ్ఛస్త్రం ఋగుచ్ఛతే, యజుర్వేదో యజుః, బ్రహ్మత్రయో
 వేదా ఇత్యర్థః—పృథివ్యగ్న్యద్యాత్మక ఇతి. అధిదైవతమృక్ పృథివ్యంతరిక్షద్యునక్ష
 త్రాదిత్యగతశుక్లభారూపా పంచవిధా శ్రుత్యుక్తా, సామచ-అగ్నివాయ్వాదిత్యచంద్రా
 దిత్యగతాతికృష్ణరూపముక్తం పంచవిధం. అధ్యాత్మం తు ఋక్ వాక్ సుక్షుప్త్యైక్యాత్మీ
 శుక్లభారూపా చతుర్విధా, సామ చ ప్రాణచ్ఛాయాత్మమనోఽక్షిగతానిలరూపం
 చతుర్విధముక్తం. ఏవం క్రమేణ ఋక్సామే అనుక్రమ్యాహ శ్రుతిః—తస్మైతి. యా
 సర్వాత్మక ఋక్సామాత్మకౌ గేష్టావముష్యాదిత్యస్థస్య తావేవాక్షిస్థస్య గేష్టా పర్వణీ
 త్యాప్తిప్రాతర్కర్షః కల్పితస్సంసారి, ఉత నిత్యసిద్ధః పరమేశ్వర ఇతి సందేహ, సంసారితి
 పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—‘య ఏహోఽంతరాదిత్యే...’ ‘య ఏహోఽంతరక్షిణీ...’
 ఇతి చ శ్రూయమాణః పరమేశ్వర ఏవ, న సంసారి. కుతః, తద్ధర్మోపదేశాత్, తస్య
 పరమేశ్వరస్య యే సర్వపాప్తరాహిత్యాదిధర్మాః తేషామస్మిన్నావృక్తే ఉపదేశాత్.

ష్టా'వతి. తచ్చ సర్వాత్మకత్వే సత్యేనోపపద్యతే. 'తద్యథమే వీణాయాం గాయంత్యేతం త్వేన తే గాయంతి తస్మాత్తే ధనసనయ' ఇతి చ లోకేక్ష్యపి గానేషు అన్వైస గీయమానత్వం దర్శయతి. తచ్చ పరమేశ్వరపరిగ్రహ ఏవ ఘటతే. "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవవా, తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోఽంశసంభవ" మితి భగవద్గీతాదర్శనాత్. లోకకామేశితృత్వమపి నిరంకుశం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరం గమయతి. యత్కూక్తం హిరణ్యశ్శత్రుత్వాదిరూపవత్త్వశ్రవణం పరమేశ్వరే నోపపద్యత ఇత్యత్ర బ్రూమః. స్వాత్పరమేశ్వరస్యాపీచ్ఛావశాన్తామాయం రూపం సాధకానుగ్రహార్థం "మాయా ఘోషా మయా సృష్టా యన్తాం పశ్యసి నారద, సర్వభూతగుణైర్మ్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి"తి స్మరణాత్. అపి చ యత్ర నిరస్తసర్వవిశేషం పారమేశ్వరం రూపముపదిశ్యతే భవతి తత్ర శాస్త్రం 'అశబ్దమస్పర్శ మరూపమవ్యయ'మిత్యాది. సర్వకారణత్వాత్తు వికారధర్తైరపి కైశ్చిద్విశిష్టః పరమేశ్వర ఉపాస్యత్వేన నిద్దిశ్యతే 'సర్వకర్తా సర్వకామస్సర్వ గంధస్సర్వరస' ఇత్యాదినా. తథా హిరణ్యశ్శత్రుత్వాదినిర్దేశోఽపి భవిష్యతి. యదప్యాధారశ్రవణాన్న పరమేశ్వర ఇతి. అత్రోచ్యతే-స్వమ

ఇత్యర్థః. తచ్ఛేతి. ఋక్సామగేష్ఠత్వమిత్యర్థః. సర్వగానగేయత్వం లింగాంతరమాహ—
తద్య ఇతి. తత్తత్ర లోకే ధనస్య సనిర్లాభో యేహం తే ధనసనయో విభూతిమంత
ఇత్యర్థః. సను లోకే రాజానో గీయంతే నేశ్వర ఇత్యత్ర ఆచా—యద్యదితి. పశువిత్తా
దిర్విభూతిః, శ్రీః కాంతిః, ఉజ్జితత్వం బలం తద్యుక్తం సత్త్వం రాజాదికం మదంశ
ఏవేత్యుక్తే ప్రధానమిశ్వరస్వైవేత్యర్థః. నిరంకుశమనన్యాధీనం, ఏహ విచిత్రరూపా
మూర్తిరాయా వికృతిత్వాన్తాయామయా సృష్టేత్యర్థః. యదుక్తమశబ్దమిత్యాదివాక్యం
తజ్జేయపరమిత్యాహ—అపి నేతి. తర్హి రూపం కుతః? తత్రాహ—సర్వేతి. యత్ర
తూపాస్యత్వేనోచ్యతే తత్రేత్యధ్యాహృత్య సర్వకారణత్వాత్వాప్తం రూపవత్త్వం 'సర్వ
కర్తౌ' త్యాదిశ్రుత్యా నిద్దిశ్యత ఇతి యోజనా. మర్యాదావదైశ్వర్యమిశ్వరస్య సేత్యుక్తం
హిరణ్యశ్శత్రుకేకాదికం తు మాయకం పరమేశ్వరస్య లోకానుగ్రహార్థముపపద్యత ఇత్య
విరోధః. తస్మాదత్యుచిత్యయారంతః పరమేశ్వర ఏవేత్యర్థః.

హిమస్తతిష్ఠస్యాప్యాధారవిశేషఃపదేశ ఉపాసనార్థో భవిష్యతి సర్వ
గతత్వాద్భ్రష్టాణో వ్యోమవత్సర్వాంతరత్వోపపత్తేః ఐశ్వర్యమర్యా
దాశ్రవణమప్యధ్యాత్వాధిదైవతవిభాగావేక్షణముపాసనార్థమేవ. తస్మా
త్పురమేశ్వర ఏవ అత్యుచిత్యయోరంతరుపదిశ్యతే.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః. ౨౧

అస్తీ చాపిత్యాదిశరీరాభిమానిభ్యో జీవేభ్యోఽన్య ఈశ్వరో
ఽంతర్యామి 'య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదంతరో యమాదిత్యో న
వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమంతరో యమయత్యేష త
అత్తాంతర్యామ్యమృత' ఇతి శ్రుత్యంతరే భేదవ్యపదేశాత్. తత్ర
'హ్యదిత్యాదంతరో యమాదిత్యో న వేదే'తి వేదితురాదిత్యాద్విజ్ఞా
నాత్తనోఽన్యోఽంతర్యామితి స్పష్టం నిర్దిశ్యతే స ఏవేహాప్యంతరాదిత్యే
పురుషో భవేతుమ్నతి శ్రుతిసామాన్యాత్. తస్మాత్పురమేశ్వర ఏవే
హోపదిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

నిరాకరోతి—ఐశ్వర్యేతి. అధ్యాత్వాధిదైవతధ్యానయోర్విభాగః పృథక్పరిమాణః,
తదవేక్షణమేవ న త్రైశ్వర్యస్య పరిచ్ఛేదార్థమిత్యర్థః.

౨౧. నను ఉపాసోపదేశే నోపాస్తివిధేర్విధేయక్రియాకర్తృణోర్వివక్ష్యాదివదస్య
తస్మిన్ధిర్వాచ్యేత్వాశంక్యాహ—భేదేతి. ఆదిత్యజీవాదీశ్వరస్య భేదోక్తేః శ్రుత్యంతరే
జీవాదస్య ఈశ్వరస్సిద్ధ ఇతి సూత్రార్థమాహ—అస్తీతి. ఆదిత్యే స్థితరశ్చినిరాసార్థమా
దిత్యాదంతర ఇతి. జీవం నిరస్యతి—యమితి. అశరీరస్య శకం నియంతృత్వం తత్రాహ—
యస్మేతి. అంతర్యామిపదార్థమాహ—య ఇతి. తస్యానాత్మత్వనిరాసాయాహ—
ఏవత ఇతి. తే తవ స్వరూపమిత్యర్థః. ఆదిత్యాంతరత్వశ్రుతేః సమానత్వాదిత్యర్థః. తస్మా
త్పురవివాదిత్యాదిస్థానగత ఉద్గీర్ణే ఉపాస్య ఇతి సిద్ధం. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

కించ—ఆదిత్యాత్మోరంతః శ్రూయమాణః పురుషః ఆదిత్యశరీరాభిమానినో జీవా
దస్యః. మతః, భేదవ్యపదేశాత్, ఆదిత్యశరీరాభిమానినో జీవాదన్యస్య పరమాత్మనోఽంత
ర్యామికయా 'య ఆదిత్యే తిష్ఠన్...' ఇత్యాద్యంతర్యామిబ్రహ్మణే తయోర్భేదవ్యపదేశ
ాత్. అత్రాప్యంతరశబ్దశ్రుత్యా తత్ప్రకృతిజ్ఞానాత్పురమేశ్వర వివాత్సాదిత్యయో
రూపాస్య ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. ఆకాశస్తల్లింగాత్ ౨౨. ఆర్యవిద్యా పరిషత్

ఛాందోగ్యే ఇదమామనంతి—‘అస్యలోకస్య కాగతిరిత్యా కాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత ఇత్యాకాశం ప్రత్యస్తం యంత్యాకాశోహ్యేవైభ్యోజ్యాయానాకాశః పరాయణమితి తత్ర సంశయః. కిమాకాశశబ్దేన పరం బ్రహ్మ భిదీయతే, ఉత భూతాకాశమితి, కుతస్సంశయః? ఉభయత్ర ప్రయోగదర్శనాత్. భూతవిశేషే తావత్సుప్రసిద్ధో లోకవేదయోరాకాశశబ్దః బ్రహ్మణ్యపి క్వచిత్ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యత్ర వాక్యశేషవశాదసాధారణగుణశ్రవణాద్వానిధారితం బ్రహ్మ భవతి యథా ‘యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యా’దితి. ‘ఆకాశో హవై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్భ్రష్టే’తి చైవమాదౌ, అతస్సంశయః. కిం పునరత్ర యుక్తం? భూతాకాశమితి కుతః? తద్ధి ప్రసిద్ధతరేణ ప్రయోగేణ శీఘ్రం బుద్ధిమారోహతి. న చాయమాకాశశబ్ద ఉభయోస్సాధారణశ్శక్తో విజ్ఞాతుం. అనేకార్థత్వప్రసంగాత్. తస్మాద్భ్రష్టాణి గౌణవచాకాశశబ్దో భవితుమర్హతి, విభుత్వాదిభిర్బహుభిర్ధర్మైస్సదృశమాకాశేన

౨౨. భవతు రూపవత్త్వాదిదుర్బలలింగానాం పాపాన్సృత్యాదిభిరవ్యభిచారిబ్రహ్మలింగైరన్యథానయనం, ఇహత్వాకాశపదశ్రుతిః లింగాద్బలీయసీతి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే ప్రత్యాహ—ఆకాశస్తల్లింగాదితి. ఛాందోగ్యవాక్యముదాహరణి—ఇదమితి. కాలావతో బ్రహ్మణో జైవలిం రాజానం పృచ్ఛతి, అస్య పృథివీలోకస్య చాన్యస్య చ క ఆధార ఇతి. రాజా బ్రూతే—ఆకాశఇతిహేతి. యదేష ఆకాశ ఆనందఇత్యానందత్వస్యాసాధారణస్య శ్రవణాదాకాశో బ్రహ్మాత్మవధారితం. ఆకాశో హవై నామేకశ్రుత తద్భ్రష్టేతి వాక్యశేషాదితి విభాగః. నిర్వహితా ఉత్పత్తిస్థితి హేతుః, లేనామరూపే, యదంతరా యస్మాద్భిన్నే యత్ర కల్పితత్వేన మధ్యేస్త ఇతి

నను పూర్వత్రాప్యభిచరితాపహతపాన్త త్యాదిబ్రహ్మలింగేన రూపవత్త్వాదికమన్యథా నీతం యథా, న తథేహ లింగాదాకాశశబ్దశ్రుతిరన్యథా నేతుం శక్యా; తస్మా బలవత్త్వాదిత్యత ఆహ—

పూర్వేణాన్య ప్రత్యుదాహరణసంగతిః. ఫలం తు పూర్వవత్. భూతాకాశ

బ్రహ్మభవతి, న చ ముఖ్యసంభవే గౌణార్థగ్రహణమర్హతి, సంభవతి చేహ ముఖ్యస్యైవాకాశస్య గ్రహణం నను భూతాకాశపరిగ్రహే వాక్య శేషో నోపపద్యతే 'సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇత్యాదిః. నైష దోషః భూతాకాశస్యాపి వాయ్వాది క్రమేణ కారణత్వోపపత్తేః. విజ్ఞాయతేహి—'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయః వాయోరగ్ని' రిత్యాది. జ్యాయస్త్వ పరాయణత్వే అపి భూతాంతరావేక్షయోపపద్యేతే భూతాకాశస్య. తస్మాదాకాశశబ్దేన భూతాకాశస్య గ్రహణమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. ఆకాశస్తల్లింగాత్. ఆకాశశబ్దేనేహ బ్రహ్మణో గ్రహణం యుక్తం. కుతః? తల్లింగాత్. పరస్య హి బ్రహ్మణ ఇదం లింగం 'సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇతి. పరస్మాద్ధి 'బ్రహ్మణో భూతానాముత్పత్తిరితి వేదాంతేషు మర్యాదా. నను భూతాకాశస్యాపి వాయ్వాది క్రమేణ కారణత్వం దర్శితం. సత్యం దర్శితం. తథాపి మూల కారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిగ్రహేదాకాశాదేవేత్వపరధారణం సర్వాణీతి చ భూతవిశేషణం నానుకూలం స్యాత్. తథా 'ఆకాశం స్రవ్యస్తం యంతీతి బ్రహ్మలింగం 'ఆకాశో హ్యేవైభోజ్య జ్యాయానాకాశః పరాయణ' మితి చ జ్యాయస్త్వపరాయణత్వే. జ్యాయస్త్వం హ్యనావేక్షికం పరమాత్మ న్యేవైకస్మిన్నాత్మనా తం 'జ్యాయాకృతిర్నివాన్య జ్యాయానంత వాఙ్ః. ఆత్ర పూర్వపక్షే భూతాకాశాత్తనోద్గీర్ణోపాస్త్యి, సిద్ధాంతే బ్రహ్మత్వనేతి ఫలం. ఉపాస్త్యే సుష్టబ్రహ్మలింగవాక్యసమన్వయోక్తేరాపాదం శ్రుత్యాదిసంగతయః సుష్టవశ్ర భాష్యం. తేజఃప్రభృతిషు వాయ్వాదేరపి కారణత్వాదేవకారశ్రుతిబాధః. సర్వశ్రుతేశ్చాకాశాతిర్క్తవిషయత్వేన సంకోచస్సాగ్రిదిత్యాహ—సత్యం దర్శితమితి. బ్రహ్మణస్తు సర్వాత్మకత్వాత్తస్మాదేవ సర్వమితి శ్రుతియ్యుక్తేతి భావః. తథా సర్వలయా ధారకత్వం నిరతిశయమహత్త్వం స్థితావపి పరమాశ్రయత్వమిత్యేతాని సుష్టాని బ్రహ్మ లింగానీత్యాహ—తథా ఆకాశమిత్వాదినా. రాతేర్ధనస్య దాతుః. రాతిరితి పాతే

దృష్ట్యా ఉద్గీర్ణోపాస్త్యి, సిద్ధాంతే బ్రహ్మదృష్టేతి ద్రష్టవ్యం. ఛాందోగ్య శ్రుత్యే—'అస్య లోకస్య కాగతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ' ఇత్యాది. తత్ర

బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దః 'ఆకాశో హవై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితే' త్యాదా. తథాకాశపర్యాయవాచినామపి బ్రహ్మణి ప్రయోగో దృశ్యతే—'ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమక యస్మిన్ దేవా అధివిశ్వే నిషేదుః' 'సైషా భార్యవీ వాసుణీ విద్యా పరమే వ్యోమకప్రతిష్ఠితా' 'ప్రాణో బ్రహ్మ ఓం కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ ఖం పురాణ' మితి చైవమాదా. వాగ్యోపక్రమేఽపి వర్తమానస్యాకాశశబ్దస్య వాక్యశేషసకాద్యుక్తా బ్రహ్మవిషయత్వావధారణా. 'అగ్నిరధీతేనువాక' మితి పి వాగ్యోపక్రమగతోఽప్యగ్నిశబ్దో మాణవకవిషయో దృశ్యతే. తస్మాదాకాశశబ్దం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్.

సూ. అత ఏవ ప్రాణః. ౨౩.

ఉద్గీఢే—'ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయతే' త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి తస్య తత్పర్యాయాణాం చ బ్రహ్మణి ప్రయోగప్రాచుర్యాదితి భావః. అక్షరే హుటస్థే వ్యోమక వ్యోమ్ని బ్రహ్మణి ఋచో వేదాః సంతి ప్రమాణత్వేన యస్మిన్నక్షరే విశ్వేదేవా అధిష్ఠితా ఇత్యర్థః. ఓంకారః కం సుఖం బ్రహ్మ ఖం వ్యాభక మిత్యుపాసీత శ్రుత్యంతరప్రయోగమాహ—ఖంపురాణమితి. వ్యాఖ్యనాదిబ్రహ్మేత్యర్థః. 'కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ఛాందోగ్యం, 'ఓంఖం బ్రహ్మ ఖం పురాణ'మితి బృహదారణ్యకమితి భేదః. కించ తత్రైవ ప్రథమానుసారేణోత్తరం నేయం యత్ర తన్నేతుం శక్యం యత్ర త్వశక్యం తత్రోత్తరానుసారేణ ప్రథమం నేయమిత్యాహ—వాక్యేతి. తస్మాదుపాస్యే బ్రహ్మణి వాక్యం సమన్వితమిత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి. ఇత్యుప్తమాధికరణమ్.

౨౩. ఆకాశవాక్యోక్తన్యాయం తదుత్తరవాక్యేఽదిదిశతి—అత ఏవ ప్రాణః ఉద్గీఢ ప్రకరణమిదమితి జ్ఞాపనార్థమద్గీఢ ఇతి భాష్యపదం ఉద్గీఢప్రకరణే శ్రూయత ఇత్యన్వయః. కల్పిద్వపిశ్చాక్రయణః ప్రస్తోతరమువాచ, హే ప్రస్తోతః యా నామసుగ్రహాయ వికన్యా ఆకాశశ్రుతేర్బాధస్య యుక్తత్వాత్. 'ఆకాశో హ్యేవైభ్యః ...' ఇతి శ్రుత్యంతరాచ్చ ఆకాశశబ్దకం బ్రహ్మవాత్రోద్గీఢే ఉపాస్యమితి సిద్ధమ్.

ఆకాశన్యాయమన్యత్రాదిదిశతి—

అత్రాదిదేశత్వాత్పృథక్సంగతిర్నాపేక్షితా. యద్వా పూర్వమాకాశశ్రుతే

హవా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి, ప్రాణమభ్యుజ్జహతే, సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్యేతి. తత్ర సంశయనిర్ణయా పూర్వవదేవ ద్రష్టవ్యో. 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మనః ప్రాణస్య ప్రాణ' మితి చైవమాదౌ బ్రహ్మవిషయః ప్రాణశబ్దో దృశ్యతే; వాయువికారే తు ప్రసిద్ధతరో లోకవేదయోరత ఇహ ప్రాణశబ్దేన కతరస్యోపాదానం యుక్తమితి భవతి సంశయః. కిం పునరత్ర యుక్తం? వాయువికారస్య పంచవృత్తే ప్రాణస్యోపాదానం యుక్తం తత్ర హి ప్రసిద్ధతరః ప్రాణశబ్ద ఇత్యవోచామ. నను పూర్వవదిహాపి తల్లింగాద్భిప్రక్షణ ఏవ గ్రహణం యుక్తం. ఇహాపి హి వాక్యశేషే భూతానాం సంవేశనోద్దమనం పారమేశ్వరం కర్తృ ప్రతీయతే. న ముఖ్యేఽపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్దమనస్య దర్శనాత్. ఏవం హ్యమ్నాయతే—'యదా వై పురుషస్సృషితి ప్రాణం తర్హి వాగమ్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః, స యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయంత' ఇతి. ప్రత్యక్షం చైతత్.—స్వాపకాలే ప్రాణవృత్తావసరిలుప్య మానాయా మింద్రియచృత్తయః పరిలుప్యంతే, ప్రబోధకాలే చ పునః

దేవతా ప్రస్తావం సామభక్తిమనుగతాధ్యానార్థం తాం చేదజ్ఞాత్వా మమ విదుషో నికటే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే పతిష్యతీతి, తతో భీతస్సృక్ పప్రచ్ఛ కతమా సాదేవ తేతి. ఉత్తరం, ప్రాణ ఇతి. 'ప్రాణమభిలక్ష్య సమ్యగ్నిశంతి లీయంతే తమభిలక్ష్యోజ్జహతే ఉత్పద్యంతఇత్యర్థః. అతిదేశత్వాత్పుర్వవత్సంశయాదిద్రష్టవ్యమిత్యుక్తం వివృణోతి—ప్రాణేతి. మన ఉపాధికో జీవః, ప్రాణేన బ్రహ్మణా బధ్యతే సుషుప్తావేకీభవతి ప్రాణస్య వాయోః ప్రాణం ప్రేరకం తస్య సత్తాస్ఫూర్తిప్రదమాత్మానం యే విదుస్తే బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః. పూర్వేణ గతార్థత్వాత్పుంభక్తుస్త్రం వ్యర్థమితి శంకతే—నను పూర్వవదితి. అధికాశంకానిరాసార్థమతిదేశసూత్రమితి మత్వా శంకామాహ—స ముఖ్యేఽపీతి. కర్హి తదా చక్షురమ్యేతీతి ఏవంప్రకారేణ సర్వత్ర సంబంధః, నన్వలేంద్రియాణాం రవ్యాభిచారిబ్రహ్మలింగాద్బాధో యథా యుక్తః, న తథేహ ప్రాణశ్రుతేర్బాధో యుక్తః సంవేశనాదిలింగస్య ప్రాణసాధారణతయా బ్రహ్మస్పృశిచారాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః. ఫలంతుపూర్వపక్షే ప్రాణదృష్ట్యా ప్రస్తావోపాస్తీః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మదృష్ట్యేతి ద్రష్టవ్యం. చాండోగ్యే శ్రూయతే ఉద్దిశే—'ప్రస్తోతర్యా దేవతా...

ప్రామర్శవంతితి. ఇంద్రియసారత్వాచ్చ భూతానామవిరుద్ధో ముఖ్యేఽపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనవాదీ వాక్యశేషః. అపి చాదిత్యోఽన్నం చోద్దీకప్రతిహరయోద్దేవతే ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్యానంతరం నిర్దిశ్యతే, న చ తయోర్బ్రహ్మత్వమస్తి; తత్సామాన్యత్వాప్రాణస్యాపి న బ్రహ్మత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే సూత్రకార ఆహ—అత ఏవ ప్రాణఇతి. తల్లింగాదితి పూర్వసూత్రే నిర్దిష్టమతి ఏవ తల్లింగాత్పాణశబ్దమపి వరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి. ప్రాణస్యాపి హి బ్రహ్మలింగసంబంధశూన్యతే 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత' ఇతి. ప్రాణనిమిత్తా సర్వేషాం భూతానాముత్పత్తిప్రళయా వుచ్యమానా ప్రాణస్య బ్రహ్మతాం గమయతః. ససూక్తం ముఖ్యప్రాణ పరిగ్రహేఽపి సంవేశనోద్గమనమవిరుద్ధం స్వాప్రబోధయోద్వృత్తనా దితి. అన్త్రోచ్యతే.—స్వాప్రబోధయోరిందియాణామేవ కేవలీనాం ప్రాణాశ్రయం సంవేశనోద్గమనం దృశ్యతే, న సర్వేషాం భూతానాం;

ప్రాణే లయోదయా శ్రూయేతే తావతా మహాభూతలయాదివాక్యశేషోపపత్తిః కథ మిత్యత ఆహ—ఇంద్రియసారత్వాదితి. 'తస్య హేవ రస' ఇతి శ్రుతేః ఇంద్రియాణి లింగాత్తరూపాణి అపంచీకృతభూతానాం సారాణి తేషాం లయాద్యుక్త్యా భూతానా మపి ప్రాణే లయాదితి సిద్ధేః వాక్యశేషోపపత్తిశ్చర్థః. అబ్రహ్మసహపాతాచ్చ ప్రాణో న బ్రహ్మేత్యాహ అపి చేతి. ఉద్ధాత్వప్రతిహర్తృభ్యాముద్గీరే ప్రతిహారే చ కా దేవ తేతి పృష్టేన చాక్రాయణేనాదిత్యోఽన్నం చ నిర్దిశ్యతే 'అదిత్య ఇతి హోవాచాన్న మితి హోవాచేతి శ్రుతావిత్యర్థః. సామాన్యం సన్నిధానం. సన్నిధ్యనుగృహీతప్రథమ శ్రుతప్రాణశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణనిర్ణయే తద్వృష్ట్యా ప్రస్తావోపాస్తిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే బ్రహ్మదృష్ట్యాపాస్తిః. అస్మాధికరణస్యాతిదేశత్వమేవ పూర్వేణ సంగతిరితి విభా గః. భవంతీతి భూతానీతి పున్యత్వత్వాయత్కించిచ్ఛవనధర్మకం కార్యమాత్రం తస్య లయోదయా వాయువికారేప్రాణేన యుక్తావిత్కుత్వా భూతశబ్దస్య రూఢ్యర్థగ్రహేఽపి

ఇతి ప్రస్తుత్య, 'కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ' ఇత్యాది. తత్ర కిం ప్రాణ శబ్దేన బ్రహ్మభిధీయతే, ఉత వాయువికార ఇతి సంశయే, వాయువికార ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రాణశబ్దేన బ్రహ్మేవాభిధీయతే. కుతః, అత ఏవ పూర్వసూత్రోక్త తల్లింగాదేవ, తస్య బ్రహ్మణో యల్లింగం '...ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి' ఇత్యాది సర్వ

ఇహతు సేంద్రియాణాం సశరీరాణాం చ జీవావిష్టానాం భూతానాం
 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీ' తి శ్రుతేః. యదాపి భూతశ్రుతి
 ర్మహాభూతవిషయా పరిగృహ్యతే, తదాపి బ్రహ్మలింగత్వమవిరుద్ధం.
 నను సహాపి విషయైరింద్రియాణాం స్వాప్రబోధయోః ప్రాణే
 అప్రయం ప్రాణాచ్చ ప్రభవం శృణుమః—'యదా సుప్తః స్వప్నం న
 కంచన పశ్యత్యథాస్తి' ప్రాణ ఏవైకథా భవతి తదైవం వాక్సన్వై
 ర్నా మభిసహాప్యేతి' త్యత్ర. తత్రాపి తల్లింగాత్వాణశబ్దం బ్రహ్మైవ.
 యత్పునరుక్తమన్నాదిత్యసన్నిధానాత్వాణస్యాబ్రహ్మత్వమిత, తద
 యుక్తం; వాక్యశేషబలేన ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మవిషయతాయాం ప్రతి
 యమానాయాం సన్నిధానస్యాకించిత్కరత్వాత్. యత్పునః ప్రాణ
 శబ్దస్య పంచవృత్తైః ప్రసిద్ధతరత్వం, తదాకాశశబ్దస్యేవ ప్రతివి
 ధేయం. తస్మాత్సిద్ధం ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్య బ్రహ్మత్వం. అత్ర
 కేచిదుదాహరంతి 'ప్రాణస్య ప్రాణం ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మన'
 ఇతి చ, తదయుక్తం; శబ్దభేదాత్ప్రకరణాచ్చ సంశయానుపపత్తేః. యథా
 పితుః పితేతి ప్రయోగేనన్యః పితా షష్ఠీనిర్దిష్టాత్ప్రథమానిర్దిష్టః,
 పితుః పితేతి గమ్యతే, తద్వత్వాణస్య ప్రాణమితి శబ్దభేదాత్ప్రసిద్ధా
 త్వాణాదన్యః ప్రాణస్య ప్రాణ ఇతి నిశ్చీయతే న హి స ఏవ తస్యేతి
 లయాదేర్బ్రహ్మనిర్ణాయకత్వమిత్యాహ—యదాపీతి. భౌతికప్రాణస్య భూతయోనిత్వా
 యోగాదిత్యర్థః. తస్య తద్యోనిత్వం శ్రుత్యా శంకతే—నన్వీతి. అథ యదా నుషుప్తా
 జీవః ప్రాణే బ్రహ్మణ్యేకీభవతి తదా ఏనం ప్రాణం సవిషయా వాగాదయోఽపియంతీ
 త్యర్థః. అత్ర జీవాభిన్నత్వే సర్వలయాధారత్వలింగాన్న ముఖ్యః ప్రాణ ఇత్యాహ—
 తత్రాపీతి. వాక్యాంతరథసన్నిధ్యపేక్షయా స్వవాక్యగతం లింగం బలీయ ఇత్యాహ—
 తదయుక్తమితి. ఏకవాక్యత్వం వాక్యశేషః తస్య బలం తద్గతం లింగం లేనేత్యర్థః.
 ప్రాణమేవేత్యవధారణేన సర్వభూత ప్రకృతిత్వలింగేన చ ప్రాణవదేన తత్కారణం బ్రహ్మ
 లక్ష్యమిత్యాహ—తదాకాశశబ్దస్యేవేతి. పృత్తికృతాముదాహరణం సంశయాభావేనా
 భూతసంవేశనాదికం తస్మాన్స్త్వాన్వేకే దృష్టత్వాత్. న చ 'ప్రాణం తర్హివాగప్యేతి'
 ఇత్యాదినా వాయువికారేఽపి శ్రుతమితి వాచ్యం; తత్ర ఇన్ద్రియసంవేశనాదేవ శ్రుత
 త్వాత్. అతోఽనన్యథాసిద్ధబ్రహ్మలింగాత్ ప్రాణశబ్దాభిధేయం బ్రహ్మైవోపాస్యమితి
 సిద్ధమ్.

భేదనిర్దేశార్హో భవతి. యస్య చ ప్రకరణే యో నిర్దిశ్యతే నామాంతరేణాపి స ఏవ తత్ర ప్రకరణే నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే. యథా జ్యోతిష్టోమాధికారే 'వసంతే వసంతే జ్యోతిషా యజేతే' త్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో జ్యోతిష్టోమవిషయో భవతి, తథా పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకరణే 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్యమన' ఇతి శ్రుతేః ప్రాణశబ్దో వాయువికారమాత్రం కథమనగమయేదతస్సంశయావిషయత్వానై తదుదాహరణం యుక్తం. ప్రస్తావదేవతాయాం తు ప్రాణే సంశయః పక్షనిర్ణయా ఉపపాదితాః.

సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. ౨౪.

ఇదమామనంతి—'అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్ద్విష్యతే విశ్వతః పృథ్వేషు సర్వతః పృథ్వేష్యను త్తమేషూ త్తమేషు లోకేష్వీదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషే జ్యోతి' రితి. తత్ర సంశయః—కిమిహ జ్యోతిశ్శబ్దేనాదిత్యాదికంజ్యోతిరభిధీయతే, కింవా పరమాత్మేతి. అథాంతరవిషయస్యాపి ప్రాణశబ్దస్య తల్లింగాద్భూత్వావిషయత్వముక్తం. యుక్తమిత్యాహ—అత్రేత్యాదిహ. శబ్దభేదముక్త్యా ప్రకరణం ప్రపంచయతి—యస్య చేతి. ఇతి నవమాధికరణమ్.

జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ఛాందోగ్యమేవోదాహరతి—ఇదమితి. గాయత్రీపాధిక బ్రహ్మోపస్తానంతర్యామిన్-ఉత్పత్తిః. అతో దివో ద్యులోకాత్ వరః పరస్తాద్యత్ జ్యోతిర్ద్విష్యతే తదిదమితి జాతరాగ్నావధ్యస్యతే. నుత్ర దీప్యతే తత్రాహ—విశ్వత ఇతి. విశ్వస్తాత్ ప్రాణిపర్ణాదుపరి సర్వస్తాద్భూరాదిలోకాదుపరి యే లోకాస్తేషా త్తమేషు న విద్యంతే ఉత్తమా యేభ్య ఇత్యనుత్తమేషు సర్వసంసారమండలాతీతం పరం జ్యోతిరిదమేవ యక్షహస్థమిత్యర్థః. అస్య పూర్వేణాగతార్థత్వం వదన్పృథ్యుదాహరణసంగతిమాహ—అథాంతరేతి. అత్ర స్వవాక్యే స్ఫుష్టబ్రహ్మలింగాభావేఽపి

పూర్వం ప్రాణవాక్యే బ్రహ్మలింగసద్భావాత్ బ్రహ్మపరతా యథా, న తథేహ స్వవాక్యే బ్రహ్మపరతా తదభావాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కాక్షయే జ్యోతిషి ఆదిత్యాదిదృష్ట్యోపాస్తిః, సిద్ధాస్తే బ్రహ్మ

ఇహ తు తల్లింగమేవాస్తి నాస్తీతి విచార్యతే కిం తావత్ప్రాప్తం? ఆదిత్యాదికమేవ జ్యోతిశ్శబ్దేన పరిగృహ్యత ఇతి. కుతః? ప్రసిద్ధేః. తమోజ్యోతిరితి హిమా శబ్దౌ పరస్పర ప్రతిద్వంద్వవిషయా ప్రసిద్ధౌ. చతుర్వృత్తేర్నిరోధకం శార్వరాదికం తమ ఉచ్యతే. తస్యా ఏవాను గ్రాహకమాదిత్యాదికం జ్యోతిస్తథా 'దీప్యతే' ఇతీయమపి శ్రుతిరాది త్యాదివిషయా ప్రసిద్ధౌ. న హి రూపాదిహీనం బ్రహ్మ దీప్యత ఇతి ముఖ్యాం శ్రుతిమర్హతి. ద్యుమర్యాదత్వశ్రుతేశ్చ, న హి చరాచర బీజస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకస్య ద్వౌర్త్వర్యాదా యుక్తా, కార్యస్య తు జ్యోతిషః పరిచ్ఛిన్నస్య ద్వౌర్త్వర్యాదా స్యాత్. 'పరో వివోజ్యోతి' రితి చ బ్రాహ్మణం. నను కార్యస్యాపి జ్యోతిషస్సర్వత్ర గమ్యమాన త్వాద్ద్యుమర్యాదావత్త్వమసమంజసం; అస్తు తస్మాత్ప్రతివృత్తౌతం తేజః ప్రథమజం, న అప్రతివృత్తౌతస్య తేజః ప్రయోజనాభావాత్. ఇదమేవ ప్రయోజనం యదుపాస్యత్వమితి చేత్, న; ప్రయో జనాంతరప్రయుక్తస్యైవాదిత్యాదేరుపాస్యత్వదర్శనాత్. 'తాసాం

చాదోఽస్యేతి పూర్వవాక్యే భూతపాదత్వలింగమస్తీతి పాదసంగతిః. పూర్వోక్తర వక్ష్యాదౌర్జడబ్రహ్మజ్యోతిహరుపాస్త్యి ఫలమితి భేదః. నన్వజ్ఞానతమోవిరోధిత్యాద్భృ వ్వాపి జ్యోతిః పదశక్యతయా ప్రసిద్ధమస్తి నేత్యాహ—చక్షురితి. శర్వర్యాం రాత్రే భవం కార్వరం నీలమితి యావత్. అనేనావరకత్వా ద్రూపవత్త్వాచ్చ మడ్యవద్భావ రూపం తమ ఇత్యర్థాదుక్తం భవతి. జ్యోతిశ్చు)తేరనుగ్రాహకలింగాన్యాహ—తథే త్యాదిహ. భాస్వరరూపాత్తి కా దీప్తిస్తేజస ఏవ లింగమిత్యాహ—నహీతి. మాస్తు మర్యాదేత్యాశంక్య శ్రుతత్వాదైవమిత్యాహ—పరో దివ ఇతి. మర్యాదాం బ్రూత ఇతి కేమః. బ్రహ్మవత్కార్యస్యాపి మర్యాదాయోగాన్నిరర్థకం బ్రాహ్మణమితి కఞ్చిదాక్షి పతి—నన్వితి. ఏకదేశీ బ్రూతే—అస్తితి. సగ్గాదౌ జాతం. కించిదతీంద్రియం తేజో దివః పరస్తాదస్తి శ్రుతిప్రామాణ్యాదిత్యర్థః. అధ్యయనవిఘ్నపాక్షశ్రుతేర్నిచ్చలం వస్తు నార్థ ఇత్యాక్షేపతో బ్రూతే—నేతి. ధ్యానం ఫలమిత్యాశంక్య నిష్ఫలస్య కావసి ధ్యానం నాస్తీత్యాహ—ఇదమేవేత్యాదిహ. ప్రయోజనాంతరం తమోనాశాదికం అప్రతివృత్తౌతం తేజోఽగ్నేకృత్యాఫలత్వముక్త్యా తదేవ నాస్తీత్యాహ—తాసామితి. దృష్టేతి ఫలభేదః. ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే—'ఆథ యదతః దిరో వివో జ్యోతి

త్రివృతం త్రివృతమేకై కాం కరవాణీ' తి చావిశేషశ్రుతేః. న చాత్రి
వృత్కృతస్యాపి తేజసో ద్యుమర్యాదత్వం ప్రసిద్ధం, అస్తు తస్మి త్రివృ
త్కృతమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దం. ననూక్తమర్వాగపి దివోఽచగమ్యతే
ఽగ్న్యదికం తేజో జ్యోతిరితి, నైషదోషః; సర్వత్రాపి గమ్యమానస్య
జ్యోతిషః 'పరో దివ' ఇత్యుపాసనార్థః ప్రదేశవిశేషపరిగ్రహో న విఠ
భ్యతే. న తు నిష్ప్రదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశవిశేషకల్పనా భాగినీ.
'సర్వతః పృథేష్యను త్తమేషూ త్తమేషు లోకేష్యి' తి చాధారబహు
త్వశ్రుతిః కార్యే జ్యోతిష్యుపపద్యతే తరామ్. 'ఇదం వావ తద్యదిద
మస్మిన్నంతః పురుషే జ్యోతి' రితి చ కాక్షేయే జ్యోతిషీ పరం జ్యోతి
రధ్యస్యమానం దృశ్యతే. సారూప్యనిమిత్తాశ్చాధ్యాసా భవంతి
యథా 'తస్య భూరితి శిరః ఏకగ్గహి శిరః ఏకమేతదక్షర' మితి కాక్షే
యస్య తు జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమబ్రహ్మత్వం. 'తస్యైషా దృష్టిస్తస్యైషా

తేజోఽబన్నానాం దేవతానామేకై కాం ద్విధా విభజ్య పునర్వైకైకం భాగం ద్వీధా
కృత్వా స్వభాగాదితరభాగయోర్విక్షిప్య తం త్రిగుణరజ్జువ త్రివృత్కృతం కరవాణీత్వ
విశేషోక్తేర్వాప్త్యత్రివృత్కృతం కించిదిత్యర్థః. కించాత్ర యదతః పర ఇతి యచ్ఛక్తే
నాన్యతః ప్రసిద్ధం ద్యుమర్యాదత్వం ధ్యానాయానూద్యతే, న చాత్రివృత్కృతస్య
తత్కృతత్వప్రసిద్ధమిత్యాహ—న చేతి. ఏకదేశమతే నిరస్తే సాక్షాత్పూర్వపక్షే
బ్రూతే—అస్తు తర్హితి. ప్రదేశవిశేషః దివః పరస్తాద్దేదీప్యమానః సూర్యాదితేజోఽ
వయవవిశేషః తస్య పరిగ్రహ ఉపాసనార్థో న విఠభ్యత ఇత్యన్వయః. నవీవ కాక్షేయ
జ్యోతిషి ఉపాస్యతే తస్యాపి తేజస్తాదితి భావః. బ్రహ్మణోఽపి ధ్యానార్థం ప్రదేశ
స్థత్వం కల్పితాం నేత్యాహ—న త్త్వితి. నిష్ప్రదేశస్య నిరవయవస్య—విశేషేతి
దివః పరస్తాద్దేదీప్యమాన బ్రహ్మవయవకల్పనాభాగినీ యుక్తా న త్విత్యన్వయః, అస్మా
మాణికగౌరవాపాతాదితి భావః. తతః కిం తత్రాహ—సారూప్యేతి. యథా ఏకత్వ
సామ్యుద్భూరితి వ్యాపృతౌ ప్రజాపతేశ్శిరోద్దృష్టిః శ్రుతా తథా జాతరాగ్నవః
బ్రహ్మత్వం ఘోషాదిశ్రుత్యా ప్రసిద్ధమితి జడజ్యోతిష్త్వం సామ్యం వాచ్యమిత్యర్థః
యదేహస్పర్శనేనాష్ట్యర్థజ్ఞానం ప్రసిద్ధం నైష తస్య జాతరాగ్నేర్దృష్టిః, యత్కర్త
విధానేన ఘోషశ్రవణం. నైష తస్య శ్రుతిరిత్యర్థః. జ్యోతిషో జడత్వే లింగాంకు
ర్దీప్యతే విశ్వతః పృథేషు ...' ఇత్యాది. తత్ర కిం జ్యోతిశ్శబ్దేన ఆదిత్యాదిక

శ్రుతి' రితి చాన్యహోషవిశిష్టత్వశ్చ నణాత్ 'తదేతద్బ్రహ్మం చ శ్రుతం చేత్యపాసీతే' తి చ శ్రుతేః 'చక్షుష్యశ్చ శ్రుతో భవతీ' తి చాల్ప ఫలశ్చ నిణాద బ్రహ్మత్వం, మహాతేహి ఫలాయ బ్రహ్మోపాసనమిష్యతే. న చాన్యదపి కించిత్స్వవాక్యే ప్రాణాకాశవజ్జ్యోతిషోఽస్తి బ్రహ్మత్వ లింగం. న చ పూర్వస్తిన్నపి వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టమస్తి 'గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వం భూత' మితి ఛందోనిర్దేశాత్. అథాపి కథంచిత్సూ ర్వస్తివా వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టం స్యాత్, ఏవమపి న తస్యేహ ప్రత్యభి జ్ఞానమస్తి తత్ర హి 'త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి ద్వారాధికరణత్వేన శ్రూయతే. అత్ర పునః 'ఋరో దివో జ్యోతి'రితి ద్వారా ర్థాదాత్వేన. తస్మాత్పాకృతం జ్యోతిరిహ గ్రాహ్యమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, జ్యోతిరిహ బ్రహ్మ గ్రాహ్యం. కుతః? చరణాభిధానాత్; పాదాభిధానా దిత్యర్థః. పూర్వస్తిన్వాక్యే హి చతుష్పాద్యుక్తా నిర్దిష్టం 'తావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః, పాదోఽస్య సర్వాభూతాని

మాహ—తదేతదితి. జ్యోతిరిత్యర్థః. చక్షుష్యశ్చక్షుర్నికన్పందరః, శ్రుతో విఖ్యాతః. న చాన్యదపీతి—బ్రహ్మలింగమపి కించిదన్యన్నాస్తీత్యన్వయః. నను 'త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి పూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మశ్చ జ్యోతిఃపదేన గృహ్యతామిత్యాశంక్యాహ— న చేతి. నను సర్వాత్కత్వామృతత్వాభ్యాం బ్రహ్మోక్తమిత్యత అహ—అథాపీతి. కథం చిచ్ఛందోద్వారేత్యర్థః. దివి దివ ఇతి విభక్తిభేదాన్న ప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః. ప్రకృతేర్జాతం ప్రాకృతం కార్యమిత్యర్థః. ఆచారం నిరస్యతి—పాదేతి. 'గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం భూతం వాగై గాయత్రీ యేయం పృథివీ యదిదం శరీరం యదస్మిన్నురుషే హృదయ మిమే ప్రాణోఇతి భూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్తి కా షడ్విధా షడ్భిరక్ష రైశ్చతుష్పదా గాయత్రీతి. యదుక్తం తావా తత్పరిమాణస్వప్రపంచోఽస్య గాయత్ర్యుగతస్య బ్రహ్మణో మహిమా విభూతిః, పురుషస్తు పూర్ణబ్రహ్మరూపః, అతః ప్రపంచాజ్ఞాయానధికః. అధిక్యమేవాహ—పాద ఇతి. సర్వం జగత్ ఏకః పాదోఽన్యః "విష్వభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంకేన స్థితో జగ"దితి స్మృతేః. అన్య పురుషస్య దివి స్వప్రకాశస్వరూపే త్రిపాదమృతరూపమస్తి, దివి సూర్యమండలే వా ధ్యానార్థమస్తి, కల్పితాజ్జగతో బ్రహ్మస్వరూపమనంతమస్తీత్యర్థః. యథా లోకే

తేజోఽభిధీయతే, ఉత బ్రహ్మేతి సంశయే, ఆదిత్యాదికమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధా

త్రిపాదస్యామృతం దివీ'త్యనేన మంత్రేణ. తత్ర యచ్ఛతుష్పదో
 బ్రహ్మణస్త్రిపాదమృతం ద్యుసంబంధరూపం నిర్దిష్టం తదేవేహ ద్యుసం
 బంధాన్నిర్దిష్టమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తత్పరిత్యజ్య ప్రాకృతం జ్యోతిః
 కల్పయతః ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే ప్రసజ్యేయాతాం. న కేవలం
 పూర్వవాక్యాజ్ఞోతిర్వాక్య ఏవ బ్రహ్మనువృత్తిః. పరస్యామపి హి
 శాండిల్యవిద్యాయామనువ ర్తిష్యతే బ్రహ్మ. తస్మాదిహ జ్యోతిరితి బ్రహ్మ
 ప్రతిపత్తవ్యం. యత్తాక్తం 'జ్యోతిర్దీప్యత'ఇతి చైతా శబ్దాకార్యే జ్యో
 తిషి ప్రసిద్ధావिति. నాయం దోషః. ప్రకరణాద్బ్రహ్మవగమే సత్యనయో
 శ్శబ్దయోరవిశేషకత్వాదీప్యమానకార్యజ్యోతిరుపలక్షితేఽపి బ్రహ్మణి
 ప్రయోగసంభవాత్. 'యేన సూర్యస్తపతి తేజసేద్ధ' ఇతి చ మంత్ర
 వర్ణాత్. యద్వా నాయం జ్యోతిశ్శబ్దశ్చతుర్వృత్తే రేవానుగ్రహకే

పాదాత్పాదత్రయమధికం తథేదమధికమితి బోధనార్థం త్రిపాదమృతమిత్యుక్తం న
 త్రిపాత్త్వం వివక్షితమితి మంతవ్యం 'యదతః చరః' ఇతి యచ్ఛబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థవాచి
 త్యాత్పూర్వవాక్యప్రసిద్ధం బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ—కలేతి. నను 'యదాగ్నేయో
 ఽహ్మకపాల' ఇత్యత్ర యత్పదస్యాప్రకృతార్థకత్వం దృష్టమిత్యత ఆహ—తత్పరిత్య
 జ్యేతి. తత్రయోగస్యాన్యతః ప్రసిద్ధేరభావేనాపూర్వత్వా దగత్యా యదోఽప్రసిద్ధార్థ
 త్వమాశ్రితం, ఇహ తు పూర్వవాక్యప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణో ద్యుసంబంధేన ప్రత్యభి
 జ్ఞాతస్య యదర్థత్వనిశ్చయాద్యత్పదైకార్థకజ్యోతిఃపదస్యాపి సవీవార్థ ఇత్యర్థః. సందంశ
 న్వాయాదాదప్యేవమిత్యాహ—న కేవలమితి. 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ'త్యుక్తరత్ర
 బ్రహ్మపదర్తిష్యతే అతో మధ్యస్థం జ్యోతిర్వాక్యం బ్రహ్మపరమిత్యర్థః. ప్రకరణా
 దితి. ప్రకృతాపేక్షయత్పదశ్చుత్వా ద్యుసంబంధభూతపాదత్వాదిలంఘ్యేత్యర్థః.
 అతః ప్రకరణాజ్ఞోతిశ్చుత్వాదో న యుక్త ఇతి నిరస్తం. అవిశేషకత్వాదితి.
 బ్రహ్మవాచకకత్వాభావాదిత్యర్థః. యేన తేజసా చైతన్యేనేద్ధః ప్రకాశతః సూర్య
 స్తపతి ప్రకాశయతి తం బృహంతమవేదవిన్న మనుత ఇత్యర్థః. జ్యోతిశ్శబ్దస్య కార్య
 జ్యోతిష్యేవ శక్తిరిత్యంగీకృత్య కారణబ్రహ్మలక్షకత్వముక్త్వా బ్రహ్మణ్యపి శక్తి
 మాహ—యద్యేతి. గాఢాంధకారే వాచైవ జ్యోతిషా లోక ఆననాదివ్యవహారం
 కరోతీత్యర్థః. ఆభ్యం జుషతాం పిబతాం మనోజ్యోతిః ప్రకాశకం భవతీత్యాజ్యస్తుతిః.
 వస్తు—దివో జ్యోతిః...' ఇతి జ్యోతిశ్శబ్దేన బ్రహ్మైవ గ్రాహ్యతే. ఐతః, చరణాభి

తేజసి వర్తతే. అన్యత్రాపి ప్రయోగదర్శనాత్ 'వాచైవాయం జ్యోతిషాన్తే మనోజ్యోతిర్జ్వలతా'మితి చ. తస్మాద్యద్యత్కస్యచిదవభాసకం తత్తజ్యోతిశ్శబ్దేనాభిధీయతే. తథాసతి బ్రహ్మణోఽపి చైతన్యయాపన్య సమస్తజగదవభాస హేతుత్వాదుపపన్నో జ్యోతిశ్శబ్దః. 'తమేవ భాంత మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి' 'తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృత'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ. యదప్యుక్తం ద్యుమర్యాదత్వం సర్వగతస్య బ్రహ్మణో నోపపద్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే.—సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాసనార్థః ప్రదేశవిశేషః పరిగ్రహో న విరుధ్యతే. ననూక్తం నిష్ప్రదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశవిశేషకల్పనానోపపద్యతఇతి. నాయం దోషః, నిష్ప్రదేశస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాధిని శేషసంబంధాత్ప్రదేశవిశేషకల్పనోపపత్తేః. తథాహి—ఆదిత్యే చతుషి హృదయ ఇతి ప్రదేశవిశేషసంబంధిని బ్రహ్మణ ఉపాసనాని శ్రూయంతే. ఏతేన 'విశ్వతః పృష్ఠే'స్విత్యాధారబహుత్వముపపాదితం. యదప్యేతదుక్తం ఔష్ణ్యఘోషానుమితే కాక్షేయే కార్యే జ్యోతిష్యధ్యస్యమానత్వాత్పరమపి దివః కార్యం జ్యోతిరేవేతి తదప్యయుక్తం. పరస్యాపి బ్రహ్మణో నామాదిప్రతీకత్వవత్కాక్షేయజ్యోతిః ప్రతీకత్వోపపత్తేః. 'దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత' ఇతి తు ప్రతీకద్వారకం దృష్టత్వం శ్రుతత్వం చ భవిష్యతి. యదప్యుక్తమల్పఫలశ్రవణాచ్చ న బ్రహ్మేతి తదప్యనుపపన్నం. న హి ఇయతే ఫలాయ

యథాగచ్ఛంతమనగచ్ఛతః స్వస్యాపి గతిరస్తి తథా సర్వస్య స్వనిష్ఠం భానం స్యాదిత్యత ఆహ—తస్య భాసీతి. తత్కాలాపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మసూర్యాదిజ్యోతిషాం సాక్షిభూత మాయురమృతమితి చ దేవా ఉపాసత ఇత్యర్థః. యోషిదగ్నిత్వవత్ ద్యుమర్యాదత్వాదికం ధ్యానార్థం కల్పితం బ్రహ్మణో యుక్తమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇత్యాదిహ. దివః పరమపీత్యన్వయః. ఆరోఘ్యస్య ధ్యేయస్యాలంబనస్య చ సాదృశ్యనియమో నాస్తీత్యాహ—పరస్యాపీతి. భవిష్యతి బ్రహ్మజ్యోతిష ఇతి శేషః. తం యథా యథోపాసతే తథాతథా ఫలం భవతీతి శ్రుతీత్యాహ—నహియతఇతి. జ్ఞానఫలపదుపాస్తి

థానాత్ జ్యోతిర్వాక్యాత్పూర్వవాక్యే 'పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపదాస్య

బ్రహ్మశ్రయణీయమియతే నేతి నియమే హేతురస్తి. యత్ర హి నిరస్త
సర్వవిశేషసంబంధం పరం బ్రహ్మత్వత్వేనోపదిశ్యతే, తత్రైకయాపమేవ
ఫలం మోక్ష ఇత్యవగమ్యతే. యత్ర తు గుణవిశేషసంబంధం ప్రతీక
విశేషసంబంధం వా బ్రహ్మోపదిశ్యతే, తత్ర సంసారగోచరాణ్యేనో
చ్చావచాని ఫలాని దృశ్యంతే 'అన్నాదో వసుదానో విందతే వసు
య ఏవం వేదే'త్యాద్యాసు శ్రుతిషు. యద్యపి న స్వవాక్యే కించిజ్ఞో
తిషో బ్రహ్మత్వలింగ మస్తి తథాపి పూర్వస్తిక్ వాక్యే దృశ్యమానం
గృహీతవ్యం భవతి. తదుక్తం సూత్రకారేణ—జ్యోతిశ్చరణాభిధా
నాదితి. కథం పునర్వాక్యాంతరగతేన బ్రహ్మసన్నిధానేన జ్యోతిశ్శ్రుతిః
స్వవిషయాచ్ఛక్వా ప్రచ్యావయితుం? నైష దోషః. అథ 'యదతః
పరో దివో జ్యోతిరితి ప్రథమతరపతితేన యచ్ఛబ్దేన సర్వనామ్నా
ద్యుసంబంధాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే పూర్వవాక్యనిర్దిష్టే బ్రహ్మణి స్వ
సామర్థ్యేన పరామృష్టే సత్యర్థాజ్యోతిశ్శబ్దస్యాపి తద్విషయత్వోప
పత్తేః. తస్మాదిహ జ్యోతిరితి బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం.

ఫలమేకరూపం కిం న స్యాదత ఆహ—యత్ర హీతి. జ్ఞేయైకత్వాదిత్యర్థః. ధ్యేయం తు
నానేత్యాహ—యత్రత్వితి. ఈశ్వరో జీవరూపేణాన్నమతీత్యన్నాదః, అన్నస్యా
సమంతాద్దాతావా, వసు హిరణ్యం దదాతీతి వసుదాన ఇతి గుణవిశేషసంబంధం యో
వేద స ధనం విందతే దీప్తాగ్నిశ్చ భవతి 'నామ్నో వాగుత్తమా మనో వాప్రతీకం
వాచో భూయః' ఇతి ప్రతీకవిశేషధ్యానశ్రుతిసంగ్రహార్థమాద్యుపదం. సన్నిధేశ్శ్రుతి
ర్వలీయసీతి శంకతే—కథం పునరితి. అథ ప్రథమశ్రుత్యససారేణచరమశ్రుతిర్నియత
ఽత్యాహ—నైష ఇతి. సర్వనామ్నా స్వసామర్థ్యేన స్వస్య సర్వనామ్నాస్సమర్థ్యం
సన్నిహితవాచిత్యం తద్వలీన పరామృష్టే నతీతి యోజనా. అర్థాత్ యత్పదసామా
నాధికరణ్యాదిత్యర్థః.

మృతం దివి' ఇతి చతుష్మత్త్వాభిధానాత్. అతో బ్రహ్మైవ జ్యోతిః శబ్దితమిత్యర్థః.

సూ. ఛందోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా
చేతోఽర్పణనిగదాత్తథా హి దర్శనమ్. ౨౫

అథ యదుక్తం పూర్వస్తిన్నపి వాక్యే న బ్రహ్మభిహితమస్తి
'గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వం భూతం యదిదం కించే'తి గాయత్ర్యా
ఖ్యస్య ఛందసోఽభిహితత్వాదితి, తత్పరిహర్తవ్యం. కథం పునశ్చందోభి
ధానాన్న బ్రహ్మభిహితమితి శక్యతే వక్తుం, యావతా 'తావానస్య
మహిమే' త్యేతస్యామృచి చతుష్పాద్భిర్వా దర్శితం. నైతదస్తి.
'గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వం భూతం' మితి గాయత్రీముపక్రమ్య తామేవ
భూతపుధివీశరీరహృదయవాక్రూణప్రభేదైర్వాఖ్యాయ 'నై హచతు
ష్పదాషడ్విధా గాయత్రీ తదేతదృచాభ్యనూక్తం తావానస్య మహి
మే' తితస్యామేవ వ్యాఖ్యాతరూపాయాం గాయత్ర్యాముదాహృతో
మంత్రః కథమకస్తాద్భిర్వాచతుష్పాదభిదధ్యాత్. యోఽసి తత్ర 'య
దైవ తద్భుష్టే' తి బ్రహ్మశబ్దః, సోఽసి ఛందసః ప్రకృతత్వాచ్ఛందో
విషయ ఏవ. 'య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదే' త్యత్ర హి వేదో
పనిషదమితి వ్యాచక్షతే. తస్తాచ్ఛందోభిధానాన్న బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వ
మితి చేత్, నైష దోషః. 'తథా చేతోఽర్పణనిగదాత్' తథా గాయ
త్ర్యాఖ్యఛందోద్వారేణతదనుగతే బ్రహ్మణి చేతసోఽర్పణం చిత్తసమా

౨౫. ఛందోఽభిధానాద్భిర్వా ప్రకృతం నాస్తీతి శంకామేకదేశీ దూష
యతి—కథమితి. శంకాం సాధయతి—నైతదిత్యాదినా. చతుష్పదత్వాదికం పూర్వ
మేవ వ్యాఖ్యాతం—య ఏతామేవమితి. వేదరహస్యభూతాం మధువిద్యామేవ ముక్త
రీత్యా యః కశ్చిద్వేద తస్మోబ్రహ్మమయరహిత బ్రహ్మప్రాప్తిర్భవతీత్యర్థః. తథా చ

నను 'గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమ్...' ఇతి గాయత్ర్యాఖ్యఛందసః ప్రకృత
త్వాత్తనైవోపాస్యత్వం. నాన్యస్యేత్యాశంకాహ—

ఛందోఽభిధానాత్ గాయత్ర్యాఖ్యఛందస ఏవాభిధానాత్, పూర్వవాక్యే న
బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వమితి చేత్, న. కుతః, తథా ఛందోద్వారేణ తథే బ్రహ్మణి

ధానమనేన బ్రాహ్మణవాక్యేన నిగద్యతే—‘గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వ’
మితి. న హ్యక్షరసన్నివేశమాత్రాయా గాయత్ర్యాస్సర్వాత్కతత్వం
సంభవతి. తస్మాద్బ్రహ్మాయత్ర్యాఖ్యవికారేఽనుగతం జగత్కారణం
బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదిహ సర్వమిత్యుచ్యతే. యథా ‘సర్వం ఖల్విదం
బ్రహ్మే’ తి. కార్యం చ కారణాదవ్యతిరక్తమితి వక్ష్యామః. ‘తదనన్య
త్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః’ ఇత్యత్ర తథాన్యత్రాపి వికారద్వారేణ
బ్రహ్మణ ఉపాసనం దృశ్యతే ‘ఏతం హ్యేవ బహ్మచ్ఛామహత్యుక్తే
మీమాగ్ సంతే ఏతమగ్నావధ్వర్యవ ఏతంమహావ్రతేఛందోగాః’ ఇతి,
తస్మాదస్మి ఛందోభిధానేఽపి పూర్వస్మిన్ వాక్యే చతుష్పదబ్రహ్మ నిర్ది
ష్టం. తదేవబోధిత్విర్వాక్యేఽపిపరామృశ్యతే ఉపాసనాంతరవిధానాయ.
అపర ఆహ—సాక్షాదేవ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యతేసంఖ్యా

వేదత్వాద్దాయత్ర్యం బ్రహ్మశబ్దో యుక్త ఇతి భావః. గాయత్రీశబ్దేన తదుపాదా
నల్లేనానుగతబ్రహ్మలక్షణాయాం వీజమనుచపత్తిమాహ—న హ్యక్షరేతి. బ్రహ్మణోఽపి
కథం సర్వాత్కతత్వం తత్రాహ—కార్యం చేతి. న చ గాయత్ర్యా ధ్యానార్థం
సర్వాత్కతత్వానోప ఇతి వాచ్యం, స్వతస్సర్వాత్కతో ధ్యానసంభవేనానోపాయోగాదితి
భావః. ‘తథాహి దర్శనమితి సూత్రకేషం వ్యాచక్షే—తథాన్యత్రేతి. దృశ్యత ఇతి
దర్శనం దృష్టమిత్యర్థః. ఏతం కరమాత్తానం బ్రహ్మచ్ఛామహత్యుక్తే
శస్త్రే తదనుగతమపాసతే. ఏతమేవగ్నిరహస్యే ‘తమేతమగ్నిరిత్యభ్యర్చ్య ఉపాసతే’
ఇతి శ్రుతేర్యజుర్వేదినోఽగ్నీవుపాసతే. ఏతమేవ ఛందోగాస్సానువేదినో మహా
వ్రతే క్రతౌ ఉపాసతే’ ఇత్యైతరేయకే దృష్టమిత్యర్థః. గాయత్రీశబ్దో బ్రహ్మలక్షక
ఇతి వ్యాఖ్యానం గౌణ ఇత్యాహ—అపర ఇతి. సాక్షాదేవ వాచ్యార్థగ్రహణం వినై
వేతి యావత్. పూర్వం తూపాస్యతయా గాయత్రీవదేనాజహల్లక్షణయా గాయత్రీ
బ్రహ్మణీ ద్వే ఆపి లక్షితే. న చ ‘గాయత్రీసర్వమి’త్యన్వయాసంభవః, ఘటో రూపీతి
సదాక్షకదేశే ష్యక్తా రూపాన్వయవద్దాయత్రీసదాక్షకదేశే గాయత్ర్యనుగతే బ్రహ్మణి
ప్రధానే సర్వాత్కతత్వాన్వయసంభవాదితి భావః. తథాచ సూత్రే సిద్ధాంతభాగస్యానయ
మర్థః. తథా గాయత్రీవచ్చతుష్పత్త్వగుణసామాన్యాచ్చేతో బ్రహ్మణి సమర్పితే
చేతోర్పణస్య చిత్తసమాధానవ్యయ, నిగదాత్ అభిధానాత్. తత్ర దృష్టాంతః—
తథాహి దర్శనం; అన్యత్రాపి వికారద్వారేణ ‘ఏతం హ్యేవ బహ్మచ్ఛామహత్యుక్తే

సామాన్యాద్యథా గాయత్రీ చతుష్పదా షడక్షరైః పాదైః తథా
బ్రహ్మ చతుష్పాత్. తథాన్యత్రాపి ఛందోభిధాయా శబ్దోఽర్థాంతరే
సంఖ్యాసామాన్యాత్ప్రియుజ్యమానో దృశ్యతే. తద్యథా—‘తే వా
ఏతే పంచాన్యే పంచాన్యే *దశసంతస్తత్కృత’ మిత్యుపక్రమ్యాహ
‘నైషా విరాడన్నాదీ’ తి. అస్తిక్ పక్షే బ్రహ్మైవాభిహితమితి

యేన సచేతోఽర్పణోగాయత్రీశబ్దప్రేన బ్రహ్మణ ఏవ నిగదాత్ ఆభిధానాత్, ఛందో
ఽభిధానమసిద్ధమితి. అధునా తథాపి దర్శనమితి శేషం వ్యాచక్షే—తథేతి. సంవర్గ
విద్యాయామధిచైవమగ్నిసూర్యచంద్రాభాంసి వాయూ లీయంతే. ఆధ్యాత్మం వాక్పక్షు
శ్శోత్రమనాంసి ప్రాణమపియంతీత్యుక్తం లేవా ఏతే పంచాన్యే అధిచైవికాః,
పంచాన్యే ఆధ్యాత్మికాస్తే మిళిత్యా దశసంఖ్యాకాన్యంతః కృతమిత్యుచ్యంలే. సంతి
హి కృతత్రేతాద్వాపరకలినంజ్ఞకాని చత్వారి ద్యూతాని క్రమేణ చతురంకత్రయం
కద్యంతైకాంకాని. తత్ర కృతం దశాత్మకం భవతి చతుర్ద్వంశేషు త్రయాణాం
త్రిషు ద్వయోర్ద్వయోరేకస్య చాంతర్భావో, తథాచ దశత్వగుణేన వాయ్వాదయః
కృతశబ్దేనోచ్యంలే. ఏవం కృతత్వం వాయ్వాదీనాముపక్రమ్యాహ—నైషేతి. విధేయా
పేక్షయా స్త్రీలింగనిర్దేశః, విరాట్పదం ఛందోవాచకం ‘దశాక్షరావిరాడితిశ్రుతేః
దశత్వసామ్యేన వాయ్వాదయో విరాడిత్యుచ్యంలే. ఏవంచ దశత్వద్వారా వాయ్వా
దిషు కృతత్వం విరాట్త్వం చ భేద్యం, తత్ర విరాట్త్వధ్యానాత్ సర్వమస్యాన్నం
భవతి ‘అన్నం విరాడితిశ్రుతేః కృతత్వధ్యానాదన్నాదో భవతి కృతమ్యాతస్యాన్నా
దత్వాత్. కృతం హి స్వీయచతురంశేషు త్రయంకాదికమంతర్భావయదన్నమస్త్రీవ
లత్యులే. ఆతఏవ కృతజయాదితరద్యూతజయః శ్రుత్యుక్తః. ‘కృతాయ విజితాయా
ధరేఽయాస్సంయంతీ’తి, అయోద్యూతం కృతసంజ్ఞోఽయః కృతాయః స విజితోయేన
తస్మై, అధరేయాః త్రయంకాదయః ఆయాః సంయంతి ఉపసమంలే లేన జితా భవంతీ
త్యర్థః. ఏవం చ సావాయ్వాదిదశాత్మికా ఏషా కృతశబ్దితా విరాడన్నం కృతత్వాత్

మీమాంసంతే’ ఏతమాత్మానం ప్రధానే శస్త్రే తదనుగతముపాసతే; ఇతి బ్రహ్మణ
ఉపాసనం దృశ్యతే ఇతి దర్శనం దృష్టమిత్యతో బ్రహ్మైవ పూర్వవాక్యే నిర్దిష్టం, స
ఛంద ఇతి సిద్ధమ్. ౨౬

* అధిచైవతం, వాయురగ్నిసూర్యశ్చంద్రమా ఆహః, ఆధ్యాత్మం, ప్రాణో
వాక్పక్షుశ్శోత్రం మనః ఇతి దశ.

నచ్చుందోఁబిధానం సర్వభాష్యస్తి పూర్వస్థిక్ వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మేతి.

సూ. భూతాదిపాదవ్యవదేశోపపత్తేశ్చైవమ్. ౨౬

ఇతశ్చైవమభ్యుపగంతవ్యమస్తి పూర్వస్థిక్ వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మేతి యతో భూతాదీన్ పాదాన్ వ్యవదిశతి శ్రుతిః. భూతపృథివీశరీరహృదయాని హి నిర్దిశ్యాహ—‘నైవా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ’తి. న హి బ్రహ్మనాశ్రయణే కేవలస్య ఛందసో భూతాదయః పాదా ఉపపద్యంతే. అపి చ బ్రహ్మనాశ్రయణే నేయమృక్సంబధ్యేత ‘తాఘానప్య మహిమే’ త్తి. అనయా హి ఋచా స్వరనేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే ‘పాదోఽస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ’తి సర్వాత్మ

అన్నాదిసీత్యర్థః. సర్వభాషీతి. గాయత్రీపదస్య లక్షకత్వే గౌణత్వేఽపి చేత్యర్థః. అత్రాపర ఆహేత్యుపరపదేన గౌణత్వం స్వమతం నేతి ద్వోతయతి. ఆజహల్లక్షణావక్షే హి ‘వాగైవ గాయత్రీ’తి వాగాత్పత్వం ‘గాయతి చ త్రాయతే చే’తి నిరుక్తగాయత్రీ నామకత్వం చ గాయత్ర్యా ఉపాధిత్వేనోపాస్యత్వాదుపపన్నతరం. గౌణవక్షే గాయత్రీ త్యాగాత్పదుభయం సర్వాత్మకత్వమాత్రేణోపపాదనీయం, ఏవం గాయత్రీపదస్య స్వార్థత్యాగోఽప్రసిద్ధచతుష్పాత్త్వగుణద్వారా విప్రకృష్టలక్షణా చేతి బహ్వ సమంజసమ్.

౨౬. నను ‘గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వమితి ప్రథమగాయత్రీశ్రుతేః కథం లక్షణేత్యాశంక్య వాక్యకేవలశసర్వాత్మకత్వాద్య నేకబలవత్ప్రమాణసంవాదేన బ్రహ్మణి తాత్పర్యావగమాదిత్యాహ—భూతాదిపాదేతి. ఏవంపదార్థమాహ—ఇతశ్చేతి. సూత్రస్థాపిపదార్థం దర్శయతి—భూతపృథివీతి. అత్ర సూత్రభాష్యకారయోర్భూతాదిభిః ‘చతుష్పదాగాయత్రీ’తి సప్తతం. షడక్షరైశ్చతుష్పాత్త్వం వృత్తికారోక్త మప్రసిద్ధం. చకారసూచితం యుక్త్యంతరమాహ—అపి చేతి. బ్రహ్మవరసూక్తోత్పన్న

ఇతశ్చ గాయత్రీవాక్యే బ్రహ్మైవ ప్రతిపాద్యమిత్యాహ—

భూతపృథివీశరీరహృదయైః ‘చతుష్పదా గాయత్రీ’ ఇతి వ్యవదేశస్య బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తేః. న హ్యక్షరసంనివేశరూపగాయత్ర్యా భూతాదిపాదవ్యవదేశః సంభవతి. అగో గాయత్రీవాక్యే బ్రహ్మైవ ప్రతిపాద్యమితి, జ్యోతిర్వాక్యే ద్యుసంబంధాత్

త్వోపపత్తేః పురుషసూక్తేషీయమృక్ బ్రహ్మపరతయైవ సమామ్నాయతే. స్తుతిశ్చ బ్రహ్మణ ఏవంయాపతాం దర్శయతి—“విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్న మేకాంతేన స్థితో జగది”తి “యద్వై తద్బ్రహ్మే” తి చ నిర్దేశః. ఏవం సతి ముఖ్యాంథ ఉపపద్యతే. ‘తే వా ఏతే పంచ బ్రహ్మ పురుషా’ ఇతి చ ‘హృదయసుషిఘ బ్రహ్మపురుష’ఇతి శ్రుతిః బ్రహ్మ సంబంధితాయాం వివక్షితాయాం సంభవతి. తస్మాదస్తి పూర్వస్థిక్వాక్యే బ్రహ్మ ప్రకృతం. తదేవబ్రహ్మజ్యోతిర్వాక్యే ద్యుసంబంధాత్పృత్యభిజ్ఞాయమానం పరామృశ్యత ఇతి స్థితమ్.

సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోపపత్తి
భయస్త్వన్నప్యవిరోధాత్. ౨౭

యదప్యేతదుక్తం పూర్వత్ర ‘త్రిపాదస్యామృతం దివీ’ తి సప్తమ్యా ద్వారాధారత్వేన ఉపదిష్టా. ఇహ పునః ‘అథ యదతః పరోదివో’ త్యాచ్చ తస్యాస్తత్పరత్వమిత్యాహ—పురుషేతి. బ్రహ్మపదస్య ఛందోవాచిత్యముక్తం నిరస్యతి—యద్వై తద్బ్రహ్మేతి. పూర్వస్యామృచి బ్రహ్మోక్తావిత్యర్థః. హృదయస్య చతుర్దిక్షార్థం చ పంచ సుషయస్సంతి. తేషు బ్రహ్మస్థానహృన్నగరస్య ప్రాగాదిద్వా రేషు క్రమేణ ప్రాణ వ్యానాపాన సమానోదానాః పంచద్వారపాలా ఇతి ధ్యానార్థం శ్రుత్యా కల్పితం. తత్ర హృదయచ్ఛిద్రస్థప్రాణేషు బ్రహ్మపురుషత్వశ్రుతిర్హృది గాయత్ర్యఖ్యిబ్రహ్మణ ఉపాసనాసంబంధితాయాం బ్రహ్మణో ద్వారపాలత్వాద్బ్రహ్మణః పురుషా ఇతి సంభవంతీత్యాహ—పంచబ్రహ్మేతి.

౨౭. దివి దివ ఇతి విభక్తిభేదాత్పృత్యభిజ్ఞా నాస్తీత్యుక్తం చోద్యం నోపేక్షణీయమిత్యాహ—తత్పరిహర్తవ్యమితి. పరిహారం ప్రతిజానీతే—అత్రేతి. దేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి సిద్ధమ్.

నను పూర్వం దివీతి సప్తమ్యా ద్వారాధారత్వేన నిర్దిశ్యతే, దివ ఇతి పంచమ్యా ద్వారపథితేన. తథా చ విభక్తిభేదేన ద్యుసంబంధాత్ యత్పృత్యభిజ్ఞానముక్తం తన్నేత్యాశంక్యాహ—

‘దివి’ ‘దివః’ ఇతి విభక్తిభేదేనోపదేశాత్ జ్యోతిర్వాక్యే ప్రత్యభిజ్ఞానం న

జ్యోతిర్దిప్యత' ఇతి పంచమ్యా మర్యాదాత్వేన తస్మాదపదేశ భేదాన్న తస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి తత్పరిహర్తవ్యం. అత్రోచ్యతే — నాయం దోషః ఉభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్, ఉభయస్మిన్నపి సత్తమ్యంతేపంచ మ్యంతే చోపదేశే న ప్రత్యభిజ్ఞానం విరుధ్యతే. యథా లోకే వృక్షా గ్రేణ సంబద్ధోఽపి శ్వేన ఉభయభోషదిశ్యమానో దృశ్యతే. వృక్షా గ్రేశ్వేనో వృక్షా గ్రాత్పరతశ్వేన ఇతి చ. ఏవం దివ్యేన సద్బ్రహ్మదివః పరమిత్వపదిశ్యతే. అపర ఆహ-యథా లోకే వృక్షా గ్రేణాసంబద్ధోఽపి శ్వేన ఉభయభోషదిశ్యమానో దృశ్యతే వృక్షా గ్రే శ్వేనో వృక్షా గ్రాత్పరతశ్వేన ఇతి చ, ఏవం దివః పరమపి సద్బ్రహ్మ దివీత్వపదిశ్యతే. తస్మాదస్తి పూర్వనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణ ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞానం. అతః పరమేవ బ్రహ్మ జ్యోతిశ్శబ్దమితి సిద్ధం.

సూత్రే న ఇర్థం పదస్పరిహరమాహ—నాయమితి. ఏవం సర్వత్ర వాఖ్యేయమ్. ప్రధానప్రాతిపదికార్థద్యుసంబంధేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా విభక్తిర్థేదో న ప్రతిబంధకః, కథంచిదాధారస్యాపి మర్యాదాత్వసంభవాత్. యథా వృక్షాగ్రం స్వలగ్నభాగా వచ్చిన్న శ్వేనస్యాధారస్సన్నేన స్వాగ్నభాగావచ్చిన్నస్య తస్యైవ మర్యాదా భవతి. ఏవం దివి సూర్యే హర్దాకాశే వా ముఖ్యే ఆధారే సద్బ్రహ్మ దివోమర్యాదాత్వం తదలగ్నాకాశావచ్చిన్నం బ్రహ్మ ప్రతి కల్పయిత్వా దివః పరమిత్వచ్యుత ఇత్యర్థః. యద్యాకాశేనాప్యనవచ్చిన్నం బ్రహ్మ గృహీత్వా పంచమ్యాదివో మర్యాదాత్వమేవ ముఖ్యం తదా గంగాయాం ఘోష ఇతి వత్ సత్తమ్యాస్సామిప్యలక్షణయాధారత్వం వ్యాఖ్యేయమిత్వాహ—అపర ఇతి. సంబద్ధం ప్రత్యాధారత్వం ముఖ్యం పూర్వముక్తం దివ్యేన సదితి. అసంబద్ధం ప్రతి మర్యాదాత్వం ముఖ్యమధునోచ్యతే. దివఃపరమపీతి భేదః. తస్మాజ్యోతిర్వాక్యముపాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి దశమాధి కరణమ్.

సంభవతీతి చేత్, న. ఐతః, ఉభయస్మిన్నపి విభక్తిభేదేన ఉపదేశద్వయేఽపి ప్రధాన ప్రాతిపదికార్థేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా ఆవిరోధాత్, ప్రకృతప్రతిపాద్బ్రహ్మపరామర్శియ చ్ఛబ్దానుబంధాచ్చ పరం బ్రహ్మైవ జ్యోతిః శబ్దికముపాస్యమితి సిద్ధం.

సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్ ౨౮.

అస్తి కాపీతకీ బ్రాహ్మణోపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా—
‘ప్రతర్దనో హ వై వైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ
యుద్ధేన చ పారుషేణ చే’ త్యారభ్యామ్నా తా. తస్యాం శ్రూయతే—
‘సహోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్వా తం మామాయురమృతముపాస్వే’
తి. తథోత్తరత్రాపి ‘అథ ఖలు ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్వేదం శరీరంపరిగృహ్యో
త్థాపయతీ’ తి, తథా ‘న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా’ దిత్యాది.
అంతే చ ‘స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్వానందోఽజరోఽమృత’ ఇత్యాది.
తత్ర సంశయః—కిమిహ ప్రాణశబ్దేన వాయుమాత్రమభిధీయతే, ఉత
దేవతాత్వా, ఉత జీవః, అథవా పరం బ్రహ్మేతి. నన్వతఏవ ప్రాణ ఇత్యత్ర
వర్జితంప్రాణశబ్దస్యబ్రహ్మపరత్వమిహాపిచ బ్రహ్మలింగమస్తి ‘ఆనందోఽజ

౨౮. ప్రాణస్తథానుగమాత్ * దివోదాసస్యావత్సం దైవోదాసిః ప్రతర్దనో
నామ రాజా యుద్ధేన పురుషకారేణ చ కారణేనేంద్రస్య ప్రేమఃస్పదం గృహం
జగామ. తం హేంద్ర ఉవాచ-ప్రతర్దన పరం తే దదామితి. సహోవాచ ప్రతర్దనః,
యం త్వం మర్త్యాయ హితతమం మన్యసే తం పరం త్వమేవాలోచ్య మహ్యం దేహీతి.
తత ఇంద్ర ఇదమాహ-ప్రాణోఽస్మీత్యాది. ముఖ్యం ప్రాణం నిరసేతుం ప్రజ్ఞాత్వత్వముక్తం.
నిర్వికేషచిన్మాత్రం నిరస్యతి—తం మామితి. ఇదం ప్రాణస్యేంద్ర దేవతాత్వే లింగం.
ముఖ్యప్రాణత్వే లింగమాహ—అథేతి. వాగాదీనాం దేహధారణకత్వభావనిశ్చయా
నంతరమిత్యర్థః. ప్రాణస్య దేహధారకత్వముత్థావకత్వం చ ప్రసిద్ధమితి వక్త్రం ఖల్వి
త్యుక్తం. ప్రాణస్య జీవత్వే వక్తృత్వం లింగమాహ—న వాచమితి. ఆనందత్వాదికం
బ్రహ్మలింగమాహ—అంతే చేతి. అనేకేషు లింగేషు దృశ్యమానేషు బలాబలనిర్ణ

పూర్వస్మిన్నధికరణే ప్రకృతత్విపాద్భిప్రాయరామరియచ్ఛబ్దసమానాధిక్యతా
జ్యోతిఃశ్రుతిస్తదర్థేత్యుక్తం యథా, న తథేవసాధారణం కించిత్సమస్తి ప్రాణస్య
బ్రహ్మత్వే మానం, యేన తథా స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణేంద్ర దేవతాదేవానామన్యతమోపాస్తి, సిద్ధాంతే
బ్రహ్మధీరితి ఫలభేదః. కాపీతక్యుపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికాయాం ప్రతర్దనం
ప్రతీంద్రవాక్యం శ్రూయతే—‘ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్వా’ ఇత్యాది. తత్ర కిం ప్రాణ

రోఽమృతః' ఇత్యాది, కథమిహ పునస్సంశయస్సంభవతి. అనేకలింగ దర్శనాదితి బ్రూమః. న కేవలమిహ బ్రహ్మలింగమేవోపలభ్యతే. సంతి హితరలింగాన్యపి. 'మామేవ విజాసీహీ' తీంద్రస్య వచనం దేవతాత్మ లింగం, ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతితి ప్రాణలింగం. 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది జీవలింగం. అత ఉపపన్నస్సంశయః. తత్ర ప్రసిద్ధేర్వాయుః ప్రాణ ఇతి ప్రాప్తే, ఇదముచ్యతే.—ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మ విజ్ఞేయం. కుతః? తథానుగమాత్. తథాహి పౌర్వాపర్యేణ పర్యాలోచ్యమానే వాక్యే పదార్థానాం సమన్వయో బ్రహ్మప్రతిపాద నఃర ఉపలభ్యతే. ఉపక్రమే తావద్వరం వృణీ'ష్యేతీంద్రేణోక్తః. ప్రత ర్దనః పరమపురుషార్థం వరముపచితేష—'త్వమేవ వరం వృణీష్యయం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస' ఇతి. తస్మై హితతమత్వేనోపది శ్యమానః ప్రాణః కథం పరమాత్మాన స్యాత్. నహ్యన్యత్ర పరమాత్మ విజ్ఞానాద్ధితతమ ప్రాప్తిరస్తి 'తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః. తథా 'స యో మాం

యార్థమిదమధికరణమిక్యగతార్థతామహ—అనేకలింగేతి. పూర్వత్ర ప్రకృతబ్రహ్మ వాచకయచ్ఛబ్దబలాజ్ఞోతిశ్శ్రుతిర్బ్రహ్మపరేత్ముక్తం, న తథేహ ప్రాణశ్రుతిభంగే తిచిద్బలమస్తి. మిథో విరుద్ధానేకలింగానామనిశ్చాయకత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణ సంగత్యా పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి. పూర్వం ప్రధానప్రాతిపదికార్థబలాద్విభక్త్యర్థ బాధవద్వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రతి హేతుత్వేన ప్రధానానేకపదార్థబలాదేకవాక్యతాభంగ ఇతి దృష్టాంతసంగతిర్వాన్య. పూర్వపక్షే ప్రాణాద్యనేకోపాస్తిః, సిద్ధాంతే ప్రత్య గ్బ్రహ్మధీరితి వివేకః. తథా బ్రహ్మపరత్వేన పదార్థానామన్వయావగమాదితి హేతుర్ధ మహ—తథాహీతి. హితతమత్వకర్తృత్వాదిపదార్థానాం సంబంధో బ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చాయక ఉపలభ్యత ఇత్యుక్తం వివృణోతి—ఉపక్రమ ఇత్యాదినా. యం మన్యసే తం పరం త్వమేవ ప్రయచ్ఛేత్సర్వః. న యః కశ్చిన్మాం బ్రహ్మరూపం వేద సాక్షాదనుభవతి తస్య విదుషో లోకో మోక్షో మహతాపి పాతకేన న హ మియతే నైవ హింస్యతే న ప్రతిబధ్యతే జ్ఞానాన్నినా కర్మతృణరాశేర్దగ్ధత్వాదిత్యాహ—న

కదైన వాయుమాత్రమభిధీయతే, ఉత ఇంద్రదేవతా, ఉత జీవః, అథవా వరం బ్రహ్మేతి విశయే, 'అథ ఖలు...' ఇత్యాదిలింగాత్ వాయుమాత్రమితి పూర్వః పక్షః సిద్ధాంతస్తు—ప్రాణకదైన బ్రహ్మేవాభిధీయతే. కుతః, తథానుగమాత్ తథా బ్రహ్మ

వేద న హ వై తస్య కేనచన కర్తృణా లోకో మీయతే న స్తేయేన న
 ప్రాణహత్యయే' త్యాదిచ పర బ్రహ్మపరిగ్రహే ఘటతే. బ్రహ్మవిజ్ఞానేన
 హి సర్వకర్తృత్వయః ప్రసిద్ధః 'క్షీయంతే చాస్య కర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే
 పరావర' ఇత్యాద్యాసు శ్రుతిషు. ప్రజ్ఞాత్వత్వం చ బ్రహ్మపక్ష ఏవోప
 పద్యతే. నహ్యచేతనస్య వాదోః ప్రజ్ఞాత్వత్వం సంభవతి. తథోపసంహా
 రేఽపి 'ఆనందోఽజరోఽమృత' ఇత్యానందత్యాదీని చ న బ్రహ్మణో
 ఽన్యత్ర సమ్యక్సంభవతి 'స న సాధునా కర్తృణా భూయాన్ భవతి నో
 ఏవాసాధునా కర్తృణా కనీయానేష హ్యేవ సాధు కర్తృ కారయతి
 తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే. ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్తృ కార
 యతి తం యమేభ్యో లోకేభ్యోఽథో నినీషత' ఇతి 'ఏష లోకాధిపతి
 రేష లోకపాల ఏష లోకేశ' ఇతి చ. సర్వమేతత్పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్య
 శ్రీయమాణే అనుగతుం శక్యతే న ముఖ్యే ప్రాణే. తస్మాత్ప్రాణో
 బ్రహ్మ.

సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్

సంబంధభూమా హ్యస్మిన్. ౨౯.

యదుక్తం ప్రాణో బ్రహ్మేతి తదాక్షిప్యతే—న పరం బ్రహ్మ
 ప్రాణశబ్దం. కస్తాత్? వక్తురాత్మోపదేశాత్. వక్తాహీంద్రో నామ కచ్చి
 ద్విగ్రహవాన్ దేవతావిశేషః స్వాత్మానం ప్రతర్దనాయాచచక్షే 'మా
 య ఇతి. సాధ్యసాధునీ పుణ్యపాపే తాభ్యామపృష్టత్వం తత్కారయతృత్వం నిరం
 వృత్తశ్వర్యం చ సర్వమేతదిత్యర్థః.

౨౯. అహంకారవాదేన స్వాత్మవాచకశబ్దైర్వాచచక్షే, ఉక్తవానిత్యన్వయః.

పరత్వే 'హితతమం మన్యసే' ఇత్యాదిహితతమత్వాద్యనేకలింగానాం అనుగమాత్ ఆప
 గమాత్. అతోఽత్ర ప్రాణో బ్రహ్మేత్యర్థః.

నను అస్తీత్యహంకారవాదాల్లింగాదింద్రదేవతాభిధీయత ఇత్యాశంక్యాహ—
 వక్తుః ఇంద్రస్య దేవతావిశేషస్య, అత్తోపదేశాత్ 'మామేవ. విజానీహి'

మేవవిజానీహి' త్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్తే' త్యహంకారవాదేన. సపష వక్తురాత్మ త్వేనోపవిశ్యమానః ప్రాణః కథం బ్రహ్మ స్యాత్? న హి బ్రహ్మణో వక్తృత్వం సంభవతి 'అవాగమనా' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. తథా విగ్రహసంబంధిభిరేవ బ్రహ్మణ్యసంభవద్విధ్యైరింద్ర ఆత్మానం తుష్టావ 'త్రిశీర్షానం త్వాష్ట్రమహనం అరున్దుఖాన్యతీక సాలావృ కేభ్యః ప్రాయచ్ఛ' మిత్యేవమాదిభిః ప్రాణత్వం చేంద్రస్య బలవత్త్వా దుపపద్యతే, 'ప్రాణో వై బల' మితి హి విజ్ఞాయతే. బలస్య చేంద్రో దేవతా ప్రసిద్ధా 'యాచ కాచిద్బలకృతిరింద్రస్య కర్తైవ తది'తి హి వదంతి. ప్రజ్ఞాత్మత్వమప్యప్రతిహతజ్ఞానత్వాద్దేవతాత్వనస్సంభవతి. అప్రతిహతజ్ఞానా హి దేవతా ఇతి వదంతి. నిశ్చితే చైవం దేవతాత్వత్వోప దేశే హితతమత్వాదినచనాని యథాసంభవం తద్విషయాజ్యేన యో జయితవ్యాని. తస్మాద్వక్తురింద్రస్యాత్మోపదేశాన్న ప్రాణో బ్రహ్మేత్యా షీప్య సమాధీయతే 'అధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మి'న్నితి. అధ్యాత్మ సంబంధః ప్రత్యగాత్మసంబంధస్తస్య భూమా బాహుళ్యమస్మిన్న ధ్యాయ ఉపలభ్యతే. 'యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావ

వాక్యస్య ఇంద్రోపాసనావరత్యే లింగాంతరమాహ—తథా విగ్రహేతి. త్రిణి శీర్షాణి యస్మేతి త్రిశీర్షా త్వష్టః పుత్రో విశ్వరూపో నామబ్రాహ్మణః తం హతవానస్తి. రాతి యథార్థం శబ్దయతీతి రుత్ వేదాంతవాక్యం తస్మిన్ యేషాం తే రున్దుఖాస్తేభ్యోఽన్యైక వేదాంతపార్శ్వభావో యతీనరణ్యశ్చభ్యో దత్తవానస్మీత్యర్థః. ఇంద్రే ప్రాణజ్ఞోపపత్తిమాహ—ప్రాణత్వం చేతి. వదంతి రాశికా అపీత్యర్థః. బలవాచినా ప్రాణశబ్దేన బలదేవతా లక్ష్యత ఇతి భావః. ఇంద్రో హితప్రదాతృత్వాద్ధితమః కర్తా నధికారాదపాప ఇత్యేవం వ్యాఖ్యేయానీత్యాహ—నిశ్చితే చేతి. కిమింద్ర పదేన విగ్రహోపలక్షితం చిన్మాత్ర ముచ్యతే ఉత విగ్రహః. అద్యే వాక్యస్య బ్రహ్మచరత్వం సిద్ధం, న ద్వితీయ ఇత్యాహ—అధ్యాత్మేతి అక్షసి దేహేఽధిగమ్యత ఇత్యధ్యాత్మం ప్రత్య

ఇత్యాత్మ త్వేనోపవిశ్యమానత్వాత్, ప్రాణో న బ్రహ్మేతి చేత్, అత్రోచ్యతే— అధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్నితి. హి యస్తాత్, అస్మిన్ అధ్యాయే 'యావ ద్ధస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజ రోఽమృతః' ఇత్యాద్యధ్యాత్మ సంబంధస్య ప్రత్యగాత్మ సంబంధస్య భూమా బాహుళ్య

దాయు' రితి ప్రాణవైవ ప్రజ్ఞాత్తనః ప్రత్యస్థాతస్యాయుషస్సంప్ర
దానోపసంహారయూః స్వాతంత్ర్యం దర్శయతి న దేవతావిశేషస్య
పరాచీనస్య. తథాఽస్తిత్వే చ ప్రాణానాం నిశ్చేయసమిత్యధ్యాత్వ
మేవేంద్రియాశ్రయం ప్రాణం దర్శయతి. తథా 'ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞా
త్వేదం శరీరం పరిగృహ్యతాపయతీ' తి. 'న వాచం విజ్ఞానీత
వత్తరం విద్యా' దితి చోపక్రమ్య 'తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరపి
తానాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రా
స్సర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణైర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞా
త్వానందోఽజరోఽమృత' ఇతి విషయేంద్రియవ్యవహారానాభిభూతం
ప్రత్యగాత్తానమేవోపసంహరతి 'సమత్యైతి విద్యా' దితి చోపసంహరః
ప్రత్యగాత్మపరిగ్రహే సాధుర్న పరాచీనపరిగ్రహే. 'అయమాత్మా
బ్రహ్మ సర్వానుభూ' రితి చ శ్రుత్యంతరం. తస్మాదధ్యాత్వసంబంధ
బాహుళ్యాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం న దేవతాత్తోపదేశః. కథం
త్వైవ క్తురాత్తోపదేశః?

గాత్మా సంబధ్యతే యైః శరీరస్థత్వానిభిరింద్రతనావసంభావితైర్ధర్మైస్తే ఆధ్యాత్మసంబంధా
స్తేహం భూమేత్యర్థః. ఆయురక్ర దేహే ప్రాణవాయుసంచారః. అస్తిత్వే ప్రాణస్య
స్థితే ప్రాణానామింద్రియాణాం స్థితిరిత్యర్థః శ్రుతిమాహ—ఋషిర్వైతి. 'అథాతో
నిశ్చేయసానాం సాధన'మిత్యాద్యాశ్రుతిః. ఇంద్రియస్థావకత్వవద్దేహోత్థావకత్వ
మాహ—తథేతి. వక్తృత్వముక్త్యా సర్వాధిష్ఠానత్వం దర్శితమిత్యాహ—ఇతి చోప
క్రమేతి. తత్తత్ర నానాప్రపంచస్యాత్మని కల్పనాయాం యథా దృష్టాంతః లోకే
ప్రసిద్ధస్య రథస్యారేషు నేమినాభ్యోర్నధ్యస్థశలాకాసు చక్రోపాంతరూపానేమిరపితా
నాభౌ చక్రపిండికాయామరా అర్పితా ఏవంభూతాని పంచ పృథివ్యాదీని మియంత
ఇతి మాత్రాః భోగ్యాకృద్బాదయః పంచేతి దశభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాసు దశస్య
ర్పితాః ఇంద్రియజాః పంచశబ్దాదివిషయప్రజ్ఞాః. మియంతే ఆభిరితి మాత్రాః పంచ
ధీంద్రియాణి. నేమివద్ద్రాహ్యం గ్రాహకేషు అరేషు కల్పితమిత్యుక్త్యా నాభిస్థానీయే
ప్రాణే సర్వం కల్పితమిత్యాహ—ప్రాణైర్పితాఇతి. స ప్రాణో మమ స్వరూపమిత్యా
హ—సమితి. తస్మి ప్రత్యగాత్మని సమన్వయో న తు బ్రహ్మణి తత్రాహ—అయమితి.

ముపలభ్యతే. తస్మాత్ ప్రాణాత్మకబ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం, న దేవతావిశేషోపదేశ
ఇతి సిద్ధం.

సూ. శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవత్. ౩౦.

ఇంద్రో నామ దేవతాత్వా స్వాత్మానం యమాత్మ త్వేనా 'మామేవ
పరంబ్రహ్మే'త్వాప్యేణ దర్శనేన యథాశాస్త్రం పశ్యన్నుపదిశతి స్త—
'మామేవ విజానీహి'తి యథా 'తద్దైతత్వశ్చన్నప్సిర్వామదేవః ప్రతి
వేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చే'తి తద్వత్, 'తద్యో యో
దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవ' దితి శ్రుతేః. యత్పున
రుక్తం 'మామేవ విజానీహి' త్యుక్త్వా, విగ్రహధర్మైరింద్రస్వరూ
త్వానం తుష్టాప త్వాప్తృవధాదిభిరితి తత్పరిహర్తవ్యం. అత్రోచ్యతే. న
తావత్త్వాప్తృవధాదీనాం విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థత్వేనోపన్యాసః. యస్మా
దేవంకర్తాహం తస్మాన్తాం విజానీహితి. కథం తర్హి. విజ్ఞానస్తుత్యర్థత్వేన.
యత్కారణం త్వాప్తృవధాదీని సాహసాస్యపన్యస్య పరేణ విజ్ఞాన
స్తుతిమనుసందధాతి 'తస్య మే తత్ర న లోమ చ మియతే స యో
మాం వేద నహ వై తస్య కేనచ కర్తణా లోకోమియత' ఇత్యాదినా.
ఏతదుక్తం భవతి యస్మాదీదృశాన్యపి స్మారాణి కర్తాణి కృతవతో మమ
బ్రహ్మభూతస్య లోమాపి న హింస్యతే స యోఽన్యోఽపి మాం
వేద న తస్య కేనచిదపి కర్తణా లోకో హింస్యత ఇతి. విజ్ఞేయం
తు బ్రహ్మైవ 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్తే'తి వక్ష్యమాణం. తస్మాద్బ్రహ్మవాక్య
మేతత్.

౩౦. అహంకారవాదస్య గతిం పృచ్ఛతి—కథమితి. సూత్రముక్తరం. తద్వాన్వి
ఖ్యాతి—ఇంద్ర ఇతి. జన్మాంతరకృతశ్రవణాదినా అస్మిన్ జన్మని న్యకస్సిద్ధం దర్శన
మార్గం. విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థ ఉపన్యాసః. న చేత్కథం తర్హి న ఇతి పృచ్ఛతి—కథ
మితి. బ్రహ్మజ్ఞానస్తుత్యర్థస్య ఇత్యాహ—విజ్ఞానేతి. నియామకం బ్రూతే—యదితి.
పరేణ తస్య మే ఇత్యాదినా వాక్యేనేత్యన్వయః—స్తుతిమాహ. ఏతదుక్తమితి.
తస్మాత్ జ్ఞానం శ్రేష్ఠమితి శేషః. కింస్తుతజ్ఞానవిషయఇంద్ర ఇత్యత ఆహ—విజ్ఞేయంత్వితి.

కథం తర్హి వక్ష్యరాత్తోపదేశః, తత్రాహ—

ఇంద్రస్య వక్ష్య 'మామేవ విజానీహి' ఇత్యుపదేశః శాస్త్రదృష్ట్యా జ్ఞాతవ్యః;
అహమేవ పరం బ్రహ్మైతి శాస్త్రదృష్ట్యా పశ్యన్నేపముక్తవానిత్యర్థః. అత్ర దృష్టం
తః—నామదేవవత్ యథా నామదేవః శాస్త్రదృష్ట్యా 'అహం మనురభవం సూర్యశ్చ'
ఇత్యాహ—తద్వదితి. అతో బ్రహ్మపరమేవైతద్వాక్యమితి సిద్ధం.

సూ. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసా

త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్. ౩౧.

యద్యప్యథ్యాత్మసంబంధభూమదర్శనాన్న పరాచీనస్య దేవతాత్మన ఉపదేశః, తథాపి న బ్రహ్మవాక్యం భవితుమర్హతి. కుతః? జీవలింగాన్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ. జీవస్య తావదస్మిన్వాక్యే విస్పష్టం లింగముపలభ్యతే 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా' దితి. అత్రహి వాగాదిభిః కరణైర్వాప్యపుతస్య కార్యకరణాధ్యక్షస్య జీవస్య విజ్ఞేయత్వమభిధీయతే, తథా ముఖ్యప్రాణలింగమపి. 'అథ ఖలు ప్రాణవప ప్రజ్ఞాత్వేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి. శరీరధారణం చ ముఖ్యస్య ప్రాణస్య ధర్మః. ప్రాణసంవాదే వాగాదీః ప్రాణాన్ప్రకృత్య 'తాన్వరిప్థః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథ అహమేవై తత్పంచథాత్మానం ప్ర విభజ్యైతద్బ్రాణమవష్టభ్య విధారయామి'తి శ్రవణాత్. యేతు 'ఇమం శరీరం పరిగృహ్య'తి పఠంతి, తేషామిమం జీవమింద్రియగ్రామం వా పరిగృహ్య శరీరముత్థాపయతీతి వ్యాఖ్యేయం. ప్రజ్ఞాత్వత్వమపి జీవే తావచ్ఛేతనత్వాదుపపన్నం ముఖ్యేఽపి ప్రాణే ప్రజ్ఞాసాధనప్రాణాంత

3౧. దేహోత్థాపనం జీవలింగం కిం న స్యాత్తత్రాహ—శరీరధారణం చేతి. సర్వే వాగాదయః ప్రాణా అహమహం శ్రేష్ఠ ఇతి వివదమానాః ప్రజాపతిముపజన్తుః. స చ తానువాచ యస్మిన్నుత్క్రాంతే శరీరం పాశీష్టతరం భూత్వా పతివ్యతి నవః శ్రేష్ఠ ఇతి. తథా క్రమేణ వాగాదిభూత్క్రాంతేష్వపి మూకాదిభావేన శరీరం స్వస్థ మస్థాత్. ముఖ్యప్రాణస్య తూచ్ఛిక్రమిషాయాం సర్వేషాం వ్యాకులత్వాదసౌ తాన్వాగాదీన్వరిప్థః ప్రాణ ఉవాచ. యూయం మా మోహమాపద్యథ యతోఽహమేవై తత్క్రూరోమి. కిం తత్? పంచథా ప్రాణాపానాదిభావేనాత్మానం విభజ్యైతద్వాది గచ్ఛతీతి

సన్దేహమపి న బ్రహ్మపరమిదం, అపి త్వన్యపరమిత్యాశంక్యాహ—

'వక్తారం విద్యాత్' ఇతి జీవలింగాత్ 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'

రాశ్రయత్వాదుపపన్నం. ఏవం జీవముఖ్యప్రాణపరిగ్రహే చ ప్రాణ ప్రజ్ఞాత్మనోస్సహవృత్తిత్వేనాభేదనిర్దేశః స్వరూపేణ చ భేదనిర్దేశ ఇత్సుభయథాపి నిర్దేశ ఉపపద్యతే 'యో వై ప్రాణసాన ప్రజ్ఞా యావై ప్రజ్ఞా స ప్రాణ' ఇతి, 'సహఘ్యేతావస్థితౌ శరీరే వసతస్సహాత్మా మత' ఇతి. బ్రహ్మపరిగ్రహేతు కిం కస్తాద్భిద్యేత, తస్మాదిహ జీవముఖ్య ప్రాణయోగన్యతరఉభావాప్రత్యయేయాతాం న బ్రహ్మేతి చేత్, నైత దేవం, ఉపాసాత్తైవిధ్యాత్. ఏవం సతి త్రివిధముపాసనం ప్రసజ్యేత జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం చేతి. న చైత దేక్షస్థిన్వాక్యేఽభ్యుపగంతుం యుక్తం, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హి వాక్యైకవాక్యత్వమవగమ్యతే. 'మామేవ విజానీహి' త్యుపక్రమ్య, 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృత మిత్యూపాన్వే'త్యుక్త్వా ఽన్తే 'స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత' ఇత్యేకరూపా వుపక్రమోపసంహారా దృశ్యేతే. తత్తార్థైకత్వం యుక్తమాశ్రయితుం. న చ బ్రహ్మలింగమన్యపరత్వేన పరిణేతుం శక్యం దశానాం భూత మాత్రాణాం ప్రజ్ఞామాత్రాణాం చ బ్రహ్మణోఽన్యత్రార్పణానుపపత్తేః.

వానం తదేవ బాణమస్థిరం శరీరమవప్తభ్యాశ్రిత్య ధారయామిత్యర్థః. ద్విపచనసహ వాసోత్క్రాంతిశ్రుతేశ్చ న బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ—జీవముఖ్యేతి. అభేదనిర్దేశ మాహ—యో వా ఇతి. భేదమాహ—సహేతి. యది జీవముఖ్యప్రాణయోగింగాదు పాన్యత్వం తర్హి బ్రహ్మణోఽపి లింగానాముక్తత్వాదుపాసనం స్యాత్, న చేష్టాపత్తిః. ఉపక్రమాదినా నిశ్చింతైకవాక్యతాభంగ ప్రసంగాదిత్యాహ—నైతదేవమిత్యాదినా. న చ స్వతంత్రపదార్థభేదాద్వాక్యభేదః కిం న స్యాదితి వాచ్యం, జీవముఖ్యప్రాణయో రుక్తలింగానాం బ్రహ్మణి నేతుం శక్యతయా స్యాతంత్రాప్తిధేః, అఫలపదార్థస్య ఫలవ ద్వాక్యార్థశేషత్వేన ప్రధానవాక్యార్థానుసారేణ తల్లింగనయనసామ్యచితత్వాచ్చ. న హి ప్రధానవాక్యార్థబ్రహ్మలింగమన్యధా నేతుం శక్యం, నవా తదుచితమిత్యాహ— న చ బ్రహ్మలింగమితి. సూత్రశేషం వ్యాచక్షే—ఆశ్రితత్వాచ్చేతి. అన్యత్రాతపివ

ఇతి ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ తదుభయపరం, న బ్రహ్మపరమేవేతి చేత్, న. కుతః, ఉపా సాత్తైవిధ్యాత్ జీవముఖ్యప్రాణబ్రహ్మోపాసనాని త్రీణి ప్రసజ్యేరన్. న చ తదిష్టం;

ఆశ్రితత్వాచ్చాన్యత్రాపి బ్రహ్మలింగవశాత్ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మణీ వృత్తేః
 ఇహాపి హితతమోపన్యాసాది బ్రహ్మలింగయోగాద్బ్రహ్మోపదేశవాయ
 మితి గమ్యతే. యత్తు ముఖ్యప్రాణలింగం దర్శితం 'ఇదం శరీరం పరి
 గృహ్యోత్థాపయతీ' తి తదసత్, ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమాత్మా
 యత్తత్వాత్పరమాత్మన్యపచరితుం శక్యత్వాత్, 'స ప్రాణేన నాపా
 నేన మర్త్యో జీవతి కశ్చన, ఇతరేణ తు జీవంతి యస్మిన్నేతావపాశ్రి
 తా' వితి శ్రుతేః. యదపి 'స వాచం విజిజ్ఞానీత వక్తారం విద్యా'దిత్యా
 దిజీవలింగం దర్శితం, తదపి స బ్రహ్మపక్షం నివారయతి, స హి జీవో
 నామాత్యంతభిన్నో బ్రహ్మణః 'తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మి' త్యాది
 శ్రుతిభ్యః. బుద్ధ్యాద్యుపాధికృతం తు విశేషమాశ్రిత్య బ్రహ్మైవ
 సకా జీవః కర్తా భోక్తా చేత్యుచ్యతే తస్యోపాధికృతవిశేషపరిత్యాగేన
 స్వరూపం బ్రహ్మ దర్శయితుం 'స వాచం విజిజ్ఞానీత వక్తారం విద్యా'
 దిత్యాదినా ప్రత్యగత్వాభిముఖీకరణార్థ ఉపదేశో న విరుధ్యతే.
 'యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే తదేవ బ్రహ్మ త్వం విధి
 నేదం యదిదముపాసత' ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరం వచనాదిక్రియావ్యా
 పృతవైవాత్మనో బ్రహ్మత్వం దర్శయతి. యత్పునరేతదుక్తం 'సహ
 ఘ్నేతావస్థిత' శరీరే వసతస్సహోత్క్రమత' ఇతి ప్రాణప్రజ్ఞాత్మ

ప్రాణ ఇత్యాదౌ పృతేరాశ్రితత్వాదిహాపి తస్య బ్రహ్మలింగస్య యోగాద్బ్రహ్మపర ఏవ
 ప్రాణశబ్ద ఇత్యర్థః. ప్రాణాదిలింగాని సర్వాత్మకే బ్రహ్మణ్యనాయాసేన నేతుం శక్యా
 నీత్యాహ—యత్త్రిత్యాదినా. యస్మిన్నేతా ప్రేర్యత్వేన స్థితౌ తేనేతరేణ బ్రహ్మణా
 సర్వే ప్రాణాదివ్యాపారం కర్వంతీత్యర్థః. విశేషం పరిచ్ఛేదాభిమానమిత్యర్థః 'వక్తారం
 విద్యాది'తి స వక్తుర్జ్ఞేయత్వముచ్యతే తస్య లోకసిద్ధత్వాత్, కింతు తస్య బ్రహ్మత్వం
 బోధ్యతే తద్బోధాభిముఖ్యాయ లిజాదయ ఇత్యత్ర శ్రుత్యంతరమాహ—యద్వా
 చేతి. యేన చైతన్యేన వాగభ్యుద్యతే స్వకార్యాభిముఖ్యేన ప్రేర్యతే తదేవ వాగాదే
 రగమ్యం బ్రహ్మైత్యర్థః. తత్త్వంపదవాచ్యయోః స్వరూపతో భేదస్తాభ్యాముపలక్ష్యైత్త

'మామేవ...' ఇత్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోఽస్మి' ఇత్యుక్త్వా అంతే ఉపసంహరతి 'స ఏవ
 ప్రాణ-ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా' ఇతి. ఏవముపక్రమోపసంహారాభ్యాం వాక్యైకవాక్యత్వావగ

నో ర్భేదదర్శనం బ్రహ్మవాదినో నోపపద్యత ఇతి. నైష దోషః. జ్ఞాన క్రియాశక్తిద్వయాశ్రయయోర్బుద్ధిప్రాణయోః ప్రత్యగాత్మోపాధి భూతయోర్భేదనిర్దేశోపపత్తేః. ఉపాధిద్వయోపహితస్య ప్రత్య గాత్మనః స్వరూపేణాభేద ఇత్యతః ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేత్యేకరణమవి రుద్ధం. అథవా 'నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగా'దిత్య స్యాయమనోఽర్థః. న బ్రహ్మవాక్యేఽపి జీవముఖ్యప్రాణలింగం విరుధ్య తే. కథం? ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్. త్రివిధమిహ బ్రహ్మణ ఉపాసనం వివ ఋతం—ప్రాణధర్మేణ, ప్రజ్ఞాధర్మేణ, స్వధర్మేణ చ. తత్ర 'ఆయురమృత ముపాస్వాయుః ప్రాణ' ఇతి 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోజ్ఞాపయతీ' తి 'తస్మాదేతదేవోక్తముపాసీతేతి చ ప్రాణధర్మః. అథ 'యథాస్యై

స్వరూపాభేదాదేకత్వం నిర్దిశ్యత ఇత్యాహ—నైష దోష ఇతి. స్వమతేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ వృత్తికృత్తేన వ్యాచక్షే—అథవేతి. ఉపాసనాత్రిత్వప్రసంగాది పూర్వముక్తం. అత్ర త్రిప్రకారకస్యైక బ్రహ్మవిశేష్యకస్యైకస్యాపాసనస్య వివక్షిత త్వాదిత్యర్థః. అతో న వాక్యభేద ఇతి భావః. దేహచేష్టాత్మకజీవనహేతుత్వం ప్రాణ స్యాయుష్ష్యం దేహపేక్షయాతస్యాఽఽముక్తేరవస్థానాదమృతత్వముక్తావయవీత్యుక్తత్వ మితి ప్రాణధర్మః. జీవధర్మమాహ—అథేతి. బుద్ధిప్రాణయోగసహ స్థిత్యుత్కృంత్యు క్త్యనంతరమిత్యర్థః. అత్ర ప్రజ్ఞాపదేన సాభాసా జీవాఖ్యా బుద్ధిరుచ్యతే. తస్మాః సంబంధీని దృశ్యాని సర్వాణి భూతాని యతైకం భవంత్యధిష్ఠానవిదాత్తనా, తథా వ్యాఖ్యాస్యామ ఇత్యుపక్రమోక్తం-వాగేవేత్యాది. చక్షురేవాస్యా ఏకమంగమదూ దుహదిత్యాదిపర్యాయాణాం సంక్షిప్తార్థ ఉచ్యతే. ఉత్పన్నాయా అనత్కల్పాయాః సాభాసబుద్ధేర్నామ ప్రపంచవిషయత్వమర్థశరీరం, అర్థాత్కరూపప్రపంచవిషయత్వ మర్థశరీరమితి మిళిత్యా విషయత్వాభ్యం పూర్ణం శరీరమింద్రియసాధ్యం. తత్ర కర్తేం ద్రియేషు వాగేవాస్యాః ప్రజ్ఞాయా ఏకమంగం దేహార్థమదూదుహత్ పూరయామాన, వాగింద్రియద్వారా నామ ప్రపంచవిషయత్వం బుద్ధిర్భత ఇత్యర్థః. చక్షుర్థి షష్ఠ్యర్థా. తస్మాః పునర్నామ కిల చక్షురాదినా ప్రతినిహితా జ్ఞాపితా భూతమాత్రా రూపాద్యర్థ రూపావరస్తాదవరాధే కారణం భవతి జ్ఞానకరణదాహారార్థ ప్రపంచవిషయత్వం బుద్ధిః ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఏవం బుద్ధేః సర్వార్థద్రష్టృత్వముపపాద్య తన్నిష్ఠచిచ్ఛ్రియింబ

మాత్. కించ అన్యత్ర బ్రహ్మలింగవశాత్ ప్రాణకబ్ధస్య బ్రహ్మణి వృక్షేరాశ్రతస్య

ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూతాన్యేకీభవంతి తద్వ్యాఖ్యాస్యామ' ఇత్యుప
క్రమ్య 'వాగేవాస్యా ఏకమంగమదూదుహ త్తస్యై నామ పరస్తాత్ప్రతి
విహితా భూతమాత్రా ప్రజ్ఞాయా వాచం సమారుహ్య వాచా
సర్వాణి నామాన్యాప్నోతి' త్యాదిప్రజ్ఞాధర్మః. 'తా వా ఏతా దశైవ
భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశప్రజ్ఞమాత్రా అధిభూతం. యద్ధి భూత
మాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞమాత్రాస్య్యుః యద్ధి ప్రజ్ఞమాత్రా న స్యుః
న భూతమాత్రాస్య్యుః, నహ్యన్యతరతో రూపం కించన సిద్ధ్యేత్, నో
ఏతన్నానా, 'తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా
ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞమాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞమాత్రాః
ప్రాణైర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్తే' త్యాదిబ్రహ్మధర్మః. తస్మా
ద్బ్రహ్మణ ఏవైతదుపాధిద్వయధర్మేణ స్వధర్మేణ చైకముపాసనంత్రివిధం
వివక్షితం. అన్యత్రాపి 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇత్యాదావపాధిధర్మేణ

ద్వారా సాక్షిణి ద్రష్టృత్వాధ్యాసమాహ—ప్రజ్ఞయేతి. బుద్ధిద్వారా చిదాత్మా వాచ
మింద్రియం సమారుహ్య తస్యః ప్రేరణో భూత్వా వాచా కరణేన సర్వాణి నామాని
ఐక్యవ్యత్యేనాప్నోతి, చక్షుషా సర్వాణి రూపాణి వశ్యతీత్యేవం ద్రష్టా భవతీకర్తృః.
తథా చ సర్వద్రష్టృత్వం చిదాత్మని ద్రష్టృత్వాధ్యాసనిమిత్తత్వం చ బుద్ధేర్ధర్మ
ఇత్యుక్తం భవతి. సర్వాధారత్వానందత్వాదిర్బ్రహ్మధర్మ ఇత్యాహ—తావా ఇతి. దశ
త్వం వ్యాఖ్యాతం. ప్రజ్ఞా ఇంద్రియజాః తా అధిక్యత్య గ్రాహ్యభూతమాత్రా వర్తంతే
ప్రజ్ఞమాత్రా ఇంద్రియాణి గ్రాహ్యం భూతజాతమధిక్యత్య వర్తంత ఇతి గ్రాహ్య
గ్రాహకయోర్నిధస్సాపేక్షత్వముక్తం సాధయతి—యదితి. తదేవ స్యుటయతి—
సహితి. గ్రాహ్యేణ గ్రాహ్యస్వరూపం న సిద్ధ్యతి కింతు గ్రాహకేణ. ఏవం గ్రాహకమపి
గ్రాహ్యమనపేక్ష్య న సిద్ధ్యతి, తస్మాత్సాపేక్షత్వాదేతద్ద్రాహ్యగ్రాహకద్వయం వస్తుతో
న భిన్నం కింతు చిదాత్మన్యారోపితమిత్యాహ—నో ఇతి. తద్యథేత్యాదికృత వ్యా
ఖ్యానం. సూత్రార్థముపసంహరతి—తస్మాదితి. అన్యధర్మేణాన్యసోఽపాసనం కథమిత్యా
శంక్యాఽఽగ్రీతత్వాదిత్యాహ—అన్యత్రాపీతి. ఉపాధిర్జీవః. తదన్యధర్మేణోపాసనం.
ఇయమనంగతా వ్యాఖ్యా, తథాహి న తావదారుణ్యాద్యనేకగుణవిశిష్టా ప్రాప్తక్రయణ
దిహిపి తద్యోగాత్ హితతమత్వాద్యసాధారణబ్రహ్మలింగయోగాత్ బ్రహ్మణ ఏవాయ
ముపదేశ ఇతి సర్వమతిశోభనమ్.

బ్రహ్మణ ఉపాసనమాశ్రితం ఇహాపి తద్యుజ్యతే వాక్యసోపక్రమోప
సంహారాభ్యామేకార్థత్వావగమాత్ ప్రాణప్రజ్ఞాబ్రహ్మలింగావగ
మాచ్చ. తస్మాబ్బ్రహ్మవాక్యమేవైతదితి సిద్ధం.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవద్వాదకృతౌ శారీరకమీమాంసా
భాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

వత్, ఉపాసాత్రయవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో విధిస్సంభవతి సిద్ధస్య విధ్యనర్హత్వాత్,
నాపి బ్రహ్మసంవాదేనోపాసాత్రయవిధిః వాక్యభేదాత్, న చ నానాధర్మవిశిష్టమేక
ముపాసనం విధీయత ఇతి వాచ్యం, తాదృశవిధివాక్యస్యాత్రాశ్రవణాత్, న చ 'తం
మామాయురమృతమిత్యూపాసే'త్యత్ర మామితి జీవేనాయురితి ప్రాణేనామృతమితి
బ్రహ్మణా స్వస్వధర్మవతా విశిష్టోపాసనావిధిరితి వాచ్యం, సర్వేషాం ధర్మాణామశ్రవ
ణాత్ బ్రహ్మశ్రుతేశ్చ. 'ప్రాణో వా అమృత'మితి ప్రాణస్యైవామృతత్వశ్రుతేః. అత్ర
ఉపాసనావిధిలుభేన 'వక్తారం విద్యాదేతదేవోక్తముపాసీత సమ ఆత్మేతి విద్యా'దితి
జీవప్రాణబ్రహ్మోపాసనావిధయః. అన్యే గుణవిధయ ఇతి స్వీకృత్యైకవాక్యత్వం
త్యాజ్యం తచ్చాయుక్తముపక్రమాదినైకవాక్యతానిర్ణయాత్. తస్మాజ్ఞేయప్రత్యగ్బ్రహ్మ
వరమిదం వాక్యమిత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్న
ప్రభాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రపృతౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

నమః పరమాత్మ నే.

ప్రథమే పాదే 'జన్తాద్యస్య' ఇత్యారభ్యాకాశాదేస్సమస్తస్య
 జగతో జన్తాదికారణం బ్రహ్మేత్యుక్తం. తస్య సమస్తజగత్కారణస్య
 బ్రహ్మణో వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వాత్మకత్వమిత్యేవం
 జాతీయకా ధర్మా ఉక్తా ఏవ భవంతి. అర్థాంతరప్రసిద్ధానాం చ కేషాం
 చిచ్ఛబ్దానాం బ్రహ్మవిషయత్వహేతుప్రతిపాదనేన కానిచిద్వాక్యాని
 సందిహ్యమానాని బ్రహ్మపరతయా నిర్ణీతాని. పునరప్యన్యాని వాక్యాన్య
 స్పష్టబ్రహ్మలింగాని సందిహ్యంతే, కిం పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయంతి,
 ఆహోస్విదర్థాంతరం కించిదితి. తన్నిర్ణయాయ ద్వితీయతృతీయపాదా
 వారభ్యేతే.

శ్రీరామం సిద్ధమత్తారం గుహాకాయినమంతరం,

అంతర్యామిణమజ్ఞేయం వైశ్వానరమహం భజే.

పూర్వపాదేనోత్తరపాదయోగసంగతిం వస్తుం వృత్తమచవదతి—ప్రథమ ఇతి.
 జగత్కారణత్వోక్త్యా వ్యాపిత్యాదికమర్థాత్సిద్ధం. తదుపశేషోత్తరం పాదద్వయం
 ప్రవర్తత ఇతి హేతుహేతుమద్భావసంగతిః. కథం పాదభేదఇత్యాశంక్య పాదానాం
 ప్రమేయభేదమాహ—అర్థాంతరేతి. ఆకాశాదిశబ్దానాం స్పష్టబ్రహ్మలింగైర్బ్రహ్మణి
 సమన్వయో దర్శితః. అస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యసమన్వయః పాదద్వయే వక్ష్యతే. స్రాయే

ఇత్థం పూర్వస్సిక్తపాదే స్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యానాం బ్రహ్మణి సమన్వయః
 సాధితః; అథునా అస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం సమన్వయం సాధయితుం ద్వితీయతృతీయ

సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. ౧.

ఇదమామ్నాయతే. 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానీతి శాంత ఉపాసీత. అథఖలు క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతురస్మిన్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి సక్రతుంకుర్వీతమనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపసత్వ కామసత్వసంకల్ప' ఇత్యాది. తత్ర సంశయః. కిమిహ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైశ్చారీర ఆత్మోపాస్యత్వేనోపదిశ్యతే, ఆహా స్విత్పరం బ్రహ్మేతి, కిం తావత్ప్రాప్తం? శారీర ఇతి. కుతః? తస్య హి కార్యకరణాధిపతేః ప్రసిద్ధో మనఃఆదిభిస్సంబంధో న పరస్య బ్రహ్మణః 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. నను 'సర్వం ఖల్విదం

ఊపాస్యజ్ఞేయబ్రహ్మభేదాత్పాదయోరవాంతరభేద ఇతి భావః—సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. ఛాందోగ్యముదాహరణి—ఇదమితి. తస్మాజ్ఞాయతఇతి తజ్జం, తస్మిన్ లీయత ఇతి తల్లం, తస్మిన్ననితి చేష్టతఇతి తదనం, తజ్జం చ తత్తల్లం చ తదనం చేతి, తజ్జలాన్ కర్తృధారయేత్సిక్ కాకపార్థివస్థాయేన మధ్యపదస్య తచ్ఛబ్దస్య లోపః, తజ్జలాన మితి వాచ్యే ఛాందసోఽపయవలోపః, ఇతిశబ్దో హేతౌ. సర్వమిదం జగద్బ్రహ్మైవ తద్వివర్తత్యాదిత్యర్థః. బ్రహ్మణి మిత్రామిత్రభేదాభావాచ్ఛాంతో రాగాదిరహితో భవే దితి గుణవిధిః. సక్రతుముపాసనం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్సోపాసీతేత్యమవాదాత్ ఫలమాహ—అథేతి. క్రతుమయః సంకల్పవికారఇత్యర్థః. పురుషస్య ధ్యానవికారత్వం స్ఫుటయతి—యథేతి. ఇహ యద్ధ్యాయతి మృత్వా ధ్యానమహిమ్న తద్ద్యేయ రూపేణ జాయత ఇత్యర్థః. క్రతుమయస్సంకల్పప్రధాన ఇతి వార్థః. క్రతోర్విషయ మాహ—మనఇతి. బ్రహ్మాత్మ్యవక్రమాన్మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్వ సంకల్పమంతర్హృదయే క్షేయమిత్యర్థః. పూర్వత్ర బ్రహ్మలింగైరబ్రహ్మలింగబాధ ఉక్తః, న తథేహోపక్రమే బ్రహ్మణో లింగమస్తి, కింతు ప్రకరణం. తచ్చ శాంతిగుణ విధానార్థమన్యథా సిద్ధం. అతో జీవలింగం బలీయ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వ పాదావారభ్యేతే. పూర్వస్మిన్ పాదే జగత్కారణత్వేన వ్యాపిత్యాదికమర్థసిద్ధం. తదుప జీవ్యోత్తరపాదద్యయస్య ఉత్థానాత్ హేతుహేతుమద్భావః సంగతిరస్య పూర్వ పాదేన. యథా పూర్వం జీవాదిలింగబాధయా బ్రహ్మపరత్వముక్తం, న తథేహ మనో మయాదివాక్యే బ్రహ్మలింగమస్తీతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమారభ్యతే.

అస్య పూర్వపక్షే జీవస్సోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మణ ఇతి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే

బ్రహ్మే'తి స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మోపాత్తం కథమిహ శారీరం ఆత్మోపాస్య త్వేనాశంక్యతే? నైష దోషః. నేదంవాక్యం బ్రహ్మోపాసనవిధిపరం. కిం తద్వి? శమవిధిపరం. యత్కారణం 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంతఉపాసీతే'త్యాహ—ఏతదుక్తం భవతి. యస్తాత్సర్వమిదం వికార జాతం బ్రహ్మైవ, తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాచ్చ న చ సర్వస్యైకాత్మ కత్వేరాగాదయస్సంభవంతి, తస్మాచ్ఛాంత ఉపాసీతేతి. న చ శమవిధి పరత్వే సతి అనేన వాక్యేన బ్రహ్మోపాసనం నియంతుం శక్యతే. ఉపా సనం తు 'సక్రతుం కుర్వీతే'త్యనేన విధీయతే. క్రతుస్సంకల్పే ధ్యాన మిత్యర్థః. తస్య చ విషయత్వేన త్రాయతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరః', ఇతి జీవలింగమ్. అతో బ్రూమః జీవవిషయమేతదుపాసనమితి. 'సర్వ కర్తా సర్వకామ' ఇత్యాద్యపి త్రాయమాణం పర్యాయేణ జీవవిషయ ముపపద్యతే. 'ఏష మ ఆత్మాఽస్తర్హృదయేఽణీయాః ప్రీహేర్వా యవాద్వే'తిచ హృదయాయతనత్వమణీయ స్త్వం చారాగ్రమాత్రస్య జీవస్యావకల్పతే నాపరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణః. నను 'జ్యాయాః పృథివ్యా' ఇత్యాద్యపి న పరిచ్ఛిన్నేఽవకల్పత ఇతి. అత్ర బ్రూమః—న తావదణీ య స్త్వం జ్యాయ స్త్వం చోభయమేకస్మిన్నాశ్రయితుం శక్యం విరో ధాత్, అన్యతరాశ్రయణే చ ప్రథమశ్రుతత్వాదణీయ స్త్వం యుక్త

పక్షయతి—శారీర ఇత్యాదినా. శ్రుతిమాశంక్యాన్యథాసిద్ధ్యా పరిహరతి—నైష దోషఇతి. శమవిధిపరత్వే సేతుమాహ—యత్కారణమితి. యతఏవమాహ తస్మాచ్చ మవిధిపరమిత్యన్వయః. న చ శమేతి. శమధ్యానయోర్విభావాక్యభేదాపత్రేరిత్యర్థః. జన్మపరంపరయా జీవస్యాపి సర్వకర్తత్వాదిసంభవమాహ—సర్వకర్తేతి. సర్వాణి కర్తాణి యస్య సర్వే కామా భోగ్యా యస్య సర్వగంధస్పర్శరస ఇత్యాదిశబ్దార్థః. ఆరాగ్రమాత్రస్యేతి. తోత్రప్రాతాయశ్శలాకాగ్రపరిమాణస్యేత్యర్థః. సర్వత్ర ప్రసిద్ధ

శాండిల్యవిద్యాయామిదమాహ్నయతే—'స క్రతుం కుర్వీత' 'మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః' ఇత్యాది. తత్ర కిం మనోమయత్వాదిగుణకః శారీర ఉపాస్యత్వేన ఉప దిశ్యతే కిం వా ఛరమాత్తేతి సంశయే, శారీర ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—చరం

మాశ్రయితుం. జ్యాయస్త్యం తు బ్రహ్మభావావేక్షయా భవిష్యతీతి. నిశ్చితే చ జీవవిషయత్వే యదంతే బ్రహ్మసంకీర్తనం 'ఏతద్బ్రహ్మ'తి తదసి ప్రకృతపరామర్శార్థత్వాజ్ఞీవవిషయమేవ. తస్మాన్మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైర్జీవ ఉపాస్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—సరమేవ బ్రహ్మేహ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైరుపాస్యం. కుతః? సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. యత్సర్వేషు వేదాంతేషు ప్రసిద్ధం బ్రహ్మశబ్దస్యాలంబనం జగత్కారణ మిహ చ 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ'తి వాకోఽపక్రమే శ్రుతం, తదేవ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైర్విశిష్టముపదిశ్యత ఇతి యుక్తం. ఏవం సతి ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే న భవిష్యతః. నను వాకోఽపక్రమే శమవిధివివక్షయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టం న స్వవివక్షయేత్యుక్తం అత్రోచ్యతే.—యద్యపి శమవిధివివక్షయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టం, తథాపి మనోమయత్వాదిషూపదిశ్యమానేషు బ్రహ్మ సన్నిహితం భవతి, జీవస్తు న సన్నిహితః, న చ స్వశబ్దేనోపాత్త ఇతి వైషమ్యమ్.

బ్రహ్మణి నివాత్రోపాస్యతోపదేశాన్న జీవ ఉపాస్య ఇతి సూత్రార్థమాహ—సర్వత్రేతి. యత్ర ఫలం నోచ్యతే తత్ర పూర్వోత్తరపక్షసిద్ధిః ఫలమితి మంతవ్యం. యద్యపి నిరాకాంక్షం బ్రహ్మ తథాపి మనఃప్రచురముపాధిరస్య ప్రాణశ్శరీరమస్మేతి సమాసాంతర్గతసర్వనామ్నస్సన్నిహితవికేష్యాకాంక్షీత్వాద్బ్రహ్మ సంబధ్యతే. 'స్మృనం తే సదనం కరోమి'తి సంస్కారార్థసదనస్య నిరాకాంక్షస్యాపి తస్మిన్ నీచేతి సాకాంక్షతచ్ఛబ్దేన పరామర్శదర్శనాదిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. స్మృనం పాత్రం తే పురోడాశస్మేతి శ్రుత్యర్థః. జీవోఽపి లింగాత్సన్నిహిత ఇత్యతలహ—జీవస్త్వీతి. ఇదం హి లింగదవ్యయం లోకసిద్ధం జీవం న సన్నిధావయతి. దుఃఖిన ఉపాస్యయోగ్యత్వాత్ ఫలాభావాచ్చ, అతో విశ్వజిన్నాయేన సర్వాభిలషితమానందరూపం బ్రహ్మైవోపాసనాక్రియానుబంధీతి భావః. కించ బ్రహ్మపదశ్రుత్యా లింగబాధ ఇత్యాహ—నచేతి. అన్యతరాకాంక్షానుగృహీతం ఫలవత్ప్రకరణం విఫలలింగాద్బలీయ ఇతి సముదాయార్థః.

బ్రహ్మైవోపాస్య త్యేనోపదిశ్యతే. కుతః, సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ సర్వేషు వేదాంతేషు యత్ప్రసిద్ధం జగత్కారణం బ్రహ్మ, తస్మైవాత్ర 'సర్వం ఖలం...' ఇత్యాదినా ఉపదేశాదిత్యర్థః.

సూ. వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ. ౨.

వక్తుమిష్టా వివక్షితాః. యద్యచ్ఛపారుషేయే వేదేవ క్తురభావా
న్నేచ్ఛార్థస్సంభవతి, తథాప్యపాదానేన ఫలేనోపచర్యతే. లోకే హి
యచ్ఛబ్దాభిహితముపాదేయం భవతి తద్వివక్షితమిత్యుచ్యతే, యదను
పాదేయం తదవివక్షితమితి, తద్వద్వేదేచ్ఛపాదేయత్వేనాభిహితం
వివక్షితం భవతీతరదవివక్షితం. ఉపాదానానుపాదానే తు వేదవాక్య
తాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యామవగమ్యతే. తదిహ వివక్షితా యే గుణా
ఉపాసనాయాముపాదేయత్వేనోపదిష్టా సత్వసంకల్పప్రభృతయస్తే
పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే. సత్వసంకల్పత్వం హి సృష్టిస్థితిసంహృతి
వ్యప్రతిబద్ధశక్తిత్వాత్పరమాత్మనోఽవకల్పతే. పరమాత్మగుణత్వేన చ
'య ఆత్మాఽపహతపాచ్చే' త్యత్ర 'సత్వకామసత్వసంకల్ప' ఇతి శ్రుతం
'ఆకాశాత్తే' తి చ ఆకాశవదాత్మాఽస్యేత్యర్థః. సర్వగతత్వాదిభిర్ధర్మై
స్సంభవత్యాకాశేన సామ్యం బ్రహ్మణః. 'జ్యాయాన్ పృథివ్యా' ఇత్యా
దినా చైతదేవ దర్శయతి. యదప్యాకాశ ఆత్మాస్యేతి వ్యాఖ్యాయతే,
తదపి సంభవతి సర్వజగత్కారణస్య సర్వాత్మనో బ్రహ్మణ ఆకాశాత్
కత్వం అతఏవ 'సర్వకర్తే'త్యాది. ఏవమిహోపాస్యతయా వివక్షితా
గుణా బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే. యత్తాక్తం 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇతి
జీవలింగం న తద్బ్రహ్మణ్యుపపద్యత ఇతి, తదపి బ్రహ్మణ్యుపపద్యత ఇతి
బ్రూమః. సర్వాత్మత్వాద్ధి బ్రహ్మణో జీవసంబంధీని మనోమయత్వాదీని

౨. వస్తునో వివక్షయాః ఫలముపాదానం స్వీకారః స చ ప్రకృతేషు గుణే
వ్యస్తీతి వివక్షోపచార ఇత్యాహ—తథాప్యపాదానేనేతి. నన్విదం గ్రాహ్యమిదం
త్యాజ్యమితి ధీర్వివక్షాధీనా వేదే కుతస్సాన్విదిత్యత ఆహ—ఉపాదానానుపాదానే
త్వితి. తాత్పర్యం నామ ఫలవదర్థప్రతీక్ష్యమకాలత్వం శబ్దధర్మః. ఉపక్రమాదినా
తస్య జ్ఞానాత్తయోరవగమ ఇత్యర్థః. తదిహేతి. తత్తస్మాత్తాత్పర్యవత్త్వాదిత్యర్థః.

ఇతశ్చ బ్రహ్మవాత్రోపదిశ్యత ఇత్యాహ—

వివక్షితాః 'భారూచః సత్వసంకల్పః' ఇత్యాదినా ఉపాసనాయాముపా
దేయత్వేనోపదిష్టా యే గుణాః సత్వసంకల్పత్వాదయః తేహం బ్రహ్మణ్యోపపత్తే

బ్రహ్మసంబంధీని భవంతి. తథా చ బ్రహ్మవిషయే శ్రుతిస్త్వతి భవతః—
‘త్వం స్త్రీ త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారి, త్వం జీర్ణో
దండేన వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖ’ ఇతి. “సర్వతః
పాణిపాదం తత్సర్వతోఽక్షిశిరోముఖం, సర్వతశ్శృతిమల్లోకే సర్వ
మావృత్య తిష్ఠతి” తి చ. ‘అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర’ ఇతి చ శ్రుతిః
శుద్ధబ్రహ్మవిషయా ఇయం తు ‘మనోమయః ప్రాణశరీర’ ఇతి సగుణ
బ్రహ్మవిషయేతి విశేషః. ఆతో వినక్షితగుణోపపత్తేః పరమేవ బ్రహ్మే
హోపాస్యత్వేనోఽదిష్టమితి గమ్యతే.

సూ. అనుపపత్తేస్తు న శారీరః. ౩.

పూర్వేణ సూత్రేణ బ్రహ్మణి వివక్షితానాం గుణానాముపపత్తి
రుక్తా. అనేనతు శారీరే తేషామనుపపత్తిరుచ్యతే తుశబ్దోఽనధారణార్థః.
బ్రహ్మైవోక్తేన న్యాయేన మనోమయత్వాదిగుణం, న తు శారీరో
జీవో మనోమయత్వాదిగుణః, యత్కారణం ‘సత్యసంకల్ప ఆకా
సరాస్తత్త్వే ప్రమాణమాహ—తథా చేతి. జీర్ణస్థనిరో యో దండేన వంచతి
గచ్ఛతి సోఽపి త్వమేవ యో జాతో బాలస్సత్వమేవ సర్వతశ్శృణోతు దిక్షు
శ్రుతయః శ్రోత్రాణ్యస్తేతి సర్వతశ్శృతిమత్ సర్వజంతూనాం ప్రసిద్ధాః పాణ్యా
దయస్తస్తేతి సరాస్తత్త్వోఽస్తి.

౩. నను జీవధర్మాశ్చేద్యుత్పాదా యోజ్యంతే తస్మిన్ బ్రహ్మధర్మా ఏవ జీవే కిమితి
నయోజ్యంతే తత్రాహ—అనుపపత్తేరితి. సూత్రం వ్యాచక్షే—పూర్వేణేతి. సరాస్తత్త్వ
త్వాదిరుక్తన్యాయః. కల్పితస్య ధర్మా అధిష్ఠానే సంబధ్యం తే, నాధిష్ఠానధర్మాః కల్పితే
ఇతి భావః. వాగేవ వాకః సోఽస్యాస్తీతి వాకీ. నవాకీ ఆవాకీ అనింద్రియ ఇత్యర్థః.
రిత్యర్థః. జీవాసాధారణస్యాపి మనోమయత్వాదేః సత్యసజ్గుల్పత్వాద్యనురోధేన
సరాస్తత్త్వే బ్రహ్మణ్యుపపత్తేః. అతః తద్దుశకం బ్రహ్మైవోపాస్యమితి సిద్ధమ్.

నను విపరీతం కిం న స్యాదితి చేత్, నేత్యాహ—

సత్యసజ్గుల్పత్వాదీనాం జీవే సామర్థ్యస్యేనానుపపత్తేః న శారీరో జీవస్తద్ధర్మే
జోపాస్యః, కిం తు బ్రహ్మైవేత్యర్థః.

శాస్త్రావాక్యనాదరః జ్యాయాఁ పృథివ్యా' ఇతి చైవంజాతీయకా
గుణా న శారీరే ఆంజన్యేనోపపద్యంతే. శారీర ఇతి శరీరే భవ ఇత్యర్థః.
నన్వీశ్వరోఽపి శరీరే భవతి. సత్యం శరీరే భవతి నతు శరీర ఏవ
భవతి. 'జ్యాయాఁ పృథివ్యా జ్యాయానంతరితాదాకాశవత్సర్వగత
శ్చ నిత్య' ఇతి చ వ్యాపిత్వశ్రవణాత్. జీవస్తు శరీర ఏవ భవతి.
తస్య భోగాధిష్ఠానాచ్ఛరీరాదన్యత్ర వృత్త్యభావాత్.

సూ. కర్తృకర్తృవ్యపదేశాచ్చ. ౪.

ఇతశ్చ న శారీరో మనోమయత్వాదిగుణః, యస్తాత్కర్తృకర్తృ
వ్యపదేశోభవతి 'ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్తి'తి. ఏతమితి ప్రకృతం
మనోమయత్వాదిగుణముపాస్యమాత్మానం కర్తృత్వేన ప్రాప్యత్వేన వ్యప
దిశతి. అభిసంభవితాస్తితి శారీరముపాసకం కర్తృత్వేన ప్రాప్తకత్వేన.
అభిసంభవితాస్తితి ప్రాప్తాఽస్తిత్యర్థః. న చ సత్యాం గతావేశస్య
కర్తృకర్తృవ్యపదేశో యుక్తః, తథోపాసోపాసకభావోఽపి భేదాధిష్ఠాన
ఏవ, తస్మాదపి న శారీరో మనోమయత్వాదివిశిష్టః.

కుప్రాప్యదరః కామోఽస్య నాస్తీత్యనాదరః నిత్యత్పుష్ట ఇత్యర్థః. జ్ఞాయస్తాద్వద్యమప
పత్యై శారీర ఇతి పరిచ్ఛేదో హేతుః సూత్రోక్తః. న తు జీవస్త్వైవ నేశ్వరస్యే
త్యాహ—సత్యమిత్యాదినా.

౪. ప్రాప్తకత్వేన వ్యపదిశతీతి సంబంధః. కర్తృకర్తృవ్యపదేశపదస్యాగ్ధాంతర
మాహ—తథోపాస్యేతి.

ఇతశ్చ న శారీర ఉపాస్య ఇత్యాహ—

'ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్తి' ఇత్యనేన ఏతమితి ప్రకృతస్య మనో
మయత్వాదిగుణకస్య బ్రహ్మణః కర్తృత్వేన ప్రాప్యత్వేన, అభిసంభవితాస్తి ప్రాప్తాస్తి
ఇతి శరీరస్య కర్తృత్వేన వ్యపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః.

సూ. శబ్దవిశేషాత్. ౫.

ఇతశ్చ శారీరాదన్యో మనోమయత్వాదిగుణః, యస్తాచ్ఛబ్ద విశేషో భవతి, సమానప్రకరణే శ్రుత్యంతరే—‘యథా ప్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా శ్యామాకతండులో వైవమయమంత రాత్నస్పరుషో హిరణ్మయ’ ఇతి. శారీరస్యాత్మనోఽన్యః శబ్దోఽభిధా యకః సప్తమ్యంతోఽంతరాత్మన్నితి. తస్మాద్విశిష్టోఽన్యః ప్రథమాంతః పురుషశబ్దో మనోమయత్వాదివిశిష్టస్యాత్మనోఽభిధాయకః, తస్మాత్త యోర్భేదోఽవగమ్యతే.

సూ. స్మృతేశ్చ. ౬.

స్మృతేశ్చ శారీరపరమాత్మనోర్భేదం దర్శయతి—“ఈశ్వరస్సర్వ భూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్సర్వభూతాని యంత్రా రూఢాని మాయయే” త్యాద్యా. తత్రాహ. —కః పునరయం శారీరో నామ పరమాత్మనోఽన్యోయః ప్రతిషిధ్యతే, ‘అనుపపత్తేస్తు న శారీర’ ఇత్యాదినా? శ్రుతిస్తు ‘నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతా నాన్యోఽతోఽస్తి మంత్రా నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే’ త్యేవం

౧. ఏకార్థత్వం ప్రకరణస్య సమానత్వం. అంతరాత్మన్నితి విభక్తిలోపశంఖం దనః శబ్దయోర్విశేషో విభక్తిభేదః. తస్మాత్తదర్థయోర్భేద ఇతి సూత్రార్థః.

౬. స్మృతౌ హృదిభ్యస్య జీవాద్భేదోక్తేరత్రాపి హృదిభ్యో మనోమయ ఈశ్వర ఇత్యాహ—స్మృతేశ్చేతి. భూతాని జీవాః యంత్రం శరీరం. అత్ర సూత్రకృతా సత్య భేదఉక్త ఇతి భ్రాంబినిరాసాయేక్షత్యధికరణే నిరస్తమసి చోద్యముద్భావ్య నిర

ఇతశ్చ న శారీర ఉపాస్య ఇత్యాహ—

సమానప్రకరణే ‘అన్తరాత్మస్పరుషో హిరణ్మయః’ ఇతి శారీరస్య యశ్శబ్దోఽభి ధాయకః సప్తమ్యంతః అన్తరాత్మన్నితి, తస్మాద్విశిష్టోఽన్యః ప్రథమాంతః పురుషశబ్దో మనోమయత్వాదివిశిష్టస్యాత్మనోఽభిధాయకః; తస్య సత్త్వాన్ని పరస్తాదన్యః శారీరః ఉపాస్య ఇత్యర్థః

కించ ‘ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్సర్వభూతాని

జాతీయకాపరమాత్మనోఽన్యమాత్మానం వారయతి. తథా స్మృతిరపి—
 “క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విధి సర్వక్షేత్రేషు భారతే” త్యేవంజాతీయ
 కేతి అత్రోచ్యతే. సత్యమేవైతత్, పర ఏవాత్మా దేహేంద్రియమనో
 బుద్ధ్యపాధిభిః పరిచ్ఛిద్యమానో బాలైశ్చారీర ఇత్యుపచర్యతే యథా
 ఘటకర కాద్యపాధినశాదపరిచ్ఛిన్నమపి నభః పరిచ్ఛిన్నవదవభాసతే
 తద్వత్. తదపేక్షయా చ కర్తృకర్తృత్వాదిభేదవ్యవహారోనవిరుధ్యతే.
 ప్రాక్ ‘తత్త్వమసీ’ త్యాత్మైకత్వోపదేశగ్రహణాత్. గృహీతే త్వా
 త్మైకత్వే బంధమోక్షాదిసర్వవ్యవహారపటసమాప్తిరేవ స్యాత్.

సూ. అర్భకౌకస్తాత్త్వద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి
 చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ. ౭.

అర్భకమల్పమోకో నీడం “ఏష మే ఆత్మాంతర్హృదయ” ఇతి
 పరిచ్ఛిన్నాయతనత్వాత్. స్వశబ్దేన చ ‘అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవా
 ద్వా’ ఇత్యణీయ స్త్వవ్యపదేశాత్, శారీర ఏవారాగ్రమాత్రో జీవ
 ఇహోపదిశ్యతే న సర్వగతః పరమాత్మేతి యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యం.
 స్యతి—అత్రాహేత్యాదిना. త్వదుక్తరీత్యా వస్తుత ఏకత్వమేవ భేదస్తు కల్పిత ఏవ
 సూత్రేష్వనూద్యత ఇత్యాహ—సత్యమితి.

౭. అర్భకమోకో యస్య సోఽర్భకాకాః తస్య భావస్తత్త్వం తస్మాదర్భక
 మల్పత్వం అణీయానిత్యల్పత్వవాచకశబ్దేనాపి శ్రుతమిత్యాహ—స్వశబ్దేనేతి. నాయం
 యస్తారూఢాని మాయయా. ఇత్యాదౌ జీవపరమాత్మనోర్భేదస్మరణాన్న పరస్తాదనోఽ
 జీవ ఉపాస్య ఇతి సిద్ధమ్. అనయోర్భేదస్తు కల్పనీకః, న వాస్తవ ఇతి రహస్యమ్.

అథునా పరమాత్మన ఉపాస్యత్వమాక్షిప్య పరిహరతి—

అర్భకౌకస్తాత్త్వో అర్భకమల్పమ్ ఓకః స్థానం యస్య సోఽర్భకాకాః తస్య
 భావస్తత్త్వం తస్మాత్, ‘ఏష మే ఆత్మాంతర్హృదయ’ ఇతి పరిచ్ఛిన్నమృదమాయతన
 త్యాదిత్యర్థః. కిం చ తద్వ్యపదేశాచ్చ తస్య స్వశబ్దేనైవ ‘అణీయాన్’ ఇత్యణీయ
 స్త్వస్య వ్యవదేశాత్ ఆరాగ్రమాత్రో జీవ ఇహోపాస్యః న సర్వగతః పరమాత్మేతి

అత్రోచ్యతే—నాయం దోషః. న తావత్పరిచ్ఛిన్న దేశస్య సర్వగతత్వ
వ్యపదేశః కథమప్యవద్యతే. సర్వగతస్య తు సర్వదేశేషు విద్యమాన
త్వాత్పరిచ్ఛిన్న దేశవ్యపదేశోఽపి కయాచిదపేక్షయా సంభవతి, యథా
సమస్తసమథాధిపతిరపి సన్నయోధ్యాధిపతిరితి వ్యపదిశ్యతే. కయా
పునరపేక్షయా సర్వగతస్యస్మిశ్వరోర్భకౌకా అణీయాంశ్చ వ్యపదిశ్యత
ఇతి. నిచాయ్యత్వాదేవమితి బ్రూమః. ఏవమణీయస్తాద్విదిగుణోపేత
ఈశ్వరస్తత్ర హృదయపుండరీకే నిచాయోద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే,
యథా సాలగ్రామే హరిః, తత్రాస్య బుద్ధివిజ్ఞానం గ్రాహకం, సర్వగతో
ఽపీశ్వరస్తత్రోపాస్యమానః ప్రసీదతి. వ్యోమవస్తైతద్ద్రష్టవ్యం.
యథా సర్వగతమపి సద్యోమ సూచీపాశాద్యపేక్షయార్భకాకోఽణీ
యశ్చ వ్యపదిశ్యతే, ఏవం బ్రహ్మపి. తదేవం నిచాయ్యత్వాపేక్షం
బ్రహ్మణోర్భకౌకస్త్యమణీయస్త్యం చ న పారమార్థికం తత్ర యదా
శంక్యతే హృదయాయతనత్వాద్భ్రష్టాః హృదయాయతనానాం చ
ప్రతిశరీరం భిన్నత్వాత్ భిన్నాయతనానాం చ శుకాదీనామనేకత్వసా
వయవత్వాఽనిత్యత్వాదిదోషదర్శనాద్భ్రష్టాణోఽపి తద్వత్ప్రసంగ ఇతి
తదపి పరిహృతం భవతి.

దోష ఇత్యుక్తం వివృణోతి—న తావదితి కథమపి బ్రహ్మభావాపేక్షయాఽపీత్యర్థః.
పరిచ్ఛేదత్యాగం విగా బ్రహ్మత్వాసంభవాత్ తత్త్వాగే చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వమా
యాతీతి భావః. విభోః పరిచ్ఛేదోక్తౌ దృష్టాంతమాహ—యథా సమస్తేతి. సర్వేశ్వ
రస్యాయోధ్యాధిపతి స్థిత్యపేక్షయా పరిచ్ఛేదోక్తివదల్పహృది ధ్యేయత్వేన తథోక్తి
రిత్యర్థః. నను కిమితి హృదయమేవ స్రాయణోచ్యతే తత్రాహ—తలేతి. హృదయే
పరమాత్మనో బుద్ధివృత్తిగ్రాహికా భవతి. అత ఈశ్వరాభివ్యక్తిస్థానత్వాత్తదుక్తి
రిత్యర్థః. వ్యోమదృష్టాంతానినా శంకాలతా కాపి చిన్నేత్యాహ—తత్ర యదాశం
క్యత ఇత్యాదిదా. భిన్నాయతనత్వేఽపి వ్యోమ్యుః సత్యభేదాద్యభావాదితి భావః.

చేత్, న. కుకః, నిచాయ్యత్వాదేవమితి అర్భకౌకస్తాద్విణీయస్తాద్విదిశిష్టత్వేన రూపేణ
పరమాత్మన ఇహ నిచాయ్యత్వాత్ ఉపాస్యత్వాత్. అతః సర్వగతస్యాత్మన ఉపాసనా
పేక్షయా అర్భకౌకస్తాద్విదిగుణః. నైతావతా సర్వగతత్వహినిః. తత్ర దృష్టాంతః
వ్యోమవత్; యథా సర్వగతమపి వ్యోమ సూచ్యాద్యవచ్ఛేదేనార్భకాకోఽణీయశ్చ
వ్యపదిశ్యతే తద్వత్ బ్రహ్మపీత్యర్థః.

సూ. సంభోగ ప్రాప్తిరితి చేన్న వై శేష్యాత్. ౮.

వ్యోమవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణః సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చి
ద్రూపతయా చ శారీరేణావిశిష్టత్వాత్, సుఖదుఃఖాదిసంభోగోఽప్య
విశిష్టః ప్రసజ్యేత. ఏకత్వాచ్చ. న హి పరమాత్మనోఽన్యః కశ్చిదాత్మా
సంసారి విద్యతే 'నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే' త్యాదిశ్రుతిభ్యః. తస్మాత్సర్వ
స్యైవ బ్రహ్మణః సంభోగప్రసంగ ఇతి చేన్న, వై శేష్యాత్. న తావ
త్సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయా చ శారీరవద్యుష్టాణ
సంభోగప్రసంగః, వై శేష్యాత్. విశేషా హి భవతి శారీరపరమేశ్వ
రయోః. ఏకః కర్తా భోక్తా ధర్తాధర్తాదిసాధనః సుఖదుఃఖాదిమాంశ్చ,
ఏకస్తద్విపరీతోఽపహతపాప్తత్వాదిగుణః. ఏతస్మాదనయోర్విశేషా
దేకస్య భోగో నేతరస్య. యది చ సన్నిధానమాత్రేణ వస్తుశక్తిమనా
శ్రిత్య కార్యసంబంధోఽభ్యుపగమ్యేత ఆకాశాదీనామపి దాహాది
ప్రసంగః. సర్వగతానేకాత్మవాదినామపి సమావేతా చోద్యపరిహారా.
యదప్యేకత్వాద్యుష్టాణ ఆత్మాంతరాభావాచ్ఛారీరస్య భోగేన
బ్రహ్మణో భోగప్రసంగ ఇతి. అత్ర వదామః—ఇదం తావద్దేవానాం
ప్రియః ప్రప్తవ్యః-కథమయం త్వయాత్మాంతరాభావోఽధ్యవసీత ఇతి.

౮. బ్రహ్మణో హర్దత్వేఽనిష్ఠసంభోగాపత్తేర్జీవవివ హర్ద ఉపాస్య ఇతి శబ్దాం
వ్యాచక్షే—వ్యోమవదితి. బ్రహ్మభోక్తృస్యాత్ హర్దత్వే సతి చేతనత్వాజ్జీవాభిన్న
త్వాచ్చ, జీవవదిత్యుక్తం నిరస్యతి—న వై శేష్యాదితి. ధర్తాధర్తవత్త్వముపాధిర్యర్థః.
అయమేవ విశేషః వై శేష్యం స్వాగ్ధే వ్యఖోప్రత్యయః విశేషస్యాలిశయాగ్ధోవాధర్తా
దేస్సాన్విశ్రయే ఫలహేతుత్వమతిశయః, తస్మాదిత్యర్థః. కించ విభవో బహవ ఆత్మాన
ఇతి వాదినామేకస్మిన్ దేహే సర్వాత్మనాంభోక్తృత్వప్రసంగః, న్యకర్తాజ్ఞిత ఏవ దేహ
ఏవ భోగ ఇతి పరిహారశ్చ తుల్య ఇతి న వయం పర్యమయోజ్యా ఇత్యాహ—సర్వ
గతేతి. వస్తుతస్తేహమేవ భోగసాంకర్యమిత్యగ్రే వత్స్యతే. బ్రహ్మణో జీవాభిన్నత్వం

అధునా పరమాత్మనః సర్వగతత్వే దోషమాశంక్య పరిహరతి—

వ్యోమవత్సర్వమాత్మనః సర్వగతత్వే చేతనత్వావిశేషాత్ జీవవత్ సుఖదుఃఖాను
భవరూపసంభోగప్రాప్తిరితి చేత్, న. వై శేష్యాత్ జీవపరమాత్మనోః భోక్తృత్వాభో

‘తత్త్వమస్యహం బ్రహ్మస్మి నాన్యోఽతోఽస్మి విజ్ఞాతే’త్వాదిశాస్త్రేభ్యః
 ఇతి చేత్, యథాశాస్త్రం తస్మి శాస్త్రీయోఽర్థః ప్రతిపత్తవ్యః న తత్రా
 ర్థజరతీయం లభ్యం. శాస్త్రం చ ‘తత్త్వమసీ’త్యవహతపాష్టత్వాదివిశే
 షణం బ్రహ్మ శారీరస్యాత్మత్వేనోపదిశచ్ఛారీరస్యైవ తావదుపభోక్తృ
 త్వం వారయతి. కుతః? తదుపభోగేన బ్రహ్మణ ఉపభోగప్రసంగః
 అథాగృహీతం శారీరస్య బ్రహ్మజైకత్వం తదా మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తః
 శారీరస్యోపభోగో న తేన పరమార్థరూపస్య బ్రహ్మణస్సంస్పర్శః. న హి
 బాలై స్తలమలినతాదిభిర్వ్యమ్ని వికల్ప్యమానే తలమలినతాదివిశిష్ట
 మేవ పరమార్థతో వ్యోమ భవతి. తదాహ ‘న వై శేష్యా’ దితి. నైక
 త్వేఽపి శారీరస్యోపభోగేన బ్రహ్మణ ఉపభోగప్రసంగో వై శేష్యాత్.
 విశేషో హి భవతి మిథ్యాజ్ఞానసమ్యక్జ్ఞానయోః. మిథ్యాజ్ఞానకల్పిత
 ఉపభోగః, సమ్యక్జ్ఞానదృష్టమేకత్వం. న చ మిథ్యాజ్ఞానకల్పితేనోప
 భోగేన సమ్యక్జ్ఞానదృష్టమేకత్వం వస్తు సంస్పృశ్యతే. తస్మాన్నోపభోగ
 గంధోఽపి శక్యః ఈశ్వరస్య కల్పయితుమ్.

శ్రుత్యా నిశ్చిత్య తేన భోక్తృత్వానుమానే ఉపజీవ్యశ్రుతిబాధమాహ—యథా
 శాస్త్రమితి. అర్థం ముఖమాత్రం జరత్యా వృద్ధాయాః కామయతేనాంగానీతి సోఽ
 యమర్థజరతీయన్యాయః న చాత్ర న యుక్తః. న హ్యభేదమంగీకృత్యాభోక్తృత్వం
 త్యక్తుం యుక్తం శ్రుత్యైవాభేదసిద్ధిర్థం భోక్తృత్వవారణాదిత్యాహ—శాస్త్రం
 చేతి. నశ్చేకత్వం మయా శ్రుత్యా న గృహీతం యేనోపజీవ్యబాధస్సాన్వితే. కింతు
 త్వదుక్త్యా గృహీతమిత్యాశంక్య బింబప్రతిబింబయోః కల్పితభేదేన భోక్తృత్వా
 భోక్తృత్వవ్యవస్థాసవత్తేరప్రయోజనో హేతురిత్యాహ—అథాగృహీతమిత్యాదిహ.
 కల్పితదర్శనానంగిత్యమధిష్ఠానస్య వైశేష్యమిత్యన్విన్నభేఽపి సూత్రం పాతయతి—
 తదాహేతి. బ్రహ్మణో హర్షత్వే బాధకాభావాచాఽపి ల్యవిద్యావాక్యం బ్రహ్మ
 జ్యుష్టాపాస్యే సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

శ్రుత్యాదివిశేషాన్ని తద్భోగేనాన్య భోగప్రాప్తిః తస్మాన్ననోమయత్వాదిగుణకః
 ధరమాత్మైవోపాస్యః, న శారీర ఇతి సుస్థితమ్.

సూ. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్. ౯.

కఠవల్లిఘ పత్యతే—‘యస్య బ్రహ్మ చ ఊత్రం చోభే భవత ఓదనః, మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థావేద యత్ర స’ ఇతి. అత్ర కశ్చిదోదనోపసేచనసంసూచితోఽత్తా ప్రతీయతే. తత్ర కిమగ్నిరత్తా స్యాదుత జీవోఽథ వా పరమాత్మేతి సంశయః, విశేషానవధారణాత్, త్రయాణాం చాగ్నిజీవపరమాత్మనామస్త్రిన్ గ్రంథే ప్రశ్నోపన్యాసోపలభ్యే. కిం తావత్ప్రొప్తం? అగ్నిరత్తేతి. కుతః? ‘అగ్నిరన్నాద’ ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిభ్యాం. జీవో వాఽత్తా స్యాత్ ‘తయో రన్యః పిష్పలం స్వాద్వత్తి’ తి దర్శనాత్. న చ పరమాత్మా ‘అనశ్చన్నన్యో అభిచాక శీతీ’తి దర్శనాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—అత్తాత్ర పరమాత్మా భవతు

౯. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్. యస్య బ్రహ్మత్వాదిజగదోదనో మృత్యుస్సర్వప్రాణిమారకోఽపి యస్యోపసేచనమోదనసంస్కారకఘృతప్రాయః సోఽత్తాయత్ర శుద్ధే చిన్తాత్రేఽభేదకల్పనయా వర్తతే తచ్చుద్ధం బ్రహ్మ ఇత్థా ఇత్థం ఈశ్వరస్యబృధిహనభూతం తో వేద, చిత్తశుద్ధ్యాద్యుపాయం విసాకోఽపి న జానాతీత్యర్థః. సంశయబీజమాహ—విశేషేతి. ‘సత్త్వమగ్నిం ప్రబ్రూహి’త్యగ్నేః, ‘యేయం ప్రేతే విచికిల్సే’తి జీవస్య, ‘అన్యత్ర భర్తావీతి బ్రహ్మణః ప్రశ్నః. ‘లోకాదిమగ్నిం తమువాచే’త్యగ్నేః, ‘హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామి’తీతరయోః ప్రతివచనముపలభ్యత ఇత్యర్థః. పూర్వత్ర బ్రహ్మణో భోక్తృత్వం నాస్తీత్యుక్తం తదుపజీవ్య పూర్వపక్షయతి—కిం తావదితి. అగ్నిప్రకరణమతీతమిత్యరుచేరాహ—జీవో వేతి. పూర్వపక్షే జీవోపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానమితి ఫలభేదః. ఓదనశబ్దో భోగ్యవాచీతి పూర్వపక్షః, సిద్ధాంతస్తు బ్రహ్మత్వత్రశబ్దైరవస్థాపితకార్యమాత్రే గాణ ఓదనశబ్దః. గుణశ్చుత్త

పూర్వం యథా బ్రహ్మణో భోక్తృత్వాభావ ఉక్తః, తథా కర్తృత్వాభావ ఇహ బ్రహ్మణ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే అగ్నేర్జీవస్య వోపాస్తిః; సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మణీతి ఫలభేదః. కఠవల్లిఘ శ్రూయతే ‘యస్య బ్రహ్మ చ ఊత్రం చోభే భవత ఓదనః’ ఇత్యాది. తత్రాదనోపసేచనసూచితః కశ్చిదత్తా ప్రతీయతే. న కిమగ్నిః, ఉత జీవః, ఉతావహో పరమాత్మేతి విశయే, అగ్నిజీవానితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పరమాత్మైవాత్తా. కుతః,

మర్హతి. కుతః? చరాచర గ్రహణాత్. చరాచరం హి స్థావరజంగమం మృత్యుపనేచనమిహాద్యత్వేన ప్రతీయతే. తాదృశస్య చాద్యస్య న పరమాత్మనోఽన్యః కార్యేన్నైనాత్తా సంభవతి, పరమాత్మా తు వికారజాతం సంహరక సర్వమత్తిత్వపపద్యతే సన్నిహ చరాచర గ్రహణం నోపలభ్యతే, తత్కథం సిద్ధవచ్చరాచర గ్రహణం హేతుత్వే నోపాదీయతే? నైష దోషః. మృత్యుపనేచనత్వేనాద్యత్వేన సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రతీయమానత్వాద్భిష్టాక్షత్రయోశ్చ ప్రాధాన్యా త్ప్రదర్శనార్థత్వోపపత్తే. యత్తు పరమాత్మనోఽపి నాత్మత్వం సంభ వతి 'అనశ్చన్ననోఽభిచాకశీతీ' తి దర్శనాదితి, ఆత్మోచ్యతే, కర్మ ఫలభాగస్య ప్రతిషేధక మేతద్దర్శనం, తస్య సన్నిహితత్వాన్న వికార సంహరస్య ప్రతిషేధకం, సర్వవేదాంతేషు సృష్టిస్థితిసంహర కారణత్వేన బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధత్వాత్. తస్మాత్పరమాత్మై వేహాత్తా భవతుమర్హతి.

సూ. ప్రకరణాచ్చ. ౧౦.

ఇతశ్చ పరమాత్మైవేహాత్తా భవతుమర్హతి; యత్కారణమిదం ప్రకరణం పరమాత్మనః 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి' దిత్యాది. ప్రకృతగ్రహణం చ న్యాయ్యం 'క ఇత్థా వేద యత్ర స' ఇతి చ దుర్వి జ్ఞానత్వం పరమాత్మలింగమ్.

మృత్యుపనేచనపదేన సన్నిధాపితం ప్రసిద్ధాదనగతం వినాశ్యత్వం గృహ్యతే, గౌణ శబ్దస్య సన్నిహితగుణగ్రాహిత్యాత్. తథాచ సర్వస్య వినాశ్యత్వేన భానాల్లింగా దీశ్వరోఽత్రేత్యాహ—నైష దోష ఇతి. తస్య సన్నిహితత్వాదితి—'విప్రులం స్వా ద్వతీ'తి భోగస్య పూర్వోక్తత్వాదిత్యర్థః.

౧౦. ప్రకరణాచ్చేతి సూత్రం సుష్టత్వాన్న వ్యాఖ్యాతమ్. ఇతి ద్వితీయాధి కరణమ్.

చరాచర గ్రహణాత్. చరాచరయోః స్థావరజంగమయోః ఆద్యత్వేనాస్తి న్వాక్యే గ్రహ ణాత్ శ్రవణాత్. న హి పరమాత్మావం సర్వసంహరారమృతేఽన్యస్య కస్యచిచ్ఛరా చరాత్మత్వం సంభవతీత్యర్థః.

ఇతశ్చ పరమాత్మైవేత్యాహ—

'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి' ఇత్యాదినా పరమాత్మనః ప్రకరణాత్ ప్రకృతత్వాత్ 'క ఇత్థా వేద యత్ర స' ఇతి దుర్విజ్ఞేయత్వరూపసాధారణలింగా చ్ఛేత్యర్థః.

సూ.గుహం ప్రవిష్టావాత్తానాహితద్ధర్మనాత్. ౧౧.

కథవల్లిష్టేవం పత్యతే—“ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహం ప్రవిష్టౌ పరమే పరాధ్యే. ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతా” ఇతి. తత్ర సంశయః. కిమిహ బుద్ధిజీవా నిర్దిష్టౌ, ఉత జీవపరమాత్మానావీతి. యది బుద్ధిజీవా, తతో బుద్ధిప్రధానాత్కార్యకరణసంఘాతాద్విలక్షణో జీవః ప్రతిపాదితో భవతి, తదపీహ ప్రతిపాదయితవ్యం. ‘యే యం ప్రేతే విచికీత్సా మనుష్యేస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి వైకే. ఏతద్విద్యామనుశిష్టత్వయాహం పరాణామేష వరస్తృతీయ’ ఇతి పృష్టత్వాత్. అథ జీవపరమాత్మానా, తతో జీవాద్విలక్షణః పరమాత్మా ప్రతిపాదితో భవతి, తదపీహ ప్రతిపాదయితవ్యం ‘అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యస్తాత్పుతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే’ తి పృష్టత్వాత్.

౧౧. అత్త్రవాక్యానంతరవాక్యస్యాపి క్షేయాత్తని సమన్వయమాహ—గుహామితి. ఋతమవశ్యం భావి కర్తృఫలం పిబంతౌ భుంజాన్ సుకృతస్య కర్మణో లోకే కాశ్యే దేహే పరస్య బ్రహ్మణోఽర్థం స్థానమర్హతీతి పరాధ్యం హృదయం పరమం శ్రేష్ఠం తస్మిన్ యా గుహా నభోరూపా బుద్ధిరూపా నా తాం ప్రవిశ్య స్థితౌ ఛాయా తపవన్నిరోవిరుద్ధా తౌ చ బ్రహ్మవిదః కర్షిణశ్చ వదంతి. త్రిణాచికేతోఽగ్నిశ్చితో యైస్తే త్రిణాచికేతాః లేఽపి వదంతీత్యర్థః. నాచికేతవాక్యానామ త్రాధ్యయనం తదర్థజ్ఞానం తదనుష్ఠానం చేతి త్రిత్వం బోధ్యం. బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నజీవస్య పరమాత్మనశ్చ ప్రకృతత్వాత్సంశయమాహ—తలేతి. పూర్వోక్తరవక్షయోః ఫలం స్వయమేవాహ—యదీత్యాదిహ. తదపి-జీవస్య బుద్ధివైలక్షణ్యమవీత్యర్థః. మనుష్యే ప్రేతే మృతే సతి యేయం విచికీత్సా సంశయః. పరలోకభాగోక్తాస్తీత్యేకే నాస్తీత్యన్వే, అతస్తస్య

పూర్వం బ్రహ్మక్షత్రపదస్య మృత్యుపదసాన్నిధ్యాదనిత్యపదుపరత్వవదిహాపి పిబచ్ఛబ్దస్య సంనిహితగుహాప్రవేశాదినా బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపరత్వమస్తితి దృష్టాంతస్సత్యత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే బుద్ధిభిన్నజీవజ్ఞానమ్, సిద్ధాంతే తు జీవవిలక్షణపరమాత్మజ్ఞానమితి ఫలభేదః. కథవల్లిష్టేవం క్రూరతే—“ఋతం పిబన్తా సుకృతస్య లోకే” ఇత్యాది.

అత్రాహ—ఉభావవ్యేతౌ పక్షౌ న సంభవతః. కస్తాత్? ఋతపానం
హి కర్తృఫలోపభోగ 'స్సుకృతస్య లోక' ఇతి లింగాత్. తచ్చ చేత
నస్య క్షేత్రజ్ఞస్య సంభవతి నాచేతనాయా బుద్ధేః. పిబంతావితి
ద్వివచనేన ద్వయోః పానం దర్శయతి శ్రుతిః. అతో బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞ
పక్షస్తావన్న సంభవతి. అతఏవ క్షేత్రజ్ఞపరమాత్మపక్షోఽపి న సంభవతి
చేతనేఽపి పరమాత్మని ఋతపానాసంభవాత్ 'అనశ్చన్ననోఽభిచాక
శీతీ' తి మంత్రనర్ణాదితి. అ త్రోచ్యతే నైష దోషః. ఛత్రిణా గచ్ఛంతీ
త్యేకేనాపి ఛత్రిణా బహునామచ్ఛత్రిణాం ఛత్రిత్వోపచారదర్శ
నాత్, ఏవమేకేనాపి పిబతా ద్వా పిబంతావృచ్ఛేయతాం. యద్వా
జీవస్తావత్పిబతి, ఈశ్వరస్తు పాయయతి, పాయయన్నపి పిబతీత్యుచ్యతే.
పాచయితర్యపి ప్రకృత్యప్రసిద్ధిదర్శనాత్ బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపక్షపరిగ్రహోఽపి
సంభవతి కరణే కర్తృత్వోపచారాత్, ఏథాంసి పచంతీతి ప్రయోగ
దర్శనాత్. నచాధ్యాత్మాధికారే అన్యోకాచిద్యతం పిబంతౌ సంభవతః.

యోపదిష్టోఽహమేతదాత్మతత్త్వం జానీయామిత్యర్థః. తదపీతి. పరమాత్మస్వరూప
మపీత్యర్థః. ఉభయోర్భేదప్రత్యాయోగేన సంశయమాక్షిపతి—అత్రాహేతి. ఛత్రి
పదేన గంతార ఇవ పిబత్పదేనాజహల్లక్షణయా ప్రవిష్టావృచ్ఛేతే ఇత్యాహ—అత్రో
చ్యత ఇతి. పానకర్తృవాచివదేన పానానుకూలా వా లక్ష్యవిత్యాహ—యద్యేతి.
నియతపూర్వభావికృతిమత్త్వరూపమనుకూలత్వం కర్తృకారయిత్రోస్సాధారణం యః
కారయతి స కరోత్యేవేతి న్యాయాదితి భావః. అత్ర ప్రకృతిర్నభూర్భాప్రత్యయే
లక్షణా. మిక్రాఽస్తు కృతిః ప్రత్యయార్థో ముఖ్యః. ప్రకృత్యా త్వజహల్లక్షణయా
పాయనం లక్ష్యమిత్యాహుః. పూర్వపక్షే పిబంతావితి కర్తృవాచితృప్రత్యయేన
బుద్ధిజీవసాధారణం కారకత్వం లక్ష్యమిత్యాహ—బుద్ధీతి. ఏథాంసి కాష్ఠాని పచం
తీత్యాభ్యాసేన కారకత్వం లక్ష్యం ప్రకృతీస్తు ముఖ్యైవేతి భావః. ముఖ్యపాతారా
ప్రసిద్ధపక్షేనా గ్రాహ్యవిత్కృత ఆహ—న చేతి. బ్రహ్మక్షత్రపదస్య సన్నిహితమృత్యు
పదాదనిత్యవస్తుపరత్వవదిహాపి పిబత్పదస్య సన్నిహితగుహాపదాదుద్ధిజీవపరతేతి దృష్టాం

తత్ర కిం బుద్ధిజీవో నిర్దిష్టా, ఉత జీవపరమాత్మానావితి విశయే, బుద్ధిజీవావితి పూర్వః
సక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఇహ గుహం ప్రవిష్టా జీవపరమాత్మానావేవ. కుతః అత్తానా హి,
హి యస్తాదాత్తానా చేతనా, 'ఋతం పిబస్తా' ఇతి కర్తృఫలోగతపక్షేన ఏకస్యా

తస్మాద్బుద్ధిజీవా స్యాతాం జీవపరమాత్మానా వేతి సంశయః. ఓం తావ
త్ప్రప్తం? బుద్ధితే త్రజ్జావిలి. కుతః? 'గుహం ప్రవిష్టావి'తి విశేషణాత్.
యది శరీరం గుహా యది వా హృదయముభయథాపి బుద్ధితే త్రజ్జా
గుహం ప్రవిష్టావుపపద్యేతే. న చ సతి సంభవే సర్వగతస్య బ్రహ్మణః
విశిష్టదేశత్వం యుక్తం కల్పయితుం. 'సుకృతస్య లోక' ఇతి చ కర్త
గోచరానతిక్రమం దర్శయతి పరమాత్మా తు న సుకృతస్య దుష్కృతస్య
వా గోచరేవ త్తే. 'న కర్తణా వర్ధతే నో కనీయా'నితి శ్రుతే. 'ఛాయా
తపా'నితి చ చేతనాచేతనయోర్ని ద్వేష ఉపపద్యతే ఛాయాతపవత్పరస్ప
రస్య విలక్షణత్వాత్. తస్మాద్బుద్ధితే త్రజ్జావిహోచ్యేయాతామిత్యేవం
ప్రాప్తే బ్రూమః-విజ్ఞానాత్పరమాత్మానావిహోచ్యేయాతాం కస్తాత్? ఆత్మా
నోహి తాపుభావసి చేతనో సమానస్వభావా, సంఖ్యాశ్రవణే చ సమాన
స్వభావేష్వేవ లోకే ప్రతీతిర్దృశ్యతే. అస్య గోర్ద్వితీయోఽన్వేషప్రవృ
త్తిత్వే గౌరేవ ద్వితీయోఽన్విష్యతే నాశ్వః పురుషో వా, తదిహ
ఋతపానేన లింగేన నిశ్చితే విజ్ఞానాత్తని ద్వితీయాన్వేషణాయాం
సమానస్వభావశ్చేతనః పరమాత్మైవ ప్రతీయతే. ననూక్తం గుహాహిత
త్వదర్శనాన్న పరమాత్మా ప్రత్యేతవ్య ఇతి. గుహాహితత్వదర్శనాదేవ
పరమాత్మా ప్రత్యేతవ్య ఇతి వదామః. గుహాహితత్వం హి శ్రుతిస్మృతి
ష్యసకృత్పరమాత్మన ఏవ దృశ్యతే. 'గుహాహితం గహ్వరేష్టం

తేన పూర్వపక్షయతి—ఓం తావదితి. గోచరః ఫలం ఏకస్మిన్ జాతిమతి క్షప్తే సజా
తీయమేవ ద్వితీయం గ్రాహ్యం. వ్యక్తిమాత్రగ్రహే లాఘవాన్న విజాతీయం జాతి
వ్యక్తిభేదకల్పనాగారవాత్. న చాస్తు కారకత్వేన సజాతీయా బుద్ధిరేవ జీవస్య
ద్వితీయేతి వాచ్యం, చేతనత్వస్య జీవస్వభావస్య కారకత్వాదంతరంగత్వాత్. తథా చ
లోకే ద్వితీయస్యాంతరంగజాతిమత్త్వదర్శనాజీవస్య ద్వితీయశ్చేతన ఏవేతి సూత్రార్థ
మాహ—సంఖ్యాశ్రవణే చేతి. గుహాయాం బుద్ధౌ స్థితం గహ్వరే అనేకానర్థసంకులే
దేహే స్థితం పురాణమనాదిపురుషం విదిత్వా హర్షశోకా జహతి, పరమే శ్రేష్ఠే

త్వత్వే ద్వితీయస్యాప్యత్తత్వం న్యాయ్యమ్. తత్ర హేతుః తద్దర్శనాత్, సంఖ్యా
శ్రవణే చ సంఖ్యావతోరేకరూపత్వస్య లోకే దర్శనాదిత్యర్థః.

పురాణం యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్ ఆత్మాన
మన్విచ్ఛ గుహం ప్రవిష్ట' మిత్యాద్యాను. సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ
ఉపలబ్ధ్యర్థో దేశవిశేషేషదేశో న విరుధ్యత ఇత్యేతదప్యుక్తమేవ.
సుకృతలోకవర్తిత్వం తు ఛత్రిత్వవదేకస్తిన్నపి వర్తమానముభయోర
ప్యవిరుద్ధం. చాయాతపావిత్యప్యవిరుద్ధం. ఛాయాతపవత్పరస్పరవిలక్షణ
త్వాత్సంసారిత్వాసంసారిత్వయోః అవిద్యాకృతత్వాత్సంసారిత్వస్యపార
మార్థికత్వాచ్చాసంసారిత్వస్య, తస్మాద్విజ్ఞానాత్త పరమాత్మానా గుహం
ప్రవిష్టా గృహ్యేతే కుతశ్చ విజ్ఞానాత్తపరమాత్మానా గృహ్యేతే?

సూ. విశేషణాచ్చ. ౧౨.

విశేషణం చ విజ్ఞానాత్తపరమాత్మనోరేవ సంభవతి 'ఆత్మానం
రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చేత్యాదినా పరేణ గ్రంథేన రథిరథాది
రూపకల్పనయా విజ్ఞానాత్మానం రథినం సంసారమోక్షయోర్దంతారం
కల్పయతి. 'సోఽధ్వనః పరమాపన్నీ తితద్విష్ణోః పరమంపద' మితిచపరమా
త్మానం గంతవ్యం కల్పయతి. తథా 'తం దుర్దర్శం గూఢమను ప్రవిష్టం
గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం, అథ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం
మత్వా ధీరో హర్షశోకా జహతీ'తి పూర్వస్తిన్నపి గ్రంథే మంత్రమం
తవ్యత్వేన తావేన విశేషితా. ప్రకరణం చేదం పరమాత్మనః, 'బ్రహ్మ
వ్యోమన్ హస్తాకాశే యా గుహాబుద్ధిః తస్యాం నిహితం బ్రహ్మ యో వేద సోఽశ్నుతే
సర్వాన్ కామానిత్యన్వయః. అన్విచ్ఛ విచారయేత్సర్థః.

౧౨. విశేషణం గంత్వగంతవ్యత్వాదికం లింగమాహ—విశేషణాచ్చేతి. స
జీవోఽధ్వనస్సంసారమార్గస్య పరమం పారం కిం తతో? విష్ణోర్వాన్యవనశీలస్య పర
మాత్మనః పదం స్వరూపమాపన్నీతీత్యర్థః. దుర్దర్శం దుష్టానం తత్ర హేతుః—గూఢం
మాయావృతం మాయామను ప్రవిష్టం వశ్చాద్గుహాహితం గుహాద్వారా గహ్వరేష్ఠం,
ఏవం బహిరాగతమాత్మానమథ్యాత్మయోగః స్థూలసూక్ష్మకారణదేహాలయక్రమేణ ప్రత్య

ఇతశ్చ జీవపరమాత్మానావేవ గుహం ప్రవిష్టావిత్యాహ—

'సోఽధ్వనః పరమాపన్నీతి...' 'దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకా జహతీ' ఇతి

విదో వదంతీ'తి చ వత్త్రవిశేషాపాదానం పరమాత్మపరిగ్రహే
 ఘటతే, తస్మాదిహ జీవపరమాత్మానాప్రచ్యేయాతాం. ఏష ఏవ న్యాయః
 'ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయా' విత్యేవమాదిష్వపి. తత్రాపి హ్యథ్యా
 త్తాధికారాన్న ప్రాకృతా సుపర్ణాప్రచ్యేతే. 'తయోరన్యః పిష్పలం
 స్వాద్వత్తీ'త్యదనలంగాద్విజ్ఞానాత్తా భవతి. 'అనశ్చన్ననోఽభిచాక
 శీతీ'త్యనశనచేతనత్వాభ్యాం పరమాత్మా. అనంతరే చ మంత్రే తావేవ
 ర్ద్రష్టృర్రద్రష్టవ్యభావేన విశిష్యే—'సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽ
 నీశయా శోచతి ముహ్యమానః, జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమిశమస్య
 మహిమానమితిపితశోక'ఇతి. అపరఆహ—ద్వాసుపర్ణేతి. నేయమృగస్యా
 ధికరణస్య సిద్ధాంతం భజతే, పైంగిరహస్యబ్రాహ్మణేనాన్యథా వ్యాఖ్యా
 తత్వాత్. 'తయోరన్యః పిష్పలం స్వాద్వత్తీ'తి సత్త్వం, 'అనశ్చన్ననోఽ
 భిచాకశీతీ'త్యనశ్చన్ననోఽభిపశ్యతిజ్ఞస్తావేతా సత్త్వక్షేత్రజ్ఞా'వీతి,
 సత్త్వశబ్దో జీవః క్షేత్రజ్ఞశబ్దః పరమాత్మేతి యదుచ్యతే, తన్న. సత్త్వ
 గాత్తని చిత్తసమాధానం తేనాధిగమో మహావాక్యజాన్మత్తిః తయా విదిత్యేత్కర్థః.
 ఋతపానమంత్రే జీవానువాదేన వాక్యార్థజ్ఞానా యతత్పదార్థో బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యత
 ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదిహేతి. ఉక్తన్యాయమిదిశతి—ఏవ ఇతి. ద్వా ద్వా ఛాం
 దసో ద్వివచనస్యాఽఽకారః. సుపర్ణావివ సప్తైవ యుజ్యేతే నియమ్యనియామకభావే
 నేతి. సయుజౌ. సఖాయా చేతనత్వేన తుల్యస్వభావా. సమానమేకం వృక్షం ఛేదన
 యోగ్యం శరీరమాశ్రిత్య స్థితావిత్కర్థః. గుహం ప్రవిష్టావీతి యావత్. ఏతావాత్సానా.
 తల్లింగదర్శనాదిత్యాహ—తయోరన్య ఇతి. విశేషణాచ్చేత్యాహ—అనంతరే చేతి.
 అనీశయా స్వస్యేశ్వరత్వాప్రతిపత్త్యా దేహనిమగ్నః పురుషో జీవశ్శోచతి. నిమగ్న
 పదార్థమాహ—ముహ్యమాన ఇతి. సరోఽహమితి భ్రాంత ఇత్కర్థః. జుష్టం ధ్యానా
 దినా సేవితం యదా ధ్యానపరిపాకదశాయామిశమస్యం విశిష్టరూపాద్భిన్నం శోధిత
 చిన్తాత్రం ప్రత్యక్షేన వశ్యతి తదాఽస్య మహిమానం స్వరూపమితి ప్రాప్నోతీవ
 తతో పితశోకో భవతీత్కర్థః. ద్వాసుపర్ణేతి వాక్యం జీవేశ్వరపరం కృత్వా చింతితం.
 అథనా కృత్వా చింతాముద్ధాటయతి—అపర ఇతి. అన్యథా బుద్ధివిక్షణత్వంపద
 లక్ష్యపరత్వేనేత్కర్థః. సత్త్వం బుద్ధిః. శంకలే—సత్త్వశబ్ద ఇతి. బుద్ధిజీవా చేతూర్వ
 జీవపరమాత్మనోరేవాస్మిన్ను కరణే గత్తృగత్తవ్యభావేన చ విశేషితత్వాదిత్కర్థః.

క్షేత్రజ్ఞశబ్దయోగంతఃకరణశారీరవరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్, తత్రైవ చ
 వ్యాఖ్యాతత్వాత్. 'తదేతత్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యత్యథయోఽ
 యం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞస్తావేతా సత్త్వక్షేత్రజ్ఞా' వితినాప్య
 స్వాధికరణస్య పూర్వపక్షభావం భజతే. న హ్యత్ర శారీరః క్షేత్రజ్ఞః
 కర్తృత్వభోక్తృత్వాదినా సంసారధర్మేణోపేతోవివక్ష్యతే. కథంతస్మి?
 సర్వసంసారధర్మాతీతో బ్రహ్మస్వభావశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపః 'అనశ్చ
 న్ననోఽభిచాకశీతి, అనశ్చ న్ననోఽభివశ్యతిజ్ఞ' ఇతి వచనాత్. 'తత్త్వ
 మసి' 'క్షేత్రజ్ఞం చాపిమాంవిధీ' త్యాదిశ్రుతిస్తృతిభ్యశ్చ, తావతా చ
 విద్యోపసంహారదర్శనమేవ మేవావకల్పతే 'తావేతా సత్త్వక్షేత్రజ్ఞా
 నమా వాపవం విది కించనరజఆధ్వంసత' ఇత్యాది. కథంపునరస్మిన్ పక్షే
 'తయోరన్యః పిష్టులం స్వాద్వత్తీతి సత్త్వమిత్యచేతనే సత్త్వే భోక్తృ
 త్వవచనమితి. ఉచ్యతే. నేయం శ్రుతిరచేతనస్య సత్త్వస్య భోక్తృత్వం
 వత్సామితి ప్రవృత్తా. కిం తస్మి? చేతనస్య క్షేత్రజ్ఞస్వాభోక్తృత్వం
 బ్రహ్మస్వభావతాం చ వత్సామితి. తదర్థం సుఖదుఃఖాదివిక్రియావతి
 సత్త్వేభోక్తృత్వమథ్యారోపయతి. ఇదంపాక ర్తృత్వంభోక్తృత్వంచ
 సత్త్వక్షేత్రజ్ఞయోరిత రేతరస్వభావావివేకకృతం కల్ప్యతే, పరమార్థ

పక్షార్థస్సాన్నిధిత్యక ఆహ—నాపీతి. పూర్వపక్షార్థస్తదా స్యాత్ యద్యత్ర బుద్ధిభిన్న
 స్థంసారి ప్రతిపాద్యేక. న హ్యత్ర సంసారి వివక్ష్యతే కింతు శోధితస్త్యుచ్యో
 బ్రహ్మేశ్వర్యః. శ్రుతిస్తృతిభ్యాం చాయమర్థో యుక్త ఇతి శేషః. తావతా మంత్ర
 వ్యాఖ్యామాలేఖ. వివమేవ జీవస్య బ్రహ్మతోఽవైకావేవ. న హి జీవో బుద్ధిభిన్న ఇతి
 వివేకమాత్రేణోపసంహారో యుక్తః. భేదజ్ఞానస్య భ్రాంతిత్యాదైర్వల్యాప్నోతి భావః.
 అవిద్యా విదుషి కిమపి స్వకార్యం నాధ్వంసతే న సంపాదయతి, జ్ఞానాగ్నినా స్వస్యా
 వివ దగ్ధత్వాదిత్యర్థః. అవిద్యానాగచ్ఛతీతివాఽర్థః. జీవస్య బ్రహ్మత్వపరమిదం వాక్య
 మితి పక్షే శంకతే—కథమితి. బుద్ధేరోఽభోక్తృతోఽవైకావతాత్పర్యం. నాత్ర యుక్తి
 చింతయా మనః భేదనీయమిత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. తదర్థం బ్రహ్మత్వబోధనార్థం
 భోక్తృత్వముపాధిమస్తకే నిక్షేపత్యర్థః. వస్తుతో జీవస్వాభోక్తృత్వే భోక్తృత్వగోః.
 కథమిత్యక ఆహ—ఇదం హితి. చిత్తాదాత్మేగ్న కల్పితా బుద్ధిః సుఖాదిరూపేణ పరిణ
 మతే బుద్ధ్యవివేకాచ్చిదాత్మనస్సుఖాదిరూపవృత్తివ్యక్తచైతన్యవత్త్వం భోక్తృత్వం

తస్తు నాన్యతరస్యాపి సంభవతి, అచేతనత్వాత్సత్త్వస్య, అవిక్రియత్వాచ్చ తేత్రజ్ఞస్య, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితసద్భావాచ్చ సత్త్వస్య సుతరాం న సంభవతి. తథా చ శ్రుతిః—‘యత్ర వాన్యదివస్యాత్తత్రా నోఽన్యత్పశ్యే’దిత్యాదినా స్వప్నదృష్టహస్తాదివ్యవహారవదవిద్యా విషయ ఏవ కర్తృత్వాదివ్యవహారం దర్శయతి. ‘యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్తేన కం పశ్యే’దిత్యాదినా చ వివేకినః కర్తృత్వాదివ్యవహారం నివారయతి.

సూ. అంతర ఉపపత్తేః. ౧౩.

‘య ఏహోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమేతదభయమేతద్భృష్టే’తి, ‘తద్యద్యద్యస్మిన్ సర్విరోద్దకం వా సించతి వర్షనీహ్యేవ గచ్ఛతీ’త్యాది శ్రూయతే. తత్ర సంశయః. కిమయం ప్రతిబింబాత్తాఽక్ష్యధికరణో నిర్దిశ్యతే, అథ విజ్ఞానాత్తా, భాతీత్యర్థః. భోక్తృత్వమావిద్యకం న వస్తుతత్త్వత్ర మానమాహ—తథాచేతి. యత్రా విద్యాకాలే చైతన్యం భిన్నమివ భవతి తదా ద్రష్టృత్వానికం న వస్తుని జ్ఞాతత్త్వార్థః. కస్మాత్ ‘ఋతం సిబంతా’వీతి వాక్యమేవ గుహాధికరణవిషయ ఇతి స్థితమ్. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౧౩. అంతరఉపపత్తేః. ఉపశోసలవిద్యావాక్యముదాహరణి—య ఇతి. తదక్షిణానమనంగలేవన బ్రహ్మణోఽనురూపం యతోఽస్మిన్ క్షిప్తం వర్షనీ పక్షణీ ఏవ గచ్ఛతీత్యర్థః. దర్శనస్య తాకికత్వాత్ప్రీయత్వాభ్యాం సంశయమాహ—తలేతి. పూర్వత్ర సిబంతావీతి ప్రథమశ్రుతచేతనత్వానుసారేణ చరమశ్రుతా గుహాప్రవేశాదయో

పూర్వం ప్రాథమికసిబంతావీతి ద్విత్వశ్రుత్యా చేతనత్వేన తుల్యజీవనదృష్ట్యనుసారాచరమశ్రుతా గుహాప్రవేశాదయో నీతాః. తర్హి తద్వదేవ ‘దృశ్యతే’ ఇతి ప్రాథమికప్రత్యక్షతోఽపిక్త్యా ఆక్షిప్రతిబింబాత్తావగత్యనురోధాచరమశ్రుతా అమృతత్వాదయః స్తుత్యర్థత్వేన కథంచిన్నయా ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

ఆత్ర పూర్వపక్షే ప్రతిబింబోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మోపాస్తిరిథిఫలభేదః. ఉపశోసలవిద్యాయాం ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే—‘య ఏహోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచ’ ఇత్యాది. తత్ర ఆక్షిణ్యస్తరుపదిశ్యమానః ప్రతిబింబాదిః, ఉపశర

ఉత దేవతాత్మా ఇంద్రియస్యాధిష్ఠాతాఽథ భోక్తాఽథవేశ్వర ఇతి. కిం
 తావత్ప్రస్తుం? ఛాయాత్మాపురుషప్రతిబింబరూప ఇతి. కుతః? తస్య
 దృశ్యమానత్వప్రసిద్ధేః 'యవహోఽక్షిణి పురుహో దృశ్యత' ఇతి చ ప్రసి
 ధ్ధవదుపదేశాత్. విజ్ఞానాత్మనో వాయం నిర్దేశ ఇతి యుక్తం. స హి
 చక్షుషా రూపం పశ్యంత్యుత్తుషి సన్నిహితో భవతి, ఆత్మశబ్దశాచ్చిక్వా
 పక్షేఽనుకూలం భవతి ఆదిత్యపురుహో వా చక్షుషోఽనుగ్రాహకః
 ప్రతీయతే 'రశ్మిభిరేషోఽస్తిక్వా ప్రతిష్ఠిత' ఇతి శ్రుతేః. అమృతత్వా
 దీనాం చ దేవతాత్మన్యపి కథంచిత్రసంభవాత్, నేశ్వరః, స్థానవిశేష
 నిర్దేశాదిత్యేషం ప్రాప్తే బ్రూయః. పరమేశ్వరవవాక్షిణ్యభ్యంతరః పురుష
 ఇహోపదిష్ట ఇతి కస్తాత్? ఉపపత్తేః. ఉపపద్యతే హి పరమేశ్వరే గుణ
 జాతమిహోపదిశ్యమానం. ఆత్మత్వం తావన్నఖ్యయా వృత్త్యా పరమే
 శ్వర ఉపపద్యతే 'స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి శ్రుతేః. అమృతత్వాభయత్వే
 చ తస్మిన్నసకృచ్ఛ్చాయేతే తథా పరమేశ్వరానురూపమేతదక్షిణానం.
 యథా హి పరమేశ్వరస్సర్వదోషైరలిప్తః అపహతపాస్తత్వశ్రవణాత్
 తథాక్షిణానం సర్వలేపరహితముపదిష్టం 'తద్యద్యవ్యస్మిన్నర్పిరోద్దకం
 వా సింఛతి వర్షసింహ్యేవ గచ్ఛతీ'తి శ్రుతేః. సంయద్వామాదిగుణోప
 నీతాః, తద్వదిహాపి దృశ్యత ఇతి చాక్షుషత్వానుసారేణామృతత్వాదయో ధ్యానార్థం
 కల్పితత్వేన నేయా ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—ఛాయాత్మేతి. పూర్వపక్షే
 ప్రతిబింబోపాస్తిః సిద్ధాంతే బ్రహ్మోపాస్తిరితి ఫలం—ప్రసిద్ధపదితి. చాక్షుషత్వే
 నేత్యర్థః. సంభావనామూలేణ పక్షాంతరమాహ—విజ్ఞానాత్మన ఇత్యాదినా. 'మనో
 బ్రహ్మే'తివత్, 'ఏతద్బ్రహ్మే'తి ఇతి వాక్యస్య ఇతి పదశిరస్సత్వాన్న సావర్థకపరత్వ
 మితిపూర్వపక్షః. 'మనోబ్రహ్మే'తిపాసీ'తేత్యత్ర ఇతిపదస్య ప్రత్యయపరత్వాత్.
 ఇహాచ బ్రహ్మే'తివాచేత్యన్వయేన ఇతిపదసోక్తిసంబంధినోఽర్థపరత్వాదైవమ్యమితి
 సిద్ధాంతయతి—పరమేశ్వర ఏవేతి. బహుప్రమాణసంవాదస్తాత్పర్యానుగ్రాహక ఇతి
 నాన్యాయానుగృహీతాభ్యా మత్తబ్రహ్మశ్రుతిభ్యాం దృశ్యత్వలింగం బాధ్యమిత్యాహ—
 సంయద్వామేతి. వామాని కర్తృభూతేత్యమక్షిపురుషమఖిలత్వ సంయంతి ఉత్పద్యంతే
 మాత్మేతి సంశయే. ప్రతిబింబాదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అన్తరః ఆక్షిమధ్య
 గతః పరమాత్మేవోపదిశ్యతే. కుతః, ఉపపత్తేః ఆత్మత్వామృతత్వాభయత్వాదీనామిహో

దేశశ్చ తస్మిన్నవకల్పతే 'ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే. ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసన్నయంతి ఏష ఉపవ వామనీరేష హి సర్వాణి వామాని నయతి ఏష ఉపవ భామినీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతీ'తి చ. అత ఉపవత్తేరంతరః పరమేశ్వరః.

సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ. ౧౪.

కథం పునరాకాశవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణోఽక్ష్యల్పస్థానముప పద్యత ఇతి. అత్రోచ్యతే. భవేదేమానవక్షప్తిః యద్యేతదేవైకం స్థాన మస్య నిర్దిష్టం భవేత్. సంతి హ్యన్యాన్యసి పృథివ్యాదీని స్థానాన్యస్య నిర్దిష్టాని 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ని'త్యాదినా లేషు హి చక్షురసి నిర్దిష్టం 'యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ని'తి. 'స్థానాదివ్యపదేశా'దిత్యాదిగ్రహణేనైతద్దర్శయతి. న కేవలం స్థానమేవైకమనుచితం బ్రహ్మణో నిర్దిశ్యతే, కిం తర్హి? నామరూపమిత్యేవంజాతీయకమప్యనామరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుచితం నిర్దిశ్యమానం దృశ్యతే, 'తస్మాద్దితి నామహిరణ్యశ్శ్రు'రిత్యాది. నిర్గుణమపి సద్భూత్వా నామరూపగతైర్గుణైస్సగుణముపాసనార్థం తత్ర తత్రోప

సర్వఫలాదయహేతురిత్యర్థః. లోకానాం ఫలదాతాప్యయమేత్యాహ—వామనీరితి. నయతి ఫలాని లోకాన్ ప్రాప్నయతీత్యర్థః. భామాని భానాని నయత్యయమిత్యాహ—భామనీరితి. సర్వార్థప్రకాశక ఇత్యర్థః. స్థాననామరూపాణాం ధ్యానార్థం శ్రుత్యంత రేఽచ్యువదేశాదక్షిస్థానతోఽక్షిరత్ర న దోష ఇతి సూత్రయోజనా.

౧౪. అనవక్షప్తిరక్షప్తకల్పనా తదాభవేద్యత్రైవ నిర్దిష్టం భవేదిత్యన్వయః. నన్వ నుచితబాహుళ్యోక్తిరసమాధానమిత్యాశంక్య యుక్తిమాహ—నిర్గుణమపీతి.

త్తానాం పరమాత్మస్యేవోపపత్తేః. 'ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే' ఇత్యాదినిర్దిష్ట సంయద్వామత్వాదీనాం చ పరమాత్మస్యేవ, న ప్రతిబింబేఽన్యత్ర వోపపత్తిః. అతః ఆత్మ్యవైకః పురుషః పరమాత్మైవేత్యర్థః.

నను సర్వగతస్యాల్పమక్షి స్థానం న సంభవతి ఇతి పూర్వపక్షబీజం దూషయితు మిదమాహ—

'యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్' ఇత్యాదిచక్షురాదీని స్థానాని ఆదయో యేషామ్ 'తస్మాద్దితి నామ' 'హిరణ్యశ్శ్రు' ఇత్యాదినామరూపాణాం లేషాముపాసనార్థ త్వేన వ్యవ దేశాదిహాపి పరమాత్మనోఽక్షిస్థానాదివ్యపదేశో నానుబవన్ ఇత్యర్థః.

దిశ్యత ఇత్యేతదప్యక్తమేవ. సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధ్యర్థం స్థాన విశేషో న విరుధ్యతే సాలగ్రామ ఇవ విష్ణోరిత్యేతదప్యక్తమేవ.

సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ. ౧౫.

అపిచ, నైవాత్ర వివదితవ్యం, కిం బ్రహ్మాస్మి వాక్యేఽభిధీయతే నవేతి. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం. సుఖవిశిష్టం హి బ్రహ్మ యద్వాక్యోపక్రమే ప్రకాంతం 'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మఖం బ్రహ్మే'తి తదేవేహాభిహితం, ప్రకృతపరిగ్రహస్య న్యాయ్యత్వాత్, 'ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే'తి చ గతిమాత్రాభిధానత్వప్రతిజ్ఞానాత్. కథం పునర్వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మ విజ్ఞాయతే. ఇతి. ఉచ్యతే. 'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'త్యేతదగ్నినాం వచనం శ్రుత్వోక్తోసల ఉవాచ. 'విజానామ్యహం యత్స్పృణో బ్రహ్మేతి కంచ ఖం చ తు న విజానామి'తి. తత్రేదం ప్రతివచనం. 'యద్వావకం

౧౫. ప్రకరణాదపి బ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ—సుఖవిశిష్టేతి. ధ్యానార్థం భేద కల్పనయా సుఖగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతస్య యఏష ఇతి సర్వనామ్నాభిధానా దంతరః పరమాత్మా స్వాదితి సూత్రార్థః. నను ప్రకరణాత్పరివరేన దృశ్యత్వలింగేనోప స్థాపితః ఛాయాత్మా సర్వనామార్థ ఇత్యతః—ఆచార్యస్త్వేతి. ఉపశోసలో నామ కల్పిచ్చిచ్ఛాచారి జాబాలస్యాచార్యస్యాగ్నిక్ ద్వాదశవత్సరాక్ పరివచార. తమను పదిశ్య దేశాంతరగతే జాబాలే గార్హపత్యాద్యగ్నిభిద్దయయా 'ప్రాణో బ్రహ్మే'త్యాత్మ విద్యాముపదిశ్యోక్తం—ఆచార్యస్త్వేతి. తవాత్మవిద్యాఫలావాక్తయే మార్గమర్పిరాదికం పదివ్యతీత్యర్థః. పశ్చాదాచార్యేణాగత్య 'యఏహోఽక్షిణీ'త్యుక్తాపిర్పిరాదికా గతిరక్తా. తథా చాగ్నిభిదక్తాత్మవిద్యావాక్యస్య గతివాక్యేనైకవాక్యతా వాచ్యా, సా చ సర్వ నామ్నా ప్రకృతాత్మగ్రహే నిర్వహతీత్యేకవాక్యతానిర్వాహకం ప్రకరణం వాక్య భేదకాల్లింగాద్యుపపదితి భావః. శ్రుతిం వ్యాచక్షే—ఉచ్యత ఇతి. ప్రాణమానూత్రాత్మా బ్రహ్మత్వాదబ్రహ్మేతి యత్ప్రజ్ఞానామి కం విషయసుఖం ఖం చ భూతాకాశం బ్రహ్మ త్వేన జ్ఞాతుం న శక్నోమిత్వర్థః. ఖం కథంభూతం యత్కం తదేవ ఖమితి సుఖేన విశేషితస్య ఖస్య భూతత్వనిరాసః. తథాకం కథంభూతం యత్కం తదేవ కమితి విభక్త్యేన విశేషితస్య కస్య జ్యోత్స్వనిరాస ఇతి వ్యతిరేకముఖేనాహ—తత్ర ఖమిత్యాదిహ.

ప్రకరణాదప్యక్షిప్తః పరమాత్మైవోపదిశ్యత ఇత్యాహ—

'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ' ఇతి వాక్యోపక్రమే శ్రూయమాణం

తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ క'మితి. తత్ర ఖంశబ్దో భూతాకాశే నిరూఢో లోకే. యది తస్య విశేషణత్వేన కంశబ్దస్సఖవాచీ నోపాదీయేత, తథాసతి కేవలే భూతాకాశే బ్రహ్మశబ్దో నామాదిష్వివ ప్రతీకాభిప్రాయేణ ప్రయుక్త ఇతి ప్రతీతిస్సాన్విత. తథా కంశబ్దస్య విషయేంద్రియసంపర్కజనితే సామయే సుఖే ప్రసిద్ధత్వాత్. యది తస్య ఖంశబ్దో విశేషణత్వేన నోపాదీయేత లోకం సుఖం బ్రహ్మేతి ప్రతీతిస్సాన్విత. ఇతరేతరవిశేషితౌ తు కం ఖంశబ్దౌ సుఖాత్మకం బ్రహ్మ గమయతః తత్ర ద్వితీయే బ్రహ్మశబ్దేనుపాదీయమానే కం ఖంబ్రహ్మేత్యేవోచ్యమానే కంశబ్దస్య విశేషణత్వేనైవోపయుక్తత్వా త్సుఖస్య గుణస్యాధ్యేయత్వం స్యాత్, తన్నాభూదిత్సుభయోః కం ఖంశబ్దయోః బ్రహ్మశబ్దశిరస్త్యం 'కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'తి. ఇష్టం హి సుఖస్యాపి గుణస్య గుణవధ్యేయత్వం. తదేవం వాఙ్మోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మోపదిష్టం. ప్రత్యేకం చ గార్హపత్యాదయోఽగ్నయస్సం స్వం మహిమానముపదిశ్య 'ఏషా సోమ్య తే అస్తద్విద్యా ఆత్మవిద్యాచే' త్యుపసంహారంతః పూర్వత్ర బ్రహ్మ నిర్దిష్టమితి జ్ఞాపయంతి. 'ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే'తి చ గతిమాత్రాభిధానప్రతిజ్ఞానమర్థాంతరవివక్షాం వారయతి. 'యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంతే ఏవమేవంవిది

'ఆత్మవిద్యే'తి శ్రుతివిరోధాత్పృథీకధ్యానమత్రానిష్టమితి భావః. సామయ ఇతి. ఆమయో దోషః సాధనపారతంత్ర్యానిత్యత్వాదిః తత్సహితఇత్యర్థః. ప్రత్యేకగ్రహణే దోషముక్త్వా ద్వయోద్గ్రహణే ఫలితమాహ—ఇతరేతరేతి. విశేషితార్థకావిత్యర్థః. నన్వేకం బ్రహ్మైవాత్ర ధ్యేయం చేద్భిన్నపదాంతరం కిమర్థమిత్యత ఆహ—తత్రేతి. విశేషణత్వేన ఖస్య భూతత్వవ్యావర్తకత్వేనేత్యర్థః. బ్రహ్మశబ్దశిరోయయోస్తత్త్వమితి విగ్రహః. అధ్యేయత్వే తో దోషస్తత్రాహ—ఇష్టం హితి. మార్గోక్త్యా నగుణవిద్యా త్యావగమాదితి భావః. ఆత్మవిద్యావదేనోపసంహారాదపి ప్రకృతం బ్రహ్మేత్యాహ—ప్రత్యేకం చేతి. పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్య ఇతి మమ చక్షస్తననో విభూతిరితి గార్హపత్య ఉపదిశే. ఆపో దిశో నక్షత్రాణి చంద్రమాఇత్యన్వాహర్యచన ఉవాచ. ప్రాణ ఆకాశో ద్యౌర్విద్యుదితి స్వమహిమానమాహవనీయో జగాదేతి భావః. ఇయ

యత్సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మ తస్యైవేవాభిధానాదిత్యర్థః.

పాపం కర్మ స శ్లిష్యత' ఇతి చాక్షిస్థానం పురుషం విజానతః పాప్తనా నుపభూతం బ్రుచన్నక్షిస్థానస్య పురుషస్య బ్రహ్మత్వం దర్శయతి. తస్మాత్ ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽక్షిస్థానతాం సంయద్వామత్వాదిగుణతాం చోక్త్వా ఆర్చిరాదికాం తస్మిదో గతిం వత్సామీత్యుపక్రమతే 'య ఏహోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచ' ఇతి.

సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్ఛ. ౧౬.

ఇతశ్చాక్షిస్థానః పురుషః పరమేశ్వరో యస్తాచ్ఛ్రుతోపనిష త్కస్య శ్రుతరహస్యవిజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిదో యా గతిర్దేవయానాఖ్యా ప్రసిద్ధాశ్రుతా—'అథోత్తరేణ తపనా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్య యాత్తాపమన్విష్యాదిత్యమభిజాయంతే ఏతద్యై ప్రాణానామాయతన మేతదమృతమభయమేతత్పరాయణమేతస్మాన్న పునరావర్తంత' ఇతి. స్మృతాపసి—“అగ్నిర్ద్యోతిరహశ్శుక్లష్టణ్ణాసా ఉత్తరాయణమ్, తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా” ఇతి. సైవేహోక్షిపురుష

మస్తాకమగ్నీనాం విద్యా ప్రత్యేకముక్తా ఆత్మవిద్యా తు పూర్వమస్తాభిర్దిలిత్వా 'ప్రాణో బ్రహ్మ' త్యుక్తేశ్వర్థః. ఉచ్యతామగ్నిభిర్బ్రహ్మ, ఛాయాత్మా గురుణోచ్యతాం వక్తృభేదాది తత్రాహ—ఆచార్యస్త్వితి. ఏకవాక్యతానిశ్చయాద్వక్తృభేదేషి నార్థభేద ఇత్యర్థః.

౧౬. శ్రుతా అపశ్రితా ఉపనిషద్రహస్యం సగుణబ్రహ్మోపాసనం యేన తస్య యా గతిః శ్రుతో స్మృతో చ ప్రసిద్ధా తస్యా అత్రాభిధానాల్లింగాదితి సూత్రార్థ మాహ—ఇత్యశ్చేతి. యస్తాద్దృశ్యతే తత్తస్మాదిహేత్యన్వయః. శ్రుతిమాహ—అథేతి. దేహపాతానంకరమిత్యర్థః. స్వధర్మస్తపః. తపో బ్రహ్మచర్యశ్రద్ధావిద్యాభిరాత్మానంధ్యా త్యాతయా ధ్యానవిద్యయాక్షరం దేవయానమార్గం ప్రాప్య తేనోత్తరేణ వథా ఆదిత్య ద్వారా సగుణబ్రహ్మస్థానం గచ్ఛంతి. ఏతద్యై బ్రహ్మ ప్రాణానాంవ్యప్తిసమప్తిరూపాణా మాయతనం లింగాత్మకం హిరణ్యగర్భరూపం వస్తుతస్త్వేతదమృతాదిరూపం నిర్గుణం సర్వాధిష్ఠానం. అతః కార్యం బ్రహ్మ ప్రాప్య తత్సర్వరూపం నిర్గుణం జ్ఞాత్వా ముచ్యంతే

ప్రకరణాదక్షిస్థస్య బ్రహ్మత్వమభిధాయ లింగాదపి తదాహ—

శ్రుతా ఉపనిషత్ రహస్యం బ్రహ్మవిజ్ఞానం యస్య స తథా, తస్య బ్రహ్మవిదో

విదోఽభిధీయమానా దృశ్యతే. 'అథ యదుచైవాస్తిఞ్చవ్యం కుర్వంతి
యదు చ నాచ్ఛిషమేవాభిసంభవంతీ' త్యుపక్రమ్య 'ఆదిత్యాచ్చంద్ర
మసం చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానసస్సవనాస్సృష్టాగమయ
త్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవ
మావర్తం నావర్తంత' ఇతి. తదిహ బ్రహ్మవిద్విషయయా ప్రసిద్ధయా
గత్యాఽక్షిప్తానస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయతే.

సూ. అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః. ౧౭.

యత్పునరుక్తం 'ఛాయాత్తావిజ్ఞానాత్తాదేవతాత్తా వాస్యాదక్షి
ప్తాన' ఇతి. అత్రోచ్యతే, న ఛాయాత్తాదిరితర ఇహ గ్రహణమర్హతి.
'స్తాత్? అనవస్థితే. న తావచ్ఛాయాత్తనశ్చిత్తుషి నిత్యమవస్థానం

త్యర్థః. అగ్నిరేవ జ్యోతిర్దేవతా ఏవమహారాద్యా దేవతా ఏవ స్పృతాపుత్రాః.
స్మిన్నుపాసకే మృతే నతి యది పుత్రాదయశ్శవ్యం శవసంస్కారాదికం కుర్వంతి
యది చ న కుర్వంతి ఉభయభావుఃపాస్తేమహిమ్నా అర్పిరాదిశేవాక్ క్రమేణ
'చ్చంతి. అర్పిషమగ్నింతతోఽహరహ్నశ్శుక్లపక్షం తత ఉత్తరాయణం తస్మాత్సంవత్సరం
'తో దేవలూకం తతో వాయుం వాయోరాదిత్యం తతశ్చంద్రం చంద్రాద్విద్యుతం
'త్వా తత్ర విద్యుట్లోకే స్థితానుపాసకాస్తానవః పురుషో బ్రహ్మలోకాదాగత్య కార్యం
బ్రహ్మలోకం ప్రాపయతి. ఏహోఽర్పిరాదిభిర్దేవైర్విశిష్టో దేవపథో గంతవ్యేన బ్రహ్మణా
హిగాదృష్టపథశ్చ. ఏతేన కార్యం బ్రహ్మ ప్రతిపద్యమానా ఉపాసకా ఇమం
మానవం మనోస్సర్గమావర్తం జన్మమరణావృత్తియుక్తం వావర్తంతే నాగచ్ఛంతీత్యర్థః.

౧౭. చక్షురాసీదతీతి. ఉపగచ్ఛతీత్యర్థః, అనవస్థితస్యోపాస్యత్వం నదా న
స్యతీతి భావః. కిం చావ్యవధానాత్ స్వాక్షిప్త ఉపాస్యః. న చ తస్య స్వచక్షుషా
హ గతిః దేవయానాఖ్యా 'అథోత్తరేణ తవసా బ్రహ్మచర్యేణ' ఇత్యాదిశ్రుతౌ
గ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షడ్జాసా ఉత్తరాయణమ్ ఇతి స్మృతౌ చ ప్రసిద్ధా. తస్మా
లే ఇహాపి 'ఆదిత్యాచ్చంద్రమసమ్' ఇత్యాదావభిధానాత్ అక్షిప్తస్య బ్రహ్మత్వం
నిశ్చయత ఇత్యర్థః. ౧౭

ఇథం సిద్ధాస్తమభిధాయ పూర్వపక్షం ప్రత్యాహ—

ఉపాసకస్య సర్వత్రాక్షిణి ప్రతిబింబసంపాదకబింబభూతపురుషాస్తరస్యానవ

సంభవతి. యదైవ మి కశ్చిత్పురుషశ్చక్షురాసీదతితదాచక్షుషి పురుష
 చ్ఛాయా దృశ్యతే అపగతే తస్మిన్న దృశ్యతే, 'య ఏషోఽక్షిణి
 పురుష' ఇతి చ శ్రుతిః సన్నిధానాత్స్వే చక్షుషి దృశ్యమానం పురుష
 ముపాప్యత్వేనోపదిశతి. న చ స ఉపాసనాకాలే ఛాయాకారం కంచి
 త్పురుషం చక్షుస్సమీపే సన్నిధాప్యోపాస్త ఇతి యుక్తం కల్ప
 యతుం. 'అప్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేషనశ్యతీ'తి శ్రుతిశ్చాయాత్త
 నోఽనవస్థితత్వం దర్శయతి. అసంభవాచ్చ. తస్మిన్నమృతత్వాదీనాం
 గుణానాం న ఛాయాత్తని ప్రతీతిః. తథా విజ్ఞానాత్తనోఽపి సాధారణే
 కృత్స్నశక్తిరేంద్రియసంబంధే సతి న చక్షుష్యేవావస్థితత్వం శక్యం
 వస్తు. బ్రహ్మణస్తు సర్వవ్యాపినోఽపి దృష్ట ఉపలబ్ధ్యర్థో హృదయాఽ
 దేశ విశేషసంబంధః. సమానశ్చ విజ్ఞానాత్తన్యవ్యమృతత్వాదీనాం
 గుణానామసంభవః. యద్యపి విజ్ఞానాత్తా పరమాత్తనోఽనన్య ఏవ
 తథాప్యవిద్యాకామకర్తకృతం తస్మిన్నర్వత్వమధ్యారోపితం భయం
 చేత్యమృతత్వాభయత్వే నోపపద్యేతే. సంయద్వామత్వాదయశ్చైత
 స్మిన్నవైశ్వర్యాదనుపపన్నా ఏవ. దేవతాత్తనస్తు 'రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్
 ప్రతిష్ఠిత'ఇతి శ్రుతేః యద్యపి చక్షుష్యవస్థానం స్యాత్తథాప్యత్వత్వం
 తావన్న సంభవతి పరాగ్రూపత్వాత్. అమృతత్వాదయోఽపి న సంభ
 వంతి ఉత్పత్తిప్రళయశ్రవణాత్. అమృతత్వమపి దేవతానాం చిర

దర్శనం సంభవతీత్యాహ—య ఏష ఇతి. అస్తు తస్మి వరేణ దృశ్యమానస్యోపాస్తి
 రిక్త్యత ఆహ—న చేతి. కల్పనాగౌరవాదిత్యర్థః. యుక్తిసిద్ధానవస్థితత్వే శ్రుతిమాహ—
 అస్మేతి. ఛాయాకరస్య బింబస్య నాశమదర్శనమనుసృత్యైష ఛాయాత్తా నశ్యతీత్యర్థః.
 జీవం నిరస్యతి—తథేతి. జాత్యంభస్యాప్యహమిత్యవిశేషేణ జీవస్యాభివ్యక్తేశ్చక్షురేవ
 స్థానమిత్యయుక్తమిత్యర్థః. దృష్ట ఇతి. శ్రుతావతి శేషః. నను "చక్షోఃస్సూర్యో
 ఆదాయత, సూర్యోఽస్తమేతీ"తి వాక్యమమరా దేవా ఇతి ప్రసిద్ధిబాధితమిత్యా
 శంక్యాహ—అమరత్వమపీతి. భీమా భయేన అస్తాదీశ్వరాద్వాయుశ్చలతి. అగ్నిశ్చేంద్ర

స్థానాత్, అసంభవాచ్చ అమృతత్వాదిగుణానాం న ఛాయాత్తాదిరితరః. అతః పర
 మాత్మైవాక్షిస్థాన ఉపదిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

కాలావస్థానాపేక్షం. ఐశ్వర్యమపి పరమేశ్వరాయ త్తం న స్వాభావికం, 'భీమాస్తాద్వాతః పవతే భీమాదేతి సూర్యః భీమాస్తాదగ్ని శ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇతి మంత్రవర్ణాత్. తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాక్షి స్థానః ప్రత్యేతవ్యః. అస్తింశ్చ పక్షే దృశ్యత ఇతి ప్రసిద్ధవదుపాదానం శాస్త్రాద్యపేక్షం విద్యద్విషయం ప్రరోచనార్థమితి వ్యాఖ్యేయమ్.

సూ. అంతర్యామ్యధిదైవాదిషు

తద్ధర్మవ్యపదేశాల్ తద్విధాన్య సర్వత్ర

'య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకగ్ సర్వాణి భూతాని యోఽంతరో యమయతీ' త్యుపక్రమ్య క్రూయతే 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠత్ పృథివ్యా అంతరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమంతరో యమయత్యేషత ఆత్మాంతర్యామ్యమృత' ఇత్యాది. అత్ర 'అధిదైవత మధిలోక మధివేదమధియజ్ఞ మధిభూతమధ్యాత్మంచ శ్చ స్వస్వకార్యం కరుతః. ఉక్తాపేక్షయా పంచమో మృత్యుః సమాప్తాయుషాం నికటే ధావతీత్యర్థః. ఈశ్వరపక్షే దృశ్యత ఇత్యయుక్తం తత్రాహ—అస్తిన్నితి. దర్శనమనుభవః. తస్య శాస్త్రే శ్రుతస్య శాస్త్రమేవ కరణం కల్పవం సన్నిధానాల్ తథా చ శాస్త్రకరణో విద్యదనుభవ ఉపాసనాస్తుత్కర్థ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. తస్మాదుప కోసలవిద్యావాక్యముపాన్యే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౮. అంతర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాల్. బృహదారణ్యకవాక్య ముదాహరణి—య ఇతి. అంతర్యామి బ్రహ్మణే ప్రతీయమానార్థమాహ—అత్రేతి. 'యః పృథివ్యా' మిత్యాదిచారదేవతాః పృథివ్యాద్యా అధికృత్య యమయతా క్రూయతే.

పూర్వమ్ 'స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ' ఇతి సూత్రే 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్' ఇత్యాద్యంతర్యామి బ్రహ్మణస్థమ్ 'యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్' ఇత్యాదివాక్యమ్ అంతర్యామిణో బ్రహ్మత్వం సిద్ధవత్క్రొత్వాదాహృతమ్. తదాక్షిప్త్య సమాధత్త ఇత్యాక్షేపసంగ త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రధానస్య యోగినో జీవస్యవోపాస్తీః, సిద్ధాస్తే పరమాత్మన ఏవేతి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే క్రూయతే—'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్... పృథివీ

కశ్చిదంతరవస్థితోయమయితాంతర్యామి'తి శ్రూయతే. స కిమధిదైవ
తాద్యభిమానీ దేవతాత్మా కశ్చిత్, కిం వా ప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యః
కశ్చిద్యోగీ, కిం వా పరమాత్మా, కిం వాద్ధాంతరం, కించిదిత్యపూర్వ
సంజ్ఞాదర్శనాత్ సంశయః. కిం తావన్నః ప్రతిభాతి సంజ్ఞాయా అప్రసిద్ధ
త్వాత్సంజ్ఞానాప్యప్రసిద్ధేనాద్ధాంతరేణ కేనచిద్భవితవ్యమితి, అథవా
నానిరూపితరూపమద్ధాంతరం కిందిదపి శక్యమస్తీత్యభ్యుపగంతుం.
అంతర్యామిశబ్దశ్చాంతర్యమనయోగేన ప్రవృత్తో నాత్యంతమ
ప్రసిద్ధః. తస్మాత్పృథివాద్యభిమానీ కశ్చిద్దేవోఽంతర్యామి స్యాత్.
తథా చ శ్రూయతే—'పృథివ్యేవ యస్యాయతనం అగ్నిర్లోకో మనో
జ్యోతిరిత్యాది స చకార్యకరణవత్త్వేత్పృథివాదీనంత స్తిష్ఠా యమ
యతీతి యుక్తం దేవతాత్మనో యమయితృత్వం. యోగినో వా కస్య
చిత్సిద్ధస్య సర్వానుప్రవేశేన యమయితృత్వం స్యాత్. స తు పర
మాత్మా ప్రతీయతే అకార్యకరణత్వాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే.

తథా 'యస్మిన్దేవు లాకేష్విత్పృథిలొకం. యస్మిన్దేవు వేదేష్విత్పృథివేదం. యస్మిన్దేవు
యజ్ఞేష్విత్పృథియజ్ఞం. యస్మిన్దేవు భూతేష్విత్పృథిభూతం. యః ప్రాణే తిష్ఠ'న్నిత్యాది
య ఆత్మసీత్యంతమధ్యాత్మం చేతి విభాగః. అశరీరస్య నియంతృత్వసంభవానంభవాభ్యాం
సంశయః. పూర్వలేశ్వరసాన్నిధీనత్యసిద్ధయే పృథివాదిస్థానసిద్ధేశో దృష్టాంత ఉక్త
స్తస్య దృష్టాంతవాక్యస్యేశ్వరపరత్వమత్రాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగతిః.
అతః పూర్వఫలేనాస్య ఫలవత్త్వం. అవాంతరఫలం తు పూర్వవత్కేఽనీశ్వరోపాస్తీః
సిద్ధాంతే ప్రత్యగ్బ్రహ్మజ్ఞానమితి మంతవ్యం. స్వయమేవారూచిం వదన్మత్కాంతరమాహ—
అథవేతి. అనిశ్చితార్థే ఫలాభివేనాఫలస్య పేదార్థత్వాయోగాదితి భావః. తథా చ
శ్రూయతే. వేదే పృథివీయస్య దేవస్యాయతనంశరీరంలాక్యతేఽనేనేతిలాక శ్చక్షుర్జ్యో
తిః సర్వార్థప్రకాశకం మన ఇత్యర్థః. ఉపక్రమాదినాంతర్యామైక్యకృత్సిద్ధియాదనేకదేవ
వత్కో స యుక్త ఇత్యరుచేరాహ—యోగినో వేతి. అగంతుకసిద్ధసాంతర్యామిత్యేఽప్ర
సిద్ధసాధనకల్పనాగౌరవాన్నిత్యసిద్ధ ఏవాంతర్యామితి సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్తఇతి.

మన్తరో యమయిత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత' ఇత్యాది. తత్ర ఆన్తర్యామి
ప్రధానమ్, ఉత అణిమాదివిశిష్టో దేవః, ఉతాహో పరమాత్మేతి విశయే, ప్రధానదేవా
మితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తస్తు—ఇహ అధిదైవాదిషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామి

యోఽంతర్యామ్యధిదై వాదిషు శ్రూయతే స పరమాత్మైవ స్యాన్నాన్య
 ఇతి. కుతః? తద్ధర్మవ్యవదేశాత్, తస్య హి పరమాత్మనో ధర్మా ఇహ
 నిర్దిశ్యమానా దృశ్యంతే. పృథివ్యాది తావదధిదై వాదిభేదభిన్నం
 సమస్తం వికారజాతమంత స్తిష్ఠన్యమయతీతి పరమాత్మనో యమయి
 తృత్వం ధర్మ ఉపపద్యతే, సర్వవికారకారణత్వే సతి సర్వశక్తుఃపత్తేః.
 'ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత' ఇతి చాత్మత్వామృతత్వే ముఖ్యే పర
 మాత్మన ఉపపద్యతే. 'యం పృథివీ న వేదే'తి చ పృథివీదేవతాయా
 అవిజ్ఞేయమంతర్యామిణం బ్రువన్ దేవతాత్మనోఽన్యమంతర్యామిణం
 దర్శయతి 'పృథివీ దేవతా హ్యహమస్మి పృథివీత్యాత్మానం విజానీయాత్'
 తథా 'అదృష్టోఽశ్రుత' ఇత్యాదివ్యవదేశో రూపాదివిహీనత్వాత్పరమా
 త్మన ఉపపద్యతే. యత్త్యకార్యకరణస్య పరమాత్మనో యమయితృత్వం
 నోపపద్యత ఇతి, నైష దోషః, యాన్నియచ్ఛతి తత్కార్యకరణై రేవ
 తస్య కార్యకరణవత్ప్రేషపత్తేః. తస్యాప్యనోన్య నియంతేత్వనవస్థా
 దోషశ్చ న సంభవతి భేదాభావాత్. భేదే హి సత్వనవస్థాదోషోప
 పత్తిః. తస్మాత్పరమాత్మై వాంతర్యామి.

దేవతానిరాసే హేత్వంతరమాహ—యం పృథివీతి. ఈశ్వరో న నియంతా ఆశరీర
 త్యాద్వైటవనిత్యుక్తం నిరస్యతి—నైష దోష ఇతి. నియమ్యాతిరిక్తశరీరకూన్యత్వం చా
 హేతుశ్శరీరాసంబంధిత్యం వా. అద్యే స్వదేహనియంతరి జీవే వ్యభిచారః ద్వితీయస్తస్య
 సిద్ధః. ఈశ్వరస్యావిద్యోపార్జితసర్వసంబంధిత్యాదిత్యాహ—యాన్నియచ్ఛతీతి. సశ
 రీరో నియంతేతి లోకదృష్టిమనుస్మత్యైతదుక్తం. ఐదుతస్తు చేతనసాన్నిధ్యాజ్ఞానస్య
 వ్యాపారో నియమనం తచ్ఛక్తిమత్త్వం నియంతృత్వం తచ్చాచింత్యమాయాశక్తేష్వి
 దాత్మనశ్శరీరం వినైవోపపన్నం. నను దేహనియంతుర్జీవస్యానోన్య నియంతా చేత్తస్యా
 పున్య ఇత్వనవస్థేత్వత ఆహ—తస్యాపీతి. నిరంకుశం సర్వనియంతృత్వం ఈశ్వరస్య
 శ్రుతం. తస్య నియంత్రంతరానుమానే శ్రుతిబాధ ఇతి నానవస్థేత్వర్థః. యద్వా
 ఈశ్వరాద్భేదకల్పనయా జీవస్య నియంతృత్వేనైకే. సత్వభేదాభావాన్నానవస్థేత్వర్థః.

పరమాత్మైవ. కుతః, తద్ధర్మవ్యవదేశాత్ తస్య పరమాత్మనో యే ధర్మాః సర్వాస్తర్యామి
 త్యాత్మత్వా మృతత్వాదయః సాధారణాః తేషామిహ వ్యవదేశాదిత్యర్థః.

సూ. న చ స్తార్తమతద్ధర్మాభిలాషాత్. ౧౯.

స్వాదేతదదృష్టత్వాదయో ధర్మాసాంఖ్యస్త్పతికల్పితస్య ప్రధానస్యాప్యవసద్యంతే రూపాదిహీనతయా తస్య తైరభ్యుపగమాత్. 'అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః' ఇతి హి స్వరంతి. తస్యాపి నియంతృత్వం సర్వవికారకారణత్వాదుపపద్యతే. తస్మాత్ప్రధానమంతర్యామిశబ్దం స్యాత్, 'ఈక్షతేర్నాశబ్ద'మిత్యేత్ర నిరాకృతమపి సత్ప్రధానమిహాదృష్టత్వాదివ్యవదేశసంభవేన పునరాశంక్యతే. తత ఉత్తరముచ్యతే న చ స్తార్తం ప్రధానమంతర్యామిశబ్దం భవితుమర్హతి. కస్తాత్? అతద్ధర్మాభిలాషాత్. యద్యప్యదృష్టత్వాదివ్యవదేశః ప్రధానస్య సంభవతి తథాపి న ద్రష్టృత్వాదివ్యవదేశసంభవతి ప్రధానస్యాచేతనత్వేన తైరభ్యుపగమాత్. 'అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతశ్చోక్తాఽమతో మంతాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతే' తిహి వాక్యశేష ఇహాభవతి. ఆత్మత్వమపి న ప్రధానస్యోపపద్యతే. యది ప్రధానమాత్మత్వద్రష్టృత్వాద్యసంభవాన్నాంతర్యామ్యభ్యుపగమ్యతే శారీరస్తర్వ్యంతర్యామీ భవతు. శారీరో హి చేతనత్వాద్ద్రష్టా శ్రోతా మంతా విజ్ఞాతా చ భవత్యాత్మా చ సత్యత్వాత్, అమృతశ్చ ధర్మాధర్మఫలోపభోగోఽపత్తేః. అదృష్టత్వాదయశ్చ ధర్మాశ్చారీరే సుప్రసిద్ధాః దర్శనాదిక్రియాయాః కర్తరి ప్రవృత్తివిరోధాత్. 'న దృష్టేద్ద్రష్టారం పశ్యే'

౧౯. ప్రధానం మహదాదిక్రమేణ కథం ప్రవర్తత ఇతి తర్కస్యావిషయ ఇత్యాహ—అప్రతర్క్యమితి. రూపాదిహీనత్వాదవిజ్ఞేయం సర్వతో దిక్షు ప్రసుప్తమివ తిష్ఠతి జడత్వాదిత్యర్థః. అతత్—అప్రధానం చేతనం తస్య ధర్మాణామభిధానాదితి హేత్వర్థః. ఉత్తరసూత్రనిరస్యాంశంకామాహ—యది ప్రధానమిత్యాదినా—అమృతశ్చేతి. వివాశినో దేహంతరభోగానుభవభేరిత్యర్థః. యథా దేవదత్తకర్తృకగమనక్రియాయాః గ్రామః కర్త న దేవదత్తః తథాత్మకర్తృకదర్శనాదిక్రియానూ

నను ప్రధానమంతర్యామ్యప్తిత్యాశాఙ్కాహ—

స్తార్తం సాంఖ్యస్త్పతికల్పితం ప్రధానం గాన్తర్యామి. కుతః, అతద్ధర్మాభిలాషాత్; అత్ర తచ్ఛబ్దేన ప్రధానముచ్యతే, న కత్ అతత్ ప్రధానభిన్నపరమాత్మా,

దిత్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ. తస్య చ కార్యకరణసంఘాతమంతర్యమయితుం
శీలం భోక్తృత్వాత్. తస్మాచ్ఛరీరోఽంతర్యామిత్యత ఉత్తరం
పతతి.

సూ. శారీరశోచ్ఛభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే. ౨౦.

నేతి పూర్వసూత్రాదనువర్తతే. శారీరశ్చ నాంతర్యామి
స్యాత్. కస్తాత్? యద్యపి ద్రష్టృత్వాదయో ధర్మాస్తస్య సంభవంతి
తథాపి ఘటాకాశవదుపాధిపరిచ్ఛిన్నత్వాన్న కార్తేన్యైవ పృథివ్యా
దివ్యంతరవస్థాతుం నియంతుం చ శక్నోతి. అపి చ ఉభయేఽపి హి
శాఖనః కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చాంతర్యామిణో భేదేనైనం శారీరం
పృథివ్యాదివదధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చాధీయతే. 'యో విజ్ఞానే
తిష్ఠ'న్నితి కాణ్వాః. 'య ఆత్మని తిష్ఠ'న్నితి మాధ్యందినాః. 'య ఆత్మని
తిష్ఠ'న్నిత్యస్తింస్తావత్పారే భవత్సాత్త్వశబ్దశ్చారీరస్య వాచకః. 'యో
విజ్ఞానే తిష్ఠ'న్నిత్యస్తిన్నపి పారే విజ్ఞానశబ్దేన శారీర ఉచ్యతే, విజ్ఞాన
మయో హి శారీర ఇతి. తస్మాచ్ఛరీరాదన్య ఈశ్వరోఽంతర్యామితి

అనాత్మావిషయః న త్వాత్మా క్రియాయాః కర్తృవిషయత్వాదాగాదిత్యాహ—కర్త
రీతి. క్రియాయాం గుణః కర్తా ప్రధానం కర్త తత్రైకస్యాం క్రియాయామేకస్య
గుణత్వప్రధానత్వయోర్విరోధాన్న కర్తః కర్తృత్వమిక్యర్థః. 'దృష్టేద్రోష్టారమాత్మానం
తయా దృశ్యయా దృష్ట్యా న విషయాకర్యా' ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చాదృష్టత్వాదిధర్మా
శ్చారీరస్యేత్యాహ—నేతి.

౨౦. అపిశబ్దసూచితహేతుముక్త్యాకంతోక్తంహేతుమాహ—అపి చోభయేఽ

తస్యైవ చేతనస్య యే ధర్మాః 'అదృష్టో ద్రష్టాశ్రుతః శ్రోతా...' ఇతి వాక్యశేషే
క్రూయమాణాదృష్టత్వాదన్యః, లేహమిహాభిలాషాత్ ఆభిధానాదిక్యర్థః.

నను తస్మి చేతనో జీవో యోగీ భవత్స్వర్యామిత్యత ఆహ—

శారీరో నాస్తర్యామితి పూర్వసూత్రాత్ నభోఽనుషక్తః. కస్తాత్, ఉభ
యేఽపి 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్...' ఇతి కాణ్వాః, 'య ఆత్మని తిష్ఠన్...' ఇతి

సిద్ధం. కథం పునరేకస్తి? దేహే ద్వా ద్రష్టారావృషపద్యేతే. యశ్చాయమిశ్వరోఽంతర్యామి యశ్చాయమితరశ్చారీరః కాపున రిహానుపపత్తిః? 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యాది శ్రుతివచనం విరుధ్యేత. అత్ర హి ప్రకృతాదంతర్యామిణోఽన్యం ద్రష్టారం శ్రోతారం మంతారం విజ్ఞాతారం చాత్మానం ప్రతిషేధతి. నియంత్రంతరప్రతిషేధార్థ మేతద్వచనమితి చేత్, న, నియంత్రంతరాప్రసంగాత్, అవిశేషశ్రవణాచ్చ. అత్రోచ్యతే. అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితకార్యకరణోపాధినిమిత్తోఽయం శారీరాంతర్యామిణోర్భేదవ్యవదేశో న పారమాధికః. ఏకో హి ప్రత్యగాత్మా భవతి న ద్వా ప్రత్యగాత్మానా సంభవతః. ఏకస్యైవ తు భేదవ్యవహార ఉపాధికృతః, యథా ఘటాకాశో మహాకాశ ఇతి. తతశ్చ జ్ఞాతృజ్ఞేయానిభేదశ్రుతయః ప్రత్యక్షాదీని చ ప్రమాణాని సంసారానుభవో విధిప్రతిషేధశాస్త్రం చేతి సర్వమేతదుపపద్యతే. తథా చ శ్రుతిః—'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యవిద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం దర్శయతి. 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దితి విద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం వారయతి.

పీఠి. భేదేనేతిసూత్రాత్తాత్వికభేదభ్రాంతిం నిరసితుం శంకతే—కథమితి. నన్వత్రైకో భోక్తా జీవః ఈశ్వరస్త్యభోక్తేతి న విరోధ ఇతి శంకతే. కా పునరితి. తయోర్భేదః శ్రుతివిరుద్ధ ఇతి పూర్వవాద్యాహ—నాన్య ఇతి. న ఏవ శ్రుత్యర్థమాహ—అత్రేతి. శ్రుతేరథాంతరమాశంక్య నిషేధతి—నియంత్రంతరేత్యాదినా. న కేవలమప్రసక్త ప్రతిషేధః, కింత్వవిశేషేణ ద్రష్టంతరనిషేధశ్రుతేరంతర్యామ్యంతరనిషేధార్థత్వే బాధశ్చేత్యాహ—అవిశేషేతి. తస్మాత్సూత్రే 'య అత్తని తిష్ఠన్తి'తి శ్రుతో చ ద్రష్టృభేదోఽక్షిరయుక్తా. నాన్య ఇతి వాక్యశేషే భేదనిరాసాదితి ప్రాప్తే భేద ఉపాధికత్విత శ్చుతిసూత్రాభ్యామమాద్యత ఇతి సమాధతే—అత్రోచ్యత ఇతి. భేదస్సత్యః కిం న స్యాదత ఆహ—ఏకోహితి. గౌరవేణ ద్వయోరహం భీగోచరత్వాసంభవాదేక ఏవ తద్గోచరః తదగోచరస్య ఘటపదనాత్తత్వాన్నాత్మభేదస్సత్య ఇత్సర్థః. తతశ్చేతి. కల్పితభేదాంగీకారాద్భేదాపేక్షం సర్వంయుజ్యత ఇత్సర్థః. తస్మాదంతర్యామి బ్రహ్మణం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వికమితి సిద్ధమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

మాధ్యందినాః, తేఽప్యస్తర్యామిణోభేదేన ఏనం శారీరం పృథివ్యాదిపదధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చ ఆధీయతే. అతోఽధిచైవాదివ్యస్తర్యామి పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణాకో ధర్మోక్తేః. ౨౧.

‘అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే య తదద్రేశ్య మగ్రా
శ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుః శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం
ర్వగతం సుసూక్ష్మం, తదవ్యయం యదృశ్యతయోనిం పరిసశ్యంతి ధీరాః’
ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః. కిమయమదృశ్యత్వాదిగుణాకో భూత
యోనిః ప్రధానం స్యాత్, ఉత శారీరః, ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఇతి.
తత్ర ప్రధానమచేతనం భూతయోనిరితి యుక్తం, అచేతనానామేవ
తత్ర దృష్టాంతత్వేనోపాదానాత్ ‘యథోర్ణ నాభిస్సృజతే గృహ్లా తే చ
మథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవంతి యథా సతః పురుషాత్కేశ
హోమాని తథాక్ష రాత్సంభవతీహ విశ్వ’మితి. ననూర్ణ నాభిః పురుషశ్చ
చేతనావిహ దృష్టాంతత్వేనోపాత్తా, నేతి బ్రూమః, నహి కేవలస్య
చేతనస్య తత్ర సూత్రయోనిత్వం కేశలోమయోనిత్వం వాస్తి. చేత

౨౧. అదృశ్యత్వాదిగుణాకో ధర్మోక్తేః—ముండకవాక్యముదాహరణి—అథేతి.

కర్మవిద్యారూపాపరవిద్యోక్త్యనంతరం యయా నిర్గుణం జ్ఞాయతే పరాసోచ్యతే తామేవ
విషయోక్త్యా నిర్దిశతి—యత్తదితి. అద్రేశ్యం అదృశ్యం జ్ఞానేంద్రియైః అగ్రహ్యం
కర్తేంద్రియైః. గోత్రం వంశః. వర్ణో బ్రాహ్మణత్వాదిజాతిః. చక్షుశ్శ్రోత్రశూన్యం
అచక్షుశ్శ్రోత్రం. పాణిపాదశూన్యమపాణిపాదం. జ్ఞానకర్తేంద్రియవికలమిత్యర్థః.
విభుం ప్రభుం సుసూక్ష్మం దుష్టేయత్వాన్నిత్యావ్యయపదార్థాన్ని నాశాపక్షయయోర్ని
రాసః. భూతానాం యోనిం ప్రకృతిం యత్పశ్యంతి ధీరాః పండితాస్తదక్షరం తద్విద్యా
వశేత్యన్వయః. అదృశ్యత్వాదిగుణానాం బ్రహ్మప్రధానసాధారణత్వాత్సంశయః.
పూర్వపక్షప్రతిష్టాత్వాదీనాం చేతనధర్మాణామత్రాశ్రుతేః. అస్తు ప్రధానమితి ప్రత్యుదా
హరణేన పూర్వపక్షయతి—తలేతి. పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతే

పూర్వం ప్రధానవిరోధిద్రష్టృత్వాదిధర్మవశాత్ న ప్రధానమంతర్యామీ
త్యుక్తమ్. తద్విరోధిధర్మాణామత్రాశ్రవణాత్ ప్రధానమేవాదృశ్యత్వాదిగుణాకో
భూతయోనిః స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమహా—

పూర్వపక్షే ప్రధానస్య శారీరస్య వా ధన్యం, సిద్ధాంతే నిర్వికేషబ్రహ్మజ్ఞాన
మితి ఫలభేదః. ముండకే శ్రూయతే—‘యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్...తదవ్యయం
25

నాధిష్ఠితమచేతనం వహ్యార్థనాభిశరీరం సూత్రస్య యోనిః పురుష శరీరం చ కేశలోమ్నామితి ప్రసిద్ధం. అపి చ. పూర్వతాదృష్టత్వా ద్యభిలాషసంభవేఽపి ద్రష్టృత్వాద్యభిలాషాసంభవాన్న ప్రధాన మభ్యుపగతం. ఇహ త్వదృశ్యత్వాదయో ధర్మాః ప్రధానే సంభవంతి, న చాత్ర విరుద్ధ్యమానో ధర్మః కశ్చిదభిలష్యతే. నను 'యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిదిత్యయం వాక్యకేహఽచేతనే ప్రధానే న సంభవతి. కథం ప్రధానం భూతయోనిః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి అత్రోచ్యతే. 'యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమిత్యక్షరశబ్దేనాదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోనిం శ్రావయిత్వా పునరస్త్రే శ్రావయిష్యతి 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి. తత్ర యః పరోఽక్షరాచ్ఛ్చుతస్స సర్వజ్ఞస్సర్వవిచ్ఛ భవిష్యతి, ప్రధానమేవాక్షరశబ్దనిర్దిష్టం భూతయోనిః. యదా తు యోని శబ్దో నిమిత్తవాచీ తదా శారీరోఽపి భూతయోనిస్సాన్యత్, ధర్మా ధర్మాభ్యాం భూతభూతస్యోపపన్నాదితి. ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే—యో ఽయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిస్స పరమేశ్వర ఏవ స్యాన్నా న్య ఇతి. కథమేతదవగమ్యతే? ధర్మోక్తేః. పరమేశ్వరస్య హి ధర్మ ఇహోచ్యమానో దృశ్యతే 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదితి. న హి ప్రధా నస్యాచేతనస్య శారీరస్య వోపాధిపరిచ్ఛిన్నదృష్టేః సర్వజ్ఞత్వం సర్వ విత్త్వం వా సంభవతి. నన్వక్షరశబ్దనిర్దిష్టాద్భూతయోనేః పరస్యై

నిర్గుణధీతి ఫలం. ఊర్జనాభిర్హతాకీటః తంతూన్ స్వదేహాత్పుజతి ఉపసంహరతి చేత్యర్థః. సతో జీవతః. నను పూర్వం నిరస్తం ప్రధానం కథముత్థాప్యతే తత్రాహ— అపి చేతి. అత్ర ప్రధానే విరుద్ధ్యమానోఽసంభావితో వాక్యకేషశ్చుత ఇతి శంకతే— నను య ఇతి. పంచమ్యంతాక్షరశ్చుత్యా భూతప్రకృతేః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్పృథమాంత పరశబ్దోక్తస్య జగన్నిమిత్రేశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాదికమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. 'సందిగ్ధేతు వాక్యకేహ'దితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్త ఇతి. చేతనాచేతనత్వేన సందిగ్ధే భూతయోనా 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇతి వాక్యకేహ దేశ్వరత్వనిర్ణయ ఇత్యేతదయుక్తం వాక్యకేషే భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞాపకాభావాదితి శంకతే—నన్వీతి. జనికర్తుః

యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరాః' ఇతి. తత్ర కిం ఆదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః ప్రధానం, ఉత శారీరః, కిం వా పరమాత్మేతి సందేహే, ప్రధానశారీరావీతి

అర విద్యా పుష్పత్

వైతత్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ న భూతయోనివిషయమిత్యుక్తం. అత్రోచ్యతే. నైవం సంభవతి యత్కారణం 'అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ'మితి ప్రకృతం భూతయోనిమహ జాయమానప్రకృతిత్వేన నిద్ది శ్యానంతరమపి జాయమానప్రకృతిత్వేనైవ సర్వజ్ఞం నిద్దిశతి—“యస్స ర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః, తస్మాదేతద్భ్రష్టానామరూపమన్నం చ జాయత” ఇతి. తస్మాన్నిర్దేశసామ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనే సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ ధర్మ ఉచ్యత ఇతి గమ్యతే. 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇత్యత్రాపి న ప్రకృతా ద్భూతయోనేరక్షరాత్పరః కశ్చిదభిధీయతే. కథమేతదవగమ్యతే? 'యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మ విద్యా'మితి ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనే రదృశ్యత్వాదిగుణ కస్య వక్తవ్యత్వేన ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్. కథం తద్ధి 'అక్షరాత్పరతః పరః' ఇతి వ్యపదిశ్యత ఇత్తుత్తరసూత్రే వక్ష్యామః. అపి చాత్ర ద్వే విద్యే

ప్రకృతిరితి సూత్రేణ ప్రకృతేరపాదానసంజ్ఞాయాం పంచమీస్తరణాదక్షరాత్సంభవ తీతి ప్రకృతిత్వేనోక్తాక్షరస్య భూతయోనేర్వాక్యశేషే తస్మాదితి ప్రకృతిత్వలింగేన ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి సమాధత్తే—అత్రోచ్యత ఇతి. ఏతత్కార్యం బ్రహ్మసూక్త్యా త్తకం నామరూపం ఘ్నాలం తతోఽన్నం వ్రీహ్యదీత్యర్థః. యదుక్తం పంచమ్యంతాక్షర శ్రుత్యా భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞానాదచేతనత్వమితి తత్రాహ—అక్షరాత్పరత ఇతి. నాయమక్షరశబ్దో భూతయోనిం పరామృశతి పరవిద్యాధిగమ్యత్వేనోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేః 'అక్షరం పురుషం వేదే'త్యక్షరశ్రుత్యా వేద్యత్వలింగవత్తా పూర్వమేవ బ్రహ్మత్వేన పరామర్శ్యాదిత్యాహ—యేనేతి. యేన జ్ఞానేనాక్షరం భూతయోనిం సర్వజ్ఞం పురుషం వేద తాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగ్యాయ శిష్యాయ ప్రబూయాదిత్యుప క్రమ్య 'అప్రాణో హ్యమనా శ్శుభ్రోఽక్షరాత్పరతః పరః' ఇత్యుచ్యమానః పరో భూత యోనిలితి గమ్యత ఇత్యర్థః. తద్ధి పంచమ్యంతాక్షరశబ్దార్థః క ఇత్యాశంక్యాజ్ఞానమితి వక్ష్యత ఇత్యాహ—కథమితి. పరవిద్యేతి సమాఖ్యయాఽపి తద్విషయస్య బ్రహ్మత్వ మిత్యాహ—అపిచేతి. నను ప్రధానవిద్యాపి కారణవిషయత్వాత్పరేత్యత ఆహ—

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—'యత్తదప్రేశ్యమ్...' ఇత్యాదౌ శ్రుతా అదృశ్యత్వా దయో గుణాః యస్య, సోఽదృశ్యత్వాదిగుణో భూతయోనిః పరమాత్మైవ. కుతః?

వేదితవ్యే ఉక్తే—‘పరా చైవాపరా’చేతి అత్రాపరామృగ్వేదాదిలక్షణాం విద్యాముక్త్యా బ్రవీతి ‘అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత’ ఇత్యాది. తత్ర పరస్యా విద్యాయా విషయత్వేనాక్షరం శ్రుతం. యది పునః పరమేశ్వరాదన్యదదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం పరికల్పేత నేయం పరా విద్యా స్యాత్. పరాపరవిభాగో హ్యయం విద్యయో రభ్యుదయ నిశ్చేయసఫలతయా పరికల్ప్యతే. న చ ప్రధానస్య విద్యానిశ్చేయిసఫలా కేనచిదభ్యుపగమ్యతే తిస్త్రశ్చ విద్యాః ప్రతిజ్ఞాయేరకా తత్ప్రక్షేపక్షరాద్భూతయోనేః పరస్య పరమాత్మనః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. ద్వే ఏవ తు విద్యే ఇహ వేదితవ్యే నిర్దిష్టే, ‘కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ’తి చైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షాం సర్వాత్మకే బ్రహ్మణి వివక్ష్యమాణేవకల్పతే, నాచేతనమాత్రైకాయ తనే ప్రధానేభోగ్యవ్యతిరిక్తే వా భోక్తరి. అపి చ ‘స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా మథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాసే’తి. బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్య పరాపరవిభాగేన పరాం విద్యామక్షరాధిగమనీం దర్శయంతస్యాః బ్రహ్మవిద్యాత్వం దర్శయతి. సా చ బ్రహ్మవిద్యా సమాఖ్యా తదభిగమ్యస్యాక్షరస్యాబ్రహ్మత్వే బాధితా

పరాపరవిభాగో హీతి. అనిత్యఫలత్వేనాపరవిద్యాం నిందిత్వా ముక్త్యర్థినో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రావాచేతి వాక్యశేషాక్షేపిత్వర్థః. అస్తు ప్రధానవిద్యాపి ముక్తిఫలత్వేన పరేత్యత ఆహ—న చేతి నను ‘యస్సర్వజ్ఞ’ ఇత్యగ్రే పరవిద్యావిషయ ఇత్యుచ్యతే, అచైశ్యవాక్ష్యేన తు ప్రధానవిద్యోచ్యత ఇత్యత ఆహ—తిస్త్రశ్చేతి. ఇతశ్చ భూతయోనేర్బ్రహ్మత్వమిత్యాహ—కస్మిన్నితి. అచేతనమాత్రస్యైకాయతనముపాదానం తజ్ఞానాత్కార్యజ్ఞానేఽపి తదకార్యాణామాత్మనాం జ్ఞానం న భవతి. ఏవం జీవే జ్ఞాతే తదకార్యస్య భోగ్యస్య జ్ఞానం న భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యాశబ్దాచ్చ భూతయోనర్బ్రహ్మత్వాహ—అపి చేతి. స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యానాం ప్రతిష్ఠాం సమాప్తిభూమిం బ్రహ్మవిద్యాముపాచ. బ్రహ్మణి సర్వవిద్యానాం విద్యాఫలానాం చాంతర్భావాద్బ్రహ్మవిద్యాధర్మోక్తేః ‘యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్’ ఇత్యాదిశ్రూయమాణసర్వజ్ఞత్వాదేః పరమేశ్వరధర్మస్య భూతయోనా నిర్దేశాత్. న హ్యచేతనే ప్రధానే కించిజ్ఞే కారీరే వా సర్వ

స్యాత్. అపరాత్వైర్వేదాదిలక్షణా కర్తృవిద్యా బ్రహ్మవిద్యోపక్రమే
ఉపన్యస్యతే బ్రహ్మవిద్యాప్రశంసాయై, “స్లవాహేయతే అదృఢా యజ్ఞ
రూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్తృ ఏతచ్ఛ్రేయో యేభినందంతి
మూఢా జరాం మృత్యుం తే పునరేవాపి యంతి” ఇత్యేవమాదినిందా
వచనాత్. నిందిత్వా చాపరాం విద్యాం తతో విరక్తస్య షరవిద్యాధి
కారం దర్శయతి—“పరీక్ష్య లోకాః కర్తృచితాన్బ్రహ్మణో నిర్వేద
మాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన, తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్స
మిత్యాణిశ్శ్రీత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ”మితి. యత్తాక్తమచేతనానాం పృథి
వ్యాదీనాం దృష్టాంతత్వేనోపాదానాద్దాష్టాంతకేనాప్యచేతనేనైవ భూ
తయోనినా భవితవ్యమితి, తదయుక్తం. న హి దృష్టాంతదార్ఢ్యాంతిక
యోరత్యంతసామ్యేన భవితవ్యమితి నియమోఽస్తి. అపి చ స్థూలాః
పృథివ్యాదయో దృష్టాంతత్వేనోపాత్తా ఇతి న స్థూల ఏవ దాష్టాం
తికో భూతయోనిరభ్యుపగమ్యతే, తస్మాదదృశ్యత్వాదిగుణాకో భూత
యోనిః పరమేశ్వర ఏవ.

సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా. నన్యపరవిద్యాపరవిద్యాప్రకరణే కిమర్థముక్తేత్యత ఆహ—అపరేతి.
ప్లవంగతే గచ్ఛంతీతి ప్లవా వినాశినః. అదృఢా నిత్యఫలసంపాదనాశక్తాః షోడశర్విజః
పట్నీ యజమానశ్చేత్యష్టాదశ. యజ్ఞేన నామనిమిత్తేన నిరూప్యంత ఇతి యజ్ఞరూపాః.
తథాహి ఋతుషు యాజయంతి యజ్ఞం కారయంతీత్యర్థివిజః, యజత ఇతి యజ
మానః, ‘పశ్యురోన్న యజ్ఞసంయోగ’ఇతి సూత్రేణ పతిశబ్దస్య నకారోఽంతాదేశో యజ్ఞ
సంబంధే విహిత ఇతి పట్నీ, ఏవమృత్విగాదినామప్రవృత్తినిమిత్తం యజ్ఞఇతి యజ్ఞ
రూపాః, యేష్వపరమనిత్యఫలకం కర్తృ శ్రుత్యుక్తం ఏతదేవ కర్తృ శ్రేయో నాన్యదాత్త
జ్ఞానమితి యే మూఢాస్తుమ్యంతి తే పునః పునర్జన్మమరణమపున్నవంతీత్యర్థః. తద్విజ్ఞా
నార్థం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం గురుమభిగచ్ఛేదేవేతి నియమః. బ్రహ్మనిష్ఠస్యాప్యనధీతవేదస్య
గురుత్వం వారయతి—శ్రీత్రియమితి. కార్యముపాదానాభిన్నమిత్యంశే దృష్టాంతః.
సర్వసామ్యే తవాప్యనిష్ఠాపత్తేరిత్యాహ—అపి చ స్థూలా ఇతి.

జ్ఞత్వాదిధర్మః సంభవతి, యేన భూతయోనితా స్యాత్. అతో భూతయోనిః పర
మాత్మచేత్యర్థః.

సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ. ౨౨.

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిః, నేతరౌ శారీరః ప్రధానం
వా. కస్తాత్ ? విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం. విశిష్యే హి ప్రకృతం భూత
యోనిం శారీరాద్విలక్షణత్వేన 'దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష స్స బా
హ్యభ్యంతరో హ్యబోఽప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇతి. న హ్యేతద్ది
వ్యత్వాదివిశేషణమవిద్యా ప్రత్యుపస్థాపితనామరూపపరిచ్ఛేదాభిమాని
నస్తద్ధర్మాంశ్చాత్మని కల్పయతశ్చారీరసోఽపవద్యతే తస్మాత్సాక్షాదాప
నిషదః పురుష ఇహోచ్యతే. తథా ప్రధానాదపి ప్రకృతం భూతయోనిం
భేదేన వ్యపదిశతి 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి. అక్షరమవ్యాకృతం నామ
రూప బీజశక్తిరూపం భూతసూక్ష్మమిశ్వరాశ్రయం తస్మైవోపాధి

౨౨. విశేషణాన్ని జీవః భేదోక్తేర్న ప్రధానమితి హేతుద్వయం విభజ్య
వ్యాచక్షే—విశిష్యే హిత్యాదినా. దివ్యో ద్యోతనాత్మకః స్వయంజ్యోతిరమూర్తః
పూర్ణః పురుషః పురశయః ప్రత్యగాత్వా బాహ్యం స్థూలమాభ్యంతరం కారణం
సూక్ష్మం తాభ్యాం సహాధిష్ఠానత్వేన తిష్ఠతీతి సబాహ్యభ్యంతరః, హి తథాశ్రుతిషు
ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః. అవిద్యాకృతం నామరూపాత్మకం శరీరం తేన పరిచ్ఛేదోఽల్పత్వం.
తస్య శరీరస్య ధర్మాత్వాద్యమూర్తత్వాదీనిత్యర్థః. నన్వక్షరశబ్దేన ప్రధానోక్తావ
శబ్దత్వం ప్రధానస్య ప్రతిక్షాతం బాధ్యేత తత్రాహ—అక్షరమవ్యాకృతమితి. అశ్నోతి
వ్యాచక్షేతి న్వవికారణాతమిత్యక్షరం. అవ్యాకృతమకృతం అనాదితి యావత్. నామ
రూపయోర్బీజం ఈశ్వరస్తస్య శక్తిరూపం పరతంత్రత్వాదుపాదానమపి శక్తిరిత్యుక్తం.
భూతానాం సూక్ష్మః సంస్కారాయత్ర తదూతసూక్ష్మం. ఈశ్వరశ్చిన్మాత్ర ఆశ్రయో
యస్యతత్తథా. తస్మైవ చిన్మాత్రస్య జీవేశ్వరభేదోపాధిభూతం. యత్తు ఈశ్వర ఆశ్రయో
విషయో యస్మైతి నానాజీవవాదినాం వ్యాఖ్యానం తద్భావ్యబహిర్భూతం. 'ఏతస్మిన్
ఖల్వక్షరే గార్హికాశ ఓతశ్చ ప్రాతశ్చేతోత్తప్రాతభావేనావ్యాకృతస్య చిదాశ్ర
యత్వశ్చుతేః, ఆశ్రయపదలక్షణాయా నిర్మూలత్వాత్. నహి మూలప్రకృతేర్భేదోఽపి
న్యాసమస్తి. న చ 'ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత' ఇతి శ్రుతిర్నానం. 'అజా

భూతయోనేః పరమాత్మస్మై హేతుత్వంతరమాహ—

విశేషణం చ భేదవ్యపదేశశ్చ విశేషణభేదవ్యపదేశౌ తాభ్యాం ఇతరౌ ప్రధాన
జీవా న భూతయోనీ భవతః. తత్ర 'దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః...' ఇత్యాదినా

భూతం సర్వస్తాద్వికారాత్పరో యోఽవికారః తస్మాత్పరతః పర ఇతి
 భేదేన వ్యపదిశస్వరమాత్మానమిహ వివక్షితం దర్శయతి. నాత్ర ప్రధానం
 నామ కించిత్స్వతంత్రం తత్త్వమభ్యుపగమ్యతే తస్మాద్భేదవ్యపదేశ
 ఉచ్యతే. కిం తర్హి? ప్రధానమపి కల్పమూనం శ్రుత్యవిరోధేనావ్య
 వ్యాకృతాదిశబ్దవాచ్యం భూతసూక్ష్మం పరికల్పేత కల్పితాం తస్మా
 ద్భేదవ్యపదేశాత్పరమేశ్వరో భూతయోనిరేత్యేతదిహ ప్రతిపాద్యతే.
 కుతశ్చ పరమేశ్వరో భూతయోనిః?

మేకా' మిత్యాద్యనేకశ్రుతిబలేన లాభవతర్కసహాయేన తస్మాత్ప్రత్యక్షభేదేన
 మాయాభేదానువాదిత్వాత్. తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః “స్వతత్త్వవిద్యాభేదోఽత్ర
 మనాగపి న విద్యత” ఇతి. సాంఖ్యయోగాచార్యైః పురాణేతిహాసకరారశ్చ మూల
 ప్రకృత్యైక్యం వదంతి. నన్వవిద్యైక్యే బంధముక్తివ్యవస్థా కథం న చ వ్యవస్థా
 నాస్తీతి వాచ్యం శ్రవణే ప్రవృత్త్యాదిబాధాపాతాదితి చేత్, ఉచ్యతే. యే హ్య
 విద్యానానాత్వమిచ్ఛంతి తైరపి పరిణామిత్యేన సాంశత్వమవిద్యాయా అంగీకార్యం,
 తథా చానర్థాత్కకస్వీయసంఘాతాత్తనా పరిణతాఽవిద్యాంశోపహతజీవభేదాద్వి
 వస్థా సిద్ధ్యతి. యస్య జ్ఞానమంతఃకరణే జాయతే తస్మాంతఃకరణపరిణామ్యజ్ఞానాంశ
 నాశో ముక్తియతి. ఏవం చ శ్రోతుస్సర్వపానందప్రాప్తిః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిరిద్వి
 దదుభవో జీవన్ముక్తికాస్త్రం చేతి సర్వమబాధితం భవతి. స చైవం సానాజీవపక్షా
 దవిశేషః మూలప్రకృతినానాత్వాభావాదిత్యులమ్. పరత్వే హేతుః—అవికార ఇతి.
 నను సూత్రకృతా శ్రుతౌ ప్రాధాన్యాద్భేదవ్యపదేశ ఉక్తస్తత్ర కథమజ్ఞానాద్భేదోక్తి
 ర్వావిఖ్యాయతే తత్రాహ—నాత్రేతి. కార్యాత్తనా ప్రధీయత ఇతి ప్రధాన
 మజ్ఞానమేవ. తతోఽన్యస్యాప్రామాణికత్వాదిత్యర్థః. అతోఽత్రాజ్ఞానమేవ భూతయోని
 రితి పూర్వపక్షం కృత్వా నిరస్యతే. తన్నిరాసేనార్థాత్సాంఖ్యకల్పితప్రధాననిరాస
 ఇతి మంతవ్యం.

దివ్యత్వాదివిశేషజత్రవణాత్ న జీవః, ‘అక్షరాత్పరతః పరః’ ఇత్యక్షరస్యావ్యాకృతసా
 పరమాత్మనశ్చ భేదేన వ్యపదిష్టత్వాత్ న ప్రధానం భూతయోనిః; ఆపి త
 వేత్యర్థః.

సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ. ౨౩.

అపి చ 'అక్ష రాత్పరతః పర' ఇత్యన్యాయంతరం 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇతి ప్రాణప్రభృతీనాం పృథివీపర్యంతానాం తత్త్వానాం సర్గ ముక్త్వా తస్యైవ భూతయోనేస్సర్వవికారాత్త్యేకం రూపముపన్యస్య మానం వశ్యామః "అగ్నిర్ద్వార్థా చక్షుషీ చంద్రసూర్యా దిశశ్శోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః, వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యం పృథివీ హేమ సర్వభూతాంతరాత్తే"తి. తచ్చ పరమేశ్వర స్యైవోచితం సర్వవికారకారణత్వాత్ న శారీరస్య తనుమహిమ్నః, నాపి ప్రధానస్యాయం రూపోపన్యాససంభవతి సర్వభూతాంతరాత్త త్వాసంభవాత్, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిర్నేతరావీతి గమ్యతే. కథం పునర్యాతయోనేరయం రూపోపన్యాస ఇతి గమ్యతే? ప్రకరణాత్ 'ఏష' ఇతి చ ప్రకృతానుకర్షణాత్, భూతయోనిం హి ప్రకృత్య 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఏష సర్వభూతాంతరాత్తే'త్యాది వచనం భూతయోనివిషయమేవ భవతి. యథోపాధ్యాయం ప్రకృత్య 'ఏతస్మాదధిష్ఠ ఏష వేదవేదాంగపారగ' ఇతి వచనముపాధ్యాయ విషయం భవతి తద్వత్. కథం పునరదృశ్యత్వాదిగుణకస్య భూత యోనేర్విగ్రహవద్రూపం సంభవతి? సర్వాత్తత్వవివక్షయేదముచ్యతే న

౨౩. పృత్తికృన్త తేనాదా సూత్రం వ్యాచక్షే—అపి చేత్యాదినా. 'ప్రాణో మనసృక్స్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ'తి శ్రుతిః. అగ్నిర్ద్వైలోకః 'అసౌవావ లోకో గౌతమాగ్ని'రితి శ్రుతేః. విపృతా వేదాః వాగిత్యన్వయః. పద్భ్యం పాదావిత్యర్థః. యస్యేదం రూపం న ఏష సర్వప్రాణినామంతరాత్తేత్యర్థః. తను మహిమ్న ఇతి అల్పశక్తేరిత్యర్థః. యథా కల్పిద్భృత్సవిత్ స్వస్య సర్వాత్తత్వప్రకట నార్థమహమన్నమితి సామ గాయతి న త్వన్న త్యాదికమాత్మనో వివక్షతి అఫలత్వాత్

భూతయోనేః పరమాత్మ త్వే హేత్వంకరమాహ—

'అగ్నిర్ద్వార్థా చక్షుషీ చంద్రసూర్యా' ఇత్యాదిసర్వకార్యాత్తకరూపసోఽపి న్యాసాత్ పరమాత్మైవ భూతయోనిరితి పృత్తికారమతః. 'పురుష ఏవేదం విశ్వం

తు విగ్రహం త్వవివక్షయేత్యదోషః. 'అహమన్న మహమన్న మహమన్నం అహమన్నాద' ఇత్యాదిపత్. అన్యేషునర్తన్యంతే-నాయం భూతయోనే రూపోపన్యాసః జాయమానత్వేనోపన్యాసాత్ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'తి హి పూర్వత్ర ప్రాణాది పృథివ్యంతం తత్త్వజాతం జాయమానత్వేన నిరదిక్షత్. ఉత్తరత్రాపి చ 'తస్మాదగ్నిస్సమిథో యస్య సూర్య'ఇత్యేవమాది, 'అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చ'త్యేవమంతం జాయమానత్వేనైవ నిర్దేక్ష్యతి ఇహైవ కథమకస్మాదంతరాళే భూతయోనేరూపముపన్యనేత్. సగ్వాత్తత్వమపి సృష్టిం పరిసమాప్యోపదేక్ష్యతి 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్తే'త్యాదినా. శ్రుతిస్త్రుత్యోశ్చ త్రైలోక్యశరీరస్య ప్రజాపతేర్జన్మ నిర్దిశ్యమానముపలభామహే 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్య జాతః పతిరేకఆసీత్, సదాధార పృథివీం ద్యాముతే మాం కన్తై దేవాయ హవిషావిధేమే'తి, సమవర్త

తథోపసీత్యాహ—అహమన్నమితి. పృత్తికృద్వ్యూహ్యాం దూషయతి—అన్యే ఘనరితి. ఏష సర్వభూతాంతరాత్తా సూత్రాత్తా ఏతస్మాద్భూతయోనేర్దాయక ఇతి శ్రుత్యన్వయేన హిరణ్యగర్భస్యాత్ర జాయమానత్వేనోపన్యాసాదిత్యర్థః. నిరదిక్షదవోచదిత్యర్థః. అగ్నిర్ద్వ్యులోకో యస్య, యస్య సమిద్రూపస్సూర్యసోఽపి ద్యులోకాగ్నిస్తస్మాదజాయతే త్యర్థః. 'తస్మాదిత్య ఏవ సమి'దితి శ్రుత్యంతరాత్. అతో మధ్యేఽపి సృష్టిరేవ వాచ్యానరూపమితి భావః. యదుక్తమగ్నిర్మూర్ధేత్యత్ర భూతయోనే స్ఫుర్వాత్తత్వం వివక్షితమితి తన్నేత్యాహ—సర్వాత్తత్వమసీతి. నను హిరణ్యగర్భస్య జన్మాన్యత్రాదుత్తం కథమత్ర వక్తవ్యం తత్రాహ—శ్రుతీతి. అగ్రే సమవర్తత జాతస్మిన్ భూతగ్రామన్యైకః పతిరీశ్వరప్రసాదానభవత్ సమాత్రాత్తాద్యామిమాం పృథివీం చ ఘ్నాలం సర్వమధారయత్ కశ్చిదన్య ప్రజాపతినంజ్ఞాత్వే సర్వనానుత్వాభావేన కస్మా ఇత్యయోగాదేకారలోపేనైకస్మై దేవాయ ప్రాణాత్మనే హవిషా విధేమ పరిచరేమేతి వ్యాఖ్యేయం. 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ' ఇతి శ్రుతేః. యద్వా యస్తాదయం జాతస్తస్మా ఏకస్మై దేవాయేత్యర్థః. 'ఏకో దేవసర్వభూతేషు గూఢ'ఇతి శ్రుత్యంతరాత్. నను తస్య భూతాంత

కర్త' ఇత్యాదిసర్వాత్తకరూపోపన్యాసాత్ పరమాత్మైవ భూతయోనిరితి భగవత్సాదీయమతమ్.

తేతి అజాయత ఇత్యర్థః. తథా 'సవై శరీరీ ప్రథమస్స వై పురుష ఉచ్యతే. "ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మగ్రే సమవర్తతే"తి. చ వికార పురుషస్యాపి సర్వభూతాంతరాత్మత్వం సంభవతి, ప్రాణాత్మనా సర్వ భూతానామధ్యాత్మమవస్థానాత్. అస్మిన్పక్షే 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్తే'త్యేవమాదిసర్వరూపాపన్యాసః పరమేశ్వర ప్రతిపత్తిహేతురితి వ్యాఖ్యేయమ్.

సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్. ౨౪.

'కోన ఆత్మా కిం బ్రహ్మ'తి 'ఆత్మాసమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషితమేవ నోబ్రూహీ'తి చోపక్రమ్య ద్యుసూర్యవాయ్వా కాశవారిపుణీనాం సుతేజస్తద్విది గుణయోగ మ్మేకైకోపాసననిద

రాత్మత్వం కథం తత్రాహ— వికారేతి. పూర్వకల్పే ప్రకృష్టోపాసనాకర్త సముచ్చ యానుష్ఠానాదస్మిన్ కల్పే సర్వప్రాణివృష్టిలింగానాం వ్యాపకం సర్వప్రాణ్యంతర్గతం జ్ఞానకర్తేంద్రియప్రాణాత్మకం సమష్టిలింగశరీరం జాయతే తద్రూపస్య సూత్రాత్సనస్సర్వ భూతాంతరాత్మత్వం యుక్తమిత్యర్థః. స్వపక్షే సూత్రార్థమాహ—అస్మిన్ పక్ష ఇతి. కర్త సఫలం సర్వం కౌతస్తార్థాదికం తపశ్చ పురుష ఏవేతిసర్వాత్మస్వరూపాపన్యాసాచ్చ భూతయోగో జ్ఞేయో వాక్యం సమన్వితమిత్యర్థః. ఇతి ఉప్తాధికరణమ్.

౨౪. *వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్*. ఛాందోగ్యముదాహరణి—కో న ఇతి. ప్రాచీనకాలసత్యయజ్ఞేంద్రద్యుమ్నజనకబుడిలామిళిత్యామిమాంసాం చక్రః—కోన ఆత్మా కిం బ్రహ్మ'తి. ఆత్మైవ బ్రహ్మ'తి జ్ఞాపనార్థం పదద్వయం. తే పంచాసి నిశ్చయార్థ ముద్దాలకమాజ్ఞుః. సోఽసి సమృజ్ను వేదేతి తేనోద్దాలకేన సహ ఉడవ్యశ్యపరిం

పూర్వం రూపాపన్యాసప్రసంగాత్ త్రైలోక్యదేహీ వైశ్వానరోఽత్ర స్మృతో విచార్యత ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమాహ. యద్వా, పూర్వం ఉపక్రమస్థాదృశ్యత్వాదీ సాధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థసర్వజ్ఞత్వాదిలింగేన బ్రహ్మనిష్ఠత్వముక్తమ్. తద్వదత్రా పున్యపక్రమస్థసాధారణవైశ్వానరశబ్దస్య వాక్యశేషస్థహోమాధారత్వలింగేన జాతరనిష్ఠ త్వమస్మితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జాతరాదేరుపాస్తీః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మణ ఇతి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మ' ఇతి 'ఆత్మాసమేవేమం

యా చ వైశ్వానరం ప్రత్యేషాం మూర్ధాదిభావముపదిశ్యామ్నాయతే
 “యస్త్యేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానర
 ముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషాత్మస్వన్న
 మత్తి తస్య హవా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధ్నైవ సుతేజాశ్చ
 త్సుర్విశ్వరూపో వాయుః ప్రాణః పృథగ్వర్తాత్తాసందేహో బహుళో
 వస్తీరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదావర ఏవ వేదిర్లోమాని బహిర్వై

కైకేయం రాజానమాగత్యోచుః—ఆత్మానమితి. అధ్యేషి స్మరసి తమేవ నో బ్రూహితి.
 రాజా తు తేషాం బ్రూహినిరాసార్థం తాన్విత్యేకమవృచ్ఛత్. ‘కం త్వమాత్మానముపా
 స్తే కం త్వమాత్మానముపాస్సు’ ఇతి. తే చ స్రాచీనకాలాదయః క్రమేణ తం ప్రత్యేక
 మూచుః. దివమేవాహం వైశ్వానరం వేద్మి. ఆదిత్యమేవాహంవేద్మి వాయుమేవ. ఆకాశ
 మేవ. అపవీవ. పృథివీమేవాహం వేద్మితి. తతోరాజా ద్యుసూర్యాదీనాంవణ్ణాం యథా
 క్రమేణ సుతేజస్త్యవిశ్వరూపత్వపృథగ్వర్తాత్తత్వబహులత్వరయిత్యవతిష్ఠాత్వగుణాన్
 విధాయ భవంతోయదిమామపృష్ట్యాద్యుసూర్యాదిషు భగవతో వైశ్వానరస్యాంగేష్యేవ
 ప్రత్యేకంవైశ్వానరత్వదృష్టయో భవేయు స్తదా క్రమేణ మూర్ధపాతాంధత్వప్రాణో
 తక్రమణదేహశీర్షత్వవస్తీభేదపాదశోషా భవతాం స్యురితి ప్రత్యేకోపాసనం నిందిత్వా
 సుతేజస్త్యగుణాన్ ద్యులోకాన్ స్మారైత్వనో వైశ్వానరస్య మూర్ధా విశ్వరూపత్వగుణక
 స్మూర్యోఽస్య చక్షురిత్యేవం ద్యుసూర్యాదీనాం మూర్ధాదిభావముపదిశ్య సమస్తవైశ్వా
 నరధ్యానవిధిరామ్నాయతే—యస్త్యేతమితి. అభిముఖ్యేనావరోక్షతయో విశ్వం విమ
 మితేజానాతీత్యభివిమానస్మరన్వజ్ఞః తదుపాసకః సర్వత్రభోగ్యం భుక్తు-ఇత్యర్థః. లోకా
 భూరాదయో భూతాని శరీరాణ్యాత్మానో జీవా ఇతి భేదః. సుష్మ తేజః కాంతిర్యస్య
 ద్యులోకస్య స సుతేజాః విశ్వాని రూపాణ్యస్య సూర్యస్య. ‘ఏవ తుక్ల ఏవ నీల’ఇతి
 శ్రుతేః. పృథక్ నానావిధం వర్త గమనం ఆత్మా స్వభావో యస్య వాయోః స నానా
 గతిత్వగుణాన్ఽస్య ప్రాణః బహులత్వం వ్యాపిత్యం తద్గుణ ఆకాశోఽస్య సందేహో
 దేహమధ్యః రయిత్యం ధనత్వం తద్గుణా ఆపో అస్య వస్తీర్మాత్రస్థానం ప్రతిష్ఠాత్వగుణా
 పృథివీ తస్య పాదా. తస్య హోమాధారత్వం సంపాదయతి—ఉర ఏవేత్యాదిసా.

వైశ్వానరమ్...’ ఇతి చోపక్రమ్యామ్నాయతే—యస్త్యేతమేవం ప్రాదేశమాత్ర
 మభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే’ ఇత్యాది. తత్ర కిం వైశ్వానరో జాతరాగ్నిః,
 ఉత భూతాగ్నిః, ఉత ఆదిత్యాదిదేవతా, ఆహో కారిరః, ఆహోస్విత్ పరమేశ్వరః

దయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ”
 ఇత్యాది. తత్ర సంశయః. కిం వైశ్వానరశబ్దేన జాతరోఽగ్ని రుపనిశ్యతే?
 ఉత భూతాగ్నిః అథ తదభిమానినీ దేవతా అథవా శారీర ఆహో
 స్విత్పరమేశ్వర ఇతి. కిం పునరత్ర సంశయకారణం? వైశ్వానర ఇతి
 జాతరభూతాగ్ని దేవతానాం సాధారణశబ్దప్రయోగాదాత్మేతి చ
 శారీరపరమేశ్వరయోః తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వా
 హానమితి భవతి సంశయః. కిం తావత్ప్రప్తం, జాతరోఽగ్ని రితి. కుతః?
 తత్ర హి విశేషేణ క్వచిత్ప్రయోగో దృశ్యతే—‘అయమగ్ని రైవైశ్వా
 నరో యోఽయమంతఃపురుషే యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యత’
 ఇత్యాదౌ. అగ్నిమాత్రం వా స్యాత్తతాసమాన్యేనాపి ప్రయోగ
 దర్శనాత్ ‘విశ్వస్థా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్ని
 మకృణ్వ’న్నిత్యాదౌ. అగ్నిశరీరావా దేవతాస్యాత్తస్యామపి ప్రయోగ
 దర్శనాత్ ‘వైశ్వానరస్య సుమతో స్యామ రాజా హి కం భువనానా
 మభిశ్రీ’ రిత్యేవమాద్యాయాశ్శ్చుతేర్దేవతాయా మైశ్వర్యాద్యపే

పూర్వముపక్రమస్థాదృశ్యత్వాదిసాధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థసర్వజ్ఞత్వాదిలింగేన
 బ్రహ్మనిష్ఠత్వముక్తం, తద్వదత్రాప్రభువక్రమస్థసాధారణవైశ్వానరశబ్దస్య వాక్యశేషస్థ
 హోమాధారత్వలింగేన జాతరనిష్ఠత్వమితి దృష్టాంలేన పూర్వపక్షయతి—కిం తావ
 దిత్యాదినా. పూర్వోత్తరపక్షయోర్జాతరబ్రహ్మణోర్ధ్వసం ఫలం. యదద్యతే తదన్నం
 యేన పచ్యతే సోఽయం పురుషే శరీరేఽన్తరస్తీత్యర్థః. పక్షాంతరమాహ—అగ్ని
 మాత్రం వేతి. విశ్వస్థై భువనాయ వైశ్వానరమగ్నిం అహ్నిం కేతుం చిచ్ఛం సూర్యం
 దేవా అకృణ్వత్ కృతవంతః. సూర్యోదయే దినవ్యవహారాదిత్యర్థః. స్యాదైవైశ్వానర
 ఇత్యనుమంగః. హి యస్తాత్ కం సుఖప్రదో భువనానాం రాజా వైశ్వానరోఽభి
 ముఖాశ్రీరస్యేత్యభిశ్రీరీత్యర్థః. తస్మాత్తస్య వైశ్వానరస్య సుమతో వయం స్యామ తస్యా

ఇతి విశయే, జాతరాదిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—వైశ్వానరః పరమాత్మైవ.
 కుతః, సాధారణశబ్దవిశేషాత్ సాధారణశబ్దయోగ్యిశేషః తస్మాదిత్యర్థః. జాతరభూతా
 గ్న్యైదిత్యదేవతానాం సాధారణో వైశ్వానరశబ్దః; జీవపరమాత్మనోః సాధారణః ఆత్మ
 శబ్దః; తయోః వైశ్వానరాత్మశబ్దయోః ఉభయత్ర సాధారణయోరపి సతోః పర
 మాత్మపరత్వ ఏవ విశేషోఽవగమ్యతే. ‘తస్య హ వా ఏతస్మాత్తనో వైశ్వానరస్య

తాయాం సంభవాత్. అథాత్తశబ్దసామానాధికరణ్యాదుపక్రమే చ 'ఐశ అత్తా కిం బ్రహ్మ' తి కేవలాత్తశబ్దప్రయోగాదాత్తశబ్దవశేన వైశ్వానరశబ్దః పరిణేయ ఇత్యుచ్యతే. తథాపి శారీర ఆత్మా స్యాత్తస్య భోక్తృత్వేన వైశ్వానరసన్నికర్తాత్, ప్రాదేశమాత్రమితి చ విశేషణస్య తస్మిన్నుపాధిపరిచ్ఛిన్నే సంభవాత్. తస్మాన్నే శ్వరో వైశ్వానర ఇత్యేనం ప్రాప్తం. తత్రేదముచ్యతే—వైశ్వానరః పరమాత్మా భవితు మర్హతి. కుతః? సాధారణశబ్దవిశేషాత్. సాధారణశబ్దయోర్విశేషః సాధారణశబ్దవిశేషః. యద్యప్యేతాన్యభావస్యాత్తవైశ్వానరశబ్దౌ

సాధారణశబ్దౌ వైశ్వానరశబ్దస్తు త్రయాణాం సాధారణః, ఆత్మశబ్దశ్చ ద్వయోః, తథాపి విశేషో దృశ్యతే యేన పరమేశ్వరపరత్వం తయో రవగమ్యతే 'తస్య హవా ఏతస్యాత్మనో' వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సులేజా' ఇత్యాది. అత్ర హి పరమేశ్వర ఏవ ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టోఽనస్తాంతరగతః ప్రత్యగాత్మత్వేనోపన్యస్త ఆధ్యానాయేతి గమ్యతే కారణత్వాత్. కారణస్య హి సర్వాభిః కార్యగతాభింవస్థాభిరవస్థావ

స్పదిషయా శుభనుతిర్భవతిత్వత్కర్తృః. పక్షత్రయేఽప్యరుచిం పదక కలాపంతరమాహ— ఆథేశ్యాదినా. 'ఆత్మా వైశ్వానర' ఇతి శ్రుతేఽత్వత్కర్తృః, కేవలత్వం వైశ్వానరశబ్దశూన్యత్వం. అత్ర జాతరో వైశ్వానర ఇతి ముఖ్యః పూర్వపక్షః ప్రాణాగ్నిహోత్రహోమాధారత్వలింగాత్. తస్య దేహవ్యాపిత్యాదాత్మత్వం. శ్రుత్యాద్యమూర్ధత్వాదికల్పనయా బృహత్సాక్షాత్ప్రకృత్యమితి ధ్యేయం. సిద్ధాంతయతి—తత ఇద మితి. సాధారణశ్రుత్యో రుపక్రమస్థయోర్విశేషాత్ప్రధనుశ్రుతముఖ్యత్రైలోక్యశరీరలింగాత్సర్వాత్త కేశ్వరపరత్వం యుక్తం. న చరమశ్రుత కల్పితహోమాధారత్వలింగేన జాతరపరత్వమిత్యర్థః. నను నిర్విశేషస్య కుతో విశేష ఇత్యుత ఆహ—అత్ర సీతి. అవస్థాంతరగతః త్రైలోక్యాత్తనా సి్థిత ఇత్యర్థః. జాతరస్యాపి ధ్యానార్థం విశేషకల్పనేతి చేత్, న, అనత్కల్పనా

మూర్ధైవ సులేజాః' ఇత్యాదౌ ఉక్తద్యుమూర్ధత్వాదిః సర్వాత్తకపరమాత్మపరత్వ ఏన విశేషోఽవగమ్యతే, ఉపపన్నతరత్వాత్. తస్మాత్ వైశ్వానరః పరమాత్మైవ, న జాతరః చరమశ్రుతహోమాధారత్వాపేక్షయా ప్రథమశ్రుతద్యుమూర్ధత్వాదేర్బలవత్వాజ్ఞాసిద్ధమ్.

త్వాత్ ద్యులో కాద్యవయవత్వముపపద్యతే. 'స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి'తి చ సర్వలోకాద్యా శ్రయం ఫలం శ్రూయమాణం పరమకారణపరిగ్రహే సంభవతి. 'ఏవగోహోఽస్య సర్వే పాప్తానః ప్రదూయంత' ఇతి చ తద్విదసస్సర్వ పాప్తప్రదాహశ్రవణం. 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మ'తి చాత్మశబ్దబ్రహ్మ శబ్దాభ్యాముపక్రమ ఇత్యేవమంతాని లింగాని పరమేశ్వరమేవ గమయంతి తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః.

సూ. స్వర్గమాణమనుమానం స్యాదితి. ౨౫.

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః, యస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ తస్మిన్ రాస్యం దౌష్ట్యేర్హేతిదృశం త్రైలోక్యాత్మకం రూపం స్వర్గతే "యస్యాస్మిన్ రాస్యం దౌష్ట్యార్థా ఖం నాభిశ్చరణౌ షీతిః, సూర్యశ్చ త్సు ద్విశః శ్లోత్రం తస్మై లోకాత్మ నే నమ"ఇతి విష్ణుపురాణే. తత్స్మిన్ స్వ మాణం రూపం మూలభూతాం శ్రుతిమనుమానయదస్య వైశ్వానర శబ్దస్య పరమేశ్వరపరత్వేనానుమానం లింగం గమకం స్యాదిత్యర్థః ఇతి శబ్దో హేత్వర్థే. యస్మాదిదం గమకం తస్మాదపి వైశ్వానరః పర మాత్మైవేత్యర్థః. యద్యపి స్తుతిరియం 'తస్మై' లోకాత్మ నే నమ ఇతి తథాపి స్తుతిత్వమపి నాసతి మూలభూతే వేదవాక్యే సమ్యగేదృశః

సుపపత్తేః. ఈశ్వరస్య తూపాదానత్వాద్వికేషస్సన్నేవ ధ్యానార్థముచ్యత ఇత్యాహ—
కారణత్వాదితి. లింగాంతరాజ్యాహ—స సర్వేష్విత్వాదినా. యథాగ్నౌ విశ్వి మిషీకాతూలం దహ్యతే ఏవం హోఽస్య విదుష ఇత్యర్థః.

౨౬. నన్వనదారోపేణాపి స్తుతినంభవాన్న మూలశ్రుత్యపేక్షేత్యాశంక్యాహ—
యద్యపి స్తుతిరితి. తథాపీతి పదమర్థతః పఠతి—స్తుతిత్వమపీతి. ద్యుమూర్ధత్వాదిరూపే

స్మృత్యా చ శ్రుత్యర్థః శక్యో నిర్ణేతుమిత్యాహ—

వైశ్వానరశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వే స్వర్గమాణం 'యస్యాస్మిన్ రాస్యం దౌష్ట్యార్థా ఖమ్...' ఇత్యాదిస్మృత్యుక్తత్రైలోక్యాత్మకం రూపం, అనుమానం స్యాత్ అనుప పకం లింగం స్యాదిత్యర్థః. ఏవం చ స్మృతో పరమేశ్వరస్యైవోక్తత్వాత్ శస్త్రులభూ శ్రుతో విద్యమానవైశ్వానరశబ్దః పరమాత్మపర ఏవేతి తాత్పర్యమ్. సూత్రే ఇతిశ్చ 'హేతోః' యస్మాదేవం లింగమస్తి తస్మాద్యైశ్వానరః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

రూపేణ సంభవతి. “ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదంతి ఖం వై నాభిం చంద్రసూర్యా చ నేత్రే, దిశః శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ ష్ఠితిం చ సోఽచింత్యాత్వా సర్వభూతప్రణేతే” త్యేవం జాతీయకా చ స్మృతి రిహోదాహర్తవ్యా.

సూ. శబ్దాదిభ్యోఽంతఃప్రతిష్ఠానాన్నేతి

చేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవా

త్పురుషమసి చై నమధీయతే **ఆర్షవిద్యోపనిషత్**

అత్రాహ—న పరమేశ్వరో వైశ్వానరో భవితుమర్హతి. కుతః? శబ్దాదిభ్యోఽంతఃప్రతిష్ఠానాత్. చశబ్దస్తావద్యైశ్వానరశబ్దో న పరమేశ్వరే సంభవతి, అథాంతరే రూఢత్వాత్. తథాగ్నిశబ్దః ‘స ఏహోఽగ్ని ర్వైశ్వానర’ ఇతి. అదిశబ్దాద్భుదయం గార్హపత్య ఇత్యాద్యగ్నిత్రేతా కల్పనం. ‘తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమియ’మిత్యాదినా చ ప్రాణాహుత్యధికరణతాసంకీర్తనం, ఏతేభ్యో హేతుభ్యో జాతరో స్తుతిర్నరమాలేణ కర్తృమశక్యా వినాశ్రుతిమిత్యర్థః. సతా రూపేణ స్తుతిసంభవాన్నా సదారోప ఇతి భావః.

౨౬. శబ్దాదీనాం గతిం వక్తృముక్తసిద్ధాంతమూక్షిప్య సమాధత్తే—శబ్దాదిభ్య ఇతి. ‘స ఏహోఽగ్ని ర్వైశ్వానర’ఇత్యగ్నిరహస్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం శ్రుతోఽగ్ని శబ్ద ఈశ్వరే న సంభవతీత్యర్థః. సూత్రస్థాదిశబ్దార్థమాహ—అదిశబ్దాదితి. భక్తమన్నం హోమియం హోమసాధనం తేన ప్రాణాగ్నిహోత్రం కార్యమిత్యర్థః. వాజసనేయ నానుగ్నిరహస్యే సప్రచంచాం వైశ్వానరవిద్యా ముక్త్యా ‘సయో హైతమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేద స నర్వత్రాన్నమత్రీ’త్యుక్తం దేహంతష్ట

సిద్ధాంతవిధిం విధాంతరేణాక్షిప్య సమాధాతుమాహ—

శబ్దస్తావత్ వైశ్వానరశబ్దో న పరమాత్మవరః, జాతరాదౌ రూఢత్వాత్; అది శబ్దేన ‘హృదయం గార్హపత్యః’ ఇత్యాద్యగ్నిత్రేతయకల్పనం ‘తద్యద్భక్తం ప్రథమ మాగచ్ఛేత్తద్ధోమియమ్’ ఇత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారతాసంకీర్తనం చ గృహ.

వైశ్వానరః ప్రత్యేతవ్యః. తథాంతఃప్రతిష్ఠానమపి హ్రూయతే—‘పురుషే
 ఒంతఃప్రతిష్ఠితం వేదే’తి తచ్చ జాతరే సంభవతి యదపుస్తం
 ‘మూర్ధ్న సుతేజా’ ఇత్యాదేర్విశేషాత్కారణాత్పరమాత్మా వైశ్వానర
 ఇతి, అత్ర బ్రూమః. కుతోఽన్వేషనిర్ణయో యదుభయభాషి విశేష
 ప్రతిభానే సతి పరమేశ్వరవిషయ ఏవ విశేష ఆశ్రయణీయో న జాతర
 విషయ ఇతి అథవా భూతాగ్నేరంతర్బహిశ్చావతీప్తమానస్వైష నిర్దే
 శో భవిష్యతి. తస్యాపి హి ద్యులోకాదిసంబంధో మంత్రవర్ణైవ
 గమ్యతే ‘యో భానునా పృథివీం ద్యాముతేమామాతతాన రోదసీ
 అంతరిక్షమిత్యాదా. అథవా తచ్చరీరాయా దేవతాయా విశ్వరూ
 యోగాద్యులోకాద్యవయవత్వం భవిష్యతి. తస్మాన్న పరమేశ్వరో
 వైశ్వానర ఇతి. అత్రోచ్యతే. న తథాదృష్ట్యపదేశాదితి న శబ్దాదిభ్యః
 కారణేభ్యః పరమేశ్వరస్య ప్రత్యాఖ్యానం యుక్తం. కుతః? తథా
 జాతరావరిత్యాగేన దృష్ట్యపదేశాత్. పరమేశ్వరదృష్టిర్ని జాతరే

త్వం జాతరే సంభవతి ప్రసిద్ధేశ్వాహ—తథేతి. అత్ర సూత్రే ఆదివదేనైవాంతః
 ప్రతిష్ఠానస్య గ్రహణే సంభవతి పృథగుక్తిసాధారణలింగత్వద్యోతకార్థా. శబ్దాది
 బలాదిదమపి జాతరం గమయతీత్యభ్యుచ్యయః. యద్యపి ద్యుమూర్ధ్నత్వాదివిశేష ఈశ్వర
 పక్షపాతీ హోమాధారత్వాదిర్జాతరపక్షపాతీతి ప్రతిభానం నయం తథాపి పారమేశ్వ
 రో విశేషో జాతరేన సంభవతీతి బలవానిత్యత ఆహ—అథవేతి. ఏషద్యుమూర్ధ్నత్వాది
 విశేష ఇత్యర్థః. ఇమాం పృథివీం ద్యామపి తే ఏవ ద్యావాపృథివ్యా రోదసీ తయో
 ర్మధ్యమంతరిక్షం చ యో భూతాగ్నిర్భానురూపేణాతతాన వ్యాప్తవాన్ స ధ్యాతవ్య
 ఇత్యర్థః. జడమాత్రస్య న ధ్యేయశ్వమిత్యత ఆహ—అథవేతి. పరమేశ్వరదృష్ట్య
 పాష్యజాతరాగ్నిప్రతీకవాచకాభ్యామగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాం ద్యుమూర్ధ్నత్వాదిమా

ఏతేభ్యో హేతుభ్యో జాతర ఏవ వైశ్వానరః. కిం చ అంతఃప్రతిష్ఠానాత్ ‘పురుషే
 ఒంతఃప్రతిష్ఠితం వేద’ ఇతి వైశ్వానరస్య అంతఃప్రతిష్ఠానశ్రవణాత్ జాతర ఏవ
 వైశ్వానరో న పరమాత్మేతి చేత్, న. కుతః, తథాదృష్ట్యపదేశాత్ తథా జాతర
 రూపేణ పరమేశ్వరస్య దృష్టేః ఉపాస్తేః ఉపదేశాత్, ‘మనోమయః...’ ఇత్యాది
 వత్. అథవా తథా తస్మిన్ జాతరే పరమేశ్వరదృష్టేరుపదేశాత్ ‘మనో బ్రహ్మే

వైశ్వానర ఇహోపదిశ్యతే—‘మనో బ్రహ్మేత్సుపాసీతే’త్యాదివత్. అథవా జాతరవైశ్వానరోపాధిః పరమేశ్వర ఇహ ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిశ్యతే—‘మనోమయః ప్రాణశరీరోభాయాప’ ఇత్యాదివత్. యది చేహ పరమేశ్వరో న వివక్ష్యేత, కేవల ఏవ జాతరోఽగ్నిర్వివక్ష్యేత, తతః ‘మూర్ధ్నపసుతేజా’ ఇత్యాదేర్విశేషస్యాసంభవ ఏవ స్యాత్. యథా తు దేవతాభూతాగ్నివ్యపాశ్రయేణాప్యయం విశేష ఉపపాదయితుం న శక్యతే, తథోత్తరసూత్రే వక్ష్యామః. యది చ కేవల ఏవ జాతరో వివక్ష్యేత పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితత్వం కేవలం తస్య స్యాన్నతు పురుషత్వం, పురుషమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః—“స ఏషోఽగ్ని రైవైశ్వానరో యత్పురుషస్సయోహైతమేవాగ్నిం వైశ్వానరం పురుషం పురుషవిధం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేదే”తి. పరమేశ్వరస్య తు సర్వాత్తత్వాత్పురుషత్వం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితత్వం చోభయమప్యవధ్యతే. యేతు ‘పురుషవిధమపి చైనమధీయత’ ఇతి సూత్రావయవం పఠంతి తేషామేషోఽర్థః—కేవలజాతరపరిగ్రహే పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితత్వం కేవలం స్యాత్, న తు పురుషవిధత్వం. పురుషవిధమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః ‘పురుషవిధం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేదే”తి. పురుష

సీశ్వరో లక్ష్యత ఇత్యుక్త్వా కల్పాంతరమాహ—అథవా జాతర ఇతి. అస్మిన్నక్షేప్రాధాన్యేనేశ్వరస్యోపాస్యతా పూర్వత్రగుణతేతి భేదః. ఉపాధివాచిభ్యాం పదాభ్యాముపహితో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. లక్షణాబీజమసంభవం వ్యాచక్షే—యది చేతి. పురుషమవీత్యాదిసూత్రకేవలం వ్యాచక్షే—యది చ కేవల ఇతి. ఈశ్వరప్రతీకల్పోపాధిత్వశూన్య ఇత్యర్థః. వివక్ష్యేత తదేతి కేవలం. యత్ యః పురుషః పూర్ణః, స ఏషోఽగ్ని రైవైశ్వానరశబ్దేతో జాతరోపాధిక ఇతి శ్రుత్యర్థః. యో వేద స సర్వత్ర భుక్తు ఇత్యర్థః. పురుషత్వం పూర్ణత్వమచేతనస్య జాతరస్య నేత్యుక్త్వా పాఠాంతరే పురుషవిధత్వం దేహకారత్వం తస్య నేత్యాహ—యేత్వితి. నచ జాతరస్యాపి దేహవాసి

త్సుపాసీత’ ఇతివత్. నచ జాతర ఏవ వైశ్వానరో ముఖ్యోఽస్తు, తత్రాహ—అసంభవాదితి. ‘మూర్ధ్నపసుతేజాః’ ఇత్యాదేః జాతరే తావదసంభవాదిత్యర్థః. కిం చ పురుషమపి చైనం వైశ్వానరం వాజసనేయినోఽధీయతే—‘ఏతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం

విధత్వం చ ప్రకరణాత్. యదధిదైవతం ద్యుమూర్ధత్వాదిపుణీ ప్రతి
ష్ఠితత్వాంతం, యచ్చాధ్యాత్మం ప్రసిద్ధం మూర్ధత్వాదిచురుకప్రతిష్ఠిత
త్వాంతం, తత్పరిగృహ్యతే.

సూ. అత ఏవ న దేవతా భూతం చ. ౨౭

యత్పునరుక్తం భూతాగ్నేరపి మంత్రవల్లే ద్యులోకాది
సంబంధదర్శనాన్తరైవ సుతేజా ఇత్యాద్యవయవకల్పనం తస్యైవ భవి
ష్యతీతి తచ్చరీరాయాదేవతాయావిశ్వరూపయోగాదితత్పరిహర్తవ్యమ్
అత్రోచ్యతే.—అత ఏవోక్తేభ్యో హేతుభ్యో న దేవతా వైశ్వానరః,
తథా భూతాగ్నిరపి న వైశ్వానరః. న హి భూతాగ్నేరాష్ట్రప్రకాశ
మాత్రాత్మకస్య ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనోపపద్యతే వికారస్య వికారాంత
త్వాత్తద్విధత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—పురుషవిధత్వం చ ప్రకరణాదితి. న దేహవ్యాపి
త్వం పురుషవిధత్వం కింతు విరాడ్దేహాకారత్వమధికైవం పురుషవిధత్వం ఆధ్యాత్మం
చోపాసకమూర్ధాదిచురుకాంతేవ్యంగేషు సంపన్నత్వమిశ్వరస్య పురుషవిధత్వమిత్యర్థః.
ఈశ్వరస్యాంగేషు సంపత్తిరగ్రే వక్ష్యతే.

౨౭. ఏవం జాతరం నిరస్య పక్షద్వయం నిరస్యతి—అత ఏవేతి. సూత్రం
వ్యాచక్షే—యత్పునరిత్యాదినా. ద్యుమూర్ధత్వాదిసర్వలోకఫలభాక్త్యసర్వపాప్త
ప్రదాహో ఆత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమోక్తా హేతవః. తానేవస్థాయతి.—నహిభూతాగ్నే
రిత్యాదినా. 'యో భానునే'తి మంత్రేణేశ్వరదృష్ట్యా మహిమోక్త ఇతి భావః.

పురుషవిధం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేద' ఇతి. అతః పరమేశ్వరస్య సర్వాత్మకతయా
పురుషవిధత్వాద్యుపపత్తేః వైశ్వానరః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

ఇథం ద్యుమూర్ధత్వాదివిశేషస్య జాతరవిషయత్వం సందాప్య దేవతాదివిష
యత్వం దూషయితుమాహ—

దేవతా చ భూతం చ దేవతాభూతమ్; ఏకవద్భావః. ఉభయమపి చ వైశ్వా
నరః. కుతః? అత ఏవ ఉక్తేభ్యో హేతుభ్యః. న హి వికారస్య భూతాగ్నేః వికా
రాంతరద్యులోకాద్యాత్మకత్వం సంభవతి. న చ దేవతాయా విశ్వరూపయోగాత్తదస్త్వితి
వాచ్యం, తస్యః పరమేశ్వరాధీనైశ్వర్యవత్త్వాత్. అతో వైశ్వానరః సర్వాత్మకః
పరమాత్మైవేత్యర్థః.

రాత్తత్వాసంభవాత్. తథా దేవతాయాస్సత్వవైశ్వర్యయోగే న ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనా సంభవతి, అకారణత్వాత్పరమేశ్వరాధీనైశ్వర్యత్వాచ్చ. ఆత్మశబ్దాసంభవశ్చ సర్వేషు పక్షేషు స్థిత ఏవ.

సూ. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః. ౨౮.

పూర్వం జాతరాగ్నిప్రతీకో జాతరాగ్న్యపాధికో వా పరమేశ్వర ఉపాస్య ఇత్యుక్తమంతఃప్రతిష్ఠితత్వాద్యనురోధేన, ఇదాసీం తు వినైవ ప్రతీకోపాధికల్పనాభ్యాం సాక్షాదపి పరమేశ్వరోపాసనపరిగ్రహే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. నను జాతరాగ్న్యపరిగ్రహేఽన్తఃప్రతిష్ఠితత్వవచనం శబ్దాదీని చ కారణాని విరుధ్యేరన్నతి. అత్రోచ్యతే. అన్తఃప్రతిష్ఠితత్వవచనం తావన్న విరుధ్యతే. న హివా 'పురుషవిధం పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితం వేదే'తి జాతరాగ్న్యభి

౨౮. పూర్వమగ్నివైశ్వానరశబ్దావేశ్వరస్య లక్షకావిత్యుక్తం, అధునా ప్రతీకోపాధిప్రత్యగేన విరాట్పురుషాకారస్య భగవతో వైశ్వానరస్యాంగాన్యధాత్వం మూర్ధాదిచుబుకాంతాంగేషు సంపాద్యోపాస్యత్వాంగీకారేఽపి న శబ్దాదివిరోధః శబ్దయోగీశ్వరే యోగవృత్త్యా ముఖ్యత్వాదంతస్థస్థానాం చ తత్ర సంభవాదిత్యాహ—సాక్షాదపీతి. సాక్షాత్పదస్పార్థమాహ—వినైవేతి. జాతరాగ్నిసంబంధం వినేశ్వరస్యోపాస్యత్వేఽపి శబ్దాద్యవిరోధం జైమినిర్నన్యత ఇత్యర్థః. ఇదమంతస్థస్థానముదరస్థత్వరూపం నోచ్యతే కింతు నఖాదిశిఖాంతావయవసముదాయాత్కపురుషశరీరే మూర్ధాదిచుబుకాంతాంగాని వృక్షే కాఖావత్ప్రతిష్ఠితాని, తేషు సంవన్తో వైశ్వానరః పురుషేఽంతః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుచ్యతే. అతో యథాకాఖాస్థస్య పక్షిణో వృక్షాంతస్థస్థం తథా వైశ్వానరస్య పురుషాంతస్థస్థమిత్యాహ—న హివా పురుషవిధమిత్యాదినా. అగ్నిస్థితిశబ్దస్యేవేశ్వరవాచిత్యా జాతరాగ్నీరసంశబ్దితత్వం. అత్రేశ్వరస్య పురు

పూర్వం జాతరాధికత్వం వైశ్వానరాదిశబ్దస్పార్థమ్యపేక్ష్య జాతరోపాధికం జాతరప్రతీకం వా బ్రహ్మోపాస్యమిత్యభిహితమ్. అధునా వినా వైశ్వానరోపాధికల్పనాం సాక్షాదేవ పరమాత్మోపాసనాపరిగ్రహే విరోధాభావం జైమినిరాచార్యో మన్యత ఇత్యాహ—

వైశ్వానరస్య పూర్వావరపర్యాటాచనయా బ్రహ్మత్వే నిర్ణీతే, విశ్వకాపి

ప్రాయేణేదముచ్యతే తస్యాప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ కథం తస్మి
యత్ప్రకృతం మూర్ధాదిషు చుబుకాంతేషు పురుషావయవేషు పురుష
విధత్వం కల్పితం తదభిప్రాయేణేదముచ్యతే—‘పురుషవిధం పురుషే
౭స్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి, న జాతరాగ్న్యభిప్రాయేణ యథా వృక్షే
శాఖాం ప్రతిష్ఠితాం పశ్యతీతి తద్వత్. అథ వా యః ప్రకృతః పర
మాత్మా అథ్యాత్మమధిదైవతం చ పురుషవిధతోపాధిః, తస్య యత్కే-
వలం సాక్షిరూపం తదభిప్రాయేణేదముచ్యతే—పురుషవిధం పురుషే
౭స్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి. నిశ్చితే చ పూర్వాపరపర్యాలోచనావశేన పర
మాత్మపరిగ్రహే తద్విషయ ఏవ వైశ్వానరశబ్దః కేన చిద్యోగేన వర్తి-
ష్యతే, విశ్వశ్చాయం నరశ్చ విశ్వానరః, విశ్వేషాం వా ౭యం నరః,
విశ్వేవా నరా అన్యేతి విశ్వానరః పరమాత్మా సర్వాత్మకత్వాత్,
విశ్వానర ఏవ వైశ్వానరః ‘తద్ధితో ౭నన్యార్థః రాక్షసవాయసాదివత్.
అగ్నిశబ్దో ౭ప్యగ్రణీత్వాది యోగాశ్రయణేన పరమాత్మవిషయ ఏవ
భవిష్యతి. గార్హపత్యాదిప్రకల్పనం ప్రాణాహుత్యధికరణత్వం చ
పరమాత్మనో ౭పి సర్వాత్మత్వాదుపపద్యతే.

కథం పునః పరమేశ్వరపరిగ్రహే ప్రాదేశమాత్రశ్చ తిరుప
పద్యత ఇతి తాం వ్యాఖ్యాతుమారభతే —

షావయవేషు సంపాదనాత్పురుషవిధత్వమంతస్థస్త్వం చేత్యర్థః. ఐత్యంతరమాహ—అథ
వేది. పురుషవిధత్వం పూర్వవత్. అంతస్థస్త్వం మధ్యస్థత్వం సాక్షిత్వమిత్యర్థః. ఏవ
మంతస్థస్త్వమిశ్వరే వ్యాఖ్యానం శబ్దాదీని వ్యాచక్షే—నిశ్చితే చేది. విశ్వశ్చాయం
నరో జీవశ్చ సర్వాత్మకత్వాత్. విశ్వేషాం వికారాణాం వా నరః కర్తా. విశ్వే సర్వే
నరా జీవా అస్మాత్ప్రత్యేన నియమ్యత్యేన వా సంఘీతి విశ్వానరః, రక్ష ఏవ రాక్షస
ఇతివత్ స్వాధ్యే తద్ధితప్రత్యయః. ‘నరే సంజ్ఞాయా’మితి పూర్వపదస్య దీర్ఘతా. అగ్నిధా-
తోర్గత్యర్థస్య నిప్రత్యయంతస్య రూపమగ్నిరితి. అంగయతి గమయత్యగ్రం కర్తృణః
ఫలం ప్రాపయతీత్యగ్నిరగ్రణీర్కర్తృః ఆభితో ౭గతీతి వా అగ్నిః వైశ్వానరోపాసకస్యా
తిథిభోజనాత్పురస్వం ప్రాణాగ్నిహోత్రం విద్యాంగత్యేన విహితం, తదర్థమగ్నితేతాది
కల్పనం ప్రధానవిరోధేన నేతవ్యమిత్యాహ—గార్హపత్యేతి.

సరశ్చేతి విశ్వానరః సర్వాత్మకః, విశ్వానర ఏవ వైశ్వానర ఇతి యోగేన వైశ్వానర
శబ్దో బ్రహ్మపరతయా నేతవ్య ఇతి తాత్పర్యార్థః.

సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్చరధ్యః. ౨౯.

అతిమాత్రస్యాపి పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వమభివ్యక్తి
నిమిత్తం స్యాత్. అభివ్యజ్యతే కిల ప్రాదేశమాత్రపరిమాణః పరమే
శ్వర ఉపాసకానాం కృతే. ప్రదేశవిశేషేషు హృదయాదిమాపలభి
స్థానేషు విశేషేణాభివ్యజ్యతే అతః పరమేశ్వరేఽపి ప్రాదేశమాత్ర
శ్రుతిరభివ్యక్తేఽపద్యత ఇత్యాశ్చరధ్య ఆచార్యో మన్యతే.

సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః. ౩౦.

ప్రాదేశమాత్రహృదయప్రతిష్ఠితేన వాయం మనసాను
స్మర్యతే తేన ప్రాదేశమాత్ర ఇత్యుచ్యతే. యథాప్రథమితో యవాః
ప్రస్థా ఇత్యుచ్యంతే తద్వత్. యద్యపి చ యవేషు స్వగతమేవ పరి
మాణం ప్రథసంబంధాద్వ్యజ్యతే న చేహ పరమేశ్వరగతం కించిత్పరి
మాణమస్తి యద్భృదయసంబంధాద్వ్యజ్యేత తథాపి ప్రయుక్తాయాః
ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేః, సంభవతి యథాకథంచిదనుస్మరణమాలంబన

౨౯. మత్రాం పరిమాణమతిక్రాంతోఽతిమాత్రః తస్య విఖోరిత్యర్థః. ఉపాస
కానాం కృతేఽనుగ్రహాయ ప్రాదేశమాత్రోఽభివ్యజ్యతే ప్రదేశేషు వామీయతేఽభి
వ్యజ్యత ఇతి ప్రాదేశమాత్రః.

౩౦. మతాంతరమాహ—అనుస్మృతేరితి. ప్రాదేశేన మనసా మితః ప్రాదేశ
మాత్ర ఇత్యర్థః. యథాకథంచిదితి. మనస్థనం ప్రాదేశమాత్రత్వం స్మృతిద్వారా స్మర్య

నను పరమాత్మపరత్వే కథం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః ఇత్యాశంక్య తాం వ్యాఖ్యాతు
మాహ—

అనవచ్ఛిన్నస్యాపి పరమాత్మనః ప్రాదేశమాత్రత్వముపద్యతే. కుతః, అభివ్యక్తేః
ఉపాసకానామనుగ్రహాయ పరమేశ్వరో హృదయాదిస్థానేషు ప్రాదేశపరిమాణోఽభి
వ్యజ్యతే కిలేత్యాశ్చరధ్యాచార్యో మన్యత ఇత్యర్థః.

మతాంతరమాహ—

ప్రాదేశమాత్రహృదయపుండరీకస్థేన మనసా అనుస్మృతేర్ధ్యానాత్ ప్రాదేశ
మాత్ర ఇత్యుపచర్యత ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యత ఇతి.

మిత్యుచ్యతే ప్రాదేశమాత్ర త్వేన వాఽయమప్రాదేశమాత్రోఽప్యను
స్మరణీయః ప్రాదేశమాత్ర శ్రుత్యర్థవత్త్వాయ. ఏవమనుస్మృతినిమిత్తా
పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్ర శ్రుతితి బాదరాచార్యో మన్యతే.

సూ. సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి. ౩౧.

సంపత్తినిమిత్తా వా స్యాత్ప్రాదేశమాత్ర శ్రుతిః. కుతః? తథాహి
సమానప్రకరణం వాజసనేయబ్రాహ్మణం ద్యుప్రభృతీన్పృథివీపర్యం
తాన్ త్రైలోక్యాత్త నో వైశ్వానరస్యావయవానధ్యాత్మమూర్ధప్రభృ
తిషు చుబుకపర్వంతేషు దేహావయవేషు సంపాదయత్ప్రాదేశమాత్ర
సంపత్తిం పరమేశ్వరస్య దర్శయతి—“ప్రాదేశమాత్ర మివ హ వై
దేవాన్సునిదితా అభిసంపన్నాస్తథా తు వ ఏతాన్వక్ష్యామి యథా
ప్రాదేశమాత్ర మేవాభిసంపాదయిష్యామితి సహోవాచ మూర్ధానము
పదిశన్నువాచ, ఏష వా అతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి, చతుషీ ఉపదిశన్ను
మాణే కల్పితం శ్రుతేరాలంబనమిత్యర్థః. సూత్రస్యాన్ధాంతరమాహ—ప్రాదేశేతి.

౩౧. సంప్రతి శ్రుత్యుక్తాం ప్రాదేశమాత్ర శ్రుతేర్లతిమాహ—సంపత్తేరితి.
బ్రాహ్మణం పఠతి—ప్రాదేశమాత్ర మివ హేతి. అపరిచ్ఛిన్నమవేశ్వరం ప్రాదేశమాత్ర
త్వేన సంపత్త్యా కల్పితం సమ్యక్సాక్షిచకవంతో దేవాస్తమేవేశ్వరపభిప్రత్యక్షేన సంప
న్నాః ప్రాప్తవంతో హవై పూర్వకాలే తతో వో యుష్మభ్యం తథా ద్యుప్రభృతీనవ
యవాన్వక్ష్యామి, యథా ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశపరిమాణమనతిక్రమ్య మూర్ధాద్యధ్యా
త్మాంగేషు వైశ్వానరం సంపాదయిష్యామితి ప్రాచీనకాలాదీన్ప్రతి రాజా ప్రతిజ్ఞాయ
స్యతీయమూర్ధానముపదిశన్కరణ దర్శయన్నువాచ. ఏష వై మే మూర్ధా భూరాదీ
న్లోకానతీత్య ఉపరి తిష్ఠతీత్యతిష్ఠాఽసౌద్యులోకో వైశ్వానరః. తస్య మూర్ధేతి
యావత్. అధ్యాత్మమూర్ధాభేదేనాధిదైవమూర్ధానం సంపాద్య ధ్యేయ ఇత్యర్థః. ఏవం

మతాంతరమాహ—

మూర్ధప్రభృతి చుబుకాంతే ప్రాదేశమాత్రే వైశ్వానరస్యోపాస్యత్వప్రతిపాద
నాత్ పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్ర త్వం సంపన్నమ్. తతః ప్రాదేశమాత్ర త్వసంపత్తేః
ప్రాదేశమాత్ర శ్రుతియవద్యత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. అస్మిన్నర్థే శ్రుత్యంతర
సంవాదమాహ సూత్రకారః—తథాహి దర్శయతి; ‘ప్రాదేశమాత్ర మివ హ వై దేవాః

వాచ, ఏష వై సుతేజా వైశ్వానర ఇతి, నాసికే ఉపదిశన్ను వాచ, ఏష వై పుథగ్వర్త్యై వైశ్వానర ఇతి, ముఖ్యమాకాశముపదిశన్ను వాచ, ఏష వై బహుళో వైశ్వానర ఇతి, ముఖ్యా ఆప ఉపదిశన్ను వాచ, ఏష వై రయిర్వైశ్వానర ఇతి, చుబుకముపదిశన్ను వాచ, ఏష వై ప్రతిష్ఠా వైశ్వానర” ఇతి చుబుకమిత్యధరం ముఖఫలకముచ్యతే. యద్యపి వాజసనేయకే ద్యౌరతిష్ఠాత్వగుణా సమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చ సుతేజస్త్యగుణః, ఛాందోగ్యే తు ద్యౌ స్సుతేజస్త్యగుణా సమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చ విశ్వరూపత్వగుణః, తథాపి నైతావతా విశేషేణ కిందిధీయతే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతే విశేషాత్సర్వశాఖాప్రత్యయత్వాచ్చ. సంపత్తినిమిత్తం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిం యుక్తతరాం జైమినిరాచారోఽన్య మన్యతే.

చక్షురాదిపాహనీయం. స్వకీయచక్షుషీ దర్శయన్ ‘ఏషవై సుతేజాస్సారోఽన్య వైశ్వానరస్య చక్షురిత్యువాచ’ నాసికావదేన తన్నిష్ఠః ప్రాణో లక్ష్యతే తస్మిన్నాధ్యాత్మిక ప్రాణేంద్రియప్రాణవ్య వాయోర్దృష్టిమాహ—నాసికే ఇతి. అత్ర సర్వత్ర వైశ్వానర శబ్దస్తదంగవరః. ముఖస్థం ముఖ్యం తస్మిన్నధిదైవం బహుళాకాశదృష్టిః. ముఖస్థలాలారూపాన్వపురయశబ్దితతదీయపత్తిస్థాదకదృష్టిః. చుబుకే ప్రతిష్ఠాపాదరూపా పృథివీ ద్రవ్యవ్యా. నను గుణవైషమ్యేణ విద్యయోర్భేదాదక్షిరహస్యశ్రుత్యనుసారేణ ఛాందోగ్యస్థప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః కథం వ్యాఖ్యేయేత్యాశంక్యాహ—యద్యపి త్యాదిసా. ఏతావతాల్పవైషమ్యేణ బహుతరప్రత్యభిజ్ఞాసిద్ధం విద్యైక్యం న హీయతే కాఖాభేదేఽపి సర్వశాఖాసుప్రతీయమానం వైశ్వానరాద్యుపాసనం ఏకమితి న్యాయస్య వక్ష్యమాణ త్వాచ్చ. అతిష్ఠాత్వగుణశ్చాందోగ్య ఉపసంహర్తవ్యః. విశ్వరూపత్వగుణశ్చ వాజిభిర్గ్రాహ్యః. తథా చ ద్యుసూర్యయోస్సుతేజస్త్యం సమమతిష్ఠాత్వవిశ్వరూపత్వయోర్వ్యవస్థా. యద్వా కాఖాభేదేన గుణవ్యవస్థాఽస్తు న విద్యాభేద ఇతి భావః.

సువిదితా అభినవన్నాః’ ఇత్యాది వాజసనేయబ్రహ్మణం మూర్ధాదిచుబుకాంతేషు ద్యుప్రభృతీన్ పృథివ్యంతానవయవాన్ త్రైలోక్యాత్తనో వైశ్వానరస్య సంపాదయత్ ప్రాదేశమాత్రత్వసంపత్తిం పరమాత్మనో దర్శయతీత్యర్థః.

సూ. ఆమనంతి చై నమస్త్రిక్ ౩౨.

ఆమనంతి చై నం పరమేశ్వరమస్త్రిక్ మూర్ధచుబుకాంతరాళే జాబాలాః. 'యనిషోఽనంతోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి. సోఽవిముక్తః కస్త్రిక్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి పరణాయాం నాస్యాం చ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి. తావైచరణా కా చ నాసీతి.' తత్ర చేమామేవ పరణాం నాసాం చేతి నిరుచ్య సర్వాణీంద్రియకృతాని పాపాని వారయతి సా పరణా సర్వాణీంద్రియకృతాని పాపాని నాశయతి చేతి సానాశీతి పరణానాశీతి నిరుచ్య పునరప్యామనంతి. — 'కతమచ్ఛాస్య స్థానం భవ తీతి. భ్రువోద్ధృణస్య చ యస్సంధిః. స ఏష ద్యులోకస్య పరస్య చ సంధిర్భవతీతి. తస్మాదుపహ్నా పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః. అభివిమానశ్రుతిః ప్రత్యగాత్మత్వాభిప్రాయా. ప్రత్యగాత్మతయా

౩౨. ప్రాదేశత్వస్య సంపత్తి ప్రయుక్తత్వే శ్రుత్యంతరం సంవాదయతి—ఆమ నంతితి. య నిషోఽనంతోఽపరిచ్ఛిన్నః ఆత్మోఽవ్యక్తో దుర్విజ్ఞేయస్తం కథం జానీయా మిత్యుక్తేః ప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యస్యోక్తరం. స ఈశ్వరోఽవిముక్తే కామాదిభిర్బంధే జీవే భేదకల్పనయా ప్రతిష్ఠిత ఉపాస్యః పునరన్త్రప్రశ్నః. స ఇత్యుక్తరం పరణాయా మితి. ఏనం ప్రశ్నోత్తరే అగ్రేఽపి జ్ఞేయే. తత్ర చ శ్రుతౌ ఇమామేవ భ్రూన హితాం నాసికాం నిరుచ్యేతి భాష్యయోజనా. పరానింద్రియకృతాన్ దోషాన్వార యతీతి పరణా భూః. తాన్ దోషాన్వాశయతీతి నానా నాసికేతి నిర్వచనం శ్రుతం. నానాభ్రువోద్ధృష్టవాద్యేశ్వరస్థానత్వధ్యానాత్ పాపవారకత్వమితి మంతవ్యం. తయో ర్మధ్యేఽపివిశిష్టజీవస్య స్థానం పృచ్ఛతి—కతమనితి. భ్రువోరిత్యుక్తరం. ప్రాణస్యేతి పాతేఽపి స్థూణస్యేత్యర్థః. స ఏష సంధిర్ద్యులోకస్య స్వర్గస్య పరస్య చ బ్రహ్మలోకస్య సంధితేనైవ ధ్యేయ ఇత్యాహ—స ఏష ఇతి. ఆభిముఖ్యేనాహం బ్రహ్మేతి విమాయతే జ్ఞాయత ఇత్యభివిమానః ప్రత్యగాత్మా. అభిగతశ్చాసౌవిమానశ్చసర్వస్వరూపత్వే సత్యా

ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః సంపత్తినిమిత్తా ఇత్యన్త్ర శ్రుత్యంతరమాహ—

అస్త్రిక్ ప్రాదేశపరిమాణే మూర్ధచుబుకాంతరాలే ఏనం పరమేశ్వరం జాబాలాః య నిషోఽనంతోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి... ఇత్యాద్యామనంతి.

విషయాః.

పుటమ్.

భూముః పరమాత్మత్వే ఛాన్దోగ్యస్థనారదసనత్కుమారసంవాదః	228
పరమాత్మగతధర్మాణాం భూమునిపపాదనమ్	234

అక్షరాధికరణమ్ 3.

అక్షరశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వేన వర్ణపరత్వవ్యాప్యత్విః	236
అంబరాస్తధృతేః పరబ్రహ్మధీనత్వే ప్రకాశనవర్ణనమ్	237
అక్షరస్య ప్రధానగతధర్మశూన్యత్వేన ప్రధానపరత్వాభావః	233

ఈక్షతికర్తాధికరణమ్. ౪.

ధ్యానేక్షణయోగేకవిషయత్వనియమేనాక్షరశబ్దవాచ్యం పరం బ్రహ్మైవేతి కథనమ్	239
దహరాధికరణమ్. ౫.	

దహరవిద్యాయాముత్తరవాక్యశేషేణ దహరశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వనిశ్చయః	243
దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మపరత్వే హేత్వస్తరకథనమ్	249
దహరస్య పరబ్రహ్మత్వే లింగస్యాపి నిరూపణమ్	250
దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వే ప్రసిద్ధేరపి కారణత్వనిరూపణమ్	252
దహరాకాశస్య జీవపరత్వనిరాసః	25
ఇంద్రప్రజాపతివాక్యే జీవానువాదేన పునరపి దహరస్య జీవపరత్వవ్యాప్యత్విః	254
దహరప్రకరణే జీవానువాదస్యాన్యార్థత్వకథనమ్	262
అకాకాల్పత్వశ్చులేరుపాసనాగోచరత్వమ్	...

అనుకృత్యధికరణమ్. ౬.

ముండకశ్రాయమాణ తేజోవిశేషస్య బ్రహ్మపరత్వసంస్థాపనమ్	263
అనుకృతిశబ్దార్థకథనమ్	265
తేజోవిశేషస్య బ్రహ్మపరత్వే శ్రీమద్భగవద్గీతాయాః ప్రామాణ్యకథనమ్	267

ప్రమితాధికరణమ్. ౭.

కథవల్లీశ్రాయమాణస్య పరమపురుషగతపరిమాణవిశేషస్య శబ్దైకసమధిగమ్యత్వమ్	267
పరమాత్మగతాంగుష్ఠమాత్రత్వస్య జీవోపాధికత్వనిరూపణమ్	269
తాత్పర్యార్థస్య బలవత్త్వకథనమ్	271

దేవతాధికరణమ్ ౮.

దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః	272
-----------------------------------	-----

విషయాః.

పుట

దేవాదీనామసి విగ్రహవత్తా ప్రదర్శనమ్	...	2
దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వేననుపపత్తిపరిహారః	...	2
శాకల్యయాజ్ఞావల్క్యసంవాదానువాదీన దేవాదీనాం యుగపదశేకశరీరపరిగ్రహః	2	
దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వే శ్రుతిస్తత్త్వోర్వప్రామాణ్యశంకాపరిహారః	2	
శబ్దార్థసంబంధస్య నిత్యత్వమ్	...	2
సృష్టేః శబ్దపూర్వకత్వప్రదర్శనమ్	...	2
వైయాకరణముతరీత్యా జగన్నిష్ఠశబ్దప్రభవత్వసంశోధనపూర్వకం సాఫీట చాదనిరూపణమ్	...	2
వర్ణానాం జగదేతుత్వే మహాన్విచారః	...	2
వర్ణోత్పన్నధ్వనిస్వరూపవిచారః	...	2
జగతః వేదశబ్దప్రభవత్వాదేవ వేదస్య నిత్యత్వమితి కథనమ్	...	2
సంస్కారద్వారా సృష్టిప్రకరణేఽపి శబ్దార్థతత్సంబద్ధానాం నిత్యత్వమ్	2	
కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తౌ శ్రుతిస్తత్త్వోః సంప్రదర్శనమ్	2	
జైమినిముతరీత్యా దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయామునధికారహేతు ప్రదర్శనమ్	2	
జ్యోతిర్నండలస్యాచేతనత్వాదపి న బ్రహ్మవిద్యాధికారో దేవానామితి కథనమ్	2	
బాదరాయణముతరీత్యా దేవాదీనామస్త్యేవ బ్రహ్మవిద్యాధికారః	...	2
జ్యోతిరాదిశబ్దానాం చేతనాధిష్ఠానత్వమ్	...	2
అకామేనాపీంద్రాదీనాం విగ్రహోఽంగీకార్య ఇతి కథనమ్	...	3

అపశూద్రాధికరణమ్. ౯.

జాతిశూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయామునధికారః	...	30
శూద్ర శబ్దన్యాయవాదార్థపరిగ్రహేణ రూఢ్యర్థపరిత్యాగః	...	30
శూద్రశబ్దస్య యోగార్థపరికల్పనే లింగకథనపూర్వకం షట్త్రియపరత్వమ్	30	
శూద్రస్యోపనయనాదిసంస్కారాభావేన బ్రహ్మవిద్యాయామునధికారః	30	
శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యానధికారే గౌతమప్రవృత్తేలింగత్వమ్	...	31
శూద్రస్య వేదశ్రవణాదినిషేధకస్తత్త్వాపి బ్రహ్మవిద్యానధికారః	...	

కంపనాధికరణమ్. ౧౦.

ప్రాణపదస్య పరమాత్మపరత్వమ్	...	31
విజతిధాత్వర్థనిరూపణమ్	...	31

జ్యోతిరధికరణమ్. ౧౧

ఛాన్దోగ్యపతితజ్యోతిశ్శబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వమ్ ... 315

అథా నైరత్యాదివ్యపదేశాధికరణమ్. ౧౨

ఆకాశశబ్దస్య నామరూపనిర్వహణవచనాద్బ్రహ్మపరత్వమ్ ... 317

సుషుప్తుత్కాంత్యధికరణమ్. ౧౩.

బృహదారణ్యకవాక్యోదాహరణేన సుషుప్తుత్కాంత్యాః జీవభేదేన
పరమేశ్వరవ్యవదేశః ... 318

ఉపక్రమోపసంహారయోరానుగుణ్యమ్ ... 320

పత్యాదిశబ్దానాం పరమాత్మస్వరూపప్రతిపత్తిపరత్వమ్ ... 321

ప్రథమాధ్యాయస్య - చతుర్థః పాదః.

ఆనుమానికాధికరణమ్. ౧.

కాశకవాక్యోదాహరణేన ప్రధానస్యాశబ్దత్వాసిద్ధిపరిహరః ... 323

స్వార్థక్రమాపేక్షయా శ్రౌతక్రమస్య బలీయస్తేనావ్యక్తశబ్దస్య శరీరపరత్వమ్ 326

పరిశేషేణాప్యవ్యక్తస్య శరీరపరత్వమ్ ... 327

శరీరస్యావ్యక్తశబ్దార్థత్వానుపపత్తిపరిహరణమ్ ... 329

ప్రధానస్యైశ్వర్యాపేక్షయార్థవత్త్వనిరూపణమ్ ... 330

ప్రధానస్యజ్ఞేయత్వానుక్త్యా నావ్యక్తం ప్రధానమితి కథనమ్ ... 333

క్వచిత్ ప్రధానస్యావ్యక్తశబ్దాభిలప్యతేన జ్ఞేయత్వవచనమపి పరమాత్మ
నిర్దేశకపరం నతు ప్రధానపరమితి కథనమ్ ... 334

కతవల్లభము తరవాక్యపర్యాయోచనయాగ్నిజీవపరమాత్మనామేవ ప్రశ్నో
త్తరవిషయత్వం న ప్రధానస్యేతి కథనమ్ ... 335

అగ్నిజీవపరమాత్మనాముపన్యాసస్య పరప్రధానసామర్థ్యహేతుకత్వేన
ప్రశ్నోత్తరవిషయత్వకథనాత్ ప్రధానస్య పరప్రధానసామర్థ్య
విరహేణ ప్రశ్నోత్తరవిషయత్వాభావప్రపంచనమ్ ... 337

'బుధ్ధేరాత్మా మహాః పరః' ఇత్యత్ర మహచ్చబ్దస్య వైదికత్వాత్
సాంఖ్యాభిమతతత్త్వగోచరత్వం యథా న భవతి తద్వదైవదికా
వ్యక్తశబ్దస్య న ప్రధానవాచిత్యసిద్ధిరితి కథనమ్ ... 341

చమసాధికరణమ్. ౨.

- శ్వేతాశ్వతరోపనిషద్గత శ్రుతిఘటకాజాపదస్య ప్రధానపరత్వేన శ్రుతి
మూలత్వాత్ప్రధానకల్పనాయాః ప్రధానప్రత్యభీజ్ఞానశంకాయాం
విశేష ప్రతీతిహేత్వభావేన చమసశబ్దపదజాపదస్యాపి ప్రధాన
నిర్ణయపరత్వాసంభవః ... 341
- ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యశంకా నిరూపణమ్ ... 343
- అహశబ్దస్య లేజోఽబన్నలక్షణప్రకృతి పరత్వేన తదర్థలేజోఽబన్నానాం
రోహితశుక్లకృష్ణవర్ణత్వం నతు సత్త్వాదిగుణలక్షణత్వమితి కథనమ్ 344
- వాక్యశేషేణ దైవ్యా ఏవ శక్తేరామ్నానం నతు స్వతంత్రాయాః ప్రకృతేః
అజామంత్రేణామ్నాన మితి కథనమ్ ... 345
- అహశబ్దస్య లేజోఽబన్నాత్ప్రకృతౌ గౌణత్వే హనోపాదానవిషయ
ప్రసిద్ధాజాసామ్యకర్తవ్యమధ్యాదిత్యసామ్యమ్ ... 346

ఋగ్వేదసంగ్రహాధికరణమ్. 3.

- బృహదాత్యైకశ్రూయమాణవాక్యగత పంచజనశబ్దేన ప్రధానగ్రహణ
మేవ యుక్త మితి పూర్వపక్షోదాహరణమ్ ... 347
- ప్రధానస్య శ్రుతిమత్త్వే కత్తానాం పంచవింశతిత్వే చ సంఖ్యికారికా
పంచజనశబ్దస్య ప్రధానపరత్వకథనే పంచను పంచను సాధారణధర్మస్యైకస్య
దుర్లభతయాతత్త్వానాం పృథక్త్వేన నానాత్వా న్న పంచజన
శబ్దస్య ప్రధానపరత్వసంభవః ... 349
- పంచ జనశబ్దయో స్సమాసానంగీకారేణ లక్షణాయా పంచవింశతి సంఖ్యానిరాసః ,,
- పంచజనశబ్దస్య ముఖ్యార్థసంభవే లక్షణాయా అనౌచిత్యమ్ ,,
- పంచ జనశబ్దయోః సమాససద్భావేఽపి న సంఖ్యావాచిత్యమ్ ,,
- పంచజనశబ్దయోః సమాసహేతుసద్భావప్రదర్శనమ్ .. 350
- భాషికాఖ్యైకతపథబ్రాహ్మణ స్వరవిధాయ కగ్రంథే పంచజనా ఇత్యుత్త
నకారోత్తరాకారస్యానుదాత్తతయా పరిపఠనాత్పారి భాషి
కత్వాదేకపదత్వ నిర్ణయాత్ ప్రయోగాన్తరేమంత్రశేషే పదైక్య
స్వరైక్యవిభక్త్యైక్యదర్శనాచ్చ సమాససిద్ధిః ,,
- సమస్త పంచశబ్దస్యావృత్త్య భావాన్న పంచవింశతి సంఖ్యాప్రతీతిసిద్ధిః ,,

యూః.

పుటమ్.

చపంచజనా ఇత్యత్రానమాసపక్షేఽపి పంచశబ్దద్వయోక్తయోః	
పంచత్వయోః పరస్పరాన్వయవికల్పేనాన్వయదౌష్ఠ్యమ్ ...	350
చవింశతి తత్త్వాతిరిక్తతత్త్వ సత్త్వాన్న పంచపంచజనాఇత్యస్య పంచ	
వింశతితత్త్వాభిప్రాయత్వసంభవః ...	351
ధానకారణవాదిసాంఖ్యమతే ఆత్మాకాశయోః పంచవింశతితత్త్వాన్త	
ర్భావకథనే తయోరాధారాధేయ భావయోరయోగః ...	352
త్వాకాశయోః పంచవింశతి తత్త్వాంతర్భావకథనే సంఖ్యాధికృదోషః	,
చ పంచ జనశబ్దస్య రూఢత్వమ్	,
శ్రాదీనాం పంచజనప్రతిపాద్యత్వమ్ ...	353
దేశినాం మతద్వయే పంచజనశబ్దస్య దేవాదిపరతయా నిషాదపంచమవర్ణ	
పరతయా చ వ్యాఖ్యానరత్నమ్ ...	354
చజనశబ్దస్యార్థాన్తరకథనమ్ ...	355
ణ్యానాం జ్యోతిషా పంచసంఖ్యాపూర్తిః	,

కారణత్వాధికరణమ్. ౪.

స్తవవాక్యనాం బ్రహ్మణి జగజ్జన్మాదికారణత్వాదా విరోధేనాప్రామాణ్యేన	
కారణాన్తర పరిగ్రహపూర్వపక్షః ...	356
తివేదాన్తమాకాశాదిషు విగానే సత్యపి న బ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధ	
ఇతి సిద్ధాంతః ...	358
సద్భ్యాముత్పత్తిశ్చుతి విరోధ శంకాతానమ్ ...	361
త్వసమాకర్షణాసత్పదస్య బ్రహ్మ లక్షకత్వమ్	,
త్కారణత్వవాదివాక్యనాం బ్రహ్మణ్యేవ సమన్వయః ...	362

బాలాక్యాధికరణమ్. ౫.

ణాదిశబ్దస్య బ్రహ్మణి సమన్వయాభావరూపపూర్వపక్షః ...	363
లాకి వాక్యసప్రాణశబ్దేన ముఖ్యప్రాణపరత్వ ప్రసిద్ధ్యాబ్రహ్మపరత్వ పర్యుదాసః	364
మాత్సర ఏవ పురుషకర్తృత్వేన ఉపక్రమశ్చుతిపామధ్యేన కర్త	
శబ్దస్య జగద్వాచిత్యేన చ కర్తృత్వ సమర్థనమ్ ...	365
ముఖ్యప్రాణలింగ సద్భావేన బ్రహ్మ పరత్వాభావరూపపూర్వపక్షాబంధనమ్	367
మిమిమతరిత్యా జీవలింగేన తదుక్తిద్వారా బ్రహ్మప్రతిపత్తిః ...	368
శ్చప్రతిపచనాభ్యాం ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వ కథనమ్ ...	369

విషయాః.

పుట

వాక్యన్వయాధికరణమ్. ౬.

బృహదారణ్యకే మైత్రేయ్యాబ్రహ్మణస్య జీవపరత్వమితి పూర్వపక్షః ...	3
ఉపకమాదిపర్యాయాలోచనయా వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వమితి సిద్ధాంతః ...	36
ప్రియసంసూచనస్య జీవోపక్రమహేతుత్వ తంకా ...	36
జీవబ్రహ్మణోః కార్యకారణయోః భేదాభేదాభ్యామభేదాంశేః జీవోపక్రమణం లింగమిత్యాశ్చ రథ్యమతనిరూపణమ్	
జీవస్య బ్రహ్మత్వత్వసాక్షాత్కారా త్వరమాత్మనైకీ భావరూపాభేదసిబంధనోయం	
జీవోపక్రమ ఇత్యేదులొమిమతమ్ ...	37
వరమాత్మన ఏవ జీవభావేనావస్థానాదభేదేన జీవోపక్రమణం యుక్తమితి కాశకృత్స్నమతమ్ ...	37

ప్రకృత్యధికరణమ్. ౭.

ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా దృష్టాంతస్య చ సామజ్ఞాస్యాద్బ్రహ్మణః నిమిత్తత్వో పాదాన త్వసంభవః ...	386
బ్రహ్మణి ప్రకారభేదేన కర్తృత్వో పాదానత్వ ధర్మద్వయసంగతిః ...	381
జగదుత్పత్తిప్రలయయోః సాక్షాత్కారణత్వేన బ్రహ్మణ ఉపాదానాదపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వసంభవః ...	384
ఏకనైవేవ కర్తృత్వ కృతివిషయత్వయోర్ధర్మయోః విరోధప్రశమనమ్ ...	385
ప్రకృతివాచకయోనిశబ్దేనాపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వసిద్ధిః ...	386

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్. ౮.

ప్రధానవాదస్య ప్రాధాన్యేన నిరాకరణే హేతుకథనసామ్యేనాణ్వాదికారణవాద నిషేధః ...	387
---	-----

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదః

స్మృత్యధికరణమ్. ౧.

ప్రథమాధ్యాయేఽభిహితసమన్వయస్య స్మృత్యాదివిరోధే తన్నిరసవ ప్రకారః మహర్షిప్రణీత ప్రధానకారణ వాదిస్త్రుతీనామనవకాశరూపదోషప్రసంగేన స్మృతీనాం ప్రధానానుగుణ్యేన సమన్వయ ప్రదర్శనేన కపిలమత ప్రదర్శనమ్ ...	390
	392

విషయాః.

పుటమ్.

స్మృత్యంతర విరోధేన ప్రధానవాదస్య త్యాజ్యత్వ రూపసిద్ధాంత నిరూపణమ్	393
కపిలాదిస్మృతీనాం ప్రత్యక్షమూలత్యాదిశంకానిరాకరణమ్	394
కపిలాదివచనాప్రామాణ్యశంకానిరాకరణమ్	395
మన్వాదీనాం శ్రాతత్వమ్	396
కథితార్థే మహాభారత సంవాదః	397
మనుస్మృతేః శ్రుతిమూలత్వమ్	397
మహాదాదీనాం వేదలోకయోరనుపలంభాత్సంఖ్య స్మృతేరప్రామాణ్యమ్	397

యోగ ప్రత్యుక్త్యధికరణమ్. ౨.

శ్రుతిసిద్ధయోగ ప్రతిపాదకత్వేన యోగస్మృతేః ప్రామాణ్యగోచర పూర్వపక్షః	398
విరుద్ధార్థ ప్రతిపాదనే యోగస్మృతేరప్రామాణ్యమితి సిద్ధాంతః	399

విలక్షణత్యాధికరణమ్. 3.

తర్కనిమిత్త కాక్షేపః	401
జగతః అబ్రహ్మప్రకృతికత్వ రూపపూర్వపక్షః	402
జగతః చేతనకారణత్వా చేతనత్వో స్పేక్షకమతమ్	403
జగతః అచేతనత్వో పపాదనమ్	404
భూతేంద్రియాణాం చేతనత్వప్రదర్శక శ్రుతీనామర్థవివరణమ్	405
మృదాదీనాం చైతన్యప్రదర్శక శ్రుతీనాం తదభిమానిదేవతా ప్రదర్శనపరత్వేన నయనమ్	406
జగతః బ్రహ్మచైలక్షణ్యే బ్రహ్మప్రకృతికత్వాభావరూపాక్షేపప్రదర్శనమ్	407
చేతన విలక్షణానామప్యచేతనానాం చేతనప్రకృతికత్వప్రదర్శనమ్	408
పరినిష్పన్నస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరాగోచరత్వ సమర్థనమ్	410
బ్రహ్మణః తర్కవిషయత్వరూపాక్షేపపరిహరణమ్	411
చేతనాచేతన విభాగ శ్రుతివిరోధపరిహరణః	412
అసత్కార్య మతఖండనమ్	413
జగద్బ్రహ్మణోః కార్యకారణభావే సామంజస్యప్రదర్శనమ్	414
బ్రహ్మణ్య శుద్ధ్యాదిదోష నిరాకరణమ్	415
పరపక్షే విరోధోద్భావనమ్	417
కేవలతర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వక్షణనమ్	418
నిరవద్యతర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వ నిరూపణమ్	418

విషయాః.

పుటమ్.

ఆగమమూలకర్మస్య మోక్షహేతుత్వమ్

...

419

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్. ౪.

అణ్వాదికారణవాదానాం ప్రధాన కారణవాదనిరాసకారణాతిదేశీన నిరాకరణమ్ 421

భోక్తృప్రత్యధికరణమ్. ౫.

ఏకబ్రహ్మోపాదానకత్వేఽపి భోక్తృభోగ్యప్రపంచస్య పరిణామ
దృష్టాంతేన ఘర్షణం విభాగః

...

422

ఆరంభణాధికరణమ్. ౬.

వివర్తవాదాశ్రయణేన పూర్వపక్షస్య ఘటనసమాధానమ్

...

424

భేదాభేదమతీతావనమ్

...

426

భేదాభేదమతే సర్వవ్యవస్థా సిద్ధిః ఆశ్చ్యస్తాభేదే ద్వైతమానబాధః ఇత్యా
దినా భేదాభేదమతదూషణమ్

...

,,

సంసారస్వాసత్వత్వకథనపూర్వకం బ్రహ్మణ ఏకన్వైవ సత్యత్వకథనమ్

...

427

ప్రమాణానాం బ్రహ్మత్వ విజ్ఞానాత్పాస్యత్వనిరూపణమ్

...

429

మోక్షకాస్తానృతత్వాపాదనపరిహరః

...

,,

ద్వైతస్య తాత్త్వికత్వ నిరాసః

...

432

ఈశితీశ్వరభేదాభావేన సూత్రస్య శ్రుతిప్రతిజ్ఞావిరోధపరిహరః

...

433

కారణసత్త్వ ఏవ కార్యస్వరూపలంఛన కార్యకారణయోగసన్యత్వ ప్రతిపాదనమ్

...

435

భావాచ్చేతి సూత్రపాఠే వ్యాఖ్యానమ్

...

436

సృష్టేః ప్రాక్కార్యస్య కారణాత్త్వావస్థానాత్కారణానన్యత్వమ్

...

437

ఉత్పత్తేః ప్రాక్కారణాత్త్వా కార్యస్యనత్వే ఆక్షేపసమాధానకథనమ్...

...

438

యుక్త్యాపి కార్యస్య కారణానన్యత్వ కథనమ్

...

439

సమవాయదూషణమ్

...

441

అవయవినోఽవయవాతిరిక్తత్వ ఖండనమ్

...

442

అసత్కార్యవాదే ఉత్పత్తేరకర్తృకత్వ నిరాత్మకత్వయోగపాదనమ్

...

443

తార్కిక మతనిరూపణమ్

...

,,

కారకవ్యాపారస్య సార్థకత్వమ్

...

444

అసత్కార్యవాదిమతే కారకవ్యాపారస్య నిర్విషయత్వాపాదనమ్

...

446

శబ్దాంతరాదపి కార్యస్య కారణానన్యత్వోపపాదనమ్

...

446

సంపేక్షితప్రసారికన్యాయేన కార్యస్య కారణానన్యత్వమ్

...

447

విషయాః.

పుటమ్.

కార్యస్యాపాదానాద్భదసాధకహేతోర్వ్యభిచారప్రదర్శనేన కార్య
కారణయోరనన్యత్వమ్ ...

448

ఇతరవ్యవదేశాధికరణమ్. ౭.

చేతనకారణవాదాక్షేపః

...

448

బ్రహ్మణి హితాకరణాదిదోషప్రసంగః

...

449

జీవబ్రహ్మణో భేదస్య కల్పితత్వాన్న బ్రహ్మణి హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః

...

450

అఖండరూపే బ్రహ్మణి జీవేశ్వరవైచిత్ర్యస్వాత్మాదివదుషపాదనమ్ ...

...

452

ఉపసంహారదర్శనాధికరణమ్. ౮.

అసహాయాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్వాద్యనుపపత్తిః

...

453

క్షీరాదిదృష్టాంతేన బ్రహ్మణః జగత్సర్వాదౌ సహాయాంతర నిరపేక్షత్వ స్థాపనమ్

...

454

అసహాయబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్తి శంకా

...

454

దేవాది దృష్టాంతేనాద్వితీయబ్రహ్మణః కారణత్వస్థాపనమ్

...

455

దృష్టాంతదార్ఢ్యాంతికయోరసమాన స్వభావత్వమ్

...

,,

కులాలాది దృష్టాంతమాత్రస్య వివక్షితత్వమ్

...

456

కృత్స్నప్రసక్త్యాధికరణమ్. ౯.

నిరవయవబ్రహ్మణః పరిణామానుపపత్తిః

...

457

నిరవయవస్యాపి బ్రహ్మణః వికారాభావేనావస్థానస్య శ్రుతిమూలకత్వా

...

458

న్నకశ్చిద్దోష ఇతి కథనమ్

...

458

వివర్తవాదస్యేవ్యత్వకథనమ్

...

,,

బ్రహ్మణః శబ్దప్రమాణకల్పేన శబ్దస్య విరుద్ధార్థ ప్రత్యాయనాసామర్థ్యకథనమ్

...

459

వివర్తవాదమాశ్రిత్య పరిహారకథనమ్

...

460

బ్రహ్మణి విచిత్ర సృష్టినంభవః

...

461

కృత్స్నప్రసక్త్యాది దోషాణాం పరమతేషి సంభవః

...

462

సర్వోపేతాధికరణమ్. ౧౦.

బ్రహ్మణః విచిత్ర శక్తిమత్వే ప్రమాణప్రదర్శనమ్

...

464

పరదేవతాయాః చక్షురాదికరణా భావేన విచిత్ర శక్త్యభావ ప్రసంగే తత్పరిహారః ,,

విషయాః.

పుటమ్.

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణమ్. ౧౧.

చరమాత్మనః ప్రయోజనాభావేన జగత్కర్తృత్వాద్యసంభవేన జగదుపాదానత్వానుపపత్తిః	...	465
బ్రహ్మణోపి జగత్సృష్ట్యాదౌ ప్రయోజనోపపాదనమ్	...	467

వైషమ్యనైర్ఘృత్యాధికరణమ్. ౧౨

బ్రహ్మణో వైషమ్య నైర్ఘృత్యైర్ఘృత్యప్రసంగేన జగత్కారణత్వాత్మేషః	...	468
సృజ్యమానుప్రాణికర్తృసాపేక్షత్వాన్న బ్రహ్మణి వైషమ్య నైర్ఘృత్యసంభవః	...	470
సంసారస్యానాదిత్వాత్కర్తృణ స్సృష్టిహేతుత్వనిరూపణమ్	...	471
శ్రుతిస్సృతిభ్యాం సంసారస్యానాదిత్వ ప్రతిపాదనమ్	...	"

సర్వధర్మోపత్త్యాధికరణమ్. ౧౩.

స్వపక్షోపసంహార కథనమ్	...	473
----------------------	-----	-----

ద్వితీయాధ్యాయస్య - ద్వితీయఃపాదః.

రచనానుపపత్త్యాధికరణమ్. ౧.

సాంఖ్యదర్శనప్రత్యాఖ్యానమ్	...	475
సాంఖ్యదర్శనప్రత్యాఖ్యానస్య ప్రయోజనవత్కథనమ్	...	477
ప్రధానస్యాపి జగత్కారణత్వరూపపూర్వపక్షోపన్యాసః	...	479
ప్రధానస్య కారణత్వానుమావకస్య సాంఖ్యమతస్య దూషణమ్	...	480
ప్రవృత్త్యనుపపత్తేరపి ప్రధానస్య జగత్కారణత్వఖండనమ్	...	481
చేతనప్రవృత్తేరచేతనే నముత్పత్తిః	...	482
ఈశ్వరేఽపి ప్రవర్తకోపపాదనమ్	...	483
ప్రవర్త్యాభావప్రయుక్తప్రవృత్త్యనుపపత్తి నిరాకరణమ్	...	"
క్షీరాదివదచేతనస్య ప్రవర్తకత్వస్థావక సాంఖ్యమత నిరాకరణమ్	...	484
ప్రవర్తకత్వాభావాత్ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః	...	485
కృణాదివత్సన్విభావక ప్రధానపరిణామ నిరాకరణమ్	...	486
ప్రధానస్య ప్రవృత్తేరభ్యుపగమేపి తస్యా ఆపురుషార్థత్వమ్	...	487
దృష్టాంతబలేన పురుషస్య ప్రవర్తకత్వాసంకానిరాసః	...	488
గుణాత్మయస్య సామ్యే ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః	...	490
గుణానాం వైషమ్యేపి ప్రధానప్రవృత్త్యనుపపత్తిః	...	491

విషయాః.

పుటమ్.

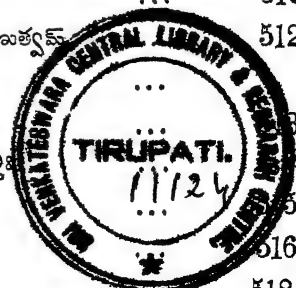
సాంఖ్యమతాభ్యుపగమస్య సకలప్రమాణవిరుద్ధత్వమ్	...	492
సాంఖ్యేనాపనిషదవాక్యానామసామంజస్య ప్రతిపాదనమ్	...	"
తప్యతాపకభావస్య పరమార్థత్వాభావః	...	493
తప్యతాపకభావస్య తాత్త్వికత్వేనైర్దోష్ప్రసంగః	...	495
ఔపనిషదవాక్యస్య తాత్త్వికత్వమ్	...	496
పరమాణుకారణవాదిమతానువాదేనోత్తరసూత్రావతరణమ్	...	"

మహాద్వైతాధికరణమ్. ౨.

పరమాణుకారణవాదినాం ప్రక్రియా	...	497
పరమాణుకారణవాదినాం మతరీత్యా కారణగుణానాం కార్యే సమాన జాతీయ గుణారంభకత్వస్య వ్యభిచారప్రదర్శనపూర్వకం చేతనా ద్భిప్రణాః అచేతనస్య జగతః ఉత్పత్తే అనాచిత్యాభావః	...	498

పరమాణుజగదకారణత్వాధికరణమ్. 3.

వైశేషికమతప్రక్రియా	...	502
పరమాణుకారణవాదిమతే పరమాణుసద్భావోపపత్తిః	...	"
పరమాణుకారణత్వాప్రకారః	...	503
పరమాణుషు సంయోగస్వరూపానుపపత్తిః	...	504
మహాప్రలయేఽపినాం విభాగజనకకర్తృసంభవః	...	506
సమవాయాభ్యుపగమేనాణువాదాసంభవః	...	"
పరమాణునాం ప్రవృత్తి స్వభావత్వాదీనాం చతుర్థామసంభవః	...	503
పరమాణునాం రూపాదిమత్యేన సావయవత్వాదిసంభవః	...	"
పరమాణౌ నిత్యత్వాద్యసంభవః	...	510
పృథివ్యాదిభూతపరమాణునాం తారతమ్యేనాపరమాణుత్వమ్	...	512
శిష్టబహిష్కారేణ పరమాణునామనాదరణీయత్వమ్	...	"
వైశేషికమతే వదార్థనిరూపణమ్	...	513
వైశేషికోక్తపదార్థానాం భేదే ద్రవ్యాధీనత్వానుపపత్తిః	...	515
అయుతేనీధత్వస్య త్రిధా వికల్పవిభంజనమ్	...	516
సంబంధసంబంధినోరవ్యతిరేకనిరూపణమ్	...	518
పరమాణునాం నిత్యత్వనిరవయవత్వనిరాకరణమ్	...	518
అధికరణార్థోపసంహారః	...	519

సముదాయాధికరణమ్. ౪.

సర్వవై నాశకమత నిరాకరణం సర్వాస్తిత్వవాది మతనిరాకరణం చ ...	520
పరమాణు, స్కంధోభయ హేతుకస్య బాహ్యభూతి కస్య సముదాయస్యానుపపత్తిః	521
సముదాయనామచేతనల్వేన భోక్తృత్వసంహర్తృత్వాద్యనుపపత్తిః ...	522
సంహర్తృభావేఽపి సంఘాతోపపత్తిప్రకారః ...	"
అవిద్యాదిహృష్య తర్హునేషు సంఘాతోపపత్తిః ...	524
అవిద్యాదీనామితచేతరోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వేఽపి సంఘాతసిద్ధ్యభావః	"
సంఘాతానాదిత్వఖండనమ్ ...	525
సౌగతమతోక్తస్యావిద్యాదీనామితచేతరోత్పత్తి నిమిత్తత్వస్య ఖండనమ్	"
కారణాభావే కారోత్పత్తౌ ప్రతిజ్ఞాభంగః ...	527
పూర్వక్షణస్త్వేతరక్షణోత్పత్తిదర్శంతమవస్థానే త్క్షణికత్వప్రతిజ్ఞావిరోధః	528
ప్రతినూఖ్యాఽప్రతినూఖ్యానిరోధప్రత్యాఖ్యానమ్ ...	"
అవిద్యాదినిరోధప్రత్యాఖ్యానమ్ ...	530
ఆకాశస్య నిరూపాఖ్యత్వ ప్రత్యాఖ్యానమ్ ...	"
అత్తనః క్షణికత్వదూషణమ్ ...	532
అభావాద్భూతోత్పత్తినిరసనమ్ ...	535
అభావాద్భూతోత్పత్తావతిప్రసంగః ...	538

అభావాధికరణమ్. ౫.

విజ్ఞానవాదిమతే బాహ్యార్థా భావనిరూపణమ్ ...	539
బాహ్యార్థాభావఖండనమ్ ...	541
ఉపలబ్ధివృత్తిరిక్తబాహ్యార్థాభావమతఖండనమ్ ...	543
జాగ్రత్స్వప్నయోనాం స్వప్న ప్రత్యయవైధర్మ్యమ్ ...	547
వాసనానుపపత్త్యా జ్ఞానవేచిత్ర్యానుపపత్తిః ...	548
అలయవిజ్ఞానస్య వాసనానాశ్రయత్వమ్ ...	550
సుగతమతాసాంగత్యోపసంహరణః ...	551

ఏకస్మిన్న సంభవాధికరణమ్. ౬.

వివసనాఖ్యైః ప్రాప్తమతనిరూపణమ్ ...	552
సప్తభంగీనయఖండనమ్ ...	553
జీవస్య దేహపరిమాణత్వదూషణమ్ ...	557

విషయాః.	...	558
జీవస్యావయవోపగమాపగమఖండనమ్	...	560
స్రావస్సంతాన నిత్యతాన్వాయేన జీవస్య నిత్యతావాదఖండనమ్	...	"
మోక్షావస్థాభావినో జీవవరిమాణస్య నిత్యత్వఖండనమ్	...	"

పత్వధికరణమ్ 2.

కేవలాధిష్ఠాత్రి శ్వరకారణవాదిజటాధారి శైవమతఖండనమ్	...	561
అవాస్తవమతభేదకథనమ్	...	562
ఈశ్వరస్య ప్రధానావాదినా సంబంధానుపపత్తిః	...	565
ప్రధానస్వేశ్వరాధిష్ఠేయత్వానుపపత్తిః	...	566
జీవీయకరణగ్రామవత్ప్రధానస్వేశ్వర ప్రేర్యత్వాదిప్రసంగః	...	"
సూత్రద్వయేనేశ్వరస్య సకరీరత్వాపాదనమ్	...	567
ఈశ్వరస్యాంతవత్వాసర్వజ్ఞత్వాపాదనమ్	...	568

ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణమ్

చతుర్వ్యూహ (భాగవత) మతనిరాకరణమ్	...	570
వాసుదేవాత్సంకర్షణాఖ్య జీవస్సోత్పత్తినిరాకరణమ్	...	572
జీవాన్తనస ఉత్పత్తినిరాకరణమ్	...	"
సంకర్షణాదీనాం వాసుదేవానిర్విశేషత్వమ్	...	574
అస్మిన్ కాస్త్రే బహువిధవిప్రతిషేసోపలభిః	...	"

ద్వితీయాధ్యాయస్య - తృతీయః పాదః.

వియదధికరణమ్. ౧.

ఆకాశస్యోత్పత్త్యుత్పత్త్యవసాదనుత్పత్తిః	...	576
ఆకాశోత్పత్తౌ శ్రుతివిప్రతిషేధకథనమ్	...	578
వియదుత్పత్తి వాదినాః శ్రుతేర్గోణత్వమ్	...	579
ఆకాశస్య విభుత్వాదినాజతస్సానిధిః	...	580
సంభూతశబ్దస్యాకాశే గోణత్వమ్	...	582
బ్రహ్మణ్యద్వితీయత్వ సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాబాధయోర్వారణమ్	...	"
బ్రహ్మ నభసోః లక్షణాన్యత్వాభావోపపత్తిః	...	583
బ్రహ్మకాశయోరభేదోపచారసిద్ధ్యా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన సిద్ధికథనమ్	...	"
సిద్ధాంతః—ప్రతివేదాంతం కృత్స్నస్య ప్రపంచస్య బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ దృశ్యమానప్రతిజ్ఞానిధిః	...	584

విషయాః.	పుటమ్.
ప్రకృతి వికారావతిరేకేణైవ శబ్దేభ్యః ప్రతిజ్ఞాసిద్ధినిరూపణమ్ ...	585
వియదుత్పత్తౌ శ్రుతీనామవిరోధప్రదర్శనమ్ ...	585
ఆకాశస్య సర్వేణానన్యదేశకాలత్వాత్ క్షీరోదకన్యాయేన ప్రతిజ్ఞోప పత్తి దూషణమ్ ...	587
ఆకాశోత్పత్త్యసంభవ నిరాకరణమ్ ...	588
ఆకాశోత్పత్తౌ సమానజాతీయానేకద్రవ్యాభావరూప విరోధపరిహరణమ్	591
ఆకాశోత్పత్తౌ పూర్వోత్తరకాలయోః విశేషస్యాశక్త్యసంభావనత్వరూప దోషపరిహరణః ...	592
ఆకాశస్వాజత్వసాధక హేతోద్బవత్వమ్ ...	593
ఆకాశేఽమృత శబ్దప్రయోగస్యాపేక్షికత్వమ్ ...	„
మాతరిశ్వాధికరణమ్. ౨.	
వియదతిదేశేన వాయోదుత్పత్తి సాధనమ్ ...	594
అసంభవాధికరణమ్. 3.	
సదాత్మకస్య బ్రహ్మణ ఉత్పత్త్యసంభవః ...	596
లేజోధికరణమ్. ౪.	
లేజసః వాయుభావావన్న బ్రహ్మజన్యత్వకథనమ్ ...	598
అబధికరణమ్. ౫.	
అపాం లేజోజన్యత్వనిరూపణమ్ ...	601
పృథివ్యధికారాధికరణమ్. ౬.	
ప్రకరణాదినామృతబ్రహ్మ పృథివీపరత్వమ్ ...	602
తదభిధ్యానాధికరణమ్. ౭.	
భూతాధిష్ఠాత్మ పరమేశ్వరేణైవ ఉత్తరోత్తరభూత సర్గః ...	604
విపర్యయాధికరణమ్. ౮.	
భూతానాముత్పత్తిక్రమాద్విపరీతక్రమేణైవ లయక్రమః ...	606
అంతరావిజ్ఞానాధికరణమ్. ౯.	
ఇంద్రియబుద్ధిమనసాం భౌతికత్వాన్న భూతానాముత్పత్తిప్రలయక్రమభంగః	608

చరాచరవ్యపాశ్రయాధికరణమ్. ౧౦.

జన్మమరణయోః స్థావరజంగమదేహవిషయత్వం న జీవాత్మవిషయత్వమ్ 611

ఆత్మాధికరణమ్ ౧౧.

జీవస్యాకాశాదీనామివ నోత్పత్తివినాశా ... 618

జ్ఞాధికరణమ్ ౧౨.

జీవస్య నిత్యజ్ఞానస్వరూపత్వమ్ ... 617

ఉత్క్రాంతిగత్యధికరణమ్. ౧౩.

జీవస్యోత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాదణుత్వమ్ ... 619

గమేః కర్తృక్రియాత్వాదమధ్యమపరిమాణస్య గత్యాగతీ అణుత్వ ఏవ సంభవత ఇతి కథనమ్ ... 621

బ్రహ్మప్రకరణాన్తమాత్మశ్రుతేః జీవవిషయత్వాభావః ... 622

జీవస్యాణుత్వశ్రుతేరున్మానశ్రుతేశ్చాణుత్వమ్ ... "

చందనబిందువజ్జీవస్య సకలదేహవ్యాప్యవలంభజనకత్వమ్ ... 623

చందనదృష్టాంతస్యాయుక్తత్వం తత్పరిహారశ్చ ... 624

మణిప్రదీపాదిదృష్టాంతేన జీవస్య సర్వవ్యాపిచైతన్యవత్త్వమ్ ... 625

గంధవచైతన్యస్యాణుజీవవ్యతిరేకిత్వమ్ ... 626

జీవస్య చైతన్యేన సర్వశరీరవ్యాపిత్వస్య శ్రుతిసమధిగతత్వమ్ ... 627

ఆత్మజ్ఞానయోః కర్తృకరణభావేన పృథగుపదేశాద్బుద్ధాద్వారా జీవస్య శరీరవ్యాపిత్వమ్ ... "

జీవస్యాణుత్వప్రత్యవ్యాప్యత్తిః ... 628

జీవస్య పరబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశాద్విభుత్వమ్ ... "

గుణవ్యాప్తిఖండనమ్ ... 629

జీవస్య బుద్ధిగుణసారత్వా దణుత్వాదినిర్దేశః ... 630

జీవస్యోన్మానద్వయనిరాసపూర్వకమానస్త్యకథనమ్ ... "

జీవాత్మనః సమ్యగ్దర్శనేన సంసారనివృత్తిచర్యంతం బుద్ధిసంయోగస్య యావ దాత్మభావిత్వాన్న కదాచిదసంసారిత్వాపత్తిః ... 632

సుషుప్తిప్రలయయోరపి సూత్ర్యాత్మనా బుద్ధిసంయోగస్య సత్త్వమ్ ... 634

బుద్ధ్యాత్మకాంతః కరణస్యావశ్యాభ్యుపగమే హేతుకథనమ్ ... 635

విషయాః

పుటమ్.

అంతఃకరణానభ్యుపగమే సర్వైరిందియై స్పర్శవిషయౌచలభ్యనుచలభి

ప్రసంగాదినిరూపణమ్

...

635

కర్తృధికరణమ్. ౧౪.

శాస్త్రార్థవత్త్వాజ్ఞీవస్య కర్తృత్వమ్

...

637

విహారాది నా జీవస్య కర్తృత్వస్థాపనమ్

...

638

జీవప్రక్రియాయామేవ కరణానాముపాదానాజ్ఞీవస్య కర్తృత్వమ్

...

"

లాఙ్ఘికవైదికప్రక్రియాను జీవస్యైవ కర్తృత్వవ్యవదేశః

...

639

స్వతంత్రస్వాసి జీవస్యోచలభ్యవత్కారకవైచిత్ర్యాదిప్రాసేష్టప్రవృత్తేరవిరోధః

...

640

బుద్ధేః కర్తృత్వే శక్తివివర్ధయూపత్తిః

...

641

సమాధ్యుపదేశాదప్రాప్త్యనః కర్తృత్వమ్

...

"

తత్కర్తృధికరణమ్. ౧౫.

జీవీయకర్తృత్వస్య స్వాభావికత్వవాది మతఖండనపూర్వకం తత్కర్తృత్వస్య

సోపాధికత్వనిరూపణమ్

...

642

పరాయత్తాధికరణమ్. ౧౬.

జీవీయకర్తృత్వస్య ఈశ్వరానపేక్షత్వరూపపూర్వపక్షకథనమ్

...

649

జీవీయకర్తృత్వస్య ఈశ్వరాధీనత్వరూప సిద్ధాంతకథనమ్

...

650

జీవంప్రతీశ్వరస్య కర్తానుసారేణ ఫలప్రదత్వకథనమ్

...

651

సంసారస్యానాదిత్వాదిశ్వరస్య కృతప్రయత్నాపేక్షత్వ సంస్థాపనమ్

...

652

అంతఃకరణమ్ ౧౭

భేదాభేదావగమా జ్ఞేవస్మేశ్వరాంశత్వమ్

...

653

మంత్రవర్ణాచ్చ జీవస్య పరమేశ్వరాంశత్వమ్

...

655

క్రిమచ్ఛగవద్గీతాన్వసి జీవస్మేశ్వరాంశత్వశ్రవణమ్

...

656

దేహాద్యభిమానాభావేన జీవదుఃఖేన స పరమాత్మనో దుఃఖత్వమ్

...

657

వ్యాసాదిస్తృతిభిరసి జీవదుఃఖేన పరమాత్మనో దుఃఖత్వాభావప్రతిపాదనమ్

...

659

పరమాత్మనో జీవభావేన సర్వభూతేషు స్థిత్యా దేహవిశేషసంబంధాన్నానుజ్ఞా

పరిహారానుపపత్తిః

...

660

కర్తృత్వభోక్తృః జీవస్య సర్వదేహసంబంధాభావాన్న కర్తృఫలసంకరాపత్తిః

...

662

జీవస్య పరమాత్మనోఽపభాసత్వాన్న కర్తృఫలవ్యతికరః

...

663

విషయాః

పుటమ్.

అదృష్టనియమాభావాత్ఫలానియమః	...	665
అభిసంధ్యాదీనామపి నియమ హేతుత్వానుపపత్తిః	...	666
స్వస్వశరీరావచ్ఛిన్నాత్తమసస్సంయోగస్యా పృథిసంధినియామకత్వాభావకథనమ్	..	

ద్వితీయాధ్యాయస్య - చతుర్థః పాదః

ప్రాణోత్పత్త్యాధికరణమ్. ౧.

ప్రాణోత్పత్త్యనుత్పత్తి గోచరవిచారః	...	670
ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతీనాం ప్రదర్శనమ్ ఆత్మోత్పత్తిశ్రుతినివృత్తిః	...	672
ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతేః గాఢత్వపరిహరః	...	673
ఏకస్యైవ జన్మవాచిపదస్య ప్రాకృప్తేషు శ్రుతస్యాకాశాదిషు శ్రవణా దపి ప్రాణానాం జన్మశ్రుతేర్దుభ్యుత్పత్తమ్	...	675
లేజోబన్నపూర్వకత్వాభిధానాద్వాక్పాణిమనసాం ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతేర్దుభ్యుత్పత్తమ్		676

సప్తగత్యాధికరణమ్ ౨.

ప్రాణానాం సప్తత్వాదిసంఖ్యావిరోధే ఏకాదశత్వసంఖ్యాయాః సంస్థాపనమ్		677
---	--	-----

ప్రాణాత్పాద్యాధికరణమ్. 3.

ప్రాణానామణత్వసూక్ష్మత్వయాః కథనమ్	...	683
----------------------------------	-----	-----

ప్రాణశ్రేష్ఠ్యాధికరణమ్. ౪.

ముఖ్యప్రాణస్యాపి బ్రహ్మవికారత్వమ్	...	684
-----------------------------------	-----	-----

వాయువిక్రియాధికరణమ్. ౫.

ప్రాణస్య వాయువిశేషత్వమ్	...	685
ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యాభావః	...	688
ప్రాణస్య జీవోవకరణత్వే విషయాంతరప్రసంగరూప దోషాపాదనమ్		
తత్పరిహరశ్చ	...	689
ప్రాణస్య కృత్యభేదేన చంచలత్వత్వమ్	...	690
ప్రాణస్య సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదాత్కాణత్వమ్	...	691

జ్యోతిరాద్యధికరణమ్. 2.

ప్రాణానాం జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానేనైవ ప్రవృత్తిః	...	693
ప్రాణవతో జీవస్యైవ భోక్తృత్వం న ప్రాణాధిష్ఠాత్వదేవతానామ్	...	695

ఇంద్రియాధికరణమ్. ౮.

ముఖ్యప్రాణాపేక్షయా వాగాదీంద్రియాణాం తత్త్వాన్తరత్వమ్ ...	697
ప్రాణస్థేంద్రియేభ్యో భేదస్యపదేశాచ్చేంద్రియాణాం తత్త్వాంతరత్వం విరుద్ధభర్తృవత్వం చ ...	699

సంజ్ఞామూర్తికృత్యధికరణమ్. ౯.

త్రివృత్కుర్వతః పరమేశ్వరస్త్రివ్ర నామయాపవ్యాకర్తృత్వమ్ ...	701
ఆధ్యాత్మికం త్రివృత్కరణమ్ ...	704
భాగాధిక్యాత్తేజోబిన్నవిశేషవాదస్య సంగతిః ...	706

తృతీయాధ్యాయస్య - ప్రథమః పాదః.

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్. ౧.

అతీతాధ్యాయార్థకళనపూర్వకం తృతీయాధ్యాయార్థకళనమ్ ...	708
జీవోపకరణభూతోపహితస్య జీవస్య సంసారగతిప్రకారాదికళనమ్ ...	709
జీవస్య నిత్యానిత్యవివేకకృతవైరాగ్యకళనపూర్వకం భూతసూక్ష్మపరిష్కర్తృగే న పరలోకగమనకళనమ్ ...	”
శ్వేతకేతుం ప్రతిప్రవాహణాభ్యేన రాక్షా అపాం పురుషాత్తనా పరిణామ గోచరప్రశ్నే ప్రతిపచనమ్ ...	710
ఉత్తరసూత్రావతరణహేతుకళనమ్ ...	711
దేహస్యాబ్బాహుళ్యాత్ కర్మణాం చాగ్నిహోత్రాదీనాం ద్రవద్రవ్యాత్తకా బ్బాహుళ్యాచ్చ అపః పురుషవచనః ఇతి కళనమ్ ...	712
ప్రాణగతే సాలంబనత్వనిరూపణేన తత్సంపరిష్కర్తృగన్తిధిః ...	713
వాగాదీహమగ్నైర్విగతే సోదాహరణోపపాదనం గౌణత్వకళనమ్ ...	714
పంచాగ్నిష్వపాహుళ్యతే ప్రథమాగ్నీ తదసంభవశంకాయాం తత్పరిహారః శ్రద్ధాశబ్దస్యాప్తువృత్తిః ...	716
శ్రద్ధాహుతివాక్యే జీవానామద్భిన్నహ గతినిరూపణమ్ ...	”
అగ్నిహోత్రప్రకరణే షట్పృష్ఠీనిర్వచనరూపేణ వాక్యశేషేణాపాం గమన నిరూపణమ్ ...	717
ఇష్టాదికారిణాం దేవైర్భక్త్యత్వశ్చ త్యాగస్వకర్తృఫలభోగా సిద్ధినిరూపణమ్	718
అనాత్మవిత్యాదిష్టాదికారిణాం దేవభక్త్యత్వమాపచారికమితి కళనమ్ ...	719

కృతాత్యయాధికరణమ్. ౨.

స్వర్ణాదవరోహతాం జీవానాం కర్తాభావేన రంహణానుపపత్తిః ...	720
జీవానాం స్వర్ణాదవరోహకాలేఽపి కర్తృశేషేణ పునర్జన్మనిరూపణమ్ ...	722
కర్తృణాః నిరవశేషభోగహేతుత్వే తదవశేషానంభవశంకాపరిహరకథనమ్	723
మరణస్య కృత్స్నకర్తాభివ్యంజకత్వానుపపత్తిః ..	725
ఆరభానారబ్ధయోః కర్తృణోః యుగవత్ఫలాభివ్యక్తిహేతుత్వ నిరాసః ...	”
స్త్రుతేరపి కర్తావరావస్థానే ప్రామాణ్యమ్	726
సర్వ కర్తృణామేక జన్మారంభకత్వానంభవః	”
అశేషకర్తాభివ్యక్తి పక్షనిరాసః	727
సూత్రశేషవ్యాఖ్యానమ్	”
చరణశబ్దస్య లక్షణయా కర్తృపదవ్యవచేష్టవృత్తమ్	728
చరణశబ్దస్య లాక్షణికత్వే నైరర్థక్యేన దోషప్రసంగే కర్తృపలక్షకత్వా వశ్యకత్వమ్	729
చరణశబ్దస్య కర్తార్థకత్వే భేదవ్యవచేషస్య సామన్యవిశేషపరత్వమ్	730

అనిష్టాదికార్యధికరణమ్. 3.

పాపీనామపి గత్యాగతినిరూపణమ్	730
దుష్కృతకారిణాం యమాలయే యాతనామనుభూయారోహవరోహకా	732
నాచికేతోపాఖ్యానాదిభిః పాపినాం నరకభోగప్రాప్తి కథనమ్	733
చిత్రగుప్తాదీనాం యమప్రయుక్తత్వమ్	”
పాపినాం తృతీయమార్గగమనశ్రుత్యా చంద్రలోకప్రాప్త్యభావః	734
విద్యాకర్తృశూన్యానాం పాపినాం జన్మాదికం ప్రత్యాహుతి నియమాభావః	736
మనుష్యదేహస్యాప్యాహుతినియమాభావః	”
స్వేదజోద్భిజ్జయోరుత్పత్తౌ నాహుతిసంఖ్యానియమః	737

సాభావ్యాపత్త్యధికరణమ్ ౪.

ఇష్టాదికారిణామవరోహే విశేషకథనమ్	738
సాభావ్యశబ్దస్య సామన్యపరత్వమ్	”

నాతిచిరాధికరణమ్. ౫

గంత్యాణామాకాశాదిప్రపతికత్తే చిరాచిరగతివివేచనమ్	740
--	-----

అన్యధిష్ఠితాధికరణమ్. ౬.

అకాశాదిసామ్యప్రకరణే జీవానాం ప్రీహ్యనిభావేన జన్మశ్చ తౌ సంసర్గ	
మాత్రస్య విపక్షితత్వం న ముఖ్యార్థస్యేతి కథనమ్	742
జీవానాం ప్రీహ్యనిభావేన జన్మనః ముఖ్యార్థకల్పేనాధికనిరూపణమ్	743
బోధితిప్రమాదికర్తృణాం విధేయత్వాద్ధర్మత్వనిరూపణమ్	744
రేచస్సిగ్భావస్య సంసర్గరూపత్వమ్	746
యోనా రేతోనిషేకే కర్మఫలాపభోగాయ శరీరపరిగ్రహః	„

తృతీయాధ్యాయస్య - ద్వితీయః పాదః

సంధ్యాధికరణమ్. ౧

మహావాక్యార్థజ్ఞానాయ తత్త్వంపదార్థశోధనమ్	748
స్వాత్మబోధే పారమార్థికత్వగోచరవిచారః	749
ఏకేమం శాఖనాం మతరీత్యా స్వత్మస్య యాథార్థ్యమ్	750
స్వాత్మప్రతీతేః ఆవిద్యకత్వమ్	751
ఉచితకాలదేశాద్యభావేన స్వత్మస్య ప్రేర్షిత్యాత్వనిరూపణమ్	752
స్వత్మదర్శనస్య శుభాశుభప్రాప్తిహేతుత్వమ్	753
స్వత్మదర్శనస్య మిథ్యాత్వేఽపి శుభాశుభహేతుత్వమ్	754
జీవేశ్వరయోగభేదేఽవైక్యవ్యర్థస్య తిరోధానా న్న జీవస్య ప్రప్తౌత్వమితి కథనమ్	756
జీవీయబంధ మోక్షయోగీశ్వరాధీనత్వమ్	757
జీవైశ్వర్యతిరోభావే దేహేంద్రియాదియోగస్య కారణత్వమ్	...

తదభావాధికరణమ్. ౨

సుఖప్రావస్థావిచారః	759
బ్రహ్మణ ఏవ సుఖప్రతిస్థానత్వమ్	765

కర్తానుస్త్తులై శబ్దవిధ్యధికరణమ్. 3.

సుఖప్రస్య నాద్యాదిస్థానత్వగోచరపూర్వపక్షః	„
కర్తానుస్త్తులైత్యాదిభిర్హేతుభిః సుప్రస్థైవ జీవస్య ప్రతిబోధః	767

ముగ్ధాధికరణమ్. ౪.

మూర్ఖ్యాః సుఖప్రాప్త్యనంతరాభవ కథనమ్	769
-------------------------------------	-----

ఉభయలింగాధికరణమ్. ౫

నిర్విశేషబ్రహ్మణో ధ్యేయత్వనిరూపణమ్	...	772
బ్రహ్మణః ఉభయలింగ త్వేన క్షేయత్వవిచారే సిద్ధాంతకథనమ్	...	773
నిర్వికల్పక బ్రహ్మప్రతిపత్తిపరశ్రుతి ప్రతిపాదనమ్	...	774
ద్వైతసిందాహూర్వకాభేదస్య ప్రతిపాదనమ్	...	775
రూపాదివిహీన నిర్విశేషబ్రహ్మణ ఏవోపాస్మత్ప్రకథనమ్	...	776
సవిశేషశ్రుతేరుపాధిపరత్వేనావైయర్థ్యసమర్థనమ్	...	777
నిర్విశేషబ్రహ్మ స్వరూపప్రతిపాదనమ్	...	778
ప్రపంచనిషేధముఖేనైవ బ్రహ్మణ ఉపదేశాన్నిర్విశేషత్వమ్	...	"
దృష్టాంతోక్త్యాపి చైతన్యరూపాత్తనః నిర్విశేషత్వమ్	...	779
ఆత్మని దృష్టాంతవైషమ్య శంకోత్పాదనమ్	...	780
దృష్టాంతదార్ఢ్యాంతికయోరంశేన కేనచిత్సామంజస్యమ్	...	781
పరస్య బ్రహ్మణః దేహోద్యుపాధ్యుప్రవేశేన నిర్విశేషత్వసంస్థాపనమ్	...	782
ఏకదేశిమతనిరూపణమ్	...	
ప్రపంచవిలయే బ్రహ్మలయస్యాఽఽపాదనమ్	...	786
బ్రహ్మజ్ఞానవిధిగోచరవిచారః	...	787
బ్రహ్మజ్ఞానవిధిగోచరఫలితార్థకథనమ్	...	789

ప్రకృతైతానత్వాధికరణమ్

నిషేధశ్రుతివిషయస్య జిజ్ఞాసుత్వ విమర్శః	...	790
ప్రపంచస్య బ్రహ్మణోచ్ఛేదయోరసి నిషేధశ్రుతేః గతి కల్పనయా		
బ్రహ్మణ ఏవ పరమార్థత్వవ్యవస్థాపనమ్	...	791
మూర్తామూర్తలక్షణ రూపద్వయస్య ప్రకృతత్వేన నిషేధశ్రుతేః తద్విషయత్వ పర్యవసానమ్	...	793
బ్రహ్మణ అనిందియగ్రాహ్యత్వే శ్రుతిప్రామాణ్యకథనమ్	...	795
సమాధ్యవస్థాయాం బ్రహ్మణః గ్రాహ్యత్వనిరూపణమ్	...	796
జీవబ్రహ్మణోః ధ్యాతృధ్యేయభావనిబధనభేదస్యాపాధికత్వేన బ్రహ్మణః ఏకరూపత్వ సమర్థనమ్	...	797
జీవబ్రహ్మణోరభేదశ్రుతిలింగాదసి భేదస్య సోపాధికత్వ సమర్థనమ్	...	798
జీవబ్రహ్మణోరహితుండలన్యాయేన భేదాభేదసమర్థనమ్	...	"

విషయాః

పుటమ్.

జీవబ్రహ్మలోకేకధర్మావచ్ఛేదేన భేదాభేదా	...	799
జీవబ్రహ్మలోకేదాభేదపక్షే స్వసిద్ధాంతకథనమ్	...	
బ్రహ్మ వ్యతిరక్తస్య ప్రతిషేధాద్బ్రహ్మైవైతపక్ష ఏవ సిద్ధాంత ఇతి కథనమ్		800

పరాధికరణమ్. ౭.

సేత్వాదివ్యవదేశేన బ్రహ్మవ్యతిరక్తాస్తిత్వసిద్ధిశంకాయాః ప్రతిపాదనమ్		801
బ్రహ్మవ్యతిరక్తస్య సాచిత్యాచాదిత్వవికల్పేన తదసంభవ సిద్ధాంత స్థాపనం		
సేతుశబ్దస్య మర్యాదావిధారకత్వేన స్తుత్యర్థకత్వకథనంచ	...	803
ఉన్మానవ్యవదేశసోపాసవార్థత్వేన న బ్రహ్మవ్యతిరక్తవస్తునత్తాప్రతిపాదనవరత్వ మితి కథనమ్	...	804
సంబంధభేదవ్యవదేశసోపాధిభేద నిమిత్తకత్వకథనమ్	...	805
జీవవరయోః సంబంధస్య శ్రుతిభిరపి ముఖ్యత్వాభావే ఉపపత్తిప్రతిపాదనమ్		806
వస్తుద్వయా నత్వేన బ్రహ్మణా జీవసంబంధస్య ముఖ్యత్వాభావః	...	"
సేతుశబ్ద వ్యవదేశముఖ్యత్వాభావేన వస్తువైతప్రతిషేధాశ్రయణేన చ బ్రహ్మణః సర్వవ్యాప్తిసిద్ధిః	...	807

ఫలాధికరణమ్. ౮.

బ్రహ్మ వ్యతిరక్తనిషేధే ఫలదాత్మగోచరవిచారః	...	808
కర్తృణ ఏవ ఫలదాత్మత్వమిత్యాశీప్య బ్రహ్మణ ఏవ ఫలదాత్మత్వ మితి సిద్ధాంతకథనమ్	...	809
కర్తృణః ఫలదాత్మత్వానుపపత్తిః	...	"
శ్రుత్యుపపత్తి భాగ్యమిత్యవస్థైవ ఫలదాత్మత్వ సంస్థాపనమ్	...	810
జై మినిమతరీత్యా ధర్మనైవఫలదాత్మత్వకథనమ్	...	
బాదరాయణమతరీత్యా బ్రహ్మణ ఏవ ఫలదాత్మత్వకథనమ్	...	811

తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణమ్. ౧.

వేద్యబ్రహ్మణ వికల్పే విద్యాభేదగోచరవిచారః	...	81
వేద్యస్య బ్రహ్మణ వికల్పాన్ని విజ్ఞానభేదాభేదచిన్తావసరః	...	81
పూర్వపక్షహేతుభూతం విద్యాభేదోపన్యసనమ్	...	81

విషయాః	పుటమ్.
చోదనాద్యవిశేషాత్సర్వపదాస్తేషు విజ్ఞానాన్యేకస్మిన్నేకయాపాణ్యేవేతి కథనమ్	818
గుణభేదేఽప్యైకవిద్యమ్	...
శిరోవ్రతాఖ్యధర్మస్య న విద్యాభేదకత్వమ్	821
శ్రుతేశ్చైవ్యేన బ్రహ్మవిద్యైకదర్శకత్వమ్	823

ఉపసంహారాధికరణమ్. ౨.

సర్వకాఖాను విద్యైక్యచిన్తాయాః ఫలమ్	ఆర్థవిశేషాన్వయేన	824
అన్యథాత్వాధికరణమ్. ౩.		

ఛాందోగ్యబృహదారణ్యకయోః ఉద్దిగ్ధవిద్యయోరేకత్వప్రతిపాదనమితిపూర్వపక్షః	826
ప్రకరణభేదాద్విద్యైక్యస్యాయుక్తత్వమితి రాధాన్తః	828
సంక్షేపత్వాద్విద్యైక్యమితి పూర్వపక్షనిరాకరణం	831

వ్యాప్త్యధికరణమ్. ౪.

'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీర్ణ' మిత్యుక్త సామానాధికరణ్యశ్రుత్యా అధ్యాసాప	
వాదైకత్వవిశేషణపక్షాణాం ప్రతిభానాద్విశేషణపక్షస్య సామంజస్యమ్	832
సర్వాభేదాధికరణమ్. ౫.	

ప్రాణవిద్యాయాశ్చాందోగ్యాదిపూర్వాయా ఏకత్వాదన్యత్రోక్తానామపి	
గుణానాముపసంహారః	836

ఆనందాద్యధికరణమ్. ౬.

ప్రధానస్య బ్రహ్మణ ఆనందస్వరూపత్వాదిధర్మాణాం సర్వత్రోపసంహారః	838
ప్రియశిరస్వాదీనాం న సర్వత్రప్రాప్తిః	840
ఆనందాదీనాం బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనార్థత్వాత్ ప్రియశిరస్వాదిభ్యో	
వైషమ్యమ్	842

ఆధ్యానాధికరణమ్. ౭.

సర్వార్థానాం పరత్వప్రతిపాదనేఽపి పురుషస్యైవ సర్వేభ్యః పరత్వమ్...	842
ఇంద్రియాదిప్రవాహోక్తీణాం పురుషప్రతిపత్త్యర్థత్వమ్	844

ఆత్మగృహీత్యధికరణమ్. ౮.

'ఆత్మా వా ఇద' మితి శ్రుతేః పరమాత్మపరత్వమేవేతి సిద్ధాన్తః	845
వాక్యాన్వయదర్శనాత్పరమాత్మపరత్వాభావరూపపూర్వపక్షనిరాసః	847

విషయాః		పుటమ్.
లోకసృష్టివచనస్య మహాభూతసృష్ట్యనంతరత్వమ్	...	848
వ్యాపారవిశేషస్యాపి వివక్షితార్థావధారణానుగుణ్యమ్	...	,
'కతమ అత్తే' త్యాది శ్రుతీనాం తుల్యార్థత్వమ్	...	849

కార్యాఖ్యానాధికరణమ్. ౯.

ఛాందోగ్యవాజసనేయకయోశ్చ ప్రాణవిద్యాంగ త్వేనానగ్న తావిధానంనాచమనమ్ 352

సమానాధికరణమ్. ౧౦.

అగ్నిరహస్యవాజసనేయకయోః కాండిల్యవిద్యైక్యమితి సిద్ధాంతః	...	856
---	-----	-----

సంబంధాధికరణమ్. ౧౧.

ప్రతిస్థానం సత్యవిద్యాయాం నామద్వయానుష్ఠానమితి పూర్వపక్షః	...	858
ఉపాసనస్థానవిశేషోపనిబంధాద్యవస్థయైవ నా మ్నోః ఉపాసనమితి సిద్ధాంతః		860
అతిదేశలింగాదప్రసవనిషదోర్వ్యవస్థా	...	861

సంభృత్యధికరణమ్. ౧౨.

కాండిల్యవిద్యాదిషు సంభృతిద్యువ్యాప్తిప్రభృతీనాం నోపసంహారః	...	
---	-----	--

పురుషవిద్యాధికరణమ్. ౧౩.

తాండిమైగిరహస్యబ్రహ్మణ శ్రూయమాణ పురుషవిద్యాయాః తైత్తిరీయే నోపసంహారః	...	864
--	-----	-----

వేదాద్యధికరణమ్ ౧౪.

అభర్వణికోపనిషది ప్రవిధ్యాదిమంత్రాణాం ప్రవర్ణ్యాదికర్తృణాం చోప సంహార ఇతి పూర్వపక్షే తదనుపసంహార ఇతి సిద్ధాంతః	...	867
---	-----	-----

హాన్యధికరణమ్ ౧౫.

సుకృతదుష్కృతయోర్దానశక్రవణస్థలే హాన్యశబ్దశేషత్వాదుపాయనశబ్ద స్యా స్త్రైవోపాయనశబ్దసన్నిపాత ఇతి సిద్ధాంతః	...	873
పుణ్యపాపయోః విధూననస్య హాన్యరూపత్వమేవ న తు చాలనరూపత్వమ్		879

సాంపరాయాధికరణమ్ ౧౬.

జీవత ఏవ విద్యాసామర్థ్యాత్కర్తృహాన్యః	...	882
మృతస్య ఛందతో యథాకామం విద్యానుష్ఠానానుపపత్తేః విద్యాకర్తృత్వయ యోక్తానుపపత్తిః	...	883

విషయాః

పుటమ్.

గ తేరర్థవత్వాధికరణమ్. ౧౭.

క్వచిద్విభాగేనైవ దేవయానస్యార్థవత్త్వమ్ ... 884

సగుణవిద్యాయాం మార్గస్యార్థవత్త్వమ్ ... 885

అనియమాధికరణమ్ ౧౮.

సర్వాస్వసి సగుణోపాస్తిషు దేవయానాస్తిత్వమ్. ... 886

యావదధికారాధికరణమ్. ౧౯.

అపాంతరతమః ప్రభృతీనాం జన్మస్మరణాన్నిధుణవిద్యాయాః మోక్షహేతు
త్వస్య పాక్షికత్వే తేషామపి కర్తృత్వయవర్యస్తమపస్థిత్యా కైవల్యప్రాప్తిః 889

అక్షరధ్యధికరణమ్. ౨౦.

అక్షరప్రమితీశేషాణాం నిషేధానాం సర్వత్రాక్షరేణ సుబంధః ... 893

ఇయదధికరణమ్. ౨౧.

‘ద్వాపకర్ణా’ ‘ఋతం పిబంతా’ ఇతి మంత్రద్వయే విద్యైకత్వమ్ ... 896

అంతరత్వాధికరణమ్. ౨౨.

బృహదారణ్యకే ఉషస్తికహోళప్రశ్నయోః విద్యైకత్వసంస్థాపనమ్ ...
విద్యాభేదేనభ్యుపగమ్యమానే ఆమ్నానభేదానుపపత్తిరిత్యస్య ఖండనమ్ 900

వ్యతిహారాధికరణమ్. ౨౩.

‘తద్యోఽహం సోఽసా’ ఇత్యాదిషు వ్యతిరేకేణోభయందృష్టివిధానమ్ 901

సత్యాద్యధికరణమ్. ౨౪.

‘స యో హైతన్తహద్యక్షం’ ‘తద్యత్తత్సత్వమసా’ ఇత్యత్త శ్రూయ
మాణయోః విద్యయోః ఫలసంయోగభేదాత్ భేదఇతి పూర్వపక్షే

ఫలాన్తరశ్రవణస్య చాంగాన్తరస్థావకతయా తయారభేద ఇతి సిద్ధాంతః 903

సూత్రస్యస్యాత్మ్యాదిత్యవిషయతాయా నిరాకరణమ్ ... 905

కామాద్యధికరణమ్. ౨౫.

దహరహార్థవివ్యయైరైక్యం పరస్పరగుణోపయోగశ్చ ... 908

ఆదరాధికరణమ్. ౨౬

భోజనలోపే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపః ... 906

భోజనోపస్థానే తస్మాదేవ ప్రాణాగ్నిహోత్రనిర్వర్తనమ్ ... 910

తన్నిధారణాకరణమ్. ౨౭.

కర్తాగాక్రితానాముపాసనానాం నిత్యవదదుష్టానాభావః ... 912

ప్రదానాధికరణమ్. ౨౮.

ఏకస్యామసి విద్యాయాం వాయుప్రాణయోః స్వరూపాభేదేఽప్యవస్థా
భేదేన గుణభేదాత్ప్రయోగభేదః ... 916

లింగభూయస్త్వాధికరణమ్. ౨౯.

మనశ్చిదాదీనామగ్నీనాం స్వాతంత్ర్యవ్యవస్థాపనమ్ ... 921

మనశ్చిదాదీనామగ్నీనాం క్రియాశేషతోఽపదేశాన్న స్వాతంత్ర్యమితిపూర్వపక్షః 923

మనశ్చిదాదీనాం క్రియాంగత్వే లింగకథనమ్ ... 924

మనశ్చిదాదీనాం విద్యాత్వ కత్వసంస్థాపనమ్ ... 925

లింగదర్శనాదపి మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యపరికల్పనమ్ ... ”

శ్రుతిలింగవాక్యానాం బలీయస్త్వాన్న మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యబాధః 926

మన ఆదిభు వృత్తిభు కర్తాగానాం యోజనాదపి మనశ్చిదాదీనాం

స్వాతంత్ర్యోపపత్తిః ... 927

పరోక్ష దృష్టాంతవిఘటనమ్ ... 930

పూర్వోత్తర బ్రహ్మణయోః స్వతంత్రవిద్యావిధానా తన్వధ్య స్థస్యాపి

బ్రహ్మణస్య స్వతంత్రవిద్యావిధిపరత్వమ్ ... 931

వికాత్వ్యాధికరణమ్. ౩౦.

దేహాతిరిక్త పురుషాభావరూపలోకాయతికమతనిరూపణమ్ ... 934

ఆత్మనశ్వరీరాద్వ్యతిరేక ఇతి సిద్ధాంతః ... 935

అంగావబద్ధాధికరణమ్. ౩౧.

కాఖాంతరవిహితోద్గీథానాం సర్వకాఖాస్వసువృత్తికథనమ్ ... 937

ఏకకాఖావిహితోద్గీథాదీనాం కాఖాంతరానువృత్తై దృష్టాంత కథనమ్ ... 939

భూమజ్ఞాయస్త్వాధికరణమ్. ౩౨.

వైకానరవిద్యాయాం సమస్తోపాసనస్య సంస్థాపనమ్ ... 941

శబ్దాదిభేదాధికరణమ్. ౩౩.

ఉపాన్యైక్యేఽపి శబ్దాదిభేదేన విద్యాభేదః ... 943

వికల్పాధికరణమ్. 3౪.

ఉపాసనానాం వికల్పేనానుష్ఠాననియమః న యథేష్టమనుష్ఠానమితిసిద్ధాంతః 946

కామ్యాధికరణమ్. 3౫.

కామాస్తు విద్యాః యథాకామం సముచ్చయేరక్ నవా సముచ్చయేరన్నితి కథనమ్ 948

యథా శ్రయభావాధికరణమ్ 3౬.

కర్తాంగోద్గీర్ణాశ్రయప్రత్యయానాం సముచ్చిత్యై వానుష్ఠాననియమః 949

కాసనాదపి సముచ్చిత్యైవానుష్ఠాననియమః ... 950

సమాహారరూపలింగాదపి సముచ్చిత్యానుష్ఠాననియమః ... "

ఓంకారస్యోపాన్యస్య సాధారణ్యాదుపాసనానాం సముచ్చయః ఇతి పూర్వపక్షః 951

సహభావాశ్రుతేరుపాసనానాం న సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాంతః ... 952

తృతీయాధ్యాయస్య - చతుర్థః పాదః

పురుషార్థాధికరణమ్. ౧.

స్వతంత్రాదౌపనిషదాదాత్మజ్ఞానాదేవ మోక్షసిద్ధిః ... 955

జ్ఞాన కర్తృణాంరంగాంగభావేనాత్మజ్ఞానఫలశ్రుతే రర్థవాదత్వమితి పూర్వపక్షః 956

బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తాంగత్వే లింగప్రదర్శనమ్ ... 958

బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తాంగత్వే శ్రుతిరూపప్రమాణనిరూపణమ్ ... 959

ఫలారంభే విద్యాకర్తృణాః సాహిత్యదర్శనమ్ ... "

సకలవేదార్థజ్ఞానవతః కర్తృవిధానాదపి విద్యాయాః కర్తాంగత్వమ్ ... "

యావజ్జీవం కర్తృచారనియమాచ్చ విద్యాయాః కర్తృశేషత్వమ్ ... 960

దశభిన్నుత్రైః పూర్వపక్షనిరాకరణమ్ ... 961

కారీరాదాత్మనోఽధిరోపదేశాత్ తత్త్వజ్ఞానఫలశ్రుతేః నార్థవాదత్వమ్ ... "

తత్త్వజ్ఞానస్య కర్తృశేషత్వాభావేఽప్యాచారతుల్యత్వమ్ ... 962

శ్రుతిబలాదపి బ్రహ్మవిద్యాయాః న కర్తాంగత్వమ్ ... 963

ఫలారంభే విద్యాకర్తృణాః సాహిత్యదర్శనస్య సంసారివిషయత్వం న ముముక్షువిషయత్వమ్ ... 964

వేదాధ్యయనమాత్రవత వివ కర్తృవిధానం నౌపనిషదజ్ఞానవత ఇతి న తత్త్వ

జ్ఞానస్య కర్తాంగత్వమ్ ... 965

యావజ్జీవం కర్తృనియమస్యావిన్వదిష్టవిషయత్వమ్ ... "

విషయాః.

పుటమ్.

కర్మానుమతేః బ్రహ్మవిద్యాస్తుత్పర్యంతమ్	...	965
తత్త్వవిదాం స్వేచ్ఛయా ప్రజాదిత్యాగస్య విద్యాయాః ఫలస్వాతంత్ర్యే లింగత్వమ్		966
బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తవ్యరీతిర్విధేయో న కర్మాంగత్వమ్	...	967
బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మాంగత్వే హేత్వంతరకథనమ్	...	"

పరామర్శాధికరణమ్. ౨.

యత్కాశ్రమో నాస్తీతి పూర్వపక్షకథనమ్	...	968
గార్హస్థ్యపదాశ్రమాంతరప్రతిపత్తిః	...	971
స్కంధశ్రుతేరుపరిధారణవ్యతిరేకత్వమ్	...	973
పరామర్శపక్షేఽపి పారివ్రాజ్యవిధిలాభః	...	977

స్తుతిమాత్రాధికరణమ్. 3.

'స ఏష రసానాం రసతమః' ఇత్యాదిశ్రుతిభిరుద్గీర్ణోపాస్తా రసతమత్వాదినా		
స్తుతిప్రతిపాదనమితి పూర్వపక్షః	...	978
'స ఏష రసానాం రసతమః' ఇత్యాది శ్రుతిభిరుద్గీర్ణోపాస్తా గుణవిధిరితిసిద్ధాంతః		"
విధితబ్దశ్రుతిర్వీర్ణీకాదిశ్రుతీనాం విధ్యర్థత్వమ్	...	979

పారిష్కవాధికరణమ్. ౪.

ఔషనిషదాఖ్యాంకానాం పారిష్కవార్థత్వమితి పూర్వపక్షః	...	981
కాసాంచిదేవాఖ్యాంకానాం పారిష్కవార్థత్వమితి సిద్ధాంతః	...	982
అఖ్యాంకానాం విద్యార్థత్వమ్	...	"

ఆగ్నింధనాద్యధికరణమ్. ౫.

బ్రహ్మవిద్యాయాః ఆగ్నింధనాద్యాశ్రమకర్తవ్యణామపేక్షా	...	983
సర్వాపేక్షాధికరణమ్. ౬.		

బ్రహ్మవిద్యాయాః సోప్యత్వే కర్తవ్యణామపేక్షా	...	984
విద్యాఫలసిద్ధౌ న కర్తవ్యణామపేక్షా	...	985
విద్యోత్పత్తావంతరంగ సాధనానాముపయోగః	...	986

సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్. ౭.

పూర్వపక్షే భక్ష్యభక్ష్యవిభాగా సిద్ధికథనమ్	...	988
ఉపస్థూపాఖ్యానేన ప్రాణాత్మయే సర్వాన్నాభ్యనుజ్ఞానమితి సిద్ధాంతః	...	989
భక్ష్యభక్ష్యకాస్త్రవిచేకాస్త్రస్యాబాధేనార్థవాదపరత్వమ్	...	991
ఆపది సర్వాన్నభక్షణస్య స్మృతిచోదితత్వమ్	...	"
ఆపద్యపి సురూపాననిషేధే కాతకశ్రుతిః	...	992

విషయాః.

పుటమ్.

ఆశ్రమకర్తాధికరణమ్. ౮.

అముముక్షుణా ప్యాశ్రమకర్తణామవశ్యకర్తవ్యతా	...	992
నిత్యకర్తణాం విద్యాసహకారిత్వేన కర్తవ్యతా	...	993
శ్రుతిస్త్రుతిరూపలింగద్వయాద్యజ్ఞాదీనాం నిత్యత్వేన విద్యార్థత్వేన చానుష్ఠేయత్వమ్	...	994
బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమకర్తణాం విద్యాసహకారిత్వమ్	...	995

విధురాధికరణమ్. ౯.

విధురాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః	...	996
అనపేక్షితాశ్రమకర్తణామపి సంపర్తప్రభృతీచాం మహాయోగిత్వస్త్పతిః		997
విధురాదీనాం జపాపవాసాదిభిః విద్యానుగ్రహః	...	998
అనాశ్రమిత్వాపేక్షయాఽశ్రమిత్వస్య జ్యాయత్వమ్	...	998

తద్భూతాధికరణమ్. ౧౦.

ఉత్తమాశ్రమిణా ముత్తమాశ్రమాన్న ప్రచ్యుతిః	...	999
ఆధికారికాధికరణమ్. ౧౧.		

ప్రమాదాప్రమీయక బ్రహ్మచర్యాణాం నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణాం ప్రాయశ్చిత్తాభావః	1000
ఉపపాతః నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణః ప్రాయశ్చిత్తసద్భావః	1002

బహిరధికరణమ్. ౧౨

కృతప్రాయశ్చిత్తానామపి నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణాం బహిష్కారః	...	1004
స్వామ్యధికరణమ్. ౧౩		

ఆశ్రేయమతే యజమానస్యాపాసనకర్తృత్వమ్	...	1004
కౌడులామిమతే ఉపాసనానామృత్వికకర్తృత్వమ్	...	1006
ఋత్వికకర్తృకస్య విజ్ఞానస్య యజమానగామిత్వే శ్రుతేః ప్రమాణతా	...	1007
సహ కార్యంతరవిధ్యధికరణమ్. ౧౪.		

పూర్వపక్షే మానస్యానుష్ఠేయత్వసిద్ధిః	...	1007
అపూర్వత్వాన్వనవిధిలిపి సిద్ధాంతః	...	1008
ఆయాసవిశిష్టకర్తృభావశాస్త్రధృవస్థాశ్రమేణోపసంహారః	...	1010
బ్రహ్మచారివానప్రస్థయోరపి శ్రుతిమత్త్వమ్	...	1011

అనావిష్కారాధికరణమ్. ౧౫.

సన్న్యాసికో భావశుద్ధ్యర్థం బాల్యవిధిః	...	1011
---------------------------------------	-----	------

విషయాః.

పుటమ్.

విహికాధికరణమ్. ౧౬

ప్రతిబంధాప్రతిబంధాభ్యాం విద్యాజన్మనో నియమః ... 4013

ముక్తిఫలాధికరణమ్. ౧౭.

మూర్తా ఉత్కర్షణకర్తృకాతిశయస్యావకాశః ... 1016

చతుర్థాధ్యాయస్య - ప్రథమఃపాదః.

ఆవృత్త్యాధికరణమ్. ౧.

శ్రవణానాం యావత్ఫలమావృత్తిః ... 1019

లింగాదపి సాక్షాత్కారసాధనానామావృత్తిః ... 1022

నిర్గుణబ్రహ్మణి ప్రమోత్సతావాప్యత్రానర్థకృమ్ ... 1023

అభ్యాసనియమస్య ప్రతిబంధనిరాసేన క్వచిదర్థవత్త్వమ్ ... 1025

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణమ్. ౨.

ధ్యానావృత్తికారే బ్రహ్మణః భజేన ధ్యానమితి పూర్వపక్షః ... 1027

ఆత్మేత్యేవ బ్రహ్మణః ధ్యానమితి సిద్ధాంతః ... 1028

ప్రతీకాధికరణమ్. 3.

ప్రతీకే అహంగ్రహో న క్రియతే ... 1030

బ్రహ్మదృష్ట్యాధికరణమ్. ౪.

ప్రతీక ఏవ బ్రహ్మదృష్టే కర్తవ్యతా ... 1032

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణమ్. ౫.

కర్తాంశేషాద్గీర్ణాదిష్వాదిత్యాదిమతీనాం కర్తవ్యతా ... 1035

ఆసీనాధికరణమ్. ౬.

ఆసీనస్త్రివోపాసనానాం సంభవః ... 1040

ఆసీనే ఏవ ధ్యాయతేరుపచర్యమాణత్వమ్ ... 1041

పృథివ్యాదిష్వచలత్వమపేక్ష్య ధ్యాయతి వాదః ఉపాసనస్యాసీనకర్తృత్వే లింగమ్ ,,

ఉపాసనస్యాసీనకర్తృత్వే లింగమ్ ... ,,

ఉపాసనస్యాసనాంగత్వే శిష్టస్త్పత్తిః ... 1042

ఏకాగ్రతాధికరణమ్. ౭.

అంగానాశ్రితోపాసనేషు ద్విగేశకాలాద్యనియమః ... ,,

ఆప్రాయణాధికరణమ్. ౮.

అభ్యుదయఫలానాముపాసనానా ముమరణాదభ్యాసః ... 1043

విషయాః.

పుటమ్.

తదధిగమాధిరణమ్. ౯.

బ్రహ్మసాక్షాత్కారే సత్కుత్తర పూర్వానుయోగక్షేపవివాశా ... 1045

ఇతరాసంక్షేపాధికరణమ్. ౧౦.

బ్రహ్మవిదః పుణ్యస్యోత్తరస్య చ పూర్వస్యాక్షేపః వినాశశ్చ భవతః ... 1409

అనారబ్ధాధికరణమ్. ౧౧.

అనారబ్ధఫలయోరేవ విద్యాబలాత్ సుకృత దుష్కృతయోః త్వియః ... 1056

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్ ౧౨.

విద్యోపయోగినామగ్నిహోత్రాదీనాం నక్షయః ... 1057

అగ్నిహోత్రాది నిత్యవ్యతిరిక్తస్య ఫలాభిసంధానే తస్య వినియోజ్యత్వమ్ 1054

విద్యాజ్ఞానసాధనత్వాధికరణమ్ ౧౩.

విద్యాసహితస్య విద్యావిహీనస్య చ కర్తృణో బ్రహ్మజ్ఞానాధిగమసేతుత్వమ్ 1055

ఇతరక్షపణాధికరణమ్. ౧౪.

అరబ్ధఫలయోః పుణ్యపాపయోర్వివాశే నియమేన బ్రహ్మసంపత్తిః ... 1957

చతుర్థాధ్యాయస్య - ద్వితీయః పాదః.

వాగధికరణమ్. ౧.

వాక్పదస్య వాగ్వృత్తివరతయా తస్యా ఏవ మనసి లయః ... 1059

చతురాదీంద్రియాణామపి మనసి వృత్తిరేవ లయః ... 1061

మనోధికరణమ్. ౨.

మనసః ప్రాణే వృత్తిలయః ... 1062

అధ్యక్షాధికరణమ్. ౩.

ప్రాణస్య జీవే వృత్తిలయః ... 1064

ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరర్థవర్ణనమ్ ... 1065

ఉత్క్రాంతివేశాయాం జీవస్య పంచసు భూతేష్వవస్థితిః ... 1066

ఆస్మత్పుష్కమాధికరణమ్ ౪.

విద్వదవిదుషోరర్చిరాదిపర్యంతముత్క్రాంతిసామ్యమ్ ... 1067

సంసారవ్యవదేశాధికరణమ్. ౫.

పంచభూతానాం బ్రహ్మజీ లయస్య కర్తృవిద్యాశాస్త్రబలాత్సంపాదకత్వమ్ 1069

అస్తాచ్చరీరాత్పరీఫసతః జీవస్యా శ్రయభూతం భూతాంతరసహితం తేజః

స్వరూపతః, ప్రమాణతశ్చ సూక్ష్మం భవితుమర్హతి ... 1070

విషయాః.

పుటెస్.

శరీరస్యాస్య సూక్ష్మత్వాదేవ ఖూల శరీరోపమద్వేన నోపమర్దః ...	1071
ఖూలశరీరోపలభ్యమానోద్వజః సూక్ష్మశరీరధర్మత్వమ్ ...	"
ప్రతిషేధాధికరణమ్. ౬.	
బ్రహ్మవిదోఽసి ప్రాణోత్క్రాంతిర్దేహోద్భవతీతి పూర్వపక్షః ...	1072
కాణ్డకాఖాయాం పరబ్రహ్మవిదః ప్రాణానాం దేహోదుత్క్రాంతిః ప్రతి షేధ ఉక్త ఇతి సిద్ధాంతనిరూపణమ్ ...	1703
పరబ్రహ్మవిదో గత్యుత్క్రాంత్యోరభావే మహాభారతవ్యవ్రమాణత్వమ్ ...	1075
వాగాదిలయాధికరణమ్. ౭.	
బ్రహ్మవిద ఇంద్రియాదీనాం పరబ్రహ్మణి లయః ...	1075
అవిభాగాధికరణమ్. ౮.	
విద్వత్కలనాం బ్రహ్మణా సహ నిరవశేషలయః ...	1077
తదోఽధికరణమ్. ౯.	
విమమః మూర్ఖస్థానాదేవ నిష్క్రమణం స్థానాంతరేభ్యః ఇతి ఇతరే...	1078
రశ్మ్యధికరణమ్. ౧౦	
మృతస్య రాత్రావహని చ రశ్మ్యనుసారిత్వమ్ ...	1080
మృతస్య నిశి రశ్మ్యనుసారిత్వాభావరూపపూర్వపక్ష నిరాకరణమ్ ...	1081
దక్షిణాయనాధికరణమ్. ౧౧.	
మృతస్య విద్యాఫలప్రాప్త్యర్థం నోత్తరాయణాపేక్షా ...	1082
స్తార్తవిద్యోపాసకానామేవానుమహరాదికాల విశేషః స శ్రాతోపాసకానామ్ ...	1083
చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః	
అర్చిరాద్యధికరణమ్ ౧	
పూర్వపక్షే అర్చిరాదిమార్గవికల్పః సిద్ధాంతే తు మూర్తైశ్చ ...	1086
వాయుధికరణమ్. ౨.	
అర్చిరాదిపర్వసు సంవత్సరాదుర్ధ్వం దేవలోకస్య తతో వాయోశ్చ నివేశః ...	1089
తడిదధికరణమ్. 3.	
తటితః ఉపరిష్టద్వరుణలోకః ...	1092
ఆతివాహికాధికరణమ్. ౪.	
అర్చిరాదీనాం భోగభూమిరితి పూర్వపక్షః ...	1903
లేహం గమయిత్వత్వగూపాతివాహికరూపత్వ మితి సిద్ధాంతః ...	1094

విషయాః.

పుటన్

అర్చిరాదీనామచేతనత్వే సత్కూర్ధ్వ గత్యనుపపత్త్యా నేతృత్వసిద్ధిః	...	109
ఆపాసకానాం జైద్యుః తేనైవ పురుషేణ బ్రహ్మలోకప్రాప్తయః	...	109

త్రాయాధికరణమ్. ౧.

బాదరిమతరీత్యా కార్యబ్రహ్మణ ఏవ గంతవ్యత్వమ్	...	109
బహువచనశ్చ త్యా వరబ్రహ్మణ ఏవ గంతవ్యత్వమితి నిర్ణయః	...	
పరస్మైవ బ్రహ్మణః కార్యత్వేన కథనాత్తస్య కారణబ్రహ్మసామీ		
ప్రొద్భవీహ్యబ్రహ్మణ కార్యే లక్షణయా ప్రయోగః	...	109
కార్యబ్రహ్మలోకప్రలయేఽపి తదధ్యక్షేన పరబ్రహ్మప్రాప్తిః	...	109
పరబ్రహ్మప్రాప్తే స్వత్వావ్యధిగమః		"
పరమేవ బ్రహ్మ గమయత్యమానవ ఇతి జైమినివత్తః	...	110
శ్చ త్యాపి గతి పూర్వకమమృతత్వ మితి ప్రదర్శనమ్		"
ప్రజాపతివేత్తప్రతిపత్తేః ప్రకరణాత్పరవిషయత్వమ్	...	110
పరపక్షదూషణమ్	...	110

అప్రతీకాలంబనాధికరణమ్. ౨

ప్రతీకోపాసకభిన్నానుపాసకాన్బ్రహ్మలోకం నయత్యమానవ ఇతి బాద		
రాయణాచార్యమతమ్	...	111
అనియమస్య క్షేపామిత్యస్య ప్రతీకభిన్నవిషయకత్వేనావిరోధః	...	111
ప్రతీకోపాసకానాం ఫలతారతమ్యేన న బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః	...	11

చతుర్థాధ్యాయస్య - చతుర్థః పాదః

సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్. ౧.

మోక్షస్య కేనచిదాగంతుకేన విశేషేణాభినిష్పత్తిరితి పూర్వపక్షః	...	11
మోక్షస్యాత్మమాత్రేణావిర్భావ ఇతి సిద్ధాంతః	...	11
సర్వసంసారానర్థ విగమపూర్వక పూర్ణానందాత్తనావస్థానలక్షణతయా		
మోక్షస్య పూర్వావస్థాతో విశేషః	...	
జ్యోతిశ్చక్షుర్జేనాత్మన ఏవ గ్రహణమ్	...	

అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణమ్. ౨.

క్షస్య బ్రహ్మభేదేనావ స్థానమ్

బ్రహ్మాధికరణమ్. 3.

మీనిమతే ముక్తే సత్యత్వాదిధర్మాణాం సత్యత్వమ్	...	
---	-----	--

విషయాః.

పుటన్.

బౌద్ధులొమిమ లే ముక్తే సత్యత్వాదిధర్మాణా మత్యన్తానత్వా చైవకస్య

మాత్రాత్మకత్వమ్

...

1119

బాదరాయణమ లే తు ముక్తాత్మని వ్యావహారికాణాం పర్వజ్ఞ త్వాదీనాం

పారమార్థికస్య చైవకస్య చ సద్భావేన లేమమవిరోధః ...

1120

సంకల్పాధికరణమ్. ౪.

యత్నాంతరసహకృతసంకల్పాదేవ విదుషః పిత్రాదివిభూతిప్రాప్తితి పూర్వపక్షః 1121

యత్నాంతరనిరపేక్షసంకల్పాదేవ విదుషః పిత్రాదివిభూతి ప్రాప్తితి సిద్ధాంతః 1122

బ్రహ్మత్వస్య విదుషః స్వసంకల్పాదేవ సర్వైశ్వర్యప్రాప్తిః ... 1123

అభావాధికరణమ్ ౫.

బాదరిమ లే విదుషః శరీరేంద్రియాణామభావః ...

జైమినిమ లే విదుషః శరీరేంద్రియాణాంసద్భావః ... 1124

బాదరాయణమ లేతు విదుషః శరీరేంద్రియ సద్భావతదభావయోః సంకల్ప

తదభావాధీనత్వమ్

...

1125

విదుషః శరీరాద్యభావే భోగస్య స్వాప్నమానసిక భోగతుల్యతా ...

విదుషః దేహాదిసద్భావదశాయాం భోగస్య జాగ్రద్భోగతుల్యతా ... 1126

ప్రదీపాధికరణమ్ ౬.

విదుషా సృజ్యమానానాం శరీరాణాం నిరాత్మకత్వమితి పూర్వపక్షః ...

..

విదుషా సృజ్యమానేషు శరీరేషు విద్యాసామర్థ్యాదావేకేన లేమాం

సాత్మకత్వమితి సిద్ధాంతః

...

1127

విశేషజ్ఞానాభావశ్రవణస్య సుషుప్తి పరమముక్త్యన్యతర ప్రకరణాపేక్షత్వమితి

శ్రుతినిరూపణమ్

...

1128

జగద్వ్యాపారాధికరణమ్. ౭.

గుణబ్రహ్మోపాసకానాం నిరతియైశ్వర్యమితి పూర్వపక్షః ... 1129

గుణబ్రహ్మోపాసకానాం జగదుత్పత్త్యాదిపద్ధంసాతిశయమేవై శ్వర్యమితిసిద్ధాంతః 1129

తి స్వావరాజ్యమ్ ఇతి శ్రుత్యా ఐశ్వర్యోపదేశస్య సూర్యమండల

స్యవర్తి పరమాత్మప్రాప్తి పరతయా న విదుషః నిరతిశయమైశ్వర్యమ్ 1130

‘స్య నిర్గుణప్రాప్త్యభావవ నిరతిశయైశ్వర్యాభావశ్చ ...

బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వప్రతిపాదనమ్

మైశ్వరేణ భోగసామ్యం న నిరతిశయమైశ్వర్యమ్...

బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తానాం న పునరావృత్తిః ...

సర్వైః ప్రాణిభిరభివిమీయత ఇత్యభివిమానః. అభిగతో వాయం ప్రత్యగాత్మత్వాత్. విమానశ్చ మానవియోగాదిత్యభివిమానః, అభి విమిమీతే వా సర్వం జగత్కారణత్వాదిత్యభివిమానః, తస్మాత్పరమే శ్వర ఏవ వైశ్వానర ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛరీరకమీమాంసాభాష్యే గోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్యశంకరభగవత్పాదకృతౌ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

సంత్యాస్తానమత్ర పరిమాణం. అభివిమిమీతే నిర్తిమీతే. తస్మాదైశ్వానరవాక్య
ముపాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛరీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభాకాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

అతః ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరుపపన్నే త్యర్థః. తస్మాత్సర్వాత్మకః పరమాత్మైవేహోపాస్య
ఇత్యతిశోభనమ్. ౩౨

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తే బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

ఓం
శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం
శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

నమః పరమాత్మ నే.

సూ. ద్యుభ్యాద్వాయతనం స్వశబ్దాత్. ౧.

ఇదం ప్రాయతే 'యస్మిన్ ద్యాః పృథివీ చాంతరిక్షమోతం
మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైస్తమేవైకం జానథ, ఆత్మానమన్యా వాచో'

ద్యుభ్యావృతభూమపదమక్షరమిక్షణీయం శ్రీరామమల్పహృదిభాంతమధీశితారం,
ఇంద్రాదివేద్యమఖిలస్య చ శాసితారం జ్యోతిర్నభఃపదమనిద్రమజం భజేఽహం.

౧. ఏవం రూఢియుక్తపదబహుళానాం ప్రాయేణ సవిశేషవాక్యానాం సమ
న్వయో ద్వితీయపాదే దర్శితః. అథునా యోగికపదబహుళానాం నిర్విశేషప్రధా
నానాం వాక్యానాం సమన్వయం వక్తుం తృతీయపాద ఆరభ్యతే. అతోఽత్రాధికర
ణానాం శ్రుత్యధ్యాయపాదసంగతయః, తత్ర పూర్వముపక్రమస్థసాధారణజబ్దస్య
వాక్యశేషస్థద్యుమూర్ధత్వాదినా బ్రహ్మపరత్వముక్తం తద్విదత్రాపుష్పక్రమస్థసాధారణా
యతనత్వస్య వాక్యశేషస్థసేతుశ్రుత్యా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నే ప్రధానాదౌ వ్యవస్థేతి
దృష్టాంతలక్షణాధికరణసంగతిః. పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః. సిద్ధాంతే నిర్విశేష
బ్రహ్మాధీరితి ఫలం. ముండకవాక్యముదాహరణి—ఇదమితి. యస్మిన్ లోకత్రయాత్మా

ఇత్యం ద్వితీయపాదే అన్వప్తబ్రహ్మలింగవాక్యానాం ప్రాయశః ఉపాస్యత్వేన
బ్రహ్మణి సమన్వయః ప్రత్యపాది. అథునా తాదృశానాం వాక్యానాం ప్రాయశో
క్షేయత్వేన బ్రహ్మణి సమన్వయం ప్రతిపాదయితుం తృతీయపాదోఽయమారభ్యతే.
వైశ్వానరరాధికరణే త్రైలోక్యాత్మా వైశ్వానరః పరమాత్మేత్యభిహితం, తస్మై త్రైలో

విముంచథామృతస్యైష సేతు'రితి. అత్ర యదేతద్ద్యుప్రభృతీనామో
తత్త్వవచనాదాయతనం కించిదవగమ్యతే తత్కిం పరంబ్రహ్మ స్యా
దాహోస్విదధ్ధాంతరమితి సందిహ్యతే. తత్రాధ్ధాంతరం కిమప్యాయతనం
స్యాదితి ప్రాప్తం. కస్తాత్? 'అమృతస్యైష సేతు'రితి శ్రవణాత్. పార
వాక్ హి లోకే సేతుః ప్రఖ్యాతః. న చ పరస్య బ్రహ్మణః పారవత్త్వం
శక్యమభ్యుపగంతుం 'అనంతమపార' మితి శ్రవణాత్. అధ్ధాంతరే
చాయతనే పరిగృహ్యమాణే స్తుతిప్రసిద్ధం ప్రధానం పరిగృహీ
తవ్యం, తస్య హి కారణత్వాదాయతనతోపపత్తేః. శ్రుతిప్రసిద్ధో వా
వాయుస్సాన్యత్ 'వాయుర్వావ గౌతమ తత్సూత్రం వాయునా వై
గౌతమ సూత్రేణాయం చ లోకః పరశ్చ లోకః సర్వాణి చ భూతాని

విరాట్ ప్రాణైస్సర్వైస్సహ మనస్సుతాత్మకం చ కారాదవ్యాకృతం కారణం ఓతం
కల్పితం తదవపాదేన తమేవాధిష్ఠానాత్తానం ప్రత్యగభిన్నం జానథ శ్రవణాదినా
అన్యా అనాత్మవాచో విముంచథ విశేషేణ నిశ్చేషం త్యజథ ఏష వ్యామోకపూర్వ
కాత్మసాక్షాత్కారోఽమృతస్య మోక్షస్యాసారాపారదుర్వారసంసారవారిధేః పరపా
రస్య సేతురివ సేతుః ప్రావక ఇతి మాత్మవత్ శ్రుతిద్వముక్షానుపదేశతి. తత్రాయత
నత్వస్య సాధారణధర్మస్య దర్శనాత్ సంశయమాహ—తత్కిమితి. అమృతస్య
బ్రహ్మణః సేతురితి వస్త్యా బ్రహ్మణోఽభిన్న తేన సేతోః శ్రుతత్వాదేషశబ్దపరామృష్టం
ద్యుభ్యాద్యాయతనమబ్రహ్మైవ సేతురిత్యాహ—అమృతస్యేతి. భేదశ్రవణాత్సేతురితి
శ్రవణాచ్చేత్యర్థః. తత్ర భేదశ్రవణం వ్యాఖ్యాతం సేతుశ్రవణం స్వయం వివృణోతి—
పారవానితి. అనంతం కాలతః, అపారం దేశతః, జలవిధారకముఖ్య సేతోర్ధ్రవాణా
సంభవాత్ గౌణసేతుగ్రహే కర్తవ్యే ముఖ్యసేత్పనినాభూతపారవత్త్వగుణవాసేవ
కశ్చిద్ద్రావ్యః. నతు ముఖ్యస్యానియతవిధారణగుణవాసీశ్వర ఇతి భావః. యథాలోకే
మణయః సూత్రేణ గ్రథితా ఏవం హేగౌతమ సమష్టిలింగాత్మకవాయునా ఘ్నాలాని
సర్వాణి సందృబ్ధాని గ్రథితాని భవంతీతి శ్రుత్యర్థః. అత్తశబ్దాత్పక్షద్వయ మయం క్త

కాయతనమన్యధిత్యాక్షిప్య సమాధానాదాక్షేపసంగత్యాః; ఉపక్రమస్థసాధారణశబ్దస్య
వాక్యశేషస్థద్యుమూర్ధత్వాదినా బ్రహ్మపరత్వముక్తం, తద్వదత్రాపి ఉపక్రమస్థసాధార
ణాయతనత్వస్య 'అమృతస్యైష సేతుః' ఇతి వాక్యశేషస్థసేతుత్వలింగేన పరిచ్ఛిన్న
ప్రధానాదిపరత్వమస్తితి దృష్టాంతసంగత్యా వా ఇదమధికరణమారభతే—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తే, సిద్ధాంతే బ్రహ్మప్రమితిరితి ఫలభేదః.

సందృభాని భవంతీతి. వాయోరపి విధారణత్వశ్రవణాత్. శారీరో వా
స్యాత్, తస్యాపి భోక్తృత్వాద్భోగ్యం ప్రపంచం ప్రత్యాయతనతోష్ఠప
వత్తేరితి ఏవం సాప్త ఇదమాహ. — ద్యుభ్యాద్ద్యాయతనమితి. ద్యౌశ్చ
భూశ్చ ద్యుభ్యా ద్యుభ్యావాదీ యస్య తద్ద్యుభ్యాః. యదేతదస్మిన్ వా
క్యే ద్యాః పృథివ్యంతరిక్షం మనః స్రాణా ఇత్యేవమాత్మకం జగదోతత్వేన
నిర్దిష్టం తస్యాయతనం పరం బ్రహ్మ భవతుమర్హతి. కుతః? స్వశబ్దాత్..
ఆత్మశబ్దాదిత్యర్థః. ఆత్మశబ్దో హిహ భవతి 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'
మితి. ఆత్మశబ్దశ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే సమ్యగవకల్పితే నార్థాంతరపరి
గ్రహే. క్వచిచ్ఛ స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మణ ఆయతనత్వం శ్రూయతే—
'సన్తూలాసోస్మ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా' ఇతి. స్వ
శబ్దేనైవ చేహ పురస్తాదుపరిష్టాచ్ఛ బ్రహ్మ సంకీర్త్యతే 'పురుష ఏవేదం
విశ్వం కర్త తపో బ్రహ్మ పరామృత' మితి, 'బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తా
ద్బ్రహ్మ పశ్చాద్బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణే'తి చ. తత్ర త్వాయతనాయ

మిత్యత ఆహ—శారీరో వేతి. సద్వితీయత్వేన. నేతుశబ్దోపపత్తే శ్చేత్యర్థః. ననాత్మ
శబ్దో జీవే సంభవతీత్యత ఆహ—ఆత్మశబ్దశ్చేతి. ఉపాధిపరిచ్ఛిన్నస్య జీవస్య సర్వవస్తు
ప్రత్యక్షత్వం ముఖ్యం నాస్తీత్యర్థః. ఉపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య గౌణనేతుత్వ
లింగాత్ ప్రథమశ్రుతాత్మశ్రుత్యా బ్రహ్మత్వనిశ్చయ ఇతి భావః. స్వశబ్దాదిత్యస్యా
ర్థాంతరమాహ—క్వచిచ్ఛేతి. ప్రజానాముత్పత్తౌ 'సదేవమూలం స్థితావాయతనం లయే
ప్రతిష్ఠే'తి బ్రహ్మవాచి సత్పదేన ఛాందోగ్యే బ్రహ్మణ ఆయతనత్వశ్రుతేరత్రాపి తథే
త్యర్థః. అర్థాంతరమాహ—స్వశబ్దేనైవేతి. 'యస్మిన్ ద్యౌరితి వాక్యాత్ పూర్వోత్తర
వాక్యయోః పురుషబ్రహ్మేశదేవ బ్రహ్మసంకీర్తనాన్త్యభ్యేషి బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యర్థః.
పురుష ఇతి పూర్వవాక్యం, బ్రహ్మైవేతుత్తరవాక్యం, సర్వాస దిక్షు స్థితం సర్వం
బ్రహ్మైవేత్యర్థః. ఉ త తేణోత్తరస్యాం దిశి ఉదాహృతవాక్యస్య సవిశేషబ్రహ్మపరత్వ
మాశంక్య వాక్యం వ్యాచక్షే—తత్రే త్యాదినా. సామానాధికరణ్యాదిచిత్ర ఆత్మేతి

ముండకే శ్రూయతే—'యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోతమ్...' ఇత్యాది. తత్ర
ద్యుభ్యాదీనామోతత్వేన కించిదాయతనం ప్రతీయతే. తత్కిం ప్రధానం, ఉత జీవః,
ఆహోస్విద్బ్రహ్మేతి సంశయే, ప్రధానాదిరితి పూర్వః వక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ద్యుభ్యా
ద్ద్యాయతనం ద్యౌశ్చ భూశ్చ ద్యుభ్యా, ద్యుభ్యా ఆదీ యస్య ద్యౌః పృథివ్యంతరిక్ష

తనవద్భావశ్రవణాత్ 'సర్వం బ్రహ్మేతి చ సామానాధికరణ్యాత్. యథా హ్యనేకాత్మకో వృక్షః శాఖా స్కంధో మూలం చేత్యేవం నానారసో విచిత్ర ఆత్మేత్యాశంకా భవతి, తాం నివర్తయితుం సావధారణమాహ. — 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి. ఏతదుక్తం భవతీ న కార్యప్రపంచవిశిష్టోఽపి చిత్ర ఆత్మా విజ్ఞేయః. కిం తర్హి? అవిద్యాకృతం కార్యప్రపంచం విద్యయా ప్రవిలాపయంతః తమేవైకమాయతనభూత మాత్మానం జానీథైకరసమితి. యథా-యస్మిన్నాస్తే దేవదత్తస్తదానయే త్యుక్తే ఆసనమేవానయతి న దేవదత్తం తద్వదాయతనభూతస్యై వైకరసస్యాత్మనో విజ్ఞేయత్వ ముపదిశ్యతే వికారానృతాభిసంధానస్య చాపవాదశూన్యతే—'మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి. సర్వం బ్రహ్మేతి తు సామానాధికరణ్యం ప్రపంచవిలాపనార్థం నానేకరసతాప్రతిపాదనార్థం 'స యథా సైంధవఘనోఽనంతరోఽబాహ్యః కృతోఽస్మి రసఘన ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృతస్మిన్ ప్రజ్ఞానఘన ఏవే'త్యేకరసతాశ్రవణాత్. తస్మాద్ద్యుభ్యాద్యాయతనం పరం బ్రహ్మ. యత్తుక్తం సేతుశ్రుతేః సేతోశ్చ పారవత్త్వోపపత్తేర్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరేణ ద్యుభ్యాద్యాయతనేన

సంబంధః. 'యస్మిన్' సర్వమోతం తమేవైక'మిత్యేవకారైకశబ్దాభ్యాం నిర్విశేషం జ్ఞేయమిత్యుక్త్వా హేత్వంతరమాహ—వికారానృతేతి. వికారే అన్యతే కల్పితే అభిసంధోఽభిమానో యస్య తస్మానర్థభాక్త్యేన నిందాశ్రుతేశ్చ కూటస్థసత్త్వం జ్ఞేయమిత్యర్థః. కథం తర్హి సామానాధికరణ్యం తత్రాహ—సర్వం బ్రహ్మేతి. యశోఽరస్స స్థాణువీతి వత్ యత్సర్వం తద్బ్రహ్మేతి సర్వోద్యేషేన బ్రహ్మత్వవిధానాత్ బాధనార్థం న తు యద్బ్రహ్మ తత్సర్వమితి నానారసత్వాద్ధమిత్యర్థః. తత్ర నియామకమాహ—స యథేతి. లవణసింధోఽంతర్పహిశ్చ రసాంతరకూన్యః సర్వో లవణైకరసో యథా ఏవమరే మైత్రేయి చిదేకరస ఆత్మేత్యర్థః. యద్యపి పారవత్త్వసావయవత్వాదికం ముఖ్యసేత్సవ్యభిచారి తథాపి సేతోర్జలాదిబంధనరూపం యద్విధారణం తదేవ వ్యభిచారి

మిత్యేవమాత్తకస్య, తద్ద్యుభ్యాది, తస్మాదాయతనం అధిష్ఠానం బ్రహ్మైవ. కుతః, స్వశబ్దాత్ స్వస్య వరబ్రహ్మణో వాచకో య. ఆత్మకట్టః 'తమేవైకం జానథ ఆత్మానం' ఇతి

భవితవ్యమితి, అత్రోచ్యతే-విధరణత్వమాత్రమత్ర సేతుశ్రుత్యా విప
క్ష్యతే న పారవత్త్వాది. న హి మృద్ధూరుమయో లోకే సేతుర్ద్వైపై
ఇత్యత్రాపి మృద్ధూరుమయ ఏవ సేతురభ్యుపగమ్యతే. సేతుశబ్దార్థోఽపి
విధరణత్వమాత్రమేవ న పారవత్త్వాది పిఞ్జోబంధనకర్తృణః సేతుశబ్ద
ప్రస్తుత్యే. అపర ఆహ — 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి-యదేతత్సం
క్షిప్తమాత్మజ్ఞానం యచ్చైతత్ 'అన్య వాచో విముంచథే'తి వాగ్వి
మోచనం తదత్రామృతత్వసాధనత్వాదమృతస్యైవ సేతురితి సేతుశ్రుత్యా
సంక్షిప్త్యతే న తు ద్యుభ్వాద్యాయతనం. తత్ర యదుక్తం సేతుశ్రుతే
ర్భ్రహ్మణోఽర్థాంతరేణ ద్యుభ్వాద్యాయతనేన భవితవ్యమిత్యేత
దయుక్తమ్.

సూ. ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్. ౨.

ఇతశ్చ పరమేవ బ్రహ్మద్యుభ్వాద్యాయతనం యస్తాస్తుక్తోపసృప్య
తాఽస్య వ్యపదిశ్యమానా దృశ్యతే ముక్తైరుపసృప్యం ముక్తోపసృప్యం.
దేహాదివ్యనాత్మసు అహమస్మి త్యాత్మబుద్ధిరవిద్యా, తత స్తత్పూజనాదా
త్వేఽపి సేతుపదార్థక దేశత్వాద్భుత్వేన గ్రాహ్యం నతు పదార్థబహిర్భూతం పారవత్త్వా
దికమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. దృష్టత్వాత్తద్గ్రహేఽతి ప్రసంగమాహ—న హితి.
అత్ర శ్రుతో పరేణేతి శేషః. విధారణస్య శబ్దార్థత్వం స్ఫుటయతి—షిషాఇతి. సిన్తో
బద్ధా తీతి సేతు పదార్థకదేశో విధారణమిత్యర్థః. తథా చామృతపదస్య భావప్రధా
నత్వాదమృతత్వస్య సేతుర్విధారకం బ్రహ్మైస్యవామృతత్వం నాన్యస్యేత్యర్థః. యద్యా
ద్యుభ్వాద్యాయతనో బ్రహ్మ న సేతుశబ్దార్థః కిం తస్యవహితం జ్ఞానమిత్యాహ—అపర
ఇతి. ఫలికమాహ—తత్ర యదుక్తమితి. జ్ఞానే సేతో గృహితే సతీత్యర్థః.

౨. ముక్తైరుపసృప్యం ప్రత్యక్షేన ప్రాప్యం యద్భిన్న తస్మాత్ప్రోక్షేరితి
సూత్రార్థః. ముక్తి ప్రతియోగినం బంధం దర్శయతి—దేహాదివ్యితి. తద్వివర్యయేణేతి-

శ్రుతః తస్మాదిత్యర్థః. ఏవం చ ఉపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య గౌణసేతుత్వలింగా
త్ప్రీతిమశ్రుతాత్మశ్రుత్యా బ్రహ్మపరత్వమేవ, న ప్రధానాదిపరత్వమితి భావః.

ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మైత్యత్ర హేత్వంతరమాహ—

ముక్తైరుపసృప్యం ముక్తోపసృప్యం, భావప్రధానోఽయం నిర్దేశః. తథా చ

రాగః, తత్పరిభవాదౌ ద్వేషః, తదుచ్ఛేదదర్శనాద్భయం మోహశ్చే
 త్యేవమయమనంతభేదోఽనర్థవ్రాతస్సంతతస్సర్వేషాం సః ప్రత్యక్షః,
 తద్విపర్యయేణావిద్యా రాగ ద్వేషాదిదోషముక్తైరుపసృప్య ముపగమ్య
 మేతదితి ద్యుభ్యాద్యాయతనం ప్రకృత్య వ్యపదేశో భవతి కథం?
 “భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్చిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే చాస్య
 కర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే” ఇత్యుక్త్వా బ్రసీతి—‘యథా నద్య
 స్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతి నామయాపే విహాయ, తథా
 విద్యాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషమువైతి దివ్యమితి.
 బ్రహ్మణశ్చ ముక్తోపసృప్యత్వం ప్రసిద్ధం శాస్త్రే, ‘యదా సర్వే ప్రము
 చ్యంతే కామాయేఽస్య హృది శ్రితాః, అథమర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర
 బ్రహ్మ సమశ్నుత’ ఇత్యేవమాదౌ. ప్రథానాదీనాం తు న క్వచిస్తుక్తోప
 సృప్యత్వం ప్రసిద్ధమస్తి. అపి చ ‘తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా
 వాచో విముంచథే’తి వాగ్విమోచన పూర్వకం విజ్ఞేయత్వ మిహ
 ద్యుభ్యాద్యాయతనసోచ్యతే. తచ్చ శ్రుత్యంతరే బ్రహ్మణో దృష్టం—

ఉక్తపంచక్షేకాత్తకబంధనివృత్త్యాత్మనా స్థితమిత్యర్థః. యథా నద్యో గంగాద్యా నామ
 రూపే విహాయ సముద్రాత్తనా తిష్ఠంతి తథా బ్రహ్మత్త విదసి సంసారం విహాయ పరా
 త్కారణాదవ్యక్తాత్ పరం పూర్ణం స్వయంజ్యోతిరానందం ప్రత్యక్షేన ప్రాప్య
 తిష్ఠతీత్యాహ—తథా విద్వానితి. ఇదం ప్రథానాదేః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—
 బ్రహ్మణశ్చేతి. అస్య ముముక్షోః హృదితి వదేనాత్మధర్మత్వం కామాదీనాం నిరస్తం
 యదా కామాదినివృత్తిరథ తదాఽమృతో భవతి మరణ హేత్వభావాన్న కేవలమనర్థ
 నివృత్తిః కింత్వత్ర దేహే తిష్ఠన్నేవ బ్రహ్మనందమశ్నుత ఇత్యర్థః. లింగాంతర
 మాహ—అపి చేతి. ధీరో వివేకీ తమేవాత్మానం విజ్ఞాయ విశుద్ధం లక్ష్యపదార్థం
 జ్ఞాత్వా వాక్యార్థజ్ఞానం కుర్యాత్. జ్ఞానార్థినో జ్ఞానప్రతిబంధకకర్త కాండాదేరైవ
 ముఖ్యమాహ—నేతి. బహూనిత్యుక్త్యా అల్పాన్వేదాంతశబ్దానంగీకరోతి. “అష్టా
 స్థానాని వర్ణానామరూపకంతశ్శిరస్తథా, జిహ్వమూలం చ దంతాశ్చ నాసికోష్ఠే చ
 ‘తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషమువైతి దివ్యం’ ఇతి బ్రహ్మణో
 ఽవిద్యాతత్కార్యసకలసంధోచ్ఛేదద్వారా ముక్తప్రాప్యత్వస్య వ్యవదిశ్యమానత్వాత్.
 అతో ద్యుభ్యాద్యాయతనం బ్రహ్మవేత్త్యర్థః.

‘తమేన ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః. నానుభ్యాయాద్భు
వహాంఛ్చబ్ధా వాచో విగ్లాహనం హి త’ ఇతి. తస్మాదపి ద్యుభ్యా
ద్యాయతనం ధరం బ్రహ్మ.

సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్. ౩.

యథా బ్రహ్మణః ప్రతిపాదకో వైశేషికో హేతురుక్తః నైవ
మథాంతరస్య వైశేషికో హేతుః ప్రతిపాదకోఽస్తీత్యాహ నాను
మానం సాంఖ్యస్మృతిహరికల్పితం ప్రధానమిహ ద్యుభ్యాద్యాయతన
త్వేన ప్రతిపత్తవ్యం. కస్తాత్? అతచ్ఛబ్దాత్. తస్మాచేతనస్య ప్రధా
నస్య ప్రతిపాదకశ్చబ్దస్తచ్ఛబ్దః న తచ్ఛబ్దోఽతచ్ఛబ్దః. న హ్యత్రాచేత
నస్య ప్రధానస్య ప్రతిపాదకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి యేనాచేతనం ప్రధానం
కారణత్వేనాయతనత్వేన వాఽవగమ్యేత. తద్విపరీతస్య చేతనస్య ప్రతి
పాదకశ్చబ్దోఽత్రాస్తి ‘యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి’దిత్యాదిః అత ఏవ న వాయు
రపీహ ద్యుభ్యాద్యాయతనత్వేనాశ్రీయతే.

సూ. ప్రాణభృచ్ఛ. ౪.

యద్యపి ప్రాణభృతో విజ్ఞానాత్తన ఆత్మత్వం చేతనత్వం చ
తాలు చ” ఇతి. ఏతాని వాగిందియస్థానత్వాద్వాక్పట్టేనోచ్యంతే తేషాం శోషణ
మాత్రమనాత్మశబ్దోఽచారణఫలం తద్ధ్యానాన్నససో ధ్యానిమాత్రమిత్యర్థః.

౩. వైశేషిక ఇతి. అసాధారణ ఆత్మశబ్దాదిత్యర్థః. అతచ్ఛబ్దాదిత్యసాధారణం
మాహ—తద్విపరీతస్మేతి. అత ఏవాతచ్ఛబ్దాదేవ.

౪. ప్రాణభృచ్ఛేతి. సూత్రే చకారః పూర్వసూత్రస్థ నఖోఽనుషంగార్థః.

సిద్ధాంతమభిధాయ ప్రధానవత్తం నిషేధతి—

అనుమిత ఇత్యనుమానం. సాంఖ్యహరికల్పితం ప్రధానమ్. న తద్ద్యుభ్యాద్యా
యతనమ్. కుతః, అతచ్ఛబ్దాత్ తస్మాచేతనస్య ప్రధానస్య ప్రతిపాదకః శబ్దః తచ్ఛబ్దః,
న తచ్ఛబ్దోఽతచ్ఛబ్దః, కస్తాత్ ప్రధానప్రతిపాదకశ్చబ్దమేహాశ్రవణాత్, ప్రత్యుక్త
తద్విపరీతచేతనప్రతిపాదకస్య ‘యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్’ ఇత్యాదేః శబ్దస్య శ్రవణా
దిత్యర్థః.

సంభవతి తథాప్యపాధిపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యసంభవే సత్యస్తాదేవాతచ్ఛబ్దాత్పాణభృదపి న ద్యుభ్యాద్వ్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః. న చోపాధిపరిచ్ఛిన్నస్యావిభోః ప్రాణభృతో ద్యుభ్యాద్వ్యాయతనత్వమపి సమ్యక్సంభవతి. పృథగ్యోగకరణముత్తరాథం. కుతశ్చ న ప్రాణభృద్ద్యుభ్యాద్వ్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః?

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ. ౫.

భేదవ్యపదేశశ్చేహ భవతి 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన' మితి జ్ఞేయజ్ఞాతృభావేన. తత్ర ప్రాణభృత్తావస్తుముత్తుత్వాత్ జ్ఞాతా, పరిశేషాదాత్తశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మజ్ఞేయం ద్యుభ్యాద్వ్యాయతనమితి గమ్యతే న ప్రాణభృత్ కుతశ్చ న ప్రాణభృద్ద్యుభ్యాద్వ్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః?

సూ. ప్రకరణాత్. ౬.

ప్రకరణం చేదం పరమాత్మనః 'కస్మిన్ నుభగవో విజ్ఞాతే సర్వ సర్వజ్ఞపదసమానాధికరణ ఆత్మశబ్దో న జీవవాచీత్యతచ్ఛబ్దస్తస్మాదిత్యర్థః. నను 'నానుమానప్రాణభృతావతచ్ఛబ్దా'దిత్యేకమేవ సూత్రం కిమర్థం న కృతం, ఉభయనిరాస హేతోరేకత్వాదిత్యత ఆహ—పృథగితి. యోగః సూత్రం, ఉత్తరసూత్రస్థహేతూనాం జీవమాత్రనిరాసేనాన్వయేఽపి సుబోధార్థం ప్రాణభృచ్చేతి పృథక్సూత్రకరణమిత్యర్థః.

౫. తానేవ హేతూనాకాంతాద్వారా న్యాయస్తే—కుతశ్చనేత్యాదినా.

నను తస్మి శారీరోఽస్తు ద్యుభ్యాద్వ్యాయతనం, తస్య చేతనత్వాదియోగాదిత్యాశంక్యాహ—

ప్రాణభృతో శారీరోఽపి న ద్యుభ్యాద్వ్యాయతనమ్. కుతః, అతచ్ఛబ్దాదేవ, శారీరస్య సర్వజ్ఞత్వాసంభవాత్ తత్సాధారణ ఆత్మశబ్దోఽతచ్ఛబ్ద ఏవ.

శారీరనిరాసే హేత్వంతరమాహ త్రిభిః సూత్రైః—

'తమేవైకం జానథ' ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞేయభావేన జీవపరయోశ్శేదేన వ్యవదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః.

'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం' ఇత్యుపక్రమాత్ బ్రహ్మణః

మిదం విజ్ఞాతం భవతీ' త్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణాత్. పరమాత్మని హి సర్వాత్మకే విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం స్యాత్, న కేవలే ప్రాణభృతి. కుతశ్చ న ప్రాణభృద్వ్యభావాద్యాయతనత్యేనాశ్రయితవ్యః?

సూ. స్థిత్యదనాభ్యాం చ. ౨.

ద్యుభ్యాద్యాయతనం ప్రకృత్య 'ద్వా సుపర్ణాసయుజాసఖాయే త్యత్ర స్థిత్యదనే నిద్దిశ్యేతే. 'తయోరన్యః విప్రులం స్వాద్వత్తి'తి కర్తృ ఫలాశనం 'అనశ్చన్నన్యో అభిచాకశీతి'త్యాదాసీన్యేనావస్థానం, తాభ్యాం చ స్థిత్యదనాభ్యామిశ్వరక్షేత్రజ్ఞా తత్ర గృహ్యేతే. యది చేశ్వరో ద్యుభ్యాద్యాయతనత్యేన వివక్షితః తతస్తస్య ప్రకృతస్య క్షేత్రజ్ఞాత్పుంశగ్వచనమవకల్పతే, అన్యథా హ్యప్రకృతవచనమాకస్మికమసంబద్ధం స్యాత్. నను తవాపి క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరాత్పుంశగ్వచనమాకస్మికమేవ ప్రసజ్యేత న తస్యావివక్షితత్వాత్. క్షేత్రజ్ఞో హి షర్త్తత్యేన భోక్తృత్యేన చ ప్రతిశరీరం బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధో లోకత ఏవ ప్రసిద్ధః నాసౌ శ్రుత్యా తాత్పర్యేణ వివక్ష్యతే. ఈశ్వ

యద్యపి విశుద్ధః ప్రత్యగాత్మైవాత్ర జ్ఞేయః తథాపి జీవత్వాకారేణ జ్ఞాతుర్జ్ఞేయాద్భేదాన్న జ్ఞేయరూపత్వమిత్యర్థః. ఏవం చ జీవత్వలింగవిశిష్టత్యేన జీవస్య ద్యుభ్యాదివాకార్థ్యత్వం నిరస్యతే న శుద్ధరూపేణేతి మంతవ్యమ్.

౨. నను స్థిత్యేశ్వరస్యాదనాజ్ఞేవస్య ద్వాసుపర్ణేత్యత్రోక్తావపి ఈశ్వర ఆయతనవాక్యేన కిమర్థం గ్రాహ్య ఇత్యత ఆహ—యది చేశ్వర ఇతి. అత్రేశ్వరశ్శుద్ధచిన్నాత్రో గ్రాహ్యః. న సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టః తస్మాత్ప్రాప్రతిపాద్యత్వాత్. తథాచాప్రతిపాద్యార్థస్యాకస్మాన్తస్యే వచనానంభవాద్యవాక్యేన గ్రహణం కార్యమిత్యభినందిః. తమ జ్ఞాత్వా శంకతే—నను తవాపితి. బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనార్థమకస్మాదప్రకృతస్యాపి లోకప్రసిద్ధస్య జీవస్యానువాదసంభవ ఇతి పరిహరతి—నేతి. నను ద్వాసుపర్ణేత్యత్ర

ఏవేదం ప్రకరణమ్. న హి శారీరజ్ఞానాత్ సర్వవిజ్ఞానం సంభవతి. తస్మాత్ప్రకరణాదపి న శారీర ఇత్యర్థః.

'ద్వా సుపర్ణా' ఇతి మంత్రే 'అనశ్చన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇత్యాదాసీన్యేన సిద్ధిః పరమాత్మనో నిద్దిశ్యతే, 'తయోరన్యః విప్రులం స్వాద్వత్తి' ఇతి అదనం శారీ

రస్తు లోకతోఽప్రసిద్ధత్వాత్ శ్రుత్యా తాత్పర్యేణ వివక్ష్యత ఇతి న
తస్యాకస్తి కవచనం యుక్తం. 'గుహం ప్రవిష్టావాత్తానా హి' త్యత్రా
ప్యేతద్దర్శితం. ద్వాసుపణ్ణేత్యస్యామృచి ఈశ్వరత్వేత్రజ్ఞాప్యచేతే ఇతి.
యదాపి వైంగ్యపనిషత్కృతేన వ్యాఖ్యానేనాస్యామృచి సత్వత్వేత్ర
జ్ఞాప్యచ్యేతే తథాపి న విరోధః కల్పితః. కథం? ప్రాణభృదిహ ఘటాది
చ్ఛిద్రవత్సత్వాద్యపాధ్యభిమానిత్వేన ప్రతిశరీరం గృహ్యమాణో
ద్యుభ్యాద్యాయతనం న భవతీతి ప్రతిషిధ్యతే. యస్తు సర్వశరీరే
షూపాధిభిర్విరోపలక్ష్యతే పర ఏవ స భవతి. యథా ఘటాదిచ్ఛిద్రాణి
ఘటాదిభిరుపాధిభిర్విరోపలక్ష్యమాణాని మహాకాశ ఏవ భవంతి తద్వ
త్ప్రాణభృతః పరస్తాదన్యత్వానుపపత్తేః ప్రతిషేధో నోపపద్యతే, తస్మా
త్సత్వాద్యపాధ్యభిమానిన ఏవ ద్యుభ్యాద్యాయతనత్వప్రతిషేధః
తస్మాత్పరమేవ బ్రహ్మ ద్యుభ్యాద్యాయతనం. తదేతత్ 'అదృశ్యత్వాది
గుణకో ధర్మోక్తేరిత్యనేనైవ సిద్ధం, తస్యైవ హి భూతయోనివాక్యస్య
మధ్య ఇదం పఠితం—'యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్ష'మితి ప్రపం
చార్థం తు పునరుపన్యస్తం.

బుద్ధిజీవయోరుక్తేః కథమిదం సూత్రమిత్యత ఆహ—గుహమితి. స్థిత్యదనాభ్యామిశ్వర
త్వేత్రజ్ఞయోరనువాదేనైక్యం దర్శితమిత్యర్థః. నన్వత్ర జీవేశా నానువాద్యో వైంగి
వ్యాఖ్యానిరోధాదతస్మాత్ప్రాసంగతిరిత్యత ఆహ—యదాపీతి. తదాపి సూత్రస్యా
సంగతిర్నాస్తిత్యర్థః. అదనవాక్యేన బుద్ధిమనూద్య స్థితివాక్యేన బుద్ధ్యాదివిలక్షణశుద్ధ
ప్రత్యగ్బ్రహ్మణో జ్ఞేయస్వోక్తేద్ద్యుభ్యాదివాక్యే తదేవ గ్రాహ్యం న బుద్ధ్యుపహితో జీవ
ఇతి సూత్రసంగతిమాహ—కథమిత్యాదివా. నన్వత్ప్రాసవహితో జీవ ఉక్తో న పరం
బ్రహ్మేత్యత ఆహ—యస్మితి. పానరుక్త్యం శంకతే—తదేతదితి. ద్యుభ్యాది
వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వమిత్యర్థః. సమాధత్తే—ప్రపంచార్థమితి. సేతుశబ్దవ్యాఖ్యానేన
భూతయోనేః ప్రత్యగాత్మత్వస్ఫుటికరణార్థమిత్యర్థః. తస్మాన్పుండ్రకోపనిషత్ బ్రహ్మణి
నమన్వి తేతి సిద్ధం. ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

రస్య. అతః స్థిత్యదనాభ్యాం న కారీరో ద్యుభ్యాద్యాయతనం, అసి తు పరం బ్రహ్మ
తేతి సీద్ధమ్.

నూ. భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. ౮

ఇదమామనంతి 'భూమాత్యేవ విజిజ్ఞాసితవ్య' ఇతి, 'భూమానం భగవో విజిజ్ఞాస' ఇతి. 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్య ద్విజానాతి స భూమా, అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్వి జానాతి తదల్ప'మిత్యాది తత్ర సంశయః, కిం ప్రాణో భూమా స్యా దాహో స్విత్పరమాత్మేతి. కుతస్సంశయః? భూమేతి తావద్భూమత్వ మభిధీయతే. 'బహోర్లోపా భూ చ బహోః' (పా. ౬. ౪. ౧౫౮) ఇతి భూమశబ్దస్య భావప్రత్యయాంతతాస్తరణాత్. కిమాత్తకం పునస్త ద్భూమత్వమితి విశేషాకాంక్షాయాం 'ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా' నితి సన్నిధానాత్ప్రాణో భూమేతి ప్రతిభాతి. తథా 'శ్రుతం హ్యేవ

౮. భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. ఛాందోగ్యముదాహరణి—ఇదమితి. నాల్పే సుఖమస్తి భూమేవ సుఖం తస్మాన్నిరతిశయసుఖార్థినా భూమేవ విచార్య ఇతి నారదం ప్రతి సనత్కుమారేణోక్తే సతి నారదో బ్రూతే—భూమానమితి. భూమేన లక్షణమద్వితీయత్వమాహ—యత్రేతి. భూమలక్షణం పరిచ్ఛిన్నలక్షణోక్త్యా స్ఫుట యతి—అథేతి. అత్ర సంశయదీపం స్రుశ్చ పూర్వకమాహ—కుత ఇత్యాదినా. బహోర్భావ ఇతి విగ్రహే "పృథ్వాదిభ్య ఇమని" జితి ఇమనిచ్చుత్వయే కృతే "బహోర్లోపా భూ చ బహోః" ఇతి సూత్రేణ బహోః పరస్మేమనిచ్చుత్వయస్యాదే రికారస్య లోపస్సాన్యత్ బహోస్థానే భూ ఇత్యాదేశశ్చ స్యాదిత్యుక్తే ద్భూ మన్నితి శబ్దో నిష్పన్నః, తస్య భావార్థకేమనిచ్చుత్వయాంతత్యాద్భూమత్వం వాచ్యం. తత్కిం ధర్మకమిత్యాకాంక్షాయాం సన్నిహితప్రకరణస్థః ప్రాణో ధర్మి భాతి. వాక్యోపక్రమస్థ ఆత్మాపి స్వప్రతిపాదనాపేక్షో ధర్మి త్వేన భాతీతి సన్నిహితవ్యవహితప్రకరణాభ్యాం సంశయ ఇత్యర్థః. పూర్వమాత్మశబ్దాత్ ద్యుభ్యాద్వాయతనం బ్రహ్మాత్మ్యక్తమయుక్తం తరతి శోకమాత్మవిదిత్యబ్రహ్మణ్యపాత్యత్వశబ్ద ప్రయోగా దిత్యాక్షేపవసంగత్యాపూర్వపక్ష యతి—ప్రాణో భూమేతి. ధర్మధర్మిణోరభేదాత్ సామానాధికరణ్యం ద్రవ్యవ్యం.

పూర్వమాత్మశబ్దాత్ ద్యుభ్యాద్వాయతనం బ్రహ్మాత్మ్యక్తమ్. తస్య; 'తరతి శోకమాత్మవిత్' ఇత్యత్రాబ్రహ్మణి ప్రాణేఽపి ఆత్మశబ్దప్రయోగాదిత్యాక్షేపవసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణోపాస్తీః, సిద్ధాంతే తు బ్రహ్మగీరితి ఫలభేదః. ఛాందో

మేవ భగవద్బ్రహ్మేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవి'దితి, 'సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయత్వి'తి ప్రకరణోక్తానాత్ పరమాత్మా భూమేత్యపి ప్రతిభాతి. తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వా హానమితి భవతి సంశయః. కిం తావత్ప్రాప్తం? ప్రాణో భూమేతి. కస్తాత్? భూయః ప్రశ్నప్రతివచనపరంపరాదర్శనాత్. యథాహి 'అస్తి భగవో నామ్నో భూయ' ఇతి 'వాగ్భావ నామ్నో భూయసీ'తి తథా 'అస్తి భగవో వాచో భూయ' ఇతి, 'మనో వాచ వాచో భూయ' ఇతి నామాదిభ్యో హ్యప్రాణాద్భూయః ప్రశ్నప్రతివచనప్రవాహః ప్రవృత్తః, నైవం ప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నప్రతివచనం దృశ్యతే. 'అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ' ఇతి 'అదో వాచ ప్రాణాద్భూయ' ఇతి ప్రాణమేవ తు నామాదిభ్య ఆశాంతేభ్యో భూయాంసం 'ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా' నిత్యాదినా సప్రపంచముక్త్వా ప్రాణదర్శనశ్చాతివాదిత్వం 'అతివాద్యసీ'తి 'అతివాద్యసీ'తి బ్రూయాన్నాపహ్నువీతే'త్యభ్యనుజ్ఞాయ, 'ఏష తు వా అతివదతి యస్స త్యేనాతివదతీ'తి ప్రాణవ్రతమతివాదిత్వమనుకృష్యా పరిత్యజ్యైవ ప్రాణం సత్యాదిపరంపరయా భూమానం సమవతారయన్,

పూర్వోక్తరపక్షయోః ప్రాణోపాస్తిర్బ్రహ్మజ్ఞానం చ ఫలం క్రమేణ మంతవ్యం. అత్రాధ్యాయే భూయః ప్రశ్నోక్తరథేదార్థ భేదో దృశ్యతే. భూమాతుప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నం వినైవోక్తలం గేననాప్రాణాదభిన్న ఇత్యాహ—కస్తాదిత్యాదినా. ప్రాణాద్భూయ ఇతి న దృశ్యత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. నను 'ఏషతు వా అతివదతీ'తి తు శబ్దేన ప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేదాన్న ప్రాణో భూమేత్యత ఆహ—ప్రాణమేవేతి. నామాద్యా శాంతానుపాస్యానతీత్య ప్రాణం శ్రేష్ఠం వదతీత్యతివాదీ ప్రాణవిత్తం ప్రత్యతివాద్యసీతి కేనచిత్ ప్రశ్నే కృతే ఆస్తితి బ్రూయాత్, నాహమతివాదీత్యపహ్నువం న కర్మాదిత్యుక్తం ప్రాణవిదం, ఏష ఇతి పరామృశ్య సత్యవచనధ్యానమననశ్రద్ధాది ధర్మపరం పరం విధాయ భూమోపదేశాన్న ప్రకరణవిచ్ఛేదః. తుశబ్దో నామాద్యుపాసకస్యాతివాదిత్వనిరాసార్థ ఇత్యర్థః. భూమ్నోలక్షణవచనం సుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే

గ్యే క్రూయతే—'భూమా లేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి భూమానం భగవో విజిజ్ఞాన ఇతి. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి...' ఇత్యాది. తత్ర కిం ప్రాణో భూమా, ఉత పరమా

ప్రాణమేవ భూమానం మన్యతే' ఇతి గమ్యతే. కథం పునః ప్రాణో భూమ్ని వ్యాఖ్యాయమానే 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ'త్యేతద్భూమ్నో లక్షణపరం వచనం వ్యాఖ్యాయే తేతి. ఉచ్యతే—సుషుప్తావస్థాయాం ప్రాణగ్రస్తేషు కరణేషు దర్శనాదివ్యవహారనివృత్తిదర్శనాత్ సంభవతి ప్రాణస్యాపి 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ'త్యేతల్లక్షణం. తథా చ శ్రుతిః—'నశ్శణోతి న పశ్యతీ'త్యాదినా సర్వకరణవ్యాపారప్రత్యస్తమయ రూపాం సుషుప్తావస్థాముక్త్వా 'ప్రాణాగ్నయ ఏవైతస్మిక్' పురే జాగ్రతీ'తి తస్యామేవావస్థాయాం పంచవృత్తేః ప్రాణస్య జాగరణం బ్రువతీ ప్రాణప్రధానాం సుషుప్తావస్థాం దర్శయతి. యచ్చ తద్భూమ్న సుఖత్వం శ్రుతం 'యో వై భూమా తత్సుఖ'మితి తదప్యవిరుద్ధం, 'యత్రైష దేవస్సృష్టాన్ సుష్యతి అథైతస్మిక్' శరీరే సుఖం భవతీ'తి సుషుప్తావస్థాయామేవ సుఖశ్రవణాత్. యచ్చ 'యో వై భూమా తదమృత'మితి, తదపి ప్రాణస్యావిరుద్ధం, 'ప్రాణో వా అమృత'మితి శ్రుతేః కథం పునః ప్రాణం భూమానం మన్యమానస్య 'తరతి శోక మాత్మవి'దిత్యాత్మవిదిదిషయా ప్రకరణస్యోత్థాపనముపపద్యేత, ప్రాణ ఏవేహాత్మా వివక్షిత ఇతి బ్రూమః. తథా హి—'ప్రాణో హ పితా ప్రాణోమాతా ప్రాణో భ్రాతా ప్రాణస్ససా ప్రాణ ఆచార్యః ప్రాణో

ప్రశ్నపూర్వకం యోజయతి—కథం పునరిత్యాదినా. ప్రాణగ్రస్తేషు ప్రాణే లీనేషు న శ్శణోతి సుప్తః పురుష ఇతి శేషః. 'గార్హవత్యోహ వా ఏషోఽపానో వ్యానోఽన్వాహర్యపచన ఆహవనీయః ప్రాణ' ఇతి శ్రుతేః, ప్రాణాగ్నయ ఇహ పురే శరీరే జాగ్రతి నవ్యాపారా ఏవ తిష్ఠంతీత్యర్థః. దేవో జీవః, అథ తదా స్వప్నాదర్శనకాలే సుఖ శ్రవణాత్ప్రాణస్య సుఖత్వమవిరుద్ధమిత్యన్వయః. అత్తపదేనోపక్రమవిరోధం పరిహరతి—ప్రాణ ఏవేతి. ప్రాణస్యాత్మత్వం కథమిత్యాశంక్య శ్రుతత్వాదిత్యాహ—తథాహితి. సర్వం సమర్పితమితి చ సర్వాధిష్ఠానం ప్రాణం స్వీకరోతి శ్రుతిరిత్యన్వయః. అత అత్తత్వం ప్రాణేఽపి ముఖ్యమితి భావః. భూమరూపత్వం యోజయతి—సర్వాత్మత్వేతి. సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణం లక్షయితుం ముఖ్యార్థం దర్శయతి—సంప్రసాద

శ్చేతి సందేహో, ప్రాణ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—భూమా పరమాత్మైవ. కుశః!

బ్రాహ్మణ' ఇతి ప్రాణమేవ సర్వాత్మానం కరోతి. 'యథా వా అరా నాభౌ సమర్పితా ఏవమేవాన్తిక్ ప్రాణే సర్వం సమర్పిత'మితి చ సర్వాత్మ త్వారనాభినిదర్శనాభ్యాం చ సంభవతి వైపుల్యాత్తి కా భూమయాపతా ప్రాణస్య. తస్మాత్ప్రాణో భూమేత్వేవం ప్రాప్తం. తత ఇదముచ్యతే. పరమాత్మై వేహ భూమా భవితుమర్హతి, న ప్రాణః. కస్తాత్? సంప్ర సాదాదధ్యుపదేశాత్. సంప్రసాద ఇతి సుషుప్తిస్థానముచ్యతే సమ్యక్ ప్రసీదత్యన్తిన్తి నిర్వచనాత్. తథా బృహదారణ్యకే చ స్వన్న జాగరితస్థానాభ్యాం సహ పాతాత్, తస్యాం చ సంప్రసాదావస్థాయాం ప్రాణో జాగర్తితి ప్రాణోఽత్ర సంప్రసాదోఽభిప్రేయతే. ప్రాణా దూర్ధ్వం భూమ్న ఉపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః. ప్రాణ ఏవ చేద్భూమా స్యాత్ స ఏవ తస్మాదూర్ధ్వముపదిశ్యేతే త్యగ్నిష్టమేవైతత్సన్తిత్. నహి నామైవ నామ్నో భూయ ఇతి నామ్న ఉర్ధ్వముపదిష్టం. కిం తర్హి? నామ్నోఽన్యదర్థాంతరముపదిష్టవాగాఖ్యం 'వాగ్భావనామ్నో భూయ సీతి, తథా వాగాదిభ్యో హ్యప్రాణాదర్థాంతరమేవ తత్ర తత్త్రోర్ధ్వ ముపదిష్టం, తద్వత్ప్రాణాదపూర్వార్ధ్వముపదిశ్యమానో భూమాప్రాణా దర్థాంతరభూతో భవితుమర్హతి. నన్విహ నాస్తి ప్రశ్నః, అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి. నాపి ప్రతిపదనమస్తి ప్రాణాద్భావ భూయోఽస్తితి. కథం ప్రాణాదధిభూమోపదిశ్యత ఇత్యుచ్యతే? ప్రాణవిషయమే వాతివాదిత్యము త్తరత్రానుకృప్యమాణం సశ్యామః. 'ఏష తు వా అతి

ఇతి. సవా ఏష ఏతస్మిక్ సంప్రసాదే'స్థిత్యా పునరాద్రవతీతి ప్రయోగాచ్చ, తత్పదం సుషుప్తివాచక మిత్యాహ—బృహదితి. వాచ్యార్థసంబంధాత్ప్రాణో లక్ష్య ఇత్యాహ—తస్యాం చేతి. అత్ర సూత్ర ఇత్యర్థః భూమా ప్రాణాద్భిన్నః, అత్రా భాగ్యే. తస్మాదూర్ధ్వముపదిష్టత్వాన్నామాదేరూర్ధ్వముపదిష్టవాగాదినదిత్యర్థః. విపక్షే హేతుాచ్చేదం బాధకమాహ—ప్రాణ ఏవ చేదితి. స్వనైగ్రివ స్వస్మాదూర్ధ్వ ముప దిష్టత్వమయుక్తం నామాదివ్యదృష్టం చేత్యర్థః. హేతుస్థితి శంకతే—నన్విహేతి. ప్రకృతప్రాణదిత్వరామర్శక ఏవశబ్దో న భవతి తస్య యచ్చట్టవరతంత్రత్వేన సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ సమ్యక్ ప్రసీదత్యన్తిక్ జీవ ఇతి సంప్రసాదః, సుషుప్తి

వదతి యస్స త్యేనాతివదతీతి, తస్మాన్నాస్తి ప్రాణాదధ్యుపదేశ ఇతి. అత్రోచ్యతే—నతావత్ప్రాణవిషయస్యైవాతివాదిత్వస్యైతదనుకర్షణ మితి శక్యం వత్తుం, విశేషవాదాత్, యస్స త్యేనాతివదతీతి. నను విశేష వాదోఽప్యయం ప్రాణవిషయ ఏవ భవిష్యతి. కథం? యథా ‘ఏషోఽగ్ని హోత్రీ యస్స త్యం వదతీ’త్యుక్తేన సత్యవదనేనాగ్నిహోత్రీత్వం, కేన తర్హి? అగ్నిహోత్రేణైవ, తత్సత్యవదనం త్వగ్నిహోత్రీణో విశేష ఉచ్యతే, తథా ‘ఏష తు వా అతివదతి యస్స త్యేనాతివదతీ’త్యుక్తేన సత్యవదనేనాతివాదిత్వం, కేన తర్హి? ప్రకృతేన ప్రాణవిజ్ఞానేనైవ, సత్య వదనం తు ప్రాణవిదో విశేషో వివక్ష్యత ఇతి, నేతి బ్రూమః, శ్రుత్యర్థ పరిత్యాగప్రసంగాత్, శ్రుత్యా హ్యత్ర సత్యవదనేనాతివాదిత్వం ప్రతీయతే యస్స త్యేనాతివదతి సోఽతివదతీతి. నాత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య సంకీర్తనమస్తి. ప్రకరణాత్తు ప్రాణవిజ్ఞానం సంబధ్యేత. తత్ర ప్రకరణానురోధేన శ్రుతిః పరిత్యక్తా స్యాత్. ప్రకృతవ్యావృత్త్యర్థశ్చ తుశబ్దో న సంగచ్ఛేత. ‘ఏష తు వా అతివదతీతి. ‘సత్యం త్యేన విజ్ఞాసి తవ్య’మితి చ ప్రయత్నాంతరకరణమథ్ధాంతరవివక్షాం సూచయతి.

సత్యవాదివాదిత్వాత్. అతః ప్రాణప్రకరణం విచ్ఛిన్నమితి హేతుసిద్ధిరీత్యాహ— అత్రోచ్యత ఇతి. సత్యేనాతివాదిత్వం విశేషః తద్వతో య ఏష ఇత్యుక్తేర్న పూర్వాను కర్ష ఇత్యర్థః. య ఏష ప్రాణవిదతి వదతీత్యనూద్య ససత్యం వదేతి విధానాన్న ప్రాణ ప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి దృష్టాంతేన శంకతే—నన్వితి. సత్యశబ్దో హ్యబాధితే రూఢో బ్రహ్మచారకః తదన్యస్య మిథ్యాత్వాత్. సత్యవచనే త్వబాధితార్థ సంబంధాల్లాక్షణిక ఇతి నాత్ర లక్ష్యవచనవిధిరీత్యాహ—నేతి బ్రూమ ఇతి. కిం చ సత్యేన బ్రహ్మణాఽతి వదతీతి తృతీయా శ్రుత్యా బ్రహ్మకరణకమతివాదిత్వం శ్రుతం, తస్య ప్రకరణాద్బాధో న యుక్త ఇత్యాహ—శ్రుత్యా హీత్యాదితా. నాత్రేతి సత్యవాక్య ఇత్యర్థః. ఏవం సత్యేనేతి శ్రుత్యా ప్రకరణం బాధ్యమిత్యుక్త్యా తుశబ్దేనాపి తద్బాధమాహ— ప్రకృతేతి. విజ్ఞానృత్వలింగాచ్చ పూర్వోక్త్యాచ్ఛిన్నమిత్వాహ—సత్యం త్వితి.

వస్తా, తస్యాం ప్రాణో జాగర్తితి సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణోఽభిధీయతే; ప్రాణాదధి ప్రాణోపదేశానంతరం, ‘ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతి’ ఇతి తుశబ్దేన ప్రాణవాదస్యానతివాదిత్వమభిధాయ సత్యశబ్దవాచ్యపరమాత్మ వాదస్యాతివాదిత్వం బ్రువ

తస్మాద్యజ్ఞైకవేదిప్రశంసాయాం ప్రస్తుతాయాం ఏషతు మహాబ్రాహ్మణో
యశ్చతురో వేదానధీత ఇత్యేకవేదేభ్యోఽర్థాంతరభూతశ్చతుర్వేదః
ప్రశస్యతే తాదృగేతద్విప్రవ్యం. న చ ప్రశ్నప్రతిపచనరూపయైవా
ర్థాంతరవివక్షయా భవితవ్యమితి నియమోఽస్తి, ప్రకృతసంబంధా
సంభవకారితత్వాదర్థాంతరవివక్షాయాః. తత్ర ప్రాణాంతమనుశాసనం
శ్రుత్వా తూష్ణిమృచ్ఛతం నారదం స్వయమేవ ససత్కుమారో
వ్యుత్పాదయతి. యత్ప్రాణవిజ్ఞానేన వికారాన్మతవిషయేణాతివాదిత్వ
మనతివాదిత్వం తత్ 'ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'తి.
తత్ర సత్యమితి పరం బ్రహ్మోచ్యతే పరమార్థరూపత్వాత్ 'సత్యం జ్ఞాన
మనంతం బ్రహ్మే'తి చ శ్రుత్యంతరాత్. తథా వ్యుత్పాదితాయ నార
దాయ 'సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదా'నీ త్యేవం ప్రవృత్తాయ విజ్ఞా
నాదిసాధనపరంపరయా భూమానముపదిశతి. తత్ర యత్ప్రాణాదధి
సత్యం వక్తవ్యం ప్రతిజ్ఞాతం తదేవేహ భూమేత్యుచ్యత ఇతి గమ్యతే.
తస్మాదస్తి ప్రాణాదధి భూమ్న ఉపదేశ ఇత్యతః ప్రాణాదన్యః పర

ప్రకరణవిచ్ఛేదే దృష్టాంతమాహ—తస్మాదితి. శ్రుతిలింగబలాదేతత్సత్యం ప్రకృతా
త్ప్రాణాత్ప్రాణాధ్యక్షేన భిన్నం ద్రవ్యవ్యుత్పత్తిర్థః. ఏవమతివాదిత్వస్య బ్రహ్మ
సంబంధోక్త్యా ప్రాణలింగత్వం నిరస్తం. యత్తు ప్రశ్నం వినోక్తత్వలింగాద్భూమా
ప్రాణ ఇతి తన్న, తస్మాప్రయోజకత్వాదిత్యాహ—న చేతి. ప్రశ్నభేదాదర్థభేద ఇతి
న నియమః, ఏకస్యాత్తనో మైత్రేయ్యా బహుళః పృష్టత్వాత్ ప్రశ్నం వినోక్త
చతుర్వేదస్య ప్రకృతైకవేదాద్భిన్నత్వదర్శనాచ్చేత్యర్థః. తత్ర యథా చతుర్వేదత్వస్య
ప్రకృతాసంబంధాదర్థభేదః, ఏవమిహాపీతి స్ఫుటయతి—తత్రేత్యాదినా. సత్యపదేన
ప్రాణోక్తిరిత్యత ఆహ—తత్ర సత్యమితి. విజ్ఞానం నిదిధ్యాసనం, ఆదివదాన్తననశ్రద్ధా
సాధ్యశ్రవణమనశ్శుద్ధి నిష్ఠాతథేతుకర్తాణి గృహ్యంతే. ఇమాన్యపి శ్రవణాదీని జ్ఞేయస్య
సత్యస్య బ్రహ్మత్వే లింగాని. ఏవం శ్రుతిలింగైః ప్రాణస్యావాంతరప్రకరణం బాధిత్యా
ప్రస్తుతం సత్యం బ్రహ్మభూమపదోక్తబహుత్వధర్మిత్యాహ—తత్ర యదితి. కిం చ 'సన్ని
హితాదపి వ్యవహితం సాకాంతం బలీయ' ఇతి న్యాయేన సన్నిహితం నిరాకాంతం
ప్రాణం దృష్ట్వా వాక్యోపక్రమస్త మాత్మాన్యప్రతిపాదనాయ భూమవాక్యాపేక్ష ఇహ
తా భూమ్న ఏవోపదిశ్యమానత్వాత్, 'తరతి శోకమాత్సవిత్' ఇతి ప్రశ్నవాక్యే

మాత్తా భూమా భవితుమర్హతీతి. ఏవం చాత్మ వివిదిషయా ప్రకరణ సోఽన్యైశ్చానముపపన్నం భవిష్యతి. ప్రాణ ఏవేహాత్మా వివక్షిత ఇత్యేతదపి నోపపద్యతే. న హి ప్రాణస్య ముఖ్యయా వృత్త్యా ఆత్మత్వమస్తి. న చాన్యత్ర పరమాత్మజ్ఞానాచ్చోకనివృత్తిరస్తి. 'నాన్యః పంథా విద్య తేఽయనాయే'తి శ్రుత్యంతరాత్ 'తం మా భగవాన్ శోకస్య పరం పారం తారయత్సి'తి చోపక్రమ్యాపసంహరతి 'తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార' ఇతి. తమ ఇతి శోకాదికారణమవిద్యోచ్యతే. ప్రాణాంతే చానుశాసనేన ప్రాణ స్యాన్యాయత్తతోచ్యేత. ఆత్మతః ప్రాణః'ఇతి చ బ్రాహ్మణం. ప్రకరణాంతే చ పరమాత్మవివక్షా భవిష్యతి, భూమాతు ప్రాణ ఏవేతి చేన్న. 'స భగవః కస్తిక్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్నా'త్యాదినా భూమ్న ఏవాప్రకరణసమాప్తైరనుకర్షణాత్. వైపుల్యాత్తికా చ భూమరూపతా సర్వకారణత్వాత్పరమాత్మనస్సుతరాముపపద్యతే.

సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ. ౯.

అపి చ యే భూమ్ని శూయంతే ధర్మాస్తే పరమాత్మన్యవ పద్యంతే. 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే'తి దర్శనాదివ్యవహారాభావం భూమన్యవగమయతి పరమాత్మని చాయం దర్శనాదివ్యవహారాభావోఽవగతః 'యత్ర త్వస్య సర్వ భూమా గ్రాహ్య ఇత్యాహ—ఏవం చేతి. కిం చ శోకస్య పారమిత్వబక్రమ్య తమసః పారమిత్వపసంహారాత్ శోకస్య మూలఃచ్ఛేదం వినా తరణాయోగాచ్చ శోకపదేన మూలతమో గృహ్యతే తన్నివర్తకజ్ఞానగమ్యత్వలింగాదాత్తా భూమేత్యాహ—న చాన్యత్రేతి. బ్రాహ్మణమాత్మాయత్తత్వం ప్రాణస్య పదతీతి సంబంధః. నన్నిదం చరమ బ్రాహ్మణం బ్రహ్మపరమస్తు తతః ప్రాగుక్తో భూమా ప్రాణ ఇతి శంకతే—ప్రకరణాంత ఇతి. తచ్ఛబ్దేన భూమానుకర్షణాత్ మైవమిత్యాహ—నేతి.

౯. భూమ్ని బ్రహ్మత్వే లింగాంతరమాహ—ధర్మేతి, సూత్రం. యదుక్తం అత్తోపక్రమేణాత్ప్రకరణాత్ప్రాణసంనిధేర్దుర్బలతయా న ప్రాణో భూమా. పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

మాత్తై వాభూత్తత్తేన కం పశ్యేదిత్యాది శ్రుత్యంతరాత్. యోఽప్యసౌ సుషుప్తావస్థాయాం దర్శనాదివ్యవహారాభావ ఉక్తః సోఽప్యాత్మన ఏవాసంగత్వవివక్షయోక్తో న ప్రాణస్వభావవివక్షయా, పరమాత్మ ప్రకరణాత్. యదపి తస్యామవస్థాయాం సుఖముక్తం తదప్యాత్మన ఏవ సుఖరూపత్వవివక్షయోక్తం. యత ఆహ 'ఏషోఽస్య పరమ ఆనంద ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీతి. ఇహాపి 'యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్త్రీ భూమైవ సుఖమితి సామయసుఖనిరాకరణేన బ్రహ్మైవ సుఖం భూమానం దర్శయతి 'యో వై భూమా తదమృతమితి, అమృతత్వమపీహ శ్రూయమాణం ఫరమకారణం గమయతి, వికారాణామమృతత్వస్యావేక్షికత్వాత్ 'అతోఽన్యదార్తమితి చ శ్రుత్యంతరాత్. తథా చ సత్యత్వం స్వమహిమ ప్రతిష్ఠితత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మకత్వమితి చైతే ధర్మాశ్శూర్యమాణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యంతే. నాన్యత్ర తస్మాద్భూమా పరమాత్మైతి సిద్ధమ్.

భూమైవ లక్షణం సుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే సుయోజమితి తదనూద్య విఘటయతి— యోఽప్యసౌ విత్త్యాదినా. సతి బుద్ధ్యాద్యుపాధావాత్తనో దృష్టత్వాది నైదభావే సుషుప్తా తదభావ ఇత్యసంగత్వజ్ఞానార్థం ప్రశోభిషనిషది 'న శృణోతి న వశ్యతీ'తి పరమాత్మానం ప్రకృతోక్తం. తథా తత్రైవాత్మనః సుఖత్వముక్తం ప్రాణస్య. యతః శ్రుత్యంతర మాత్మన ఏవ సుఖత్వమాహ తస్మాదిత్యర్థః. ఆమయో నాశాదిదోషః తత్సహితం సామయం ఆర్తం నశ్వరం 'స వివాధస్తాత్మ ఉపరిష్టాదితి సర్వగతత్వం 'స ఏవేదం సర్వమితి సర్వాత్మత్వం శ్రుతం, తస్మాద్భూమాభ్యామో నిర్దుణే సమన్విత ఇతి సిద్ధం—ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

పరమాత్మనో భూమత్వే యుక్త్యంతరమాహ—

'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి' ఇత్యాదినోక్తానాం సర్వవ్యవహారాభావాదిధర్మాణాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః పరమాత్మైవ భూమేత్యర్థః.

సూ. అక్షరమంబరాంతధృతేః. ౧౦.

‘కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఉతశ్చ ప్రోతశ్చే’తి ‘సహా వాచ ఏతద్వై తదక్షరం గార్థి బ్రహ్మణా అభివదంత్యస్థూలమనణ్యే’త్యాది శ్రూయతే. తత్ర సంశయః. కిమహాక్షరశబ్దేన వర్ణ ఉచ్యతే కిం వా పర ఏవేశ్వర ఇతి. తత్ర ‘యేనాక్షరసమామ్నాయ’ఇత్యాదావక్షరశబ్దస్య వర్ణే ప్రసిద్ధ త్యాప్యసిద్ధ్యతిక్రమస్య చాయుక్తత్వాత్ ‘ఓంకార ఏవేదం సర్వ’ మిత్యాదా చ శ్రుత్యంతరే వర్ణస్యాప్యపాస్యత్వేన సర్వాత్మకత్వావధారణాద్వర్ణ ఏవాక్షరశబ్ద ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే—పర ఏవాత్మాక్షరశబ్దచాచ్యుః. కస్తాత్? అంబరాంతధృతేః పృథివ్యాదేరాకాశాంతస్య వికారజాతస్య ధారణాత్. తత్ర హి పృథివ్యాదేస్సమస్తస్య వికారజాతస్య కాలత్రయవిభక్తస్య ‘ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతంచే’త్యాకాశే ప్రతిష్ఠితత్వముక్త్వా ‘కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఉతశ్చ ప్రోతశ్చే’త్య

౧౦. అక్షరమంబరాంతధృతేః. బృహదారణ్యకం పఠతి—కస్మిన్నితి.

యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చ తత్సర్వం కస్మిన్నోకమితి గార్థ్యా పృష్టేన మునినా యాజ్ఞవల్క్యేనావ్యాకృతాకాశః కార్యమత్రాశ్రయ ఉక్తః. ఆకాశః కస్మిన్నోక ఇతి ద్వివీధ్యప్రశ్నే సమునిరువాచ. తదవ్యాకృతస్యాధికరణమేతదక్షరమస్థూలాదిరూప మిత్యర్థః. ఉభయత్రాక్షరశబ్దప్రయోగాత్ సంశయః. యథా నత్యశబ్దో బ్రహ్మణి రూఢ ఇతి బ్రహ్మభూమేత్యుక్తం తథాక్షరశబ్దో వర్ణే రూఢ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వవత్కః, తత్ప్రొంకారోపాస్తిః ఫలం, సిద్ధాంతే నిర్గుణబ్రహ్మాధీని వివేకః. నను న తరతీత్యవల త్యావాశాత్ప్రయోగాత్ బ్రహ్మణ్యపృక్షరశబ్దో ముఖ్య ఇత్యత ఆహ—ప్రసిద్ధ్యతిక్రమ స్మేతి. రూఢిర్లోగమపచరతీతి న్యాయాదిత్యర్థః. వర్ణసోఽంకారస్య సర్వాశ్ర

పూర్వం నత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి రూఢత్వాత్ భూమా బ్రహ్మాత్మ్యుక్తమ్. తద్విదివశ్యక్షరశబ్దస్య వర్ణే రూఢత్వాద్వర్ణ ఏవాక్షరమస్మితి దృష్టాంతసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వవత్ ఓంకారరూపాక్షరోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానమితి ఫల భేదః. బృహదారణ్యకే గార్థిం ప్రతి యాజ్ఞవల్క్యే ఆహ—‘ఏతద్వై తదక్షరం గార్థి బ్రహ్మణా అభివదంత్యస్థూలమ్...’ఇత్యాది. తత్ర కిం అక్షరశబ్దేన వర్ణ ఉచ్యతే,

నేన ప్రశ్నే నేదమక్షరమవతారితం, తథా చోపసంహృతం—‘ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే’తి. న చేయమంబరాంతధృతి ర్భృష్టాణోఽన్యత్ర సంభవతి. యదపి ‘ఓంకార ఏవేదం సర్వ’ మితి తదపి బ్రహ్మప్రతిపత్తిసాధనత్వాత్ స్తుత్యర్థం ద్రష్టవ్యం. తస్మాన్నక్షరత్యక్తుతే చేతి నిత్యత్వవ్యాపిత్యాభ్యా మక్షరం పరమేవ బ్రహ్మ. స్యాదేతత్-కార్యస్య చేత్కారణాధీనత్వమంబరాంతధృతిరభ్యుపగమ్యతే ప్రధానకారణవాదినోఽపీయముపపద్యతే కథమంబరాంతధృతే ర్భృష్టా ప్రతిపత్తిరితి, అత ఉత్తరం వతతి.—

సూ. సా చ ప్రశాసనాత్. ౧౧.

సాచాంబరాంతధృతిః పరమేశ్వరస్యైవ కర్త. కస్తాత్? ప్రశాసనాత్. ప్రశాసనం హి హక్రూయతే—‘ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతో తిష్ఠత’ ఇత్యాది. ప్రశాసనం చ పారమేశ్వరం కర్త నాచేతనస్య ప్రధానస్య ప్రశాసనం సంభవతి. న యత్వం కథమిత్యాశంక్య ధ్యానార్థమిదం యథాశ్రుత్యంతరే సర్వాత్మత్వమిత్యాహ— ఓంకార ఇతి. ప్రశ్నప్రతిపచనాభ్యాం ఆకాశాంతజగదాధారత్వేన తాత్పర్యనిశ్చయాన్నధ్యానార్థతా, అతస్తల్లింగబలాద్రూఢిం బాధిత్యా యోగవృత్తిర్నా) హ్యేతి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాది నా. ఆకాశం భూతం కృత్వా శంకతే—స్వాదేతదితి.

౧౧. చేతనకర్తృకశిక్షయా ఆత్ర శ్రుతేర్జ్ఞేయమిత్యాహ—సా చేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే—సా చేతి. చకార ఆకాశస్య భూతత్వనిరాసార్థః. భూతాకాశస్య కార్యాంతఃపాతినః శ్రుతసర్వకార్యాశ్రయత్వాద్యోగాత్ అవ్యాకృతమక్షానమేవా ఉత బ్రహ్మేతి సందేహ, వర్ణ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న క్షరతీత్యక్షరం బ్రహ్మేవ. కుతః, అమృరాంతధృతేః ‘ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే’ ఇతి పృథివ్యాదేః ఆకాశాంతస్య వికారజాతస్య ధారణాదిత్యర్థః.

నన్వమ్మరాంతధారణం ప్రధానేఽపి సంభవతీత్యుత అహ—

సా చ ధృతిః పరమేశ్వరస్యైవ కర్త, నాన్యస్యాచేతనస్య. కుతః ప్రశాసనాత్ ‘ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతో తిష్ఠతః’ ఇత్యాది నా ప్రశాసనశ్రవణాదిత్యర్థః.

హృదయచేతనానాం ఘటాదికౌరణానాం మృదాదీనాం ఘటాదివిషయం
ప్రశాసనమస్తి.

సూ. అన్యభావవ్యాప్త త్రేళ్ళు. ౧౨.

అన్యభావవ్యాప్తతైశ్చ కారణాద్భూతైర్వాక్షరశబ్దవాచ్యం, తస్యైవ చాంబరాంతధృతిః కర్తృ నాన్యస్య కన్యచిత్. కిమిదమన్యభావ వ్యాప్తతైరితి? అన్యస్య భావోఽన్యభావః అన్యభావాద్యావృత్తిరన్య భావవ్యాప్తతైరితి. అన్యభావవ్యాప్తతైరితి, ఏతదుక్తం భవతి యదన్యద్భూత్యాణోఽక్షరశబ్దవాచ్యమిహాశంక్యతే తద్భావాదిదమంబరాంత విధరణమక్షరం వ్యావర్తయతి శ్రుతిః—‘తద్వా ఏతదక్షరం గార్వ్య దృష్టం ద్రష్టృ అశ్రుతం శ్రోతృ అమతం మంతృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత్రి’తి. తత్రాదృష్టత్వాదివచనైః ప్రధానస్యాపి సంభవతి, ద్రష్టృత్వాది వ్యవదేశస్తు న తస్య సంభవత్యచేతనత్వాత్, తథా ‘నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మంతృ నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాత్రి’త్యాత్మ భేదప్రతిషేధాత్ న కారీరస్యాప్యపాధిమతోఽక్షరశబ్దవాచ్యత్వం ‘అచక్షుష్క మశ్రోత్రమవాగమన’ ఇతి చోపాధి మత్తా ప్రతిషేధాత్. న హి నిరుపాధికశ్చార్పిరో నామ భవతి. తస్మాత్పరమేవ బ్రహ్మక్షరమితి నిశ్చయః.

శాశ్వత ప్రధానతత్వమును బట్టి తదాశ్రయత్వాచ్చాక్షరం న ప్రధానమిత్వార్థః. విభుతౌ విషయజ్ఞేన భుతౌ.

౧౨. ప్రశ్నపూర్వకం సూత్రం వ్యాకరణోతి—కేమిదమితి. ఘటత్వాద్వాన్య పృత్తిరితి శ్రాంతిం నిరస్యతి—వితదితి. అంబరాంతస్యాధారమక్షరం శ్రుతిరచేతత్వా ద్వాన్యవర్తయతీత్యర్థః. జీవనిరాసపరత్వేనాపి సూత్రం యోజయతి. తథేతి. అన్య థావో భేదః తన్నిషేధాదితి సూత్రార్థః. తర్హి శోధివో జీవ వివాక్షరం న పర ఇత్యుత అహ—నపీతి. శోధితే జీవత్వం నాస్తీత్యర్థః. తస్మాద్గొబ్రాహ్మణం నిర్గుణైశ్చరే నమ నిష్కమితి సిద్ధం—ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

ప్రధానాదినిరాసేన బ్రహ్మోపాదానే హేత్వంతరమాహ—

అన్యస్య ప్రధానాదేః భావో ధర్మః సోఽన్యభావః, తద్వ్యతిరేకే 'తద్వాచితదశరం గార్హస్థ్యప్రప్తం ద్రష్టు...' ఇత్యాదితద్విపరీతధర్మశ్చ వణాత్ స ప్రధానాది అక్షరమ్; కింతు బ్రహ్మేవేతి సిద్ధమ్.

అక్షతికర్తాధికరణమ్

సూ. ఈక్షతికర్తవ్యపదేశాత్. ౧౩

‘ఏతద్వై సత్యకామపరం చాపరం చ బ్రహ్మయదోంకాగః తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమన్వేతీతి ప్రకృత్య స్త్రాయతే. ‘యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయితేతి. కిమస్మిన్వాక్యే పరం బ్రహ్మభిధ్యాతవ్యమిత్యుపదిశ్యతే ఆహాస్విదపరమితి, ఏతేనైవాయతనేన పరమపరం వైకతరమన్వేతీతి ప్రకృతత్వాత్సంశయః. తత్రాపరమిదం బ్రహ్మేతి ప్రాప్తం, కస్తాత్?

౧౩. ఈక్షతికర్త వ్యపదేశాత్. ప్రశ్నోపనిషదముదాహరణి— ఏతదితి. విష్ణులాదో గురుః సత్యకామేన పృష్టో బ్రూతే, హే సత్యకామ పరం నిర్గుణమపరం సగుణం చ బ్రహ్మైతదేవ యోఽయమేంకారః, సహి ప్రతిమేవవిష్ణోస్తప్రతికస్తస్తాత్ ప్రణమం బ్రహ్మాత్తనా విద్వాక్ తేనైవోంకారధ్యానేనాయతనేన ప్రాప్తిసాధనేన యథాధ్యానం పరమపరంవా న్వేతి ప్రాప్తీతి ప్రకృత్యమధ్యే ఏకమాత్రద్విమాత్రోంకారయోర్ధ్యానముక్త్యా బ్రవీతి—యః పునరీతి. ఇత్థం భావేత్పతీయా-బ్రహ్మోంకారయోరభేదోప్రకమాత్. యో హ్యకారాదిమాత్రాత్రయే ఏకస్యా మాత్రాయా అకారస్య ఋష్యాదికం జాగ్రదాదివిభూతిం చ జానాతి తేన సమ్యగ్ జ్ఞాతా ఏకమాత్రా యసోంకారస్య స ఏకమాత్రః. ఏవం మాత్రాద్వయస్య సమ్యగ్విభూతిజ్ఞానే ద్విమాత్రస్తథా త్రిమాత్రః. తమేంకారం పురుషం యోఽభిధ్యాయిత స ఓంకార విభూతిత్యేన ధ్యాతైస్సామభిః సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరమాత్మానం పురుషమీక్షత ఇత్యర్థః. సంశయం తద్విజం చాహ—కిమిత్యాదినా. అస్మిక్ త్రిమాత్ర వాక్య ఇత్యర్థః. పూర్వత్ర పూర్వపక్ష త్వేనోక్తే ఓంకారే బుద్ధిస్థం ధ్యాతవ్యం నిశ్చయిత ఇతి ప్రసంగసంగతిః. యద్వా పూర్వత్రవక్షే రూఢస్యాక్షరశబ్దస్య లింగాదృష్టాణి వృత్తిరుక్తా తద్వదత్రాపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగాత్పరశబ్దస్య హిరణ్యగర్భే వృత్తిరితి దృష్టాం తేన పూర్వపక్షయతి—తత్రాపరమితి. కార్యపరబ్రహ్మణోరుపాస్తిరుభయత్ర ఫలం. స ఉపాసకః. సూర్యే సంపన్నః ప్రవిష్టః. నను పనుదాన ఈశ్వర ఇతి ధ్యానాత్

పూర్వం వక్షే రూఢస్యాక్షరశబ్దస్య జగద్భృతిలక్షణలింగేన బ్రహ్మణి ‘స క్షరతి’ ఇతి యోగవృత్తిరాశ్రితా. తద్వదిహాపి దేశపరిచ్ఛిన్నఫలశ్రుతిలింగేన పరశబ్దస్య ఆపేక్షికపరత్వవిశిష్టే హిరణ్యగర్భే వృత్తిరస్తితి దృష్టాంతసంగత్యేదమహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కార్యబ్రహ్మోపాస్తిః, సిద్ధాంతే పరబ్రహ్మోపాస్తిరితి ఫల

‘స తేజసి సూర్యే సంపన్నః ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోక’మితి చ తద్విదో దేశపరిచ్ఛిన్నస్య ఫలస్యోచ్యమానత్వాత్. న హి పరబ్రహ్మ విద్దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలమశ్నువీతేతి యుక్తం, సర్వగతత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః. నన్వపరబ్రహ్మపరిగ్రహే పరం పురుషమితి విశేషణం నోప పద్యతే, నైష దోషః, పిండాపేక్షయా ప్రాణస్య పరత్వోపపత్తేః, ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. పరమేవ బ్రహ్మభిధ్యాతవ్యమిహోప దిశ్యతే. కస్తాత్? ఈక్షతికర్తవ్యపదేశాత్. ఈక్షతిర్దర్శనం దర్శన వ్యాప్యమిక్షతికర్త, ఈక్షతికర్త త్వేనాస్యాభిధ్యాతవ్యస్య పురుషస్య వాక్యశేషే వ్యపదేశో భవతి ‘స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురి శయం పురుషమిక్షతే’ ఇతి. తత్రాభిధ్యాయలేతథాభూతమపి వస్తు కర్త భవతి మనోరథకల్పితస్యాప్యభిధ్యాయతికర్తత్వాత్. ఈక్ష తేస్తు తథాభూతమేవ వస్తు లోకే కర్త దృష్టమిత్యతః పరమాత్మైవాయం సమ్యగ్దర్శనవిషయీభూత ఈక్షతికర్త త్వేన వ్యపదిప్త ఇతి గమ్యతే

‘విందతే వస్వి’ త్యల్పఫలం బ్రహ్మోపాసకస్య శ్రుతమిత్యత ఆహ—న హితి. అన్యత్ర తథాల్పేఽన్యత్ర పరవిత్పరమపరవిదపరమస్వేతిత్యుపక్రమాత్ పరవిదోఽపరప్రాప్తి రయుక్తా ఉపక్రమవిరోధాత్. న చాత్ర పరప్రాప్తిరేవోక్తేతి వాచ్యం, పరస్య సర్వ గతత్వాత్. అత్రైవ ప్రాప్తిసంభవేన సూర్యద్వారా గతివైయథ్యాత్. తస్మాదుపక్ర మానుగృహీతాదపరప్రాప్తిరూపాల్లింగాత్ పరంపురుషమితిపర శ్రుతిర్వాధ్యేత్యర్థః. పర శ్రుతేర్గతిం పృచ్ఛతి—నన్వితి. పిండః స్థూలో విరాట్ తదపేక్షయా సూత్రస్య పరత్వమితి సమాధ్యర్థః సూత్రే సకల్ల ఈక్షరపర ఇతి ప్రతిజ్ఞాతేనైవ తం వ్యాచక్షే— పరమేవేతి. స ఉపాసకః ఏతస్మాద్ధిరణ్యగర్భాత్పరం పురుషం బ్రహ్మహమితిక్షత ఇత్యర్థః. నస్వీక్షణవిషయోఽచ్యుతరోఽస్తు తత్రాహ—తత్రాభిధ్యాయలేతి. నస్వీక్షణం ప్రమాత్యాద్విషయసత్యతామపేక్షత ఇతి భవతు సత్యః పరఈక్షణీయః ధ్యాతవ్య

భేదః. ప్రశ్నోపనిషది శ్రూయతే—‘యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనైవాక్ష రేణ పరం పురుషమభిధ్యాయాత...’ ఇతి. తత్ర ధ్యేయం వస్తు కిం హిరణ్యగర్భా భ్యమపరం బ్రహ్మ, ఉత పరం బ్రహ్మేతి విశయ, అపరమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సః ధ్యాతవ్యః పరమాత్మైవ. కుతః, ఈక్షతి కర్తవ్యపదేశాత్ ‘పరాత్పరం పురి

స ఏవ చేహ పరపురుషశబ్దాభ్యామభిధ్యాతవ్యః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. నన్వభిధ్యానే పరపురుష ఉక్తః ఈక్షణే తు పరాత్పరః కథమితర ఇత రత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి, అత్రోచ్యతే. పరపురుషశబ్దా తావదుభ యత్ర సాధారణౌ. న చాత్ర జీవఘనశబ్దేన ప్రకృతోఽభిధ్యాతవ్యః పరః పురుషః పరామృశ్యతే యేన తస్మాత్పరాత్పరోఽయమీక్షితవ్యః పురుషోఽన్యస్యాత్. కస్తస్మి జీవఘన ఇతి, ఉచ్యతే. ఘనో మూర్తిః జీవలక్షణో ఘనో జీవఘనః నైంధవఖిల్యవత్ యః పరమాత్మనో జీవ ఘనరూపః ఖిల్యభావ ఉపాధికృతః పరశ్చ విషయేంద్రియేభ్యః సోఽత్ర జీవఘన ఇతి అపర ఆహ 'స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోక'మితి, అతీ తానంతరవాక్యనిర్దిష్టో యో బ్రహ్మలోకః పరశ్చ లోకాంతరేభ్యః సోఽత్ర జీవఘన ఇత్యుచ్యతే. జీవానాం హి సర్వేషాం కరణపరివృతా నాం సర్వకరణాత్మని హిరణ్యగర్భే బ్రహ్మలోకనివాసిని సంఘాతోప

స్తవరోఽనత్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—స ఏవేతి. శ్రుతిభ్యాం ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ప నివాయమితి సాత్రస్మశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. అత్రైవం సూత్రయోజనా, ఓంకారే యో ధ్యేయః స పర ఏవాత్మా వాక్యశేషే ఈక్షణీయతోఽక్రేరత్ర చ శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స నివాయమితి. నను శబ్దభేదాన్న ప్రత్యభిజ్ఞేతి శంకలే—నన్వీతి. పరాత్పర ఇతి శబ్దభేదమంగీకృత్య శ్రుతిభ్యాముక్తప్రత్యభిజ్ఞాయా ఆవిరోధమాహ—అత్రేతి. నను 'ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్ పరా'దిత్యేతత్పదేనోపక్రాంతధ్యాతవ్యపరామర్శాదీక్షణీయః పరా త్వాధ్యేయాదన్య ఇత్యత ఆహ—న చాత్రేతి. ధ్యానస్య తత్పరేక్షణస్య చ లోకే సమాన విషయత్వాద్ధ్యేయ ఏవేక్షణీయః. ఏవం చోపక్ర మోపసంహారయోరేకవాక్యతా భవ తీతి భావః. 'ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనా'దిత్యేతత్పదేన సన్ని హితకరో బ్రహ్మలోకస్వామీ పరామృశ్యత ఇతి ప్రశ్నపూర్వకం వ్యాచప్తే—కస్తస్మి త్యాదినా. 'మూర్తా ఘన' ఇతి సూత్రాదితి భావః. నైంధవఖిల్యలపణిండః ఖిల్యవ దల్పా భావః పరిచ్ఛేదో యస్య స ఖిల్యభావః. ఏతత్పదేన బ్రహ్మలోకో వా పరా మృశ్యత ఇత్యాహ—అపర ఇతి. జీవఘనశబ్దస్య బ్రహ్మలోకే లక్షణాం దర్శయతి— జీవానాం హీతి. వ్యష్టికరణాభిమానినాం జీవానాం ఘనస్సంఘాతో యస్మిన్ సర్వ కరణాభిమానిని సజీవఘనః తత్సాన్వమికత్వాత్పరంపరాసంబంధేన లోకో లక్ష్యత

శయం పురుషమీక్షతే' ఇతి వాక్యశేషే ధ్యాతవ్యస్య ఈక్షతికర్తత్వేన వ్యవచేశాత్

పత్తేర్భవతి బ్రహ్మలోకో జీవఘనః తస్మాత్పురో యః పురుషః పరమాత్మే
క్షణకర్తృభూతః స ఏవాభిధ్యానేఽపి కర్తృభూత ఇతి గమ్యతే. పరం
పురుషమితి చ విశేషణం పరమాత్మపరిగ్రహ ఏవావకల్ప్యతే. పరో
హి పురుషః పరమాత్మైవ భవతి యస్మాత్పరం కించిదన్యన్నాస్తి 'పురు
షాన్న పరం కించిత్ సా కాష్ఠా సా పరాగతి'రితి శ్రుత్యంతరాత్.
'పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార' ఇతి చ విభజ్యానంతరమోంకా
రేణ పరం పురుషమభిధ్యాతవ్యం బ్రువన్పరమేవ బ్రహ్మ పరం పురుషం
గమయతి. 'యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్దుచ్యతే ఏవం హైవ స పా
చ్చనా వినిర్దుచ్యత'ఇతి చ పాచ్చవినిర్దోకఫలవచనం పరమాత్మానమిహాభి
ధ్యాతవ్యం సూచయతి. అథ యదుక్తం పరమాత్మాభిధ్యాయినో న
దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలం యుజ్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే.— త్రిమాత్రేణోంకా
రేణాలంబనేన పరమాత్మానమభిధ్యాయతః ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః
క్రమేణ చ సమ్యగ్దర్శనోత్పత్తిరితి క్రమముక్త్యభిప్రాయమేతద్భవిష్య
తీత్యదోషః.

ఇత్యర్థః. తస్మాత్పరస్పర్శలోకాతీతః శుద్ధ ఇత్యర్థః. పరపురుషశబ్దస్య పరమాత్మని ముఖ్య
త్వాచ్చ స ఏవ ధ్యేయ ఇత్యాహ—పరమితి. యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్స ఏవ
ముఖ్యః పరః స తు పిండాత్పరస్సూత్రాత్తేత్యర్థః. కిం చ పరకజ్ఞేనోపక్రమే నిశ్చితం
పరం బ్రహ్మైవాత్ర వాక్యకేషే ధ్యాతవ్యమిత్యాహ—పరం చాపరం చేతి. పాప
నివృత్తిలింగాచ్చేత్యాహ—యథేతి. పాదోదరస్పర్శః, పింకారే పరబ్రహ్మోపాసనయా
సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరం బ్రహ్మేక్షిత్యా తదేవ శాంతమభయం పరం
ప్రాప్నోతి తీత్యదిరోధమాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. ఏవమేకవాక్యతాసమర్థ న ప్రకరణాను
గృహీతపరపురుషశ్రుతిభ్యాం పరబ్రహ్మప్రకృతిజ్ఞాయా బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగం బాధి
త్వా వాక్యం ప్రణవధ్యేయే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

ధ్యానేక్షణాయోరేకవిషయత్వనియమాత్. అతః క్రమముక్త్యర్థమోంకారావలంబనేన
ధ్యాతవ్యః పరమాత్మైవేతి సమంజసమ్.

సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః. ౧౪.

‘అథ యదిదమస్మిన్నుత్పాపరే దహరం పుండరీకం వేశ్య దహ
రోఽస్మిన్నంతరాకాశ స్తస్మిన్ యదంతస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వాప విజ్ఞాసి
తవ్య’ మిత్యాదివాక్యం సమాయ్మయతే. తత్ర యోఽయం దహరే
హృదయపుండరీకే దహర ఆకాశశ్శృతః స కిం భూతాకాశోఽథ
విజ్ఞానాత్తాఽథవా పరమాత్మేతి సంశయ్యతే. కుతస్సంశయః? ఆకాశ
బ్రహ్మపురశబ్దాభ్యామ్, ఆకాశశబ్దో హ్యయం భూతాకాశే పరస్మింశ్చ
బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. తత్ర కిం భూతాకాశ ఏవ
దహరస్సౌత్థిం వా పర ఇతి సంశయః. తథా బ్రహ్మపురమితి
కిం జీవోఽత్ర బ్రహ్మనామా తస్యేదం పురం శరీరం బ్రహ్మపురం
అథవా పరస్యైవ బ్రహ్మణః పురం బ్రహ్మపురమితి. తత్ర జీవస్య
‘పరస్య వాన్యతరస్య పురస్వామినో దహరాకాశ త్వే సంశయః.
తత్రాకాశశబ్దస్య భూతాకాశే రూఢత్వాద్భూతాకాశ ఏవ

౧౪. దహర ఉత్తరేభ్యః. ఛాందోగ్యముదాహరతి—ఆథేతి. భూమవిద్యా
నంతరం దహరవిద్యాప్రారంభార్థోఽథశబ్దః-బ్రహ్మణోఽభివ్యక్తిసానత్వాత్ బ్రహ్మపురం
శరీరమస్మిన్ యత్ప్రసిద్ధం దహరమల్పం హృత్పద్దం తస్మిన్ హృదయే యదంతరా
కాశశబ్దితం బ్రహ్మ తదన్వేష్టవ్యం విచార్య జ్ఞేయమిత్యర్థః. అత్రాకాశో జిజ్ఞాస్యస్త
దంతస్థం వేతి ప్రథమం సంశయః కల్ప్యః. తత్ర యద్యాః శస్తదా సంశయద్వయం.
తత్రాకాశశబ్దాదేకం సంశయముత్పాద్య బ్రహ్మపురశబ్దాత్ సంశయంతరమాహ—తథా
బ్రహ్మపురమితి. ఆత్ర శబ్దే జీవస్య బ్రహ్మణో వా పురమితి సంశయః. తత్ర తస్మిన్
సంశయే సమీతి యోజనా. పరపురుషశబ్దస్య బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్ బ్రహ్మ ధ్యేయ
మిత్యుక్తం, తథేవోపాకాశపదస్య భూతాకాశే రూఢత్వాద్భూతాకాశో ధ్యేయ
ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—తత్రాకాశేత్యాదితా. దహరవాక్యస్యానంతరప్రజా

పూర్వం పరపురుషశబ్దస్య బ్రహ్మణి రూఢత్వాత్ బ్రహ్మ ఉపాస్యమిత్యుక్తమ్.
తద్వదివోపాకాశశబ్దస్య భూతాకాశే రూఢత్వాత్ తస్యైవోపాస్యత్వమస్మిన్
దృష్టాంతసంగ త్యేదమాహ—

ఆత్ర పూర్వపక్షే ఆకాశాదుపాస్యః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మోపాస్యిరితి ఫలభేదః,

దహరశబ్ద ఇతి ప్రాప్తం, తస్య చ దహరాయతనావేక్షయా దహరత్వం 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ' ఇతి చ బాహ్యభ్యంతరభావకృతభేదస్యోపమానోపమేయభావో ద్యావా పృథివ్యాది చ తస్మిన్నంతస్సమాహితమవ కాశాత్తనాఽకాశస్వైక త్వాత్. అథవా జీవో దహర ఇతి ప్రాప్తం బ్రహ్మపురశబ్దాత్, జీవస్య హీదం పురం సచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే. తస్య స్వకర్తణో పార్జితత్వాత్. భక్త్యా చ తస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమ్. నహి పరస్య బ్రహ్మణః శరీరేణ స్వస్వామిలక్షణస్సంబంధోఽస్తి. తత్ర పురస్వామినః పురైకదేశేఽవస్థానం దృష్టం యథా రాజ్యః, మన ఉపాధికశ్చ జీవో మనశ్చ ప్రాయేణ హృదయే ప్రతిష్ఠితమిత్వతో జీవస్వైవేదం హృద యేఽన్తరవస్థానం స్యాత్. దహరత్వమపి తస్యైవారాగ్రోపమితత్వా దవకల్పతే. ఆకాశోపమితత్వాది చ బ్రహ్మభేదవివక్షయా భవిష్యతి.

పరివాక్యస్య చ సగుణే నిర్గుణే చ సమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః. పూర్వపక్షే భూతాకాశాద్యుపాస్తేః సిద్ధాంతే సగుణబ్రహ్మోపాస్త్యా నిర్గుణాధీతి ఫలభేదః న చ 'ఆకాశస్తల్లింగాదిత్యనేనాస్య పునరుక్తతా శంకసియా. అత్ర 'తస్మిన్ యదంతస్త దన్వేష్టవ్య' మిత్యాకాశాంతస్థస్యాన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాన్వయేన దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వే న్యుప్పలింగాభావాత్. నను భూతాకాశస్యైవత్వం కథమేకస్యోపమానత్వ ముపమేయత్వం చ కథం 'ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే ఉభావ గ్నిశ్చ వాయుశ్చే'త్యాదినా శ్రుతసర్వాశ్రయత్వం చ కథమిత్యాశంక్య క్రమేణ పరిహరతి—తస్మైత్యాదినా. హృదయావేక్షయాఽల్యుత్వం ధ్యానార్థం కల్పిత భేదాత్ సాదృశ్యం, స్వత ఏకత్వాత్ సర్వాశ్రయత్వమిత్యర్థః. నను ఏవ ఆత్మే'త్యాత్మ శబ్దో భూతే న యుక్త ఇత్యయచేరాహ—అథ వేతి. భక్త్యైతి—చైతన్యగుణయోగేనేత్యర్థః. ముఖ్యం బ్రహ్మ గృహ్యతామిత్యత ఆహ—న హితి. అస్తు పురస్వామీ జీవో హృదయ స్థాకాశస్త్య బ్రహ్మాత్మక ఆహ—తలేతి. పురస్వామిన ఏవ తదంతస్థస్యత్వసంభవాత్ నాన్యావేక్షేత్యర్థః. వ్యాపిన్లోంతస్థస్యత్వం కథమిత్యత ఆహ—మన ఇతి. ఆకాశ వదేన దహరమనుకృష్టోపమాదికం బ్రహ్మభేదవివక్షయా భవిష్యతీత్యాహ—ఆకా శేతి. నను జీవస్యాకాశవదార్థత్వమయ్యుక్తమిత్యాశంక్య తర్హి భూతాకాశ ఏవ దహ ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—అథ యదిదమస్మిన్నబ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేక్ష

స చాత్ర దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వం చ శ్రూయతే 'తస్మిన్ యదంతః'రితి పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత ఉత్తరం బ్రూమః.—పరమేశ్వర ఏవాత్ర దహరాకాశో భవతుమర్హతి స భూతాకాశో జీవో వా. కస్తాత్? ఉత్తరేభ్యో వాక్యనేషగతేభ్యో హేతుభ్యః. తథాహి—అన్వేష్టవ్యతయాఽభిహితస్య దహరాకాశస్య 'తం చేద్భూయు'రిత్యుపక్రమ్య 'కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వాపవిజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్వేనమాక్షేపపూర్వకం ప్రతిసమాధానవచనం భవతి 'స బ్రూయాద్యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోఽస్తర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే' ఇత్యాది. తత్ర పుండరీకదహరత్వేన ప్రాప్తదహరత్వస్యా కాశస్య ప్రసిద్ధాకాశౌపమ్యేన దహరత్వం నివర్తయన్ముతాకాశత్వం దహరస్యా కాశస్య నివర్తయతీతి గమ్యతే. యద్యప్యాకాశశబ్దో భూతాకాశే రూఢస్తథాపి తేనైవ తస్యోపమా నోపపద్యత ఇతి భూతాకాశ

రోఽస్తు తస్మిన్నంతర్గతం కించిద్ధేయమితి వక్షాంతరమాహ—స చాత్రేతి. పరమం తస్మిన్ వస్తు, తద్విశేషణత్వేనాధారత్వేన దహరాకాశస్య తచ్చబ్దేనోపాదానాదిత్యర్థః. యద్వా, అన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వనిశ్చయాత్ 'ఆకాశస్తల్లింగా'దిత్యనేన గతార్థత్వమితి శంకాత్ర నిరసనీయా అన్వేష్టవ్యత్వాదేః పరవిశేషణత్వేన గ్రహణాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వే లింగం నాస్తీత్యర్థః. అపమాతపాప్తత్వాదిలింగోపేతాత్మశ్రుత్యా శేషలాకాశశ్రుతిర్వాఙ్మేతి సిద్ధాంతయతి—పరమేశ్వర ఇత్యాదినా. ఆకాశస్యాక్షేపపూర్వకమితి సంబంధః. తమాచార్యం ప్రతి యది బ్రూయః. హృదయమేవ తావదల్పం తత్ర త్యాకాశోఽల్పతరః కిం తదత్రాల్పే విద్యతే యద్విచార్య జ్ఞేయమితి, తదా స ఆచార్యో బ్రూయాదాకాశస్యాల్పతానివృత్తిమిత్యర్థః. వాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—తత్రేతి. నివర్తయన్ ఆచార్య ఇతి శేషః. నన్వాకాశశబ్దేన రూఢ్యా భూతాకాశస్య భూతాత్మకం తస్మిన్పుర్తిరిత్యాశంక్యాహ—యద్యపీతి. నను 'రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివే'త్యభేదేఽత్యుపమా దృష్టేతి చేన్న, అభేదే సాదృ

దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః' ఇత్యాది. తత్ర దహరపుండరీకే యో దహరాకాశః శ్రుతః స కిం భూతాకాశః, ఉత జీవః, ఉతాహో పరమాత్మేతి విశయే, భూతాకాశా

శంకా నివర్తితా భవతి. న నేదైకస్యాప్యాకాశస్య బాహ్యభ్యంతరత్వ కల్పితభేదేనోపమానోపమేయభావస్సంభవతీత్యుక్తం. నైవం సంభవతి. అగతికా హీయం గతిః, యత్కల్పనికభేదాశ్రయణం. అపి చ కల్పయిత్యాపి భేదముపమానోపమేయభావం వర్ణయతః పరిచ్ఛిన్న త్వాదభ్యంతరాకాశస్య న బాహ్యకాశపరిమాణత్వముపపద్యతే. నను పరమేశ్వరస్యాపి 'జ్యాయానాకాశా' దితి శ్రుత్యంతరాన్నైవాకాశ పరిమాణత్వ ముపపద్యతే, నైష దోషః, పుండరీకవేష్టనప్రాప్తదహర త్వనివృత్తి పరత్వాద్వాక్యస్య న తావత్త్వప్రతిపాదనపరత్వం. ఉభయప్రతిపాదనే హి వాక్యం భిద్యేత. న చ కల్పితభేదే పుండరీక వేష్టితే ఆకాశైకదేశే ద్వావాప్యధివ్యాదీనామంతస్సమాధానముప పద్యతే. 'ఏష ఆత్మపహతపాప్తా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజి ఘతోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇతి చాత్మత్వాపహతపాప్త త్వాదయో గుణా న భూతాకాశే సంభవంతి. యద్యప్యాత్మశబ్దో జీవే సంభవతి తథాపీతరేభ్యః కారణేభ్యో జీవాశంకాపి నివర్తితా భవతి. న హ్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నస్యారాగ్రోపమితస్య జీవస్య పుండరీక వేష్టనకృతం దహరత్వం శక్యం నివర్తయితుం. బ్రహ్మభేదవివక్షయా

శ్యస్యానన్వయేన యద్భస్య నిరుపమత్వే తాత్పర్యాదయమనన్వయాలంకార ఇతి హి కావ్యవిషయః. పూర్వోక్తమనూద్య నిరస్యతి—నన్విత్వాదినా. "సీతాశ్లిష్ట ఇవాభాతి కోదండప్రభయా యుతః" ఇత్యాదౌ ప్రభాయాగసీతాశ్లేషరూపవిశేషణభేదాత్ భేదాశ్రయణమేకస్యైవ శ్రీరామస్యోపమానోపమేయభావసిద్ధిర్నిర్ధమగత్యా కృత మిత్యనుదాహరణం ద్రష్టవ్యం. నైవమత్రాశ్రయణం యుక్తం. వాక్యస్యాల్పత్వనివృత్తి పరత్వేన గతిపద్భావాత్. కించ హార్దాకాశస్యాంతరత్వాత్వాగే అల్పత్వేన వ్యాపక బాహ్యకాశసాదృశ్యం న యుక్తమిత్యాహ—అపి చేతి. ఆంతరత్వత్వాగే త్వత్వంతా భేదాన్న సాదృశ్యమితి భావః. నను హార్దాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తౌ తావత్త్వే చ తాత్పర్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—ఉభయేతి. అతోఽల్పత్వనివృత్తావేవ తాత్పర్య మితి భావః. ఏవమాకాశోపమితత్వాద్దహరాకాశో న భూతమిత్యుక్తం సర్వాశ్రయ త్యాదిలింగేభ్యశ్చ తథేత్యాహ—న చేత్యాదినా, విగతా జిఘత్సా జగ్ధమిచ్ఛా యస్య దిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—దహరాకాశః పరమాత్మైవ. కస్తాత్, ఉత్తరేభ్యః

జీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యత ఇతి చేత్ యదాత్మతయా జీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యతే తస్యైవ బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సర్వగతత్వాది వివక్ష్యతామితి యుక్తం. యదప్యక్తం 'బ్రహ్మపుర'మితి జీవేన పురస్యోపలక్షితత్వాద్రాజ్ఞ ఇవ జీవస్యైవేదం పురస్వామినః పురైకదేశ వర్తిత్వమస్త్వీతి, అత్ర బ్రూమః.—పరస్యైవేదం బ్రహ్మణః పురం సచ్చరీరం బ్రహ్మపురమిత్యవ్యతే బ్రహ్మశబ్దస్య తస్మిన్ముఖ్యత్వాత్ తస్యా ప్యస్తి పురేణానేన సంబంధః ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్. 'స ఏతస్మాజ్జీవ ఘనాత్పరాత్పురం పురిశయం పురుషమిక్షతే సవా అయం పురుషస్స ర్వాసు పూర్వు పురిశయ' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. అథవా జీవపుర ఏవా స్తిస్మిన్బ్రహ్మ సన్నిహితముపదేక్ష్యతే. యథా సాలగ్రామే విష్ణుస్సన్నిహితః ఇతి తద్వత్. 'తద్యథేహ కర్తచిత్ లోకః క్షీయతే ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచిత్ లోకః క్షీయత' ఇతి చ కర్తణామంతవత్ఫలత్వముక్త్వా 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ' తి ప్రకృతదహరాకాశ విజ్ఞానస్యానంతఫలత్వం వదన్పరమాత్మత్వమస్య సూచయతి. యద

సోఽయం విజిఘత్సః బుభుక్షాశూన్య ఇత్యర్థః. ప్రథమశ్రుతబ్రహ్మశబ్దేన తత్సాపేక్ష చరమశ్రుతపక్షీవిభక్త్యర్థస్సంబంధో నేయః న తు బ్రహ్మణః పురమితి షష్ఠ్యర్థః స్వ స్వామిభావో గ్రహ్యః. 'నిరపేక్షేణ తత్సాపేక్షం బాధ్య'మితి న్యాయాదిత్యాహ— అత్ర బ్రూమ ఇతి. శరీరస్య బ్రహ్మణా తదుపలబ్ధిస్థానత్వరూపే సంబంధే మనమాహ— స ఇతి. పూర్వు శరీరేషు, పురి హృదయే శయ ఇతి పురుష ఇత్యన్వయః. నను బ్రహ్మ శబ్దస్య జీవేఽవ్యుక్త్యాదినా శరీరవృద్ధిహేతౌ ముఖ్యత్వాన్న షష్ఠ్యర్థః. కథంచిన్నేయ ఇత్యత ఆహ—అథవేతి. బృంహయతి దేహమితి బ్రహ్మ జీవః తత్సాన్నివికే పురే, హృదయం బ్రహ్మవేత్త భవతు రాజపురే మైత్రసద్వపదిత్యర్థః. అనంతఫలలింగాదపి దహరః పరమాత్మైత్యాహ—తద్యథేతి. అథ కర్మఫలాదైవరాగ్యానంతరమిహజీవద్దశా యామాత్మానం దహరం తదాక్రితాంశ్చ సత్యకామాదిగుణాన్ ఆచార్యోపదేశమను విద్యధ్యానేనానుభూయ యే పరలోకం గచ్ఛంతి తేషాం సర్వలోకేష్వనంతమైశ్వర్యం స్వేచ్ఛయా సంఛలనాదికం భవతీత్యర్థః. దహరే ఉక్తలింగాన్యన్యథాసిద్ధాని తేషాం

'యావాన్వా అయమాకాశస్తావా నేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావా పృథివీ అంతరేవ సమాహితే ఏవ ఆత్మబహతపాప్తా' ఇత్యాదివాక్యకేషుగతేభ్యః

వ్యేతదుక్తం, న దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్యవ్యత్యం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వం చ శ్చుతం పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత్ర బ్రూమః — యద్యాకాశో నాన్వేష్యవ్యత్వేనోక్తస్యాత్ 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానే షోఽస్తర్మాదయ ఆకాశ' ఇత్యాద్యాకాశస్వరూపప్రదర్శనం నోప పద్యేత. నన్వేతదప్యంతర్యర్థివస్తుసద్భావదర్శనాయైవ ప్రదర్శ్యతే 'తం చేద్భూయుర్యదిదమస్మిన్బుద్ధాచురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్యవ్యం యద్యావవిజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాక్షిప్య పరిహారావసరే ఆకాశోపమ్యా పక్రమేణ ద్యావాపృథివ్యాదీనామంతస్సమాహితత్వప్రదర్శనానై ౨ త దేవం. ఏవం హి సతి యదంతస్సమాహితం ద్యావాపృథివ్యాది తద న్వేష్యవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చోక్తం స్యాత్. తత్ర వాక్యశేషో నోప పద్యేత 'అస్మిన్మామాస్సహితా ఏష ఆత్మాపహతపాష్టే'తి హి ప్రకృ త్యద్యావా పృథివ్యాదీనమాధానాధారమాకాశమాత్మానమనుకృప్య 'అథయ ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్త్వాన్మామా' నితి సముచ్చయార్థేన చ శబ్దేనాత్మానం చ కామాధారమాహితాంశ్చ కా మాన్విజ్ఞేయాన్వాక్యశేషో దర్శయతి. తస్మాద్వాక్యోపక్రమేఽపి దహర ఏవాకాశో హృదయపుండరీకాధిష్ఠానః సహంతస్సైస్సమాహితైః పృథి వ్యాదిభిస్సత్త్వైశ్చ కామైర్విజ్ఞేయ ఉక్త ఇతి గమ్యతే. స చోక్తేభ్యో హేతుభ్యః పరమేశ్వర ఇతి స్థితం.

తదంతస్సగుణత్వాదిత్యుక్తం స్థారయత్వా దూషయతి—యదపీత్యాదినా. ఉక్తరే ఆకాశస్వరూపప్రతిపాదనాన్యథానుపపత్త్యా పూర్వం తస్యాన్వేష్యత్వాదికమిత్యత్రా న్యథోపపత్తిం శంకతే—నన్వితి. ఏతదాకాశస్వరూపం అక్షేపబీజమాకాశస్యాల్యత్వ ముపమయా నీరస్యాంతస్థస్వసూక్తేప్రదంతస్థస్థమేవ ధ్యేయమిత్యర్థః. తద్వి జగదేవ ధ్యేయం స్యాదిత్యాహ—నైతదేవమితి. అస్తు కో దోషస్తత్రాహ—తత్రేతి. నన్వ నామభ్యాం దహరాకాశమాకృష్టాత్త్వాదిగుణానుక్త్యా గుణైస్సహ తస్యైవ ధ్యేయ త్వం వాక్యశేషో బ్రూతే, తద్విరోధ ఇత్యర్థః. 'తస్మిన్' యదంతరీతి తత్ప్రదేన వ్యవ హితమపి హృదయం యోగ్యతయా గ్రాహ్యమిత్యాహ—తస్మాదితి. యద్యా ఆకాశ స్తస్మిన్ యదంతస్తదుభయమన్వేష్యవ్యమితి యోజనాం సూచయతి—సహంతస్సైస్సరితి.

ఆకాశోపమానత్వద్యావా పృథివ్యధిష్ఠానత్వాత్త్వావహత పాచ్చత్వాదిహేతుభ్యః ఇత్యర్థః.

సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లింగం చ. ౧౫.

దహరః పరమేశ్వర ఉత్తరేభ్యో హేతుభ్య ఇత్యుక్తం. త
ఏవోత్తరే హేతవ ఇదానీం ప్రపంచ్యంతే. ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ
దహరః యస్తాద్దహరవాక్యశేషే పరమేశ్వరస్త్వైవ ప్రతిపాదకౌ గతి
శబ్దౌ భవతః. 'ఇమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతం బ్రహ్మ
లోకం న విందంతి'తి తత్ర ప్రకృతం దహరం బ్రహ్మలోకశబ్దేనాభి
ధాయ తద్విషయా గతిః ప్రజాశబ్దవాక్యానాం జీవానామభిధీయ
మానా దహరస్య బ్రహ్మతాం గమయతి. తథా హ్యహరహర్ద్దీవానాం
సుషుప్త్యవస్థాయాం బ్రహ్మవిషయగమనం దృష్టం శ్రుత్యంతరే 'సతా
సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'త్యేవమాదా. లోకేఽపి కిల గాఢం
సుషుప్తమాచక్షతే 'బ్రహ్మీభూతో బ్రహ్మతాం గత' ఇతి. తథా బ్రహ్మ
లోకశబ్దోఽపి ప్రకృతే దహరే ప్రయజ్యమానో జీవభూతాకాశ

౧౫. దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వే హేత్వంతరమాహ—గతీతి. ప్రజాజీవాః
ఏతం హృదయస్థం దహరం బ్రహ్మస్వరూపం లోకమహరహః ప్రత్యహం స్వాపే
గచ్ఛంత్యస్తదాత్మనా స్థితా అపృన్యతాజ్ఞానేనావృతాస్తం న జానంతి అతః పున
రుత్తిష్ఠంతీత్యర్థః సన్యేతత్పదపరామృష్టదహరస్య స్వాపే జీవగమ్యత్వేఽపి బ్రహ్మత్వే
కిమయాశమిత్యాశంక్య తథాహి దృష్టమితి వ్యాచక్షే—తథాహితి. లోకేఽపి దృష్ట
మిత్యర్థాంతరమాహ—లోకేఽపీతి. గతిలింగం వ్యాఖ్యాయ శబ్దం వ్యాచక్షే—తథేతి.
జీవభూతాకాశయోర్బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాప్రసిద్ధేరితి భావః. బ్రహ్మణ్యపి తస్మాప్ర

దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మపరత్వే హేత్వంతరమాహ—

'ఇమాః సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విందంతి'
ఇతి దహరవాక్యశేషే ప్రజాశబ్దవాక్యానాం జీవానాం ప్రత్యహముచ్యమానా
ప్రకృతదహరవిషయా యా గతిః, యశ్చ బ్రహ్మలోకశబ్దః. తాభ్యాం దహరస్య పర
బ్రహ్మతావగమ్యతే. తథాహి దృష్టం శ్రుత్యంతరే 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'
ఇతి. ఏవం చ ప్రత్యహం హిరణ్యగర్భలోకగమనాసంభవాద్బ్రహ్మేవ లోక ఇతి

శంకాం నివర్తయన్బ్రహ్మతామస్య గమయతి. నను కమలాసనలోకమపి బ్రహ్మలోకశబ్దో గమయేత్. గమయేద్యదీదం బ్రహ్మణో లోక ఇతి షష్ఠీసమాసపృత్యై వ్యుత్పాద్యేత. సామానాధికరణ్యవృత్త్యా తు వ్యుత్పాద్యమానో బ్రహ్మైవలోకో బ్రహ్మలోక ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ గమయిష్యతి. ఏతదేవ చాహరహర్భృహ్మలోకగమనం దృష్టం బ్రహ్మ లోకశబ్దస్య సామానాధికరణ్యవృత్తిపరిగ్రహే లింగం. న హ్యహర హరిమాః ప్రజాః కార్యబ్రహ్మలోకం సత్యలోకాఖ్యం గచ్ఛంతీతి శక్యం కల్పయితుం.

సూ. ధృతేశచ

మహిమ్నోఽస్యాస్తి న్నుపలభ్యేః. ౧౬.

ధృతేశచ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః. కథం? 'దహ

సిద్ధిం శంకతే—నన్వితి. నిషాదస్థపతిన్యాయేన సమాధత్తే—గమయేదితి. షష్ఠే చింతితం స్థపతిన్నిషాదశబ్దసామర్థ్యాత్ రాద్రీమిష్టిం విధాయ 'ఏతయా నిషాదస్థపతిం యాజయే'దిత్యామ్నాయతే. తత్ర నిషాదానాం స్థపతిః స్వామీతి షష్ఠీసమాసేన త్రై వర్ణికో గ్రాహ్యః అగ్నివిద్యాదిసామర్థ్యాత్ నతు నిషాదశ్చసౌస్థపతిరితి కర్తృధారయేణ నిషాదో గ్రాహ్యోఽసామర్థ్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః. నిషాద ఏవ స్థపతిస్సాన్యోత్ నిషాద శబ్దస్య నిషాదేశక్తత్వాత్, తస్మాత్ప్రతవవ్యర్థసంబంధలక్షకత్వకల్పనాయోగాత్ శ్రుత ద్వితీయావిభక్తేః పూర్వపదసంబంధకల్పనాయాం లాఘవాత్ అతో నిషాదస్యేష్టి సామర్థ్యమాత్రం కల్పయిమితి తదవబ్రహ్మలోకశబ్దే కర్తృధారయ ఇత్యర్థః. కర్తృ ధారయే లింగం చాస్తీతి వ్యాచక్షే—ఏతదేవేతి. సూత్రే చకార ఉక్తన్యాయసముచ్చ యార్థః.

౧౬. పర్వజగద్ధారణింగాచ్చ దహరః పర ఇత్యాహ—ధృతేశితి. నన్వశబ్దా ద్దహరప్రకరణం విచ్ఛిద్య శ్రుతా ధృతిర్నదహరలింగమితి శంకతే—కథమితి. 'య సామానాధికరణ్యస్య పరిగ్రహే ఆహరహర్గమనమేవ లింగం జ్ఞాపకమ్. చశబ్దేన నిషాదస్థపతిన్యాయోఽపి సామానాధికరణ్యపరిగ్రహే సూచిత ఇతి ధ్యేయమ్.

దహరస్య పరబ్రహ్మత్వే హేత్వంతరమాహ ద్వాభ్యామ్—

'అథ య ఆత్మా న సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయ' ఇతి శ్రుతా

రోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి హి ప్రకృత్యాకాశోపమ్యపూర్వకం తస్మిం
 త్వర్వసమాధానముక్త్యా తస్మిన్నేవ చాత్మశబ్దం ప్రయుజ్యాపహత
 పాప్తత్వాదిగుణయోగం చోపదిశ్యతేమేవానతివృత్తప్రకరణం నిర్దిశతి
 'అథ య ఆత్మసనేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయ'తి. తత్ర
 నిధృతిరిత్యాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాద్విధారయితోచ్యతే క్షిచః కర్తరి
 స్మరణాత్. యథోదకసంతానస్య విధారయితా లోకే నేతుః క్షేత్ర
 సంపదామసంభేదాయ ఏవమయమాత్మైషామధ్యాత్వాదిభేదభిన్నానాం
 లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం చ విధారయితా నేతురసంభేదాయా
 సంకరాయేతి. ఏవమిహ ప్రకృతే దహరే విధరణలక్షణం మహిమానం
 వర్ణయతి. అయం చ మహిమా పరమేశ్వర ఏవ శ్రుత్యంతరాదుప
 లభ్యతే. 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్ధి సూర్యాచంద్రమసౌ
 విధృతా తిష్ఠతః' ఇత్యాదేః. తథాన్యత్రాసి నిశ్చితపరమేశ్వరవాక్యే
 శ్రూయతే—'ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష
 నేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే'తి ఏవం ధృతేశ్వ
 హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః. అర్థవిద్యా పరిషత్

ఆత్మేతి ప్రకృతాకర్తా అథశబ్దో దహరస్య ధృతిగుణవిధిప్రారంభార్థ ఇత్యాహ—
 దహరోఽస్మిన్నిత్యాదిసా. శ్రుతో విధృతిశబ్దః కర్తృవాచిత్యాత్ క్షిజంతః సూత్రేతు
 మహిమశబ్దసామానాధికరణ్యాత్ ధృతిశబ్దః క్షిన్నంతో విధారణం బ్రూతే, స్త్రీయాం
 క్షిన్నితి భావే క్షిన్తో విధానాదితి విభాగః. నేతురసంకరహేతుః, విధృతిస్తు స్థితిహేతు
 రిత్యపానరుక్త్యమాహ—యథోదకేతి. సూత్రం యోజయతి—ఏవమిహేతి. ధృతే
 శ్చ దహరః పరః అస్య ధృతిరూపస్య నియమనస్య చ మహిమోఽస్మిక్ పరమాత్మ
 న్యేవ శ్రుత్యంతరే ఉపలభ్యేతి సూత్రార్థః. ధృతేశ్వేతి చకారాల్లేకుపడోక్తనియామక
 త్వలింగం గ్రాహ్యం, తత్ర నియమనే శ్రుత్యంతరే వలభిమాహ—వత్సస్యేతి. ధృతా
 తామాహ—తథేతి.

యాధృతేరిసి హేతోర్దహరాకాశః పరమాత్మవ. అస్య చ సర్వలోకవిధారణలక్షణ
 మహిముః అస్మిక్ పరమాత్మని 'ఏష భూతపాల ఏష నేతుర్విధరణ' ఇత్యాదిశ్రుత్యం
 తరోఽప్రకృత్యుపలభ్యేతిర్థః.

సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ. ౧౭

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవాయం 'దహరోఽస్తిన్నంతరాకాశ' ఇత్యుచ్యతే యత్కారణం ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరే ప్రసిద్ధః 'ఆకాశో హ నై నామరూపయోర్నిర్వహితా సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతా న్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ జీవే తు న క్వచిదాకాశశబ్దః ప్రయుజ్యమానో ధృశ్యతే. భూతాకాశస్తు సత్యమప్యాకాశశబ్దప్రసిద్ధానుపమానోపమేయ భావాద్యసంభవాన్న గృహీతవ్య ఇత్యుక్తమ్.

సూ. ఇతరపరామర్శాత్

ఇతి చేన్నాసంభవాత్. ౧౮.

యది వాక్యశేషబలేన దహర ఇతి పరమేశ్వరః పరిగృహ్యేత అస్తిహితస్యాపి జీవస్య వాక్యశేషే పరామర్శః 'అథ య ఏష సంప్ర సాదోఽస్తాచ్చరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపే

౧౭. ఆ సమంతాత్ కాశతే దీప్యత ఇతి స్వయం జ్యోతిషి బ్రహ్మణ్యాకాశ శబ్దస్య విభుత్వగుణతో వా ప్రసిద్ధిః ప్రయోగప్రాచుర్యం.

౧౮. యది 'ఏష ఆత్మాపహతపాప్తే'త్యాదివాక్యశేషబలేన దహరః పరస్తద్వి జీవోఽపీత్యాశంక్య నిషేధతి—ఇతరేతి. జీవస్య వాక్యశేషమాహ—అథేతి. దహ రోక్త్యనంతరం ముక్తోపసృప్యం శుద్ధం బ్రహ్మోచ్యతే, య ఏష సంప్రసాదో జీవో స్థాత్కార్యకారణసంఘాతాత్ సమ్యగుత్తాయ ఆత్మానం తస్మాద్వివిచ్య వివిక్తమాత్మానం స్వేన బ్రహ్మరూపేణాభిసంపద్య సాక్షాత్కృత్య తదేవ ప్రత్యక్షపరం జ్యోతిరుపసం పద్యతే ప్రాప్నోతీతి వ్యాఖ్యేయం యథా ముఖం వ్యాదాయ స్వపీతీతి వాక్యం సుప్రా

దహరాకాశస్యాపి పరమాత్మ స్వేవ ప్రసిద్ధే, లోకరూఢ్యపేక్షయా 'ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా' ఇత్యాదిక్రొతరూఢేర్పరియస్త్యాద్దహరాకాశః పరమాత్మేవ, న భూతాకాశ ఇతి సిద్ధమ్.

నను తర్హి జీవోఽస్తిత్వాశంక్యాహ—

'ఏష సంప్రసాదః' ఇతి సంప్రసాదశబ్దేన ఇతరస్యాప్యస్తిన్న)కరణే పరామ

ణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచేతి. ఆత్మ హి సంప్రసాదశబ్దః శ్రుత్యంతరే సుషుప్తావస్థాయాం దృష్టత్వాత్తదవస్థావంతం జీవం శక్నోత్సుప్తావస్థాయితం నాథాంతరం. తథా శరీరవ్యపాశ్రయస్యైవ జీవస్య శరీరాత్సముత్థానం సంభవతి. యథాకాశవ్యపాశ్రయాణాం వాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానం తద్వత్. యథా చాదృష్టోఽపి లోకే పరమేశ్వరవిషయ ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరధర్తనమభివ్యాహారాత్ 'ఆకాశోహ వై నామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యేవమాదౌ పరమేశ్వరవిషయోఽభ్యుపగతః. ఏవం జీవవిషయోఽపి భవిష్యతి. తస్మాదితరపరామర్శాత్ 'దహరోఽస్తిన్నంతరాకాశ' ఇత్యత్ర స ఏవ జీవ ఉచ్యత ఇతి చేత్, నైతదేవం స్యాత్, కస్తాత్? అసంభవాత్. న హి జీవో బుద్ధ్యాద్యుపాధిపరిచ్ఛేదాభిమానీ సన్నాకాశేనోపమీయేత న చోపాధిభర్తానభిమన్యమానస్యాపహతపాప్తత్వాదయో ధర్తాసంభవంతి ప్రపంచితం చైతత్ప్రకమే సూత్రే అధికాశంకాపరిహారాయ తు పునరుపన్యస్తం. పరిష్యతి చోపరిష్టాత్—“అన్యార్థశ్చ పరామర్శ” ఇతి. (సూ. ౧. 3. ౨౦.) ఇతి పంచమాధికరణమ్.

ముఖం వ్యాదత్త ఇతి వ్యాఖ్యాయతే తద్వత్. జ్యోతిషోఽనాత్మత్వం నిరస్యతి—ఏష ఇతి. 'సంప్రసాదేరత్వాచరిత్యేతి శ్రుత్యంతరం. ఆవస్థాపదుత్థానమపి జీవస్య లింగమితి త్యాహ—తథేతి. తదాశ్రితస్య తస్మాత్సనముత్థానే దృష్టాంతః—యథేతి. నను క్వాప్యకాశశబ్దో జీవేన దృష్ట ఇత్యాశంకావస్థావస్థానలింగబలాత్కల్పస్య ఇత్యాహ—యథా చేతి. నియామకాభావాజ్జీవో దహరః కిం న స్యాదితి ప్రాప్తే నియామకమాహ—నై త్యదిత్యాదినా. దహరే శ్రుతధర్తాణామసంభవాన్న జీవో దహర ఇత్యర్థః. తద్వి పునర్జీవత్రాహ—అధికేతి. ఉత్తరాచ్చేత్యధికాశంకానిరాసార్థమిత్యర్థః. కా తద్వి జీవపరామర్శస్య గతిస్త్రాహ—పరిష్యతీతి. జీవస్య స్వాపస్థానభూతబ్రహ్మజ్ఞానార్థోఽయం పరామర్శ ఇతి వక్ష్యతే.

ర్యాత్స జీవో దహరాకాశోఽస్తితి చేత్, న. అసంభవాత్ జీవే ఆకాశోపమేయత్వాపహతపాప్తత్వాదీనామసంభవాదిత్యర్థః.

సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు. ౧౯.

ఇతరపరామర్శాద్యా జీవాశంకా జాతా సా అసంభవాన్ని రా
కృతా అభేదానీం మృతస్యైవామృతనేకాత్మనస్సముత్థానం జీవా
శంకాయాః క్రియతే ఉత్తరస్తాత్ప్రజాపత్యాద్వాక్యాత్. తత్ర హి
'య ఆత్మాపహతపాప్తే'త్యపహతపాప్త త్వాదిగుణఃమాత్మానమన్వేష్యవ్యం
విజిజ్ఞాసితవ్యం చ ప్రతిజ్ఞాయ 'య ఏహోఽక్షీణి పురుషో దృశ్యతే
ఏష ఆత్మే'తి బ్రువన్నక్షిప్తం ద్రష్టారం జీవమాత్మానం నిర్దిశతి. 'ఏతం
త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాన్యామి'తి చ తమేవ పునఃపునః పరా
మృశ్య 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరత్వేష ఆత్మే'తి 'తద్యత్రై
తత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్వప్నం న విజానాత్వేష ఆత్మే'తి చ జీవ

౧౯. అసంభవాదితి హేతోరసిద్ధిమాశంక్య పరిహరతి—ఉత్తరాచ్చేదితి. సూత్ర
నిరాకృతాయాః జీవాశంకాయాః ప్రజాపతివాక్యబలాత్మనస్సముత్థానం క్రియతే
తత్ర జీవస్యైవాపహతపాప్త త్వాదిగ్రహణేనాసంభవాసిద్ధేరిత్యర్థః. కథం తత్ర జీవోఽక్తి
స్తత్రాన—తత్రేత్యాదినా. యద్యపుష్వక్రమే జీవశబ్దో నాస్తి తథాప్యపహతపాప్త
త్వాదిగుణఃమాత్మానముపక్రమ్య తస్య జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపన్యాసాదవస్థాలింగేన
జీవనిశ్చయాత్తస్యైవ తే గుణాస్సంభవంతీతి సముదాయార్థః. ఇంద్రం ప్రజాపతి
ర్భూతే—య ఏష ఇతి. ప్రాధాన్యాదక్షిగ్రహణం సర్వైరింద్రియైర్విషయదర్శన
రూపజాగ్రదవస్థాపన్నమిత్యాహ—ద్రష్టారమితి. మహీయమానః వాసనామయై
ర్విషయైః పూజ్యమాన ఇతి స్వప్నపర్యాయే తద్యత్రేతి సమష్టిపర్యాయే చ జీవమేవ
ప్రజాపతిర్వాస్తిచష్ట ఇత్యన్వయః. యత్ర కాలే తదేతత్ స్వప్నం యథా స్యాత్తథా
నుప్తః సమ్యగస్తో నిరస్తః కరణగ్రామో యస్య న సమస్తః అత ఏవోభవంహృతకరణ
త్వాత్తక్రూతకాలవ్యహీనః సంప్రసన్నః స్వప్నం ప్రపంచం అజ్ఞానమాత్ర త్వేన
విలాపయతి. అతోఽజ్ఞానసత్వాన్ముక్తా ద్విలక్షణః ప్రాజ్ఞః న ఏష స్వచైతన్యేన కారణ
శరీరసాక్షీ తస్య సాక్ష్యస్య సత్తాస్ఫుర్తిప్రదత్వాదాత్మేత్యర్థః. చతుర్థపర్యాయే
బ్రహ్మోక్తేః తస్యైవాపహతపాప్త త్వాదిగుణా ఇత్యాశంక్య తస్మాపి పర్యాయస్య జీవ

ఇత్యమగ్నిహితాసంభవస్యాసిద్ధిమాశంక్య పరిహరతి—

ఉత్తరాత్ 'య ఏహోఽక్షీణి పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యాదిప్రజాపతివాక్యాత్

మేవావస్థాంతరగతం వ్యాచక్షే. తస్యైవ చావహతపాప్తత్వాది దర్శ
యతి—ఏతదమృతమభయమేతద్భ్రష్టేతి. 'నాహ ఖల్వయ మేవం
సంప్రత్యాత్కానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీ'తి
చ సుషుప్తావస్థాయాం దోషముపలభ్య 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽను
వ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతదస్మాదితి చోపక్రమ్య శరీరసంబంధ
నిందాపూర్వకం 'ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముక్థాయ పరం
జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష'ఇతి
జీవమేవ శరీరాత్సముత్థితముత్తమం పురుషం దర్శయతి. తస్మాదస్మి
సంభవో జీవే పారమేశ్వరాణాం ధర్మాణాం. అతః 'దహరోఽస్మిన్నంత
రాకాశ'ఇతి జీవ ఏవోక్తఇతి చేత్కశ్చిద్భూయాత్ తం ప్రతి బ్రూ
యాదావిరూఢతస్వరూపస్త్వీతి. తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః.
నో త్తరస్మాదపి వాక్యాదిహ జీవాశంకా సంభవతీత్యర్థః. కస్తాత్?
యతస్తత్రాప్యావిరూఢతస్వరూపో జీవో వివక్ష్యతే. ఆవిరూఢతం
స్వరూపమస్యేత్యావిరూఢతస్వరూపః భూతపూర్వగత్యా జీవవచనః,

పరత్వమిత్యాహ—నాహేతి. అహేతి నిపాతః ఖేదార్థః. ఖద్యమానో హింద్రః
ఉవాచ న ఖలు సుప్తః పుమానయం సంప్రతి సుషుప్త్యవస్థాయామయం దేవదత్తోఽ
హమిత్యేవ మాత్మానం జానాతి నో ఏవ నైవ ఇమానిభూతాని జానాతి కింతు నివాళ
మేవ ప్రాప్తా భవతి. నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామితి దోషముపలభ్య పునః ప్రజా
పతిముపసనాద. తం దోషం శ్రుత్వా ప్రజాపతిరాహ—ఏతమితి. ఏతస్మాత్ప్రకృతా
దాత్త నోఽన్యత్రాన్యస్య వ్యాఖ్యాస్యామితుపక్రమ్య 'మఘవన్వర్త్యం వా ఇదం శరీర'
మితి నిందాపూర్వకం జీవమేవ దర్శయతీత్యర్థః. తస్మాత్ప్రజాపతివాక్యాత్. అతః
సంభవాసిద్ధేః. సిద్ధాంతయతి—తం ప్రతీతి. అవస్థాత్రయాన్భేదనేనావిరూఢతం శోధి
తత్వమర్థస్య వాశోభితవృత్త్యభివృత్తవృత్తవృత్త్యర్థః. తస్మి నూలే పుంలింగేన జీవోక్తిః
కథం జ్ఞానేన జీవత్వస్య నివృత్తత్వాదిత్యత ఆహ—భూతపూర్వేతి. జ్ఞానాత్పూర్వమ
విద్యా తత్కార్య ప్రతిబింబితత్వరూపం జీవత్వమభూదితి కృత్వా జ్ఞానానంతరం
బ్రహ్మరూపోఽపి జీవనామ్నాచ్యుత ఇత్యర్థః. విశ్వతైజసప్రాజ్ఞకురీయచర్యాయచతుష్ట

జాగ్రదాద్యవస్థాపన్నే జీవే ఆపహతపాప్తత్వాదిసంభవాజ్ఞేవ ఏవ దహరాకాశ ఇతి
చేత్, అత్రాహ—ఆవిరూఢతస్వరూపస్తు. తుశబ్దో జీవశంకావ్యావృత్త్యర్థః. యతః

ఏతదుక్తం భవతి—‘య ఏషోఽక్షిణీ’త్యక్షిలక్షితం ద్రష్టారం నిర్దిశ్యో దశరావ బ్రాహ్మణేనై నం శరీరాత్కతయా వ్యుత్థాప్య ‘ఏతం త్వేవ త’ ఇతి పునః పునస్తమేవ వ్యాఖ్యేయ త్వేనానుకృష్యస్వన్న సుషుప్తావస్థా సక్రమేణ ‘పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత’ ఇతి యదస్య పారమార్థికం స్వరూపం పరం బ్రహ్మ తద్రూపతయై నం జీవం వ్యాచక్షే న జ్ఞైవేన రూపేణ. యత్తత్పరం జ్యోతి రుపసంపత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ తచ్చాపహతపాక్ష త్యాదిధర్మకం తదేవ జీవస్య పారమార్థికం స్వరూపం ‘తత్త్వమసీ’త్యాదిశాస్త్రే భ్యో నేతరదుపాధి కల్పితం యావదేవ హి స్థానావిన పురుషబుద్ధిం ద్వైతలక్షణామవి ద్యాం నివర్తయన్ముటస్థ నిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానమహం బ్రహ్మ స్తీతి న ప్రతిపద్యతే తావజ్జీవస్య జీవత్వం యదా తు దేహేంద్రియ మనో బుద్ధిసంఘాతాద్వ్యుత్థాప్య శ్రుత్యా ప్రతిబోధ్యతే. నాసి త్వం దేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతో నాపి సంసారికింతర్హితద్యత్తత్సత్యం

యాత్మక ప్రజాపతివాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—ఏతదితి. జన్మనాశవత్త్వాత్ప్రతిబింబ వద్వింబదేహో నాత్మేతి జ్ఞాపనార్థం ప్రజాపతిరింద్రవిరోచనాప్రత్యువాచ ఉదశరావే ఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనో రూపం న విజానీధస్తన్నే బ్రూతమిత్యాది బ్రాహ్మణేనేత్యా హ—ఉదశరావేతి. ఉదశపూర్ణే శరావే ప్రతిబింబితమాత్మానం దేహందృష్ట్యా స్వస్యా జ్ఞాతం యత్తన్న హ్యం వాచ్యమిత్యుక్తశ్రుత్యర్థః. వ్యుత్థాప్య విచాల్య అభినిష్పద్యత ఇత్య త్రైతదుక్తం భవతీతి సంబంధః. కిముక్తమిత్యత ఆహ—యదస్యేతి. జీవత్వరూపేణ జీవం న వ్యాచక్షే లోకసిద్ధత్వాత్ కింతు తమనూద్య పరస్పరవ్యభిచారిణీభ్యోఽవస్థాభ్యో వివిచ్య బ్రహ్మస్వరూపం బోధయతి అతో యద్బ్రహ్మ తదేవాపహతపాక్ష త్యాదిధర్మకం న జీవ ఇత్యుక్తం భవతి, శోధితస్య బ్రహ్మభేదేన తద్ధర్మోక్తేరిత్యర్థః. ఏవమవస్థావస్థా సస్య వివేకార్థత్వాన్న జీవలింగత్వం ‘ఏతదమృతమేతద్బ్రహ్మ’తి లింగోపేతశ్రుతి విరోధాదితి మంతవ్యం. నను జీవత్వబ్రహ్మత్వవిరుద్ధధర్మవతోః కథమభేదస్తత్రాహ— తదేవేతి. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జీవత్వస్యావిద్యోపాధికల్పితత్వాదవిరోధ ఇతి మత్వా దృష్టాంతేనాన్వయమాహ—యావదితి. వ్యతిరేకమాహ—యదేతి. అవి ద్యాయాం సత్యాం జీవత్వం వాక్యోక్తప్రబోధాత్తన్నిపుత్రై తన్నిపుత్రిత్యావిద్యకం తత్రాప్యావిర్భూతం పారమార్థికం స్వరూపమస్మేత్యావిర్భూతస్వరూపా జీవో వివక్షితః,

స ఆత్మా చైతన్యమాత్రస్వరూపస్తత్త్వమసీతి. తదా కూటస్థ నిత్య
దృక్స్వరూప మాత్మానం ప్రతి బుద్ధ్యాస్తాచ్చరీరాద్యభిమానాత్స
ముత్తిష్ఠా స ఏవ కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూప ఆత్మా భవతి 'స యో
హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః.
తదేవ చాస్య పారమార్థికం స్వరూపం యేన శరీరాత్సముత్థాయ
స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే కథం పునస్త్వం రూపం స్వేనైవ చ
రూపేణ నిష్పద్యత ఇతి సంభవతి కూటస్థనిత్యస్య? సువర్ణాదీనాం తు
ద్రవ్యాంతరసంపర్కాదభిభూతస్వరూపాణామనభివ్యక్తా సాధారణ
విశేషాణాం ఊరప్రక్షేపాదిభిశ్చోభ్యమానానాం స్వరూపేణాభినిష్ప
త్తిస్సాన్యత్తథా నక్షత్రాదీనా మహన్యభిభూతప్రకాశానా మభిభావక
వియోగే రాత్ర స్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్సాన్యత్. న తు తథాత్మ
చైతన్యజ్యోతిషో నిత్యస్య కేవచిదభిభవస్సంభవతి అసంసర్గిత్యాద్యోవ్య
మ్న ఇవ దృష్టవిరోధాచ్చ. దృష్టిశ్రుతిమతివిజ్ఞాతయో హి జీవస్య
స్వరూపం, తచ్చ శరీరాదసముత్థితస్యాపి జీవస్య సదా నిష్పన్న మేవ
దృశ్యతే. సర్వో హి జీవః పశ్యత్ శృణ్వన్తన్వానో విజానన్వా వ్యవ
హరతి అన్యథా వ్యవహారానుపపత్తిః. తచ్చేచ్ఛరీరాత్సముత్థితస్య

తదిత్యర్థః. సంసారిత్వస్య కల్పితత్వే సిద్ధం నిగమయతి—తదేవ చాస్మేతి. 'సముత్థాయ
స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రుతిం వ్యాఖ్యాతుమాక్షిపతి—కథం పునరిత్యాదినా.
కూటస్థనిత్యస్య స్వరూపమిత్యన్వయః. మలసంగినో హి క్రియయా మలనాకాదభివ్యక్తి
ర్నతు కూటస్థస్యాసంగిన ఇత్యాహ—సువర్ణేతి. ద్రవ్యాంతరం పార్థివోమలః. అభి
భూతేత్యస్య వ్యాఖ్యానమనభివ్యక్తేతి, అసాధారణో భాసవర్తమానిః అభిభావకస్సా
రాలాకః, జీవస్వరూపస్యాభిభవబాధకమాహ—దృష్టితి. 'విజ్ఞానఘన ఏవే'తి శ్రుత్యా
చిస్తాత్రస్తాపదాత్తా తచ్చైతన్యం చక్షురాదిజన్యవృత్తివ్యక్తం దృష్ట్యాదిపదవాచ్యం సత్
వ్యవహారాం జీవరూపం భవతి తస్మాభిభూతత్వే దృష్టౌ వ్యవహారో విరుద్ధ్యేత
హేత్వభావాద్వ్యవహారో న స్యాదిత్యర్థః. అజ్ఞస్యాపి స్వరూపం వృత్తిఘ వ్యక్త
మిత్యంగీకార్యం వ్యవహారదర్శనాదిత్యాహ—తచ్చేతి. అన్యధేత్యక్తం స్ఫుటయతి—

స తు జీవత్వేన రూపేణ; 'పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే.

నిష్పద్యేత ప్రాక్సముత్థానాద్బుద్ధే వ్యవహారో విరుధ్యేత. అతః కిమాత్త కమిదం శరీరాత్సముత్థానం కిమాత్తి కా చ స్వరూపేణాభినిష్పత్తి రితి. అత్రోచ్యతే—ప్రాగ్వివేకవిజ్ఞానోత్పత్తేః శరీరేంద్రియమనోబుద్ధి విషయవేదనోపాధిభిరవివిక్తమివ జీవస్య దృష్ట్యాదిబోధిత్వస్వరూపం భవతి. యథా శుద్ధస్య స్ఫుటికస్య స్వాచ్ఛ్యం శౌక్ల్యం చ స్వరూపం ప్రాగ్వివేకగ్రహణాద్గతనీలాద్యుపాధిభిరవివిక్తమివ భవతి ప్రమాణజనితవివేకగ్రహణాత్తు పరాచీనస్ఫుటికస్వాచ్ఛ్యేన శౌక్ల్యేన చ న్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్యతే ప్రాగపి తథైవ సత్. తథా దేహాద్యుపాధ్యవివిక్తమైవ సతో జీవస్య శ్రుతికృతం వివేకజ్ఞానం శరీరాత్సముత్థానం వివేకజ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిః కేవలాత్స్వరూపావగతిః. తథా వివేకావివేకమాత్రేణైవాత్మనోఽశరీరత్వం సశరీరత్వం చ మంత్రవర్ణాత్ ‘అశరీరం శరీరేష్య’తి. “శరీరస్థాపి కాంతేయ న కరోతి న లిప్యత” ఇతి చ సశరీరత్వాశరీరత్వవిశేషాభావస్తరణాత్. తస్మాద్వివేకవిజ్ఞానాభావాదనావిర్భూతస్వరూపస్సన్వివేకజ్ఞానా

తచ్ఛేదితి. స్వరూపం చేత్ జ్ఞానిన ఏవ వ్యక్త్యేత జ్ఞానాత్పురస్థం వ్యవహారోచ్ఛిత్తి రిత్యర్థః. అతః సదైవ వ్యక్తవ్యరూపత్వాదిత్వర్థః. సదావృత్తిః వ్యక్తస్య వస్తుతోఽసంగస్యాత్త సః అవిద్యకదేహాద్యవివేకరూపస్య మలసంగస్య సత్త్వాత్తద్వివేకాపేక్షయా సముత్థానాదిశ్రుతిరిత్యుక్తరమాహ—అత్రేతి. వేదనా మార్గశోకాదిః అవివిక్తమివేతి తాదాత్మ్యస్య సంగస్య కల్పితత్వముక్తం. అత్ర కల్పితసంగే దృష్టాంతో యథేతి—శ్రుతికృతమితి. త్వంపదార్థశ్రుత్యా ‘యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్య’త్యేవ మాద్యయా సిద్ధమిత్వర్థః. ప్రాణాభిన్నశుద్ధత్వం పదార్థజ్ఞానస్య వాక్యార్థసాక్షాత్కారః ఫలమిత్యాహ—కేవలేతి. సశరీరత్వస్య సత్యత్వాత్ సముత్థానమత్కృంతితి వ్యాఖ్యేయం న వివేక ఇత్యాశంక్యాహ—తథావివేకేతి. ఉక్తశ్రుత్యనుసారేణేత్యర్థః. శరీరేష్యశరీరమనస్థితమితి శ్రుతేః అవివేకమాత్రకల్పితం సశరీరత్వం అతో వివేక ఏవ సముత్థానమిత్వర్థః. సమ స్వకర్తాజ్ఞితే శరీరే భోగస్యాపరిహార్యత్వాత్కృణ్ణం జీవత ఏవ స్వరూపావిర్భావ ఇత్యత ఆహ—శరీరస్థాఽపీతి. అశరీరవత్ శరీరస్థస్యాపి బంధాభావస్తృలేర్థివతో ముక్తియ్యతేత్యర్థః. అవిరుద్ధే శ్రుత్యర్థే సూత్రశేషో యుక్త ఇత్యాహ—తస్మాదితి. అన్యాదృశో సత్యావిత్వర్థః. జ్ఞానాజ్ఞానకృతావావిర్భావతిరోభావా ఇత్యుపసంహరదర్శనాత్. అతః తస్య బ్రహ్మత్యేనావహతపాప్తత్వాదినంభవ ఇతి జీవ

అర్థవిద్యా పరిషత్

దావిరూఢతస్వరూప ఇత్యుచ్యతే, న త్వన్యాదృశావావిర్భావా స్వరూపస్య సంభవతస్వరూపత్వాదేవ. ఏవం మిథ్యాజ్ఞానకృత ఏవ జీవపరమేశ్వరయోగ్యేదో న వస్తుకృతః వ్యోమపదసంగత్వావిశేషాత్ కుతస్తేతదేవం ప్రతిపత్తవ్యం? యతః 'య ఏహోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇత్యుపదిశ్య 'ఏతదమృతమభయమేతద్భృష్టే' త్యుపదిశతి. యోఽక్షిణి ప్రసిద్ధో ద్రష్టా ద్రష్టృత్వేన విభావ్యతే సోఽమృతాభయలక్షణాద్భృష్టాణోఽన్యశ్చేత్స్యాత్, తతోఽమృతాభయబ్రహ్మసామానాధికరణ్యం న స్యాత్. నాపి ప్రతిచ్ఛాయాత్మాఽయమక్షిలక్షితో నిర్దిశ్యతే, ప్రజాపతేర్మౌపవాదిత్వప్రసంగాత్. తథా ద్వితీయేఽపి పర్యాయే 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరతీ'తి న ప్రథమపర్యాయనిర్దిష్టాదక్షిణపురుషాద్భృష్టరన్యో నిర్దిష్టః 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాన్యామీ'త్యుపక్రమాత్. కిం చాహమద్య స్వప్నే హస్తినమద్రాక్షం నేదానీం తం పశ్యామితి దృష్టమేవ ప్రతీబుద్ధః ప్రత్యాచక్షే, ద్రష్టారం తు తమేవ ప్రత్యభిజానాతి య ఏవాహం స్వప్నమద్రాక్షం సవవాహం జాగరితం పశ్యామితి. తథా తృతీయేఽపి పర్యాయే 'నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్తీతి నో ఏవేమాని భూతానీ'తి సుషుప్తావస్థాయాం విశేష

వితి స్థితే భేదోఽచ్యుతాంశిత్యకృతో నిరస్త ఇత్యాహ—ఏవమితి. అంకాదికూన్యత్వమసంగత్వం. ఆత్మాద్రవ్యత్వవ్యాప్యజాలికున్యః విభుత్వాత్ వ్యోమపదిత్యాత్మైక్యసిద్ధేర్భేదో మిథ్యత్వర్థః. ప్రజాపతిచాక్యాచ్చ భేదో మిథ్యేత్యాకాంక్షాపూర్వకమాహ—కుతశ్చేత్యాదిహ. ఏతద్భేదస్య సత్యత్వం ఏవం నాస్తీతి కుత ఇత్యన్యాయః. ఛాయాయాం బ్రహ్మదృష్టిపరమిదం చాకర్షం నాభేదపరమిత్యత ఆహ—నాపీతి. యస్య జ్ఞానాత్కృతకృత్యతా నర్వకామప్రాప్తిస్తమాత్మానమన్విచ్ఛవ ఇతి ప్రపృత్యయోరింద్రవిరోచనయోర్యద్యనాత్తచ్ఛాయాం ప్రజాపతిర్బుధ్రియాత్ తదా మృషావాదీ స్యాదిత్యర్థః. ప్రథమపద్వితీయాదిపర్యాయే వ్యావృత్తాన్వపస్థాసు ఆనుస్మృతాత్తా బ్రహ్మత్వేనోక్త ఇత్యాహ—తథేతి. అపస్థాభేదేఽచ్యుతసూత్రో యుక్తిమాహ—కిం చేతి. సుషుప్తా జ్ఞాతుర్వ్యావృత్తిమాశంక్యాహ—తథా తృతీయ ఇతి. సుషుప్తా నిర్వికల్పత్వేన తదసంభవాన్న పూర్వమాత్రస్థహేతురసిద్ధ ఇతి భావః.

విజ్ఞానాభావమేవ దర్శయతి న విజ్ఞాతారం ప్రతిషేధతి. యత్తు తత్త 'వినాశమేవాపీతో భవతీ'తి తదపి విశేషవిజ్ఞానవినా శాభిప్రాయమేవ న విజ్ఞాతృవినాశాభిప్రాయమ్. 'న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞా తేర్విషయిలోపా విద్యతే అవినాశిత్యా'దితి శ్రుత్యంతరాత్. తథా చతుర్థేఽపి పర్యాయే 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్తా' దిత్యుపక్రమ్య 'మఘవన్తర్వం వా ఇదం శరీర' మిత్యాదినా ప్రపంచేన శరీరాద్యుపాధిసంబంధ ప్రత్యాఖ్యానేన సంప్రసాదశబ్దోదితం జీవం 'నేవైన యాపేణాభివిష్పద్యత' ఇతి బ్రహ్మ స్వరూపాపన్నం దర్శయన్ న పరస్తాద్భ్రష్టాణోఽమృతాభయస్వరూపా దన్యం జీవం దర్శయతి. కేచిత్తు పరమాత్మవివక్షాయాం 'ఏతం త్వేవ త' ఇతి జీవాకర్షణమన్యాయ్యం మన్యమానా ఏతమేవ వాకోఽపక్రమ సూచితమపహతపాష్టత్వాదిగుణకమాత్మానం తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి కల్పయంతి, తేషామేతమితి సన్నిహితావలంబినీ సర్వ నామశ్రుతిర్విప్రకృప్యేత, భూయశ్శ్రుతిశోఽపరు ధ్యేత, పర్యాయాంత రాభిహితస్య పర్యాయాంతరేణానభిధీయమానత్వాత్. 'ఏతం త్వేవ త' ఇతి చ ప్రతిజ్ఞాయ ప్రాకృతుర్థాత్పర్యాయాదన్యమన్యం వ్యాచక్షాణస్య ప్రజాపతేః ప్రతారకత్వం ప్రసజ్యేత తస్తాద్యదవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితమపారమార్థికం జైవం యాపం కర్తృత్వభోక్తృత్వరాగద్వేషాదిదోషకలుషితమనేకానర్థయోగి తద్విలయనేన తద్విపరీతమపహత పాష్టత్వాదిగుణకం పారమేశ్వరం స్వరూపం విద్యయా ప్రతిపాద్యతే

జ్ఞానరూప ఆత్మాస్తీత్యత్ర బ్రహ్మదారణ్యక శ్రుతిమాహ—న హితి. బుద్ధేస్సాక్షిణోనాశో నాస్తి నాకశాభావాదిత్యర్థః. ఏవమవస్థాభిరసంగ త్వేనోక్త ఆత్మైవ తురీయేఽపి బ్రహ్మ త్వేనోక్త ఇత్యాహ—అథేతి. శ్రుతేరేకదేశివ్యాఖ్యాం దూషయతి—కేచిత్త్వీతి. జీవపరయోరేదాదితి భావః. శ్రుతిబాధానైవమిత్యాహ—తేషామితి. సన్నిహితో జీవ ఏవ సర్వనామార్థ ఇత్యర్థః. ఉక్తస్య పునరుక్తా భూయ ఇతి యుజ్యతే తవ తూప క్రాంతపరమాత్మనశ్చతుర్థ ఏవోక్తేనద్యాధ ఇత్యాహ—భూయ ఇతి. లోకసిద్ధజీవాన వాదేన బ్రహ్మత్వం బోధ్యత ఇతి స్వమతముపసంహరతతి—స్పాదితి. వ్యాఖ్యానాంతరా సంభవాదిత్యర్థః. విలయనం శోభనం విద్యయా మహావాక్యేనేతి యావత్. యేషు

సర్వాదినిలయ నేనేవ రజ్జ్వాదీన్. అపరే తు వాదినః పారమార్థికమేవ జైవం రూపమితి మన్యంతే. అస్త్వదీయాశ్చ కేచిత్. తేషాం సర్వేషామూత్తైకత్వసమ్యుద్గర్భనప్రతిపక్షభూతానాం ప్రతిషేధాయేదం శారీరకమారబ్ధమ్ ఏకఏవ పరమేశ్వరః కూటస్థనిత్యో విజ్ఞానధాతురవిద్యయా మాయయా మాయావివదనేకథా విభావ్యతే నాన్యో విజ్ఞానధాతు రస్తీతి. యత్త్విదం పరమేశ్వరవాక్యే జీవమాశంక్య ప్రతిషేధతి సూత్రకారః—నాసంభవాదిత్యాదినా. (౧. 3. ౧౮.) తత్రాయమభిప్రాయః. నిత్యశుద్ధబుద్ధము క్తస్వభావే కూటస్థనిత్య ఏకస్తిన్నసంగే పరమాత్మని తద్విపరీతం జైవం రూపం వ్యోమ్నివాస తలమలినతాదిపరికల్పితమ్. తదాత్మైకత్వప్రతిపాదనపరవాక్యైర్వ్యాయోపేతైర్ద్వైతవాదప్రతిషేధైశ్చాపసేష్యామితి పరమాత్మనో జీవాదన్యత్వం ద్రఢయతి, జీవస్య తు న పరస్తాదన్యత్వం ప్రతిపిపాదయిషతి కిం త్వనువదత్యేవా విద్యాకల్పితం లోకప్రసిద్ధం జీవభేదమ్. ఏవం హి స్వాభావికకర్తృత్వభోక్తృత్వానువాదేన ప్రవృత్తాః కర్తృవిధయో న విదుఃకంత ఇతి మన్యతే, ప్రతిపాద్యం తు శాస్త్రార్థమూత్తైకత్వమేవ దర్శయతి—‘శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవదిత్యాదినా, వర్ణితశ్చాస్త్రాభిర్విద్వదవిద్వద్భేదేన కర్తృవిధివిరోధపరిహారః.

సంసారం సత్యమిచ్ఛంతి తేషామిదం శారీరకమేవోత్తరమిత్యాహ—అపరేత్విత్వాది నా. శారీరకస్వార్థం సంక్షేపేణోపదిశతి—ఏక ఏవేతి. అవిద్యామాయయోర్భేదం నిరసితుం సామానాధికరణ్యం ఆవరణవిక్షేపశక్తిరూపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్సహ ప్రయోగః బ్రహ్మైవావిద్యయా సంసరతి న తతోఽన్యో జీవ ఇతి శారీరకార్థ ఇత్యర్థః. తస్మిన్ సూత్రకారః కిమితి భేదం బ్రూతే తత్రాహ—యత్త్వితి. పరమాత్మనోఽసంసారిత్వ సిద్ధ్యర్థం జీవాద్భేదం ద్రఢయతి—తస్యాసంసారిత్వనిశ్చయాభావే తదభేదోక్తాపవీ జీవస్య సంసారిత్వానపాయాదిత్యర్థః. అధిష్ఠానస్య కల్పితాద్భేదేఽపి కల్పితస్యాధిష్ఠానాన్న పృథక్త్వమిత్యాహ—జీవస్య త్వితి. కల్పితభేదానువాదస్య ఫలమాహ—ఏవం హితి. సూత్రేష్వభేదో నోక్త ఇతి బ్రాంతిం నిరస్యతి—ప్రతిపాద్యమితి. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతీ త్యాదిసూత్రాణి ఆదిపదార్థః. నన్వదైవతస్య శాస్త్రార్థత్వే దైవతాపేక్షవిధివిరోధ స్తత్రాహ—వర్ణితశ్చేతి. అదైవతమతానతః కల్పితదైవతాశ్రయా విధయో న విదుష ఇతి సర్వముపపన్నమిత్యర్థః.

సూ. అన్యార్థశ్చ పరామర్శః. ౨౦

అథ యోఽయం దహరవాక్యశేషే జీవపరామర్శో దర్శితః—
 'అథ య ఏష సంప్రసాద' ఇత్యాదిస్స దహరే పరమేశ్వరే వ్యాఖ్యా
 యమానే న జీవోపాసనోపదేశో నాపి ప్రకృతవిశేషోపదేశ ఇత్యనర్థ
 కత్వం ప్రాప్నోతిత్యత ఆహ—అన్యార్థః అయం జీవపరామర్శః న జీవ
 స్వరూపపర్యవసాయీ కిం తస్మి పరమేశ్వరస్వరూపపర్యవసాయీ,
 కథమ్? సంప్రసాదశబ్దోఽపి జీవో జాగరితవ్యవహారే దేహేంద్రియ
 పంజరాధ్యక్షో భూత్వా తద్వాసనానిర్జితాంశ్చ స్వప్నాన్నాడీచరో
 ఽనుభూయ శ్రాంతశ్శరణం ప్రేచ్ఛురుభయరూపాదపి శరీరాభిమానా
 త్సముత్థాయ సుషుప్తావస్థాయాం పరంజ్యోతిరాకాశశబ్దితం పరం
 బ్రహ్మోపసంపద్య విశేషవిజ్ఞానవత్త్వం చ పరిత్యజ్య స్వేన రూపేణాభి
 నిష్పద్యతే. యదస్యోపసంపత్తవ్యం పరంజ్యోతిః, యేన స్వరూపేణా
 యమభినిష్పద్యతే న ఏష ఆత్మాపమాతపాప్తత్వాదిగుణ ఉపాస్య ఇత్యేవ
 మర్థోఽయం జీవపరామర్శః పరమేశ్వరవాదినోఽప్యవపద్యతే.

సూ. అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్. ౨౧.

యదప్యక్తం 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇత్యాకాశస్యాల్ప

౨౦. ఏనం ప్రజాపతివాక్యే జీవానువాదేన బ్రహ్మణ ఏవాపమాతపాప్తత్వోక్తేః
 జీవే తదనుభవాన్న జీవో దహర ఇత్యుక్తం తస్మి జీవపరామర్శస్య కాగరిత్యత
 ఆహ—అన్యార్థశ్చేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే—అథేత్యాదినా. ప్రకృతే దహరే
 విశేషో గుణః తదుపదేశోఽపి నేత్యర్థః. తత్ర దహరవాక్యశేషరూపం సంప్రసాద
 వాక్యమాశంకాపూర్వకం దహర బ్రహ్మపరత్వేన వ్యాచక్షే—కథమితి త్యాదినా.

౨౧. ఉపాస్యత్వాదల్పత్వము క్తమితి వ్యాఖ్యాయ శ్రుత్యా నిరస్తమిత్యర్థాంత

నను తస్మి 'సంప్రసాదః' ఇతి జీవపరామర్శో వ్యర్థః స్వాదిత్యత ఆహ—

జీవపరామర్శః 'అభినిష్పద్యతే' ఇతి ఉపసంపత్తవ్యపరమాత్మపర ఏవ, న
 జీవప్రతిపాదనార్థ ఇత్యర్థః.

త్వం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరే నోపద్యతే, జీవస్య త్వారాగ్రోప
మితస్యాల్పత్వమవకల్పత ఇతి తస్య పరిహారో వక్తవ్యః, ఉక్తో హ్యస్య
పరిహారః పరమేశ్వరేఽప్యపేక్షికమల్పత్వమవకల్పత ఇతి 'అర్భకా
కస్తాత్తద్వ్యవదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవ'చ్చే
త్యత్ర స ఏవ పరిహారోఽనుసంధాతవ్య ఇతి సూచయతి. శ్రుత్యైవ
చేదమల్పత్వం ప్రత్యుక్తం ప్రసిద్ధేనాకాశేనోపమిమానయా 'యావా
న్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్స్తుదయ ఆకాశ' ఇతి ఇతి
పంచమాధికరణమ్.

సూ. అనుకృతే స్తస్య చ. ౨౨.

'స తత్ర సూర్యో భాతి స చంద్రతారకం నేమా విద్యుతో
భాంతి కుతోఽయమగ్నిః తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా

రమాహ—శ్రుత్యైవ చేదమితి. విషం దహరవాక్యం ప్రజాపతివాక్యం చ సగుణే
నిర్గుణే చ సమన్వితమితి సిద్ధం—ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౨౨. *అనుకృతే స్తస్య చ * ముండకవాక్యముదాహరణి—స తత్రేతి. తస్మిన్
బ్రహ్మణి విషయే స భాతి తం స భాసయతీతి యావత్. యదా చంద్రభాస్కరాదిర్ను
భాసయతి తదా అల్పదీప్తేరగ్నేః కాకళేత్యాహ—కుత ఇతి. కించ సర్వస్య సూర్యా
దేస్తద్భాస్యత్వాన్న తద్భాసకత్వ మిత్యాహ—తమేవేతి. అనుగమనవదనుభాసం స్వగత
మితి శంకాం నిరస్యతి—తస్యేతి. తత్రేతి సప్తమ్యః సతి విషయేచసాధారణ్యాత్సంశ

జీవపూర్వపక్షబీజమాశంక్య పరిహరణి—

'దహరోఽస్మిన్నంతగాకాశః' ఇత్యాకాశస్యాల్పత్వశ్రవణాన్న పరమాత్మ
త్వమ్, కింతు జీవత్వమితి చేత్, తత్ర సమాధానముక్తమ్. 'అర్భకాకస్తాత్తద్వ్యవ
దేశాచ్చ...' ఇత్యత్ర. తస్తాద్దహరాకాశః పరమాత్మైవోపాస్య ఇతి సిద్ధమ్. ౨౦.

పూర్వమ్ 'పరం జ్యోతిరూపసంకద్య...' ఇతి వాక్యార్థవిచారప్రసంగాత్
'తచ్ఛుబ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః...' '...అయ్యుద్ధోపాసలేఽమృతమ్' ఇతి వాక్యోక్త
పరంజ్యోతిష్టస్సాధకమ్ 'స తత్ర సూర్యః' ఇత్యాదివాక్యం విచార్యత ఇతి ప్రసంగ
సంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే అలాకికేజీస ఉపాస్తిః, సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి

సర్వమిదం విభాతీతి సమామనంతి. తత్ర యం భాంతమనుభాతి సర్వం
యస్య చ భాసా సర్వమిదం విభాతి స కిం తేజోధాతుః కశ్చిత్? ఉత
ప్రాజ్ఞ ఆత్మేతి విచికిత్సాయాం తేజోధాతురితి తావత్ప్రేక్షం, కుతః?
తేజోధాతూనామేవ సూర్యాదీనాం భానప్రతిషేధాత్. తేజస్స్వభా
వకం హి చంద్రతారకాదితేజస్స్వభావక ఏవ సూర్యే భానమానేఽ
హని న భానత ఇతి ప్రసిద్ధం, తథా సహ సూర్యేణ సర్వమిదం చంద్ర
తారకాది యస్తిన్న భానతే సోఽపి తేజస్స్వభావక ఏవ కశ్చిదిత్యేవ
గమ్యతే. అనుభానమపి తేజస్స్వభావక ఏవోపపద్యతే సమానస్వభావ
కేష్వనుకారదర్శనాత్, గచ్ఛంతమనుగచ్ఛతీతివత్, తస్మా త్తేజోధాతుః
కశ్చిదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ప్రాజ్ఞ ఏవాయమాత్మా భవితుమర్హతి.
కస్తాత్? అనుకృతేః, అనుకరణమనుకృతిః, యదేతత్ 'తమేవ భాంత
మనుభాతి సర్వ'మిత్యనుభానం తత్ప్రాజ్ఞపరిగ్రహేఽవకల్పతే.
'భారూపస్వత్వసంకల్ప' ఇతి హి ప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి, న తు

యమాహ—తత్రేతి. పూర్వతాత్పర్యత్యాది బలాదాకాశశబ్దస్య రూఢిత్యాగాదీశ్వరే
వృత్తిరాశ్రితా తథేహాపి సతి సప్తమిబలాత్ వర్తమానార్థత్యాగేన యస్మిన్ సతి
సూర్యాదయో న భాన్యంతి స తేజోవిశేష ఉపాస్య ఇతి భవిష్యదర్థే వృత్తిరాశ్రయ
ణీయా అథనా భానమానే సూర్యాదౌ న భాతీతి విరోధాదితి దృష్టాంతేన పూర్వ
పక్షయతి—తేజోధాతురితి. తేజోధానం నిర్గుణస్వయంజ్యోతిరాత్మజ్ఞానమిత్యుభయ
త్ర ఫలం తేజోధాతుత్వే లింగమాహ—తేజోధాతూనామితి. యత్తేజసోఽభిభావ
కం తత్తేజ ఇతి వ్యాప్తిమాహ—తేజస్స్వభావకమితి—యస్మిన్ సతి యన్న భాతి
తదను తద్భాతీతి ఏదగ్ధమిత్యత ఆహ—అనుభానమితి. తతో నికృష్టభానం వివక్షిత
మితి భావః. ముఖ్యసంభవే వివక్షానుపపత్తేః ముఖ్యానుభానలింగాత్సర్వభాసకఃపరమాత్మా
స్వప్రకాశశోఽత్ర గ్రాహ్య ఇతి సిద్ధాంతమాహ—ప్రాజ్ఞ ఇతి. ప్రాజ్ఞత్వం స్వప్రకాశ
త్వం భాసకత్వార్థముక్తం, తత్ర శ్రుతిమాహ—భారూపఇతి. మానాభావాచ్చ తేజో
ఫలభేదః. ముండకోక్తమయతే—'న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకమ్...'
ఇత్యాది. తత్ర సూర్యాదిజగద్భాసకతనూ ప్రతీయమానం కిం తేజోవిశేషః, ఉత
బ్రహ్మేతి సంశయే, ప్రబలేన తేజసా దుర్బలస్యాభిభవదర్శనాత్తేజోవిశేష ఇతి
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తథా ప్రతీయమానం బ్రహ్మేవ. కుతః, అనుకృతేః అను

తేజో ధాతుం కంచిత్సూర్యాద యోఽనుభాంతీతి ప్రసిద్ధమ్. సమత్వాచ్చ
తేజో ధాతునాం సూర్యాదీనాం న తేజో ధాతుమన్యం ప్రత్యపే
క్షాస్తి యం భాంతమనుభాయుః న హి ప్రదీపః ప్రదీపాంతరమను
భాతి. యదప్యుక్తం సమానస్వభావకేష్వనుకారో దృశ్యత ఇతి నాయ
మేకాంతోనియమః. భిన్నస్వభావకేష్వపి హ్యనుకారో దృశ్యతే, సుత
ప్రోఽయః పిండోఽగ్న్యనుకృతిరగ్నిం దహంతమనుదహతి, భౌమం వా
రజో వాయుం వహంతమనువహతీతి. అనుకృతేరిత్యనుభానమసూసు
చత్. తస్య చేతి చతుర్థపాదమస్య శ్లోకస్య సూచయతి. 'తస్య భాసా
సర్వమిదం విభాతీ'తి చ తద్ధేతుకం భానం సూర్యాదేరుచ్యమానం ప్రాజ్ఞ
మాత్మానం గమయతి 'తం దేవా బ్యోతిషాంబ్యోతి రాయుర్వోపానతే
ఽమృత'మితి హి ప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి. తేజోఽస్తరేణ తు
సూర్యాదితేజోవిభాతీత్యప్రసిద్ధం విరుద్ధం చ, తేజోఽస్తరేణ తేజో
ఽస్తరస్య ప్రతిఘాతదర్శనాత్. అథవా న సూర్యాదీనామేవ శ్లోకపఠితా
నామిదం తద్ధేతుకం విభానముచ్యతే, కింతర్హి సర్వమిదమిత్యవిశేషశ్రుతేః

ధాతుర్న గ్రాహ్య ఇత్యాహ—న త్వితి. కించ సూర్యాదయస్తేజోఽంతరభానమనున
భాంతి తేజస్తాత్ ప్రదీపపదిత్యాహ—సమత్వాచ్చేతి. యోఽయమనుకరోతి న
తజ్జాతీయ ఇతి నియమో నాస్తీత్యాహ—నాయమేకాంత ఇతి. పానరుక్త్యమా
శంక్యోక్తానువాదపూర్వకం సూత్రోక్తం హేత్వంతరం వ్యాచక్షే—అనుకృతేరితి.
తమేవ భాంతమిత్యేవకారోక్తం తద్భానం వినా సర్వస్య పృథగ్భానాభావరూపమను
భానమనుకృతేరిత్యనేహోక్తం—తస్యచేతి. సర్వభానకత్వముక్తమిత్యపానరుక్త్యమిత్యర్థః.
అత్తనస్సూర్యాదిభానకత్వం శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమవిరుద్ధం చేత్యాహ—తం దేవా ఇతి.
సర్వశబ్దః ప్రకృతసూర్యాదివాచకత్వేన వ్యాఖ్యాతః. సంప్రతి తస్మానంకుచద్వృత్తి
తాం మత్వాఽర్థాంతరమాహ—అథవేతి. తత్రేతి సర్వనామశ్రుత్యా ప్రకృతం బ్రహ్మ

కృతిరనుకరణం తస్మాత్, 'తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వమ్' ఇత్యనుభానాత్. న హి
సూర్యాదికం తేజస్తేజోఽంతరమనుభాతి, లోకే తదదర్శనాత్. తర్హి ప్రాప్తం స్వతః
సూర్యాదేర్భానమిత్యత్రాహ—తస్య చేతి. 'తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీ' ఇతి
బ్రహ్మభాసా భాస్యత్వాదగమాత్. న చ విపరీతం కిం న స్యాదితి వాచ్యమి, 'తచ్చు
ద్రం బ్యోతిషాం బ్యోతిః' ఇతి వాక్యోపక్రమే బ్రహ్మణః స్వయం బ్యోతిష్టేవ

సర్వవైవాస్య నామరూపక్రియాకారకఫలజాతస్య యాభివ్యక్తిసాన్
 బ్రహ్మజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తా. యథా సూర్యాదిజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తా సర్వ
 రూపజాతస్యాభివ్యక్తిస్తద్వత్. 'న తత్ర సూర్యో భాతీ'తి చ తత్ర
 శబ్ద మాహరణ ప్రకృత గ్రహణం దర్శయతి.—ప్రకృతం చ బ్రహ్మ
 'యస్మిన్ ద్యాః పృథివీ చాంతరిక్షమోత' మిత్యాదినా. అనంతరం
 చ 'హిరణ్యయే పరే కోశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కలమ్, తచ్చుభ్రం
 జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదో విదు'రితి. కథం తజ్జ్యోతిషాం
 జ్యోతిరిత్యత ఇదముద్ధితం 'న తత్ర సూర్యో భాతీ'తి. యదప్యక్తం
 సూర్యాదీనాం తేజసాం భానప్రతిషేధస్తేజోధాతావేవాన్యస్మిన్నవ
 కల్పతే సూర్య ఇవేతరేషామితి, తత్ర తు స ఏవ తేజోధాతురన్యో
 న సంభవతీత్పువపాదితం. బ్రహ్మణ్యపి చైషాం భానప్రతిషేధోఽవ
 కల్పతే, యతో యదుపలభ్యతే తత్సర్వం బ్రహ్మైవ జ్యోతిషావ

గ్రహ్యమిత్యాహ—న తత్ర సూర్య ఇతి. కిం చ సుప్త బ్రహ్మపరపూర్వమంత్రాకాంక్షా
 పూరకత్వాదయం మంత్రో బ్రహ్మపర ఇత్యాహ—అనంతరం చేతి. హిరణ్యయే జ్యోతి
 ర్మయే అన్నమయాద్యపేక్షయా పరే కోశే ఆనందమయాఖ్యే పుచ్చకట్టికం బ్రహ్మ
 విరజం ఆగంతుకమలకూన్యం నిష్కలం నిరవయవం శుభ్రం నైసర్గికమలకూన్యం
 సూర్యాదిసాక్షిభూతం బ్రహ్మవిప్రసిద్ధమిత్యర్థః. సతిసప్తమిషక్షమసవదతి—యద
 పీతి. సూర్యాద్యభిభావకతేజోధాతౌ ప్రామాణికే తస్యేహ గ్రహణశంకా స్యాన్న
 తత్ర ప్రమాణమస్తీత్యాహ—తలేతి. సిద్ధాంతేన తలేతి వాక్యార్థః కథమిత్యా
 శంక్యాహ—బ్రహ్మణ్యపీతి. సతిసప్తమిషక్షే న భాతీతి శ్రుతం వర్తమానత్వం త్య
 క్త్వా తస్మిన్ సతి న భాన్యంతీత్యశ్రుతభవిష్యత్వం కల్పనీయం ప్రత్యక్షవిరోధనిరా
 సాయ, విషయసప్తమిషక్షే తు న భానయతీత్యశ్రుతజిజ్ఞాహరహాత్రం కల్పయిం.
 న శ్రుతత్యాగ ఇతి లాఘవం, అతో బ్రహ్మణి విషయే సూర్యాదేర్భానకత్వనిషేధేన
 బ్రహ్మభాన్యత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. యేనాన్యభాన్యత్వేన హేతునా సూర్యాదయస్తస్మిన్
 బ్రహ్మణి విషయే భానకాన్యూతి, తథా తు బ్రహ్మస్యేన నోపలభ్యతే స్వప్రకాశత్వా

గమాత్, 'న తత్ర...' ఇతి తచ్చబ్దేన తనైవివ ప్రకృతజ్యోతిషః పరామర్శాత్.
 అతః స్వయంజ్యోతిః సూర్యాదిసకలజగదవభాసకం బ్రహ్మైవ, న తు లోకీకం తేజః,
 తస్మాత్ప్రకృతత్వాదితి సిద్ధమ్.

లభ్యతే, బ్రహ్మ తు నాన్యేన జ్యోతిషోపలభ్యతే, స్వయంజ్యోతిస్స్వ
రూపత్వాత్. యేన సూర్యాదయ స్తస్మిన్నాభ్యుయః. బ్రహ్మ హ్యస్య
ద్వ్యనంతీ న తు బ్రహ్మన్యేన వ్యజ్యతే 'ఆత్మనైవాయం జ్యోతిషాస్తే
అగృహ్యో నహి గృహ్యత' ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః.

సూ. అపి చ స్వర్యతే. ౨౩.

అపి చేదం రూపం ప్రాజ్ఞవైవాత్మనస్వర్యతే భగవద్గీతాను—
“న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంశో న పావకః, యద్గత్వా న నివ
ర్తంతే తద్దామ పరమం మమే”తి, “యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాస
యతేఽఖిలమ్, యచ్ఛంద్రమసి యచ్ఛాగ్నౌ తత్రేజో విద్ధి మామక”
మితి చ. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. శబ్దాదేవ ప్రమితః. ౨౪.

‘అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతీ’తి శ్రూయతే,

దితి యోజనా. ఉక్తమేవ శ్రుత్యంతరేణ ద్రథయతి—బ్రహ్మేతి. స్వప్రకాశత్వే
ఽన్యాభాస్యత్వే చ శ్రుతిద్వయం, గ్రహణాయోగ్యత్వాదగ్రహ్య ఇత్యర్థః.

౨౩. విజ్ఞానోపరహితే స్వైరితిబలమవ్యస్తీత్యాహ—అపి చేతి. సూత్రం వ్యాచ
క్షే—అపి చేతి. అభాస్యత్వే సర్వభాసకత్వే చ శ్లోకద్వయం ద్రష్టవ్యం తస్మాదను
భావనంత్రో బ్రహ్మణి సమన్విత ఇతి సిద్ధం—ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౨౪. *శబ్దాదేవ ప్రమితః—కాతకవాక్యం వతతి అంగుష్ఠేతి. పురుషః

అస్మి శ్రుత్యుక్తార్థే స్వైరితి దర్శయితుమాహ—

‘న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంశో న పావకః’ ‘యదాదిత్యగతం తేజో
జగద్భాసయతేఽఖిలమ్...’ ఇతి భగవద్గీతాను స్వర్యత ఇత్యర్థః.

పూర్వమనుభావాదినా లింగేన తత్రేతి విషయసప్రమాం కృత్వా న భాతీ
త్యాదౌ విజ్ఞానోపరహితే న భాసయతీత్యర్థో వర్ణితప్రాయః. తథేహాపి ‘అంగుష్ఠమాత్రః’
ఇతి పరిమాణలింగాజ్ఞేపమాదాయ ఈశానోఽస్మీతి భావయేదితి విధ్యధ్యాహారేణోపాస్తి
పరమంగుష్ఠవాక్యమస్మితి దృష్టాంతసంగ త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వబుద్ధే జీవోపాస్తిః, సిద్ధాంతే తస్మైవ పరమాత్మతయా. ధీరితి

తథా 'అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకం ఈశానో భూత భవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వపతద్వైత'దితి చ. తత్ర యోగముం గుష్ఠమాత్రః పురుషశ్శూయతే, స కిం విజ్ఞానాత్తా? కిం వా పరమా త్మేతిసంశయః. తత్ర పరిమాణోపదేశాత్తావద్విజ్ఞానాత్మేతి తావత్ప్రస్తుం. న హ్యనంతాయామవిస్తారస్య పరమాత్మనోఽంగుష్ఠపరిమాణత్వముప దిశ్యేత. విజ్ఞానాత్మనస్తూపాధిమత్త్వాత్సంభవతి కయాచిత్కల్పనయాం గుష్ఠమాత్రత్వమ్. స్మృతేశ్చ—“అథసత్యవతః కాయాత్పశబద్ధంవశం గతం, అంగుష్ఠమాత్రం పురుషం నిశ్చక్షన్వ యమో బలా”దితి. న హి పరమేశ్వరో బలాద్యమేన నిష్క్రస్తుం శక్యః, తేన తత్ర సంసార్యం

పూర్ణోఽప్యాత్మని దేహమధ్యే అంగుష్ఠమాత్రే హృదయే తివ్యతీత్యంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యు చ్యతే. తస్మైవ పరమాత్మత్వవాదివాక్యాంతరమాహ—తథేతి. అధూమకమితి పత సీయం. యోఽంగుష్ఠమాత్రో జీవః స వస్తుతో నిర్ధూమజ్యోతిర్వస్మిర్నలప్రకాశరూప ఇతి త్వమర్థం సంశోధ్య తస్య బ్రహ్మత్వమాహ—ఈశాన ఇతి. తస్మాద్వితీయత్వ మాహ—న ఏవేతి. కాలత్రయేఽపి స ఏవాస్తి నాన్యత్కించిత్ యన్నచితేతసా పృష్ఠం బ్రహ్మ తదేతదేవేత్యర్థః. పరిమాణేశానకబాభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. యథానుభానాదిలింగాత్ జీజఙ్గాహారేణ సూర్యాద్యగోచరో బ్రహ్మాత్మకం తథా ప్రథమశ్చ తపరిమాణలింగాత్ జీవప్రతీతా ఏశానోఽస్తితి ధ్యాయేదితి విధ్య ధ్యాహారేణ ధ్యానపరం వాక్యమితి పూర్వపక్షయతి—తత్ర పరిమాణేతి. పూర్వపక్షే బ్రహ్మదృష్ట్యా జీవోపాస్తిః, సిద్ధాంతే తు ప్రత్యగ్యుష్టాకృత్యానం ఫలమితి మంత వ్యం. ఆయామో దైర్ఘ్యం విస్తారో మహత్త్వమితి భేదః—కయాచిదితి. అంగుష్ఠ మాత్రహృదయస్య విజ్ఞానశబ్దితమధ్యభేదాధ్యానకల్పనయేత్యర్థః, స్మృతినంవాదాద వ్యంగుష్ఠమాత్రో జీవ ఇత్యాహ—స్మృతేశ్చేతి. అథ మరణానంతరం యమపాశై ర్బద్ధం కర్తవశం స్తూప్త మిత్యర్థః. తత్రాపీశ్వరః కిం న స్వాదిత్యత ఆహ—న హితి.

ఫలభేదః. కథవల్లీషు క్రూయతే—'అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః, ఈశానో భూతభవ్యస్య...' ఇతి. తత్ర కిమయమంగుష్ఠవాక్యప్రతిపాద్యో జీవః, ఉత బ్రహ్మేతి సందేహ, జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రమితః వాక్యప్రతి పాద్యః ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మైవ. మతః, శబ్దాదేవ 'ఈశానో భూతభవ్యస్య...' ఇత్యత్ర ఈశానశబ్దాత్. న చాంగుష్ఠమాత్రజీవలింగవిరోధః, లింగశ్చతోఽవిరోధే

గుప్తమాత్రో నిశ్చితః స ఏవేహపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—పరమాత్మై
వాయమంగుప్తమాత్రపరిమితః పురుషో భవతు మర్హతి. కస్తాత్? శబ్దాత్
'ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి. న హ్యన్యః పరమేశ్వరాదృభత
భవ్యస్య నిరంకుశమీశితా. 'ఏతద్వై త'దితి చ ప్రకృతం పృథమిహ
సుసందఛాతి, ఏతద్వై తత్ యత్పృథం బ్రహ్మైత్యర్థః. పృథం
చేహ బ్రహ్మ—అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్తాత్కృతా
కృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి.
శబ్దాదేవేతి అభిధానశ్రుతేరేవేశాన ఇతి పరమేశ్వరోఽవగమ్యత
ఇత్యర్థః.

కథం పునస్సర్వగతస్య పరమాత్మనః పరిమాణోపదేశ ఇతి
అత్ర బ్రూమః.—

సూ. హృద్యపేక్షయా తు

మనుష్యాధికారత్వాత్. ౨౫.

సర్వగతస్యాపి పరమాత్మనో హృదయేఽవస్థానమపేక్ష్యాంగుప్త
మాత్రత్వమిదముచ్యతే, ఆకాశస్యేవ వంశపర్వాపేక్ష మరత్నిమాత్ర
త్వం. న హ్యంజనాతిమాత్రస్య పరమాత్మనోఽంగుప్తమాత్రత్వ
ముపపద్యతే న చాన్యః పరమాత్మన ఇహ గ్రహణమర్హతి ఈశాన

“ప్రభవతి సంయమనే మమాసి విష్ణు”రితి యమస్యేశ్వరనియమ్యత్వ స్మరణాదితి
భావః. భూతభవ్యస్యేత్యుపపదా తాన్యకాద్బాధకాభావాచ్చ ఈశాన ఇతీశత్వ
శబ్దాన్నిరంకుశమీశితా భావీతి శ్రుత్యా లింగం బాధ్యమితి సిద్ధాంతయతి—పరమా
త్మైవేతి. ప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మపరమిదం వాక్యమిత్యాహ—ఏతదితి. శబ్దో వాక్యం
లింగాద్దుర్బలమిత్యాశంక్యాహ—శబ్దాదితి.

౨౫. కరస్సకనిష్ఠః అరత్నిః. ముఖ్యాంగుప్తమాత్రో జీవో గృహ్యతాం కిం
గౌణగ్రహణేనేత్యత ఆహ—న చాన్య ఇతి. సతి సంభవే ముఖ్యగ్రహో నాస్తి

శ్రుతేరేవ ప్రబలత్వాత్. న చ పరమాత్మనోఽంగుప్తమాత్రత్వానుపపత్తిః, అంగుప్త
మాత్రజీవానవాదేన బ్రహ్మభేదబోధనాదితి నిమంజనమ్.

శబ్దాదిభ్య ఇత్యుక్తం. నను ప్రతిప్రాణిభేదం హృదయానామనవస్థిత త్వాత్తదపేక్షమప్యంగుష్ఠమాత్రత్వం నోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తర ముచ్యతే—మనుష్యాధికారత్వాదితి. శాస్త్రం హ్యవిశేషప్రవృత్తమపి మనుష్యానేవాధికరోతి శక్తత్వాదర్థిత్యాదపర్యుదస్తత్వాదుపనయ నాదిశాస్త్రాచ్చేతి. వర్ణితమేతదధికారలక్షణే, మనుష్యాణాం చ నియత పరిమాణః కాయః, ఔచిత్యేన నియతపరిమాణమేవ చైషామంగుష్ఠ

య్యః అత్ర తు శ్రుతివిరోధాదసంభవ ఇతి గౌణగ్రహ ఇత్యర్థః. మనుష్యానేవేతి త్రైవర్ణికానేవేత్యర్థః. శక్తత్వాదిత్యనేన పశ్వాదీనాం దేవానామృషీణాం చాధికారో వారితః. తత్ర పశ్వాదీనాం శాస్త్రార్థజ్ఞానాదిసామగ్రిభావాత్ కర్మణ్య శక్తిః, ఇంద్రాదేః స్వదేవతాకే కర్మణి స్వోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగాయోగాదశక్తిః, ఋషీణామర్హయవరణే ఋష్యంతరాభావాదశక్తిః, అర్థిత్యాదిత్యనేన నిష్కామానాం ముముక్షూణాం స్థావరాణాం చాధికారో వారితః. తత్ర ముముక్షూణాం శుద్ధ్యర్థి త్వే నిత్యాదివ్యధికారో న కామేషు. శుద్ధచిత్తానాం మోక్షార్థి త్వే శ్రవణాదిషు వ్యంజకేవ్యధికారో న శర్మస్వీతి మంతవ్యం. శూద్రస్యాధికారం నిరస్యతి—అపద్యుదస్తత్వాదితి. 'శూద్రో యజ్ఞేనవక్షత్' ఇతి వ్యుదాసాత్, ఉపనయాత తమధ్యాపయాలేతి శాస్త్రాచ్చ న శూద్రస్య వైదికే కర్మణ్యధికారః. తస్యైకకాలిత్వ స్సృతేరుపనయనప్రయుక్తద్విజత్వాభావేన వేదాధ్యయనాభావాత్. అత్రాపేక్షీలో న్యాయష్టష్టాధ్యాయే వర్ణిత ఇత్యాహ—వర్ణితమితి. 'సర్వకామో యజ్ఞే' త్యాది శాస్త్రస్యావిశేషేణ సర్వాః ఫలార్థినః ప్రతి ప్రవృత్తత్యా త్ప్రాణిమాత్రస్య సుఖార్థిత్యాచ్చ ఫలార్థే కర్మణి పశ్వాదీనామప్యధికార ఇత్యాశంక్యాత్కరీత్యా లేషాం శక్తత్వాభావా త్సర్వకామపదం మనుష్యుపరతయా సంకోచ్య మనుష్యాధికారత్వే స్థాపితే చాతుర్వర్ణ్యాధికారమాశంక్య 'పసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్ని నాదగీత గ్రీష్ఠే రాజన్యశ్శరది వైశ్యే' ఇతి త్రయాణామేవాగ్నిసంబంధశ్రవణాల్లేషామేవాధికార ఇతి వర్ణిత మిత్యర్థః. అస్తు ప్రస్తుతే కిమాయాతం తత్రాహ—మనుష్యాణాం చేతి. సాయేణ సప్తవితస్తిపరిమితో మనుష్యదేహ ఇత్యర్థః. ఏవమంగుష్ఠశబ్దో హృత్పరిమాణవాచక స్తతస్థం బ్రహ్మ లక్షయతీత్యుక్తం సంప్రతి తచ్చబ్జేనాంగు

నను దేవస్య పరమార్థతః సర్వగతబ్రహ్మత్వేన కథమంగుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత ఆహ—

తుశబ్దః శంకానిరాసార్థః. మనుష్యాధికారత్వాచ్చాస్తస్య, మనుష్యాణాం

మాత్రం హృదయమ్. అతో మనుష్యాధికారత్వాచ్చాస్త్రస్య మనుష్య హృదయావస్థానాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముపపన్నం పరమాత్మనః. యదప్యక్తం పరిమాణోపదేశాత్ స్త్రోతేశ్వసంసార్యేవాయమంగుష్ఠ మాత్రః ప్రత్యేతవ్య ఇతి తత్ప్రతిష్ఠుచ్యతే—‘స ఆత్మా తత్త్వమసీ’ త్యాదినతనసారిణ ఏవ సతోఽంగుష్ఠమాత్రస్య బ్రహ్మత్వమిదముప దిశ్యత ఇతి. ద్విరూపాహి వేదాంతవాక్యానాం ప్రవృత్తిః, క్వచిత్పర మాత్మస్వరూపనిరూపణపరా క్వచిద్విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మైకత్వో పదేశపరా. తదత్ర విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మనైకత్వముపదిశ్యతే నాంగు ష్ఠమాత్రత్వం కస్యచిత్. ఏతమేవార్థం పరేణ సుష్టికరిష్యతి—‘అంగు

ష్ఠమాత్రం జీవమనూద్యాయమికాన ఇతి బ్రహ్మణో బోధ్య ఇతి వక్త ముక్త మనుపదతి—యదపితి. ప్రతిపాద్యాభేదవిరోధాదనువాద్యాంగుష్ఠమాత్రత్వం బాధ్యం తాత్పర్యార్థస్య బలవత్త్వా దిత్వాహ—తదితి. క్వచిత్ ‘అఘోల’ మిత్యాదా, క్వచిత్ ‘తత్త్వమసీ’త్యాదా (* నను పరమాత్మనోఽంగుష్ఠపరిమాణత్వం న సంభవ తీతి సూత్రకారేణ హృదయాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముక్తం ద్వివిధేత్యాదిభాష్య త్తు జీవముద్దిశ్య బ్రహ్మత్వబోధనమితి ప్రతీయత ఇతి సూత్రార్థానుసృజిత్యాద్యావ్య మనుపపన్నమితి చేన్న, భావ్యతాత్పర్యానభిజ్ఞానాత్. కథవల్లివాక్యస్యావాంతర తాత్పర్యమేకం మహాతాత్పర్యం చైకం తత్రావాంతర తాత్పర్యముపాస్యే బ్రహ్మణి మహాతాత్పర్యం చ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి అత ఏవ భావ్యకారైర్వాక్యద్వయోపన్యాసః కృతః. అత ఏవోపాసనాఫలం కథవల్ల్యామేవ ‘కతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్య’ ఇత్యాదినా బోధితం. అత ఏవ చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయచరణే ‘తదోకః’ ఇతి సూత్రే హర్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతీతి భావ్యకారైః ప్రథమవాక్యస్య ఉపాస్యే బ్రహ్మణి తాత్పర్యమితి ప్రకటికృతం. ఇత్థం చాత్రత్యభావ్యం మహాతాత్పర్యాభి ప్రాయకమితి ద్రష్టవ్యం. రామనుజభావ్యకృతా తు పూర్వపక్షోఽస్తద్భావ్యతాత్ప ర్యాజ్ఞానేనైవ కృత ఇత్యవధేయం.) ఏకత్వాగ్ధే వాక్యకేమనుశూలయతి—ఏత మితి. శ్రుతిర్థమో వా కర్తా ద్రష్టవ్యః తం జీవం ప్రవృహేత్ పృథక్కుర్యాత్

హృదయస్యాంగుష్ఠమాత్ర త్యాక్షదపేక్షయా సర్వగతస్యాత్మనోఽంగుష్ఠమాత్రత్వ మ విరుద్ధమ్. అతోఽంగుష్ఠవాక్యే ప్రతిపాద్యః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

* నన్విత్యాద్యవధేయమిత్యంతం ఔత్తరః పాదః.

ష్టమాత్రః పురుషోఽంతరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః, తం స్వాచ్ఛరీరాత్మ్యవృహేన్తుంజాదివేషీకాం ధైర్యేణ తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి.

సూ. తదుపర్యపి

బాదరాయణస్సంభవాత్. ౨౬.

అంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిర్తనుష్యహృదయాపేక్షయా మనుష్యాధికార త్యాచాప్త స్యేత్సుక్తం, తత్ప్రసంగాదిదముచ్యతే. బాధం మనుష్యా సధికరోతి శాస్త్రం, న తు మనుష్యానేవేతీహ బ్రహ్మజ్ఞానే నియమోఽస్తి. తేహంమనుష్యాణాముపరిష్టాద్యే దేవాదయస్తానప్యధికరోతిశాస్త్ర

ధైర్యేణ బలవదీంద్రియనిగ్రహదినా తం వివిక్త మాత్మానం శుక్రం స్వప్రకాశం అమృతం కూటస్థం బ్రహ్మ జానీయాదిత్యర్థః. తస్మాత్కృతవాక్యం ప్రత్యగృహ్యణిజ్ఞేయే సమన్వితమితి సిద్ధం—ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౨౬. శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వే దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయామసధికారస్యాన్విదిత్యాశంక్యాహ—తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్. నను సమన్వయాభ్యాయేఽధికారచింతా న సంగతేత్యత ఆహ—అంగుష్ఠేతి. స్పృశస్పృశేషేషానర్హత్వం ప్రసంగః. అత్ర మనుష్యాధికారతోఽపి స్పృశానాం దేవాదీనాం వేదాంతశ్రవణాదావధికారోఽస్తి న వేతి సందేహో భోగాసక్తానాం వైరాగ్యాద్యసంభవాన్నేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ—బాధమితి. ఏవమధికారవిచారాత్త కాధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికీసంగతిః అత్ర పూర్వపక్షే దేవాదీనాం జ్ఞానాసధికారాద్దేవత్వప్రాప్తిద్వారా క్రమముక్తిఫలాను దహరాద్యుపాసనాను క్రమముక్త్యర్థినాం మనుష్యాణామప్రవృత్తిః

పూర్వం మనుష్యాధికారం శాస్త్రమిత్యుక్తే తర్హ్యమనుష్యాణాం దేవాదీనామధికారో న స్వాన్విదిత్యాక్షిప్త్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగత్యా ప్రసంగసంగత్యా వా ఇదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మంత్రాద్యప్రామాణ్యాదుపగమనాదివాక్యానామపి స్వాధ్దే తదయోగాత్తత్త్వమస్యాదేరపి నైక్యనిష్ఠ తేతి ఫలమ్, సిద్ధాంతే తత్సర్వసంభవాదైక్య నిష్ఠ తేతి ఫలమ్. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—‘తద్యో యో దేవానాం ప్రత్య బుధ్యత స నీవ తదభవత్’ ఇత్యాది. తత్ర కిం దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాయామధి

మితి బాదరాయణాచార్యో మన్యతే, కస్తాత్? సంభవాత్. సంభవతి
హి తేషామర్థిత్యాది అధికారకారణం. తత్తార్థిత్వం తావన్తోక్షవిష
యం దేవాదీనామపి సంభవతి వికారవిషయవిభూత్యనిత్యత్వాలోచ
నాదినిమిత్తం. తథా సామర్థ్యమపి తేషాం సంభవతి మంత్రార్థవా
దేతిహాసపురాణలోకేభ్యో విగ్రహపత్వాద్వ్యవగమాత్. న చ తేషాం
కశ్చిత్ప్రతిషేధోఽస్తి. న చోపనయనాదిశాస్త్రేణైషామధికారో
నివర్త్యతే. ఉపనయనస్య వేదాధ్యయనార్థత్వాత్, తేషాం చ స్వ
యంప్రతిభాతవేదత్వాత్. అపి చైషాం విద్యాగ్రహణార్థం బ్రహ్మ
చర్యాదీస్థర్మయతి—ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవా ప్రజాపతౌ బ్రహ్మ
చర్యమువాస, భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససార అధిహి
భగవో బ్రహ్మేత్యాది. యదపి కర్మస్వనధికారకారణముక్తం 'న

ఫలం, సిద్ధాంతే తు ప్రవృత్తిః. ఉపాసనాభిర్దేవత్వం స్రాస్తానాం శ్రవణాదినా జ్ఞానా
న్తుక్తిసంభవాదితి సఫలఽయం విచారః. నను భోగాసక్తానాం తేషాం మోక్షార్థిత్యా
భావాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ—అర్థిత్వం తావదితి. వికారత్వేనానృత విషయ
సుభస్య త్తయోదయాదిదోషదృష్ట్యా నిరతిశయసుఖమోక్షార్థిత్వం సత్త్వప్రకృతీనాం
దేవాదీనాం సంభవతీత్యర్థః. నన్వింద్రాయ స్వాహేత్యాదౌ చతుర్థ్యంతశబ్దాతిరిక్తా
విగ్రహవతీ దేవతా నాస్తి శబ్దస్య చాసామర్థ్యాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ—తథేతి.
అర్థిత్వవిద్యర్థః. అపర్యుదస్తత్వమాహ—న చ తేషామితి. 'కూద్రో యజ్ఞేనవక్లప్త
ఇతివ ద్దేవాదీనాం విద్యాధికారవిషేధో నాస్తిత్యర్థః. నను విగ్రహవత్వేన దృష్టసా
మర్థ్యే సత్యపుష్పనయనాభావాచ్ఛ్రీయసామర్థ్యం నాస్తిత్యత ఆహ—న చేతి.
జన్మాంతరాధ్యయనబూత్స్వయమేవ ప్రతిభాతాః స్మృతా వేదా యేషాం తే తథా
తద్భావాదిత్యర్థః. బాలాదిఘ ప్రవీప్తపికాచాదీనాం వేదోష్ఠోషదర్శనార్దేవయోసీనాం
జన్మాంతరస్థరణమస్తీతి స్మృతవేదాంతానామర్థవిచారో యుక్త ఇత్యర్థః. దేవానా
మృషీణాం చ విద్యాధికారే కారణమర్థిత్యాదికముక్త్యా శ్రౌతం గురుకులవాసాది
లింగమాహ—అపి చేతి. నను బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికారో వేదార్థత్వాత్
అగ్నిహోత్రపదిత్యత ఆహ—యదపీతి. దేవానాం కర్మసు నాధికారః దేవతాంతరా

కారోఽస్తి న వేతి సందేహే, నాస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తదుపర్యుక్తి
తేషాం మనుష్యాణాముపరిష్టాత్ యే దేవాదయః తేషామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో

దేవానాం దేవతాంతరాభావాత్' ఇతి, 'న ఋషీణామృష్యంతరాభావా'దితి, న తద్విద్యాస్వస్తి. నహింద్రాదీనాం విద్యాస్వధిక్రియమాణానా మింద్రాద్యుద్దేశేన కించిత్కృత్యమస్తి, న చ భృగ్వాదీనాం భృగ్వాదిసగోత్రతయా, తస్మాద్దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికారః కేనవార్యతే? దేవాద్యధికారేఽప్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః స్వాంగుష్ఠాపేక్షయా న విరుధ్యతే.

అర్హ విద్యా పః పతే
సూ. విరోధః కర్తృణీతి

చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్. ౨౭.

స్వాదేతద్యది విగ్రహవత్త్వాద్యభ్యుపగమేన దేవాదీనాం విద్యాస్వధికారో వర్జ్యేత విగ్రహవత్త్వాద్వత్త్విగాదివదింద్రాదీనామపి స్వరూపణాముద్దేశ్యానామభావాదితి ప్రథమసూత్రార్థః, ఋషీణామనధికారః ఋష్యంతరాభావాదృషీయైకే కర్తృణ్యశక్తేరితి ద్వితీయాసూత్రార్థః. అసామర్థ్యముపాధిరితి పరిహరతి—న తదితి. అసామర్థ్యరూపం కారణమిత్యర్థః. న హ్యస్తి యేనాసామర్థ్యం స్యాదితి శేషః 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుద్ధ్యత స ఏవ తదభవత్తగ్గ్నీణా'మితి వాక్యభాధోఽన్యనుమానస్య ద్రష్టవ్యః. నను దేవాదీన్పుత్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః కథం తేషాం మహాదేవా త్వేన హృదయస్యాస్తదంగుష్ఠమాత్ర త్వాభావాత్ అతశ్శృతిభిః తేషాం నాధికార ఇత్యత ఆహ—దేవాద్యధికారేఽపీతి.

౨౭. నను మంద్రాదీనాం ప్రతీయమానవిగ్రహవత్త్వే తాత్పర్యం కల్పయిత్యా దేవాదీనామధికార ఉక్తస్య చాయుక్తః అన్యపరాణాం తేషాం ప్రత్యక్షాది విరోధేన స్వాధ్యే తాత్పర్యకల్పనానుపపత్తేరిత్యాక్షిప్య సూత్రచతుష్టయేన పరిహరతి—విరోధః కర్తృణీత్యాదినా. వర్జ్యేత, తర్హితి శేషః, స్వరూపం విగ్రహః, అభ్యుద్యతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే స్త్. కస్తాత్, సంభవాత్ అధిత్వసామర్థ్యాద్యధికారకారణస్య సంభవాదిత్యర్థః.

నను యదీంద్రాదీనాం విగ్రహత్వేన విద్యాధికారః, తర్హి కర్తృణీ విరోధ ఇత్యాశంక్యాహ—

ఇంద్రాదీనామృత్త్విగాదివదేకస్య శరీరస్య అనేకత్ర కర్తృణీ యుగవత్సన్ని

సన్నిధానేన కర్తాంగభావోఽభ్యుపగమ్యేత, తథా చ విరోధః
కర్తణి స్యాత్, న హింద్రాదీనాం స్వరూపసన్నిధానేన యాగాంగ
భావో దృశ్యతే, న చ సంభవతి. బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేం
ద్రస్య స్వరూపసన్నిధానానుపపత్తేరితి చేత్, నాయమస్తి విరోధః,
కస్తాత్ ? అనేకప్రతిపత్తేః. ఏకస్యాపి దేవతాత్వనో యుగపదనేక
స్వరూపప్రతిపత్తిసంభవతి. కథమేతద్భవగమ్యతే? దర్శనాత్. తథా
హి—‘కతి దేవా’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘త్రయశ్చత్రీ చ శతాత్రయశ్చత్రీ చ
సహస్రేతి’ నిరుచ్య ‘కతమే త’ ఇత్యస్యాం పుచ్చాయాం ‘మహిమాన
ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశ త్వేవ దేవతా’ ఇతి బ్రువంతి శ్రుతిరేకై
కస్య దేవతాత్వనో యుగపదనేక రూపతాం దర్శయతి. తథా త్రయ
స్త్రింశతోఽపి షడాద్యంతర్భావక్రమేణ ‘కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ’

పగమే ప్రత్యక్షేణ దేవతా దృశ్యేత న చ దృశ్యతే అతో యోగ్యానుపలభ్యా దేవ
తాయా విగ్రహపత్యా అభావాత్ సంప్రదానకారకాభావేన కర్తసిష్పత్తిర్ను
స్యాదిత్యాహ—తథా చేతి. విగ్రహస్యాంగత్వమనుపలభిభాధితం యుక్త్యై చ న
సంభవతీత్యాహ—న చేతి. తస్మాదర్థోపహితశబ్ద ఏవ దేవతా తస్యా అచేతనత్వాన్న
విద్యాధికార ఇతి శంకార్థః. పరిహరతి—నాయమితి. ఏకస్యాపి దేవస్య యోగ
బలాదనేకదేహప్రాప్తిః శ్రుతిస్మృతిదర్శనాత్సంభవతి అతో న కర్తణి విరోధ ఇతి
వాచ్యమే—కస్తాదిత్యాదిహ. వైశ్వదేవశస్త్రే శస్యమానదేవాః కతీతి శాకలేయ
పృష్టో యాజ్ఞవల్క్యే నివిదా‘త్రయశ్చే’త్యాదిరూపయా ఉత్తరం దదౌ. నివిన్నా
మశస్యమానదేవసంఖ్యావాచకశబ్దః. షడధికాని త్రీణి శతాని త్రీణి సహస్రాణితి
సంఖ్యోక్తౌ సంఖ్యేయస్వరూపప్రశ్నే మహిమానో విభూతయః సర్వే దేవాః,
ఏషాం త్రయస్త్రింశదేవానాం ఆష్టౌ వసవ ఏకాదశ రుద్రా ద్వాదశాదిత్యా ఇంద్రః
ప్రజాపతిశ్చేతి త్రయస్త్రింశదేవాః తేఽపి షష్టాం అగ్నిపృథివీవాయుంతరిక్షాదిత్య
దివాం మహిమానస్తేఽపి షట్సు దేవేష్వంతర్భవంతి షడ్దేవా స్త్రీషు లోకేషు త్రయశ్చ
ద్వయోరన్నప్రాణయోర్ద్వౌ చైకస్మిన్ ప్రాణే హిరణ్యగర్భే అంతర్భవత ఇతి దర్శిత

ధానాసంభవాత్కర్త విరోధః ప్రసక్త్యేలేతి చేత్, న. కస్తాత్, అనేకప్రతిపత్తే
దర్శనాత్ ఏకస్యేంద్రస్య అనేకేషాం శరీరాణాం యుగపత్యాప్తిః ‘న ఏకథా
భవతి త్రిథా భవతి’ ఇత్యాది శ్రుతో దర్శనాత్, యద్వా అనేకత్ర కర్తణి ఏకస్య.

ఇతి ప్రాజ్ఞేకరూపతాం దేవానాం దర్శయంతి తస్యైవైకస్య ప్రాణస్య యుగపదనేకరూపతాం దర్శయతి. తథా స్మృతిరపి—“ఆత్మనాం వై సహస్రాణి బహుని భరత్స్వభ, కుర్యాద్యోగీ బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్నహిం చరేత్. ప్రాప్నుయాద్విషయాన్ కైశ్చిత్కైశ్చిదుగ్రం తపశ్చరేత్, సంక్షిపేచ్ఛ పునస్తాని సూర్యో రశ్మిగణానివ” త్యేషం జాతీయకాప్రాప్తాణిమాద్వైశ్వర్యాణాం యోగినామపి యుగపదనేక శరీరయోగం దర్శయతి కీము వక్తవ్యమాజ్ఞానసిద్ధానాం దేవానాం? అనేకరూపప్రతిపత్తిసంభవాచ్చైకైకా దేవతా బహుభీ రూపైరాత్మా నం ప్రవిభజ్య బహుషు యాగేషు యుగపదంగభావం గచ్ఛతీతి పరైశ్చ న దృశ్యతేన్తర్థానాదిశక్తియోగాదిత్యుపపద్యతే. అనేక ప్రతిపత్తేర్దర్శనాదిత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా విగ్రహవతామపి కర్తాంగ భావచోదనాస్యనేకప్రతిపత్తిర్దృశ్యతే. క్వచిద్యోగోఽపి విగ్రహవా ననేకత్ర యుగపదంగభావం న గచ్ఛతి యథా బహుభిర్భోజయద్భి ర్నైకో బ్రాహ్మణో యుగపదోభిజ్యతే. క్వచిచ్చైకోఽపి విగ్రహవా ననేకత్ర యుగపదంగభావం గచ్ఛతి. యథా బహుభిర్నమస్కు ర్వాణై రేకో బ్రాహ్మణో యుగపన్నమస్మియతే తద్వదిహోద్దేశపరి త్యాగాత్తకత్వాద్యాగస్య విగ్రహవతీమప్యేకాం దేవతాముద్దిశ్య బహువస్త్వం స్వం ద్రవ్యం యుగపత్పరిత్యక్త్యంతీతి విగ్రహవత్త్వేఽపి దేవాదీనాం న కించిత్కర్తృణి విరుధ్యతే.

మిత్యర్థః. త్రయస్త్రింశతోఽపి దేవానామితి సంబంధః. దర్శనం శ్రౌతం వ్యాఖ్యాన స్సార్థం వ్యాచక్షే—తథా స్మృతిరితి. బలం యోగసిద్ధిం “అజిమా మహిమా చైవ లఘిమా ప్రాప్తిరీశితా, ప్రాకామ్యం చ పశిత్వం చ యత్ర కామాపసాయితే” త్యస్తైశ్వర్యాణి. ఊజేన అజర్హహాన్ లఘుర్దురుశ్చ భవతి యోగీ. అంగుల్యా చంద్ర స్పర్శః ప్రాప్తిః. ఈశితా సృష్టిశక్తిః. ప్రాకామ్యం ఇచ్ఛానభిహృతః. పశిత్వం నియ మనశక్తిః. సంకల్పమాత్రాదిష్టలాభో యత్ర కామాపసాయి తేతి భేదః. అజానసిద్ధానాం జన్తనా సిద్ధానామిత్యర్థః ఫలితమాహ—అనేకేతి. అనేకేషు కర్తృస్వేకస్య ప్రతిపత్తి రంగభావః. తస్య లోకే దర్శనాదితి వత్తుం వ్యతిరేకమాహ—క్వచిదేక ఇతి. ప్రకృతోపయుక్తమన్వయదృష్టాంతమాహ—క్వచిచ్ఛేతి.

ప్రతిపత్తిః అంగభావః తస్య లోకే దర్శనాత్. యథా బహుభిర్నమస్కుర్వాణై ర్యుగ పదేకో బ్రాహ్మణో నమస్క్రియమాణో దృశ్యతే తద్వదిత్యర్థః.

సూ. శబ్ద ఇతి చేన్నాతః

ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౨౮

మూ నామ విగ్రహవత్త్వే దేవాదీనామభ్యుపగమ్యమానే కర్తృణి కల్పిద్విరోధః ప్రసంజి, శబ్దేతు విరోధః ప్రసజ్యేత. కథం? ఔత్పత్తికం హి శబ్దస్యాన్ధేన సంబంధమాశ్రిత్యానపేక్షత్వాదితి వేదస్య ప్రామాణ్యం స్థాపితం. ఇదానీం తు విగ్రహవతీ దేవతాభ్యుపగమ్యమానాయద్యవ్యైశ్వర్యయోగాద్యుగపదనేకకర్తృసంబంధీని హవీంషి భుజితతథాపి విగ్రహయోగాదస్తదాదివజ్జననమరణవతీ నేతి నిత్యస్య శబ్దస్యానిత్యేనాన్ధేన అనిత్యసంబంధే ప్రవిలీయమానే యద్యైదికే శబ్దే ప్రామాణ్యం స్థితం తస్య విరోధస్సాదితి చేన్నాయమప్యస్తి విరోధః. కస్తాత్? అతః ప్రభవాత్. అత ఏవ హి వైదికాచ్ఛబ్దాద్దేవాదికం జగత్ప్రభవతి. నను 'జన్తాద్యస్య యత' ఇత్యత్ర బ్రహ్మప్రభవత్వం జగతోఽవధారితం కథమిహ శబ్దప్రభవత్వముచ్యతే? అపి చ

౨౮. కర్తృణ్యవిరోధమంగీకృత్య శబ్దప్రామాణ్యవిరోధమాశంక్య పరిహరతి— శబ్ద ఇతి చేదితి. మాప్రసంజి ప్రసక్తో మాభూన్నామేత్యర్థః. ఔత్పత్తికమాత్రే శబ్దార్థయోరనాద్యో సంబంధస్యానాదిత్వాద్వేదస్య స్వాధే మానాంతరానపేక్షత్యేన ప్రామాణ్యముక్తం. ఇదానీమనిత్యవిగ్రహవ్యక్త్యభ్యుపగమే తత్సంబంధస్యాప్యనిత్యత్వాన్తానాంతరేణ వ్యక్తిం జ్ఞాత్వా శబ్దస్య సంకేతః పుంసా కర్తవ్య ఇతి మానాంతరాపేక్షత్వా త్వాప్రామాణ్యస్య విరోధస్సాదిత్యాహ—కథమిత్వాదిహ. కిం శబ్దానామనిత్యతయా సంబంధస్య కార్యత్వమాపాద్యతే? ఉత్కాథానామనిత్యతయా? నాద్య ఇత్యాహ—నాయమసీతి. కర్తృణ్యవిరోధవదిత్యపేరర్థః. దేవాదివ్యక్తిహేతుత్యేన ప్రాగేవ శబ్దానాం సత్త్వాన్నానిత్యత్వమితి భావః. అత్ర పూర్వావరవిరోధం శంకతే—నన్వీతి. శబ్దస్య నిమిత్తత్యేన బ్రహ్మసహకారత్వాదవిరోధ ఇత్యాశంక్య ద్వితీయం కల్పముత్థాపయతి—అపి చేతి. అనిత్యత్వం సాదిత్వం వ్యక్తిరూపార్థానా

నను మాస్తు కర్తృణి విరోధః, శబ్దే స్వాదిత్యాశంక్యాహ—

శబ్దే వేదనాక్యే అనిత్యవిగ్రహవద్దేవాదేర్నిత్యవేదార్థత్వాంగీకారే శబ్దస్య

యది నామ వైదికాచ్ఛబ్దాదస్య ప్రభవోఽభ్యుపగతః కథమేతావతా
విరోధశ్చబ్దే పరిహృతః? యావతా వసవో రుద్రా ఆదిత్యా విశ్వేదేవా
మరుత ఇత్యేతేర్థా అనిత్యా ఏవోత్పత్తిమత్వాత్, తదనిత్యత్వే చ
తద్వాచినాం వైదికానాం వస్వాదిశబ్దానామనిత్యత్వం కేన వార్యతే?
ప్రసిద్ధం హి లోకే దేవదత్తస్య చుత్రే ఉత్పన్నే యజ్ఞదత్త ఇతి తస్య
నామ క్రియత ఇతి. తస్మాద్విరోధ ఏవ శబ్ద ఇతి చేన్న, గవాదిశబ్దార్థ
సంబంధనిత్యత్వదర్శనాత్. సహి గవాదివ్యక్తీనాముత్పత్తిమత్వే
తదాకృతీనాముత్పత్తిమత్త్వం స్యాత్. ద్రవ్యగుణ కర్తృణాం హి
వ్యక్తయ ఏవోత్పద్యంతే నాకృతయః. ఆకృతిభిశ్చ శబ్దానాం సం
బంధో న వ్యక్తిభిః. వ్యక్తీనామానంత్యాత్సంబంధగ్రహణానుపపత్తేః.

మనిత్యతయా శబ్దానాం సంబంధస్యానిత్యత్వం దుర్వారం, తస్మా త్పైరుషేయసంబంధ
సాపేక్షత్వా త్పామాణ్యవిరోధ ఇత్యర్థః. స చ వ్యక్తీనా మనిత్యత్వేఽపి ఘట
త్వాది జాలినమవాయవచ్చబ్దసంబంధోఽపి నిత్యస్సాద్విదితి వాచ్యం, ఉభయాశ్రిత
సంబంధస్యాన్యతరాభావే స్థిత్యయోగేన దృష్టాంతా సిద్ధేరితి భావః. యథా గోత్వా
దయో గవాది శబ్దవాచ్యాః తథా వసుత్వాద్యాకృతయో వస్వాదిశబ్దార్థాః స వ్యక్తయ
ఇతి పరిహరతి—నేత్యాదినా. శబ్దానాం తదర్థానాం జాతీనాం చ నిత్యత్వాత్తత్సం
బంధోఽపి నిత్య ఇతి ప్రతిపాదయతి—స హిత్యాదీనా. వ్యక్తీనామానంత్యాదితి.
స చ గోత్వావచ్చేదేన వ్యక్తిః శక్తిస్సుగ్రహేతి వాచ్యం. సామాన్యస్యాప్రత్యా
సక్తిత్వేన సర్వవ్యక్త్యవస్థిత్యభావాత్ గోత్వం శక్యతావచ్చేదకమితి గ్రహపేక్షయా
గోత్వం శక్యమితి లాఘవాత్ నిరూఢాజహల్లక్షణయో వ్యక్తేర్ధాభేనానన్యలభ్యత్వా
భావాచ్చేతి భావః. యద్వా కేవలవ్యక్తిః శక్తిరత్ర నిరస్యతేఽనుపపత్తిజ్ఞానం
విదైవ వ్యక్తేశ్చబ్దకర్తృయక్షజాతిజ్ఞానవిషయత్వేనోభయశక్తేరావశ్యకత్వాత్. తథా
చ నిత్యజాతితాదాత్మ్యేన వ్యక్తేరనాదిత్వాత్తత్సంబంధోఽప్యనాదిః సత్కార్యవాదాత్
అత ఏవ చాకృతృత్వ తత్త్వమసాద్విదివాక్యేషు భాగలక్షణోక్తా యుజ్యతే కేవల
సామాన్యస్య వాచ్యత్వేఽఖండార్థస్య వాచ్యైకదేశత్వాభావాత్, అతః ప్రభవాదితి
సూత్రస్వరస్యాచ్చ కేవలవ్యక్తిశక్తినిరాస ఇతి గమ్యతే. కేవలవ్యక్తివచనాః ఖలు
డిఠాదిశబ్దా అర్థానంతరభావినస్సాంకేతికాః, గవాదిశబ్దాస్తు వ్యక్తి ప్రభవమేతుత్వేన

అర్థేన సహ నిత్యసంబంధాభావేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఇతి షేత్, స; ఆత్మ

వ్యక్తిమాత్పద్యమానాస్వప్యాకృతీనాం నిత్యత్వాన్న గవాదిశబ్దేషు
కశ్చిద్విరోధో దృశ్యతే. తథా దేవాదివ్యక్తిప్రభవాభ్యుపగమేఽప్యా
కృతినిత్యత్వాన్న కశ్చిద్వస్వాదిశబ్దేషు విరోధ ఇతి ద్రష్టవ్యః. ఆకృతి
విశేషస్తు దేవాదీనాం మంత్రార్థవాదాదిభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్యవగ
మాదవగంతవ్యః. స్థానవిశేషసంబంధనిమిత్తాశ్చేంద్రాదిశబ్దాన్సేనాప
త్యాదిశబ్దవత్. తతశ్చ యో యస్తత్తత్థానమధిలిప్తతి స స ఇంద్రాది
శబ్దైరభిధీయత ఇతి న దోషో భవతి. న చేదం శబ్దప్రభవత్వం బ్రహ్మ
ప్రభవత్వవదుపాదానకారణత్వాభిప్రాయోచ్యతే. కథం తస్మిన్ధితే
వాచకాత్తనా నిత్యే శబ్దే నిత్యార్థసంబంధిని శబ్దవ్యవహారయోగ్యాం
వ్యక్తినిష్పత్తిః అతః ప్రభవాదిత్యుచ్యతే. కథం పునరవగమ్యతే
శబ్దాత్ప్రభవతి జగదితి? ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం. ప్రత్యక్షం హి
శ్రుతిః; ప్రామాణ్యం ప్రత్యనవేక్షత్వాత్. అనుమానం స్మృతిః; ప్రామా
ణ్యం ప్రతి సాపేక్షత్వాత్. తే హి శబ్దపూర్వాం సృష్టిం దర్శయతః.

ప్రాగేవ సంతీతి న వ్యక్తిమాత్రవచనాస్సంకేతికాః కింతు స్థూలమాత్మభావేనాను
మూతవ్యక్త్యవిసాభూతసామాన్యవచనా ఇతి మంతవ్యం. న చేంద్రాదివ్యక్తేరేక
త్వేన జాత్యభావాదాకాశశబ్దవదింద్రచంద్రాదిశబ్దాః కేవలవ్యక్తివచనా ఇతి సాంప్ర
తం, అతీతానాగతవ్యక్తిభేదేన జాత్యుపపత్తే రిక్త్యం ప్రపంచేన—దృష్టాంత
ముపసంహృత్య దార్ఢాంతికమాహ. వ్యక్తిష్టిత్యాదినా. ఆకృతిర్జ్ఞాతిః. నను కా సా

వ్యక్తిః యదనుగతేంద్రత్వాదిజాతిశ్చబ్దార్థసాన్య దిత్వత ఆహ—ఆకృతివిశేషస్త్వితి.
'వజ్రహస్తః పురందరః' ఇత్యాదిభ్య ఇత్యర్థః. ఇంద్రాదిశబ్దానాం జాతిః ఇంద్రాదిషు
ప్రవృత్తి నిమిత్తమిత్యక్వా ఉపాధినిమిత్తమాహ—స్థానేతి. వ్యక్తిప్రలయేఽపి
స్థానస్య స్థాయిత్యాచ్ఛబ్దార్థసంబంధనిత్యతేత్యాహ—తతశ్చేతి. ఉక్తం పూర్వాపర
విరోధం పరిహరతి—న చేతి. శబ్దో నిమిత్తమిత్యవిరోధం మత్వా సూత్రకేషమవ
తారయతి—కథం పునరితి. స్మృత్యా వ్యప్రామాణ్యార్థం మూలశ్రుతి రనుమీయత
ఇత్యనుమానం స్మృతిః. 'ఏతే అస్మగ్మిందవస్థిరః పవిత్రమాశవః విశ్వాన్యన్యభిసౌ
భగే' త్యేతన్మంత్రస్థైః పదైః స్మృత్వా బ్రహ్మ దేవాదీనపుజత్. తత్రైత ఇతి పదం సర్వ

ప్రభవాత్ అత ఏవ హి వైదికాచ్ఛబ్దాల్ దేవాది జగత్ప్రభవాల్ ఉత్పత్తేః. కథం

‘ఏత ఇతి వై ప్రజాపతిర్దేవానసృజతాస్సగ్రమితి మనుష్యానిందవ ఇతి పితౄణాం స్తీరః పవిత్రమితి గ్రహానాశవ ఇతి స్తోత్రం విశ్వానీతి శస్త్ర మభిసౌభగేత్యన్యః ప్రజా’ ఇతి శ్రుతిః తథాన్యత్రాపి ‘స మనసా వాచం మిథునం సమభవ’ దిత్యాదినా తత్ర తత్ర శబ్దపూర్వికా సృష్టి శ్చాన్యతే, స్మృతిరపి “అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టౌ స్వయం భువా, ఆదా వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయః” ఇతి. ఉత్సర్గోఽప్యయం వాచస్పం ప్రదాయ ప్రవర్తనాత్తతో ద్రష్టవ్యోఽనాది నిధనాయాః అన్యదృశస్యోత్సర్గస్యాసంభవాత్. తథా “నామరూపే చ భూతానాం కర్మణాం చ ప్రవర్తనం, వేదశబ్దేభ్య ఏవాదా నిర్వమే స మహేశ్వర” ఇతి, “సర్వేషాం చ సనామాని కర్తాణి చ పృథక్పృథక్, వేదశబ్దేభ్య ఏవాదా పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్వమే” ఇతి చ. అపి చ చిక్షీతమర్థమనుతిష్ఠత్ తస్య వాచకం శబ్దం పూర్వం స్మృత్వా పశ్చాత్తమర్థమనుతిష్ఠతీతి సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షమేతత్ తథా ప్రజాపతేరపి స్రష్టూః సృష్టేః పూర్వం వైదికాశ్చబ్దా మనసి ప్రాదుర్భ భూవుః పశ్చాత్తదనుగతానర్థాన్ససర్జేతి గమ్యతే. తథా చ శ్రుతిః

నామత్వాదేవాణాం స్థారకం, అస్మగుధిరం తత్ప్రధానే దేహే రమంత ఇత్యి సృగ్రా మచమ్యః. చంద్రస్థానాం పితౄణామిందుశబ్దః స్థారకః. పవిత్రం సోమం స్వాంతస్తీరస్కుర్వతాం గ్రహాణాంతిరః పవిత్రశబ్దః. ఋచోఽశ్నువతాం స్తోత్రాణాం గీతిరూపాణామాశుశబ్దః ‘ఋచ్యుధ్యుధం సామే’తి శ్రుతేః. స్తోత్రానంతరం ప్రయోగం విశతాం శస్త్రాణాం విశ్వశబ్దః సర్వత్ర సౌభాగ్యయుక్తానామభిసౌభగశబ్ద స్థానరక ఇతి ఛందోగబ్రాహ్మణవాక్యార్థః. స ప్రజాపతిః మనసా వాచం త్రయీం మిథునం సమభవత్. మనో వాగ్రూపం మిథునం సంభావితవాక్ మనసా త్రయీ ప్రకాశితాం సృష్టిమాలోచితవానిత్యర్థః. ‘రక్షిరిత్యేవాదిత్యమసృజతే’త్యాది శ్శృతిరాదిశబ్దార్థః. సంప్రదాయో గురుశిష్యపరంపరాధ్యయనం. సంస్థా ఆపస్తంబః. ప్రజాపతి సృష్టిశ్శబ్దపూర్వికా-సృష్టిత్వాత్, ప్రత్యక్షఘటాదివదితి ప్రత్యక్షానుమానా భావిమిత్యస్యాధ్ధాంతరమాహ—అసి చేతి. అతః ప్రభవత్ప్రసంగాచ్ఛబ్దస్వరూపం

తత్ప్రభవత్వం దేవాదేః. ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామ్: ‘ఏత ఇతి వై

‘స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమసృజతే’ త్యేవమాదికా భూరాది
 శబ్దేభ్య ఏవ మనసి ప్రాదుర్భూతేభ్యో భూరాదీన్లోకాన్సృష్టాః
 దర్శయతి. కిమాత్తకం పునశ్శబ్దమభిప్రేత్యేదం శబ్దప్రభవత్వముచ్యతే?
 సోఘటమిత్యాహ. వర్ణపక్షే హి తేషాముత్పన్న ప్రధ్వంసిత్యాన్ని త్యేభ్య
 శబ్దేభ్యో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యనుపపన్నం స్యాత్. ఉత్పన్న
 ప్రధ్వంసినశ్చ వర్ణాః ప్రత్యుచ్చారణఘన్యథాన్యథా చ ప్రతీయమాన
 త్యాత్. తథా హ్యదృశ్యమానోఽపి పురుషవిశేషోఽధ్యయనధ్వని
 శ్రవణాదేవ విశేషతో నిర్ధార్యతే—దేవదత్తోఽయమధీతేయజ్జడత్తో
 ఽయమధీత’ ఇతి. స చాయం వర్ణవిషయోఽన్యథాత్వప్రత్యయో
 మిథ్యాజ్ఞానం, బాధకప్రత్యయాభావాత్. స చ వర్ణేభ్యోఽర్థావగతి
 ర్యుక్తా, స హ్యేకైకో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయేత్, వ్యభిచారాత్;
 స చ వర్ణసముదాయప్రత్యయోఽస్తి, క్రమవర్తిత్వాద్వర్ణానాం;
 వత్తుముక్తమాక్షిపతి—కిమాత్తకమితి. వర్ణరూపం తదతిరిక్తసోఘటరూపం వేతి కేంశబ్దార్థః.
 తత్ర వర్ణానామనిత్యతాతోఽసృజన్య చానత్వాన్న జగద్దేతుత్వ మిత్యాక్షేపే ద్వితీయ
 పక్షం వైయాకరణో గృహ్యతి—సోఘటమితి. స్ఫుట్యతే వర్ణైర్వజ్యత ఇతి సోఘటో
 వర్ణవ్యంగ్యోఽర్థస్య వ్యంజనో గవాదిశబ్దో నిత్యస్తమభిప్రేత్యేద ముచ్యత ఇతి పూర్వే
 జాన్యయః. స ఏవాద్యపక్షం దూషయతి—వర్ణేతి. సోయంగకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞయా
 వర్ణనిత్యత్వసిద్ధేర్నానుపపత్తిరిత్యత ఆహ—ఉత్పన్నేతి. తారత్వ మంద్రత్వాది
 విరుద్ధధర్మవత్వేన తారో గకారో మంద్రో గకార ఇతి ప్రతీయమానగకారస్య
 భేదానుమానాత్ప్రత్యభిజ్ఞా గత్వజాలివిషయేత్సర్థః. నను విరుద్ధ ధర్మజ్ఞానం ధ్వస్యపా
 ధికం భ్రమ ఇత్యత ఆహ—న చేతి. తథా చ వర్ణానామనిత్యత్వాన్న జగద్దేతుత్వ
 మితి భావః. కిం చ తేషామర్థ బోధకత్వాయోగా తోఽసృజన్లోకగీకార్య ఇత్యాహ—
 స చ వర్ణేభ్య ఇత్యాదిना. వ్యభిచారాత్ ఏకస్తా ద్వర్ణాదర్థప్రతీత్యదర్శనాద్వర్ణాం
 తర వైయర్థ్య ప్రసంగాచ్చేత్సర్థః. తస్మి వర్ణానాం సముదాయో బోధక ఇత్యాశంక్య
 క్షణికానాం స నాస్తీత్యాహ—న చేతి. వర్ణానాం స్వతస్సాహిత్యాభావేఽపి
 సంస్కారలక్షణాపూర్వద్వారా సాహిత్యమాగ్నేయాదియాగానామివేతి శంకతే—

ప్రజాపతిర్దేవానసృజత’ ఇత్యాదికా శ్రుతిః, ‘వేదశబ్దేభ్య ఏవాదా’ ఇత్యాదికా

పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితోఽన్వయో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి యద్యుచ్యతే, తన్న; సంబంధగ్రహణాపేక్షో హి శబ్దః స్వయం ప్రతీయమానోఽర్థం ప్రత్యాయయేద్ధూమాదివత్; న చ పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితస్యాంత్యవర్ణస్య ప్రతీతిరస్తి, అప్రత్యక్షత్వాత్సంస్కారాణాం. కార్యప్రత్యాయిత్రైస్సంస్కారైస్సహితోఽంత్యో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి చేన్న, సంస్కారకార్యస్యాపి స్మరణస్య క్రమవర్తిత్వాత్, తస్మాతోస్సిటశ్శబ్దః, స చైకైకవర్ణప్రత్యయాహితసంస్కారబీజేఽన్త్యవర్ణప్రత్యయజనితపరిపాకే ప్రత్యయిన్యేకప్రత్యయవిషయతయా యుజితీ ప్రత్యవభాసతే.

పూర్వేతి. కిమయం సంస్కారో వర్ణైర్జనితోఽపూర్వాభ్యః కశ్చిత్? ఉత వర్ణానుభవజనితో భావనాభ్యః? నాద్యో మానాభావాత్. కించాయమజ్ఞాతో జ్ఞాతోవాఽర్థధీహేతుః నాద్య ఇత్యాహ—తన్నేతి. సంస్కారసహితశబ్దో జ్ఞాత ఏవార్థధీహేతుః సంబంధగ్రహణమపేక్ష్య బోధకత్వాద్ధూమాదివదిత్యర్థః. ద్వితీయే కిం ప్రత్యక్షేణ జ్ఞాతః? ఉత కార్యలింగేన? నాద్య ఇత్యాహ—న చేతి. ద్వితీయం శంకతే—కార్యేతి. కార్యమర్థధీస్తస్యాం జాతాయాం సంస్కారప్రత్యయః తస్మిన్ జాతే నేతి పరస్పరాశ్రయేణ దూషయతి—నేతి. పదార్థస్మరణస్యాపి పదజ్ఞానానంతరభావిత్యాత్మేన సంస్కారసహితాంత్యవర్ణాత్తకపదస్య జ్ఞానం న యుక్తమిత్యక్షరార్థః. అపిశబ్దః పరస్పరాశ్రయద్యోతనార్థః. ఏతేన భావనాసంస్కారవజ్ఞోఽపి నిరస్తః. తస్య వర్ణస్త్రుతిమాత్రహేతుత్వేనార్థధీహేతుత్వాద్యోగాత్. న చాంత్యవర్ణసాహిత్యాదర్థధీహేతుత్వం కేవలసంస్కారస్య తు వర్ణస్త్రుతిహేతుత్వమితి వాచ్యం, అర్థధీపూర్వకాలే భావనాయా జ్ఞానాభావేనార్థధీహేతుత్వాద్యోగాత్ న చ వర్ణస్తరణేనానుమితా సా అంత్యవర్ణసహితా అర్థధీహేతురీతి వాచ్యం. తత్కార్యస్య క్రమికస్య వర్ణస్తరణస్యాప్యంత్యవర్ణానుభవానంతరభావిత్యేన లేనానుమితభావనానామంత్యవర్ణసాహిత్యాభావాదితి భావః. వర్ణానామర్థబోధకత్వానంభవఫలమాహ—తస్మాదితి. స్ఫోటేఽపి కిం మానమిత్యాశంకైక్యం పదమితి ప్రత్యక్షప్రమాణమిత్యాహ—న చేతి. యథారత్నతత్త్వం బహుభిశ్చాతుషప్రత్యయైస్సుఫుటం భాసతే తథా గవాదిపదస్ఫోటో గకారాద్యేకైకవర్ణకృతప్రత్యయైస్సఫుటవిషయైస్త్రుతిః. తాభ్యాం నిత్యశబ్దప్రభవత్వం దేవాదేరపగమ్యతే. ఏవం చ దేవాదివృత్త్య

న చాయమేక ప్రత్యయో వర్ణవిషయా స్మృతిః, వర్ణానామనేకత్వా
దేక ప్రత్యయవిషయత్వానుపపత్తేః. తస్య చ ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్య
భిజ్ఞాయమానత్వాన్నిత్యత్వం భేద ప్రత్యయస్య వర్ణవిషయత్వాత్.
తస్మాన్నిత్యాచ్ఛబ్దాతోస్ఫటరూపాదభిధాయకాత్ క్రియాకారకఫల
లక్షణం జగదభిధేయభూతం ప్రభవతీతి. వర్ణా ఏవ తు శబ్దా ఇతి
భగవానుపవర్షః. ననూత్పన్న ప్రధ్వంసీత్వం వర్ణానాముక్తం, తన్న, త
ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సాదృశ్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞానం కేశాదిష్వివేతి
చేన్న, ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రమాణాంతరేణ బాధానుపపత్తేః. ప్రత్యభి
జ్ఞానమాకృతినిమిత్తమితి చేన్న, వ్యక్తిప్రత్యభిజ్ఞానాత్. యది హి
ప్రత్యుచ్చారణం గవాదివ్యక్తివదన్యా అన్యవర్ణవ్యక్తయః ప్రతీయే
రంస్తత ఆకృతినిమిత్తం ప్రత్యభిజ్ఞానం స్యాత్. న త్వేతదస్తి. వర్ణ

రాహిత్యాస్సంస్కారా బీజం యస్మిన్ చిత్తే తస్మిన్ అంత్యవర్ణకృతప్రత్యయేన
జనితః పరిపాఠోఽంత్య స్సంస్కారో యస్మిన్ తస్మిన్ ప్రత్యయిని చిత్తే ఏకం
గౌరితి పదమితి ప్రత్యయః ప్రత్యక్షస్తద్విషయతయా స్పష్ట మవభాసత ఇత్యర్థః.
అనేన వర్ణాన్వయవ్యతిరేకయోః స్ఫటిజ్ఞానేఽన్యథాసిద్ధిః. న చైకస్తాద్యర్థాత్సమ్య
కోస్ఫటాభివ్యక్తిః యేన వర్ణాంతరవైయర్థ్యం కింతు రత్నతత్త్వవద్బహుప్రత్యయ
సంస్కృతే చిత్తే సమ్యకోస్ఫటాభివ్యక్తిరిత్యుక్తం భవతి. న న్యేకం పదమేకం వాక్య
మితి ప్రత్యయస్య పదవాక్య స్ఫటియోర్న ప్రామాణ్యం, తస్య వర్ణసమూహాలంబన
స్మృతిత్వాదిత్యాశంక్య నిషేధతి—న చేతి. స్ఫటిస్య జగధేతుత్వార్థం నిత్యత్వ
మాహ—తస్య చేతి. నను తదేవేదం పదమితి ప్రత్యభిజ్ఞానముః ఉదాత్తాదిభేద ప్రత్య
యాదిత్యత ఆహ—భేదేతి. ఆచార్యసంప్రదాయాక్తిలూరవకం సిద్ధాంతయతి—వర్ణా
ఏవేతి. వర్ణాదిరిక్తస్ఫటిత్వకశబ్దస్యానుభవానారోహాదిత్యర్థః. సాదృశ్యదోషాదియం
శ్రాంతిరితి శంకతే—సాదృశ్యాదితి. పపనానంతరం త ఏవమే కేశా ఇతి ధీర్భాంతి
రితి యుక్తం భేదధీరోధాత్, స ఏవాయం వర్ణ ఇతి ధీస్తు ప్రమైవ బాధకాభావా
దిత్యాహ—నేతి. గోత్వాదిప్రత్యభిజ్ఞావద్యర్థేషు ప్రత్యభిజ్ఞా గత్వాదివిషయేతి
శంకతే—ప్రత్యభిజ్ఞానమితి. వ్యక్తిభేదేసిద్ధే ప్రత్యభిజ్ఞాయా జాతివిషయత్వం స్యాత్,
యత్త్వయా పీతం జలం తదేవ మయా పీత మిత్యాదౌ న తథేవీహ వ్యక్తిభేదస్పృ
శ్చతాపసి తన్నిష్ఠనిత్యాకృతేశ్వదార్థత్వాత్తత్సంబంధో నిత్య ఇత్యవిరుద్ధమ్.

వ్యక్తయ ఏవ హి ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే. ద్విర్లోకబ్జ ఉచ్చారిత ఇతి హి ప్రతీయతే న తు ద్వా గోశబ్దావతి. నను వర్ణా అప్యుచ్చారణభేదేన భిన్నాః ప్రతీయంతే దేవదత్తయజ్ఞదత్తయో యధ్యయనధ్యనిశ్రవణాదేవ భేదప్రతీతేర్వ్యక్తం. అత్రాభిధీయతే. సతి వర్ణవిషయే నిశ్చితే ప్రత్యభిజ్ఞానే సంయోగవిభాగవ్యంగ్యత్వా ద్విజ్ఞానా మభివ్యంజకవైచిత్ర్యనిమిత్తోఽయం వర్ణవిషయో విచిత్రః ప్రత్యయో న స్వరూపనిమిత్తః. అపి చ వర్ణవ్యక్తిభేదవాది నాపి ప్రత్యభిజ్ఞానసిద్ధయే వర్ణాకృతయః కల్పయితవ్యాః తాసు చ ఋరోపాధికో భేదప్రత్యయ ఇత్యభ్యుపగంతవ్యం తద్వరం వర్ణవ్యక్తి ష్వేవ ఋరోపాధికో భేదప్రత్యయః, స్వరూపనిమిత్తం చ ప్రత్యభి జ్ఞానమితి కల్పనాలాఘవం. ఏష ఏవ చ వర్ణవిషయస్య భేదప్రత్య యస్య బాధకః ప్రత్యయో యత్ప్రత్యభిజ్ఞానం. కథం హ్యేకస్మిన్నా లే ఒహనానాముచ్చారయతామేక ఏవ సకా గకారో యుగపదనేకరూప సాన్సిత్ ఉదాత్తశ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ సానునాసికశ్చ నిరను

ఇతి పరిహరంతీ వ్యక్తితి. న త్వేతదితి. వ్యక్త్యన్యత్వజ్ఞానమిత్యర్థః. ఉదాత్తత్వాది విరుద్ధభర్తృత్వాదవ్యక్తిభేదోఽనుమానసిద్ధ ఇత్యనువదతి—నన్వీతి. భేదప్రత్యయస్య కుంభకూపాకాశభేదప్రత్యయవదా పాధికభేదవిషయత్వాదన్యథా సిద్ధేరనన్యథా సిద్ధ వ్యక్తైకస్మిన్ ప్రత్యభిజ్ఞయా నిరపేక్షస్వరూపాలంబనయా బాధ ఇత్యుత్తరమాహ— అత్రేతి. తాల్పాదిచేతైః కోవృద్ధవాయుసంయోగవిభాగాభ్యాం విచిత్రాభ్యాం వ్యంగ్య త్వాదవ్యక్తేషు వైచిత్ర్యభీతిత్యర్థః. కల్పనాగారవాచ్య వర్ణేషు స్వతో భేదో నాస్తి త్యాహ—అపి చేతి. అనంతాః గకారాదివ్యక్తయః తాసు ప్రత్యభిజ్ఞానార్థం గత్వాది జాకయః తాసు చోదాత్తత్వాదిభేదస్యాపాధికత్వమితి కల్పనాగారవాద్యరం వర్ణవ్యక్తిభేదమూత్రస్యాపాధికత్వకల్పనమితి వ్యక్త్యానంత్యస్య జాతీనాం చ కల్పన మయుక్తమిత్యర్థః. నను భేదస్య బాధకాభావాదనా పాధికత్వమిత్యత ఆహ—విష ఇతి. అస్తు తస్మి ప్రత్యయద్యయప్రామాణ్యాయ భేదాభేదయోగ్యత్యత్వం తత్రాహ— కథం హీతి. ఉభయోరేకత్ర విరోధాజ్ఞేద ఔపాధిక వివేత్యర్థః. నను వాయు సంయోగాదే రతీంద్రియత్వాన్న తద్గతవైచిత్ర్యస్యాదాత్తత్వాదే ర్వర్ణేషు ప్రత్య

నానికశ్చేతి? అథవా ధ్వనికృతోఽయం భేదప్రత్యయో న వర్ణకృతః. కః పునరయం ధ్వనిర్నామ? యో దూరాదాకర్ణయతో వర్ణవివేకమప్రతిపద్యమానస్య కర్ణపథమవతరతి ప్రత్యాసీదతశ్చ పటుమృదుత్వాదిభేదం వర్ణేష్యాసంజయతి. తన్నిబంధనాశ్చేదాత్తాదయో విశేషా న వర్ణస్వరూపనిబంధనాః, వర్ణానాం ప్రత్యుచ్ఛారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్. ఏవం చ సతి సాలంబనా ఏవైత ఉదాత్తాదిప్రత్యయా భవిష్యతి, ఇతరథా హి వర్ణానాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం నిర్భేదత్వాత్సంయోగవిభాగకృతా ఉదాత్తాదిభేదాః కల్పేరక. సంయోగవిభాగానాం చాప్రత్యక్షత్వాన్న తదాశ్రయా విశేషాః వర్ణేష్వధ్యవసితం శక్యంత ఇత్యతో నిరాలంబనా ఏవైత ఉదాత్తాదిప్రత్యయాస్సృః. అపి చ నైవైతదభినివేష్టవ్యముదాత్తాది

క్షారోపసృంభవతీత్యరుచిం పదివ్యన్వయమతమాహ—అథవేతి. ధ్వనిధర్మా ఉదాత్తత్వాదయో ధ్వన్యభేదాధ్యాసాద్వర్ణేషు భాంతీత్యర్థః. ప్రశ్నపూర్వకం ధ్వనిస్వరూపమాహ—క ఇతి. అవతరతి, న ధ్వనిరితి శేషః. వర్ణాతిరిక్తశ్చబ్దో ధ్వనిరిత్యర్థః. సమీపం గతస్య పునస్తారత్వ మంద్రత్వాది ధర్మాక స్వగతా వ్యర్ణేషు న ఏవారోపయతీత్యాహ—ప్రత్యాసీదతశ్చేతి. అదిపదం విప్పణోతి. తదితి. నవ్యవ్యక్తవర్ణ ఏవ ధ్వనిర్నాతిరిక్త ఇత్యత ఆహ—వర్ణానామితి. ప్రత్యుచ్ఛారణం వర్ణా అనువర్తంతే ధ్వనిర్నావ్యవర్తత ఇతి భేద ఇత్యర్థః. అన్యథా వాచికేషు జన్యవర్ణేష్వవ్యక్తేషు ధ్వనిబుద్ధిస్సృజత్ దుందుభ్యాదిధ్వనౌ శబ్దత్వమాత్రేణ గృహ్యమాణే అయమవ్యక్తో వర్ణ ఇతి ధీస్సృదితి మంతవ్యం. ఏవం ధ్వన్యపాధికత్వే న్నమతే గుణం పదన్వాయాపాధికత్వే పూర్వోక్తామరుచిం దర్శయతి—ఏవం చేత్యాదిహ. అస్తు తో దోషస్త్రాహ—సంయోగేతి. వాయుసంయోగాదేరక్రావణత్వా దిత్యర్థః. తస్మాచ్ఛ్రావణధ్వనిరేవోదాత్తత్వాద్వారోపాపాధిరితీ భావః. ఏవం విరుద్ధధర్మకధ్వనీనాం భేదేఽపి న తేష్వనుగతా వర్ణా భిద్యంత ఇత్యుక్తం, తదేవ దృష్టాంతేన ద్రదయతి—అపి చేతి. యథా ఖండముండాది విరుద్ధానేకవ్యక్తిష్వభిన్నం గోత్వం తథా ధ్వనిషు వర్ణా అభిన్నా ఏవేత్యర్థః. ఉదాత్తాదిర్ధ్వనిః తద్భేదేన హేతునా వర్ణానామసీతి యోజనా, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదిత్యక్షరార్థః. యద్వా ఉదాత్తత్వాదిభేద విశిష్టతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వా ద్వర్ణానాం భేద ఇత్యాశంకాం దృష్టాంతేన నిరస్యతి—అపి చేతి.

భేదేన ఎల్లానాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం భేదో భవేదితి. న హ్యన్యస్య భేదేనాన్యస్యాభిద్యమానస్య భేదో భవితు మ్నతి. న హి వ్యక్తిభేదేన జాతిం భిన్నాం మన్యంతే. వర్ణభ్యశ్చృష్ట ప్రతీతేసంభవాతోస్ఫిటకల్పనానధికా. న కల్పయామ్యహం స్ఫిటం ప్రత్యక్షమేవ త్వేనమవగచ్ఛామి, ఏకైకవర్ణగ్రహణాహితసంస్కారా యాం బుద్ధౌ యుజితి ప్రత్యవభాసనాదితి చేన్న, అస్యా అపి బుద్ధే ఽర్హ విషయత్వాత్, ఏకైకవర్ణగ్రహణో త్తరకాలాహీయమేకా బుద్ధి ర్గౌరితి సమస్తవర్ణవిషయా నార్థాంతరవిషయా కథమేతదవగమ్యతే? యతోఽస్యామపి బుద్ధౌ గకారాదయో వర్ణా అనువర్తంతే న తు దకారాదయః. యది హ్యస్యా బుద్ధేర్దకారాదిభ్యోఽర్థాం తరం స్ఫిటో విషయస్యైత్ తదా దకారాదయ ఇవ గకారాద యోఽస్యా బుద్ధేర్వ్యావృత్తేన తేరక, న తు తథాస్తి, తస్మాదియమేకబుద్ధి ఽర్హ విషయైవ స్మృతిః. నన్వనేకత్వాద్వర్ణానాం నైకబుద్ధివిషయతోఽపద్యత ఇత్యుక్తం, తత్ప్రతిపూయః—సంభవత్య నేకస్యా వ్యేకబుద్ధివిష యత్వం ప్రజ్ఞీర్హంససేనాదశ శతంసహస్రమిత్యాదిదర్శనాత్. యా తు గౌరిత్యేకోఽయం శబ్ద ఇతి బుద్ధిః సా బహుమ్యేవ వర్ణేష్వేకార్థావచ్ఛే వర్ణానాం స్థాయత్వం ప్రసాధ్య తేషామేవ వాచకత్వం వత్తుం స్ఫిటం విషయయతి— వర్ణభ్యశ్చేతి. కల్పనామసహమాన ఆశంకతే—నేతి. చక్షుషా దర్పణయుక్తాయాం బుద్ధౌ ముఖవత్ శ్రోత్రేణ వర్ణయుక్తాయాం బుద్ధౌ వినైవ హేత్వంతరం స్ఫిటః ప్రత్యక్ష ఇత్యాహ—యుజితితి. యస్యాం సంవిది యోఽర్థో భాసతే సా తత్ర ప్రమాణం ఏకం పదమితి బుద్ధౌ వర్ణా ఏవ స్ఫురంతి నాతిరిక్తస్ఫిట ఇతి న సా స్ఫిటే ప్రమాణ మిత్యాహ—నాస్యా అపీత్యాదినా. నను గోపదబుద్ధేః స్ఫిటో విషయో గకారాదీనాం తు వ్యంజకత్వాదనువృత్తి రిత్యత ఆహ—యది హీతి వ్యంగ్యవహ్నిబుద్ధౌ వ్యంజకధూమానువృత్తేరదర్శనా దిత్యర్థః. వర్ణసమూహంబన తోఽపవత్రేర్న స్ఫిటః కల్పనీయః పదార్థాంతరకల్పనాగౌరవాదిత్యాహ—తస్మా దితి. అనేకస్యాప్యాపాధికమేకత్వం యుక్తమిత్యాహ—సంభవతీతి. నను తత్రైక దేశాది రుపాధిరస్తి చక్రతే క ఉపాధి రిత్యత ఆహ—యాత్వితి. ఏకార్థే శక్త మేకం పదం ప్రధానార్థే ఏకస్తిక తాత్పర్యపదేకం వాక్యమిత్యేకార్థసంబంధా

అర్చనా విధానము

దనిబంధనాపచారికీ వననేనాదిబుద్ధివదేవ. అత్రాహ—యది వర్ణా ఏవ సామస్త్యేనైకబుద్ధివిషయతామాపద్యమానాః పదం స్యుః తతో రాజా జారా కషిః పిక ఇత్యాదిషు పదవిశేషప్రతిపత్తిర్న స్యాత్, త ఏవ హి వర్ణా ఇతరత్రేతరత్ర చ ప్రత్యవభాసంత ఇతి. అత్ర వదామః—సత్యసి సమస్తవర్ణప్రత్యవమర్శే యథాక్రమానురోధిన్య ఏవ పిపీలికాః పక్షిః బుద్ధిమారోహంత్యేవం క్రమానురోధిన ఏవ వర్ణాః పదబుద్ధిమారో ఙ్మ్యంతి, తత్ర వర్ణానామవిశేషేఽపి క్రమవిశేష కృతా పదవిశేషప్రతి పత్తిర్న విరుధ్యతే. పృథగ్వ్యవహారే చేమే వర్ణాః క్రమాద్యనుగృహీతా గృహీతార్థవిశేషసంబంధాస్సంతః స్వవ్యవహారేఽప్యేకైకవర్ణగ్రహణా నంతరం సమస్త ప్రత్యవమర్శిన్యాం బుద్ధౌ తాదృశా ఏవ ప్రత్యవభాస మానాస్తం తమర్థ మవ్యభిచారేణ ప్రత్యాయయిష్యంతీతి వర్ణవాదినో లఘీయసీ కల్పనా. సోఘటవాదినస్తు దృష్టహానిరదృష్టకల్పనా చ. వర్ణా శ్చేమే క్రమేణ గృహ్యమాణాసోఘటం వ్యంజయంతి, సోఘటోఽర్థం వ్యసక్తితి గరియసీ కల్పనా స్యాత్. అథాపి నామ ప్రత్యుచ్చారణ

దేశతోపచార ఇత్యర్థః. స చైకపదత్వే జ్ఞాతే ఏకార్థజ్ఞానం, అస్మిన్ జ్ఞాతే తదిత్య న్యోన్య్యాశ్రయ ఇతి వాచ్యం. ఉత్తమవృద్ధోక్తానాం వర్ణానాం క్రమేణాంత్యవర్ణ శ్రవణానంతరం బాలనైకకన్యత్యాదృశానాం మధ్యమవృద్ధస్తృతి ప్రవృత్త్యాది లింగానుమిత్యేకార్థధీహేతుత్వనిశ్చయే సత్యేకపదవాక్యత్వనిశ్చయాత్ వర్ణ సామ్యేఽపి పదభేదదృష్టేర్వర్ణాతిరిక్తం పదం సోఘటాఖ్యమంగీకార్యమితి శంకతే— అత్రాహేతి. క్రమభేదా దృష్టేష్యేవ పదభేదదృష్టిరితి పరిహరతి—అత్రేతి. నను నిత్యవిభానాం వర్ణానాం కథం క్రమః కథం వా పదత్వజ్ఞానేనార్థధీహేతుత్వం తత్రాహ—పృథేతి. పృథక్పత్తి దశాయామచ్చారణక్రమేణ ఉపలబ్ధిక్రమముపలభ్య మానవర్ణేష్వరోవైర్వితేవర్ణా ఏతత్క్రమై తస్సంఖ్యావంత ఏతదర్థశక్తా ఇతి గృహీతా స్సంతః శ్రోతుః ప్రవృత్తికాలే తదైవ స్మృత్యాదృశాః స్వస్వార్థం బోధయంతీ త్యర్థః. స్థాయివర్ణ వాదముపసంహరతి—ఇతి వర్ణేతి. దృష్టం వర్ణానామర్థబోధకత్వం, అదృష్టసోఘటః. సంప్రతి వర్ణానా మస్థిరత్వ మంగీకృత్య ప్రాశివాదేన సోఘటం విఘటయతి—అథా పీతి. స్థిరాణి గత్యాదిసామాన్యాని క్రమ విశేషవంతి గృహీత

మన్యేనన్యేవద్భాః స్యుః తథాపి ప్రత్యభిజ్ఞాలంబనభావేన వర్తసామా
న్యానామవశ్యాభ్యుపగమ్యత్వాత్ యావద్దేష్వర్థప్రతిపాదనప్రక్రియా
రచితా సా సామాన్యేషు సంచారయితవ్యా, తతశ్చ నిత్యేభ్యశ్చజ్ఞే
భ్యో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యవిరుద్ధమ్.

సూ. అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్. ౨౯.

కర్తురస్తరణాదితి స్థితే వేదస్య నిత్యత్వే దేవాదివ్యక్తీ ప్రభవా
భ్యుపగమేన తస్య విరోధమాశంక్య 'అతః ప్రభవా'దితి పరిహృత్యే
దానీం తదేవ వేదస్య నిత్యత్వం స్థితం ద్రఢయతి—అత ఏవ చ నిత్య
త్వమితి. అత ఏవ చ నియతాకృతేదేవాదేర్జగతో వేదశబ్దప్రభవత్వా
ద్వేదశబ్దనిత్యత్వమపి ప్రత్యేతవ్యం. తథా చ మంత్రవర్ణః—'యజ్ఞేన
వాచః పదవీయమాయంస్తామన్వవిందన్నృషిషు ప్రవిష్టా' మితి స్థితా
మేన వాచమనువిన్నాం దర్శయతి. వేదవ్యాసశ్చైవమేవ స్మరతి—
“యుగాంతేఽంతర్హితాన్వేదాన్వేతిహాసాన్తహర్షయః, లేభిరే తపసా
పూర్వమనుజ్ఞాతాస్స్వయంభువే”తి.

సంగతి కాన్యర్థబోధకానీతి క్లప్తేషు సామాన్యేషు ప్రక్రియా సంచారయితవ్యా న
త్వక్వత్వస్సోఽస్థః కల్పనీయ ఇత్యర్థః. వర్ణానాం స్థాయిత్వవాచకత్వయో సిద్ధౌ ఫలిత
మాహ—తతశ్చేతి.

౨౯. పూర్వతంత్రవృత్తానువాదపూర్వకం సూత్రం వ్యాచక్షే—కర్తురిత్యా
దినా. పూర్వతంత్రసిద్ధమేవ వేదస్య నిత్యత్వం దేవాది వ్యక్తి సృష్టౌ తద్వాచకశబ్ద
స్యాసి సృష్టేరసిద్ధ మిత్యాశంక్య నిత్యాకృతివాచకాచ్యుధాద్వ్యక్తిజన్తోక్త్యా సాంకే
తికత్వం నిరస్య వేదోవాంతరప్రలయావస్థాయాం జగద్ధేతుత్వాదీశ్వరపదిత్యను
మానేన ద్రఢయతీత్యర్థః. యజ్ఞేన పూర్వమకృతేన వాచో వేదస్య లాభయోగ్యతాం
ప్రాప్తాప్నంతో యజ్ఞికాస్తామృషిషు స్థితాం లబ్ధివంత ఇతి మంత్రార్థః. అనువిన్నా
ముపలబ్ధాం. పూర్వ మవాంతర కల్పాదౌ.

నన్యేవమపి 'అతః ప్రభవాత్' ఇతి దేవాదేర్వేదప్రభవతోక్త్యా తదుత్పాదక
వేదస్యాసి ప్రభవప్రసంగాదనిత్యత్వమాశంక్యాహ—

అత ఏవ నియతాకృతేదేవాదేర్జగతో వేదశబ్దప్రభవత్వాదేవ వేదస్య నిత్యత్వం
ప్రత్యేతవ్యమ్. కర్తురస్తరణాన్సిద్ధమేవ వేదనిత్యత్వమనేన దృఢీకృతమితి బోధ్యమ్.

సూ. సమాననామరూప త్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ 30.

అథాపి స్యాత్, యది పశ్చాద్వివృత్తివద్దేవాదివ్యక్తయోఽపి సంతత్యైవోత్పద్యేరన్నిరుధ్యేరంశ్చ తతోఽభిధానాభిధేయాభిధాతృ వ్యవహారావిచ్ఛేదాత్ సంబంధనిత్యత్వేన విరోధశ్శబ్దే పరిప్రయతే. యదా తు ఖలు సకలం త్రైలోక్యం పరిత్యక్తనామరూపం నిర్లేపం ప్రళీయతే ప్రభవతి చాభినవమితి శ్రుతిస్మృతివాదా వదంతి తదాకథ మవిరోధ ఇతి. తత్రేదమభిధీయతే-సమాననామరూపత్వాదితి. తదాపి సంసారస్యానాదిత్వం తావదభ్యుపగంతవ్యం. ప్రతిపాదయిష్యతి చాచా

30. నను మహాప్రలయే 'కాలేరప్యసత్త్వాచ్చద్వార్థసంబంధానిత్యత్వమిత్యా శంక్యాహ—సమానేతి. సూత్ర నిరస్యాం శంకామాహ—అథాపీతి. వ్యక్తిసంతత్యా జాతీనాం అవాంతరప్రలయే సత్త్వాత్సంబంధస్తివ్యతి వ్యవహారావిచ్ఛేదాత్, జ్ఞాయేత చేతి వేదస్యానపేక్షత్వేన ప్రామాణ్యే న కశ్చిద్విరోధస్స్యాత్. నిర్లేపలయే తు సంబంధనాకాతునస్సృష్టౌ కేనచిత్పుంసా సంకేతః కర్తవ్య ఇతి పురుషబుద్ధిసాపేక్ష త్వేన వేదస్యాప్రామాణ్యం అధ్యాపకస్యాశ్రయస్య నాశాదాశ్రితస్యానిత్యత్వం చ ప్రాప్తమిత్యర్థః. మహాప్రలయేఽపి నిర్లేపలయోఽసిద్ధః సత్కార్యవాదాత్. తథా చ సంసారాత్త్వా శబ్దార్థతత్సంబంధానాం సతామేవ పునస్సృష్టౌవభివ్యక్తేర్నానిత్య త్వం. అభివ్యక్తానాం పూర్వకల్పీయనామరూపసమానత్వాన్ని సంకేతః కేనచిత్ కార్యః, విషమసృష్టౌ హి సంకేతాపేక్షా న తుల్యసృష్టౌవితి పరిహరతి—తత్రేద మిత్యాదినా. నన్వాద్యసృష్టౌ సంకేతః కార్య ఇత్యత ఆహ—తదాపీతి. మహాసర్గ ప్రళయప్రవృత్తావశీత్యర్థః. నన్వస్త్యనాదిసంసారే సంబంధస్యానాదిత్వం తథాపి మహా

నను మహాప్రలయే ఆకృలేరప్యసత్త్వాచ్చద్వార్థసంబంధస్యానిత్యత్వవిరోధ స్తదవస్థ ఏవేత్యాశంక్యాహ—

నను ప్రిప్రబోధయారివ సృష్టిప్రలయయోరాపృతావపి ప్రలయే ప్రపంచస్య
37

ర్యః సంసారస్యానాదిత్వమ్, ఉపపద్యతే చాప్యపలభ్యతే చేతి. అనాదా
చ సంసారే యథా స్వాపప్రబోధయోః ప్రళయప్రభవశ్రవణేఽపి
పూర్వప్రబోధవదుత్తరప్రబోధేఽపి వ్యవహారాన్న కశ్చిద్విరోధః.
ఏవం కల్పాంతరప్రభవప్రళయయోగవీతి ద్రష్టవ్యమ్. స్వాపప్రబోధ
యోశ్చప్రళయప్రభవోత్తరాయేతే—'యదా సుప్తస్సృష్టుం న కంచన
పశ్యత్యథాస్మిన్పూర్ణ ఏవైకథా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభి
స్సహావ్యేతి, చక్షుస్సర్వైః యావైస్సహావ్యేతి, శ్రోత్రం సర్వైశ్చబ్దైస్స
హావ్యేతి, మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహావ్యేతి, స యదా ప్రతిబుద్ధ్యతే
యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మా
దాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా
దేవేభ్యో లోకా' ఇతి. స్వాదేతత్, స్వాపే పురుషాంతరవ్యవహారావి
చ్ఛేదాత్స్వయం చ సుషుప్తప్రబుద్ధస్య పూర్వప్రబోధవ్యవహారాను
సంధానసంభవాదవిరుద్ధమ్. మహాప్రళయే తు సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదా
జ్జన్మాంతరవ్యవహారవచ్చు కల్పాంతరవ్యవహారస్యానుసంధాతుమశక్య
త్వాదైవమ్యమితి. నైష దోషః, సత్యపి సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదిని
మహాప్రళయే పరమేశ్వరానుగ్రహదీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం
కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తేః. యద్యపి ప్రాకృతాః ప్రాణినో

ప్రళయవ్యవధానాదస్తరణే కథం వేదార్థవ్యవహారస్తతాహ—అనాదా చేతి. న
కశ్చిద్విరోధః, శబ్దార్థసంబంధస్తరణాదేరితి శేషః. స్వాపప్రబోధయోర్లయస్థాసిద్ధి
మాశంక్య శ్రుతిమాహ—స్వాపేతి అథ తదా సుషుప్తా ప్రాణే పరమాత్మని జీవ ఏకీ
భవతి ఏనం ప్రాణం సజీవం తదైతీతి శేషః. ఏకస్మాత్ప్రాణాత్తనః ఆయతనం గోలకం.
ఆనంతర్యే పంచమీ ప్రాణేశ్వరి ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యాః. స్వప్నపత్యుత్సాహజాతస్తత్వా
భావాద్దర్శనం సృష్టిః ఆదర్శనం లయ ఇతి దృష్టిసృష్టిపక్షః శ్రుత్యభిప్రేత ఇతి భావః.
దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్య పరిహరతి—స్వాదిత్యాదినా. అవిరుద్ధం, అనుసంధానాదిక
మితి శేషః. హిరణ్యగర్భాదయః పూర్వకల్పానుసంధానకూన్యాః సంసారత్వాదస్తదా
దివదిత్యాశంక్యాహ—యద్యపితి. ఇతి యద్యపి తథాపి న ప్రాకృతవదితి యోజనా.
సంస్కారాత్తనా అవిద్యాయాం విద్యమానత్వేన పూర్వకల్పప్రపంచనమాననామ

న జన్మాంతరవ్యవహారమనుసందధానా దృశ్యంత ఇతి, తథాపి న తత్త్వా
కృత వదీశ్వరాణాం భవితవ్యమ్. యథాహి ప్రాణిత్యావిశేషేఽపి మను
ష్యాది స్తంబపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాదిప్రతిబంధః పరేణ పరేణ భూ
యాశ్చవద్దృశ్యతే. తథా మనుష్యాదిష్యేవ పిరణ్యగర్భపర్యంతేషు
జ్ఞానైశ్వర్యాద్యభివ్యక్తిరపి పరేణ పరేణ భూయసీ భవతీత్యేతచ్ఛ్రుతి
స్మృతి వాదేష్వసకృదేవానుకల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పారమైశ్వర్యం
శ్రూయమాణం న శక్యం నాస్తీతి వదితుమ్. తతశ్చాతీతకల్పానుష్ఠిత
ప్రకృష్టజ్ఞానకర్తృణామిశ్వరాణాం పిరణ్యగర్భాదీనాం వర్తమాన
కల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పరమైశ్వరానుగృహీతానాం సుప్తప్రతిబుద్ధ
వత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తిః. తథాచ శ్రుతిః—‘యో
‘బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై,
తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్య’
ఇతి. స్మరంతిచశౌనకాదయః—‘మధుచ్ఛందఃప్రభృతిభిఃఋషిభిర్దాశత
యో దృష్టా’ ఇతి. ప్రతివేదం చైవమేవ కాండర్వాదయస్సన్దర్శంతే

జ్ఞానాదేర్వికర్తృవదుత్కర్షణోఽప్యంగీకార్యః బాధకాభావాదితి న్యాయానుగృహీత
శ్రుత్యాదిభిస్సామాన్యతో దృష్టానుమానం బాధ్యుమిత్యాహ—యథాహిత్యాదినా.
నను తథాపి పూర్వకల్పైశ్వరాణాం ముక్తత్వాదస్మిన్కల్పే విఽనుసంధాతేత్యత
ఆహ—తతశ్చేతి. జ్ఞానాద్యుత్కర్షణాదిత్యర్థః. ముక్తేభ్యోఽన్యేఽనుసంధాతార ఇతి
భావః. పరమైశ్వరానుగృహీతానాం జ్ఞానాతిశయ పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతివాదా
నానా—తథా చేతి. పూర్వం కల్పాదౌ తస్మై బ్రహ్మణే ప్రహిణోతి గమయతి తస్య
బుద్ధావేదానావిర్భావయతి యస్తం దేవం స్వాత్మాకారేణ మహావాక్యోత్థబుద్ధౌ ప్రకాశ
మానం శరణం పరమమభయస్థానం నిశ్చేయసరూపమహం ప్రపద్య ఇత్యర్థః. న కేవల
మేకస్యైవ జ్ఞానాతిశయః కిం తు బహూనాం కాఖాద్రష్టాణామితి విశ్వాసార్థ
మాహ—స్మరంతీతి. ఋగ్వేదో దశమండలావయవవాః తత్ర భవా ఋచో దాశ
తయ్యః. వేదాంతరేఽపి కాండసూక్తమంత్రాణాం ద్రష్టారో బోధాయనాదిభిః స్మృతా
ఇత్యాహ—ప్రతీతి. కించ మంత్రాణాం ఋష్యాదిజ్ఞానావశ్యకత్వజ్ఞాపికాశ్రుతిర్నంత్ర

‘రూపత్వాత్ ఉత్తరకల్పప్రపంచస్య ఆకృతేర్విత్యతయా న శబ్దార్థసంబంధసాన్నిత్యత్వ

శ్రుతిరప్యపిజ్ఞానపూర్వకమేవ మంత్రేణానుష్ఠానం దర్శయతి—
 'యోహవా అవిదితార్థేయచ్ఛందో దైవతబ్రాహ్మణేన మంత్రేణ యాజ
 యతి వాధ్యాపయతి వా స్థాణుంచర్చతి గర్తం వా ప్రపద్యత' ఇత్యు
 క్రమస్య 'తస్మాదేతాని మంత్రే మంత్రే విద్యా'దితి. ప్రాణినాం చ సుఖ
 ప్రాప్తయే ధర్మో నిధీయతే, దుఃఖపరిహారాయ చాధర్మః ప్రతిషిధ్యతే.
 దృష్టాను శ్రవికసుఖదుఃఖవిషయా చ రాగద్వేషాభవతో న విలక్షణ
 విషయావిత్వతో ధర్మాధర్మఫలభూతోత్తరో త్తరా సృష్టిర్నిష్పద్యమానా
 పూర్వసృష్టిసదృశేవ నిష్పద్యతే. స్మృతిశ్చ భవతి—“తేషాం యే
 యానికర్మాణి ప్రాకృత్యైవ ప్రతివేదిరే, తాన్యేవతే ప్రపద్యంతే సృజ్య
 మానాః పునఃపునః. హింసా హింసే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతా
 నృతే, తద్భావితాః ప్రపద్యంతే తస్మాత్తత్తస్య రోచత” ఇతి. ప్రలీయ

దృగృపీణాం జ్ఞానాతిశయం దర్శయతీత్యాహ—శ్రుతిరపీతి. ఆర్థేయ ఋషియోగః,
 శందోగాయత్రాది, దైవతమగ్నాగ్నిది, బ్రహ్మణం వినియోగః, ఏతాన్యవిదితాని యస్మిన్
 మంత్రే లేనేత్యర్థః. స్థాణుం స్థావరం, గర్తం సరకం, తథా చ జ్ఞానాధికైః కల్పాంత
 రికం వేదం స్మృత్యా వ్యవహారస్య ప్రవర్తితత్వాద్వేదస్యానాదిత్వముపేక్షత్వం
 చావిరుద్ధమితి భావః. అథనా సమాననామరూపత్వం ప్రపంచయతి—ప్రాణినాం
 చేతి. తతః కిం తత్రాహ—దృష్టేతి. ఐహికాముష్మికవిషయసుఖరాగకృతధర్మస్య ఫలం
 చక్కాదికం దృష్టపక్కాదిసదృశమితి యుక్తం వినదృశే కామాభావేన హేత్వభావాత్.
 తథా దృష్టదుఃఖద్వేషకృతాధర్మఫలం దృష్టసదృశదుఃఖమేవ న సుఖం కృతహాన్యాది
 దోషావత్రేరిత్యర్థః. తర్కితేఽర్థే మానమాహ—స్మృతిశ్చేతి. ఉత్తరసృష్టిః పూర్వ
 సృష్టిసజాతీయా, కర్మఫలత్వాత్, పూర్వసృష్టివదిత్వసమానం చకర్మాధ్యక్షః. తేషాం
 ప్రాణినాం మధ్యే తాన్యేవ తజ్జాతీయాన్యేవ. తాని దర్శయన్ తత్ప్రాప్తిస్తా హేతు
 మాహ—హింసేతి. కర్మాణి విహితనిషిద్ధత్వాకారేణాపూర్వం క్రియాత్వేన సంస్కా
 రం చ జనయంతి తత్రాపూర్వాత్ఫలం భుక్తే సంస్కారభావితత్వాత్పునఃసృజాతీ
 యాని కర్మాణి కరోతీత్యర్థః. సంస్కారే లింగమాహ—తస్మాదితి. సంస్కారవశాదేవ
 పుణ్యం పాపం వా రోచతే. ఆతోఽభిరుచిలింగాత్పుణ్యాపుణ్యసంస్కారోఽనుమేయః
 నవీవ న్యభావః ప్రకృతిర్వాసనేతి చ గీయతే. ఏవం కర్మణాం సృష్టిసాదృశ్యముక్త్యా
 విరోధః. కథం సమాననామరూపత్వమ్. దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ. 'ధాతా యథా

మానమసి చేదం జగచ్ఛక్త్యవశేషమేవ ప్రలీయతే శక్తిమూలమేవ చ ప్రభవతీతరథా ఆకస్తికత్వప్రసంగాత్. న చానేకాకారాః శక్తయ శ్శక్త్యాః కల్పయితుమ్. తతశ్చవిచ్ఛిద్యవిచ్ఛిద్యాప్యధ్వవతాంభూరాది లోకప్రవాహణాం - దేవతిర్యజ్జనుష్యలక్షణానాం చ ప్రాణినికాయ ప్రవాహణాం వర్ణాశ్రమధర్మఫలవ్యవస్థానాం చానాదౌ సంసారే నియ తత్వమింద్రియవిషయసంబంధనియతత్వవత్ప్రత్యేతవ్యమ్. నహింద్రియ విషయసంబంధాదేర్వ్యవహారస్య ప్రతిసర్గమన్యథాత్వం షష్ఠేంద్రియ విషయకల్పం శక్యముత్పేక్షితుమ్. అతశ్చ సర్వకల్పానాం తుల్యవ్యవ హారత్వాత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానత్వ మత్వాచ్చేశ్వరాణాం సమాననామరూపా ఏవ ప్రతిసర్గం విశేషాః ప్రదుర్భవంతి. సమాన

స్వోపాదానే లీనకార్యసంస్కారరూపశక్తిబలాదపి సాదృశ్యమిత్యాహ—ప్రలీయ మానమితి. ఇతరథా నిస్సంస్కారప్రలయే జగద్వైచిత్ర్యస్యాకస్తికత్వం స్యాదిత్యర్థః. నను జగద్వైచిత్ర్యకారిణోఽన్యత్వతయః కల్పంతాం, తత్రాహ—న చేతి. అవి ద్యాయాం లీనకార్యాత్కనసంస్కారాదన్యత్వతయో న కల్పంతి; మానాభావాద్దౌర వాచ్ఛ, స్వోపాదానే లీనకార్యరూపా శక్తిస్తు 'మహాన్న్యగ్రోధస్తివృత్తి శ్రద్ధత్సన్వి సోమ్యే'తి శ్రుతిసిద్ధా, అతోఽవిద్యాతత్కార్యదన్యత్వతయో న సంతి ఆత్మాఽ విద్యైవ నశ్చక్తిరితి సిద్ధాంత ఇత్యర్థః. నిమిత్తేష్యపుష్పపాదానస్థకార్యమేవావిద్యాఘట నయా శక్తిరన్యవేత్త్యానాగ్రహః. ఉపాదానే కార్యసంస్కారసిద్ధేః ఫలమాహ— తతశ్చేతి. యథా సుప్తాత్థితస్య పూర్వచక్షుర్జ్ఞాతీయమేవ చక్షుర్జ్ఞాయతే తచ్చ పూర్వ రూపజాతీయమేవ రూపంగృహ్యతి న రసాదికం, ఏవం భోగ్యా లోకా భోగాశ్రయాః ప్రాణినికాయాభోగహేతుకర్తాణిసంస్కారబలాత్పూర్వలోకాదితుల్యాన్యేవేతి నియమ ఇత్యర్థః. నికాయాస్సమూహాః. దృష్టాంతాసిద్ధిమాశంక్యాహ—నహితి. యథా షష్ఠేం ద్రియస్య మనస్సోఽసాధారణవిషయో నాస్తి సుఖాదేస్సాక్షివేద్యత్వాత్, తథా వ్యవ హారాన్యథాత్వమనదిత్యర్థః. షష్టమింద్రియం తద్విషయశ్చాసన్నితి వార్థః. ఉక్తార్థం సంక్షిప్తతి—అతశ్చేతి. వ్యవహారసామ్యాత్సంభవాచ్ఛ వ్యవప్రియమాణా వ్యక్తయః సమానా నివేత్యర్థః. సూత్రం యోజయతి—సమానేత్యాదినా. భావిదృష్ట్యా యజ పూర్వమకల్పయత్' ఇతి శ్రుతో దర్శనాత్; 'యథర్తువ్యవృత్తులింగాని నానారూపాణి

నామరూపత్వాచ్చాప్యత్తావసి మహాసర్వమహాప్రళయలక్షణాయ
జగతోఽభ్యుపగమ్యమానాయాం న కశ్చిచ్ఛబ్దప్రామాణ్యాదివిరో
ధమాన నామరూపతాంచ శ్రుతిస్త్రుతి దర్శయతః.—‘సూర్యాచం
షసో థాతాయథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చాంతః
షఢో సువరితీ. యథా పూర్వస్త్రిక కల్పే సూర్యాచంద్రమగప్రభ
జగతోక్షుం తథాస్త్రిన్నపి కల్పే పరమేశ్వరోఽకల్పయదిత్యర్థః. త
‘అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదో దేవానాగ్ స్యామితి స ఏతమగ
యే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలం నిరవపదితి నక్షత్రేష్టివి
యోఽగ్నిర్నిరవపద్యన్తై వాగ్నయే నిరవపత్తయోస్సమాననామర
ూపతాం దర్శయతిత్యేవం జాతీయకా శ్రుతిరిహోదాహర్తవ్యా. స్త
రపి—“ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః, శా
ర్యంతే ప్రసూతానాంతాన్యేవైభ్యోగదాత్యజః. యథర్తావృతులింగ
నానానాపాణి పర్యయే, దృశ్యంతే తాని తాన్యేవ తథా భా
యుగాదిషు. యథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తే సాంప్రతైరిహ, దే
దేనైరతీతైర్ని రూపైర్నామభిరేవ చే”త్యేవం జాతీయకా ద్రష్టవా

మానోఽగ్నిః, అన్నాదోఽగ్నిరహం స్యామితి కామయిత్యా కృత్తికానక్షత్రాభిమ
దేవతాయా అగ్నయే ఆప్తసు కపాలేషు పచనీయం హవిర్నిరుత్తవానిత్యర్థః. నక్ష
ప్యక్తిబహుత్వాదృహపచనం (నను యజమానోఽగ్నిర్భావీక్షణ్యేకాగ్ని నా సమాననా
రూపః కల్పాంతరే భివతీత్యేవం ‘రుద్రోవా అకామయత విష్ణుర్వా అకామయతే’
త్రాపి వక్తవ్యం, తదయుక్తం. న హ్యగ్నేరివ విష్ణురుద్రయోరధికారిపురుషత్వం తయ
ర్జగత్కారణత్వప్రమాదేక ఏవ రుద్రో నేతి ‘విశ్విష్ణురిత్యాదిశ్రుతిస్త్రుతివిరోధ
దితి) స్త్రుతో వేదేష్టితి విషయసప్తమీ, శర్యర్యంతే ప్రలయాంతే ఋతూనా
వసంతాదీశాం లింగాని నవచ్ఛవాదీని పర్యయే ఘటియంత్రవదావృత్తై భావా
వదార్థాః, తుల్యా ఇతి శేషః. తస్మాజ్జన్మనాశవద్విగ్రహంగీకారేఽపి కర్తృణి శక్తే
విరోధాభావాద్దేవానామస్తే విద్యాధికార ఇతి స్థితత్వం.

పర్యయే, దృశ్యంతే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు’ ఇత్యాదిస్త్రుతేశ్చ.

సూ. మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం

జై మినిః. ౩౧.

ఇహ దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామస్త్యధికార ఇతి య త్ప్రతిజ్ఞాతం తత్పర్యావర్తతే. దేవాదీనామనధికారం జై మినిరాచారోన్య మన్యతే కస్తాత్? మధ్వాదిష్వసంభవాత్. బ్రహ్మవిద్యాధికారాభ్యుపగమే హి విద్యాత్వావిశేషాన్తథ్వాదివిద్యాస్వప్యధికారోఽభ్యుపగమ్యేత. న చైవం సంభవతి, కథమ్? 'అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్య' త్యత్ర మనుష్యా ఆదిత్యం మధ్వధ్యానేనోపాసీరన్, దేవాదిషు హ్యుపాసకేష్వభ్యుపగమ్యమానేషు ఆదిత్యః కథమన్యమాదిత్యముపాసీత? పునశ్చాదిత్యవ్యపాశ్రయాణి పంచరోహితాదీన్యమృతాన్యవక్రమ్య 'వసవో రుద్రా ఆదిత్యా మరుతస్సాధ్యాశ్చ పంచదేవగణాః క్రమేణ తత్తదమృతముపజీవంతీ'త్యుపదిశ్య 'స య ఏతదేవ మమృతం

3౧. ఆక్షిపతి—మధ్వాదిష్వతి. బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికారోతి, విద్యాత్వాత్, మధ్వాదివిద్యావదిత్యర్థః. దృష్టాంతం విప్రణోతి—కథమిత్యాదినా. ద్యులోకాభ్యవంశదండే అంతరిక్షరూపే మధ్వపూపే స్థిత ఆదిత్యో దేవానామోదనాన్తద్వివ మధ్యిత్యారోప్య ధ్యానం కార్యం తత్రాదిత్యస్యాధికారో న యుక్తః ధ్యాతృధ్యేయ భేదాభావాదిత్యాహ—దేవాదిష్వతి. అస్తు వస్వాదీనాం తత్రాధికార ఇత్యాశంక్యతే షామపి తత్ర ధ్యేయత్వాత్పాప్యత్వాచ్చ న ధ్యాతృత్వమిత్యాహ—పునశ్చేతి. చతుర్వేదోక్తకర్తాణి ప్రణవశ్చేతి పంచమనుమాని లేభ్యః సోమాజ్యాదిద్రవ్యాణి హుతాని లోహితశుక్లకృష్ణపరకృష్ణగోప్యాఖ్యాని పంచామృతాని తక్షన్తంత్రభాగైః ప్రాగా ద్యూర్ధ్వాంతపంచదిగవస్థితాభిరాదిత్యరశ్చ నాడీభిర్ద్వపూపస్థిత చిద్రూపాభిరాదిత్య

ఇత్యుపాసితం దేవానామధికారమాక్షిపతి—

బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామనధికారం జై మినిరాచారోన్య మన్యతే. కస్తాత్, మధ్వాదిష్వసంభవాత్. 'అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్య' 'ఆదిత్యో బ్రహ్మత్వాదేశః' ఇత్యాదిషు మధుబ్రహ్మధ్యానేనాదిత్యదేవతోపాసనేషు మనుష్యాధికారకేషు లేషామేవాదిత్యాదీనామధికారానంభవాత్. న హ్యేకస్యోపాస్యోపాసకభావః సంభవతి,

వేద వసూనామేవైకో భూత్వాఽగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం
 దృష్ట్వా తృప్యతీ'త్యాదినా వస్వాద్యవజీవ్యాన్యమృతాని విజానతాం
 వస్వాదిమహిమప్రాప్తిం దర్శయతి. వస్వాదయస్తు కానన్యాన్వస్వాదీ
 నమృతోపజీవినో విజానీయుః? కం చాన్యం వస్వాదిమహిమానం ప్రా
 ప్నుయుః? తథా—'అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః
 పాదో వాయుర్వావసంవర్గ ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశ' ఇత్యాదిషు
 దేవతాత్తోపాసనేషు న తేషామేవ దేవతాత్తనామధికారస్సంభవతి.
 'తథేమావేవ గౌతమభరద్వాజా వయం వై గౌతమోఽయమేవ భర
 ద్వాజ' ఇత్యాదిష్వృషిసంబంధేషూపాసనేషు న తేషామేవర్షిణామధి
 కారస్సంభవతి. కుతశ్చ న దేవాదీనామనధికారః—

సూ. జ్యోతిషి భావాచ్చ. ౩౨.

యదిదం జ్యోతిర్నండలం దృష్టానమహోరాత్రాభ్యాం బంధ్ర
 మజ్జగదవభాసయతి తస్మిన్నాదిత్యాదయో దేవతావచనాశ్శబ్దాః

మండలమాసీతాని యశశ్చేజ ఇంద్రియవీర్యాన్నాత్మనా పరిణతాని పంచదిక్షు స్థితైర్వ
 స్వాదిభిరుపజీవానీతి ధ్యాయతాం వస్వాదిప్రాప్తిరుక్తేత్యర్థః. సూత్రస్థాదిపదార్థ
 మాహ—తథాగ్నిరితి. ఆకాశబ్రహ్మణశ్చత్వారః పాదాః, కర్ణా ద్వీద్వాత్రే ద్వీ
 నాసికే, ఏకా వాగితి సప్తస్త్రింద్రియేషు శిరశ్చమనతోయథేషు సప్తర్షి ధ్యానం కార్య
 మిత్యాహ—తథేమావేవేతి. అయం దక్షిణః కర్ణో గౌతమః నామో భరద్వాజః
 ఏవం దక్షిణనేత్ర నాసికే విశ్వామిత్ర వసిష్ఠా వామే జమదగ్నుకశ్యపా వాగ్మిరిత్యర్థః.
 అత్ర ఋషీకాం ధ్యేయత్వాన్నాధికారః.

౩౨. కిం చ విగ్రహాభావద్దేవాదీనాం న క్వాప్యధికార ఇత్యాహ—జ్యోతి
 షిభావాచ్చేతి. ఆదిత్యశ్చంద్రః శుక్రోఽగారక ఇత్యాదిశబ్దానాం జ్యోతిః సింధేషు
 తస్య భేదవివృత్త్యాత్. తథా చాయం ప్రయోగః—బ్రహ్మవిద్యాన దేవాదీనధికారోతి,
 విద్యాత్వాన్వధువిద్యావదితి.

నను క్వచిదనధికారాన్న సర్వత్రానధికారోఽస్తి, బ్రహ్మణస్య రాజసూయానధి
 కారేఽపి బ్రహ్మస్మృతినవేఽధికారాదిత్యాశంక్యాహ—

తాకేయారాదిత్యశబ్దప్రత్యయయోర్జ్యోతిర్నండలే భావాత్, తేషామస్పదా

ప్రయుజ్యంతే లోకప్రసిద్ధేర్వాక్యశేషప్రసిద్ధేశ్చ. న చ జ్యోతిర్మండ
లస్య హృదయాదినా విగ్రహేణ చేతనతయాఽర్థిత్వాదినా చ యోగో
ఽవగంతం శక్యతే, మృదాదివదచేతనత్వావగమాత్. ఏతేనాగ్న్య
దయో వ్యాఖ్యాతాః. స్యాదేతత్, మంత్రార్థవాదేలిహాసపురాణలోకే
భ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాదయమదోష ఇతి చేన్నే
త్యుచ్యతే, నహి తావల్లోకో నామ కించిత్స్వతంత్రం ప్రమాణమస్తి,
ప్రత్యక్షాదిభ్య ఏవావ్యభిచరితవిషయేభ్యః ప్రమాణేభ్యః ప్రసిద్ధ
ఏవాగ్ధో లోకాత్ప్రసిద్ధ ఇత్యుచ్యతే, న చాత్ర ప్రత్యక్షాదీనామన్య
తమం ప్రమాణమస్తి. ఇతిహాసపురాణమపి పౌరుషేయత్వాత్ప్రమా
ణాంతరమూలతామాకాంక్షతి. అర్థవాదా అపి విధివైకవాక్యత్వా
త్తత్ స్తుత్యర్థాస్సంతో న పార్థగర్థేన దేవాదీనాం విగ్రహాదినద్భావే
కారణభావం ప్రతిపద్యంతే. మంత్రా అపి శ్రుత్యాదివినియంతాః

ప్రయోగస్య భావాత్ప్రత్యాన్న విగ్రహవాక్ దేవః కల్పితస్తీత్యర్థః. 'అదిత్యః పురస్తా
దుదేతాబత్సాదస్తమేతేతి మధువిద్యావాక్యశేషే జ్యోతిష్యేవాదిత్యశబ్దః ప్రసిద్ధః.
తస్మి జ్యోతిః సింహానామేవాధికారోఽస్తు తత్రాహ—న చేతి. అగ్న్యోదీనామధి
కారమాశంక్యాహ—ఏతేనేతి. అగ్నిర్వాయుర్భూమిరిత్యాదిశబ్దానాం అచేతనవాచి
త్వేనేత్యర్థః. సిద్ధాంతీ శంకతే—స్యాదేతదిత్యాదినా. 'వజ్రహస్తః పురందర' ఇత్యా
దయో మంత్రాః 'సోఽరోదీ'దిత్యాదయోఽర్థవాదాః 'ఇష్టాన్మోగాక్ హి వో దేవా
దాస్యంతే యజ్ఞభావితాః, తే తృప్తాస్తర్పయంత్యేనం సర్వకామఫలైశ్శుభై' రిత్యా
దీలిహాసపురాణాని. లోకేఽపి యమం దండహస్తం లిఖంతి, ఇంద్రం వజ్రహస్తమితి
విగ్రహాదిపంచకసద్భావాదనధికారదోషో నాస్తీత్యర్థః. 'విగ్రహో హవిషాం భోగ
వివ్వర్యం చ ప్రసన్నతా, ఫలప్రదానమిత్యేతత్పంచకం విగ్రహాదికం'మానాభావా
దేతన్నాస్తీతి దూషయతి—నేత్యాదినా. న చాత్రేతి. విగ్రహాదాదిత్యర్థః. అర్థ
వాదా మంత్రా వా మూలమిత్యాశంక్యాహ—అర్థవాదా ఇత్యాదినా. ప్రీహ్యదివ

దివదిష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహరరూపచేష్టాయా అదర్శనేనాచేతనత్వావధారణాత్, తదతి
రిక్తస్యాచేతనస్య విగ్రహాదిమతః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్, తద్విగ్రహాదిప్రతిపాద
కానాం మంత్రాణామన్యపరత్వేన స్యాత్కే ప్రామాణ్యభావాన్న దేవానాం విద్యాధి
కార ఇతి సూత్రద్వయస్య తాత్పర్యార్థః.

ప్రయోగసమవాయినోఽభిధానార్థా న కస్యచిదర్థస్య ప్రమాణ మిత్యాచక్షతే. తస్మాదభావో దేవాదీనామధికారస్య.

సూ. భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి. ౩౩.

తుశబ్దః పూర్వపక్షం వ్యావర్తయతి. బాదరాయణస్త్యాచార్యో భావమధికారస్య దేవాదీనామపి మన్యతే. యద్యపి మథ్యాదివిద్యాసు దేవతాదివ్యామిశ్రాస్వసంభవోఽధికారస్య తథాప్యస్తి హి శుద్ధాయాం : బ్రహ్మవిద్యాయాం సంభవః, అధిత్యసామర్థ్యాప్రతిషేధాద్య పేక్షత్యాదధికారస్య. న చ క్వచిదసంభవ ఇత్యేతావతా యత్ర సంభ వస్త్రాప్యధికారోఽపోద్యేత, మనుష్యాణామపి న సర్వేషాం బ్రహ్మ ణాదీనాం సర్వేషు రాజసూయాదిష్వధికారస్సంభవతి. తత్ర యో న్యాయస్సోఽత్రాపి భవిష్యతి బ్రహ్మవిద్యాం చ ప్రకృత్యభవతి లింగదర్శనం శ్రేతం దేవాద్యధికారస్య సూచకం 'తద్యోయో దేవా నాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవ త్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణా'మితి, 'తే హోచుర్హంత తమాత్మానమన్విచ్ఛామో యమాత్మాన మన్విష్య సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామా'నితి, 'ఇంద్రో హ వై

త్ప్రియోగవిధివిహితా మంత్రాః ప్రయోగసంబద్ధార్థాభిధానార్థాః నాశ్చాతవిగ్రహాది పరా ఇతి మీమాంసకా ఆచక్షత ఇత్యర్థః. తస్మాద్విగ్రహభావాదిత్యర్థః.

౩౩. సూత్రాభ్యాం ప్రాప్తం పూర్వపక్షం నిరస్యతి—తుశబ్ద ఇత్యాదినా. బ్రహ్మవిద్యాదేవాదీన్నాధికారోతి, విద్యాత్వాత్, మథ్యాదివిద్యావదిత్యుక్తహేతు రప్రయోజక ఇత్యాహ—యద్యపితి. దర్శాదికం న బ్రహ్మణమధికారోతి కర్త త్యాద్రాజ సూయవదిత్యాభాససామ్యం విద్యాత్వహేతోరాహ—న చేతి. యత్ర యస్యాధికార స్సంభవతి న తత్రాధికారోతి న్యాయస్తుల్య ఇత్యర్థః. యతస్స సర్వేషాం సర్వత్రాధికారో న సంభవతి తతో న చాపోద్యేతేత్యన్వయః. తత్ బ్రహ్మ యో యో దేవాదీనాం మధ్యే ప్రత్యక్షేనాబుధ్యత స తద్బ్రహ్మభవదిత్యర్థః. 'తేహ దేవాః ఊచురన్వోన్యం, తత ఇంద్రవిరోచనో నురాసురరాజౌ ప్రజాపతిం బ్రహ్మవిద్యాప్రదం జగ్గుతురితి చ

ఇత్యం పూర్వపక్షే, సిద్ధాంతయతి—

తుశబ్దో జైమినిమతనిరాసార్థః. బాదరాయణస్త్యాచార్యో దేవాదీనాం విగ్రహ

భిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణామిత్యాది చ. స్వార్తమపి
 యాజ్ఞవల్క్యసంవాదాది యదప్యక్తం జ్యోతిషి భావా
 త్ర బ్రూమః—జ్యోతిరాదివిషయా అప్యాదిత్యాదయో దేవ
 శ్శబ్దాశ్చేతనావంతమైశ్వర్యాద్యుపేతం తం తం దేవాత్మానం
 తి, మంత్రార్థవాదేషు తథా వ్యవహారాత్. అస్తి హ్యైశ్వ
 ర్యదేవతానాం జ్యోతిరాద్యాత్మభిశ్చాపస్థాతుం యథేష్టం చ
 గ్రహం గ్రహీతుం సామర్థ్యమ్. తథా హి శ్రూయతే సుబ్ర
 హదే—‘మేధాతిథేర్దేవే’తి ‘మేధాతిథిం హ కాణ్వాననం
 యో ధూత్వా జహారే’తి. స్మర్యతే చ—“ఆదిత్యః పురుషో
 కుంతీముపజగామ హే”తి. మృదాదిష్వపి చేతనాధిష్ఠాతా
 గమ్యంతే ‘మృదబ్రవీదాహోఽబ్రువ’న్నిత్యాది దర్శనాత్.
 దీప్తు భూతథాతోరాదిత్యాదిష్వప్య చేతనత్వమభ్యుపగమ్య
 స్త్వధిష్ఠాతారో దేవతాత్మానో మంత్రార్థవాదాదిషు వ్యవ
 హర్యక్తం. యదప్యక్తం మంత్రార్థవాదయోరన్యార్థత్వా న్న
 స్తీత్యర్థః. కిమత్ర బ్రహ్మమృతమితి గంధర్వప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఉవాచ
 యదేషు శ్రుతం దేవాదీనామధికారలింగమిత్యాహ—స్వార్తమితి. యథా
 గోశకేషు చక్షురాదిపదప్రయోగేఽపి కాస్తజ్జైర్లోకకాతిరిక్తేంద్రియాణి
 , తథా జ్యోతిరాదౌ సూర్యాదిశబ్దప్రయోగేఽపి విగ్రహవదేవతా స్పీష్
 యహ—జ్యోతిరాదీతి. తథా చేతనత్వేన వ్యవహారాదిత్యర్థః. ఏకస్య జడ
 రూపత్వం కథం తత్రాహ—అస్తి హీతి. తథా హి విగ్రహవత్తయా దేవ
 గ్రియతే సుబ్రహ్మణ్య ఉద్ధాతృగణస్థబుద్ధిక్ తత్సంబంధీ యోఽర్థవాదః
 త్యాదిః తత్ర మేధాతిథేర్దేవేతీంద్రసంబోధనం శ్రుతం తద్వ్యాచప్తే—
 యం మేషో ధూత్వా జహారేతి జ్ఞాపనార్థం మేషేతీంద్రసంబోధనమిత్యర్థః.
 త్యాదయో మృదాదిపదచేతనా ఏవేతి, తన్ను, సర్వత్ర జడాజడాంశద్వయ
 కా—మృదితి. ఆదిత్యాదౌ యో జడభాగః కశ్చేతనాంశ ఇతి తత్రాహ—
 ప్సితి. మంత్రాదికం పదశక్త్యా భాగమానవిగ్రహాదౌ స్వాధీన ప్రమాణం
 క్, విషం భుజ్జీత్వేతి వాక్యపదిత్యాహ—యదపీతి. అన్యథారాదపి
 స్తవిద్యాయామధికారభావం మన్యతే. కస్తాన్, అస్తి హ్యర్థిత్యాద్యధి

దేవతావిగ్రహాదిప్రకాశనసామర్థ్యమితి, అత్ర బ్రూమః.—ప్రత్యయా
 ప్రత్యయా హి సద్భవాసద్భవయోః కారణం నాన్యార్థత్వ మనన్యార్థ
 త్వం వా. తథా హ్యన్యార్థమపి ప్రస్థితః పథి పఠితం తృణపర్ణాద్యస్తీ
 త్యేవం ప్రతిపద్యతే. అత్రాహ విషమ ఉపన్యాసః తత్ర హి తృణపర్ణాది
 విషయం ప్రత్యక్షం ప్రవృత్తమస్తి యేన తదస్తిత్వం ప్రతిపద్యతే
 అత్ర పునర్విధ్యుద్దేశైకవాక్యభావేన స్తుత్యర్థేర్థవాదేన పార్థగభ్యేన
 వృత్తాంతవిషయా ప్రవృత్తిశ్చక్యాధ్యవసాయయితుః. సహి మహా
 వాక్యేర్థప్రత్యాయకేవాంతరవాక్యస్య పృథక్ప్రత్యాయకత్వమస్తి,
 యథా 'న సురాం పితృదీతి నష్టోపనివాక్యే పదత్రయసంబంధాత్సురా
 పానప్రతిషేధ ఏవైకోర్థో గమ్యతే న పునస్సురాం పితృదీతి పద
 ద్వయసంబంధాత్సురాపానవిధిరపీతి. అత్రోచ్యతే—విషమ ఉపన్యాసః,
 యుక్తం యత్సురాపానప్రతిషేధే పదాన్వయస్యైకత్వాదవాంతర
 వాక్యార్థస్యాగ్రహణం, విధ్యుద్దేశార్థవాదయో స్వార్థవాదస్థాని పదాని
 పృథగన్వయం వృత్తాంతవిషయం ప్రతిపద్యానంతరం కైమధ్యవశేన
 వాక్యద్వాభావా న్నాన్యో గ్రహ్య ఇత్యాహ—అత్ర బ్రూమ ఇతి. తాత్పర్య
 కూస్యైకవ్యర్థే ప్రత్యయమత్రేణాస్తిత్వముదాహరతి—తథాహితి. తృణాదౌ ప్రత్య
 యోఽస్తి విగ్రహాదౌ న నాస్తితి వైషమ్యం శంకతే—అత్రాహితి. విధ్యుద్దేశో విధి
 వాక్యం తదేకవాక్యతయా ప్రశస్తః విధిరీత్యేవార్థవాదేషు ప్రత్యయః. వృత్తాంతో
 భూతార్థో విగ్రహాదిస్తద్విషయః ప్రత్యయో నాస్తిత్వర్థః. నన్వవాంతరవాక్యేన విగ్ర
 హాదిప్రత్యయోఽస్తిప్రత్యత ఆహ—న హితి. సురాపానప్రత్యయోఽపి స్యాదితి
 భావః. పదైకవాక్యత్వవాక్యైకవాక్యత్వరూపవైషమ్యాన్వైషమిత్యాహ—అత్రోచ్యత
 ఇతి. నష్టోపదమేకం యదా సురాం పితృదీతి పదాభ్యామస్మేతి తదా పదైకవాక్యం
 ఏకమేవార్థానుభవం కరోతి న తు పదద్వయం పృథక్ సురాపానం బోధయతి తస్య
 విధౌ నిషేధానుబవత్యే వాక్యార్థానుభవం ప్రత్యద్వారత్వాత్, అర్థవాదస్తు భూతార్థ
 సంసర్గస్తుతిద్వారం బోధయన్విధినా వాక్యైకవాక్యతాం భజత ఇత్యుస్తీ విగ్రహాద్విష
 యభవ ఇత్యర్థః. నన్వార్థవాదస్థపదానామవాంతరసంసర్గబోధకత్వం విసా సాక్షాదేవ విధ్య

కారకారణమ్. న హి కర్వచిదధికారో నేతి సర్వత్ర వత్తుం పార్యతే, నిర్గుణవిద్యాయాం

అర్చవిధ్యా సంపత్తి

విధిస్తావకత్వం ప్రతిపద్యంతే. యథా హి—వాయవ్యగ్ శ్వేతమాలభేత భూతికామ' ఇత్యత్ర విధ్యుద్దేశవర్తినాం వాయవ్యాదిపదానాం విధినా సంబంధః, నైవం 'వాయుర్వై ఊపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపభావతి స ఏవైవం భూతిం గమయతీ' త్యేషామర్థవాద గతానాం పదానామ్, న హి భవతి వాయుర్వా ఆలభేత ఊపిష్ఠాదేవ తావా ఆలభేతేత్వాది వాయుస్వభావసంకీర్తనేన త్వవాంతరమన్వయం ప్రతిపద్య ఏవం విశిష్టదైవత్యమిదం కర్తేతి విధిం స్తువంతి. తద్యత్ర యోఽవాంతరవాక్యార్థః ప్రమాణాంతరగోచరో భవతి తత్ర తదను వాదేనార్థవాదః ప్రవర్తతే. యత్ర ప్రమాణాంతరవిరుద్ధస్తత్ర గుణ వాదేన. యత్ర తు తదుభయం నాస్తి తత్ర కిం ప్రమాణాంతరాభావా ద్గుణవాదస్సాదాహోస్విత్ప్రమాణాంతరావిరోధాద్విద్యమానార్థవా ద ఇతి ప్రతీతిశరణైర్విద్యమానార్థవాద ఆశ్రయణీయో న గుణాను వాదః. ఏతేన మంత్రో వ్యాఖ్యాతః. అపి చ, విధిభిరేవేంద్రాదిదైవ త్యాని హవీంషి చోదయద్భిరపేక్షిత మింద్రాదీనాం స్వరూపమ్, నహి స్వరూపరహితా ఇంద్రాదయశ్చేతస్యారోపయితుం శక్యంతే. న చ

న్వయోఽస్తు తత్రాహ—యథాహీతి. సాక్షాదన్వయాద్యోగం దర్శయతి—న హీతి. అర్థవాదాత్పర్వత్ర సార్థగ్రహణమాశంక్యార్థవాదాన్నిభజతే—తద్యత్రేతి. తత్తత్ర అర్థవాదేషు యత్ర 'అగ్నిర్హిమస్య భేషజ' మిత్యాదివిత్కర్తృ. 'అదిత్యో యూహా భవతీ' త్యత్రాభేదో బాధిత ఇతి తేజస్వీత్వాదిగుణవాదః, యత్ర 'ఏజహస్తః పురందర' ఇత్యాదౌ మానాంతరసంవాదవిసంవాదౌ న స్తః తత్ర భూతార్థవాద ఇత్యర్థః, ఇతి విమృశ్యేత్కథాహరః. విగ్రహార్థవాదః స్వాధేఽపి తాత్పర్యవాక్ అన్యవరత్సే సత్య జ్ఞాతాబాధితార్థకశబ్దత్వాత్ ప్రయాజాదివాక్యపదితి న్యాయం మంలేష్యమిది— ఏతేనేతి. వేదాంతానువాద గుణవాదానాం నిరాసాయ హేతో పదాని న చోభయ పరత్వే వాక్యభేదోఽవాంతరార్థస్య మహావాక్యార్థద్వారత్వాదితి భావః. విధ్యనుప పత్యాసి న్నర్గవద్దేవతావిగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ—అపి చేతి. నను క్లేకాత్కే కర్తృణి విధిః ఫలం వినా అనుపపన్న ఇతి భవతు 'యన్న దుఃఖేన సమ్మిన్న' మిత్యర్థవాద సిద్ధస్యైర్లో విధిప్రమాణకః విగ్రహం వినా విధేః కానుపపత్తిస్తామాహ—న హీతి.

సంభవాద్బ్రూహస్పతిసచే బ్రాహ్మణస్యేవ. న చ విగ్రహవత్త్వం నేతి వాచ్యమ్. తద

చేతస్యనారూఢాయైతన్యైతన్యై దేవతాయై హవిః ప్రదాతుం శక్యతే; శ్రావయతి చ 'యన్యై దేవతాయై హవిర్నహీతం స్యాత్తం ధ్యాయే ద్యవఃకుఃష్య'న్నితి. న చ శబ్దమాత్రమర్థస్వరూపం సంభవతి శబ్దార్థయోర్భేదాత్, తత్ర యాదృశం మంత్రార్థవాదయోరింద్రాదీనాం స్వరూప మవగతం స తత్తాదృశం శబ్దప్రమాణకేన ప్రత్యాఖ్యాతుం యుక్తం. ఇతిహాసపురాణమపి వ్యాఖ్యాతేన మార్గేణ సంభవంత్రార్థవాదమూలకత్వాత్సంభవతి దేవతావిగ్రహాదిప్రపంచయితమ్. ప్రత్యక్షమైదిమూలమపి సంభవతి. భవతి హ్యస్తాకమప్రత్యక్షమపి చిరంతనానాం ప్రత్యక్షమ్. తథా చ వ్యాసాదయో దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవహరంతీతి స్పర్శతే. యస్తు బ్రూయాదిదానీంతనానామివ పూర్వేషామపి నాస్తి దేవాదిభిర్వ్యవహర్తుం సామర్థ్యమితి స జగద్వైచిత్ర్యం ప్రతిషేధేత్. ఇదానీమివ చ నాన్యదాపి సార్వభౌమః క్షత్రియోఽస్తీతి బ్రూయాత్, తతశ్చ రాజసూయాదిచోదనా ఉపరంభ్యాత్. ఇదానీమివ చ కాలాంతరేఽవ్యవస్థితప్రాయాన్వర్ణా శ్రమధర్మాన్పు

ఉద్దిశ్య త్యాగానుపపత్త్యా చేతస్యారోహోఽంగీకార్య ఇత్యత్ర శ్రుతిమప్యాహ—యస్యా ఇతి. అతశ్చేతస్యారోహార్థం విగ్రహో ఏవవ్యక్తిః. కిం చ కర్తృప్రకరణపాఠాద్విగ్రహప్రమితిరపి ప్రయాజవత్కర్తృత్వాంగత్వేనాంగీకార్యా, తాం వినా కర్తృపూర్వాసిద్ధేః. కిం చ సుప్రసన్నవిగ్రహవద్దేవతాం త్యక్త్వా శబ్దమాత్రం దేవతేష్యక్తిరయుక్తేత్యాహ—న చ శబ్దేతి. న చాకృతిమాత్రం శబ్దశక్యమస్తు కిం విగ్రహేణేతి వాచ్యం, నిర్వ్యక్తికృత్యయోగాత్, అతశ్శబ్దస్యార్థాకాంతాయాం మంత్రాదిప్రమితవిగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ—తత్రేతి. ఏవం మంత్రార్థవాదమూలకమితిహాసాదికమపి విగ్రహే మానమిత్యాహ—ఇతిహాసేతి. ప్రమాణత్వేన సంభవదిత్యర్థః. వ్యాసాదీనాం యోగినాం దేవతాదిప్రత్యక్షమపీతిహాసాదేర్హులమిత్యాహ—ప్రత్యక్షేతి. వ్యాసాదయో దేవాదిప్రత్యక్షకూన్యః ప్రాణిత్యాదస్తదాదివదిత్యనుమానమతిప్రసంగేన దూషయతి—యస్త్విత్యాదినా. సర్వం ఘటాభిన్నం, వస్తుత్వాత్, ఘటవదితి

ప్యస్తీ హి, తత్ప్రతిపాదకమంత్రాణాం మాతాంతరవిరోధసంవాదాభావేన ప్రమాణత్వాదితి దిక్.

తిజానీయాత్ తతశ్చ వ్యవస్థావిధాయ శాస్త్రమనర్థకం కుర్యాత్. తస్మాద్ధర్మోత్కర్షవశాచ్చిరంతనా దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవజహ్నరితి స్లిష్యతే. అపి చ స్మరంతి—“స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగ” ఇత్యాది. యోగోఽప్యణిమాద్యైశ్వర్యప్రాప్తిఫలకస్సన్యమాణో న శక్యతే సాహసమాత్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతుమ్. శ్రుతిశ్చ యోగమాహ త్యైవ ప్రఖ్యాపయతి—‘పుణ్యప్రేజోఽనిలభే సముత్థితే పంచాత్మకే యోగగుణే ప్రవృత్తే, న తస్య రోగో న జరా న మృత్యుః ప్రాప్తస్య యోగాగ్నిమయం శరీర’మితి. ఋషీణామపి మంత్రబ్రాహ్మణదర్శినాం సామర్థ్యం నాస్తదీయేన సామర్థ్యేనోపమాతుం యుక్తం, తస్మాత్సమూల మితిహాసపురాణమ్. లోకప్రసిద్ధిరపి న సతి సంభవే నిరాలంబనాధ్యవ సాతుం యుక్తా. తస్మాదుపపన్నో మంత్రాదిభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహ వత్త్వాద్యవగమః. తతశ్చార్థిత్యాదిసంభవాదుపపన్నో దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః క్రమముక్తిదర్శనాన్యవ్యేవమేవోపపద్యంతే.

జగదైవచిత్త్యం నాస్తీత్యపి న బ్రూయాత్. తథా క్షత్రియాభావం వర్ణాశ్రమాభావం వర్ణాశ్రమాద్యవ్యవస్థాం చ బ్రూయాన్నిరంకుశబుద్ధిత్యాత్. తథా చ రాజసూయాది శాస్త్రస్య కృతాదియుగధర్మవ్యవస్థాశాస్త్రస్య బాధ ఇత్యర్థః. యోగసూత్రాదపి దేవాది ప్రత్యక్షసిద్ధిరిత్యాహ—అపి చేతి. మంత్రజపాదేవతాసాన్నిధ్యం తస్మంభావణం చేతి సూత్రార్థః. యోగమాహత్యైవ శ్రుతిస్స ఎతిసిద్ధత్వాద్యోగినామస్తే దేవాదిప్రత్యక్ష మిత్యాహ—యోగ ఇతి. పాదతలాదాజానోర్జానోరానాభేర్నాభే రాగ్రీవాయాః గ్రీవాయాశ్చాకేశశ్రురోహం తతశ్చాబ్రహ్మరంధ్రం పుణివ్యాదిపంచకే సముత్థితే ధారణయా జితే యోగగుణే చాణిమాదికే ప్రవృత్తే యోగాదభివ్యక్తం తేజోమయం శరీరం ప్రాప్తస్యయోగినో న రోగాదిస్పర్శ ఇత్యర్థః. చిత్రకారాదిప్రసిద్ధిరపి విగ్రహే మాసమిత్యాహ—లోకేతి. అధికరణార్థముపసంహరంతి—తస్మాదితి. చింతాయాః ఫలమాహ—క్రమేతి. ఏవమేవ దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారే సత్వేవ దేవత్వ ప్రాప్తిద్వారా ముక్తిఫలానుభవసానాని యుజ్యంతే దేవానామసాధికారే జ్ఞానాభావా త్క్రమముక్త్యర్థినాముపాసనేషు ప్రవృత్తిర్న స్యాత్, అతోఽధికారనిర్ణయా త్పుష్పత్తి సిద్ధిరితి భావః—ఇతి అష్టమాధికరణమ్.

సూ. శుగస్య తదనాదరశ్రవణా

త్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి. ౩౪.

యథా మనుష్యాధికారనియమమపోద్య దేవాదీనామపి విద్యా
స్వధికార ఉక్తస్తజ్జైవ ద్విజాత్యధికారనియమాపవాదేన శూద్రస్యా
స్వధికారస్సాస్యైత్యేతామాశంకాం నివర్తయితుమిదమధికరణ మార
భ్యతే. తత్ర శూద్రస్యాస్వధికారస్సాదితి తావత్ప్రాప్తమ్, అధిత్వ
సామర్థ్యయోస్సంభవాత్ 'తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్ష్ణప్త' ఇతివచ్ఛూ
ద్రో విద్యాయామనవక్ష్ణప్త ఇతి నిషేధాశ్రవణాత్. యచ్ఛ కర్మస్వనధి
కారకారణం శూద్రస్యానగ్నిత్వం న తద్విద్యాస్వధికారస్యాపవాదకం.
న వ్యూహవసీయాదిరహితేన విద్యా వేదితుం న శక్యతే. భవతి చ

౩౪. శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి * పూర్వేణాస్య
దృష్టాంతసంగతిమాహ—యథేతి. పూర్వత్ర దేవాదీనామధికారసిద్ధ్యర్థం మంత్రా
దీనాం భూతార్థే విగ్రహాదౌ సమన్వయోక్త్యా వేదాంతానామపి భూతార్థే బ్రహ్మణి
సమన్వయో దృశీకృతః. అత్రాపి శూద్రశబ్దస్య కౌతస్య త్కలియే సమన్వయోక్త్యా స
దృశీక్రియత ఇత్యధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికస్యాస్తిన్నమన్వయాధ్యాయేఽంతర్భావ
ఇతి మంతవ్యమ్. పూర్వపక్షే శూద్రస్యాపిద్విజవద్వేదాంతశ్రవణే ప్రవృత్తిః, సిద్ధాంతే
తదభావ ఇతి ఫలమ్. అత్ర వేదాంతవిచారో విషయః. స కిం శూద్ర మధికరోతి న
వేతి సంభవాసంభవాభ్యాం సందేహో పూర్వపక్షమాహ—తత్ర శూద్రస్యాపీత్యాని
వా. తస్మాత్ అనగ్నిత్వాత్ అనవక్ష్ణప్తేనమర్థః. విద్యాధిని శూద్రశబ్ద ప్రయోగా
ల్లింగాదపి శూద్రస్యాధికార ఇత్యాహ—భవతి చేతి. జానశ్రుతిః కిల షట్కృతాని

పూర్వం యథా 'తద్యో యో దేవానామ్...' ఇతి దేవశబ్దశ్రుత్యా మనుష్యాధి
కారనియమాపవాదేన దేవానామధికార ఉక్తః, తథేహ శూద్రశబ్దశ్రుత్యా ద్విజజా
త్యధికారనియమమపోద్య శూద్రస్యాస్వధికారోఽస్తితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అథ పూర్వపక్షే జాతిశూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాయాం త్రైవర్ణికాదవిశేషః ఫలం,
సిద్ధాంతే తతో విశేష ఇతి వివేకః. ఛాందోగ్య సంవర్ణవిద్యాయాం శ్రూయతే—
'అహహారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్తు' ఇతి. తత్ర శ్రూయమాణస్య

శ్రౌతం లింగం శూద్రాధికారస్యోపాద్భులకం, సంవర్ధవిద్యాయాం పి
జానశ్రుతిం పాత్రాయణం శుశ్రూషం శూద్రశబ్దేన పరామృశతి 'అహ
హ' రే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వితి. విదురప్రభృతయశ్చ
శూద్రయోనిప్రభవా అపి విశిష్టవిజ్ఞానసంపన్నాస్త్యనర్యంతే, తస్మాదధి
క్రియతే శూద్రో విద్యాస్విత్వేనం ప్రాప్తే బ్రూమః —న శూద్రస్యాధి
కారో వేదాధ్యయనాభావాత్. అధితవేదో హి విదితవేదార్థో వేదా
ర్థేష్వధిక్రియతే, న చ శూద్రస్య వేదాధ్యయనమస్తి, ఉపనయన
పూర్వకత్వాద్వేదాధ్యయనస్య, ఉపనయనస్య చ వర్ణత్రయవిషయ
త్వాత్. యత్త్వర్ణిత్యం న తదసతి సామర్థ్యేఽధికారకారణం భవతి.
సామర్థ్యమపి న లాకికం కేవలమధికారకారణం భవతి. శాస్త్రీయేఽర్థే
శాస్త్రీయస్య సామర్థ్యస్యాపేక్షితత్వాత్. శాస్త్రీయస్య చ సామర్థ్యస్యా
ధ్యయననిరాకరణేన నిరాకృతత్వాత్. యచ్ఛేదం 'శూద్రో యజ్ఞేఽనవ
క్యచ్ఛ' ఇతి, తన్న్యాయపూర్వకత్వాద్విద్యాయామప్యనవక్యచ్ఛత్వం

గవాం రథం చ రైక్వాయ గురవే నివేద్య మాం శిక్షయేత్సువాచ, తతో రైక్వో
విధురః కన్యాధీ నన్నిదమువాచ. అహేతి నిపాతః భేదార్థః. హరేణ నిష్కేణ
యుక్త ఇత్వా గంతారథోహరేత్వా సచ గోభిసహ హే శూద్ర, తవైవాన్య కిమల్పే
నానేన మమ గార్హస్థ్యానుపయోగినేతి భావః. అర్థిత్యాదిసంభవే శ్రేయస్సాధనే
ప్రవృత్తిరుచితా స్వాభావికత్వాదితీ న్యాయోపేతాల్లింగాదిత్యాహ—తస్మాదితి
సూత్రాద్భూతిరేవ సిద్ధాంతయతి—న శూద్రస్యాధికార ఇత్వాదితీ. ఆపాతతో
విదితో వేదార్థో యేన తస్యేత్యర్థః. అధ్యయనవిధినా సంస్కృతో వేదస్తదత్థమా
పాతజ్ఞానం చ వేదార్థవిచారేషు శాస్త్రీయం సామర్థ్యం తదభావాచూఢద్రస్యాధిత్వాది
సంభవన్యాయాసిద్ధేర్నాస్తి వేదాంతవిచారాధికార ఇత్యర్థః. యద్వా అధ్యయన
సంస్కృతేన వేదేన విదితో నిశ్చితో వేదార్థో యేన తస్య వేదార్థేషు విధిష్వధికా
రో నాన్యస్యానధికవేదస్యాఽపి, వేదార్థానుష్ఠానాధికారేఽధ్యయనవిధివైయర్థ్యాపా
తాత్. అతః ఫలవర్తంతప్రస్తావిద్యాసాధనేషు శ్రవణాదివిధిషు శూద్రస్యానధికార
ఇత్యర్థః. అధితవేదార్థజ్ఞానవత్త్వరూపస్యాధ్యయనవిధిలభ్యస్య సామర్థ్యస్యాభావాదితి

శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి న వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః.
సిద్ధాంతస్తు—అన్య జానశ్రుతేః క్షత్రియస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తస్య హంసన్య

ద్యోతయతి, న్యాయస్య సాధారణత్వాత్. యత్సునస్సంవర్గవిద్యాయాం
 శూద్రశబ్దశ్రవణం లింగం మన్యసే, న తల్లింగం; న్యాయాభావాత్.
 న్యాయోక్తే హి లింగదర్శనం ద్యోతకం భవతి, న చాత్ర న్యాయో
 ౭ స్తి. కామం చాయం శూద్రశబ్దస్సంవర్గవిద్యాయామేకైకస్యాం
 శూద్రమధికుర్యాత్తద్విషయత్వాన్న సర్వాసు విద్యాసు, అథవాదస్థ
 త్వాన్నతు క్వచిదప్యయం శూద్రమధికర్తుముత్సహతే. శక్యతే చా
 యం శూద్రశబ్దోఽధికృతవిషయే యోజయితుమ్. కథమిత్యుచ్యతే—
 'కమునరవనమేతత్సంతంసయుగ్వానమివరైకవమాథే' త్యస్తాద్ధంసవాక్యా
 దాత్తనోఽనాదరం శ్రుతవతో జానశ్రుతేః పాత్రాయణస్య శుగుత్వేదే
 తామృషీరైకశూద్రశబ్దేనానేన సూచయాంబధూవాత్తనః పరోక్ష

న్యాయస్య తుల్యత్వాద్యజ్ఞపదం వేదార్థోపలక్షణార్థమిత్యాహ—న్యాయస్య సాధా
 రణత్వాదితి. తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి తచ్ఛబ్దపరామృష్టన్యాయస్య యజ్ఞబ్రహ్మవిద్యయో
 స్తుల్యత్వాదిత్యర్థః. పూర్వోక్తం లింగం దూషయతి—యదితి. అసామర్థ్యన్యాయే
 నాధిత్వాదిసంభవన్యాయస్య నిరస్తత్వాదిత్యర్థః. నను 'నిషాదస్థపతిం యాజయే' దిత్య
 త్రాధ్యయనాభావేఽపి నిషాదశబ్దాన్నిషాదస్యేష్టావివ శూద్రశబ్దాచ్ఛూద్రస్య విద్యా
 యామధికారోఽస్తిత్వాకంక్య సంవర్గవిద్యాయామధికారమంగీకరోతి—కామమితి.
 తద్విషయత్వాత్తత్ర శ్రుతత్వాదిత్యర్థః. వస్తుతస్తు విధివాక్యస్థత్వాన్నిషాదశబ్దోఽప్యధి
 కారిసమర్థకః, శూద్రశబ్దస్తు విద్యావిధిపరార్థవాదస్థో నాధికారిణం బోధయతి, అసా
 మర్థ్యన్యాయవిరోధేనాన్యపరశబ్దస్య కాస్త్రబోధిత్వాసంభవాదితి మత్వాంగీకారం
 త్యజతి—అర్థవాదేతి. తస్మి శూద్రశబ్దస్యాత్ర శ్రుతస్య శోఽర్థ ఇత్యాశంక్య మాత్రే
 జార్థమాహ—శక్యతే చేత్వాదిహ. జానశ్రుతిర్నామ రాజా నిదాఘసమయే రాత్రే
 ప్రాసాదతలే సుషోష, తదా తదీయాన్నదానాదిగుణగణతోపేతా ఋషయోఽస్య
 హితార్థం హంసా భూత్వా మలాహూపేణ తస్యోపర్యాజన్తుః, తేషు సాశ్చాత్యో
 హంసోఽగ్రేసరం హంసమువాచ, భోభో భట్టాక్ష కిం న వశ్యసి జానశ్రుతేరస్య తేజ
 స్సన్ద్రిం వ్యాప్య స్థితం తత్త్వాం ధక్ష్యతి న గచ్ఛేతి, తమగ్రేసర ఉవాచ, కమప్యేనం
 పరాకం విద్యాహీనం సంతం అరే సయుగ్వానం యుగ్వా గంత్రిశకటి తయా సహ

నాదరశ్రవణాద్యా శుగుత్వన్నా, సా శూద్రశబ్దేన సూచ్యతే హి రైకేణ స్వస్య
 సర్వజ్ఞత్వజ్ఞాపనార్థమ్. యోగేనాపి శూద్రశబ్దస్య ఉక్తియపరత్వమాహ—తదా

జ్ఞానస్య ఖ్యాపనాయేతి గమ్యతే, జాతిశూద్రస్యానధికారాత్. కథం పునశ్శూద్రశబ్దేన శుగుత్పన్నా సూచ్యత ఇతి, ఉచ్యతే, తదాద్రవణా చ్ఛుచమభిదుద్రావ శుచావాభిదుద్రువే శుచావా రైక్యమభిదుద్రా వేతి శూద్రః; అవయవార్థసంభవాద్రూఢ్యర్థస్య చాసంభవాత్. దృశ్యతే చాయమగ్ధోఽస్యామాఖ్యాయికాయామ్.

సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చైతరత్ర చైతరథేన లింగాత్. ౩౫.

ఇతశ్చ న జాతిశూద్రో జానశ్రుతిః, యత్కారణం ప్రకరణ నిరూపణేన క్షత్రియత్వమస్మైతరత్ర చైతరథేనాభిప్రతారిణాక్షత్రి యేణ సమభివ్యాహారాల్లింగాద్యమ్యతే, ఉత్తరత్ర హి సంవర్గవిద్యా వాక్యశేషే చైతరధిరభిప్రతారి క్షత్రియస్సంకీర్త్యతే. 'అథ హ శౌ

స్థితం రైక్యమివైతద్వచనమాత్మ రైక్యస్య హి బ్రహ్మనిష్ఠస్య తేజో దురతిక్రమం నాస్యానాత్మజ్ఞ స్వేత్సర్థః. అస్తద్వచనఖన్తో రాజా శకటలింగేన రైక్యం జ్ఞాత్వా విద్యావాక్ భవిష్యతీతి హంసానా మభిప్రాయః. కం ఉ అరే ఇతి పదచ్ఛేదః. ఉకట్తోఽప్యర్థః. తేహం హంసానామనాదరవాక్యశ్రవణాదస్య రాజ్ఞశ్శుగు త్పన్నా, సా శూద్రశబ్దేన రైక్యేన సూచ్యతే, హీతి సూత్రాన్వయః. శ్రుతయాగి కార్థలింగే నతి అనన్విత రూఢ్యర్థస్త్వాజ్ఞ ఇతి న్యాయద్యోతనార్థో హి శబ్దః. తదా ద్రవణాత్ తయా శుచా ఆద్రవణాత్. శూద్రశ్లోకం ప్రాప్తవాక్. శుచా వా కర్త్రాని రాజా అభిదుద్రువే ప్రాప్తః. శుచావా కరణేన రైక్యం గతవానిత్వర్థః.

౩౫. శూద్రశబ్దస్య యాగికత్వే లింగమాహ. క్షత్రియత్వేతి. సంవర్గవిద్యా విధ్యనంతర మర్థవాద ఆరభ్యతే. శునకస్యావత్యం కషిగోత్రం పురోహిత మభిప్రతారి నామకం రాజానం చ కక్షసేనస్యావత్యం సూచేన పరివివృమాణౌ తౌ భోక్షుముపవిష్టౌ

ద్రవణాత్. తం రైక్యం ప్రతి జానశ్రుతిః విద్యారాహిత్యజనితయా శుచా దుద్రావేతి శూద్రో జానశ్రుతిత్వచ్యతే. అతో న శూద్రస్యాధికార ఇత్యర్థః.

నను ముఖ్య ఏవ శూద్రో జానశ్రుతి రస్తు కిం జఘన్యేన యోగేనేత్యత ఆహ—

జానశ్రుతిర్న ముఖ్యశూద్రః. కుతః, క్షత్రియత్వగతేః క్షత్రియత్వస్యావ

నకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేని సూదేన పరివిష్య
మాణౌ బ్రహ్మచారి విభిక్షే' ఇతి. చైత్రరథిత్యం చాభిప్రతారిణః
కాపేయయోగాదవగంతవ్యమ్. కాపేయయోగో హి చైత్రరథస్యావ
గతః. 'ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్ని'తి. సమానా
న్వయ యాజినాం చ ప్రాయేణ సమానాన్వయా యాజకా భవంతి.
'తస్మాచ్చైత్రరథిర్నామైకః క్షత్రపతిరజాయత' ఇతి చ క్షత్రజాతిత్వా
వగమాత్క్షత్రియత్వమస్యావగంతవ్యమ్. తేన క్షత్రియేణాభిప్రతారిణా
సహసమానాయాం సంవర్గవిద్యాయాం సంకీర్తనం జానశ్రుతేపి క్షత్రి
యత్వం సూచయతి సమానానామేవ హి ప్రాయేణ సమభివ్యాహారః
భవంతి. క్షత్త్రప్రేషణాద్యైశ్వర్యయోగాచ్చ జానశ్రుతేః క్షత్రియ
త్వావగతిః. అతో న శూద్రస్యాధికారః.

సూ. సంస్కారపరామర్శాత్త

దభావాభిలాషాచ్చ. ౩౬.

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యద్విద్యాప్రదేశేషాం నయనా

పలుస్థిక్షితవానిత్యర్థః నన్వస్య చైత్రరథిత్యం న శ్రుత మిత్యసా అహ—చైత్ర
రథిత్యం చేతి. ఏతేన ద్విరాత్రేణేతి ఛాందోగ్యశ్రుత్యైవ పూర్వం చిత్రరథస్య
కాపేయయోగ ఉక్తః. అభిప్రతారిణోఽపి తద్యోగాచ్చిత్రరథవంశ్యత్వం నిశ్చ
యతే. రాజవంశ్యానాం హి ప్రాయేణ పురోహితవంశ్యా యాజకా భవంతీత్యర్థః.
నన్వస్త్యభిప్రతారిణఃచైత్రరథిత్యం తావతా కథం క్షత్రియత్వం తత్రాహ—తస్మా
దితి. చిత్రరథాదిత్యర్థః. క్షత్రా నూతః తస్య రైకాన్వేషణాయ ప్రేషణం, అన్నగో
దానాదికం చ జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వే లింగం. అత్ర శూద్రశబ్దో యోగిక ఏవేన
న శూద్రస్యాధికార ఇతి స్థితమ్.

౩౬. తత్ర లింగాంతరమాహ—సంస్కారేతి. ఉపనయనం వేదగ్రహణంగం

గతే. తత్కస్తాత్, ఉత్తరత్ర సంవర్గవిద్యావాక్యశేషే చైత్రరథేన ప్రసిద్ధక్షత్రి
యేణ అభిప్రతారిణా సమభివ్యాహారాత్క్షత్రిజాదిత్యర్థః. సమానజాతీయానామిద
హి ప్రాయేణ సహచారో భవతీతి భావః. అతో న జాతిశూద్రస్యాధికార ఇతి
స్థితమ్.

దయస్సంస్కారాః పరామృశ్యంతే—‘తం హోపనిన్యే అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద బ్రహ్మపరా బ్రహ్మనిష్ఠాః పరం బ్రహ్మన్వేషమాణా ఏష హ వై తత్సర్వం వక్ష్యతీతి తే హ సమిత్పాణయో భగవంతం పిష్పలాదముపసన్నా’ ఇతి చ ‘తాన్ హోనుపసీయైవే’త్యపి ప్రదర్శితై వోపనయన ప్రాప్తిర్భవతి. శూద్రస్య చ సంస్కారాభావోఽభిలప్యతే.

శూద్రస్య నాస్తీతి పూర్వముక్తం ఇహ విద్యాగ్రహణాంగసోఽప్యవసయసంస్కారస్య సర్వత్ర పరామర్శా చూఢద్రస్య తదభావాన్న విద్యాధికార ఇత్యుచ్యతే. భాష్యే ఆదిపదేనాధ్యయనగురుశుశ్రూషాదయో గృహ్యంతే. తం శిష్యమాచార్య ఉపసీతవా నిత్యర్థః. నారదోఽపి విద్యార్థి మంత్రముచ్చారయన్సతుమారమువగత ఇత్యాహ— అధీహితి. ఉపదిశేతి యావత్. బ్రహ్మపరా వేదపారగాః, సగుణబ్రహ్మనిష్ఠాః పరం నిర్గుణం బ్రహ్మ అన్వేషమాణాః ఏష పిష్పలాదః తజ్జిజ్ఞాసితం సర్వం వక్ష్యతీతి నిశ్చిత్త్య తే భారద్వాజాదయః వదృషయన్తమువగతా ఇత్యర్థః. సను వైశ్వానర విద్యాయా మృషీక్ రాజా అనుపసీయైవ విద్యామువాచేతి శ్రుతేరనుపసీతస్యా ఖ్యస్తీ విద్యాధికార ఇత్యత ఆహ—తాస్తేతి. తే హ సమిత్పాణయః పూర్వాష్టే ప్రలిచక్రమిర ఇతి పూర్వవాక్యే బ్రహ్మణా ఉపనయనార్థ మాగతా ఇతి ఉపనయన ప్రాప్తిం దర్శయిత్వా నిశ్చిత్త్యతే. హీనపక్షేనోత్తమపక్షా అనుపసీయైవోపదేష్టవ్యా ఇత్యా చారణ్ణాపనార్థమిత్యర్థః.. ఏకజాతిః అనుపసీతః. పాతకం అభిక్ష్యభిక్షణకృతం. సత్య కామః కిల మృతపితౄణాం జబాలాం మాతరమపుచ్ఛత్ కిం గోత్రోఽహమితి, తం మాతోవాచ భర్తృసేవాప్యగ్రతయాఽహమసి తవ పితౄణోత్త్రం న జానామి జబాలాతు నామాహమస్మి సత్యకామో నామ త్వమసీతి ఏతావజ్ఞానామితి, తతస్స జాబాలా గౌతమమాగత్య తేన కిం గోత్రోఽసీతి పృష్ట ఉవాచ, నాహం గోత్రం వేద్మి న మాతా వేత్తి పరం తు మే మాత్రా కథితం ఉపనయనార్థ మాచార్యం గత్వా సత్యకామో జాబాలాఽస్తీతి బ్రూహీతి. అనేన సత్యవచనేన తస్య శూద్రత్వాభావో

సను కస్తాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ—

‘తం హోపనిన్యే’ ‘అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద’ ఇత్యాదివిద్యాప్రదేశేషూపనయనాదిసంస్కారపరామర్శాత్. తస్మి శూద్రస్యాప్రసవయనం కల్ప్య తామిత్యత ఆహ—తదభావాభిలాపాచ్చ. ‘న శూద్రే పాతకం కించిచ్ఛ చ సంస్కార మర్హతి’ ఇత్యాదినా ఉపనయనాది సంస్కారాభావాభిధానాదిత్యర్థః.

‘శూద్రశ్చతుర్థో వర్ణః ఏకజాతిః’ రిత్యేకజాతిత్వస్మరణేన “న శూద్రే పాతకం కించిన్న చ సంస్కారమర్హతీ” త్యాదిభిశ్చ.

సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః. ౩౭.

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యత్ప్రత్యవచనేన శూద్రత్వా భావే నిర్ధారితే జాబాలం గౌతమ ఉపనేతుమనుశాసితం చ ప్రవృత్తే ‘నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరోప త్వా నేష్యే న సత్వాదగా’ ఇతి శ్రుతిలింగాత్.

సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థ
ప్రతిషేధాత్మేన్మితేశ్చ. ౩౮.

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యదస్య స్మృతేశ్శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధో భవతి వేదశ్రవణప్రతిషేధో వేదాధ్యయనప్రతిషేధః తదగ్రజ్ఞానానుష్ఠానయోశ్చ ప్రతిషేధ శూద్రస్య స్మర్యతే. శ్రవణప్రతిషేధస్తావత్—‘అథ హాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్ర ప్రతిపూరణమితి ‘పద్యుహవా ఏతచ్ఛశానంయచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్ర నిర్ధారతః. ఆబ్రాహ్మణ ఏతత్సత్వం వివిచ్య వక్తుం నార్హతీతి నిర్ధార్య, హే సోమ్య సత్వాత్త్వం నాగాస్పత్యం న త్యక్తవానసీ, అతస్తాముపనేష్యే తదర్థం సమిధ మాహరేతి.

౩౭. గౌతమస్య ప్రవృత్తేశ్చ లింగాన్న శూద్రస్యాధికార ఇత్యాహ— తదభావేతి.

౩౮. స్మృత్యా శ్రవణాదినిషేధాచ్చ నాధికార ఇత్యాహ—శ్రవణేతి. ఆస్య శూద్రస్య ద్విజైః పత్యమానం వేదం ప్రమాదాచ్ఛృణ్వతః సీసలాక్షాభ్యాం తప్తాభ్యాం శ్రోత్రద్వయపూరణం సాయశ్చిత్తం కార్యమిత్యర్థః. పద్యు హదయుక్తం

కిం చ—తస్య జాబాలస్య సత్యవచనేన శూద్రత్వాభావనిర్ధారణే సత్యేన గౌతమస్య విద్యోపదేశే ప్రవృత్తిదర్శనాత్. అతో న శూద్రస్యాధికార ఇత్యర్థః.

అపి చ—స్మృతేః ‘అథాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతి

సమీపే నాధ్యేతవ్యమితి చ అత ఏవాధ్యయనప్రతిషేధో యస్య హి సమీపేఽపి నాధ్యేతవ్యం భవతి స కథం శ్రుతిమధీయాత “భవతి చోచ్చారణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేద” ఇతి. అత ఏవ చార్థాదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోః ప్రతిషేధో భవతి “న శూద్రాయ మతిం దద్యాత్” దితి ‘ద్విజాతీనామధ్యయనమిజ్యాదాన’ మితి చ యేహం పునః పూర్వకృతసంస్కారవశాద్విదురధర్మవ్యాధప్రభృతీనాం జ్ఞానోత్పత్తిస్తేహం న శక్యతే ఫలప్రాప్తిః ప్రతిబద్ధం, జ్ఞానస్యైకాంతికఫలత్వాత్. “శ్రావయేచ్చతురో వర్ణా”నితి చేతిహాసపురాణాధిగమే చాతుర్వర్ణ్యాధికారస్తరణాత్. వేదపూర్వకస్తు నాస్త్యధికారశూద్రాణామితి సిద్ధమ్. ఇతి నవమాధికరణమ్.

ఆర విద్యా పరిషత్

సూ. కంపనాత్. ౩౯.

అవసితః ప్రాసంగికోఽధికారవిచారః, ప్రకృతామేవ ఇదాసిం సంఛరిష్టురూపమితి యావత్. భవతి చ స్మృతిరితి శేషః. మతిం వేదార్థజ్ఞానం. దానం నిత్యం నిషిధ్యతే శూద్రస్య నైమిత్తికం తు దానమస్త్యేవ యదుక్తం ‘విదురా దీనాం జ్ఞానిత్వం దృష్ట’ మితి తత్రాహ—యేహమితి. సిద్ధానాం సిద్ధేర్దురవహనత్వేఽపి సాధనై శ్శూద్రైః కథం జ్ఞానం లబ్యవ్య మిత్యత ఆహ—శ్రావయేదితి. ఇతి నవమాధికరణమ్.

౩౯. *కంపనాత్* అస్యాపి ప్రాసంగికత్వమాశంక్యాహ—అవసిత ఇతి.

పూరణమ్ ‘తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం’ ‘న శూద్రాయ మతిం దద్యాత్’ ‘ద్విజాతీనా మధ్యయనమిజ్యా దానమ్’ ఇత్యాది స్మృతితో వేదశ్రవణస్య తదధ్యయనస్య తదర్థయోగ్యత్వప్రయోజనయోరర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోశ్చ ప్రతిషేధాత్. అతః కథం చిదపి న శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయాం విధిపూర్వకాధికార ఇతి సిద్ధమ్.

సమాప్తః ప్రాసంగికోఽధికారవిచారః. అథనా ప్రకృతవాక్యార్థవిచారం ప్రవర్తయిష్యామః. ప్రాసంగికత్వాన్నావ్యవహితేనాస్య సంకత్యపేక్షా. పూర్వం ‘శబ్దాదేవ ప్రమితః’ ఇత్యేత్ర బ్రహ్మవాక్యే జీవానువాదో బ్రహ్మజ్ఞానాయేత్యుక్తమ్. న తథేహ ‘యదిదమ్’ ఇతి వాక్యే ప్రాజానువాదో యుక్తః, తస్య స్వరూపతః కల్పితస్య బ్రహ్మైక్యాయోగాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణోపాస్తీః, సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి ఫలభేదః.

వాక్యార్థవిచారణాం ప్రవర్తయిష్యామః. 'యదిదం కిం చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతం, మహద్భయం వజ్రముద్యతం యఏతద్విదురమృతాస్తే భవంతి' తి ఏతద్వాక్యం 'ఏజృకంపనే' ఇతి ధాత్వర్థానుగమాల్లఙ్ఘితమ్ అస్మిక్ వాక్యే సర్వమిదం జగత్ప్రాణాశ్రయం స్పందతే. మహచ్ఛ కించిద్భయకారణం వజ్రశబ్దితముద్యతం 'తద్విజ్ఞానాచ్ఛ మృతత్వప్రాప్తి' రితి శ్రూయతే తత్ర కోఽసౌ ప్రాణః కిం చ తద్భయానకం వజ్రమిత్యప్రతిపత్తేర్విచారే క్రియమాణే ప్రాప్తం తాపత్ప్రసిద్ధేః పంచవృత్తిర్వాయుః ప్రాణ ఇతి, ప్రసిద్ధరేవ చాశనిర్వజ్రం స్యాత్, వాయోశ్చేదం మాహాత్మ్యం సంకీర్త్యతేకథమ్? సర్వమిదం జగత్పంచవృత్తౌ వాయూ ప్రాణశబ్దితే ప్రతిష్ఠాయైజతి, వాయునిమిత్తమేవ చ మహద్భయానకం వజ్రముద్యమ్యతే. వాయూ హి పర్జన్యభావేన

సమాప్త ఇత్యర్థః. కాతకం పతతి—యదిదమితి. సర్వం జగత్ ప్రాణాన్నిస్సృతం ఉత్పన్నం ప్రాణే చిదాత్మని ప్రేరణే సతి ఏజతి చేష్టతే తచ్చ ప్రాణాఖ్యం కారణం మహచ్ఛిన్న బిభేక్షుస్సాదితి భయం. తస్మిక్ భయహేతో దృష్టాంతమాహ—వజ్రమితి. యథోద్యతం వజ్రం భయం తథేత్యర్థః. య ఏతత్ప్రాణాఖ్యం బ్రహ్మ నిర్విశేషం విదుష్టేముక్తా భవంతీత్యాహ—య ఇతి. నన్వస్తి న్నాస్త్రే కథమిదం వాక్యముదాహృతమిత్యత ఆహ—ఏతదితి. ఏజత్యర్థస్య కంపనస్య సూత్రితత్వాదేజతి పదయుక్తం వాక్యముదాహృతమిత్యర్థః. ప్రాసంగికాధికరణచింతయాఽస్య సంగతిర్నా పేక్షితేతి 'శబ్దాదేవ ప్రమితః' ఇత్యనేనోచ్యతే. తత్రాంగవ్యవాక్యే జీవానువాదో బ్రహ్మైక్యజ్ఞానార్థ ఇత్యుక్తం, న తథేహ ప్రాణానువాదవికృత్యజ్ఞానార్థస్పంభవతి ప్రాణస్య స్వరూపేణ కల్పితస్యైక్యామోగాత్, ఆతః ప్రాణోపాస్తిపరం వాక్యమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి—ప్రసిద్ధేః పంచవృత్తిరితి. నను 'అతఏవప్రాణ' ఇత్యాదౌ బ్రహ్మణిలింగాత్ప్రాణ సూత్రీర్హితా, అత్రాపి సర్వచేష్టభయహేతుత్వం బ్రహ్మలింగమస్తీతి నాస్తి పూర్వపక్షావసరో గతార్థత్వాదిత్యత ఆహ—వాయోశ్చేతి. ప్రతిష్ఠాయ స్థితిం లభ్యా ప్రాణే వాయునిమిత్తే జగచ్ఛలతీతి ప్రసిద్ధమ్, అతస్పప్తం బ్రహ్మలింగం నాస్తీతి భావః. వజ్ర

కతపట్టిషు శ్రూయతే—'యదిదం కించ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతమ్' ఇత్యాది. తత్ర 'ఏజృకంపనే' ఇతి ధాతోః కంపనార్థకత్వాత్సర్వజగత్కంపన హేతుః ప్రాణః ప్రతీయతే. స కిం వాయువికారః, ఉత పరమాత్మేతి సందేహా,

వివర్తమానే విద్యుత్స్ననయిత్తువృష్ట్యశనయో వివర్తంత ఇత్యాచక్షతే. వాయువిజ్ఞానాదేవ చేదమమృతత్వమ్. తథాహి శ్రుత్యంతరం 'వాయురేవ వృష్టిర్వాయుస్సమష్టిరపపునర్వృత్తుం జయతి య ఏవం వేదేతి, తస్మాద్వాయురయమిహ ప్రతిపత్తవ్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—బ్రహ్మైవేదమిహ ప్రతిపత్తవ్యమ్, కుతః? పూర్వోత్తరాలోచనాత్. పూర్వోత్తరయోర్హి గ్రంథభాగయోర్బ్రహ్మైవ నిర్దిశ్యమానముపలభామహే, ఇహైవ కథమకస్మాదంతరాళే వాయుం నిర్దిశ్యమానం ప్రతిపద్యేమహి? పూర్వత్ర తావత్ 'తదేవ శుక్రం తద్భ్రష్ట తదేవామృతముచ్యతే, తస్మింట్లోకాశ్చిత్రాస్సర్వే తదునాత్యేతి కశ్చనేతి. బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదేవేహాపి సన్నిధానా జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతీతి చ లోకాశ్రయత్వప్రత్యభిజ్ఞానాన్నిర్దిష్టమితి గమ్యతే. ప్రాణశబ్దోఽవ్యయం పరమాత్మన్యేన ప్రయుక్తః 'ప్రాణస్య ప్రాణ'మితి దర్శనాత్, ఏజయితృత్వమపీదం పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే న వాయుమాత్రస్య, తథా చోక్తం 'న ప్రాణేన నాపానేన మర్త్యో జీవతి కశ్చన, ఇతరేణ తు జీవంతి యస్మిన్నేతాపుషాశ్రితా'వీతి. ఉత్తరత్రాపి 'భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః, భయాదింద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమః' ఇతి. బ్రహ్మైవ నిర్దేశ్యతే న వాయుః, సవాయుకస్య జగతో భయహేతుత్వాభిధానాత్తదేవేహాపి సన్నిధానాన్తహద్యయం వజ్రముద్యతమితి చ భయహేతుత్వ ప్రత్యభి

లింగాచ్చ వాయురిత్యాహ—వాయురితి. వృష్టిర్విశేషః సమష్టిస్సామాన్యం. సూత్రాద్భూతిరేవ సిద్ధాంతం ప్రతిజానీతే—బ్రహ్మైవేతి. పూర్వోత్తరవాక్యైకవాక్యతయానుగృహీతం సర్వాశ్రయత్వం లింగం వాక్యభేదకప్రాణశ్రుతేర్వాధకమిత్యాహ—పూర్వలేత్యాదినా. శుక్రం స్వప్రకాశం తదునాత్యేతి బ్రహ్మనాశ్రితః కోసి లోకే నాస్త్యేవేత్యుకారార్థః. సాత్రం లింగం వ్యాచక్షే—ఏజయితృత్వమితి. సవాయుకస్య సర్వస్య కంపనశ్రవణాదపి ప్రాణః పరమాత్మైవేత్యర్థః. బ్రహ్మణి వజ్రశబ్దః కథమిత్యా

వాయువికార ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—'ప్రాణస్య ప్రాణమ్...' ఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మని ప్రసిద్ధేః ఇహ ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మైవ. కుతః, కంపనాత్

జ్ఞానాన్నిద్దిష్ట మితి గమ్యతే. వజ్రశబ్దోఽప్యయం భయహేతు
సామాన్యాత్ప్రయుక్తః, యథాహి వజ్రముద్యతం మమైన శిరసి ని
ద్యద్యహమస్య శాసనం స కుర్యామిత్యనేన భయేన జనో నియం
రాజాదిశాసనే ప్రవర్తతే. ఏవమిదమగ్ని వాయుసూర్యాదికం జగద
దేవ బ్రహ్మణో విభ్యన్నియమేన స్వవ్యాపారే ప్రవర్తత ఇతి భం
నకం వజ్రోపమితం బ్రహ్మ. తథా చ బ్రహ్మవిషయం శ్రుత్యంత
'భీషాస్తాద్వాతః పవతే భీషాదేతి సూర్యః భీషాస్తాదగ్ని శ్చేంద్ర
మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇత్యమృతత్వఫలశ్రవణాదపి బ్రహ్మైవేదమి
గమ్యతే. బ్రహ్మజ్ఞానాధ్యమృతత్వప్రాప్తిః 'తమేన విదిత్వాతిమృత
మేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే' తి మంత్రవల్లాత్. య
వాయువిజ్ఞానాత్క్వచిదమృతత్వమభిహితం తదాపేక్షికం తత్ర
ప్రకరణాంతరకరణేన పరమాత్మానమభిధాయ 'అతోఽన్యదాత్మ' ఇ
వాయ్వాదేర్ధర్మాత్వాభిధానాత్. ప్రకరణాదన్యత్ర పరమాత్మనిశ్చయ
'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రా ధర్మాదన్యత్రా స్తాత్మతాకృతాత్', అన్య
భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి పరమాత్మనః శ్రు
త్వాత్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

శంక్య గౌణ ఇత్యాహ—వజ్రశబ్ద ఇతి. బృహదారణ్యకే 'వాయురేవ షష్ఠీ' నిష్క
'అపపునర్నత్యో'మితి అపమృత్యుజయరూపమాపేక్షికమమృతత్వముచ్యతే న ముఖ
మృతత్వం. తత్రైవ వాయూపాస్తిప్రకరణం సమాప్య 'అథహైనముషస్తిః పరస్యే'
జ్ఞేయాత్మానముక్త్వా వాయ్వాదేర్నిశ్చేదిత్యాహ—యత్తు వాయ్విత్వాదినా
తస్మాత్కాతకాక్యం జ్ఞేయే సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

సర్వస్య సవాయుకస్య జగతో జీవనాదిచేష్టాహేతుత్వాత్. తద్ధేతుత్వం చ
ప్రాణేన నాపానేన .. ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధమ్.

సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్. ౪౦.

‘ఏష సంప్రసాదోఽస్తాచ్చరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుప సంపద్య న్నేన రూపేణాభినిష్పద్యత’ ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయ్యతే కిం జ్యోతిశ్శబ్దం చతుర్విషయం తమోఽపహం తేజః కిం వా పరం బ్రహ్మేతి. కిం తావత్ప్రేక్షం? ప్రసిద్ధమేవ తేజోజ్యోతిశ్శబ్దమితి. కుతః? తత్ర జ్యోతిశ్శబ్దస్య రూఢత్వాత్. ‘జ్యోతిశ్చరణాభిధానా’ దిత్యత్ర హి ప్రకరణజ్యోతిశ్శబ్దస్వాస్థ్యం పరిత్యజ్య బ్రహ్మణి వర్తతే. న చేహ తద్వత్కించిత్స్వాస్థ్యపరిత్యాగే కారణం దృశ్యతే. తథా చ నాడిఖండే—‘అథ య త్రైతదస్తాచ్చరీరాదుత్క్రామత్యథైతై రేవ రశ్మి

౪౦. *జ్యోతిర్దర్శనాత్* ఛాందోగ్యే ప్రజాపతివిద్యావాక్యమాహ—ఏష ఇతి. పరంజ్యోతిశ్శ్రుతిభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. ఘటాదివిషయావరకతమో నాశకం సారమిత్యర్థః. పూర్వత్ర బ్రహ్మప్రకరణస్యానుగ్రహకస్పర్శజగచ్ఛిష్టాహేతుత్వాదియోగోఽస్తితి ప్రాణశ్రుతిర్బ్రహ్మణి నీతా, న తథాత్ర ‘య ఆత్మాపహతపాష్టే’ తి ప్రకరణస్యానుగ్రహకం పశ్యామ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ—ప్రసిద్ధమేవేత్యాదినా. పూర్వపక్షే పూర్వోపాస్తేః సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానాస్తుక్తిరితి ఫలం. నను జ్యోతిరధికరణే జ్యోతిశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తేరుక్తత్వాత్కథం పూర్వపక్ష ఇత్యత ఆహ—జ్యోతిరితి. తత్ర గాయత్రీవాక్యే ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శకయచ్చబ్రహ్మసామానాధికరణ్యాజ్యోతిః పదస్య స్వార్థత్యాగః కృతస్తథాత్ర స్వార్థత్యాగే హేతుదర్శనాత్పూర్వపక్ష ఇత్యర్థః. జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రహకత్వేనాద్విరాదిమార్గస్థత్వం లింగమాహ—తథా చేతి. ‘తావా ఏతా హృదయస్య నాద్యః’ ఇతి ఖండికయా

పూర్వం సర్వశబ్దశ్రుతినంతోచానుపపత్యా ప్రకరణాత్ప్రేక్షజ్జం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. న తథేహ సంప్రసాదవాక్యే ప్రకరణానుగ్రహకం కించిదస్తి, యేన ప్రకరణాజ్యోతిఃకబ్ధితం బ్రహ్మ స్వాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్వేద మాహ—

ఆత్ర పూర్వపక్షే ఆదిత్యోపాస్త్యా క్రమముక్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానాస్తుక్తిరితి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే ప్రజాపతివిద్యాయాం శ్రూయతే—‘య ఏష సంప్రసాదోఽస్తాచ్చరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య...’ ఇత్యాది. తత్ర కిం జ్యోతిఃకబ్ధితమాదిత్యాదితేజః, ఉత బ్రహ్మేతి విశయే, ఆదిత్యాదితేజ ఇతి

భిరూర్ధ్వమాక్రమత' ఇతి ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితా, తస్మాత్ప్రసిద్ధమేవ తేజోజ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—
 పరమేవ బ్రహ్మజ్యోతిశ్శబ్దం, కస్తాత్? దర్శనాత్. తస్యహీహ ప్రకరణే
 వక్తవ్యత్వేనానున్యత్తిర్దృశ్యతే. 'య ఆత్మాపహతపాప్తే' త్యపహత
 పాప్తత్వాదిగుణకస్యాత్మనః ప్రకరణాదావన్వేష్యవ్యత్వేన విజిజ్ఞాసితవ్య
 త్వేన చ ప్రతిజ్ఞానాత్ 'ఏతం త్వేవతేభూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి'
 తి చానుసంధానాత్ 'అశరీరంవావసంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః'
 ఇతి చాశరీరతాయై జ్యోతిస్సంపత్తేరస్యాభిధానాద్భ్రష్టభావాచ్ఛా
 న్యత్రాశరీరతానుపపత్తేః. 'పరంజ్యోతిస్స ఉత్తమః పురుషః' ఇతి చ
 విశేషణాత్ యత్త్వాత్తం ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితేతి, నా

నాడినాం రక్షీనాం చ మిథస్సంక్షేపముక్త్వా అధసంజ్ఞాలోపానంతరం యత్ర కాలే
 వితన్తరణం యథాస్యాత్తథోత్క్రామతి అథ తదా ఏతైర్నాడిసంక్షిప్తరక్షిభిరూర్ధ్వ
 స్సన్నుపగచ్ఛతి, గత్వాదిత్యం బ్రహ్మలోకద్వారభూతం గచ్ఛతీత్యభిహితం, తద్వైవా
 త్రాపి శరీరాత్సముత్థాయ మృత్వా పరంజ్యోతిరాదిత్యాఖ్యముపసంపద్య తద్వారా
 బ్రహ్మలోకం గత్వా స్వస్వరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతివక్తవ్యమ్. సముత్థాయోపసంపద్యే
 తిక్త్వాశ్రుతిభ్యాం జ్యోతిషోఽన్నిరాదిమార్గస్థశ్శబ్దానాదిత్యర్థః. అతో మార్గస్థమారోగ్య
 పాస్త్యాక్రమముక్తిపరం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. వ్యాఖ్యేయత్వే
 నోపక్రాంత ఆత్మైవాత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన వ్యాఖ్యేయ ఇతి జ్యోతిర్వాక్యేనైకవాక్యతా
 ప్రయోజకప్రకరణానుగృహీతోత్తమపురుషశ్రుత్యా వాక్యభేదకజ్యోతిశ్శ్రుతిర్వా
 ఖ్యేతి భావః. అశరీరత్వఫలం గాచ్చ బ్రహ్మైవ జ్యోతిర్న సూర్య ఇత్యాహ—అశరీర
 మితి. న చ సూర్యప్రాప్త్యాక్రమేణాశరీరత్వం స్యాదితి వాచ్యం, పరత్వేన విశేషితస్య
 జ్యోతిషి ఏవ న ఉత్తమ ఇతి పరామర్శేనాశరీరత్వనిష్పయాదిత్యాహ—పరమితి.

పూర్వోక్తలింగం దూషయతి—యత్త్వీతి. నాడిఖండే దహరోపాసకస్య యా
 సూర్యప్రాప్తిరుక్తా సా న మోక్ష ఇతి యుక్తా సూరోగ్యక్తిః, అత్ర ప్రజాపతివాక్యే
 తు నిర్గుణవిద్యాయామప్నిరాదిగతిస్థసూర్యస్యానన్వయాద నర్థకత్వాచ్ఛృతివ్యత్యాసేన

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జ్యోతిరత్ర పరబ్రహ్మైవ. కుతః, దర్శనాత్ 'య
 ఆత్మాపహతపాప్తే' ఇత్యుపక్రమాలోచనయా బ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిపాద్యతయాను
 వృత్తి దర్శనాదిత్యర్థః.

సావాత్యంతికో మోక్షో గత్యుత్కాంతిసంబంధాత్, న హ్యత్యంతి కే మోక్షే గత్యుత్కాంతీ స్త ఇతి వక్ష్యామః. ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

సూ. ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్. ౪౧.

‘ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే య దంతరా తద్భిన్నా తదమృతం స ఆత్మే’తి శ్రూయతే. తత్కిమాకాశశబ్దం పరం బ్రహ్మ కిం వా ప్రసిద్ధమేవ భూతాకాశమితి విచారే భూతపరిగ్రహో యుక్తః, ఆకాశశబ్దస్య తస్మిన్ రూఢత్వాత్, నామ రూపనిర్వహణస్య చావకాశదానద్వారేణ తస్మిన్యోజయితుం శక్యత్వాత్. ప్రప్యత్వాదేశచ్చ సుప్తస్య బ్రహ్మలింగస్యాశ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదమభిధీయతే. పరమేవ బ్రహ్మేహాకాశశబ్దం భవితుమర్హతి, స్వరూపం సాక్షాత్కృత్య పరం జ్యోతిస్తదేవోపసంపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యేయమితి భావః. ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

౪౧. *ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్*—ఛాందోగ్యముదాహరతి. ఆకాశ ఇతి. యథోపక్రమబలాజ్ఞోతిశ్శ్రుతిబాధస్తథాకాశోపక్రమాద్భిన్నోద్దిశబ్దబాధ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—భూతేతి. శ్రుతైర్దైత్యరాకాశోపాస్తిర్నిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానం చేత్యుచయత్ర ఫలమ్. ‘ఆకాశస్తల్లింగా’దిత్యనేన పానరుక్త్యమాశంక్య తద్వదత్ర సుప్తలింగాశ్రవణాదితి పరిహరతి—ప్రప్యత్వాదేశ్యేతి. వై నామేతి ప్రసిద్ధలింగస్యాకాశశ్రుతేషు వాక్యశేషగతాభ్యాం బ్రహ్మత్వప్రతిభ్యామనేకలింగోపేతాభ్యాం బాధో యుక్తః. యత్ర బహుప్రమాణసంవాదస్తత్ర వాక్యస్య తాత్పర్యమితి నిర్ణయాదితి సిద్ధాంతయతి—పరమేవేత్యాదినా. నామరూపే శబ్దార్థా, తదంతఃపాలిన స్తద్భిన్నత్వం

యథా పూర్వముపక్రమవకాదర్థాంతరే ప్రసిద్ధోఽపి జ్యోతిఃశబ్దః స్వార్థాత్ప్రచ్యావితః, తథాకాశోపక్రమవకా ద్భిన్నోద్దిశబ్దోఽపి స్వార్థాత్ప్రచ్యావ్యతామితి దృష్టాంతసంగత్యేద మహ—

అత్ర పూర్వపక్షే భూతాకాశాత్తక బ్రహ్మోపాస్త్యా క్రమముక్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మధియా ముక్తిరితి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—‘ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా...’ ఇత్యాది. తత్ర కిమాకాశశబ్దేతో భూతాకాశః,

కస్తాత్, అథాంతరత్వాదివ్యవదేశాత్, 'తే యదంతరా తద్భ్రుష్టే'తి హి నామరూపాభ్యామథాంతరభూతమాకాశం వ్యవదిశతి. స చ బ్రహ్మణోఽన్యన్నామరూపాభ్యామథాంతరం సంభవతి, సర్వస్య వికార జాతస్య నామరూపాభ్యామేవ వ్యాకృతత్వాత్. నామరూపయోరపి నిర్వహణం నిరంకుశం న బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సంభవతి. 'అనేన జీవే నాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి' తి బ్రహ్మకర్తృత్వశ్రవణాత్. నను జీవస్యాపి ప్రత్యక్షం నామరూపవిషయం నిర్వోధృత్వమస్తి. బాధమస్తి. అభేదస్వత్ర వివక్షితః. నామరూపనిర్విహణాభిధానాదేవ చ స్రష్టుత్వాదిబ్రహ్మలింగమభిహితం భవతి. 'తద్భ్రుష్ట తదమృతం స ఆత్మే'తి చ బ్రహ్మవాదస్య లింగాని. ఆకాశస్తల్లింగాదిత్యన్వేషాయం ప్రపంచః. ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

సూ. సుషుప్త్యుత్కాంత్యోర్భేదేన. ౪౨.

వ్యవదేశాదిత్యనువర్తతే, బృహదారణ్యకే షష్ఠే ప్రపాఠకే 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్వాలిః

తత్కర్తృత్వం చాయుక్తమిత్యర్థః. నామాదికర్తృత్వం న బ్రహ్మలింగం జీవస్థత్వాదితి శంకతే—చన్వతి. 'అనేన జీవేనే'త్యుక్త జీవస్య బ్రహ్మభేదేన తత్కర్తృత్వముచ్యతే సాక్షాదయోగాదితి పరిహరతి—బాధమితి. యచ్చోక్తం స్వప్నం లింగం నాస్తీతి తత్రాహ—నామేతి. తర్హి పునరుక్తిప్రతాప—ఆకాశేతి. తస్యైవ సాధకోఽయం విచారః. తత్రాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తిం సిద్ధవత్కృత్య తత్ర సంశయాదిప్రవృత్తే రుక్తత్వాదితి స పానరుక్త్యమితి భావః.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౪౨. *సుషుప్త్యుత్కాంత్యోర్భేదేన*అహం భీగమ్యేషు కతమ ఆత్మేతి జనక ప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ—యోఽయమితి. విజ్ఞానం బుద్ధిః తన్మయస్తత్త్వానియః, ఉత పరమాత్మేతి విశదే, భూతాకాశ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పరమాత్మైవ ఆకాశశబ్దితః. కస్తాత్, అథాంతరత్వాదివ్యవదేశాత్ 'తే యదంతరా' ఇత్యాకాశస్య నామరూపాభ్యామథాంతరత్వేన వ్యవదేశాత్. ఆదిశబ్దేన 'తద్భ్రుష్ట తదమృతం స ఆత్మే' ఇతి బ్రహ్మత్వాదివ్యవదేశో ద్రవ్యవ్యుత్పత్తిః.

పురుషః' ఇత్యుపక్రమ్య భూయానాత్మవిషయః ప్రపంచః కృతః. తత్కిం సంసారిస్వరూపమాత్రాన్వాఖ్యానపరం వాక్యం? ఉతాసంసారి స్వరూపప్రతిపాదనపరమితి విశయః, కిం తావత్ప్రాప్తం? సంసారి స్వరూపమాత్రవిషయమేవేతి. కుత? ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామ్. ఉపక్రమే'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరలింగాత్, ఉప సంహారే చ 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'తి తదపరిత్యాగాన్త ధ్యేఽపి బుద్ధాంతాద్యవస్థాపన్యాసేన తస్యైవ ప్రపంచనాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. పరమేశ్వరోపదేశపరమే వేదం వాక్యం న శారీరమాత్రాన్వాఖ్యానపరమ్, కస్తాత్? సుషుప్తా పుత్కాంతౌ చ శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరస్య వ్యవదేశాత్. సుషుప్తా తావత్తయం పురుషః 'అప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరివృత్తో న బాహ్యం కించ

నష్టమి వ్యతిరేకాద్ధా-ప్రాణబుద్ధిభ్యాం భిన్న ఇత్యర్థః. వృత్తేరజ్ఞానాచ్చ భేదమాహ— అంతర్జ్యోతిరితి. పురుషః పూర్ణ ఇత్యర్థః. ఉభయోర్ద్వింగానాం దర్శనాత్సంశయ మాహ—తత్కిమితి. పూర్వత్ర నామరూపాభ్యాం భేదోక్తేరాకాశో బ్రహ్మాత్మకం తదయుక్తం, 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరివృత్తః' ఇత్యభిన్నేఽపి జీవాత్మనీ భేదోక్తివదాప చారికభేదోక్తి సంభవాదిత్యాక్షేపసంగతిః. పూర్వపక్షే కర్తృకర్తృజీవస్తుతిః సిద్ధాంతే జీవానువాదేన కల్పితభేదభిన్నస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనస్సర్వరూపైక్యప్రమితిరితి ఫలం, బుద్ధాంతో జాగ్రదవస్థా. ఆదిమధ్యావసానేషు జీవోక్తేర్జీవస్తావకమిదం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—పరమేశ్వరేత్యాదినా. వాక్యస్య జీవస్తావకత్వే జీవాద్భేదేన ప్రాజ్ఞస్యాజ్ఞాకస్సోక్తిరసంగతా స్యాత్, అతో జ్ఞాతాజ్ఞాతసన్నిపాతే జ్ఞాతానువాదే నాజ్ఞాతం ప్రతిపాదనీయం 'అపూర్వే వాక్యతాత్పర్య'మితి న్యాయాదితి సిద్ధాంత

పూర్వం నామరూపాభ్యాం భేదోక్తేరాకాశో బ్రహ్మాత్మకత్వ, తన్న; 'ప్రాజ్ఞే నాత్మనా సంపరివృత్తః...' ఇత్యత్రాభిన్నేఽపి జీవే భేదోపచారాదిత్యాక్షేప్య సమా ధానాదాక్షేపసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జీవానువాదేన కర్తృకేష కర్తృస్తుతిః, సిద్ధాంతే తదను వాదేన తత్రాదాత్మ్యధీరితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంత ర్జ్యోతిః పురుషః' ఇత్యాది. తత్కిం జీవానువాద కమ్, ఉత తదనువాదేనాసంసారిబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదకమితి సందేహ, జీవాను

న వేద నాంతర' మితి శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి. తత్ర పురుషశ్శారీరస్సత్తస్య వేదితృత్వాద్భావ్యాభ్యంతరవేదనప్రసంగే సతి తత్ప్రతిషేధసంభవాత్. ప్రాజ్ఞః పరమేశ్వరః, సర్వజ్ఞత్వలక్షణయా ప్రజ్ఞయా నిత్యమవియోగాత్ తథోక్తాంతావపి 'అయం శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీ'తి జీవాద్భేదేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి, తత్రాపి శారీరో జీవాన్వ్యాచారీరస్వామితాత్. ప్రాజ్ఞస్తు స ఏవ పరమేశ్వరః, తస్మాత్సుఖప్రసక్తాంత్యోర్భేదేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వర ఏవాత్ర వివక్షిత ఇతి గమ్యతే. యదుక్తమాద్యంతమధ్యేషు శారీరలింగాత్తత్పరత్వ మస్య వాక్యస్యేతి, అత్ర బ్రూమః. ఉపక్రమే తావత్ 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణోఽస్మితి న సంసారిస్వరూపం వివక్షితమ్, కింతర్హ్యనూద్య సంసారిస్వరూపం పరేణ బ్రహ్మణాఽన్వైకతాం వివక్షతి, యతః 'ధ్యాయతీవ వేలాయతీవే' త్యేవమాద్యుత్తరగ్రంథప్రవృత్తిః సంసారిభర్తనిరాకరణ పరా లక్ష్యతే. తథోపసంహారేఽపి యథోపక్రమమేవోపసంహరతి. 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణోఽస్మి'తి. యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు సంసారి లక్ష్యతే సవా ఏష మహానజ ఆత్మా పరమేశ్వర ఏవాస్తాభిః ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః. యస్తు మధ్యే బుద్ధాంతాద్యవస్థోపన్యాసాత్సంసారిస్వరూపవివక్షాం మన్యతే స ప్రాచీ

తాత్పర్యమ్. పురుషశ్శారీరం ప్రాజ్ఞో జీవ ఇతి భ్రాంతిం వారయతి—తత్ర పురుష ఇత్యాది. దేహస్య వేదనాప్రవృత్తేర్ని వేదాదాగాత్పురుషో జీవ ఏవ, ప్రాజ్ఞస్తు రూఢ్యాపర ఏవేత్యర్థః. ఆన్వారూఢోఽభిప్రీతః, ఉత్సర్జకః ఘోరాన్మజ్జాత్తుంచకః, బుద్ధో ధ్యాయంత్యాం ఆత్మా ధ్యాయతీవ చలంత్యాం చలతీవ. వస్తుతస్సర్వవిక్రియాకూన్య ఇత్యుక్తేర్న సంసారిణి తాత్పర్యమిత్యాహ—యత ఇతి. ఉపక్రమపదసంహారవాక్యేప్రైక్యం వివక్షితమిత్యాహ—తథేతి. వ్యాచక్షే—యోఽయమితి. అవస్థోపన్యా

వాదక మితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—విజ్ఞానమయసుఖప్ర్యాద్యవస్థావజ్ఞీవానువాదేన బ్రహ్మభేదప్రతిపాదకమిదం వాక్యమ్. కస్తాత్, 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరివృత్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరమ్' 'ప్రాజ్ఞే నాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీ' ఇతి

మపి దిశం ప్రస్థాపితః ప్రతీచీమపి దిశం ప్రతిష్ఠేత, యతో న బుద్ధాం
తాద్యవస్థాపనానావస్థావత్త్వం సంసారిత్వం వా వివక్షితం, కింతస్త్వ
వస్థారహితత్వమసంసారిత్వం చ వివక్షతి. కథమేతదవగమ్యతే యత్
'అత ఊర్ధ్వం విమోక్షయైవ బ్రూహీ'తి పదేపదే పృచ్ఛతి 'యచ్ఛాన
న్వాగతస్తేన భవతి అసంగో హ్యయం పురుష' ఇతి పదే పదే ప్రతి
వక్షి. 'అనన్వాగతం పుణ్యేనానన్వాగతం పాపేన తీర్ణో హి తదా
సర్వాన్యోకా హృదయస్య భవతీ'తి చ తస్మాదసంసారిస్వరూపప్రతి
పాదనపరమేవై తద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యమ్.

సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః. ౪౩.

ఇతశ్చాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవై తద్వాక్యమిత్యవ
గంతవ్యమ్. యదస్మిన్వాక్యే పత్యాదిశబ్దా అసంసారిస్వరూపప్రతిపాద
నాసంసారిస్వరూపప్రతిషేధనాశ్చ భవంతి. 'స సర్వస్యవశీ సర్వస్య
శాసన్సర్వస్యాధిపతి' రిత్యేవం జాతీయకా అసంసారిస్వభావప్రతిపాద
సస్య త్వమర్థశుద్ధిద్వారై క్యవరత్వాన్న జీవలింగత్వమిత్యాహ—యతో న బుద్ధాంతేతి.
ప్రశోత్తరాభ్యామసంసారిత్వం గమ్యత ఇత్యాహ—యదత ఊర్ధ్వమితి. కామాది
వివేకానంతరమిత్యర్థః—భవతీతి చేతి. యద్యస్తాద్వక్షి తస్మాదవగమ్యత ఇతి యోజనా.
తేనావస్థాధర్మజానన్వాగతోఽస్పృష్టో భవతి అసంగత్వాత్. సుషుప్తావస్థాత్
తత్త్వం పుణ్యపాపాభ్యామస్పృష్టం భవతి. హి యస్మాదాత్తా సుషుప్తా సర్వశోకాతీతః
తస్మాద్ధృదయన్వైవ సర్వశోకా ఇతి శుత్యర్థః

౪౩. వాక్యస్య బ్రహ్మజ్ఞైక్యపరత్వే హేత్వంతరమాహ—పత్యాదీతి. సూత్రం
వ్యాచక్షే—ఇతశ్చేతి. వశీ స్వతంత్రః ఆపరాధీన ఇతి యావత్. ఈశానో నియ
సుషుప్త్యత్కాంత్యోర్వరపథయోః శరీరాద్యేదేన పరమాత్మనః ప్రాజ్ఞశబ్దేన వ్యవచేకా
దిత్యర్థః.

ఇతశ్చ బ్రహ్మభేదప్రతిపాదకమిదం వ్యాక్యమిత్యాహ—

'సర్వస్య వశీ సర్వస్యేకానః సర్వస్యాధిపతిః' ఇతి పత్యాదిశబ్దా అసంసారిత్వ
ప్రతిపాదకాః, 'స స నాధునా కర్తృణా భూయాన్' ఇత్యాద్యాః సంసారిత్వ

నపరాః. 'స న సాధునా కర్తృణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయా
నిత్యేవంజాతీయకాస్సంసారిస్వభావప్రతిషేధనపరాస్తస్తాదసంసారి పః
మేశ్వర ఇహోక్త ఇతి గమ్యతే.

ఇతి శ్రీమచ్ఛరీరకమీమాంసాభాష్యే గోవిందభగవత్పుజ్య
పాదశిష్యశంకరభగవత్పాదకృతౌ ప్రథమాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

మనశక్తిమాణ్. శక్తేః కార్యమాధిపత్యమితి భేదః. తస్మాచ్ఛాధితత్వమైక్యే వష్ట
ధ్యాయసమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛరీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

నిషేధకాః ఏతద్వాక్యగతాః; తేభ్యోఽసంసారిబ్రహ్మత్వ ప్రతిపాదకమిదం వాక్యమి
సమజ్ఞానమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తే బ్రహ్మతత్వప్రకాశికాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

ఓం
శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం
శాంకర బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

నమః పరమాత్మ నే.

సూ. ఆనుమానికమప్యే కేషామితి చేన్న
శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ. ౧.

బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం ప్రతిజ్ఞాయ బ్రహ్మణో లక్షణముక్తం 'జన్తా
ద్యస్య యతః' ఇతి, తల్లక్షణం ప్రధానస్యాపి సమానమిత్యాశంక్యత
దశబ్దత్వేన నిరాకృతమ్ 'ఈక్షతేర్నాశబ్ద'మితి, గతిసామాన్యం చ

అవ్యక్తేశమజం పంచజనాధారం చ కారణమ్,

వేదితవ్యం ప్రియం పంచే ప్రకృతిం పురుషం పరమ్.

అస్మిన్ పాదేఽధికరణత్రయస్యేక్షత్యధికరణేన సంగతిం వస్తుం వృత్తమనువ
దతి—బ్రహ్మేతి. తదశబ్దత్వేన ప్రధానస్య వైదికశబ్దహన్యత్వేనేత్యర్థః. ఈక్షత్యధి
కరణే గతిసామాన్యమశబ్దత్వం చ ప్రతిజ్ఞాతం, తత్ర బ్రహ్మణి వేదాంతానాం గతి

పూర్వమీక్షత్యధికరణే గతిసామాన్యమశబ్దత్వం చ ప్రతిజ్ఞాయ తత్ర వేదాం
తానాం బ్రహ్మణి గతిసామాన్యం పాదత్రయేణ ప్రత్యపాది. అథనా ప్రధానస్యా
శబ్దత్వమాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగత్యా చతుర్థపాదోఽయమారభ్యతే.
పూర్వం 'సుషుప్తిత్వాగ్నిత్యోర్భేదేన' ఇత్యత్ర ప్రసిద్ధజీవోక్తిభంగేనాప్రసిద్ధ
బ్రహ్మోక్తివదప్రసిద్ధప్రధానోక్తిపరమేవ కాతకవాక్యమస్తితి దృష్టాంతసంగత్యేద
మధికరణమారభ్యతే—

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మణ్యేవ వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి నియమాభావః

వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మకారణవాదం ప్రతి విద్యతే న ప్రధాన
కారణవాదం ప్రతీతి ప్రపంచితం గతేన గ్రంథేన. ఇదం త్విదాసీమవ
శిష్టమాశంక్యతే—యదుక్తం ప్రధానస్యాశబ్దత్వం తదసిద్ధం, కాసు
చిచ్ఛాఖాసు ప్రధానసమర్పణాభాసానాం శబ్దానాం శ్రూయమాణ
త్వాత్. అతః ప్రధానస్య కారణత్వం వేదసిద్ధమేవ మహద్భిః పరమ
ర్షిభిః కపిలప్రభృతిభిః పరిగృహీతమితి ప్రసజ్యతే. తద్వ్యావత్తేషాం
శబ్దానామన్యపరత్వం న ప్రతిపాద్యతే, తావత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః
కారణమితి ప్రతిపాదితమప్యాకులీభ వేత్, అత స్తేషామన్యపరత్వం
దర్శయితుం పరస్పందర్భః ప్రవర్తతే అనుమానికమపి అనుమాన
నిరూపితమపి ప్రధానమేకేషాం శాఖినాం శబ్దవదుపలభ్యతే. కాతకే
హి పత్యతే—‘మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పర’ ఇతి. తత్ర
య ఏవ యన్నామానో యత్క్రమకాశ్చ మహదవ్యక్తపురుషః
స్తృతిప్రసిద్ధాస్త ఏవేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, తత్రావ్యక్తమితి స్తృతి
ప్రసిద్ధేశ్శబ్దాదిహీనత్వాచ్చ న వ్యక్తమవ్యక్తమితి వ్యుత్పత్తిసంభ
వాత్స్తృతిప్రసిద్ధం ప్రధానమభిధీయతేతస్తస్య శబ్దవత్త్వాదశబ్ద

సామాన్యం ప్రపంచితం, అథునా ప్రధానస్యాశబ్దత్వమసిద్ధమిత్యాశంక్య నిరూప్యత
ఇత్యాక్షేపసంగతిః. తేనాశబ్దత్వనిరూపణేన బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో
దృఢీకృతో భవతీత్యధ్యాయసంగతిరవ్యధికరణత్రయస్య జ్ఞేయా. అత్రావ్యక్తపదం
విషయః. తత్కిం ప్రధానపరం పూర్వోక్తశరీరపరం వేతి స్తృతిప్రకరణాభ్యాం
సంశయే పూర్వమప్రసిద్ధబ్రహ్మపరత్వం యథా వష్టాధ్యాయస్య దర్శితం తద్వదవ్యక్త
పదమప్రసిద్ధప్రధానపరమితి పూర్వపక్షయతి—అనుమానికమితి. అపిశబ్దాద్భిష్టంగీ
కారేణాయమశబ్దత్వాక్షేప ఇతి సూచయతి. తథా చ బ్రహ్మప్రధానయోగిక్తత్వేన
కారణత్వాద్భిష్టాజ్ఞేవ వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి నియమాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే
నియమసిద్ధిరితి వివేకః. పదవిచారత్వాదధికరణానామేకత్వాదసంగతిరొద్ధాగ్ని, స్మార్త
క్రమరూఢిభ్యామవ్యక్తశబ్దః ప్రధానపరః. శబ్దస్పర్శాదికూన్యత్వేన యోగసంభవా
చ్చేత్యాహ—శబ్దాదీతి. ప్రధానస్య వైచికశబ్దవాచ్యత్వే కా ఊహిత్యత ఆహ—

ఫలం, సిద్ధాంతే తాద్భుజ్ నియమ ఇతి వివేకః. కథవల్లిపుక్త్రాయ తే—‘మహతః

త్వమనుపపన్నమ్, తదేవ చ జగతః కారణం, శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్య ఇతి చేత్, నైతదేవమ్. న హ్యేతత్కారకవాక్యం స్మృతిప్రసిద్ధయోర్నవాదవ్యక్తయోరస్తిత్వపరమ్. న హ్యత్ర యాదృశం స్మృతిప్రసిద్ధం స్వతంత్రం కారణం త్రిగుణం ప్రధానం తాదృశం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, శబ్దమాత్రం హ్యత్రావ్యక్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, స చ శబ్దో న వ్యక్తమవ్యక్తమితి యాగికత్వాదన్యస్తిన్నపి సూక్ష్మే దుష్లక్ష్యే చ ప్రయుజ్యతే, న చాయం కస్తింశ్చిద్రూఢః. యా తు ప్రధానవాదినాం రూఢిన్నా తేషామేవ పారిభాషిణీ సతీ న వేదార్థనిరూపణే కారణభావం ప్రతిపద్యతే. నచ క్రమమాత్రసామాన్యాత్సమాన్యాత్ప్రతిపత్తిర్భవత్వసతి తద్ద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానే. న హ్యశ్వస్థానే గాం షశ్యన్నశ్వో యమిత్యమూఢోఽధ్యవస్యతి. ప్రకరణనిరూపణాయాం చాత్ర న పరపరికల్పితం ప్రధానం ప్రతీయతే, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతః.

తదేవేతి. 'అజామేకా'మిత్యాద్యా శ్రుతిః "హేతుః ప్రకృతిరుచ్యత" ఇత్యాద్యా స్మృతిః, 'యదల్పం తజ్జడప్రకృతిక'మితి న్యాయః, తతో బ్రహ్మైవ కారణమితి మతః క్షుతిరితి భావః. సూత్రే సభర్థం వదన్నిద్ధాంతయతి—నైతదితి. ప్రధానం వైదికం నేత్యత్ర తాత్పర్యాభావం హేతుమాహ—నహీతి. నను ప్రధానస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాద్వైదికత్వమిత్యత ఆహ—న హ్యత్రేతి. నను శబ్దప్రత్యభిజ్ఞాయామథోఽపి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యాశంక్య యాగికాచ్ఛబ్దాదసతి నియామకే నార్థవిశేషభీరిత్యాహ—న చేతి. రూఢ్యా తద్ధీరిత్యాశంక్య రూఢిః కిం తాక్షి స్సార్దీవా, నాద్య ఇత్యాహ—న చేతి. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—యా త్వితి. పురుషసంకతో నానాది వేదార్థనిర్ణయహేతుః, పుష్కలేర్విచిత్రత్వాదిత్యర్థః. యత్తు స్సార్తక్రమప్రత్యభిజ్ఞాయా క్రమికార్థః స్సార్త విచేతి తత్రాహ—న చ క్రమేతి. స్థానాత్తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞాన శంకాయామసతీత్వనన్వయాన్నాహో వ్యత్యాసేనాతద్రూపస్య తద్రూపవిరుద్ధస్య ప్రత్యభిజ్ఞానే సతీత్యర్థః. పూర్వజ్ఞాతపదార్థస్య స్థానే తద్విరుద్ధార్థజ్ఞానే సతి తస్య ధీర్వాస్తీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—నహీతి. ప్రకృతే నాస్తి విరుద్ధజ్ఞానమిత్యాశంక్య ప్రకరణాచ్ఛరీరజ్ఞానమస్తీత్యాహ—ప్రకరణేతి. శరీరమేవ రూపకేణ రథనాదృశ్యేన విన్యస్తం ఐరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరా' ఇతి. తత్ర కిమవ్యక్తశబ్దేన ప్రధానముచ్యతే ఉత పూర్వప్రకృతం శరీరమితి సంశయే, సాంఖ్యస్మృతౌ మహదవ్యక్తపురుషశబ్దా నా

శరీరం హ్యత్ర రథరూపకవిన్యస్తమవ్యక్తశబ్దేన పరిగృహ్యతే. కుతః, ప్రకరణాత్పరిశేషాచ్చ. తథా హ్యనంతరాతీతోగ్రంథ ఆత్మశరీరా దీనాం రథిరథాదిరూపకక్లప్తిం దర్శయతి. “ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ తు. బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ. ఇంద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరాః. ఆత్మేంద్రియమనో యుక్తం భోక్తృత్వాహుర్ననీషిణః” ఇతి. తైశ్చేంద్రియాదిభిరసంయతై స్సంసారమధిగచ్ఛతి. సంయతై స్త్వద్వనః పారం తద్విజ్ఞాః పరమం పద మాప్నోతీతి దర్శయిత్వా, కిం తదధ్వనః పారం విజ్ఞాః పరమం పదమిత్య స్యామాకాంతాయాం తేభ్య ఏవ ప్రకృతేభ్య ఇంద్రియాదిభ్యః పర త్వేన పరమాత్మానమధ్వనః పారం తద్విజ్ఞాః పరమం పదం దర్శయతి “ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః, మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః. మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః, పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతి” రితి. తత్ర య ఏవేంద్రియాదయః పూర్వస్యాం రథరూపకకల్పనాయామశ్వాది భావేన ప్రకృతాస్త ఏవేహ పరిగృహ్యంతే. ప్రకృతహానాప్రకృత

శరీరరూపకవిన్యస్తం, తస్య పూర్వవాక్యే ఆత్మబుద్ధోర్విద్యస్థానపతికస్యాత్మాసి మధ్య స్థేనావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్మ ప్రధానస్య వైదికత్వమితి సూత్రార్థః. స్మార్తక్రమః కిమితి త్యక్తవ్య ఇత్యాశంక్య శ్రౌతక్రమస్య ప్రకరణాద్యసుగ్రహేణ బలవత్త్వా దిత్యాహ—కుత ఇత్యాదినా. తదుభయం విపృణోతి—తథాహితి. రూపకక్లప్తిస్సా దృశ్యకల్పనా. ప్రగ్రహోఽశ్వరథనా. యదా బుద్ధిసారథిర్వివేకీ తదా మనసేంద్రియ హయాన్విషమవిషయమార్గాదాకర్షితి. యద్యవివేకీ తదా మనోరథనాబద్ధాంస్తాన్ప్రవర్తయతీతి మనసః ప్రగ్రహత్వం యుక్తం. తేషు హయేషు, గోచరాస్తార్గాః సస స్వత శ్చిదాత్మనో భోగసంభవాత్క్రిం రథాదినేతృత ఆహ—ఆత్మేతి. ఆత్మా దేహః, దేహాది సంగకల్పనయా భోక్తృత్వం స స్వతోఽసంగత్వాదిత్యర్థః. అధునా రథాదిభిర్గతవ్యం పదన్నా కాంతా పూర్వకముత్తరవాక్యముదాహరతి—తైశ్చేత్వాదినా. శరీరస్య ప్రకృతత్వేఽప్యవ్యక్తపదేన ప్రధానం గృహ్యతామిత్యత ఆహ—తత్ర య ఏవేతి. ఏవం

తత్తత్ప్రకృత్యయే ప్రసిద్ధత్వాత్ అనుమానికం అనుమానగమ్యం ప్రధానమప్యేకేషాం కాశానాం ప్రకృతమవ్యక్తశబ్దేన ‘చత్యత ఇతి అశబ్దత్వమసిద్ధమితి చేదితి పూర్వః

ప్రక్రియాపరిహారాయ. తత్రేంద్రియమనోబుద్ధయస్తావత్పూర్వత్రేహ
చ సమానశబ్దా ఏవ, అర్థాస్తు యే శబ్దాదయో విషయా ఇంద్రియ
హయగోచరత్వేన నిర్దిష్టాస్తేషాం చేంద్రియేభ్యః పరత్వం 'ఇంద్రి
యాణాం చ గ్రహత్వం విషయాణామతిగ్రహత్వ'మితి శ్రుతిప్రసిద్ధేః
విషయేభ్యశ్చ మనసః పరత్వం, మనోమూలత్వా ద్విషయేంద్రియవ్యవ
హారస్య, మనసస్తు పరా బుద్ధిః, బుద్ధిం హ్యేరుహ్య భోగ్యజాతం భోక్తా
రముపసర్పతి, బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరో యస్య 'ఆత్మానం రథినం విధి'తి రథి
త్వేనోపక్షిప్తః, కుతః, ఆత్మశబ్దాత్, భోక్తుశ్చ భోగోపకరణాత్పరత్వోప
పత్తేః. మహత్త్వం చాస్య స్వామిత్యాదుపపన్నమ్, అథ వా "మనో
మహాన్తత్పరిచ్ఛిన్నా పూర్వబుద్ధిః భూతిరివ్వరః, ప్రజ్ఞా సంవిచ్ఛితిశ్చైవ
స్త్వతిశ్చ పరిపత్యత" ఇతి స్మృతేః. 'యో బ్రహ్మణం విదధాతి
పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా' ఇతి చ శ్రుతేః.
యా ప్రథమజస్య హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిస్సా సర్వాసాం బుద్ధీనాం
పరమా ప్రతిష్ఠా నేహ మహానాత్మేత్వ్యుచ్యతే. సా చ పూర్వత్ర బుద్ధి

ప్రకరణం శోధయత్వా శరీరస్య పరిశేషతామనయతి—తత్రేంద్రియేత్యాదినా.
అర్థానాం పూర్వమనుక్తిశంకాం వారయన్పరత్వముపపాదయతి—అర్థా ఇతి. గృహ్ణంతి
పురుషవశం బద్ధుంతీతి గ్రహ ఇంద్రియాణి. తేషాం గ్రహత్వం విషయాధీనం. అనతి
విషయే తేషామకించిత్కరత్వాత్, తతో గ్రహేభ్యః ప్రేష్టా అతిగ్రహ విషయాః ఇతి
బృహదారణ్యకే శ్రవణాత్. పరత్వం ప్రేష్ట్యాభిప్రాయం, న త్వాంతరత్వేనేతి భావః.
సవికల్పకం జ్ఞానం మనః, నిర్వికల్పకం నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిః, ఆత్మశబ్దాత్స ఏవ బుద్ధేః
పరః, ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి శేషః. హిరణ్యగర్భాభేదేన బ్రహ్మవిషదవేద్యా సమప్తిబుద్ధి
ర్గ్రహనిత్యాహ—అథ వేతి. మనసశక్తిః వ్యాపిని భావనిశ్చయః బ్రహ్మత్వా భోగ్య
వర్గాశ్రయః తాత్కాలికనిశ్చయః కీర్తిశక్తిః నియమనశక్తిః త్రైకాల్యనిశ్చయః సంవి
దభివ్యంజికా చిదధ్యస్తా అతీతసర్వార్థగ్రాహిణీ సమప్తిబుద్ధిర్యర్థః. హిరణ్యగర్భ స్మయం
బుద్ధిరస్తీత్యత్ర శ్రుతిమాహ—య ఇతి. నన్యప్రకృతా సా కథముచ్యతే తదుక్తా చ
ప్రధానేన కిమపరాధమత్యత ఆహ—సా వేతి. హిరుక్ పృథక్. పూర్వం వ్యప్తిబుద్ధ్య
పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న ప్రధానమ్. కుతః, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః 'శరీరం రథ
మేవ తు' ఇత్యస్మిన్పూర్వవాక్యే శరీరస్య రథరూపకణ విన్యస్తస్య కల్పితస్యావ్యక్త

గ్రహణేనైవ గృహీతా సతీ హిరుగిహోపదిశ్యతే, తస్యా అపి అస్మ
 దీయాభ్యో బుద్ధిభ్యః పరతోష్ఠపత్యైః ఏతస్మింస్తు పక్షే పరమాత్మ
 విషయేనైవ పరేణ పురుష గ్రహణేన రథిన ఆత్మనో గ్రహణం ద్రష్టవ్యం,
 పరమార్థతస్తు పరమాత్మవిజ్ఞానాత్మనో ర్భేదాభావాత్. తదేవం శరీర
 మేవైకం పరిశిష్యతే, తేష్వితరాణీంద్రియాదీని ప్రకృతాన్యేవ పరమ
 పదదిదర్శయిషయా సమనుక్రామన్పరిశిష్యమాణేనేహనేనావ్యక్తశబ్దేన
 పరిశిష్యమాణం ప్రకృతం శరీరం దర్శయతీతి గమ్యతే. శరీరేంద్రియ
 మనోబుద్ధివిషయవేదనాసంయుక్తస్య హ్యవిద్యావతో భోక్తు శ్వరీ
 రాదీనాం రథాదిరూపకకల్పనయా సంసారమోక్షగతినిరూపణేన ప్రత్య
 గాత్మబ్రహ్మవగతిరిహ వివక్షితా. తథా చ 'ఏష సర్వేషు భూతేషు
 గూఢోత్తా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా
 సూక్ష్మదర్శిభి'రితి. వైష్ణవస్య పరమపదస్య దురవగమత్వముక్త్వా తదవ
 గమార్థం యోగం దర్శయతి 'యచ్ఛేద్యాజ్ఞసనీప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్ఞాన
 ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాంత ఆత్మనీ'తి.
 ఏతదుక్తం భవతి—వాచం మనసి సంయచ్ఛేత్. వాగాదిబాహ్యేం
 ద్రియవ్యాపారముత్సృజ్య మనోమాత్రేణావతిష్ఠేత. మనోఽపి
 విషయవికల్పాభిముఖం వికల్పదోషదర్శనేన జ్ఞానశబ్దోదితాయాం
 బుద్ధావధ్యవసాయస్వభావాయాం ధారయేత్. తామపి బుద్ధిం మహా
 భేదేనోక్తా తతో భేదేన పరత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. తస్మి రథరథినా ద్వా పరిశిష్టా
 న్యాతాం నేత్యాహ—ఏతస్మింస్త్వీతి. అతో రథ ఏవ పరిశిష్ట ఇత్యాహ—తదేవ
 మితి. తేషు పూర్వోక్తేషు షట్పదార్థేష్విత్యర్థః. పరిశేషస్య ఫలమాహ—ఇతరాణీతి.
 వేదోఽయమితి శేషః. దర్శయతి చేతి సూత్రభాగో వ్యాఖ్యాతః. ౩౦ చ బ్రహ్మతై
 కత్వపరే గ్రంథే భేదవాదినాం ప్రధానవాదినాం ప్రధానస్యావకాశో నాస్తి
 త్యాహ—శరీరేత్యాదినా. భోగో వేదనా. కారకగ్రంథవైకృత్యాత్పర్యే సూధత్వ
 శబ్దేన గృహీతేః గ్రహణాత్. కథం తచ్ఛబ్దగ్రాహ్యం శరీరమిత్యత ఆహ—దర్శయతి
 చ. పూర్వావరవాక్యసందర్భః పర్యాలోచ్యమాన ఔచిత్యేన ప్రకృతం శరీరమేవా
 వ్యక్తశబ్దగ్రాహ్యం దర్శయతీత్యర్థః. ౧

త్యాత్మని భోక్తవ్యగ్రాహ్యాయాం వా బుద్ధౌ సూక్ష్మతాపాదనేన నియ
చేన్నహంతం త్యాత్మనం శాంత ఆత్మని ప్రకరణవతి పరిస్థిస్తురుషే
పరస్యాం కాష్టాయాం ప్రతిష్ఠాపయేదితిచ. తదేవం పూర్వాపరాలోచ
నాయాం నాస్త్యత్యక్త పరపరికల్పితస్య ప్రధానస్యావకాశః.

సూ. సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్. ౨.

ఉక్తమేతత్ప్రకరణపరిశేషాభ్యాం శరీరమవ్యక్తశబ్దం న ప్రథా
నమితి, ఇదమిదానీమాశంక్యతే—కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వం శరీరస్య,
యావతా స్థూలత్వాత్సప్రప్తతరమిదం శరీరం వ్యక్తశబ్దార్హమపుష్ట
వచనస్తవ్యవ్యక్తశబ్ద ఇతి. అత ఉత్తరముచ్యతే—సూక్ష్మం త్వహ కార
ణాత్మనా శరీరం వివక్ష్యతే, సూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్. యద్యపి
స్థూలమిదం శరీరం న స్వయమవ్యక్తశబ్దమర్హతి, తథాపి తస్య త్వారం
భకం భూతసూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దమర్హతి, ప్రకృతిశబ్దశ్చ వికారే దృష్టః
యథా 'గోభిశ్చీణిత మత్సర'మితి. తథా శ్రుతిశ్చ 'తద్భేదం తస్య
వ్యాకృతమానీ'దితి. ఇదమేవ వ్యాకృతం నామరూపవిభిన్నం జగ
త్స్పృగవస్థాయాం పరిత్యక్తవ్యాకృతనామరూపం బీజశక్త్యవస్థమవ్య
క్తశబ్దయోగ్యం దర్శయతి.

జ్ఞేయత్వజ్ఞానహేతుయోగవిధయో లింగాని సంఠిత్యాహ—తథా వైష ఇత్యాదినా.
అగ్రాని సమాధిపరిపాకజా. వాగిత్యక్త ద్వితీయాలోపకాఙ్ఘదనః, మనసీతి దైర్ఘ్యం చ.

౨. శంకోక్తరత్నేన సూత్రం వ్యాచక్షే—ఉక్తమేతదిత్యాదినా. కార్యకారణ
యోరభేదాన్తూలప్రకృతివాచకావ్యక్తశబ్దేన వికారో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. గోభిర్గోవి
కారైః పయోభిః మత్సరం సోమం శ్రీణిత శ్రితం కుర్యాదితి యావత్. 'శ్రీఞ్
పాకే' ఇతి ధాతోర్లోటి మధ్యమపురుషబహువచనమేతత్. అవ్యక్తాత్మనా కార్యస్యా
వ్యక్తశబ్దయోగ్యత్వే మానమాహ—శ్రుతిశ్చేతి. తద్వి ప్రాగవస్థాయాం ఇదం జగత్
అవ్యాకృతమానీత్ హం కిలేత్యర్థః. బీజరూపాశక్తిః సంస్కారప్రదవస్థః.

నను స్థూలశరీరస్య వ్యక్తశబ్దార్హస్య కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వమిక్యత ఆహ—

దర్శయతీత్యనువంగః. తుశబ్దః శంకానిరాసార్థః. స్థూలశరీరారమ్యకం భూత
సూక్ష్మం కారణమవ్యక్తశబ్దేన దర్శయతి. కుతః, తదర్హత్వాత్ అవ్యక్తశబ్దార్హత్వా
దిత్యర్థః. 'గోభిః శ్రీణిత మత్సరమ్' ఇత్యాదివచ్చిత్వతివాచకశబ్దేన వికారో లక్ష్యత
ఇతి భావః.

సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్. ౩.

అత్రాహ—యది జగదిదమనభివ్యక్తనామరూపం బీజాత్మకం ప్రాగవస్థమవ్యక్తశబ్దార్థమభ్యుపగమ్యేత; తదాత్మనా చ శరీరస్యాప్యవ్యక్తశబ్దార్థత్వం ప్రతిజ్ఞాయేత. స ఏవ తర్హి ప్రధానకారణవాద ఏవం సత్త్వాపద్యేత. అన్వేష జగతః ప్రాగవస్థాయాః ప్రధానత్వేనాభ్యుపగమాదితి. ఆత్మోచ్యతే—యది వయం స్వతంత్రం కాంచిత్ప్రాగవస్థాం జగతః కారణత్వేనాభ్యుపగచ్ఛేమ ప్రసంజయేమ తదా ప్రధానకారణవాదమ్. పరమేశ్వరాధీనాత్వియమస్తాభిః ప్రాగవస్థా జగతోఽభ్యుపగమ్యతే న స్వతంత్రా. సాచావశ్యమభ్యుపగంతవ్యా అర్థవతీ హి సా. న హి తయా వినా పరమేశ్వరస్య స్రష్టృత్వం సిద్ధ్యతి, శక్తిరహితస్య తస్య ప్రవృత్త్యనుసపక్షేః. ముక్తానాం పునరనుత్పత్తిః, కుతః? విద్యయా తస్యా బీజశక్తేర్దాహాత్. అవిద్యాత్తి కాహిసా బీజశక్తిరవ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యా పరమేశ్వరాశ్రయా మాయామయీ మహాసుషుప్తిః, యస్యాం స్వరూపప్రతిబోధరహితాశ్శేరతే సంసారిణో జీవాః తదేతదవ్య

౩. అపసిద్ధాంతశంకోక్షరత్వేన సూత్రం వ్యాచక్షే—అత్రాహేత్యాది. తర్హి తదా, ఏవం నతి సూక్ష్మశబ్దితప్రాగవస్థాభ్యుపగమే నతి. ఈశ్వరే కల్పితా తన్నియమ్యేత్యంగీకారాన్నాపసిద్ధాంత ఇత్యాహ—అత్మోచ్యత ఇత్యాదినా. మాటస్థ బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వసిద్ధ్యర్థమవిద్యా స్వీకార్యేత్యుక్తం బంధముక్తివ్యవస్థార్థమపి సా స్వీకార్యేత్యాహ—ముక్తానామితి. యన్నాశాస్త్రక్షిప్తా స్వీకార్యా తాం వినైవ సృష్టౌ ముక్తానాం పునర్బంధావత్రేరిత్యర్థః. తస్మాః పరకల్పితనశ్యవ్యతంత్రప్రధానావైవిలక్షణ్యమాహ—అవిద్యేత్యాదినా. మాయామయీ ప్రసిద్ధమాయోపమితా లోకే మాయావినో మాయావత్పరతంత్రే త్యర్థః. జీవభేదోపాధిత్యేనాపి సా స్వీకార్యేత్యాహ—సుహాసుషుప్తిరితి. బుద్ధ్యాదుర్ముపాధిభేదాజ్జీవా ఇతి బహూక్తిః. అవిద్యాయాం శ్రుతిమన్యాహ—తదేతదితి. ఆకాశమేతత్వాదాకాశః. జ్ఞానం వినా అంతాభావా

నను భూతసూక్ష్మవ్యక్తాంగీకారే తన్వేష ప్రధానత్వేన సాంఖ్యిరంగీకృత త్వాత్తద్వదః స్లాప్త ఇత్యుత ఆహ—

న స్వతంత్రప్రధానవాదోఽస్తాభిరంగీకృతః. కస్తాత్, తదధీనత్వాత్ ఈశ్వరా

క్రం క్వచిదాకాశశబ్ద నిర్దిష్టం 'ఏతస్మిన్న ఖల్వక్షరే గార్భ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి శ్రుతేః క్వచిదక్షరశబ్దోదితం 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి శ్రుతేః. క్వచిన్తాయేతి సూచితం 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్తాయినం తు మహేశ్వర'మితి మంత్రపర్వణాత్. అవ్యక్తా హి సా మాయా, తత్త్వాన్యత్వ నిరూపణస్యాశక్యత్వాత్. తదిదం మహతః పరమవ్యక్తమిత్యుక్తం అవ్యక్తప్రభవత్వాన్తహతః, యదా సైరణ్యగర్భబుద్ధిర్హం, యదా తు జీవో మహాంతదాప్యవ్యక్తాధీనత్వాజ్జీవభావస్య మహతః పరమ వ్యక్తమిత్యుక్తమ్. అవిద్యావ్యావ్యక్తం, అవిద్యావత్త్వే చ జీవస్య సర్వస్సంవ్యవహారస్సంతతో వర్తతే. తచ్చావ్యక్తగతం మహతః పరత్వ మభేదోపచారాత్తద్వికారే శరీరే పరికల్ప్యతే. సత్యసి శరీరవదింద్రి యాదీనాం తద్వికారత్వావిశేషే శరీరస్యైవాభేదోపచారాదవ్యక్త శబ్దత్వేన గ్రహణమింద్రియాదీనాం స్వశబ్దైరేవ గృహీతత్వాత్, పరి శిష్టత్వాచ్చ శరీరస్య. అన్యేతు వర్ణయంతి—ద్వివిధం హి శరీరం స్థూలం సూక్ష్మం చ. స్థూలం యదిదముపలభ్యతే. సూక్ష్మం యదుత్తత్ర వత్స్యతే, 'తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్కృక్తః ప్రశ్ననిరూపణా భ్యా'మితి. తచ్చోపభయమసి శరీరమవిశేషాత్పూర్వం రథత్వేన సంకీ

దక్షరం. విచిత్రకారిత్వాన్తాయేతి భేదః ఇదాసీమవిద్యాయా బ్రహ్మభేదాన్యత్వాభ్యా మనిర్వాచ్యత్వేనావ్యక్తశబ్దార్హత్వమాహ—అవ్యక్తేతి. తస్య మహతః పరత్వం కథ మిత్యత ఆహ—తదిదమితి. యదా బుద్ధిర్హంస్తదా తద్ధేతుత్వాత్పరత్వమిత్యన్వయః. ప్రతిబింబస్యోపాధిపరతంత్రత్వాదుపాధేః ప్రతిబింబాత్పరత్వమాహ—యదాత్వితి. హేతుం స్ఫుటయతి—అవిద్యేతి. అవ్యక్తస్య పరత్వేఽపి శరీరస్య కిం కాతం తదా హ—తచ్ఛేతి. నన్వింద్రియాదీనామప్రకృతాభేదాదవ్యక్తత్వం పరత్వం చ కిమితి నో చ్యతే? తత్రాహ—సత్యసీతి. సూత్రద్వయస్య వృత్తికృద్వాన్విఖ్యానముత్థాపయతి— అన్యేత్వితి. పంచీకృతభూతానాం సూక్ష్మ అపయవాః స్థూలదేహరంభకాః. సూక్ష్మ శరీరం ప్రతిజీవం లింగస్యాశ్రయత్వేన నియతమస్తీతి వత్స్యతే. దేహంతరప్రాప్తౌ లేన యుక్తో గచ్ఛతి పరలోకమిత్యర్థః. కథం తస్య మహతో జీవాత్పరత్వమిత్యాశంకస్య

ధీనత్వాదవ్యక్తస్య. తద్ధి ఊశ్వరాదేవాస్తు జగదుత్పత్తిః, కిం లేన; అత ఆహ—

ర్మితమ్, ఇహ తు సూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దేన పరిగృహ్యతే సూక్ష్మస్యావ్యక్త
శబ్దార్హత్వాత్ తదధీనత్వాచ్చ బంధమోక్షవ్యవహారస్య జీవాత్తస్య
పరత్వమ్, యథా అర్థాధీనత్వాదిందియవ్యాపారస్యేందియేభ్యః పర
త్వమర్థానామితి తైస్త్వేతద్వ్యక్తవ్యమవిశేషేణ శరీరద్వయస్య పూర్వ
త్ర రథత్వేన సంకీర్తితత్వాత్, సమానయోః ప్రకృతత్వపరిశిష్టత్వయోః
కథం సూక్ష్మమేవ శరీరమిహ గృహ్యతే న పునస్థూలమపీతి. ఆమ్నా
తస్యార్థం ప్రతిపత్తుం ప్రభవామో నామ్నాతం పర్యనుయోక్తుమ్.
ఆమ్నాతం చావ్యక్తపదం సూక్ష్మమేవ ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి
నేతరద్వ్యక్తత్వాత్తస్యేతి చేన్న--ఏకవాక్యతాధీనత్వాదర్థప్రతిపత్తేః.
న హిమే పూర్వోత్తరే ఆమ్నాతే ఏకవాక్యతామనాపద్య కంచిదర్థం
ప్రతిపాదయతః, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్. న చా
కాంతామంతరేణైకవాక్యతాప్రతిపత్తిరస్తి, తత్రావిశిష్టాయాం శరీర
ద్వయస్య గ్రాహ్యత్వాకాంతాయాం యథాకాంతం సంబంధేన
భృపగమ్యమానే ఏకవాక్యత్వైవ బాధితా భవతి కుత ఆమ్నాతస్యా

ద్వితీయసూత్రం వ్యాచక్షే—తదధీనత్వాచ్చేతి. అర్థపదితి. సూత్రస్థదృష్టాంతమా
హ—యథేతి. తద్వ్యాఖ్యానం దూషయతి—తైరితి. అవ్యక్తపదబలాత్ప్రకృతమపి
స్థూలం త్యజ్యత ఇతి శంకలే—ఆమ్నాతస్యేతి. ఏకార్థబోధకానాం శబ్దానాం మిథః
ఆకాంక్షయైకస్యాం బుద్ధావరూఢత్వమేకవాక్యతా, తప మతే తస్యా అభావాత్కు
తోఽర్థబోధ ఇతి సమాధత్తే—నేతి. తాం వినాపృర్థధీః కిం న స్వాదిత్యత ఆహ—
నహితి. శరీరశబ్దేన రూఢ్యా స్థూలం ప్రకృతం తస్య హనిరప్రకృతస్య భూతసూక్ష్మస్యా
వ్యక్తపదేన గ్రహణమన్యాయ్యం స్వాదిత్యర్థః. అస్త్యైకవాక్యతేత్యత ఆహ—న చేతి.
తతః కిం తత్రాహ—తత్రేతి. ఆకాంక్షయా వాక్యైకవాక్యత్వే సతి ప్రకృతం శరీర
ద్వయమవ్యక్తపదేన గ్రాహ్యమాకాంతాయా మ్నల్యత్వాదితి భావః. అనాత్మనిశ్చయ
శుద్ధిః తదర్థం సూక్ష్మమేవాకాంక్షితం గ్రాహ్యం. తస్య సూక్ష్మత్వేనాత్మాభేదేన గృహీ
తస్య దుశ్శోధత్వాత్. స్థూలస్య దృష్టదార్ధంధ్యాదినా లతునాదివదనాత్తత్వధీవైరాగ్య

అర్థ పత్. 'మాయనం తు మహేశ్వరమ్' ఇతి శ్రుతావవ్యక్తస్యేశ్వరసహకారిత్వావగమా
త్ప్రియోజనపదవ్యక్తమిత్యర్థః.

ర్థస్య ప్రతిపత్తిః. నచైవం మంతవ్యం దుశ్శోధత్వాత్సూక్ష్మవైస్య శరీర
స్వేహ గ్రహణం, స్థూలస్య తు దృష్టబీభత్సతయా సుశోధత్వాద్గ్ర
హణమితి. యతో నైవేహ శోధనం కస్యచిద్వివక్ష్యతే, న హ్యత్ర
శోధనవిధాయ కించిదాఖ్యాతమస్తి అనంతరనిర్దిష్టత్వాత్తు కం 'తద్విష్ణోః
పరమం పద'మితి ఇదమిహ వివక్ష్యతే. తథాహీదమస్తాత్పరమిదమస్తా
త్పరమిత్యక్త్వా పురుషాన్న పరం కించిదిత్యాహ. సర్వథాపి త్వను
మానికనిరాకరణోపపత్తేస్తథానామాస్తు న నః కించిచ్ఛిద్యతే.

సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్ఛ. ౪.

జ్ఞేయత్వేన చ సాంఖ్యైః ప్రధానం స్వర్యతే గుణపురుషాంతర
జ్ఞానాత్కైవల్యమితి వదద్భిః, నహి గుణస్వరూపమజ్ఞాత్వా గుణేభ్యః
పురుషస్యాంతరం శక్యం జ్ఞాతుమితి. క్వచిచ్ఛ విభూతివిశేషప్రాప్తయే
ప్రధానం జ్ఞేయమితి స్వరంతి. న చేదమిహావ్యక్తం జ్ఞేయత్వేనోచ్యతే,
పదమాత్రం హ్యవ్యక్తశబ్దోనేహావ్యక్తం జ్ఞాతవ్యముపాసితవ్యం చేతి
యోస్సులభత్వాదితి శంకతే—న చేతి. దృష్టా బీభత్సా ఘృణా యస్మిన్ తస్య భావ
స్తత్తా ప్రయేత్సర్థః. దూషయతి—యత ఇతి. వైరాగ్యాయ తుద్ధిరత్ర న వివక్షితా విధ్య
భావాత్. కింతు వైష్ణవం పరమం పదం వివక్షితమితి తద్దర్శనార్థం ప్రకృతం స్థూలమే
వావ్యక్తపదేన గ్రహ్యమితి భావః. కిం చ సూక్ష్మస్య లింగాంతఃపాతిన ఇంద్రియాది
గ్రహణేనైవ గ్రహణాన్న పృథగవ్యక్తశరీరపదాభ్యాం గ్రహః. ఆఖ్యుపేత్యాహ—
సర్వధేతి. స్థూలస్య సూక్ష్మస్య వా గ్రహేఽపీత్యర్థః. తథా నామేతి—సూక్ష్మమేవా
వ్యక్తమస్మిత్సర్థః.

౪. ఆత్మవ్యక్తం ప్రధానం నేతృత్ర హేత్వంతరార్థం సూత్రమ్—జ్ఞేయ
త్వేతి. సత్వాదిగుణరూపాత్పృథానాత్పురుషస్యాంతరం భేదస్తస్య జ్ఞానాదిత్యర్థః.
నహి శక్యమితి చ వదద్భిః ప్రధానం జ్ఞేయత్వేన స్వర్యత ఇతి సంబంధః. న కేవలం
భేదప్రతియోగిత్వేన ప్రధానస్య జ్ఞేయత్వం తెరిష్టం కింతు తస్యోపాసనయాణిమాది
ప్రాప్తయేఽపీత్యాహ—క్వచిచ్ఛేతి. జ్ఞానవిధ్యభావేఽవ్యవ్యక్తపదజన్యజ్ఞానగమ్యత్వ

ఆవ్యక్తం న ప్రధానమిత్యత్ర హేత్వంతరమాహ—

ప్రధానపురుషవివేకాత్కైవల్యం వదద్భిః సాంఖ్యైశ్చైవజ్ఞేయత్వేన ప్రధానమభి

వాక్యమస్తి. న చానుపదిష్టం పదార్థజ్ఞానం పురుషార్థమితి శక్యం ప్రతి
పత్తుమ్, తస్మాదపి నావ్యక్తశబ్దేన ప్రధానమభిధీయతే. అస్తాకం తు రథ
రూపకత్వశరీరాద్యనుసంజేన విష్ణోరేవ పరమంపదం దర్శయితుమయ
ముచ్యమాన ఇత్యనవద్యమ్.

సూ. వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాత్. ౫.

అత్రాహ సాంఖ్యః—జ్ఞేయత్వావచనాదిత్యసిద్ధం కథం క్రూయతే
వాక్యత్వత్రావ్యక్తశబ్దోదితస్య ప్రధానస్య జ్ఞేయత్వవచనం 'అశబ్దమ
పుష్కమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగంధవచ్చయత్, అనాద్య
నంతం మహతః పరం ద్రుపం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్ర
ముచ్యతే' ఇతి. అత్ర హి యాదృశం శబ్దాదిహీనం ప్రధానం మహతః
పరం స్మృతౌ నిరూపితం తాదృశమేవ నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టం తస్మా
త్ప్రధానమేవేదం తదేవావ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టమితి, అత్ర బ్రూమః—నేహ
ప్రధానం నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టం ప్రాజ్ఞోహిహ పరమాత్మా నిచాయ్య
త్వేన నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే. కుతః, ప్రకరణాత్, ప్రాజ్ఞస్య హి ప్రకరణం
వితతం వర్తతే "పురుషాన్న పరం కించి త్సా కాష్టా సా పరాగతి"
రిత్యాదిదర్శనాత్ 'ఏవ సర్వేషు భూతేషుగూఢోత్తా న ప్రకాశతోఇతి

మార్గికం జ్ఞేయత్వమస్తీత్యశ్చ అహ—న చానుపదిష్టమితి. ఉపదిష్టం హి జ్ఞానం ఫల
వదితి జ్ఞాతృం శక్యం నిష్ఫలస్యోపదేశాయోగాదవ్యక్తస్య చ జ్ఞానానుపదేశాత్సఫల
జ్ఞానగమ్యత్వాసిద్ధిత్వార్థః. ఫలితమాహ—తస్మాదితి. సాంఖ్యేష్వపలజ్ఞానగమ్యత్వావచ
నాచ్యేత్వార్థః. నను శరీరస్యాపి జ్ఞేయత్వానుక్తేః కథమిహ గ్రహణం తత్రాహ—అస్తా
కం త్వితి. అస్మిన్న తే విష్ణోవిఖ్యపదసైన్యకసైన్యన జ్ఞేయత్వాత్తద్దర్శనార్థమవ్యక్తపదేన
శరీరోపన్యాసో యుక్త ఇత్యర్థః.

గీ. సాధారణశబ్దమాత్రాన్న ప్రధానస్య ప్రత్యభిజ్ఞాస్తార్థలింగస్యానుక్త్యా నియా

ధీయతే. న చాత్రావ్యక్తశబ్దమాత్రమంతరేణ జ్ఞాతేవ్యమవ్యక్తమితి వచః నమస్తి.
అతో జ్ఞేయత్వస్య అవచనాత్ అనభిధానాత్ నావ్యక్తం ప్రధానమిత్యర్థః.

నను జ్ఞేయత్వావచనమనంగతమిత్యాశంక్యాహ—

'మహతః పరం ద్రుపం నిచాయ్య' ఇత్యుత్తరవాక్యమవ్యక్తశబ్దీతం ప్రధానం

చ దుర్జ్ఞానత్వవచనేన తస్యైవ జ్ఞేయత్వాకాంతణాత్ 'యచ్ఛేద్వాజ్ఞ
నసీప్రాజ్ఞ' ఇతి చ తజ్ఞానాయైవ రాగాదిసంయమస్య విహితత్వాన్న
మృత్యుముఖప్రమోక్షణఫలత్వాచ్చ న హి ప్రధానమాత్రం నిచాయ్య
మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి సాంఖ్యైరిష్యతే చేతనాత్మవిజ్ఞానాద్ధి
మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి తేషామభ్యుపగమః. సర్వేషు చ
వేదాంతేషు ప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనోఽశబ్దాదిధర్మత్వమభిలష్యతే, తస్మాన్న
ప్రధానస్యాత్ర జ్ఞేయత్వమవ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టత్వం వా.

సూ. త్రయాణామేవ

చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. ౬.

ఇతశ్చ న ప్రధానస్యవ్యక్తశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞేయత్వం వా
యస్తాత్త్రయాణామేవ పదార్థానామగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్ గ్రంథే
కథవల్లిఖం వరప్రదానసామర్థ్యాద్వ్యక్తవ్యతయోపన్యాసో దృశ్యతే,
తద్విషయ ఏవ చ ప్రశ్నః, నాతోఽన్యస్య ప్రశ్న ఉపన్యాసో వాస్తి.
తత్ర తావత్ 'సత్త్వమగ్నిం స్వర్గ్య మధ్యేషిమృతోఽప్రబ్రూహి తం
మకాభావాదితి తాత్పర్యలింగోక్తిమాశంక్య నిషేధతి—వదతీతి. ఆత్ర హి తాదృశ
మేవ నిర్దిష్టమిత్యన్వయః, స్పష్టమస్యత్.

౬. కించాత్ర కథవల్లిఖం ప్రధానస్య ప్రశ్నోక్తరయోరసత్త్వా న్న గ్రహణ
మిత్యాహ—త్రయాణామితి. మృత్యుచా నచికేతనం ప్రతి త్రీన్వారస్పృశీష్యేత్మ్య
త్రే త్రయాణామేవ ప్రశ్నో నచికేతసా కృతః ఉపన్యాసశ్చ మృత్యుచా కృతో
నాన్యసేత్కర్తృః. ప్రశ్నత్రయం క్రమేణ వదతి—తత్ర తావదితి. హేమృతో! న
మహ్యం దత్తవరస్త్వం స్వర్గహేతుమగ్నిం స్వరసి ప్రేతే మృతే దేహాదన్యోఽస్తి నవేతి
జ్ఞేయత్వేన వదతీతి చేత్, న. ప్రాజ్ఞో హి వరమాత్మా హి నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టః న
ప్రధానః. కస్మాత్. 'పురుషాన్న పరం కించిత్' ఇత్యాద్యాత్మప్రకరణాదిత్యర్థః.

ఇతశ్చ న ప్రధానమత్ర గ్రహణమిత్యాహ—

త్రయాణామేవ అగ్నిజీవపరమాత్మనామేవ. ఏవం ఉత్తరవాక్యపర్యాలోచ

శ్రద్ధాధానాయ మహ్య' మిత్యగ్ని విషయః ప్రశ్నః. 'యేయం ప్రేతే
 విచిత్రానుమనుష్యేస్తీత్యేకేనాయమస్తీతి చైకే, ఏతద్విద్యానుమనుశిష్ట
 స్త్వయాహం వరాణామేషవర స్తృతీయ' ఇతి జీవవిషయః. 'అన్యత్ర
 ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్తాత్మతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ
 భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి పరమాత్మ విషయః ప్రశ్నః. ప్రతి
 వచనమపి 'లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై యా ఇష్ట కా యావతీర్వా
 యథా వేత్సగ్ని విషయమ్. 'హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం
 బ్రహ్మ సూత్రమమ్, యథా చ మరణం ప్రాప్య ఆత్మాభవతి గౌతమ,
 యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః, స్థాణుమన్యేఽనుసం
 యంతి యథాకర్తృ యథాశ్రుత' మితి వ్యవహితం జీవవిషయమ్. 'న
 జాయతే మ్రియతే వా విషశ్చి' దిత్యాదిబహుప్రపంచం పరమాత్మ విష
 యమ్. నైవం ప్రధానవిషయః ప్రశ్నోఽస్తి అపృష్టత్వాదనుపన్యసనీ
 యత్నం తస్యేతి. అత్రాహ-యోఽయమాత్మ విషయః ప్రశ్నో 'యేయం
 ప్రేతే విచిత్రాను మనుష్య'ఇతి, కిం స ఏవాయమ్ 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రా
 ధర్మా'దితి పునరనుకృప్యతే, కిం వా తతోఽన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్నః
 ఉత్థాప్యత ఇతి. కించాతస్స ఏవాయం ప్రశ్నః పునరనుకృప్యత ఇతి
 సంశయోఽస్తి అత ఏతదాత్మతత్త్వం ఆనందిగ్ధం జానీయామిత్యర్థః. క్రమేణోత్తర
 త్రయమాహ—ప్రతివచనమపి. లోకహేతువిరాడాత్సన్ధిపాస్యత్వా ల్లోకాదిభి
 త్యోఽగ్నిస్తం మృత్యురువాచ నచికేతనే. యాస్సర్వరూపతో యావతీస్సంఖ్యాతో
 యథా వా క్రమేణాగ్నిచ్ఛియతే తత్సర్వమవాచేత్సర్థః. హంతేదానిం బ్రహ్మ వక్ష్యా
 మితి బ్రహ్మవాక్యేన జీవప్రశ్నాద్వ్యవహితమపి 'యథాచ మరణం ప్రాప్యే'త్యాది
 వాక్యం జీవవిషయముత్తరం యోగ్యత్వాదిత్యర్థః. వాక్యార్థస్తు ఆత్మమరణం ప్రాప్య
 యథా భవతి తథా వక్ష్యామితి ప్రతిజ్ఞాయ జీవప్రశ్నస్యోత్తరమాహ—యోనిమితి.
 చరాచరజేషాప్రాప్తా నిమిత్తమాహ—యథేతి. శ్రుతముపాసనం. సూత్రే ఆద్యశ్చ
 కారోయత ఇత్యర్థే. ఏవం త్రయాణామేవోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ యతః ఆతో న
 ప్రధానమప్యక్రమితి సూత్రయోజనా. ఉత్తార్థం సూత్రమాక్షిపతి—అత్రాహేతి.
 ఏకః ప్రశ్నో ద్వా ప్రశ్నౌ పేతి పక్షద్వయే ఫలం పృచ్ఛతి—కించాత ఇతి. సప్తవ్య
 సయా వక్తవ్యత్వేనోపన్యాసః. తద్విషయ ఏవ ప్రశ్నోఽపి దృశ్యతే కతవల్లభః—

యద్యుచ్యేత తదా ద్వయోరాత్మవిషయయోః ప్రశ్నయోరేకతా
పత్తేరగ్నివిషయ ఆత్మవిషయశ్చ ద్వావేవ ప్రశ్నావిత్యతో న వక్త
వ్యం త్రయాణాం ప్రశ్నోపన్యాసావితి. అథాన్యోఽయమపూర్వః
ప్రశ్న ఉత్థాప్యత ఇతి యద్యుచ్యేత తతో యథైవ వరప్రదానవ్యతి
రేకేణ ప్రశ్నకల్పనాయామదోషః, ఏవం ప్రశ్నవ్యతిరేకేణాపి ప్రథా
నోపన్యాసకల్పనాయామదోషస్సాన్విదితి, అత్రోచ్యతే. నైవం వయ
మిహ వరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నం కంచితకల్పయాముః, వాక్యో
పక్రమసామర్థ్యాత్. వరప్రదానోపక్రమా హి మృత్యునచికేతస్సం
వాదరూపా వాక్యప్రసృత్తిరాసమాప్తేః కతవల్లీనాం లక్ష్యతే.
మృత్యుః కిల నచికేతనే పితౄ ప్రహితాయ త్రిన్వరాస్పదదా, నచ
కేతాః కిల తేషాం ప్రథమేన వరేణ పితృస్సామనస్యం వస్త్రే, ద్వితీయే
నాగ్నివిద్యాం, తృతీయేనాత్మవిద్యాం, 'యేయంప్రేత' ఇతి 'వరాణా
మేషవర స్తుతీయః' ఇతి లింగాత్. తత్ర యద్యన్యత్ర ధర్మాదిత్యన్యోఽ
యమపూర్వః ప్రశ్న ఉత్థాప్యేత తతో వరప్రదానవ్యతిరేకేణాపి
ప్రశ్నకల్పనాద్వాక్యం బాధ్యేత. నను ప్రప్తవ్యభేదాదపూర్వోఽయం
ప్రశ్నో భవితుమర్హతి, పూర్వో హి ప్రశ్నో జీవవిషయః, యేయం

ధే తసిః. ఆత్ర చ పక్షద్వయేఽపి కిమిత్యర్థః. ప్రక్షైక్యే సూత్రానంగతిః, భేదే ప్రథా
నస్య కౌతంత్యసిద్ధిరితి పూర్వవాద్యాహ—న ఏవేత్యాదిహ. ప్రక్షైక్యపక్షమాదాయ
సిద్ధాంత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. యేన ప్రధానసిద్ధిస్సాన్విదితి శేషః. చతుర్థప్రశ్న
కల్పనేన వరత్రితోష్టపక్రమవిరోధస్సాన్విదితి విపృణోతి—వరేత్యాదిహ. వరప్రదా
నముపక్రమే యస్సాస్సా. ప్రహితాయ యమలోకం త్రతి ప్రేషితాయ ఇతః పునర్న
ర్వ్యలోకం ప్రాప్తవ్య మమ పితా యథాపూర్వం సుమనాస్సాన్విదితిప్రథమం వస్త్రే.
నను ద్వితీయవరో జీవవిద్యా తృతీయో బ్రహ్మవిద్యేతి ప్రశ్నభేదః కిం న స్వాదిత్యత
ఆహ—యేయమితి. ప్రేత ఇత్యుపక్రమ్య తృతీయతోక్తిలింగాజ్ఞీవాత్సవిద్యైవ తృతీ
యో వర ఇత్యర్థః. ఏవం వాక్యో పక్రమే సతి ప్రశ్నాంతరం న యుక్తమిత్యాహ—
తత్రేతి. మరణధర్మాద్వస్పర్శలింగాభ్యాం ప్రప్తవ్యయోగ్జీవేశ్వరయోర్భేదాత్ప్రశ్నభేద
సిద్ధిర్వాక్యభేదో యుక్త ఇతి శంకలే—నన్విత్యాదిహ. గోచరత్వాదాశ్రయత్వాత్.

'న త్యమగ్నిమ్' ఇత్యాద్యగ్నిప్రశ్నః; 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సా' ఇతి జీవప్రశ్నః;

ప్రేతే విచికిత్సామనుష్యేఽస్తి నాస్తీతి విచికిత్సాభిధానాత్, జీవశ్చ
 ధర్మాదిగోచరత్వాన్నాన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతి, ప్రాజ్ఞస్తు ధర్మా
 ద్యతీతత్వాదన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతీతి, ప్రశ్నచ్ఛాయా చ న
 సమానా లక్ష్యతే పూర్వస్య ప్రశ్నస్యాస్తీత్యనాస్తీత్యవిషయత్వా
 దుత్తరస్య ధర్మాద్యతీతవస్తువిషయత్వాచ్చ, తస్మాత్ప్రతిభిజ్ఞానాభా
 వాత్ప్రశ్నభేదః, న పూర్వస్యైవోత్తరత్రానుకర్షణమితి చేన్న, జీవ
 ప్రాజ్ఞయోరేకత్వాభ్యుపగమాత్. భవేత్ప్రప్రవృత్త్యభేదాత్ప్రశ్నభేదో
 యద్యన్యో జీవః ప్రాజ్ఞత్వాత్, న త్వన్యత్వమస్తి తత్త్వమసీత్వాది
 శ్రుత్యంతరేభ్యః. ఇహ చ 'అన్యత్ర ధర్మాదిత్యన్యప్రశ్నస్య ప్రతిపచనం
 'న జాయతే మ్రియతేవా వివశ్చి'దితి జన్తమరణప్రతిషేధేన ప్రతిపాద్య
 మానం శరీరపరమేశ్వరయోరభేదం దర్శయతి. సతి హి ప్రసంగే ప్రతి
 ప్రతిషేధో భాగీ భవతి. ప్రసంగశ్చ జన్తమరణయోశ్చరీరసంస్పర్శా
 చ్ఛరీరస్య భవతిన పరమేశ్వరస్య. తథా 'స్వప్నాంతం జాగరితాంతం
 చోభా యేనానుపశ్యతి, మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వాధీరో
 న శోచతి' తి స్వప్నజాగరితదృశో జీవస్యైవ మహాత్త్వవిభుత్వవిశేష
 ణస్య మననేన శోకవిచ్ఛేదం దర్శయన్నప్రాజ్ఞాదన్యో జీవ ఇతి దర్శ
 యతి ప్రాజ్ఞవిజ్ఞానాద్ధి శోకవిచ్ఛేద ఇతి వేదాంతసిద్ధాంతః. 'యదే
 వేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ, మృత్యోస్స మృత్యుమా
 ప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి జీవప్రాజ్ఞభేదదృష్టిమపవదతి, తథా

న కేవలం ప్రప్రవృత్త్యాభేదాత్ప్రశ్నభేదః కిం తు ప్రశ్నవాక్యయోగసాదృశ్యాభావాదపీ
 త్యాహ—ప్రశ్నచ్ఛాయేతి. ప్రప్రవృత్త్యాదోఽసిద్ధ ఇతి పరిహరతి—నేత్యాదిహ.
 కించ బ్రహ్మప్రశ్నే జన్తాదినిషేధేన జీవస్వరూపం పదం యమస్తయాలైక్యం సూచ
 యతీత్యాహ—ఇహ చాన్యత్రేతి. తన్నిషేధవాక్యాజ్ఞేవోక్తిరసిద్ధేత్యత ఆహ—
 సతీతి. భాగీ యుక్తః, తస్మాదవిద్యయా జీవస్య ప్రాప్తజన్తాదినిషేధేన స్వరూపముక్త
 మిత్యర్థః. కిం చ జీవో బ్రహ్మభిన్నః మోక్షహేతుజ్ఞానవిషయత్వాద్బ్రహ్మవిద్యాత్మాహ—
 తథా స్వప్నేతి. అంతోఽవస్థా, యేన సాక్షీణా ప్రమాతా పశ్యతి తమాత్మానమితి సం
 బంధః. హేతోరేవ యోజకత్వమాశంక్య 'తమేవ విదిత్వో'త్యాదిశ్రుతివిరోధమాహ—
 ప్రాజ్ఞేతి. కిం చాభేదముక్త్వా భేదస్య నిందితత్వాదభేద వివ సత్య ఇత్యాహ—తథేతి.

జీవవిషయస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్యానంతరమన్యం వరం నచికేతో
 వృణీష్యేత్యారభ్య మృత్యునా తైస్త్వైః కామైః ప్రలోభ్యమానోఽపి
 నచికేతా యదా న చచాల తత్రైసం మృత్యురభ్యుదయనిశ్చేయసవి
 భాగప్రదర్శనేన విద్యాఽవిద్యావిభాగప్రదర్శనేన చ 'విద్యాభీష్ఠినం
 నచికేతసం మన్యే న త్వాకామా బహవోఽలోలుపంతే' తి ప్రశస్య
 ప్రశ్నమపి తదీయం ప్రశంసన్యదువాచ 'తం దుర్దర్శం గూఢమను
 ప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం, అధ్యాత్మయోగాధిగ
 మేన దేవం మత్వా ధీరో వార్షశోకా జహాతీ' తి. తేనాపి జీవప్రాజ్ఞ
 యోరభేద ఏవేహ వివక్షిత ఇతి గమ్యతే యత్ప్రశ్ననిమిత్తాం చ
 ప్రశంసాం మహతీం మృతోఽపి ప్రత్యపద్యత నచికేతా యది తం
 విహాయ ప్రశంసానంతరమన్యమేవ ప్రశ్నముపక్షిపేత్ అస్థాన ఏవసా
 సర్వా ప్రశంసా ప్రసారితా స్యాత్, తస్మాత్ 'యేయంప్రేత' ఇత్యన్వేష

ఇహ దేహే యచ్చైతన్యం తదేవామత్ర సూర్యాదౌ, ఏవవిహాఖండైకరనే బ్రహ్మణి
 యో నానేవ మిథ్యాభేదం వశ్యతి న భేదదర్శి మరణాన్తరణం ప్రాప్నోతి సంసార
 భయాన్న ముచ్యత ఇత్యర్థః. కిం చ జీవప్రశ్నానంతరం 'తం దుర్దర్శ' మితి యదుత్తర
 మువాచ తేనాపుస్తకరేణాభేదో గమ్యత ఇతి సంబంధః. ప్రప్రప్రశ్నయోః ప్రశంస
 యాపి లింగేన వృష్టస్య జీవస్యదార్లభ్యద్యోతనాద్బ్రహ్మసిద్ధిరీత్యాహ—అన్యం వర
 మిత్యాదిహ. పుత్రాదికం వృణీష్యేత్యుక్తేఽపి విషయాంస్తుచ్ఛీకృత్వాత్రజ్ఞానాన్న
 చచాల 'నాన్యం తస్మాన్నచికేతావృణీతే' ఇతి శ్రవణాత్. తదా సంతుప్తాయమః 'అన్య
 ష్చేహ్యోఽన్యదుత్తేవప్రేయః' ఇతి భోగాపవర్గమార్గయోర్వైలక్షణ్యం ప్రతిజ్ఞాయ
 'దూరమేతే వివరణే విషూచీ అవిద్యా యా చ విద్యా' ఇతి దర్శితవానిత్యర్థః. ప్రేయః
 ప్రియతమం స్వర్గాదికం విషూచీ విరుద్ధభలే, అవిద్యా కర్త, విద్యా తత్త్వజీః,
 విద్యాభీష్ఠినం విద్యార్థినం మన్యే యతః త్వాత్వాం బహవోఽపి కామాః పుత్రాదయో
 మయా దీయమానా దుర్దుభా అపి నాలోలువంత లోభవంతం న కృతవంత ఇతి
 ప్రప్టారం స్తుత్వా ప్రశ్నమపి 'త్వాదృష్టో భూయాన్నచికేతః ప్రప్తే'తి స్తుపన్నిత్య
 క్షరార్థః. ఇయం ప్రశంసా ప్రశ్నభేదపక్షే న ఘటత ఇత్యాహ—యత్ప్రశ్నేతి.
 యత్ప్రశ్నేన స్తుతిం లబ్ధవాక్ తం ప్రశ్నం విహాయ యద్యన్యమేవోక్తావయేత్.
 తస్మాదేవసరే స్తుతిః కృతా స్యాదిత్యర్థః—తస్మాదితి. ప్రప్రప్రశ్నభేదాభావాదిత్యర్థః.
 'అన్యత్ర ధర్మాత్' ఇత్యాది పరమాత్మప్రశ్నః. అతో నాన్యత్వం ప్రధానమిత్యర్థః.

ప్రశ్ననైతదనుకర్షణం 'అన్యత్ర ధర్మా'దితి. య త్తు ప్రశ్నచ్ఛాయావై
 లక్షణ్యము క్తం తదదూషణమ్, తదీయస్యైవ విశేషస్య పునః పృచ్ఛస్య
 మానత్వాత్. పూర్వత్ర హి దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వం
 పృష్టం ఉత్తరత్ర తు తస్యైవాసంసారిత్వం పృచ్ఛస్యత ఇతి యావద్ధ్య
 విద్యా న నివర్తతే తావద్ధర్మాదిగోచరత్వం జీవస్య జీవత్వం చ న నివ
 ర్తతే. తన్నివర్తనేన తు ప్రాజ్ఞ ఏవ తత్త్వమసీతి శ్రుత్యా ప్రత్యా
 య్యతే. న చావిద్యావత్త్వే తదపగమే చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషోఽస్తి.
 యథా కశ్చిత్సంతమసే పతితాం కాంచిద్రజ్జుమహిం మన్యమానో
 భీతో వేషమానః పలాయతే, తం చాపరో బ్రూయాత్ మాభైషీ
 ర్నాయమహీ రజ్జురేవేతి, న చ తదుపశ్రుత్యాహికృతం భయము
 త్సృజే ద్వేషథం పలాయనం చ, న చాహిబుద్ధికాలే తదపగమకాలే
 చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషస్సాస్యత్, తథైవైతదపి ద్రష్టవ్యమ్ తతశ్చ 'న
 జాయతే మ్రియతే' వేత్తేనమూద్యపి భవతి అస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్య
 ప్రతిపచనమ్. సూత్రం త్వవిద్యాకల్పితజీవప్రాజ్ఞ భేదావేక్షయా యోజ
 యితవ్యమ్. ఏకత్వేఽపి హ్యత్మవిషయస్య ప్రశ్నస్య ప్రాయశావస్థాయాం
 దేహవ్యతిరిక్తాస్తిత్వమాత్రవిచికిత్సనాత్కర్తృత్వాదిసంసారస్వభావాన
 పోహనాచ్చ పూర్వస్య పర్యాయస్య జీవవిషయత్వముత్పేక్ష్యతే, ఉత్త
 రస్య తు ధర్మాద్యత్యయసంకీర్తనాత్పృజ్జువిషయత్వమితి, తతశ్చ
 యుక్తాగ్నిజీవపరమాత్మకల్పనా. ప్రధానకల్పనాయాం తు న వర
 ప్రదానం న ప్రశ్నో న ప్రతిపచనమితి వైషమ్యం స్యాత్.

ప్రశ్నవాక్యప్రప్త్యోస్సాదృశ్యాభావాత్ప్రశ్నభేద ఇత్యుక్తం నిరస్యతి—యత్త్వి
 త్యాదినా. ధర్మాద్యాశ్రయస్య జీవస్య బ్రహ్మత్వం కథమిత్యత ఆహ—యావదితి.
 అవిద్యానాశాంతరం బ్రహ్మత్వం చేదాగంతుకమనిత్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—
 న చావిద్యావత్త్వ ఇతి. జీవస్య బ్రహ్మత్వే స్వాభావికే సతి బ్రహ్మప్రశ్నస్య యదుత్త
 రం తజ్జీవప్రశ్నాసి భవతీతి లాభం దర్శయతి—తతశ్చ న జాయత ఇతి. జీవ
 బ్రహ్మైశ్యే 'త్రయాణా'మితి సూత్రం కథమిత్యత ఆహ—సూత్రం త్వితి. కల్పితభేదా
 త్ప్రశ్నభేదకల్పనేత్యాహ—కతశ్చేతి. పరమాత్మనస్స కాశాత్ప్రధానస్య వైషమ్యమ
 నాత్మత్వేన తృతీయపరాంకర్మావాయోగాదితి భావః.

సూ. మహద్వచ్చ. ౭.

యథా మహచ్ఛబ్దసాంఖ్యైస్సత్తామాత్రేఽపి ప్రథమజే ప్రయుక్తో న తమేవ వైదికేఽపి ప్రయోగేఽభిధత్తే 'బుద్ధేరాత్మామహాన్పరః, మహాంతం విభుమాత్తానం, వేదాహమేతం పురుషం మహాంత' మిత్యేవమాదావాత్తశబ్దప్రయోగాదిభ్యో హేతుభ్యః, తథావ్యక్తశబ్దోఽపి న వైదికే ప్రయోగే ప్రధానమభిధాతుమర్హతి. అతశ్చ నాస్త్యానుమానికస్య స్వార్తస్య శబ్దసత్త్వమ్. ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. చమనవదవిశేషాత్. ౮.

పునరపి ప్రధానవాదీ అశబ్దత్వం ప్రధానస్యాసిద్ధమిత్యాహ,

౭. శ్రోతోఽవ్యక్తశబ్దో న సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వగోచరః వైదికశబ్దత్వాన్మహచ్ఛబ్దపదిత్యాహ—మహద్వచ్చేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే—యథేత్యాదినా. న చాకాశాదిశబ్దే వ్యభిచారః. ఆకాశాదేర్న తాంతరసాధారణత్వేన సాంఖ్యాసాధారణత్వాసిద్ధేసాన్విధ్యస్యాపి సత్త్వాదితి మంతవ్యమ్. సత్తామాత్రే సత్త్వప్రధానప్రకృతేరాద్యపరిణామే నిర్వికల్పకబుద్ధావిత్సర్గః. ఆత్మా మహానిత్యాత్మశబ్దప్రయోగాత్, తం మత్వా న శోచతి 'తమసః పరస్తా'దిత్యాదినా శోకాత్ప్రయతమఃపరత్వాదిభ్యశ్చ మహచ్ఛబ్దసాంఖ్యతత్త్వం నాభిధత్త ఇతి సంబంధః. అధికరణార్థముపసంహరతి—అతశ్చేతి. ఇతి ప్రథమాకరణమ్.

౮. చమనవదవిశేషాత్. ఆత్రాజాపదం విషయః, తత్కిం ప్రధానపరం మాయాపరం వేతి యథార్థాసంధవాత్సంశయే పూర్వత్రాప్యక్తశబ్దమాత్రేణ ప్రధానస్యాప్రత్యభిజ్ఞాయామవ్యక్త త్రిగుణత్వాదిలింగోపేతాదజాపదాత్పృత్యభిజ్ఞాస్తీతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి—పునరపీతి. ఫలం పూర్వపక్షే బ్రహ్మణి సమన్య

శ్రోతోఽవ్యక్తశబ్దో న సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వగోచరః, వైదికశబ్దత్వాత్ మహచ్ఛబ్దపదిత్యాహ—

'బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః' ఇతి శ్రుతో మహచ్ఛబ్దో యథా న సాంఖ్యాభివృద్ధియీయసత్తామాత్రతత్త్వవాచీ, ఆత్మశబ్దప్రయోగాత్, తద్వన్న వైదికావ్యక్తశబ్దోఽపి ప్రధానవాచీ. అతః శరీరమేవావ్యక్తశబ్దీతమితి సిద్ధమ్.

కస్తాత్? మంత్రవర్ణాత్. 'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపాః అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్వేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య' ఇతి. అత్ర హి మంత్రే లోహిత శుక్లకృష్ణశబ్దైరజస్సత్త్వతమాంస్యభిధీయంతే. లోహితం రజః రంజనాత్ కర్తాత్, శుక్లం సత్త్వం ప్రకాశాత్కర్తాత్, కృష్ణం తమః ఆవరణాత్కర్తాత్, తేషాం సామ్యవస్థావయవధర్మైర్వ్యపదిశ్యతే లోహితశుక్లకృష్ణేతి. న జాయత ఇతి చాజాస్యాత్, 'మూలప్రకృతి రవికృతి' రిత్యభ్యుపగమాత్. నన్వజాశబ్దశ్చ గాయాం రూఢః. బాధమ్, సాతు రూఢిరిహ నాశ్రయితుం శక్యా, విద్యాప్రకరణాత్, సా చ బహ్వీః ప్రజాస్త్రిగుణ్యాన్వితా జనయతి, తాం ప్రకృతిం అజో హ్యేకః పురుషః జుషమాణః ప్రీయమాణః సేవమానో వాఽనుశేతే, తామేవావిద్యయాత్తత్వేనోపగమ్య సుఖీ దుఃఖీ మూఢోఽహమిత్యవి

యాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్ప్రసిద్ధిరితి. పూర్వపద్ధిప్రవృత్తి. రాగహేతుత్వాదిగుణయోగాల్లా హితాదిశబ్దైరజ ఆదిగుణలాభేఽపి కథం ప్రధానలాభస్తత్రాహ—తేషాం సామ్యేతి. ఆవయవాః ప్రధానస్య రజ ఆదయస్తేషాం ధర్మారంజనీయత్వాదయః తైర్నిమిత్తైర్లోహితాదిశబ్దైః ప్రధానముచ్యత ఇత్యర్థః. గుణాభేదాత్ప్రధానలాభ ఇతి భావః. తత్రాజాశబ్దం యోజయతి—నేతి. 'రూఢిర్లోగమపహరతీ' తిన్యాయేనశంకతే—నన్వతి. రూఢ్యసంభవాద్లోగ ఆశ్రయణీయ ఇత్యాహ—బాధమితి. ప్రజాశబ్దితప్రకృతిత్వ పురుషభేదలింగాభ్యామపి ప్రధానప్రత్యభిజ్ఞేత్యాహ—సా చేత్యాదినా. ప్రజాయంత ఇతి ప్రజాః మహదాదయః త్రైగుణ్యం సుఖదుఃఖమోహాః. అనుశయనం వివృణోతి—తామేవావిద్యయేతి. అవివేకేనేత్యర్థః. విషయధీర్లోగః గుణభిన్నాత్

పూర్వమవ్యక్తశబ్దమాలేఖ ప్రధానస్యాప్రత్యభిజ్ఞాయామవ్యక్త త్రిగుణత్వాదిలింగోపేతాదజాశబ్దాత్ప్రత్యభిజ్ఞాఅస్తితి ప్రత్యుదాహరణసంకల్పేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్ప్రసిద్ధిరితి ఫలభేదః. శ్వేతాశ్వకరోపనిషది మ్రాయతే—'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణామ్...' ఇత్యాది. తత్ర కిమజాశబ్దేన ప్రధానముచ్యతే, ఉత తేజోబన్నత్వికావాంకరప్రకృతిరితి సంశయే, న జాయత ఇత్యజా సాంఖ్యసిద్ధా ప్రకృతిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—

వేకితయా సంసరతి, అన్యః పునః అజః పురుషః ఉత్పన్నవివేకజ్ఞానో
విరక్తో జహాతి ఏనాం ప్రకృతిం భుక్తభోగాం కృతభోగావహ్లాం
పరిత్యజతి ముచ్యత ఇత్యర్థః, తస్మాచ్ఛ్రుతిమూలైవ ప్రధానాదికల్పనా
కాపిలానామిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—నానేన మంత్రేణ శ్రుతిమూల
త్వం సాంఖ్యవాదస్యశక్యమాశ్రయితుమ్. న హ్యయం మంత్రః స్వాతంత్ర్యే
త్యేణ కంచిదపి వాదం సమర్థయితుముత్సహతే. సర్వత్రాపి యయా
కయాచిత్కల్పనయాఽజాత్వాదిసంపాదనోపపత్తేస్సాంఖ్యవాద ఏవే
హాభిప్రేత ఇతి విశేషావధారణకారణాభావాత్ చమనవత్. యథాహి,
'అర్వాగ్బలశ్చమన ఉద్ధ్వబుధ్నః' ఇత్యన్తిన్తంత్రే స్వాతంత్ర్యేణాయం
నామా సౌ చమసోఽభిప్రేత ఇతి న శక్యతే నియంతుమ్, సర్వత్రాపి
యథాకథంచిదర్వాగ్బలత్వాదికల్పనోపపత్తేః. ఏవమిహాస్యవిశేషోఽ
జామేకామిత్యస్య మంత్రస్య నాన్తిన్తంత్రే ప్రధానమేవాఽజాభిప్రేతేతి
శక్యతే నియంతుమ్.

తత్ర తు 'ఇదం తచ్చిర ఏష హ్యర్వాగ్బలశ్చమన ఉద్ధ్వబుధ్నః,
ఇతి వాక్యశేషాచ్చమనవిశేషప్రతిపత్తిర్భవతి, ఇహ పునః కేయమజా
ప్రతిపత్తవ్యేతి. అత్ర బ్రూమః.—

ఖ్యాతిరవపర్థః. సిద్ధాంతయతి—ఏవంప్రాప్తఇతి. మాయాదాపసి సాధారణాన్తంత్రాద్వి
శేషార్థగ్రహో న యుక్తః విశేషగ్రహహేతోః ప్రకరణాదేరభావాదితి హేతుం
వ్యాఖ్యాయ దృష్టాంతం వ్యాచక్షే—చమనవతితి. సర్వత్రేతి—గిరిగుహాదాపసి.

౯. ఉత్తరసూత్ర వ్యావర్త్యం శంకామాహ—తత్ర త్విదమితి. చతుర్విధస్య
జరాయుజాండజస్త్విదబోద్ధిజ్ఞరూపస్త్వేత్యర్థః. స్మృత్యుక్తా కుతో న గ్రాహ్యేతి

ప్రధానస్యాసాధారణ్యేనాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాపకం కించిత్పనుస్త్రీ, లోహితాదిశబ్దానాం వర్ణ
విశేష ఏవ రూఢత్వాత్, న రజఆదా. న జాయతే ఇత్యజేత్యన్యత్రాపి సాధారణ్యా
దత్ర నిర్ధారణాభావే దృష్టాంతః—చమనవత్. యథా 'అర్వాగ్బలశ్చమనః' ఇత్యా
దావయం చమన ఇత్యవధారణం న సంభవతి, కథంచిదర్వాగ్బలత్వాదేః అన్యత్రాప్య
విశేషాత్; ఏవమజామంత్రేఽప్యజాత్వాదేరవిశేషాన్మ ప్రధాననిర్ణయ ఇతి ఆశంబం
ప్రధానమిత్యర్థః.

సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతు

తథాహ్యధీయతపతే. ౯.

పరమేశ్వరాదుత్పన్నా జ్యోతిః ప్రముఖా తేజోఽబన్న లక్షణా చతుర్విధస్య భూత గ్రామస్య ప్రకృతిభూతే యమజా ప్రతిపత్తవ్యా. తు శబ్దోఽవధారణార్థః. భూత త్రయలక్షణై ర్లేయమజా విజ్ఞేయా న గుణత్రయలక్షణా. కస్తాత్? తథా హ్యేకే శాఖనస్తేజోఽబన్నానాం పరమేశ్వరాదుత్పత్తిమామూయ తేషామేవ రోహితాదిరూపతామా మనంతి 'యదగ్నే రోహితం రూపం తేజస్స్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్పుష్టం తదన్నస్యే'తి. తాన్యేవేహ తేజోఽబన్నాని ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, రోహితాదిశబ్దసామాన్యాత్, రోహితాదీనాం చ శబ్దానాం రూపవిశేషేషు ముఖ్యత్వాత్, భాక్తత్వాచ్చ గుణవిషయత్వస్య, అసందిగ్ధేన చ సందిగ్ధస్య నిగమనం న్యాయ్యం మన్యంతే, తథేహాపి 'బ్రహ్మవాదినో వదంతి కిం కారణం బ్రహ్మే' త్యుపక్రమ్య 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్దేవాత్త శక్తిం స్వగుణైర్ని గూఢా'

శంకతే—కస్తాదితి. శ్రుతేశ్చ్యుక్త్యంతరాదర్శగ్రహో యుక్తః. 'సాక్షాత్కాంత్యాలా నపేక్షత్వాచ్చేత్యాహ—తథాహీతి. శాఖనశ్చందోగాః. కించ రోహితాదిశబ్దైరిది ద్రవ్యలక్షణా న్యాయ్యా ఆవ్యవధానాన్న తు రంజనీయత్వాదిగుణవ్యవహితా సత్త్వాది గుణలక్షణేత్యాహ—రోహితాదీనాం చేతి. నను శాఖాంతరేణ శాఖాంతరస్థమంత్రస్య నిర్ణయః కథమిత్యత ఆహ—అసందిగ్ధగేనేతి. పరవశాఖాప్రత్యయన్యాయాదితి భావః. యథా శాఖాంతరవాక్యాన్న ప్రధానగ్రహస్తథేహాపి శ్వేతాశ్వతరోపనిషది మాయా ప్రకరణాన్న తద్గ్రహ ఇత్యాహ—తథేతి. సృష్ట్యాదౌ కిం సహాయం బ్రహ్మేతి విమృశ్యతే, బ్రహ్మవాదినో ధ్యానయోగేన పరమాత్మాన మనుప్రవిష్టాస్సంతః తత్రైవ దేవ

నను కేయమజా ప్రతిపత్తవ్యేత్యతాహ—

జ్యోతిప్రేజ ఉపక్రమే యస్యాః తేజోబన్నలక్షణాయాః సా జ్యోతిరుపక్రమా. తుశబ్దోఽవధారణే. నైవేహ నిర్ధారణీయా, న ప్రధానమ్. కస్తాత్, తథా హ్యధీయత ఏకే. హి యస్తాత్ ఏకే ఛందోగాః తేజోబన్నాత్పికాయాః ప్రకృతేః

మితి, పారమేశ్వర్యాశ్చ శక్తేస్సమస్తజగద్విభాయిన్యా వాక్యోఽ-
క్రమేఽవగమాత్, వాక్యశేషేఽపి 'మామాం తు ప్రకృతిం విద్యా-
న్తాయినంతు మహేశ్వర'మితి. 'యోయోనిం యోనిమధితిష్ఠ త్యేక'ఇతి
చ తస్యా ఏవావగమాత్, న స్వతంత్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం
నామాజామంత్రేణామ్నాయత ఇతి శక్యతే వత్తుం ప్రకరణాత్తు సైవ
దైవీశక్తిరవ్యాకృతనామరూపా నామరూపయోః ప్రాగవస్థానేనాపి
మంత్రేణామ్నాయత ఇత్యుచ్యతే. తస్యాశ్చ స్వవికారవిషయేణ
త్రైరూప్యముక్తమ్. కథం పునస్తేజోఽబన్నానాం త్రైరూప్యేణ
త్రిరూపాఽజాప్రతిపత్తుం శక్యతే. యావతా నతావత్తేజోఽబన్నేష్య
జాకృతిరస్తి, న చ తేజోఽబన్నానాం జాతిశ్రవణాదజాతినిమిత్తోఽప్య
జాశబ్దస్సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి.

స్వాత్మభూతామైక్యేనాధ్యస్తాం శక్తిం పరకంత్రాం మాయాం సత్త్వాదిగుణవతీం
బ్రహ్మణ స్సహాయామపశ్యన్నిత్యన్వయః. మాయాయా ఏకత్వేఽపి తదంకానాం
జీవోపాధీనాం తత్త్వస్సంఘాతయోనీనామవిద్యాఖ్యానాం భేదాద్విస్తా, అవ్యాకృతే
అసభివృద్ధే నామరూపే యస్యాం సా. అనేన 'తథేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దితి
శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధిరుక్తా. తస్యాం శక్తౌ వ్యక్తావ్యక్తకార్యలింగకానుమానం సూచ-
యతి—నామేతి. మాయాయారోహితాదిరూపవత్త్వం కథమిత్యత ఆహ—తస్యా
ఇతి. విషయ ఆశ్రయః, ఏవం ప్రకరణబలాన్తాయైవాజేతి భావ్యకృత్వతం. ఛాందోగ్య
శ్రుత్యా తేజోఽబన్నలక్షణాఽవాంతరప్రకృతిరజేతి సూత్రకృత్తేనోత్తరసూత్ర
వ్యావర్త్యం శంకతే—కథమితి. కిం తేజోఽబన్నేష్యజాశబ్దో రూఢః న జాయత
ఇతి యాగికోవా? నాద్యః తేష్యజాత్వజాతేరసత్త్వాదిత్యాహ—యావతేతి. యత
ఇత్యర్థః. అతో న రూఢ ఇతి కేవలం. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—నచేతి. జాతిరన్య
అజాతిరజన్య.

యదన్నే రోహితం రూపమ్' ఇత్యాదినా రోహితాదిరూపవత్తామధీయతే' సమామ
నన్తి, తథేహ లోహితాదిశబ్దసామ్యత్వాన్యేవ తేజోబన్నాని ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే ఇతి
సమంజసమ్.

సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్యాదివదవిరోధః. ౧౦.

నాయమజాకృతినమిత్రోఽజాశబ్దః నాపి యాగికః కిం తస్మిన్
కల్పనోపదేశోఽయమజా రూపకక్లప్తిస్తేజోఽబన్నలక్షణాయాశ్చరా
చరయోనేరుపదిశ్యతే. యథా హి లోకే యదృచ్ఛయా కాచిదజా
లోహిత శుక్ల కృష్ణవర్ణా స్యాత్ బహుబర్కరాసరూపబర్కరా చ
తాం చ కశ్చిదజో జుషమాణోనుశయీత కశ్చిచ్చైచ్చనాం భుక్తభోగాం
జహ్యదేవమయమపి తేజోఽబన్నలక్షణా భూతప్రకృతిస్త్రీవర్ణా
బహుసరూపం చరాచరలక్షణం వికారజాతం జనయతి, అవిదుషా చ
క్షేత్రజ్ఞేనోపభుజ్యతే, విదుషా చ పరిత్యజ్యత ఇతి. న చేదమాశంకి
తవ్య మేకః క్షేత్రజ్ఞోఽనుశేతేఽన్యో జహతీతి, అతః క్షేత్రజ్ఞభేదః
పారమార్థికః పరేషామిష్టః ప్రాప్నోతీతి. న హియం క్షేత్రజ్ఞభేదప్రతి
పిపాదయిషా కింతు బంధమోక్షవ్యవస్థాప్రతిపిపాదయిష్యేషా.
ప్రసిద్ధం తు భేదమనూద్య బంధమోక్షవ్యవస్థా ప్రతిపాద్యతే, భేదస్తూ
పాధినిమిత్రో మిథ్యాజ్ఞానకల్పితో న పారమార్థికః 'ఏకో దేవస్సర్వ

౧౦. లోకికాఽజాశబ్దసాదృశ్యకల్పనయా తేజోఽబన్నానామజాత్వోపదేశాద్దా
ణోఽయం శబ్ద ఇతి పరిహరతి—కల్పనేతి. అనియమో యదృచ్ఛా. బర్కరో బాల
పశుః. యదుక్తం జీవభేన ప్రధానవాదప్రత్యభిక్షేతి తన్నేత్యాహ—న చేద
మితి. వ్యవస్థాగ్లోభేదోఽవ్యర్థాత్ప్రతిపాద్యత ఇత్యాహ—ప్రసిద్ధం త్సితి. సత్య ఏవ
ప్రసిద్ధ ఇత్యత ఆహ—భేదస్త్సితి. కల్పనోపదేశే దృష్టాంతం వ్యాచక్షే—

సన్వజాశబ్దస్య ఛాగే రూఢత్వాత్కథం తేజోబన్నాత్ప్రకృతిపరత్వమిత్యత
ఆహ—

చశబ్దః శంకానిరాసార్థః. తేజోబన్నాత్ప్రకృతౌ నాజాత్వానుపపత్తిః.
మతః, కల్పనోపదేశాత్ యథా లోకే ప్రసిద్ధామజాం భుక్తభోగామేకోఽజస్త్యజతి
అన్యస్తామనువర్తతే, ఏవం త్యాగభోగయోః కార్యకారణసంఘాతా ద్యుపాదానతేజో
బన్నాత్ప్రకృతేః సామ్యద్యోతనార్థం కల్పనయా అజాత్వస్యోపదేశాత్. యథా

భూతేషు గూఢ స్వర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్తే' త్యాదిక్రొతిభ్యః. మథ్యాదివద్యథాదిత్యస్యామధునో మధుత్వం వాచశ్చాధేనోధే నుత్వం ద్యులోకాదీనాం చానగ్నినామగ్నిత్వమిత్యేవం జాతీయకం కల్ప్యతే, ఏవమిదమనజాయా అజాత్వం కల్ప్యత ఇత్యర్థః, తస్మాదవిరోధస్తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దప్రయోగస్య—ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

సూ. న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి

నానాభావాదతిరేకాచ్చ. పంచమోపసంగ్రహాదపి

ఏవం పరిహృతేఽప్యజామంత్రే పునరప్యన్యస్తాన్వంత్రాత్సాంఖ్యః

మద్వితీయ చ యోగస్య ముఖ్యవృత్తిత్వాత్తేన ప్రధానగ్రహో న్యాయ్య ఇతి వాచ్యం రూఢార్థా నపేక్షాద్యోగాత్తదాశ్రితగుణలక్షణాయా బలీయస్తాద్గుణవృత్తే హి రూఢి రాశ్రితా భవతి. తథా చ రోహితాదిశబ్దసమభివ్యాహారానుగృహీతయా రూఢాశ్రితయా గుణవృత్త్యా ప్రధానే యోగం బాధిత్యాఽవాంతరప్రకృతిరజాశబ్దేన గ్రాహ్యయథా మథ్యాదిశబ్దైః ప్రసిద్ధమథ్యాద్యాశ్రితగుణలక్షణాయా ఆదిత్యాదయోగృహ్యంతే తద్వత్, తస్మాదబ్దం ప్రధానమితి సిద్ధమ్.

ఇతిద్వితీయాధికరణమ్.

౧౦. *న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ* పంచజనశబ్దసాంఖ్యోపసంగ్రహోఽన్యపరో వేతి యోగరూఢ్యోరనిశ్చయాత్పంచయే యథా తత్త్వవిద్యాధికారే ఛాగాయాం తాత్పర్యాభావాదజాపదేరూఢిత్యాగస్తథాపంచమనుష్యేషు తాత్పర్యాభావాజ్జనశబ్దేన రూఢిం త్యక్త్వా తత్త్వాని గ్రాహ్యణీతి దృష్టాంతసంగతిం మధుభిన్నాదిత్యస్య 'అసో వాదిత్యో దేవమధు' ఇతి మధుత్వోపదేశః, తద్వదజాభిన్నాయాః ప్రకృతేః అజాత్వోపదేశే న కల్పిద్విరోధః. తస్మాన్నాత్ర ప్రధానస్యావకాశ ఇత్యశబ్దం ప్రధానమితి సిద్ధమ్. ౧౦

పూర్వమాధ్యత్తి కాధికారే ప్రసిద్ధచ్ఛాగ్రహణాయోగాత్ అజా తేజ ఆదికేత్యుక్తమ్. తథా 'యస్మిన్మంచ పంచజనాః' ఇతి మంత్రే పంచజనశబ్దేన ప్రసిద్ధమనుష్యగ్రహణాయోగాత్సాంఖ్యాభిమతపంచవింశతితత్త్వగ్రహణమస్తితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర ఫలం పూర్వవద్దృష్టవ్యమ్. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'యస్మిన్మంచ

ప్రత్యవతిష్ఠతే 'యస్మిన్పంచపంచజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్యాన్మృత్యోమృతోఽమృత' మితి, అస్మిన్సంత్రే పంచ పంచజనా ఇతి పంచసంఖ్యావిషయాఽసరా పంచసంఖ్యా శ్రూయతే పంచశబ్దద్వయదర్శనాత్, తపతే పంచపంచకాః పంచవింశతిస్సంపద్యంతే. తయా చ పంచవింశతిసంఖ్యయా యావంతస్సంభేదయా ఆకాశ్యంతే తావంతేవ చ తత్త్వాని సాంఖ్యైస్సంఖ్యాయంతే. "మూలప్రకృతిరవికృతిర్నహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్తషోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిః న వికృతిః పురుష" ఇతి. తయా శ్రుతిప్రసిద్ధయా పంచవింశతి సంఖ్యయా తేషాం స్మృతిప్రసిద్ధానాం పంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహత్యాప్తిం తావచ్ఛ్రుతిమత్త్వమేవ ప్రధానాదీనామ్, తతో బ్రూమః. న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి ప్రధానాదీనాం శ్రుతిమత్త్వం ప్రత్యాశా కర్తవ్యా, కస్తాత్, నానాభావాత్. నానాహ్యేతాని పంచవింశతి తత్త్వాని,

మాచయంత్ర ముదాహృత్య పూర్వపక్షయతి—ఏవమిత్యాదినా. ఫలం పూర్వపక్షే, ప్రాణచక్షుశ్చోత్రాన్నమనాసి వాక్యక్షేపస్థాః పంచజనాః పంచ, తత్ర చత్వారః సూత్రం అన్నం విరాట్ తయోః కారణమవ్యాకృత మాకాశశ్చ యస్మిన్నధ్యస్తాస్తమేవాత్మానమమృతం బ్రహ్మణ్యే తస్మాన్ ననాద్విద్వానహమమృతోఽస్మీతి మంత్రదృశో వచనం. నన్నస్తు పంచత్వవిశిష్టేషు పంచజనేషు పునః పంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతి సంఖ్యాప్రతీతి స్తావతా కథం సంఖ్య తత్త్వగ్రహ ఇత్యాశంక్య సంఖ్యాయా ధర్మా శాంఖ్యాయా తత్త్వాని గ్రహ్యణీత్యాహ—తయాచేతి. జగతో మూలభూతా ప్రకృతి స్త్రిగుణాత్తకం ప్రధానమనాదిత్వాదవికృతిః కస్యచిత్కార్యం న భవతీత్యర్థః. మహాదహంకారః పంచతత్త్వాత్రాణీతి సప్తప్రకృతయో వికృతయశ్చ, తత్ర మహాన్పృథా నస్య వికృతిరహంకారస్య ప్రకృతిః అహంకారః తామసః పంచతత్త్వాత్రాణాం శబ్దాదీనాం ప్రకృతిః సాత్త్విక ఏకాదశేంద్రియాణాం, పంచతత్త్వాత్రాశ్చ పంచానాం ఘోలభూతానామాకాశాదీనాం ప్రకృతయః, పంచఘోలభూతాన్యేతాన్యేకాదశేంద్రియాణి చేతి షోడశసంఖ్యోగో గణో వికార ఏవ న ప్రకృతిః, తత్త్వాంతరోపాదాన త్యాభావాత్, పురుషస్తాదాసీన ఇతి సంఖ్యకారికార్థః. సంఖ్యయా తత్త్వానాముప సంగ్రహోచ్ఛబ్దవత్త్వమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—నేతి. సాంఖ్యయతత్త్వావిరుద్ధం పంచజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః ఇత్యాది. తత్ర కిం పంచజనశబ్దేన మూలప్రకృ

నైషాం పంచశః పంచశస్సాధారణో ధర్మోఽస్తి, యేన పంచవింశతే రంతరాశేఽపరాః పంచపంచసంఖ్యా నివిశేరక, న హ్యేకనిబంధనమంత రేణనానాభూతేషు ద్విత్వాదికాసంఖ్యా నివిశంతే. అథోచ్యత పంచ వింశతిసంఖ్యై వేయమవయవద్వా రేణోపలక్ష్యతే. యథా “పంచసప్త చ వర్షాణి న వవర్ష శతక్రతు” రితి. ద్వాదశవాన్నికీమనావృష్టిం కథ యంతి తద్వదితి, తదపి నోపపద్యతే. అయమేవాస్తిన్నక్షోదోషో యల్లక్షణాశ్రయణీయాస్యాత్. పరశ్చాత్ర పంచశబ్దో జనశబ్దేన సమస్తః

నానాశ్వమిష్టమిత్యత ఆహ—నైషామితి. పంచను పంచను సాధారణస్వేతరపంచ కాద్యావిప్లవత్తస్య ధర్మస్యాభావోత్ర నానాత్వం వివక్షితమిత్యర్థః. యద్యపి జ్ఞానకర్తేం ద్రియేషు దశసు జ్ఞానకరణత్వం కర్తృకరణత్వం చ పంచకద్వయేఽస్తి పంచ కన్యాత్రాను పంచను స్థూలప్రకృతిత్వం చ కథాపి యస్మిన్నిత్యాత్మన ఆకాశస్య చ పృథగుక్తేన్న త్త్వరజస్తమోమహాదహంకారాః పంచ కర్తవ్యాః. మనశ్చత్వాదిభూతాని చ పంచ. అస్మిన్నంచకద్వయే మిథోనువృత్తేతరపంచకవాగవర్తకధర్మో నాస్తీత్యభిప్రాయః మాస్మి త్యత ఆహ—యేనేతి. ధర్మేణేత్యర్థః. తదేవ స్ఫుటయతి—న హితి. మహాసంఖ్యాయామ వాంతరసంఖ్యాః కంచిద్ధర్మమదాయ ప్రవిశంతి, యథా ద్వావశ్వినౌ సప్తర్షయోఽష్టౌ వనవశ్చేతి ప్రజాపతిస్సప్తవశేత్యత్రాశ్వత్వాదికమదాయ ద్విత్వాదయః ప్రవిశంతి నాన్యథేత్యర్థః. పంచశబ్దద్యయేనస్వవాచ్యన్యూనసంఖ్యాద్వారేణ తద్వాప్య మహాసం ఖ్యైవ లక్ష్యత ఇతి సదృష్టాంతం శంకతే—అథేతి. ముఖ్యార్థస్య వక్ష్యమాణత్వాల్లక్షణా నయంక్తేతి పరిహరతి—తదపి నేతి. పంచజనశబ్దయోరసమాసమంగీకృత్య పంచవింశతి సంఖ్యాప్రతీతిర్నిరస్తా. సంప్రతి సమాసనిశ్చయాన్ని తత్ప్రతీతిరిత్యాహ—పరశ్చేతి. సమాసహేతుమాహ—భాషికేతి. అయమర్థః. అస్మిన్నంత్రే ప్రథమః పంచశబ్ద అద్యు దాత్తః. ద్వితీయస్సర్వాసదాత్తః. జనశబ్దశ్చాంతోదాత్తః. తథా చ న ద్వితీయపంచ జనశబ్దయోగ్యమాసం వినాంత్యస్యాకారస్యోదాత్తత్వం పూర్వేషామనుదాత్తత్వం చ ఘటతే. ‘సమాసస్యే’తి సూత్రేణ సమాసస్యాంతోదాత్తత్వవిధానాత్. ‘అనుదాత్తం పద మేకవర్ణమితి చ సూత్రేణ యస్మిన్ పదే ఉదాత్తస్సర్వతో నాన్య పర్వస్య విధి యతే తమేకం పర్వయత్వావశ్యత్వం తత్పదమనుదాత్తం భవతీతి విధానాచ్చ వివం మాం

త్యాదీని పంచవింశతితత్త్వాన్యచ్యంతే, ఉత వాక్యకేవగతాః ప్రాణాదయ ఇతి సంశయే, తత్త్వాసీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అస్మిన్నంత్రే శ్రూయమాణాయా పంచవింశతి

పంచజనా ఇతి, పారిభాషికస్వరేణైకపదత్వనిశ్చయాత్ ప్రయోగాంతరే
చ 'పంచానాం త్వా పంచజనానా' మిత్యైకపద్యైకస్వర్యైకవిభక్తిక
త్వావగమాత్, సమస్తత్వాచ్చ న వీప్సా పంచపంచేతి. తేన న పంచ
ఽద్యయగ్రహణం పంచపంచేతి, న చ పంచసంఖ్యాయా ఏకస్యాః పంచ

త్రికాంతోదాత్తస్వరేణైకపదత్వనిశ్చయః. భాషికాభ్యే తు శతపథబ్రాహ్మణస్వరవిధా
యకగ్రంథే 'స్వరితోఽనుదాత్తో'వేతి సూత్రేణ యో మంత్రదశాయామనుదాత్తస్వ
రితోవా స బ్రాహ్మణదశాయామదాత్తో భవతిత్యవద ఆశ్రితః, తథా చాంత్యాదాకా
రాక్షూర్వేషమనుదాత్తానామదాత్తత్వం బ్రాహ్మణావస్థాయాం ప్రాప్తం, 'ఉదాత్తమను
దాత్తమంత్య'మితి సూత్రేణ మంత్రదశాయామదాత్తస్యానంత్యస్య పరలగ్నతయో
చ్చర్యమాణస్యానుదాత్తత్వం నివీతం, తథా చాత్ర నకారానుపరితన ఆకారఆకాశ
శ్చేత్యనేన క్లిప్తతయా యత్యనుతోఽనుదాత్తో భవతి, ఆయ మంతానుదాత్తస్వరో పారి
భాషికః తేన బ్రాహ్మణస్వరేణైకపదత్వం నిశ్చియత ఇతి. ప్రకటార్థకారైస్తు పాతకప్రసి
ద్ధాంతోదాత్తస్వరోపారిభాషిక ఇతి వ్యాఖ్యాతం, తద్వ్యాఖ్యానం కల్పతరుకారైర్హాషి
తం. అంతానుదాత్తం హి సమామ్నతారః పంచజనశబ్దమధీయత ఇతి పాతకప్రసిద్ధిరసి
ద్ధేతి తథా చ పంచపంచజనా ఇతి మాంత్రికాంతోదాత్తస్వరీః యస్మిన్ పంచపంచ
జనా ఇత్యంతానుదాత్తో బ్రాహ్మణస్వర ఇతి విభాగః, ఉభయథావ్యైకపద్యాత్సమాససిద్ధి
రితి. తైత్తిరీయకప్రయోగాదప్యేకపదత్వమిత్యాహ—ప్రయోగాంతరేచేతి. ఆజ్యత్వా
త్వాం పంచానాం పంచజనానాం దేవవిశేషాణాం యంత్రాయ ధర్త్రాయగృహ్మీత్యాజ్య
గ్రహణ మంత్ర శేషః. దేవతానాం కర్తృణి యంత్రపదవస్థితం శరీరం తదేవ ధర్తృం, ఇహా
ముత్ర భోగాధారస్తస్యై, తస్యై, వైకల్యార్థమితి యజమానోక్తిః, అస్తు సమాసస్తతః కిమిత్యత
ఆహ—సమస్తత్వాచ్చేతి. ఆవృత్తిరీప్సాతదభావే పంచకద్యయగ్రహణాత్పంచమి
శతిసంఖ్యాప్రతీతిరసిద్ధేతి భావః. జనపంచకమేకం పంచకానాం పంచకం ద్వితీయమితి
పంచకద్యయం తస్య పంచపంచేతి గ్రహణం నేత్యక్షరార్థః. కిం చాసమాసపక్షేఽపి కిం
పంచశబ్దద్యయోక్తయోః పంచత్వయోః పరస్పరాన్వయః కిం వా తయోశ్చుద్ధజనైరన్వ
యః అథవా పంచత్వవిశిష్టైర్జనైరపరస్య పంచత్వస్యాన్వయః, నాద్యిత్యాహ—న చ
పంచసంఖ్యాయా ఇతి—విశేషణమన్వయః. అనన్వయే హేతుమాహ—ఉపసర్జన

సంఖ్యయాన్మృతసిద్ధపంచమిశతి తత్త్వానా ముపసంగచక్షి న ప్రధానస్య శబ్దవత్త్వ
మ్. తుతః, నానాభావాత్ తేషాం పంచానాం పంచకానామేకపంచకవర్తమాన్యపంచ
కవ్యావృత్తధర్మవత్త్వాభావేన నానాత్వేఽపి కథంచిత్సంచమిశతి

సంఖ్యయాఽపరయా విశేషణం పంచపంచకా ఇతి, ఉపసర్జనస్య విశే
షణీనాసంయోగాత్ . నన్వాపన్నపంచసంఖ్యాకా జనా ఏవ పునః పంచ
సంఖ్యయా విశేష్యమాణాః పంచవింశతిః ప్రత్యేష్యంతే. యథాపంచ
పంచపూల్య ఇతి పంచవింశతిః పూలాః ప్రతీయంతే తద్వత్, నేతి
బ్రూమః, యుక్తం యత్పంచపూలీశబ్దస్య సమాహారాభిప్రాయత్వా
త్కృతీతి సత్యాం భేదాకాంక్షాయాం పంచపంచపూల్య ఇతి విశేషణం,
ఇహ తు పంచజనా ఇత్యాదిత ఏవ భేదోపాదానాత్కృతీత్యసత్యాం
భేదాకాంక్షాయాం న పంచపంచజనా ఇతి విశేషణం భవేత్, భవద
పీదం విశేషణం పంచసంఖ్యాయా ఏవ భవేత్, తత్ర చోక్తో దోషః,
తస్తాత్పశ్యపంచజనా ఇతి న పంచవింశతితత్త్వాభిప్రాయం, అతిరేకాచ్చ
న పంచవింశతితత్త్వాభిప్రాయం, అతిరేకోపి భవత్యాత్తాకాశాభ్యాం
పంచవింశతిసంఖ్యాయాః. ఆత్మా తావదిహ ప్రతిష్ఠాం ప్రత్యాధార
స్యేతి. అప్రధానానాం వర్ణేషాం ప్రధానేన విశేష్యైవ వాన్వయో వాచ్యః, గుణా
నాం పరస్పరాన్వయే వాక్యభేదాపాతాదిత్యర్థః. ద్వితీయే దశసంఖ్యాప్రతీతిస్సాన్ని
పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిః. శ్రుతియముక్తావయవి—నన్వతి. పంచత్వవిశిష్టే పంచ
త్వాంతరాన్వయే విశేషణీభూతపంచత్వేఽపి పంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతిత్వప్రతీతి
రిత్యర్థః. దృష్టాంతవైషమ్యేణ పరిహరతి—నేతి బ్రూమ ఇతి. పంచానాం పూలీనాం
సమాహార ఇత్యత్ర ‘సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుః’తి సమాసో విహితః. తతో ‘ద్విగో’రితి
సూత్రేణ జీహ్ విధానాత్ సమాహరప్రతీతౌ సమాహారాః కఠీత్యాకాంక్షాయాం
సత్యాం పంచేతి పదాంతరాన్వయో యుక్తః, పంచజనా ఇత్యత్ర జీబంతత్వాభావేన
సమాహరస్యాప్రతీతేః జనానాం చాదిత ఏవ పంచత్వోపాదానాత్సంఖ్యాకాంక్షాయా
అసత్త్వాత్పంచేతి పదాంతరం నాన్వేతి ఆకాంక్షాధీనత్వాదన్వయస్యేత్యర్థః. భేదో విశే
షణం. నను జనాచాం నిరాకాంక్షత్వేఽపి తద్విశేషీభూతపంచత్వాని కఠీత్యాకాంక్షా
యాం పంచత్వాంతరం విశేషణం భవిష్యత్కాలంకల్పే—~~నవదశీతి~~ ~~చోపసర్జనస్య~~ ~~పర~~
~~నాంతరేణాన్వయః~~ కింతు ప్రధానేనైవేతి ~~నోపసర్జనస్య~~ ~~విరోధాదుమ్~~ ~~క్రమే~~ ~~తి~~ పరి
హరతి—తత్ర చేతి. ఏవం నానాభావాదితి వ్యాఖ్యాతృ అతిరేకాచ్ఛేతి వ్యాఖ్యే
అతిరేకాచ్ఛేత్యాదినా. అతిరేక ఆధిక్యం ~~భవతి~~ ~~త~~ ~~పంచవింశతితత్త్వే~~ ~~న్విత్యా~~ ~~ప్ర~~
సంఖ్యాంగికారే బాధకాంతరమాహ—అతిరేకాచ్చ. అసిన్యం లే. త్తూయమాణయ

త్యేన నిర్దిష్టః, యస్మిన్నితి సప్తమీసూచితస్య 'తమేవమన్య ఆత్మాన' మిత్యాత్మ త్వేనానుకర్షణాత్. ఆత్మా చ చేతనః పురుషస్య చ పంచవింశతా వంతర్గత ఏవేతి న తస్యైవాధారత్వమాధేయత్వం చ యుజ్యేత, అర్థాంతరపరిగ్రహే వా తత్త్వసంఖ్యాతిరేకస్సిద్ధాంతవిరుద్ధః ప్రస జ్యేత తథా 'ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత' ఇత్యాకాశస్యాపి పంచవింశతా వంతర్గతస్య న పృథగుపాదానం న్యాయమ్, అర్థాంతరపరిగ్రహే చోక్తం దూషణమ్. కథం చ సంఖ్యామాత్రశ్రవణే సత్యశ్రుతానాం పంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహః ప్రతీయేత, జనశబ్దస్య తత్త్వేష్య రూఢత్వాత్, అర్థాంతరోపసంగ్రహేఽపి సంఖ్యోపపత్తేః. కథం తస్మి పంచపంచజనా ఇతి, ఉచ్యతే—'దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయా'మితి విశేషస్తరణాత్సంజ్ఞాయామేవ పృథుశబ్దస్య జనశబ్దేన సమాసః, తతశ్చ రూఢత్వాభిప్రాయేణైవ కేచిత్పంచజనా నామ వివక్ష్యంతే, న సాంఖ్యతత్త్వాభిప్రాయేణ, తే కతిత్యస్యామాకాంక్షాయాం పునః పంచేతి ప్రయుజ్యతే,

తో న వా? నాద్య ఇత్యుక్త్వా ద్వితీయే దోషమాహ—అర్థాంతరేతి. తథాకాశం వికల్ప్య దూషయతి—తథేతి. ఉక్తో దోషస్సంఖ్యాధిక్యం. పంచవింశతిజనా ఆత్మా కాశా చేతి సప్తవింశతసంఖ్యా స్వాదిత్యర్థః. న చ సత్త్వగజస్తమసాం పృథగ్గణనయా సేష్టేతి వాచ్యం, ఆకాశస్య పృథగుక్తివైయర్థ్యాత్ యస్మిన్నిత్యాత్మని తత్త్వానాం ప్రతిష్ఠావిరోధాత్తవమతే న్యతంత్రప్రధానస్యైవాధారత్వాత్ 'నేహ నానాస్తీ'తి వాక్య కేవలిరోధాచ్చ తవసత్యదైవతవాదిత్వాత్. కిం చ పంచవింశతసంఖ్యాప్రతీతావపి న సాంఖ్యయతత్త్వదీస్సంఖ్యేయమాలేఖ సంఖ్యాయా యుక్తత్వాదిత్యాహ—కథం చేతి. కిం జనశబ్దాత్తత్త్వగ్రహః ఉత సంఖ్యయేతి కథం శబ్దార్థః. నాద్య ఇత్యాహ—జనేతి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—అర్థాంతరేతి. కిం తదర్థాంతరం యదర్థకమిదం వాక్య మితి పృచ్ఛతి—కథమితి. పంచ చ తే జనాశ్చేతి కర్తృధారయాదిసమాసాంతరాత్సంజ్ఞాసమాసస్యాప్రాప్త్యా బలవత్త్వం తావదాహ—ఉచ్యత ఇతి. దిగ్వాచినస్సంఖ్యావాచి నశ్చ శబ్దాస్సంజ్ఞాయాం గమ్యమానాయాం నుబం లేనోక్తరవదేన సమన్యంతే. యథా

రాత్మాకాశయోః పంచవింశతి తత్త్వాతిరిక్తత్వాత్సప్తవింశతి తత్త్వప్రాప్తావపసిద్ధాంతా పాతః. తస్మాన్నాత్మ ప్రధానాది తత్త్వగ్రహణముచితమ్.

పశ్చాజనానామయేకేచిత్, తే చ పంచైవేత్యర్థః. సప్తర్షయస్సప్తేతి యథా. కే పునస్తే పశ్చాజనా నామేతి తదుచ్యతే.

సూ. ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్. ౧౨.

‘యస్మిన్పంచ పంచజనా’ ఇత్యత ఉత్తరస్మిన్పంచే బ్రహ్మస్వరూప నిరూపణాయ ప్రాణాదయః పశ్చా నిర్దిష్టాః. ‘ప్రాణస్య ప్రాణముత చతుషశ్చతురుత శ్రోతస్య శ్రోతమన్నస్యాన్నం మనసో యే మనో విదు’రితి, తేత్ర వాక్యశేషగతాస్సన్నిధానాత్పశ్చాజనా వివక్ష్యంతే. కథం పునః ప్రాణాదిషు జనశబ్దప్రయోగః, తత్త్వేషు వా కథం జన శబ్దప్రయోగః, సమానేతు ప్రసిద్ధ్యతిక్రమే వాక్యశేషవశాత్ప్రాణాదయ ఏవ గృహీతవ్యా భవంతి, జనసంబంధాచ్చ ప్రాణాదయో జనశబ్దభాజో భవంతి. జనవచనశ్చ పురుషశబ్దః ప్రాణేషు ప్రయుక్తః ‘తేవా ఏతే పంచ బ్రహ్మపురుషాః’ ఇతి, అత్ర ‘ప్రాణోహ పితా ప్రాణోహ మాతే’త్యాది చ బ్రాహ్మణమ్. సమాసబలాచ్చ సముదాయస్య

దక్షిణాగ్నిస్సప్తర్షయ ఇత్యాది. అయం చ సమాసస్తత్పురుషభేదః పంచజనశబ్దస్య సంజ్ఞాత్వముక్త్యా సంజ్ఞికథనార్థం సూత్రం గృహ్యతి—కే పునస్త ఇతి.

౧౨. శ్రుతాపుతశబ్దోఽప్యర్థః. యే ప్రాణాదిప్రేరకం తత్సాక్షిణమాత్మానం విదుస్తే బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః. పంచజనశబ్దస్య ప్రాణాదిషు కయా వృత్త్యా ప్రయోగః ఇతి శంకతే—కథం పునరితి. యథా తవ తత్త్వేషు జనశబ్దస్య లక్షణయా ప్రయోగస్తథా మమ ప్రాణాదిషు పంచజనశబ్దస్య లక్షణయేత్యాహ—తత్త్వేష్యితి. తస్మి ర్వాఙ్మతిక్రమసామ్యాత్తత్త్వాన్యేవ గ్రాహ్యణీత్యత ఆహ—సమానేత్వితి. సన్నిహిత సజాతీయానాపేక్షశ్రుతిస్థా ఏవ గ్రాహ్యః న తు వ్యవహితవిజాతీయానాపేక్షస్మృతిస్థా ఇత్యర్థః. లక్షణాబిజనసంబంధమాహ—జనేతి. జనః పంచజన ఇతి పర్యాయః, పురుష మిత్రాదిశబ్దవచ్చ పంచజనశబ్దస్య ప్రాణాదిలక్షకత్వం యుక్తమిత్యాహ—జనవచన శ్చేతి. నను జాయంత ఇతి జనాః మహదాదయః జనకత్వాజ్జనః ప్రధానమితి. యోగ సంభవే కిమితి రూఢిమాశ్రిత్య లక్షణాప్రయాస ఇత్యత ఆహ—సమానేతి. యథా

నను తే పంచత్వసంఖ్యాకాః పంచజనాః క ఇత్యపేక్షాయామాహ—

ప్రాణ ఏవ ఆదిర్భేషాం ప్రాణచక్షుశోత్రాన్నమనసాం తే ప్రాణాదయః

రూఢత్వమవిరుద్ధమ్. కథం పునరసతి ప్రథమప్రయోగే రూఢిశ్శక్త్యా శ్రయితుమ్ శక్యోద్భిదాదివదిత్యాహ. ప్రసిద్ధార్థసన్నిధానేన హ్యప్రసిద్ధార్థశ్శబ్దః ప్రయుజ్యమానస్సమభివ్యాహారాత్తద్విషయో నియమ్యతే యథా 'ఉద్భిదా యజేత యూపం చినత్తి వేదిం కరోతీ'తి తథాయ మపిపంచజనశబ్దస్సమాసాన్వాఖ్యానాదవగతసంజ్ఞాభావస్సంజ్ఞాకాంతీ వాక్యకేవలసమభివ్యాహృతేషు ప్రాణాదిషు వర్తిష్యతే. కైశ్చిత్తు దేవాః పితరో గంధర్వా అసురా రక్షాంసి చ పంచజనా వ్యాఖ్యాతాః. అన్వైశ్చ శ్చత్వారో వర్ణా నిషాదపంచమాః పరిగృహీతాః. క్వచిచ్చ

అశ్వకర్ణశబ్దస్య వర్ణసముదాయస్య వృక్షే రూఢిరేవం పంచజనశబ్దస్య రూఢిరేవ నా వయవశక్త్యాత్త్రో యోగ ఇత్యర్థః. పూర్వకాలికప్రయోగాభావాన్న రూఢిత్యాక్షి పతి—కథమితి. “స్యః పుమాంసః పశ్చజనా” ఇత్యనురతోకాదౌ ప్రయోగోఽస్త్యేవ. తదభావమంగీకృత్యాప్యాహ—కక్యేతి. జనసంబంధాచ్చేతి పూర్వభాష్యే నరేషు పంచజనశబ్దస్య రూఢిమాశ్రిత్య ప్రాణాదిషు లక్షణోక్తా ఇహ తు ప్రాథవాదేన ప్రాణా దిషు రూఢిరుచ్యత ఇతి మంతవ్యం. సంగృహీతం విప్యణోతి—ప్రసిద్ధేత్యాదినా. 'ఉద్భిదా యజేత పశుకామ'ఇత్యత్రోద్భిత్వసం విధేయగుణార్థకం కర్తృనామధేయం వేతి సంకయే ఖనిత్రాదావృద్ధిత్వదస్య ప్రసిద్ధేర్లోగనామత్వే ప్రసిద్ధిరోధాజ్ఞోతి ష్టామే గుణవిధిరితి ప్రాప్తే రాధాంతః. యజేత యోగేనేష్టం భావయేదిత్యర్థః. తత శోచ్చిద్ధిచేత్యప్రసిద్ధస్య తృతీయాంతస్య యోగేనేత్యనేన ప్రసిద్ధార్థకేన సామానాధికరణ్యేన తన్నామత్వం నిశ్చీయతే, ఉచ్చినత్తి పశున్నాసాధయతీతి ప్రసిద్ధేరవిరోధా దప్రకృతజ్యోతిష్టామే గుణవిధ్యయోగాత్తద్విధౌ చోద్భిదాఖ్యగుణవతా యోగేనేతి మత్స్వర్థసంబంధలక్షణాప్రసంగాచ్చేతి కర్తృనామైవోద్భిత్వదం. తథా చ్చినత్తీతి ప్రసిద్ధార్థ ఛేదనయోగాగ్నిర్ధకశబ్దసమభివ్యాహారాద్దారువిశేషో యూపశబ్దార్థః. కరోతీతి సమభివ్యాహారాద్దేదిశబ్దార్థస్సంసారయోగ్యస్థంఢిలవిశేష ఇతి గమ్యతే, తథా ప్రసిద్ధార్థకప్రాణాదిశబ్దసమభివ్యాహారాత్పంచజనశబ్దః ప్రాణాద్యర్ధక ఇతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. ఏకదేశినాం మతద్యయమాహ—కైశ్చిదిత్యాదినా. శూద్రాం బ్రహ్మణాజ్ఞాతో నిషాదః. శ్రుత్యా పంచజనశబ్దస్యాగ్ధాంతరమాహ—క్వచిచ్చేతి. పాంచజన్యయా

పంచజనశబ్దేనోచ్యంతే. కస్తాత్, వాక్యకేహిత్ 'ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షుః' ఇత్యాదివాక్యకేషస్థత్వా దిత్యర్థః.

‘యత్పంచజన్యయా విశేతి ప్రజాపరః ప్రయోగః పంచజనశబ్దస్య దృశ్యతే తత్పరిగ్రహేఽపీహ న కల్పిద్విరోధః. ఆచార్యస్తు న పంచ వింశతేస్తత్త్వానామిహ ప్రతీతిరస్తీత్యేవం పరతయా ‘ప్రాణాదయో వాక్యశేషాదితి జగదా.

భవేయస్తావత్ప్రాణాదయః పంచజనా మాధ్యందినానాం యేఽన్నం ప్రాణాదిష్వామనంతి కాణ్వానాం తు కథం ప్రాణాదయః పంచజనా భవేయః యేఽన్నం ప్రాణాదిషు నామనంతీత్యత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. జ్యోతిపై కేషామసత్యన్నే. ౧౩.

అసత్యపి కాణ్వానామన్నే జ్యోతిషా లేషాం పంచసంఖ్యా పూర్వతే. తేఽపి హి ‘యస్మిన్పంచజనాః’ ఇత్యతః పూర్వస్మిన్పంత్రే బ్రహ్మ స్వరూపనిరూపణాయైవ జ్యోతిరధీయతే. ‘తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి’ రితి. కథం పునరుభయేషామపి తుల్యవదిదం జ్యోతిః పత్యమానం సమానమంత్రగతయా పంచసంఖ్యయా కేషాంచిద్బ్రహ్మతే కేషాంచినైతి, అపేక్షా భేదాదిత్యాహ. మాధ్యందినానాం హి సమానమంత్ర

ప్రజయా విశతీతి విత్ తయా విశా పురుషరూపయంద్రస్యాహ్వనార్థం ఘోషా స్పృష్టా ఇతి యత్తద్యుక్తం ఘోషాతిరేకేణేంద్రాహ్వనాయోగాదితి శ్రుత్యనుసారేణ ప్రజామాత్రగ్రహణేఽపి న విరోధ ఇత్యర్థః. సూత్రవిరోధమాశంక్యాహ—ఆచార్యస్తీవతి. ఆతస్సాంఖ్యతత్త్వాతిరిక్తయత్కించితప్పరతయా పంచజనశబ్దస్య వ్యాఖ్యాయా మవిరోధ ఇతి ఖావః.

౧౩. శంకొత్తర తేషన సూత్రం గృహ్యతి—భవేయరితి. జ్యోతిషాం సూర్యా దీనాం జ్యోతిస్తదృచ్ఛాదేవా ఉపాసత ఇత్యర్థః. నన్విదం షష్ఠ్యంతజ్యోతిః పదోక్తం సూర్యాదికం జ్యోతిశ్శాఖాద్వయేఽప్యప్తి తత్కాణ్వానాం పంచత్వపూరణాయగృహ్యతే నాన్యేషామితి వికల్పా న యుక్త ఇతి శంకతే—కథం పునరితి. ఆకాంతావిశేషా

నన్యస్తు మాధ్యందినానాం ప్రాణాదిష్వన్నస్యామ్ననాత్పంచసంఖ్యా. కాణ్వానాం తు తదనామ్ననాత్కథం పంచసంఖ్యేత్యత అహ—

ఏకేషాం కాణ్వానామసత్యన్నే ‘తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః’ ఇత్యాదిపూర్వ

పరితప్తాణాదిపంచజనలాభాన్నాస్తిన్తంత్రంతరపరితే జ్యోతిష్యవేత్తా భవతి తదలాభాత్తు కాణ్వానాం భవత్యవేత్తా, అవేత్తాభేదాచ్చ సమానేపి మంత్రే జ్యోతిషో గ్రహణాగ్రహణే, యథా సమానేపి వ్యతిరాత్రే వచనభేదాత్తోడశినో గ్రహణాగ్రహణే తద్వత్. తదేవం న తావచ్ఛ్రుతిప్రసిద్ధిః కాచిత్ప్రధానవిషయాస్తి, స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధీ తు పరిహరిష్యేతే. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. కారణత్వేన చాకాశాదిషు

యథావ్యవదిష్టోక్తేః. ౧౪.

ప్రతిపాదితం బ్రహ్మణో లక్షణమ్, ప్రతిపాదితం చ బ్రహ్మవిషయం వికల్పాన్ని యుక్త ఇత్యాహ—సిద్ధాంతీ. అపేక్షేతి. యథా 'అతిరాత్రే షోడశినం గృష్ణానితే'తి వాక్యభేదాద్వికల్పప్రవృత్త్యాభాభేదేనాన్న పాతాపాతాభ్యాం జ్యోతిషో వికల్ప ఇత్యర్థః. నను క్రియాయాం వికల్పాన్ని యుక్తః న వస్తునీతి చేత్, సత్యం అత్రాపి కాభాభేదేన సాన్నా జ్యోతిస్సహితా హ పంచప్రాణాదయో యత్ర ప్రతి స్థితాస్త న్నసాంనద్రవ్యవృత్తి ధ్యానక్రియాయాం వికల్పావపత్తిరిత్యనవద్యమ్. ఉక్తం ప్రధానస్యాశబ్దత్వముపసంహరతి—తదేవమితి. తథాపి స్మృతియుక్తిభ్యాం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యత ఆహ—స్మృతీతి.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౧౪. కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యవదిష్టోక్తేః—పూర్వగ్రంథేనాస్య సంగతిం వత్తుం వృత్తముపవదతి—ప్రతిపాదిత మితి. అధికరణత్రయేణ ప్రధానస్య వాక్యప్రజ్యోతిషా పంచత్వం పూరణీయమ్. అతః ప్రధానమశబ్దమితి సిద్ధమ్.

ఇథమధికరణత్రయేణ ప్రధానస్యాశబ్దత్వసాధనేన బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయః సాధితః. అథనా లేహమేవ పరస్పరవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకత్వేనానిశ్చాయ కత్వాదనుమానసిద్ధప్రధానపర ఏవోక్తసమన్వయోఽస్త్యైత్యాక్షేపసంగత్యా, పూర్వం పంచత్వసంఖ్యాపూరణమన్నేన జ్యోతిషా వేతి వికల్పస్యావిరోధేపి ప్రకృతే కారణే వస్తుని వికల్పాయోగాద్విరోధే సత్యప్రామాణ్యం వాక్యానామితి ప్రత్యుదాహరణ లక్షణావాంశరసంగత్యా చేదమాహ—

అత్ర పూర్వోక్తరయోః పక్షయోః సమన్వయాసిద్ధిః, తన్నిద్ధిరితి ఫలభేదః.

గతిసామాన్యం వేదాంతవాక్యానామ్, ప్రతిపాదితం చ ప్రధానస్యా
శబ్దత్వమ్. తత్రేదమపరమాశంక్యతే. — న జన్మాదికారణత్వం బ్రహ్మణో
బ్రహ్మవిషయం నా గతిసామాన్యం వేదాంతవాక్యానాం ప్రతిపాదయి
తుం శక్యమ్, కస్తాత్? విగానదర్శనాత్, ప్రతివేదాంతం హ్యన్యాన్యా
సృష్టిరుపలభ్యతే క్రమాదివైచిత్ర్యాత్, తథా హి క్వచిత్, 'ఆత్మనః

శ్రాతతోక్త్యా జగత్కారణత్వ లక్షణేన బ్రహ్మణ వివ బుద్ధిస్థతా, తస్మిన్నేవ బుద్ధిస్థే
నిర్విశేషే బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి సాధితం పూర్వసూక్త సందర్భేణ.
తత్ర లక్షణ సమన్వయయోగసిద్ధిరేవ శ్రుతీనాం విరోధదర్శనాదిత్యాక్షేపరూపాం
తేనాన్య సంగతిమాహ — తత్రేతి. న చావిరోధచింతాయాః ద్వితీయాధ్యాయే
సంగతిర్వాన్నిన్నధ్యాయ ఇతి వాచ్యం, సిద్ధే సమన్వయే స్మృత్యాదిమానాంతర
విరోధనిరాసస్య ద్వితీయాధ్యాయార్థత్వాత్ తత్సవవాచ్యజగత్కారణవాని శ్రుతీ
నాం మిథో విరోధాద్వాచ్యార్థానిశ్చయేన లక్ష్యే సమన్వయాసిద్ధౌ ప్రాప్తాయాం
తత్పాదకావిరోధచింతాయా ఆత్మైవ సంగత్యాత్. న చైవం సృష్టి శ్రుతీనానుప్య
విరోధోఽత్రైవ చింతనీయ ఇతి వాచ్యం, స్వశ్చపక్షల్పితసృష్టౌ విరోధస్యైవా
భావాత్. కిమర్థం తస్మి ద్వితీయే తచ్చింతనం స్థూలబుద్ధిసమాధానార్థమితి
బ్రూమః. ఇహ తు సూక్ష్మదృశాం వాక్యాగ్నే సమన్వయ జ్ఞానాయ తత్పదార్థశ్రుతి
విరోధః పరిహర్యతే. యద్యపి త్వం పదార్థ శ్రుతివిరోధోఽత్ర పరిహర్యస్తథాపి
ప్రథమసూత్రేణ బంధమిథ్యాత్వసూచనాదవిరోధస్సిద్ధః, ప్రపంచస్తు స్థూలబుద్ధి
సమాధాన ప్రసంగేన భవిష్యతీతి మన్యతే సూత్రకారః. ఆత్ర జగత్కారణశ్రుతయో
విషయాః తాః కిం బ్రహ్మణి మానం న వేతి సంశయేఽన్నజ్యోతిషోస్సంఖ్యాదృష్టి
క్రియాయాం వికల్పేఽపి కారణే వస్తుస్యసద్వా సద్వా కారణమిత్యాదివికల్పా
సంభవాదప్రామాణ్యమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయన్తుక్తాక్షేపం విప్య
ణోతి — ప్రతివేదాంతమిత్యాదినా. వేదాంతానాం సమన్వయసాధనాచ్ఛ్రిత్య
ధ్యాయ సంగతిః. అసదాది పదానాం సత్కారణే సమన్వయోక్తేః పాదసంగతిః.
పూర్వపక్షే సమన్వయాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే తత్పిద్ధితి వివేకః. క్రమాక్రమాభ్యాం
సృష్టివిరోధం తావద్దర్శయతి — తథా హి క్వచిదిత్యాదినా. న పరమాత్మా లోకాన
సృజత ఆప్తయశరీర ప్రచుర స్వర్గలోకోఽంభశ్చబ్ధార్థః. సూర్యరక్తి వ్యాప్తోఽంతరిక్ష
లోకోఽమరీచయః. మరో మర్త్యలోకః. అబ్జమాలాః పాతాళలోకాః ఆప ఇతి
ఆత్ర జగత్కారణత్వాదివాక్యాని బ్రహ్మణి మానం న వేతి విశయే, తేహం పరస్పర

ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాకాశాదికా సృష్టిరామూయతే, క్వచిత్తేజ ఆదికా 'తత్తేజోఽసృజతే' తి, క్వచిత్ప్రాణాదికా 'సప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రిధా' మితి, క్వచిదక్రమేణైవలోకానాముత్పత్తిరామూయతే 'స క్షమాంట్లోకానసృజత్యంభోమరీచిర్తరమాప' ఇతి, తథా క్వచిద సత్పుర్వికా సృష్టిః పత్యతే. 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తతో వై సద జాయతే' తి 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ తత్సదాసీత్ తత్సత్యమభవ' దితిచ, క్వచిదసద్వాదనిరాకరణేన సత్పుర్వికా ప్రక్రియా ప్రతిజ్ఞాయతే 'తద్దైక ఆహారసదేవేదమగ్ర ఆసీ' దిత్సుచక్రమ్య 'కుతస్తు ఖలు సోమ్యై వం స్యాదితి హోవాచ కథమసతస్సజ్ఞాయేతే' తి 'సత్యేవ సోమ్యైదమగ్ర ఆసీత్' ఇతి క్వచిత్స్వయం కర్తృకైవ వ్యాక్రియా జగతో నిగద్యతే 'తద్దేదంతర్వ్యావ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియత' ఇతి. ఏవమనేకథా విప్రతిపత్తేః వస్తుని చ వికల్పస్యానుపపత్తేర్న వేదాంతవాక్యానాం జగత్కారణావధారణపరతా న్యాయ్యా, స్మృతి న్యాయప్రసిద్ధిభ్యాం తు కారణాంతరపరిగ్రహో న్యాయ్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—సత్యసి ప్రతివేదాంతం సృజ్యమానేష్యాకాశాదిషు క్రమాదిద్వారకే విగానేన సప్రప్తరి కించిద్విగానమస్తి, కుతః? యథా

శ్రుత్యర్థః. సృష్టివిరోధముక్త్వా కారణవిరోధమాహ—తథేతి. అసదసభివ్యక్త నామరూపాత్మకం కారణం, తతః కారణాత్పదభివ్యక్తం. ఏతత్తుల్యార్థం ఛాందోగ్య వాక్యమాహ—అసదేవేతి. కిం శూన్యమేవ నేత్యాహ—తత్పదితి. అబాధితం బ్రహ్మ వాసీదిత్యర్థః. తదృప్రకృత్యాస్థితం జగత్సృష్టికాలే సమ్యగభివ్యక్తమభవత్. ప్రక్రి యాసృష్టిః. తత్ తత్ర కారణే ఏకే బాహ్యస్థేషాం మతం. శ్రుతిరేవ దూషయతి— కుత ఇతి. కుత ఏవం పదయోరర్థమాహ—కథమితి. న్యమతమాహ—నదితి. తదిదం జగత్. హ కిల తస్మిన్ప్రాకారే అవ్యాకృతం కారణాత్తకమాసీత్. శ్రుతీనాం విరోధ ముపసంహరతి—ఏవమితి. కిమత్ర న్యాయ్యమిత్యాశంక్య మానాంతరస్థప్రధానలక్ష కత్వం వేదాంతానాం న్యాయ్యమిత్యాహ—స్మృతీతి. తత్ర సృష్టావిరోధమంగీకృత్య సప్రతి విరోధం పరిహరతి—సత్యపీతి. ఆకాశాదిషు బ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధో వైవాచికీ ప్రతిజ్ఞాయాం హేతుమాహ—కుత ఇతి. యథాభూతత్వమేవాహ—

విరోధదర్శనాన్న మానమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—చక్షుః శంకానిరాసార్థః.

వ్యపదిష్టాక్షే. యథా భూతో హ్యేకస్మిన్వేదాంతే సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వర
స్సర్వాత్తైకోఽద్వితీయః కారణత్వేన వ్యపదిష్టః, తథా భూత ఏవ
వేదాంతాంతరేష్యపి వ్యపదిశ్యతే, తద్యథా 'సత్యం జ్ఞానమనంతం
బ్రహ్మ' తి, అత్ర తావజ్ఞానశబ్దేన పరేణ చ తద్విషయేణ కామ
యితృత్వవచనేన చేతనం బ్రహ్మస్వరూపయదపరప్రయోజ్యత్వేనేశ్వరం
కారణమబ్రవీత్. తద్విషయేణైవ పరేణాత్తశబ్దేన శరీరాదికోశపరం
పరయా చాంతరాంతరాత్మానుప్రవేశనేన సర్వేషాం నః ప్రత్యగాత్మా
నం నిరధారయత్ 'బహుస్యాం ప్రజాయే'యేతి చాత్మవిషయేణ
బహుభవనాశంసనేన సృజ్యమానానాం వికారాణాం స్రష్టురభేదమ
భాషత, తథా 'ఇదం సర్వమృజత యదిదం కిం చే' తి సమస్తజగ
త్సృష్టినిద్దేశేన ప్రాకృష్టేరద్వితీయం స్రష్టారమాచప్త, తదత్ర యల్ల
క్షణం బ్రహ్మకారణత్వేన విజ్ఞాతం తల్లక్షణమేవాన్యత్రాపి విజ్ఞాయతే
'సదేన సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం
ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతే' తి, తథా 'అత్తా వా ఇదమేక
ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించనమిషత్స ఐక్షత లో కాన్సుసృజా' ఇతి చ,
ఏవం జాతీయకస్య కారణస్వరూపనిరూపణపరస్య వాక్యజాతస్య ప్రతి
వేదాంతమవిగీతార్థత్వాత్. కార్యవిషయం తు విగానం దృశ్యతే
క్వచిదాకాశాదికా సృష్టిః క్వచిత్తేజ ఆదికేత్యేవం జాతీయకం
న చ కార్యవిషయేణ విగానేన కారణమపి బ్రహ్మ సర్వవేదాంతేష్య

సర్వజ్ఞ ఇతి. కారణస్య సర్వజ్ఞత్వాదికం ప్రతి వేదాంతం దృశ్యత ఇత్యాహ—
తద్యథేత్యాది. తద్విషయేణ, చేతనం సర్వజ్ఞం 'తదాత్మానం స్వయమమరుతే'తిశ్రుతేర
పరప్రయోజ్యత్వం 'తస్మాద్వా ఏకస్తాదాత్మన' ఇతి ప్రత్యగాత్మత్వం స్వస్య బహురూప
త్వకామనయా స్థితికారేఽప్యద్వితీయత్వం. యథా తైత్తిరియకే సర్వజ్ఞత్వాదికం
కారణస్య తథా ఛాందోగ్యదాపసి దృశ్యత ఇత్యాహ—తదత్ర యల్లక్షణమితి.
మిషత్ సవ్యాపారం అవిగీతార్థత్వాదవిరుద్ధార్థకత్వాత్ కారణే నాస్తి విప్రతిపత్తిరితి
కేవలః, తథాపికార్యే విరోధాత్కారణేఽపివిరోధస్సాగ్రిదిత్యాశంక్యనిషేధః—కార్య
విషయంత్యిత్వాది. న్యక్షుసృష్టీనాం ప్రత్యహమన్యథాత్వేనసోహమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయ
బ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధో నాస్తి. కుతః, ఆకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టాక్షే యథా

విగీతమధిగమ్యమానమవివక్షితం భవితుమర్హతీతి శక్యతే వత్తుమ్, అతిప్రసంగాత్. సమాధాన్యతి చాచార్యః కార్యవిషయం విగానం 'న వియదశ్రుతేఽఽత్యాభ్య. భవేదపి కార్యస్య విగీతత్వమప్రతిపాద్య మానత్వాత్, న హ్యయం సృష్ట్యాదిప్రపంచః ప్రతిపాదయిషితః. న హి తత్ప్రతిబద్ధః కశ్చిత్పురుషార్థో దృశ్యతే శ్రూయతే వా, న చ కల్పయితుం శక్యతే. ఉపక్రమోఽసంహారాభ్యాం తత్ర తత్ర బ్రహ్మ విషయైర్వాక్యైస్సానకమేకవాక్యతాయా గమ్యమానత్వాత్. దర్శయతి చ సృష్ట్యాదిప్రపంచస్య బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థతాం 'అన్నేన సోమ్య శుంకేనాపోమూలమన్విచ్ఛాద్భిసోమ్య శుంకేన తేజోమూలమన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంకేన సన్ధూలమన్విచ్ఛేతి. మృదాదిదృష్టాం తైశ్చ కార్యస్య కారణేనాభేదం వదితుం సృష్ట్యాదిప్రపంచశ్శాన్యత ఇతి గమ్యతే. తథా చ సంప్రదాయవిదో వదంతి—“మృల్లోహవిష్ణు లింగాద్యై స్సృష్టిర్యాచోదితాన్యథా ఉపాయస్సోఽనతారాయనాన్తి భేదః కథంచనే”తి. బ్రహ్మప్రతిపత్తిసంబద్ధం తు ఫలం శ్రూయతే బ్రహ్మ

మానే ద్రష్టర్యసి నానాత్వం ప్రసక్యేతేత్యాహ—అతి ప్రసంగాదితి. సృష్టివిరోధ మంగీకృత్య సృష్టి న విరోధ ఇత్కుక్తమధునాంగీకారం త్యజతి—సమాధాన్యతి చేతి. కిమర్థం తద్ది శ్రుతయస్సృష్టిమన్యథాన్యథా వదంతీత్యాశంక్య సృష్టవతాత్పర్యజ్ఞాన నాయేత్యాహ—భవేదీత్యాదినా. అతాత్పర్యాధే విరోధో న దోషాయేత్యతాత్పర్యం సాధయతి—న హీతి. ఫలవదృష్టవాక్యశేషత్వేన సృష్టివాక్యనామర్థవత్త్వసంభ వాన్న సార్వధే పృథక్ఫలం కల్పయిం వాక్యభేదావత్రేఽత్యాహ—న చ కల్పయితుమితి. న్యాయాదేకవాక్యత్వం సిద్ధం శ్రుతిరసి దర్శయతీత్యాహ—దర్శయతి చేతి. శుంకేన కార్యేణ లింగేన. కారణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వం సృష్టిశ్రుతీనాముక్త్యా కారణస్యాద్వయత్వ జ్ఞానం ఫలాంతరమాహ—మృదాదితి. ఏవం నిష్ఫలాయామన్యార్థాయాం సృష్టా తాత్పర్యాభావాద్విరోధో న దోష ఇత్యత్ర పృథ్విసమ్మతిమాహ—తథా చేతి. ఆన్యథాన్యథేతి వీఘ్న ద్రష్టవ్యా. అవతారాయ బ్రహ్మభీజన్తనే, అతస్తదన్యథాత్వేఽపి

భూత ఈశ్వరః కారణత్వేన వ్యవదిప్త ఏకస్మి న్విదాంతవాక్యే తథాభూతన్యైవావరన్తి న్వాక్యేఽత్యుక్తేరభిధానాదిత్యర్థః.

విదాహ్నీతి పరం తరతి శోకమాత్మవిత్ తమేవ విదిత్వాతిమృత్యు మేతీ' తి చ. ప్రత్యక్షావగమం చేదం ఫలం 'తత్త్వమసీ' త్యసంసార్యాత్తత్వప్రతిపత్తై సత్యాం సంసార్యాత్తత్వవ్యాప్తతైః.

యత్పునః కారణవిషయం విగానం దర్శితం 'అసద్వాఙ్మద మగ్ర ఆసీ' దిత్వాది తత్పరిహర్తవ్యం. అశ్రోచ్యతే.

సూ. సమాకర్షాత్. ౧౫.

'అసద్వాఙ్మద మగ్ర ఆసీ'దితి నాత్రాసన్ని రాత్తకం కారణత్వేన శ్రావ్యతే. యతః 'అసన్నేవ స భవతి అసద్భూష్టాతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సంతమేనం తతో విదురితీ'త్యసద్వాదాపవాదేనా స్తిత్వలక్షణం బ్రహ్మన్న మయాదికోశపరంబరయా ప్రత్యగాతానం నిర్ధార్య'సోఽకామయతే'తి తమేవ ప్రకృతం సమాకృష్య సప్రపంచాం సృష్టిం తస్మాచ్ఛాచ్చివయిత్వా "తత్తత్త్వమిత్యాచక్షత" ఇతి చోపసం హృత్య 'తదప్యేష శ్లోకో భవతీ'తి తస్మిన్నేవ ప్రకృతేఽర్థే శ్లోకమిమ ముదాహరతి 'అసద్వాఙ్మద మగ్ర ఆసీ'దితి యది త్వసన్ని రాత్తకమస్మిన్ శ్లోకేఽభిప్రేయేత తతోఽన్యసమాకర్షణేఽన్యసోఽదాహరణాదసంబద్ధం వాక్యమాపద్యేత తస్మాన్నామరూపవాక్యకృతప స్తువిషయః ప్రాయేణ సచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధ ఇతి తద్వాక్యకరణాభావాపేక్షయా ప్రాగుత్పత్తేస్సదేవ

బ్రహ్మణి న భేదః జ్ఞేయే న విగానమిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానస్య సృష్టికేషిత్వముక్తం తన్ని ర్వాహాయ తస్య ఫలమహ—బ్రహ్మేతి. మృత్యుమ త్యేతీత్యవ్యయః.

౧౫. ఏవం సృష్టిద్వారకం విరోధముత్పాత్రం సమాధాయ కారణస్య సద సత్త్వాదినా సాక్షాచ్ఛృతినిరోధనిరాసార్థం సూత్రమాదత్తే—యత్పునరితి. యతోఽస్తిత్వలక్షణం బ్రహ్మ నిర్ధార్య తస్మిన్నేవ శ్లోకముదాహరతి అతోఽత్ర శ్లోకే నిరాత్మక మనన్మత్రావ్యత ఇతి యోజనా. తత్తత్ర సదాత్మని శ్లోకో మంత్రో భవతి. సదాత్మ సమాకర్షాదతీంద్రియార్థ కానత్వ దేన బ్రహ్మ లక్ష్యత ఇత్యాహ—తస్మాదితి. సచ ప్రధాన

నను క్వచిదసతః క్వచిత్తత ఉత్పత్తిశ్రవణాద్విరోధ ఇత్యాశంక్యాహ—

'అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యసభివ్యక్తనామరూపవాచినా అసచ్ఛబ్దేన సత

బ్రహ్మసదివాసీదిత్సుపచర్యతే. ఏషైవ 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి
యోజనా 'తత్సదాసీ'దితి సమాకర్షణాత్. అత్యంతాభావాభ్యుపగమే
హి తత్సదాసీదితి కిం సమాకృష్యేత 'తద్దైకఅవలంకరసదేవేదమగ్ర ఆసీ'
దిత్యత్రాపి న శ్రుత్యంతరాభిప్రాయేణాయమేకీయమతోపన్యాసః
క్రియాయామివ వస్తుని వికల్పస్యాసంభవాత్. తప్తాచ్ఛ్రితిపరిగృహీత
సత్పక్షదాక్ష్యాయైవాయం మందమతిపరికల్పితస్యాసత్పక్షస్యోపన్యస్య
నిరాస ఇతి ద్రష్టవ్యం 'తద్దేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దిత్యత్రాపి న నిర
ధ్యక్షస్య జగతో వ్యాకరణం కథ్యతే 'స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖా
గ్రేభ్య'ఇత్యధ్యక్షస్య వ్యాకృతకార్యానుప్రవేశితేన సమాకర్షాన్నిర
ధ్యక్షే వ్యాకరణాభ్యుపగమే హ్యనంతరేణ ప్రకృతావలంబినా స ఇత్య
నేన సర్వనామ్నా ః కార్యానుప్రవేశితేన సమాకృష్యేత. చేతనస్య
చాయమాత్మనశ్శరీరేనైసుప్రవేశశ్శూన్యతే, అనుప్రవిష్టస్య చేత
నత్వశ్రవణాత్ 'పశ్యంశ్చక్షుశ్చృణోత శ్రోత్రం మన్వానో మన'ఇతి.
అపిచ యాదృశమిదమద్యత్వే నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియమాణం

మేవ లక్ష్యతామితి వాచ్యం. చేతనార్థక బ్రహ్మదిశబ్దానామనేకేషాం లక్షణాగౌరవా
పాతాదితి భావః. తిత్తిరిశ్రుతాసూత్రంయోజయిత్వా చ్ఛాందోగ్యదాహోజయతి—
ఏషైవేతి. సచేకార్థకతత్పదేన పూర్వోక్తాసకస్సమాకర్షాన్న శూన్యత్వమిత్యర్థః. నన్య
సత్పదలక్షణా న యుక్తా శ్రుతిభిరేవ నన్యతభేదేనోదితానుదితహోమవద్వికల్పస్య
దర్శితత్వాదిత్యకతహ—తద్దైకఇతి. ఏకే కాశిస ఇత్యర్థో న భవతి, కింతు ఆనాది
సంసారచక్రస్థా వేదబాహ్య ఇత్యర్థః. శూన్యనిరాసేన శ్రుతిభిన్నద్వాదవైరివేష్ట
త్వాత్తాసాం విరోధస్ఫూర్దినిరాసాయ లక్షణా యుక్తేతి భావః. యదుక్తం క్వచిద
కర్తృకా సృష్టిః కథితేతి తన్నేత్యాహ—తద్దేదమితి. అధ్యక్షః కర్తా. నన్యత్ర కర్తృ
భావవివరణామృత్యుక ఇత్యకతహ—చేతనస్య చాయమితి. చక్షుర్బ్రష్ట శ్రోత్రం
శ్రోతా మనో మంతేత్సుచ్యుతఇత్యర్థః. ఆద్యకార్యం సకర్తృకం కార్యత్వాద్భూటవది
త్యాహ—అపిచేతి. అద్యత్వే ఇదాసీం. నను కర్త కారకాదన్యస్య కర్తుస్యే కర్తృణ
ఏవ సమాకర్షాత్ నాసతః కారణత్వశంకావకాశః. అతో జగత్కారణత్వవాదివాక్య
సమన్వయో బ్రహ్మణ్యేవేతి సిద్ధమ్.

జగత్సాధ్యక్షం వ్యాక్రియతే ఏవమాదిసర్వైః క్షీణితి గమ్యతే, దృష్టవిపరీత కల్ప నానుషసత్వేః శ్రుత్యంతరమపి 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామ రూపే వ్యాకరవాణీ'తి సాధ్యతామేవ జగతో వ్యాక్రియాం దర్శయతి. వ్యాక్రియత ఇత్యపి కర్తృకర్తరి లకారస్సత్యేవ పరమేశ్వరే వ్యాకర్తరి సౌకర్యమపేక్ష్య ద్రష్టవ్యః. యథా లూయతే కేదారస్సయమేవేతి సత్యేవ పూర్ణకే లవితరి. యద్వా కర్తృణ్యవైష లకార అర్థాక్షిప్తం కర్తృతరమపేక్ష్య ద్రష్టవ్యః. యథా గమ్యతే గ్రామ ఇతి—ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

ఆర్షవిద్యాపరిషత్

సూ. జగద్వాచిత్యాత్. ౧౬.

కాపీతకిబ్రాహ్మణే బాలాకృష్ణజాతశత్రుసంవాదే శ్రూయతే 'యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వైతత్కర్తృ స వై వేదితవ్య'ఇతి. తత్ర కిం జీవో వేదితవ్యత్వేనోపదిశ్యతే? ఉత

ఏవ కర్తృత్వవాచిలకారతా విరుద్ధేత్యతాహ—వ్యాక్రియత ఇతి. అనాయాసేన సిద్ధిమపేక్ష్య కర్తృణః కర్తృత్వముపచర్యత ఇత్యర్థః. వ్యాక్రియతే జగత్స్వయమేవ నిష్పన్నమితి వ్యాఖ్యాయ కేనచిద్వ్యాకృతమితి వ్యాచక్షే—యద్యేతి. అతశ్చక్రుతీనామ విరోధాత్కారణద్వారా నమన్వయ ఇతి సిద్ధం. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౬. జగద్వాచిత్యాత్. విషయమాహ—కాపీతకితి. బలాకాయా అపత్యం బాలాకిర్యాప్తాణః తం ప్రతి రాజోవాచ—యో వా ఇతి. న కేవలమాదిత్యాదీనాం కర్తా కింతు సర్వస్య జగత ఇత్యాహ—యస్యేతి. ఏతజ్జగత్ యస్య కర్తృక్రియత ఇతి పున్రుత్పత్త్యా కార్యమిత్యర్థః. కర్తేతిశబ్దస్య యోగరూపిభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వత్రైకవాక్యస్థసదాదిశబ్ద బలాదనచ్చబ్దో నీతః, ఇహ తు వాక్యభేదాత్ 'బ్రహ్మతే బ్రవాణీ'తి బాలాకివాక్యస్థ బ్రహ్మశబ్దేన ప్రాణాదిశబ్దో బ్రహ్మపరత్వేన నేతుమశక్య

పూర్వమేకవాక్యస్థసచ్చబ్దబలాదనచ్చబ్దో నీతః. ఇహ తు వాక్యభేదాత్ 'బ్రహ్మతే బ్రవాణీ' ఇతి బాలాకివాక్యస్థ బ్రహ్మశబ్దేన ప్రాణాదిశబ్దో బ్రహ్మపరత్వేన నేతుమశక్య ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వాక్యస్థ ప్రాణాద్యుపాసనాపరత్వాద్బ్రహ్మణి నమన్వయా సిద్ధిః, సిద్ధాంతే తస్మిన్నిరితి ఫలభేదః. కాపీతకిబ్రాహ్మణే శ్రూయతే—'యో వై బాలాక

ముఖ్యః ప్రాణః? ఉత పరమాత్మేతి విశయః కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రాణ
 ఇతి కుతః, 'యస్య వై తత్కర్తే'తి శ్రవణాత్, పరిస్పందలక్షణస్య చ
 కర్తవ్యః ప్రాణాశ్రయత్వాత్, వాక్యశేషే చ 'అథాస్మి' ప్రాణవై
 కథా భవతీ'తి ప్రాణశబ్దశ్రవణాత్ ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యే ప్రాణే
 ప్రసిద్ధత్వాత్, యేచైతే పురస్తాద్బాలాకినా 'అదిత్యే పురుషశ్చంద్ర
 మసి పురుష'ఇత్యేవమాదయః పురుషా నిర్దిష్టాః తేషామపి భవతి
 ప్రాణః కర్తా ప్రాణావస్థావిశేషత్వాదాదిత్వాదిదేవతాత్మనామ్ 'కతమ
 ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ ఇతి స బ్రహ్మేత్వాచక్షతో'ఇతి శ్రుత్యంతర
 ప్రసిద్ధేః, జీవో వాయుమహా వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే తస్యాపి ధర్మా
 ధర్మలక్షణం కర్తృశక్యతే శ్రావయితుమ్, 'యస్య వై తత్కర్తే'తి సోఽపి
 భోక్తృత్వాద్భోగోపకరణభూతానామేతేషాం పురుషాణాం కర్తృప
 పద్యతే, వాక్యశేషే చ జీవలింగమవగమ్యతే. యత్కారణం వేదితవ్య
 తయోపన్యస్తస్య పురుషాణాం కర్తృత్వేదనాయోపేతం బాలాకిం
 ప్రతిబుబోధయిషురజాతశత్రు సున్నప్తం పురుషమామంత్ర్యామంత్రణ
 శబ్దాశ్రవణాత్ప్రాణాదీనామభోక్తృత్వం ప్రతిబోధ్య యష్టిఘాతో
 ఇతి వ్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ--కిం తావదితి. పూర్వపక్షే వాక్యస్య ప్రాణా
 ద్యుపాస్తిపరత్వాద్భివ్యక్తి సమన్వయాసిద్ధిః. సిద్ధాంతే క్షేయే సమన్వయసిద్ధిరితి ఫలం.
 అథ సుషుప్తా ద్రష్టేతి శేషః. శ్రుతం పురుషకర్తృత్వం ప్రాణస్య కథమిత్యతాహ--
 యేచైత ఇతి. సూత్రాత్కస్య ప్రాణస్య వికారాన్ముర్యాదయ ఇత్యత్ర మానమాహ--
 కతమితి. యస్య మహిమాసన్నర్వే దేవా ఇతి పూర్వవాక్యే దర్శితం అతస్పర్వ
 దేవాత్కకత్వాత్స ప్రాణో బ్రహ్మ త్యక్తురోక్షం శాస్త్రైకవేద్యత్వాదిత్యర్థః. పూర్వ
 పక్షాంతరమాహ--జీవో వేతి. యత్కారణం యస్తాజీవం బోధయతి తస్మాదస్మి
 సుప్తాత్థావనం జీవలింగమితి యోజనా. తౌ హ పురుషం సుప్తమాజగ్రతుః తం రాజాహ
 హే బ్రహ్మత్వాండరవాససోమరాజన్నిత్యామంత్ర్య సంబోధ్య సంబోధనానభిజ్ఞత్వా
 త్ప్రాణాదేరనాత్మత్వముక్త్యా యష్టిఘాతేనోత్థాప్య జీవం బోధితవానిత్యర్థః.
 శ్రేష్ఠీ ప్రధానః వై ఏర్బలత్వైర్జ్ఞాతిభిరుపహృతం భుక్తే స్వాః జ్ఞాతయశ్చ తముప

ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్తృ స వై వేదితవ్యః' ఇతి. తత్ర వేది
 తవ్యః కర్తా కిం ప్రాణః, ఉత జీవః, ఆహోస్విత్సరమాత్మేతి విశయే, 'యస్య వై త

తృప్తానాత్పాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం భోక్తారం ప్రతిబోధయతి, తథా పరస్తాదపి జీవలింగమవగమ్యతే. తద్యథా 'శ్రేష్ఠీ నైర్భుక్షే యథా వాస్వాశ్శ్రేష్ఠీనం భుంజంత్యేనమేవైష ప్రజ్ఞాతైతైరాత్మభిర్భుక్షే ఏవమేవైతే ఆత్మాన ఏతమాత్మానం భుంజంతీతి ప్రాణభృత్వాచ్చ జీవ సోపపన్నం ప్రాణశబ్దత్వమ్. తస్మాజ్జీవముఖ్యప్రాణయోగన్యతర ఇహ గ్రహణీయో న పరమేశ్వరః. తల్లింగానవగమాదితి. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—పరమేశ్వరపవాయమేతేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాత్, కస్తాత్, ఉపక్రమసామర్థ్యాత్, ఇహ హి బాలాకిరజాతశత్రుణా సహ బ్రహ్మ తే బ్రవాణీతి సంవదితుముపచక్రమే, స చ కతిచిదాదిత్యాద్యధి కరణానురుపాస్తుఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాజ ఉక్త్వా తూష్ణీం బభూవ, తమ జాతశత్రుః 'మృషా వై ఖలు మా సంవదిష్ఠా బ్రహ్మ తే ప్రబ్రవాణీ'త్య ముఖ్యబ్రహ్మవాదితయాపోద్య తత్కర్తారమన్యం వేదితవ్యతయోప చిక్షేవ. యది సోఽప్యముఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాక్వాదుపక్రమో బాధ్యేత, తస్మాత్పరమేశ్వరపవాయం భవితుమర్హతి కర్తృత్వం వైతేషాం పురు షాణాం న పరమేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యేణావకల్పతే. 'యస్య వై

జీవంతి. ఏవం జీవోఽపి ఆదిత్యాదిభిః ప్రకాశాదినా భోగోపకరణైర్భుక్షే తే చ హవిర్వివాణాదినా జీవముపజీవంతీత్యుక్తం భోక్తృత్వం జీవలింగం. సహ 'ప్రాణవిజై కథా భవతీ'తి శ్రుతః ప్రాణశబ్దో జీవే కథమిత్యతః—ప్రాణభృత్వాచ్చేతి. సూత్రా దృహిరేవ సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. స చ బాలాకిర్బ్రహ్మత్వభ్రాంత్యా వ్యప్తిలింగ రూపానురుపానుక్త్యా రాజ్ఞా నిరస్తతూష్ణీం స్థితః, త్వదుక్తం బ్రహ్మ మృషైవేత్యుక్త్యా రాజ్ఞో చ్యూషానం బ్రహ్మైవేతి వక్తవ్యమన్యథా రాజ్ఞోఽపి మృషావాదిత్వప్రసంగా దిత్యాహ—యది సోఽపీతి. వేదితవ్యోఽపీత్యర్థః. ముఖ్యం పురుషకర్తృత్వం బ్రహ్మణ ఏవ లింగం ప్రాణజీవయోస్తన్నియమ్యుత్సేనాస్వాతంత్ర్యాదిత్యాహ—కర్తృత్వం చేతి. యదుక్తం చలనాదృష్టయోర్వాచకః కర్తృశబ్దః ప్రాణజీవయోరుపస్థాపక ఇతి తన్నే త్యాహ—యస్మేతి. అనేకార్థకాచ్ఛబ్దాదన్యతరార్థస్య ప్రకరణాదుపపదాద్వా

త్కర్తృ' ఇతి చలనాత్తకకర్తృణః ప్రాణనైర్వివ సంభవాత్ 'ఏవమేవైష ప్రజ్ఞాతైతై రాత్మభిర్భుంక్తే' ఇతి జీవలింగాచ్చ ప్రాణజీవానితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పురు షాణాం కర్తా పరమాత్మైవ. కుతః, 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ' ఇతి బ్రహ్మణి ఏవోపక్రమాత్,

తత్కర్తృత్వవి నాయం పరిస్థుండలక్షణస్య భర్తాధర్మలక్షణస్య కర్తృణో నిర్దేశః తయోరన్యతరస్యాప్యప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ. నాపి పురుషాణామయం నిర్దేశః, ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తృత్వేన తేషాం నిర్దిష్టత్వాత్, లింగవచనవిగానాచ్చ. నాపి పురుషవిషయస్య కరోత్య ధస్య క్రియాఫలస్య వాయం నిర్దేశః, కర్తృశబ్దేనైవ తయోరుపాత్త త్వాత్, పరిశేషాత్ప్రత్యక్షసన్నిహితం జగత్సర్వనామైతచ్చబ్దేన నిర్ది శ్యతే, క్రియత ఇతి చ తదేవ జగత్కర్త. నను జగదప్యప్రకృతమసం శబ్దితం చ, సత్యమేతత్, తథ్యాప్యసతి విశేషోపాదానే సాధారణేనా ర్థేన సన్నిధానేన సన్నిహితస్య వస్తుమాత్రస్యాయం నిర్దేశ ఇతి గమ్యతే న విశిష్టస్య కస్యచిత్, విశేషసన్నిధానాభావాత్. పూర్వత్ర చ జగదేకదేశభూతానాం పురుషాణాం విశేషోపాదానాదవిశేషితం జగదేవేహోపాదీయత ఇతి గమ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి, యఏతేషాం పురుషాణాం జగదేకదేశభూతానాం కర్తా కిమనేన విశేషేణ యస్య

గ్రహణం న్యాయ్యం. అత్ర ప్రకరణోపపదయోరసత్త్వాత్కస్య గ్రహణమితి సంశయే పురుషకర్తృపదసాన్నిధ్యాత్మియత ఇతి యోగాజ్ఞగద్గ్రహణమిత్యర్థః. ఏతత్కర్తేతి ప్రకృతపరామర్శాత్పురుషః పూర్వోక్తాః కర్తృశబ్దేన నిర్దిశ్యంతామిత్యతః— నాసీతి. పానరుక్త్యాపాతాత్పురుషాణాం నపుంసకైకవచనే నపరామర్శాయోగాచ్చే త్యర్థః. నను పురుషోపాదకస్య కర్తుర్వాగ్విపారః కరోత్యర్థగత్యాదనం తస్య ఫలం పురుషజన్మతదన్యకరవాచీ కర్తృశబ్దోఽస్త్విత్యతః—నాసీతి. కర్తృశబ్దేనేతి క్రియాఫలాభ్యాం వివాకర్తృత్వాదయోగాత్కర్తృశబ్దేనైవ తయోర్గ్రహణమిత్యర్థః, జగతోఽపి ప్రకరణోపపదేన స్త ఇత్యుక్తమంగీకరోతి—సత్యమితి. ప్రకరణాదికం హి సర్వనామ్నస్సంకోచకం తస్మిన్నసతి సామాన్యేన బుద్ధిస్థం సర్వమేవ గృహ్యతే, అత్ర చ సంకోచకాసత్త్వాత్సర్వార్థకేన సర్వనామ్న బుద్ధిస్థస్య కార్యమాత్రస్య కర్తృశబ్దో వాచక ఇత్యాహ—తథాసీతి. కించ జగదేకదేశోక్త్యా జగత్ప్రకృతమిత్యాహ— పూర్వశ్చేతి. జగద్గ్రహే పురుషాణామపి గ్రహత్పృథగుక్తిర్వ్యక్తేత్యత ఆహ—ఏత దుక్తమితి. నవేదితవ్య ఇతిసంబంధః. పురుషమాత్రనిరూపితం కర్తృత్వమితి భ్రాంతినిరా

క్రియత ఇతి పుష్కలత్వాగ్ని కర్తృశబ్దస్య ప్రత్యక్షాదుపసాహితజగద్వాచిత్యాత్. నను పురుషాణాం జగదంతర్భావాత్కర్తృత్వం కిమితి పృథగుచ్యత ఇతి శేత్, న. బాలా

వా కృతస్మి మేన జగదవిశేషితం కర్తేతి. వాశబ్ద ఏకదేశావచ్ఛిన్న కర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థః. యే బాలాకినా బ్రహ్మత్వాభిమతాః పురుషాః కీర్తితాస్తేషామబ్రహ్మత్వఖ్యాపనాయ విశేషోపాదానం, ఏవం బ్రాహ్మణ పరివ్రాజకన్యాయేన సామాన్యవిశేషాభ్యాం జగతః కర్తా వేదితవ్యత యోపదిశ్యతే, పరమేశ్వరశ్చ సర్వజగతః కర్తా సర్వవేదాంతేష్వప ధారితః.

సూ. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వా్యఖ్యాతమ్. ౧౭.

అథ యదుక్తం వాక్యశేషగతాజ్ఞీవలింగాస్తుఖ్య ప్రాణలింగాచ్చ తయోరేవాన్యతరస్యేహ గ్రహణం న్యాయ్యం న పరమేశ్వరస్యేతి తత్పరిహర్తవ్యమ్. అత్రోచ్యతే, పరిహృతం తత్ 'సోపాసా'త్రైవిధ్యా దాశ్రితత్వాదిహతద్యోగా'దిత్యత్ర. త్రివిధం వ్యాత్రోపాసనమేవం సతి ప్రసజ్యేత, జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం చేతి. న వైతన్యాయ్యమ్, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హి బ్రహ్మవిషయత్వమస్య వాక్యస్యావగమ్యతే. తత్రోపక్రమస్య తావద్బ్రహ్మవిషయత్వం దర్శితమ్. ఉపసంహారస్యాపి నిరతిశయఫలశ్రవణాద్బ్రహ్మవిషయత్వం దృశ్యతే 'సర్వాన్వాప్తనోఽపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం

సార్థోవాశబ్దః. బ్రహ్మణాభోజయితవ్యాః పరివ్రాజకాశ్చేత్యత్ర యథా బ్రహ్మణశబ్దః పరివ్రాజకాన్యవిషయః తథాత్రకర్తృశబ్దః పురుషాన్యజగద్వాచీత్యాహ—ఏవమితి. అస్తు జగత్కర్తావేదితవ్యః పరమేశ్వరస్య కిమయాతమిత్యత ఆహ—పరమేశ్వరశ్చేతి.

౧౭. సిద్ధాంతముక్త్యా పూర్వపక్షబీజమహుద్య దూషయతి—జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వా్యఖ్యాతమితి. ఉక్తమేవ స్థాయతి—త్రివిధమితి. త్రైవ్యంగుణాధిక్యం, ఆధిపత్యం నియంతృత్వం, స్వారాజ్యమనియమ్యత్వమితి భేదః. సంభవత్యేక

కినా బ్రహ్మత్వేనోక్తపురుషాణామబ్రహ్మత్వద్యోతనాయ గోబలీపర్దన్యాయేన పృథగుచ్యత ఇతి ధ్యేయమ్.

జీవముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ న బ్రహ్మపరత్వావధారణమితి చేత్, తద్వా్య

త్రైత్వికం స్వారాజ్యమాధిపత్యంపర్యేతి యవవం వేదే'తి. నన్వేపం సతి ప్రతదర్శనవాక్యనిర్ణయేనైవేదమపి వాక్యం నిర్ణీయతే, న నిర్ణీయతే'యస్య వైతత్కర్తేత్యస్య బ్రహ్మవిషయత్వేన తత్రానిర్ధారితత్వాత్, తస్మాదత్ర జీవముఖ్యప్రాణశంకా పునరుత్పద్యమానా నివర్త్యతే. ప్రాణశబ్దోఽపి బ్రహ్మవిషయో దృష్టః 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మనః' ఇత్యత్ర జీవలింగమపుష్కలమోపసంహారయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాదభేదాభిప్రాయేణ యోజయితవ్యమ్.

సూ. అన్యార్థంతుజైమినిః

ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే ౧౮.

అపిచ నైవాత్ర వివదితవ్యం, జీవప్రధానం వా ఇదం వాక్యం స్యాద్భ్రహ్మప్రధానం వేతి, యతోఽన్యార్థం జీవపరామర్శం బ్రహ్మ ప్రతిపత్త్యర్థమస్మిన్వాక్యే జైమినిరాచార్యో మన్యతే, కస్మాత్, ప్రశ్న వ్యాఖ్యానాభ్యాం, ప్రశ్నస్తావత్సుషుప్తపురుషప్రతిబోధనేన ప్రాణాది వ్యతిరిక్తే జీవే ప్రతిబోధితే పునర్జీవవ్యతిరిక్తవిషయో దృశ్యతే 'క్షైవ ఏతద్బలంకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుతఏత వాక్యత్వే వాక్యజీవోహి సేష్యత ఇత్యుక్తం చేత్సునరుక్తిస్సాన్వదితి శంకతే—నన్వేప మితి. కర్తృశబ్దస్య రూఢ్యా పూర్వపక్షప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థమస్మారంభోయ్యుక్త ఇత్యాహ—సేత్యాదినా. ప్రాణశబ్దజీవలింగయోర్గతిమాహ—ప్రాణశబ్దోఽపీతి.

౧౮. మనోజీవః జీవలింగేన బ్రహ్మైవ లక్ష్యత ఇత్యుక్తం, ఇదానీంతల్లింగేన జీవోక్తిద్వారా బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ—అన్యార్థమితి. జీవపరామర్శస్య జీవాధి కరణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వే ప్రశ్నమాహ—క్షైవ ఇతి. హేబాలాకే ఏతచ్ఛయనం విశేషజ్ఞానాభ్యావరూపం యథాస్యాత్తదైష పురుషః క్వవాశయిష్ట కస్మిన్నధికరణే శయనం కృతవానిత్యర్థః. ఏకీభావాశ్రయజ్ఞానార్థం వృచ్ఛతి—క్వవా ఇతి. ఏతద్భవన ఖ్యాతం ప్రకర్తనాధికరణే 'నోపాసాత్త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదినా తద్యోగాత్' ఇతి. ప్రకర్తనవిచారే కర్తృపదస్యావిచారాదగతార్థతా ద్రష్టవ్యా.

కిం చ—

జైమినిరాచార్యోఽస్మిన్ప్రకరణే జీవపరామర్శమన్యార్థం బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థం

నాగా' దితి. ప్రతివచనమపి 'యదాసుప్తస్వప్నం న కంచన పశ్యత్య
శాన్తిన్ప్రాణవైకథా భవతి' త్యాది 'ఏతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా
మథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః'
ఇతి చ సుషుప్తికాలే చ పరేణ బ్రహ్మణా జీవవకతాం గచ్ఛతి, పరస్మా
స్తు బ్రహ్మణః ప్రాణాదికం జగజ్జాయత ఇతి వేదాంతమయోదా. తస్మా
ద్యత్రాస్య జీవస్య నిస్సంబోధస్వస్థతారూపస్సాన్వపఉపాధిజనితవిశేష
విజ్ఞానరహితం స్వరూపం యత స్తద్భృంశరూపమాగమనం సోఽత్ర పర
మాత్మా వేదితవ్యతయా శ్రావిత ఇతి గమ్యతే. అపిచైవమేకే శాఖినో
వాజసనేయినోఽస్తిన్నేవ బాలాకృతజాతశత్రుసంవాదే స్పష్టం విజ్ఞాన
మయశబ్దేన జీవమామ్నాయ తద్వ్యతిరిక్తం పరమాత్మానమామనంతి
యవష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వవైతదభూత్కుతవితదాగా'దితిప్రశ్నే
ప్రతివచనేఽపి 'యవషోతర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిన్నేత'ఇతి, ఆకాశ

మేకీభావరూపం యథా స్వాత్మథా ఏవపురుషః క్వాభూత్సుప్తః, కేనైక్యంప్రాప్నోతితి
మానత్. ఉత్థానాపాదానం పృచ్ఛతి—కుతఇతి. ఏతదాగమనమైక్యభృంశరూపం
మథా స్వాత్మథా పురుషః కుతఆగతఇత్యర్థః. ప్రశ్నముక్త్యా వ్యాఖ్యానమాహ—
ప్రతివచనమితి. శయనభవనయోరారాధారః ఉత్థానాపాదానం చ ప్రాణజీవితం బ్రహ్మ
వేత్సర్థః. ఉత్తరే ప్రాణోక్తేః ప్రశ్నోఽపి ప్రాణవిషయఇత్యతఆహ—సుషుప్తికాలే చేతి.
జగదేతత్పజీవైక్యాభ్యాం ప్రాణోఽత్ర బ్రహ్మ వేత్సర్థః. జీవోక్తేరన్యార్థత్వముప
సంహరతి—తస్మాదితి. నిస్సంబోధతా విశేషభీశూన్యతా స్వస్థతా విశేషమలశూన్యతా.
భేదభ్రాంతిశూన్యతా స్వరూపమైక్యమాహ—ఉపాధీతి. ప్రశ్నవ్యాఖ్యానయోర్భిన్న
విషయత్వే కాఖాంతరసంవాదమాహ—అపిచైవమేకే శాఖినఇతి. నను తత్రాకాశ
సుషుప్తిస్థానముక్తం న బ్రహ్మైత్యతఆహ—ఆకాశేతి. ఉపాధిద్వారా ప్రమాత్రాత్మ

యతో మన్యతేఽతో బ్రహ్మపరమేవేదం వాక్యమ్. కుతో మన్యతే, ప్రశ్నవ్యాఖ్యా
నాభ్యామ్. 'తైస్య ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్' ఇత్యాది
ప్రశ్నః, 'యదాసుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యశాన్తిన్ప్రాణవైకథా భవతి'
ఇత్యుత్తరం వ్యాఖ్యానమ్. తాభ్యాం యస్మిన్ జీవస్య స్వాపాగమనే భవతః, స
ఏవాత్ర పరమాత్మా వేదితవ్యతయావదిష్టః. అపి చైకే వాజసనేయినో బాలాకృతజాత్రు
సంవాదే 'య ఏవ విజ్ఞానమయః పురుషః తైస్య తదాభూత్కుత ఏతదాగా' 'యః

శబ్దశ్చ పరమాత్మని ప్రయుక్తః 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి, అత్ర 'సర్వవత్ ఆత్మానో వ్యుచ్చరంతి' తిచోపాధిమతామాత్మనామన్యతో వ్యుచ్చరణమామనంతః పరమాత్మానమేవ కారణత్వేనామనంతీతి గమ్యతే. ప్రాణనిరాకరణస్యాపి సుషుప్తపురుషోత్థాపనేన ప్రాణాదివ్యతిరిక్తోపదేశోఽభ్యుచ్చయః—ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. వాక్యాన్వయాత్. ౧౯.

బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రహ్మణేఽభిధీయతే 'న హి అరే ఐత్యుః కామాయే' త్యుపక్రమ్య 'న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్వాత్తనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యశ్చో'తవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యో మైత్రేజన్వ హేతుత్వాచ్చాకాశో బ్రహ్మేత్వాహ—సర్వఇతి. ఏవం జీవనిరాసార్థకత్వేన సూత్రం వ్యాఖ్యానం ప్రాణనిరాసపరత్వేనాపి వ్యాపక్తే—ప్రాణేతి. అస్మిన్వాక్యే ప్రాణోపదేశం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం మన్యతే జైమినిః, ఉక్తప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వావగమాత్. అపిచైకే కాశనః ఏవమేవ ప్రాణాదిరిక్తం జీవాత్మానమామనంతః ప్రాణస్య వాక్యార్థత్వం వారయంతీతి సూత్రయోజనా. అతిరిక్తజీవోపదేశః ప్రాణనిరాకరణస్యాభ్యుచ్చయో హేత్వంతరమితి భాష్యార్థః, తస్మాదిదం వాక్యం బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౯. వాక్యాన్వయాత్ విషయవాక్యమహ—బృహదితి. పత్యాదేరాత్మనేషు త్వేన ప్రియత్వాదాత్మైవ సర్వకేషీ ప్రియతమః, అతోఽన్యత్పరిత్యజ్యాత్మైవ ద్రష్టవ్యః, దర్శనార్థం శ్రవణాదికం కార్యమిత్థార్థః. ప్రియసంసూచితేనేతి. పతిజాయాదిభిః ఏహోఽంతర్హృదయ ఆకాశప్రస్థితే' ఇతి ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం న్నుప్తం విజ్ఞానమయాతిరిక్తం పరమాత్మానమామనంతి. అత్ర ఏతత్కౌషీతకీవాక్యం జగత్కర్తరి బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

పూర్వం బ్రహ్మోపక్రమసామర్థ్యాద్బ్రహ్మపరత్వముక్తమ్. తస్మి తద్వదేవ మైత్రేయీబ్రహ్మణస్య 'న వా అరే ఐత్యుః కామాయ' ఇత్యాదిజీవోపక్రమసామర్థ్యాజ్జీవపరత్వమస్మితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః

య్యాత్తనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమితి. తత్రైతద్విచిత్వస్య తే—కిం విజ్ఞానాత్తైవాయం ద్రష్టవ్యశ్చోత వ్యత్వాదిరూపేణోపదిశ్యతే ఆహోస్విత్పరమాత్మేతి. కుతః పునరేషావి చికిత్సా, ప్రియసంసూచితేనాత్తనా భోక్త్రోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్తోపదేశ ఇతి ప్రతిభాతి, తథాత్తవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపదేశాత్పరమాత్తోపదేశ ఇత్యపి ప్రతిభాతి, కిం తావత్ప్రాప్తం విజ్ఞానాత్తోపదేశఇతి. కస్తాత్, ఉపక్రమసామర్థ్యాత్. పతిజాయాపుత్రవిత్తాదికం హి భోగ్యజాతం సర్వం జగదాత్కారథతయా ప్రియం భవతీతి ప్రియసంసూచితం భోక్తార మాత్తానముపక్రమ్యానంతరమిదమాత్తనో దర్శనాద్యుపదిశ్యమానం కన్యాన్యస్యాత్తనస్సాన్విత. మధ్యేఽపి 'ఇదం మహద్భూతమనంత మపారం విజ్ఞానఘనవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవాను వినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞా'స్తీతి ప్రకృతస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్ట వ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్తభావేన బ్రువన్విజ్ఞానాత్తన ఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతి తథా 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా' దితి కర్తృవచనేన శబ్దేనోపసంహరణవిజ్ఞానాత్తానమేవేహోపదిష్టం దర్శ యతి, తస్మాదాత్తవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవచనం భోక్త్రథత్వాద్భోగ్యజాత

ప్రియైర్భోగ్యైర్జీవతయానుమితేనేత్యర్థః. యథా 'బ్రహ్మ తే బ్రహ్మణీ త్సుపక్రమబలా ద్వాక్యస్య బ్రహ్మచరత్వం తథాత్ర జీవోపక్రమాదస్య వాక్యస్య జీవచరత్వమితి దృష్టాం లేన పూర్వపక్షయతి—కిం తావదితి. పూర్వపక్షేవాక్యస్య జీవోపాస్తిచరత్వం సిద్ధాంతే క్షేయే ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి ఫలం. ఇదం ప్రత్యేక్ మహదవచిచ్ఛిన్నం భూతం సత్యం అనంతం నిత్యం అపారం సర్వగతం చిదేకరసం ఏతేభ్యః కార్యకారణాత్తనా జాయమానేభ్యో భూతేభ్యస్సామాన్యేనోత్థాయ భూతోపాధికం జన్మానుభూయ తాన్యేవ భూతాని నీయమానాన్యనుసృత్య వినశ్యతి ఔపాధికమరణానంతరం విశేష ధీర్వాస్తీతి శ్రుత్యర్థః. విజ్ఞాతారం విజ్ఞానకర్తారం, భోక్తరి క్షాతే భోగ్యం క్షానమిత్యుప చారః. మోక్షసాధనజ్ఞానగమ్యత్వాదిలింగైర్వాక్యస్యాన్వయాద్బ్రహ్మణ్యేవ తాత్పర్యా

శ్రోతవ్యో మంత్రః' ఇత్యాది. తత్ర కిం జీవో ద్రష్టవ్యత్వాదిరూపేణోపదిశ్యతే, కిం వా పరమాత్మేతి సంశయ, జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పరమాత్మైవాత్త

స్వాపచారికం ద్రష్టవ్యమితి, ఏవం స్రాష్ట్రే బ్రూమః.—పరమాత్మోపదేశ ఏవాయం కస్తాత్, వాక్యాన్వయాత్. వాక్యం హీదం పౌర్వాపర్యేణావేక్ష్యమాణం పరమాత్మానం ప్రత్యన్వితావయవం లక్ష్యతే కథమితి తదుపపాద్యతే 'అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనే'తి యాజ్ఞవల్క్యుదుపశ్రుత్య 'యేనాహం నామృతాస్యాం కీమహం తేన కుర్యాం యదేవ భగవాన్ద్వేద తదేవ మే బ్రూహీ'త్యమృతత్వమాశాసనాయై మైత్రేయ్యై యాజ్ఞవల్క్య ఆత్మవిజ్ఞానముపదిశతి, న చాన్యత్ర పరమాత్మవిజ్ఞానాదమృతత్వమస్తీతి శ్రుతస్మృతివాదా వదంతి. తథా చాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముచ్యమానం నాన్యత్ర పరమకారణవిజ్ఞానాన్ముఖ్యమవకల్పతే, నచైతదౌపచారికమాశ్రయితుం శక్యం, యత్కారణమాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయానంతరేణ గ్రంథేన తదేవోపపాదయతి 'బ్రహ్మతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనో బ్రహ్మవేదే'త్యాదినా, యో హి బ్రహ్మక్షత్రాదికం జగదాత్మనోఽన్యత్ర స్వాతంత్ర్యేణ లబ్ధసద్భావం పశ్యతి తం మిథ్యాదర్శనం తదేవ మిథ్యాదృష్టం బ్రహ్మక్షత్రాదికం జగత్పరాకరోతీతి భేదదృష్టిమహాద్య 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మే'తి సర్వస్య వస్తుజాతస్యాత్మావ్యతిరేకమవతారయతి. దుందుభ్యాదిదృష్టాంతైశ్చ తమేవావ్యతిరేకం ద్రథయతి. 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్చ్యవితమేతద్యదృగ్వేద'ఇత్యాదినా చ ప్రకృతస్యాత్మనో

వగమాద్భిన్నప్రమావకత్వమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. విత్తేన తత్సాధ్యేన కర్మణోత్కర్షః. భేదసిందాపూర్వకమభేదసాధనేనైకవిజ్ఞానాత్సర్వ విజ్ఞానస్య సమర్థనాదౌపచారికత్వం న యుక్తమిత్యాహ—న చైతదౌపచారికమిత్యాదినా. పరాకరోతి శ్రేయోమార్గాద్భ్రంశయతి. యథా దుందుభిశంఖవీణాశబ్దసామాన్యగ్రహణేనైవ గృహ్యమాణా ప్రదవాంతరవిశేషాత్కుక్షిగ్రహణగ్రాహ్యరజశ్చాత్మాన్యే కల్పితాస్తతో న భిద్యంతే, ఏవమాత్మభానభాస్యం సర్వమాత్మమాత్రమితి నిశ్చితమిత్యాహ—దుందుభ్యాదితి. ఏవమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ముఖ్యత్వాద్భిన్నాన్విహింశ్యయః. సర్వప్రవృత్త్యింగాదతీత్యాహ—అన్యమహత ఇతి. ఋగ్వేదాదికం నామ, ఇష్టం హుత

ద్రష్టవ్యతయోపదిష్ట ఆత్మా. కుతః, వాక్యాన్వయాత్ ఉపక్రమాదివర్ణాలోచనయా వాక్యస్య బ్రహ్మణ్యేవాన్వయాదిత్కర్షః.

నామరూపకర్తృప్రపంచకారణతాం వ్యాచక్షాణః పరమాత్మానమేవైనం
గమయతి తథైవై కాయన ప్రక్రియామామపి సవిషయస్య సేంద్రియస్య
సాంతఃకరణస్య ప్రపంచవైవ్యకాయనమనంతరమబాహ్యం కృత్స్నం
ప్రజ్ఞానఘనం వ్యాచక్షాణః పరమాత్మానమేవైనం గమయతి, తస్మాత్పర
మాత్మనవీవాయం దర్శనాద్యుపదేశ ఇతి గమ్యతే — యత్స్వనరుక్తం
ప్రియసంసూచనోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మన ఏవాయం దర్శనాద్యుపదేశ
ఇత్యత్ర బ్రూమః.—

సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరింగమాశర్మభ్యః. ౨౦.

అస్త్యత్ర ప్రతిజ్ఞా 'ఆత్మని విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీదం
సర్వం యదయమాత్మే'తి చ తస్యాః ప్రతిజ్ఞాయాస్సిద్ధిం సూచయత్వే
తల్లింగం యత్ప్రియసంసూచితస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వాదిసంకీర్తనం.
యది హి విజ్ఞానాత్మా పరమాత్మనోఽన్యస్యాత్, తతః పరమాత్మవిజ్ఞా
నేఽపి విజ్ఞానాత్మా న విజ్ఞాయత ఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం యత్ప్రతి
జ్ఞాతం తద్ధీయేత, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థం విజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరభేదాం
శేనోపక్రమణమిత్యాశ్చరభ్య ఆచార్యో మన్యతే.

మిలి కర్తృ, ఆయం చ లోకః పరశ్చ లోకః ఇతిరూపం. కించ 'స యథా సర్వాసామపాం
సముద్ర ఏకాయన'మితి ఖండికయా సర్వప్రపంచస్య ముఖ్యలయాధారత్వమాత్మనో
బ్రహ్మత్వే లింగమిత్యాహ— తథైవై కాయనేతి.

౨౦. జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదసత్త్వాదభేదాంశేనేదం జీవోపక్రమణం ప్రతిజ్ఞా
సాధకమిత్యాశ్చరభ్యుతమ్.

నను పలికాయాదిభాగ్యకారేన లింగేన జీవోపక్రమః ప్రతీయతే; స కథ
మిత్యాశంక్యాహ—

జీవబ్రహ్మణోర్భి కార్యకారణయోర్భేదాభేదా వర్తేతే. అత్యంతభేదే ఏక
విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావిరోధప్రసంగాత్. తథా చ తత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిమమభేదాం
కమాదాయ జీవోపక్రమణం లింగమిత్యాశ్చరభ్య ఆచార్యో మన్యతే.

సూ. ఉత్క్రమిష్యతేపవం

భావాదిత్యోడులోమిః. ౨౧.

విజ్ఞానాత్మనవవ దేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతోపాధిసంప
క్మాత్కలూషీభూతస్య జ్ఞానధ్యానాదిసాధనానుష్ఠానాత్సంప్రసన్నస్య
దేహాదిసంఘాతాదుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మనై కోవ్యపవత్తేరుపవన్నమిద
మభేదేనోపక్రమణమిత్యోడులోమిరాచార్యో మన్యతే. శ్రుతిశ్చైవం
భవతి 'ఏష సంప్రసాదోఽస్తాచ్చరీరాత్మముఖ్యాయ పరం జ్యోతిరుప
సంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి. క్వచిచ్చ జీవాశ్రయమపి
నామరూపం నదీనిదర్శనేన జ్ఞాపయతి, 'యథా నద్యస్యందమానా
స్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ తథా విద్వాన్నామ
రూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య' మితి. యథా లోకే
నద్యస్సాస్వశ్రయమేవనామరూపం విహాయ సముద్రముపయంతి ఏవం
జీవోఽపి స్వాశ్రయమేవ నామరూపం విహాయ పరం పురుషముపైతీతి
హి మంత్రార్థః ప్రతీయతే దృష్టాంతద్వారాంతికయోస్తుల్యతాయై.

౨౧. సత్వసంసారదశాయాం భేద ఏవ ముక్తావేవాభేదఇత్యోడులోమిమతం.
తత్ర మానమాహ—శ్రుతిశ్చేతి. సముక్థానముత్క్రాంతిః. నన సంసారస్యాపాధి
కత్వాత్సర్వజైవాభేద ఇత్యాశంక్య దృష్టాంతబలేన సంసారస్య స్వాభావికత్వ
మిత్యాహ—క్వచిచ్చేతి. 'యథా నద్యస్యందమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛంతి నామ
రూపే విహాయ' తి నదీనిదర్శనంవ్యాచక్షే—యథా లోక ఇతి.

సమాధానాంతరమాహ—

సంసారదశాయామత్యంతం బ్రహ్మణో భిన్నస్య జీవస్య బ్రహ్మత్వత్వసాక్షా
త్కారాత్కార్యకారణసంఘాతాదుత్క్రమిష్యతః : ఏవంభావాత్ పరమాత్మనై
భావాత్, భవిష్యదభేదమాదాయ జీవోపక్రమ ఇతి ఔడులోమిరాచార్యో మన్యతే.

సూ. అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః. ౨౨.

అస్యైవ పరమాత్మనోఽనేనాపి విజ్ఞానాత్తభావేనావస్థానాదుప
పన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే,
తథాచ బ్రాహ్మణమ్ 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాక
రవాణి' త్యేవంజాతీయకం పరస్యైవాత్మనో జీవభావేనావస్థానం దర్శ
యతి, మంత్రవర్ణశ్చ 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్ర్య ధీరః నామాని
కృత్వా భివదన్యదాస్త' ఇత్యేవంజాతీయకః, న చ తేజః ప్రభృతీనాం
సృష్టౌ జీవస్య పృథక్సృష్టిశ్చుతా యేన పరస్తాదాత్మనోఽన్యస్తద్వి
కారో జీవస్సాన్యత్, కాశకృత్స్నస్యాచార్యస్యావికృతః పరమేశ్వరో
జీవో నాన్య ఇతి మతమ్, ఆశ్చర్యధన్య తు యద్యపి జీవస్య పరస్తాదనన్య
త్వమభిప్రేతం తథాపి ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరితి సాపేక్షత్వాభిధానాత్కార్య
కారణభావః కియానన్యభిప్రేత ఇతి గమ్యతే, ఔడులోమిపక్షే పున

౨౨. సిద్ధాంతమహా—అవస్థితేరితి. అత్యంతాభేదజ్ఞాననార్థం జీవముపక్రమ్య
ద్రష్టవ్యత్వాదయో బ్రహ్మధర్మా ఉక్తా ఇత్యర్థః. ఏతేన జీవః కింగానాం బ్రహ్మపరత్వ
కథనార్థమిదమధికరణం న భవతి, ప్రతర్దనాధికరణే కథితత్వాన్నాపి జీవానువాదేన
బ్రహ్మప్రతిపాదనార్థం 'సుషుప్త్యత్కాంతో'రిత్యత్రానగతత్వాత్, అతో వ్యర్థమిద
మధికరణమితి నిరస్తం. జీవోద్దేశేన బ్రహ్మత్వప్రతిపాదనే భేదోఽప్యావశ్యక ఇతి
భేదాభేదకంకాప్రాప్తా కల్పితభేదేనోద్దేశ్యత్వాదికం స్వతోత్పంతాభేద ఇతి జ్ఞాపనార్థ
మస్యారంభాత్, జ్ఞాపనే చాత్ర లింగమాత్మశబ్దేనోపక్రాంతస్య జీవస్య ధర్మిణో
బ్రహ్మణో ధర్మ్యంతరస్య గ్రహణం వినైవ బ్రహ్మధర్మకథనం భేదాభేదయోస్తు ధర్మ
ద్వయగ్రహణం స్యాదితి మంతవ్యం. ధీరస్పర్శజ్ఞకః, సర్వాణి రూపాణి కార్యాణి
విచిత్ర్య సృష్ట్యా తేషాం నామాని చ కృత్వా తేషు బుద్ధ్యాదిషు ప్రవిశ్యాభివదనా
దికం కుర్వన్యో వర్తతే తద్విద్వానిహైవామృతో భవతీతి మంత్రోఽపి జీవపరయో
దైక్యం దర్శయతీత్యాహ—మంత్రేరితి. జీవస్య బ్రహ్మవికారత్వానైక్యవికృత
ఆహ—న చ తేజఇతి. మతత్రయం విభజ్య దర్శయతి—కాశేత్వానినా. కియాన
పీతి. అభేదపద్ధేదోఽపీత్యర్థః. తత్రాంత్యస్య మతసోపాదేయత్వమహా—తత్ర

నన్విదమవ్యసంగతం, సత్యకార్యకారణసంఘాతవతః సంసారిణోఽత్యంతం
బ్రహ్మభిన్నస్య ముక్తిదకాయామభేదాయోగాదిత్యరుచ్యా ఖరమం సమాధానమహా—

స్పష్టమేవాచస్థాంతరావేక్షాభేదా గమ్యేతే, తత్ర కాశకృత్స్రియం
మతం శ్రుత్యనుసారితీ గమ్యేతే ప్రతిపాదయిషిత్వాన్యనుసారాత్త
త్వమసీత్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవం చ సతి తజ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పితే,
వికారాత్తకత్వేహిజీవస్యాభ్యుపగమ్యమానే వికారస్య ప్రకృతినంబంధే
ప్రళయప్రసంగాన్న తజ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పేత, అతశ్చ స్వాశ్ర
యస్య నామరూపస్యాసంభవాదుపాధ్యాశ్రయం నామరూపం జీవ
ఉపచర్యతే, అతఏవోత్పత్తిరసి జీవస్య క్వచిదగ్ని విస్ఫులింగోదాహర
ణేన శ్రావ్యమాణోపాధ్యాశ్రయైవ వేదితవ్యా, యదప్యక్తం ప్రకృ
తస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞా
నాత్తభావేన దర్శయన్విజ్ఞానాత్తనవవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతీతి,
తత్రాపీయమేవ త్రిసూత్రీ యోజయితవ్యా. 'ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిర్నిగమాశ్చ
రభ్యః' ఇదమత్ర ప్రతిజ్ఞాతమ్—'అత్తని విదితే సర్వమిదం విదితం భవ
తీదం సర్వం యదయమాత్తే' తి చ, ఉపపాదితం చ సర్వస్య నామరూప
కర్తృప్రపంచస్యైక ప్రసవత్వా దేక ప్రళయత్వాచ్చ దుందుభ్యాదిదృష్టాం
తైశ్చ కార్యకారణయోగవ్యతిరేక ప్రతిపాదనాత్, తస్యా ఏవ ప్రతిజ్ఞా

కాశేతి. సోఽయం దేవదత్తఇతి వత్తత్త్వమస్యాదివాక్యేభ్యః పరాపరయోరత్యంతా
భేదః ప్రతిపాదయతుమిష్టోఽర్థః, తదనుసారిత్యాదిత్యర్థః. జ్ఞానాన్తక్రీశ్రుత్యన్యథా
నుసవత్త్వాప్యయమేవ పక్ష ఆదేయ ఇత్యాహ—ఏవం చేతి, అత్యంతాభేదే సతీత్యర్థః.
కల్పితస్య భేదస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిచ్ఛంభవతీ న సత్యసేత్యసి ద్రష్టవ్యమ్. యదుక్తం
నదీవృష్టాంతాశ్చంసారస్యాభావక ఇతి తన్నే త్యాహ—అతశ్చేతి. అనామరూప
బ్రహ్మత్వాజ్ఞేవసేత్యర్థః. ఉత్పత్తిశ్రుత్యా జీవస్య బ్రహ్మణ భేదాభేదావిత్యత ఆహ—
అత ఏవేతి. ఉత్పత్తేః స్వాభావికత్వే ముక్త్యయోగాదేవేత్యర్థః. అత్ర పూర్వపక్షే
బీజత్రయముక్తం జీవనోపక్రమః షునైస్త్వ నముత్థానశ్రుత్యా జీవా భేదాభిధానం
విజ్ఞాతృకబ్ధేతి. కత్రాద్యం బీజం త్రిసూత్ర్యా నిరస్తమ్, సంప్రతి ద్వితీయమహుద్య
తజ్జైవ నిరాచర్యే—యదప్యక్తమిత్యాదినా. అత్తజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం యత్ప్రతిజ్ఞాతం
తత్ర హేతుః 'ఇదం సర్వం యదయమాత్తే'త్యవ్యతిరేకఉక్తస్తస్య ప్రతిపాదనాత్తదేవ
ప్రతిజ్ఞాతముపపాదితమితి యోజనా. ఏకస్తాత్ప్రసవో యస్య ఏకస్మిన్నుళయో యస్య

బ్రహ్మణి ఏవావిద్యాకల్పితభేదేన జీవరూపేణావస్థితేః జీవోపక్రమాఽవిరుద్ధః

యాస్సిద్ధిం సూచయత్సేతల్లింగం యన్తహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య
 భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్తభావేన కథితమిత్యాశ్చరధ్యతాచారో
 మన్యతే అభేదే హి సత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమవ
 కల్పత ఇతి 'ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యోడులోమి' ఉత్క్రమి
 ష్యతో విజ్ఞానాత్తనో జ్ఞానధ్యానాదిసామర్థ్యాత్సంప్రసన్నస్య పరేణా
 త్తనైక్య సంభవాదిదమభేదాభిధాన మిత్యోడులోమిరాచారో
 మన్యతే, 'అవస్థితేదితి కాశకృత్స్నః' అన్వైవ పరమాత్మనోఽనేనాపి
 విజ్ఞానాత్తభావేనాన స్థానాదుపపన్నమిదమభేదాభిధానమితి కాశ
 కృత్స్న ఆచారో మన్యతే. ననూచ్ఛేదాభిధానమేతత్ 'ఏతేభ్యో
 భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ' తి
 కథమేతదభేదాభిధానమ్, నైష దోషః, విశేషవిజ్ఞానవినిశాభిప్రాయ
 మేతద్వినిశాభిధానం నాత్మోచ్ఛేదాభిప్రాయమ్ 'అత్రైవ మాభగ
 వానమూముహన్నప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ' తి పర్యనుయుజ్య స్వయమేవ
 'శ్రుత్యాఽథ్థాంతరస్య దర్శితత్వాత్ 'న వా అరేఽహం మోహం
 బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్తా మాత్రాసంసర్గ
 స్త్వస్య భవతీ' తి, ఏతదుక్తం భవతి—కూటస్థనిత్యవవాయం విజ్ఞాన
 ఘన ఆత్మా నాస్యోచ్ఛేదప్రసంగోఽస్తి, మాత్రాభిష్ట్యస్యభూతేంద్రి
 యలక్షణాభిరవిద్యాకృతాభిరసంసర్గో విద్యయా భవతి, సంసర్గాభావే
 చ తత్కృతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యాభావాన్న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్వైక్య
 మితి, యదప్యుక్తం 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా' దితి కర్తృవచ

తద్భావాదిత్యర్థః. నమత్థానమభేదాభిధానమితి యావత్. జన్మనాశావృత్తా నాభేద
 ఇత్యాదీష్య పరిహరతి—నన్విత్యాదినా. మృతస్య సంజ్ఞా నాస్తీతి వాక్యేఽత్రైవ మాం
 మోహితవానసి జ్ఞానరూపస్యాత్మనో జ్ఞానాభావే నాశప్రసంగాదితి మైత్రేయ్యోక్తో
 మునిరాహ—న వా అరే ఇతి. మోహం మోహకరం వాక్యం, అవిశాశీ నాశహేతు
 శూన్యః, అత ఉచ్ఛిత్తిధర్తా నాశవాన్న భవతీత్యనుచ్ఛిత్తిధర్తేత్వర్థః. తృతీయం బీజం
 తృతీయేన మతేనైవనిరసనీయమిత్యాహ—యదపీత్యాదినా. అద్యమతద్వయేఽపి సత్య
 భేదాంగీకారాత్కేనేత్యాదేహి న యుక్తః కాశకృత్స్నస్య మతే త్వత్వంతాభేదాద్వి

ఇతి కాశకృత్స్న ఆచార్యః శ్రుతితాత్పర్యజ్ఞోమన్యతే. అతో ద్రష్టవ్యే పరబ్రహ్మణి

నేన శబ్దేనోపసంహారాద్విజ్ఞానాత్తనవేదం ద్రష్టవ్యమితి, తదపి
 కాశకృత్స్నియేనైవ దర్శనేన పరిహరణీయమ్, అపిచ 'యత్ర హి
 ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ' త్యావభ్యావిద్యావిషయే
 తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణం విశేషవిజ్ఞానం ప్రపంచ్య 'యత్ర త్వస్య సర్వ
 మాంతైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యే' దిత్యాదినా విద్యావిషయే
 తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణస్య విశేషజ్ఞానస్యాభావమభిదధాతి, పునశ్చ
 విషయాభావేఽప్యాత్మానం విజానీయాదిత్యాశంక్య 'విజ్ఞాతారమరే
 కేనవిజానీయా' దిత్యాహ, తతశ్చ విశేషవిజ్ఞానాభావోపపాదనపరత్వా
 ద్వాక్యస్య విజ్ఞానధాతురేవ కేవలస్య భూతపూర్వగత్యా కర్తృ
 వచనేన తృచా నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే, దర్శితం తు పురస్తాత్కాశకృ
 త్స్నియస్య మతస్య శ్రుతిమత్త్వమ్. అతశ్చ విజ్ఞానాత్పరమాత్మనోర
 విద్యాప్రత్యుపపాపితనామరూపరచితదేహీద్యుపాధినిమిత్తో భేదో న
 పారమార్థిక ఇత్యేషోఽర్థస్సర్వైర్వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగంతవ్యః ఇదం
 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మైవేదం సర్వం,
 బ్రహ్మైవేదం సర్వం యదయమాత్మా, నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా
 నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతే' త్యేవమాదిభ్యశ్శ్రుతిభ్యః, స్మృతిభ్యశ్చ
 "వాసుదేవస్సర్వమిదం, క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విధి సర్వక్షేత్రేషు
 భారత, సమం సర్వేషు భూతేషు తిషుంతం పరమేశ్వర" మిత్యేవం
 రూపాభ్యః, భేదదృశనాపవాదాచ్చ 'అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మితి న
 స వేదయథా పశుః మృతోఽస్సమృత్యుమాప్నోతి యథిహ నానేవ

జ్ఞానస్య కారకాభావాత్సయం క్త ఇతి శ్రుత్యనుసారిత్యాత్మత్వే మనః కల్పితం విజ్ఞాతృ
 త్వం ముక్తే బ్రహ్మత్వ ని భూతపూర్వగతోక్తమితి పరిహరణీయమిత్యర్థః. కించ పూర్వా
 పరపర్యాలోచనయా వాక్యస్య ముక్తాత్పరత్వావగమాద్విజ్ఞాతృత్వం కల్పితమేవానూ
 ద్యత ఇతి న తల్లింగేన జీవపరత్వమిత్యాహ—అపిచేతి. ఆర్షేషు పక్షేషు కాశకృత్స్ని
 వక్ష్యైవైవాదేయత్యే కిం బీజం కదాహ—దర్శితమితి. అతశ్చ శ్రుతిమత్త్వాచ్చ. పున
 రపి శ్రుతిస్మృతిమత్త్వమాహ—సదేవేత్యాదినా. హేతునాం భేదో న పారమార్థిక
 ఇతి ప్రతిజ్ఞయా సంబంధః. భేదాభేదపక్షే జీవస్య జ్ఞాదివికారవత్త్వాత్తన్ని షేధో న
 మైత్రేయ్యాబ్రహ్మణవాక్యం సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

పశ్యతి' త్యేవంజాతీయకాత్, 'స వా ఏష మహానజఆత్మాఽజరోఽమృతోఽభయోబ్రహ్మే' తి చాత్తని సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాత్, అన్యథా చ ముముక్షుమాణాం నిరపవాదవిజ్ఞానానుపపత్తేః, సునిశ్చితార్థత్వానుపపత్తేశ్చ, నిరపవాదం హి విజ్ఞానం సర్వాకాంతానివ ర్తకమాత్మవిషయమిష్యతే 'వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా' ఇతి చ శ్రుతేః 'తత్రో మోహః కశ్చోక ఏకత్వమనుపశ్యతః' ఇతి చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణస్త్వతే శ్చ, స్థితే చ తేత్రజ్ఞపరమాత్మైకత్వవిషయే సమ్యగ్దర్శనే తేత్రజ్ఞః పరమాత్మేతినామమాత్ర భేదాత్తేత్రజ్ఞోఽయం పరమాత్మనో భిన్నః పరమాత్మాయం తేత్రజ్ఞాద్భిన్న ఇత్యేవంజాతీయక ఆత్మభేదవిషయోఽయం నిర్బంధో నిరర్థకః, ఏకో హ్యయమాత్మా నామమాత్ర భేదేన బహుధాభిధీయత ఇతి, నహి 'సత్యం జ్ఞానమనంతంబ్రహ్మ యో వేద నిహితం గుహాయా' మితి కాంచిదేవై కాం గుహామధికృత్యైతదుక్తం, న చ బ్రహ్మణోఽన్యో గుహాయాం నిహితోఽస్తి 'తత్సృష్ట్యా తదేవాను

స్యాదిత్యాహ—స వా ఏష ఇతి. భేదస్య సత్యత్వే తత్ప్రమయా బాధాదహం బ్రహ్మేతి నిర్బంధం జ్ఞానం న స్యాదిత్యాహ—అన్యథా చేతి. అభేదస్యాపి సత్త్వా త్ప్రమేత్యాశంక్య భేదాభేదయోర్విరోధాత్సంశయస్సాన్విదిత్యాహ—సునిశ్చితేతి. మాస్తు నిర్బాధజ్ఞానమిత్యత ఆహ—నిరపవాదమితి. అహంబ్రహ్మేత్యబాధితనిశ్చయస్యైవ శోకాదనివ ర్తకత్వమిత్యత స్మృతిమప్యాహ—స్థితేతి. ఆత్మంతికైకత్వే హి ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా భవతి న భేదాభేదయోరితి భావః. నను జీవపరమాత్మానా స్వతో భిన్నా అపర్యాయనామవత్సాల్ స్తంభకుంభవదిత్యత ఆహ—స్థితే చేతి. కథం కర్తవ్యం పర్యాయనామభేద ఇత్యాశంక్య జీవత్వేశ్వరత్వాదినిమిత్తభేదాదిత్యాహ—ఏకో హితి. కించావిద్యతజ్జుబద్ధిరూపాయాం గుహాయాం స్థితో జీవో భవతి తస్మామేవ బ్రహ్మ నిహితమితి శ్రుతేః. స్థానైక్వాజీవనివ బ్రహ్మేత్యాహ—నహితి. కాంచిదేవై కామితి. జీవస్థానాదన్యమిత్యర్థః. సర్వేకస్యాం గుహాయాం ద్వై కిం న స్యాతా మిత్యత ఆహ—నచేతి. ప్రస్తుతేవ ప్రవేశేన జీవత్వాన్న భేదః. నన్వత్వంతాభేదేపి జీవస్య సుష్టభానాద్బ్రహ్మేతి సుష్టం స్యాదతస్స ఏవత్వాసుష్టత్వాభ్యాం తయోర్భేద ఇతి చేన్న-దర్పణే ప్రతిబింబస్య స్ఫుటత్వేఽపి బింబస్యాస్ఫుటత్వవత్కల్పితభేదేన విరుద్ధ

ప్రావిశ' దితి స్రష్టురేవ ప్రవేశశ్రవణాత్, యే తు నిర్బంధం కుర్వంతి తే వేదాంతార్థం బాధమానాః శ్రేయోద్వారం సమ్యగ్దర్శన మేవ బాధంతే కృతకమనిత్యం చ మోక్షం కల్పయంతి న్యాయేన చ న సంగచ్ఛంత ఇతి. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతాను పరోధాత్. ౨౩.

యథాభ్యుదయ హేతుత్వాద్భర్తో జిజ్ఞాస్య ఏవం నిశ్చేయస హేతుత్వాద్భృహ్మాపి జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తం, బ్రహ్మ చ 'జన్మాద్యస్య యతః' ఇతి లక్షితమ్, తచ్చ లక్షణం ఘటరుచకాదీనాం మృత్సన్వర్ణాదివత్ప్రకృ ధర్తృవ్యవస్థాబలతైః. సత్యభేదే యేషామాగ్రహస్తేషాం దోషమాహ—యేత్వితి. సోఽ యమితవత్తత్త్వమనీత్యకార్యకారణద్రవ్యసామానాధికరణ్యాదత్యంతాభేదో వేదాం తార్థస్యదోషోధ ఏవ నిశ్చేయససాధనం తస్య బాధోన యుక్త ఇత్యర్థః. కించ భేదాభేద వాదినః జ్ఞానకర్తృభ్యాం కృతకం మోక్షం కల్పయంతి, తత్రానిత్యత్వం దోషః. యత్తు కృత కమపి నిత్యమితి తచ్చ 'యత్క్రియాసాధ్యం తదనిత్య'మితి న్యాయబాధితం. ఆస్తాకం త్వసర్థధ్వంసస్య జ్ఞానసాధ్యత్వాన్నిత్యముక్తాత్పమాత్రత్వాచ్చ నానిత్యత్వదోష ఇతి భావః, తస్మాన్వైత్రేయాబ్రహ్మణం ప్రత్యగ్భృహ్మాణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్—ఇతి షష్ఠాధి కరణమ్.

౨౩. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్. లక్షణసూత్రేణాన్య సంగతిం వత్తుం వృత్తుం స్థాయతి—యథేతి. తత్ర హి బ్రహ్మణో బుద్ధిగత్యాద్యం సామాన్యతో జగత్కారణత్వం లక్షణముక్తం తేన బుద్ధిస్తే బ్రహ్మణి కృత్స్నై వేదాంత సమన్వయం ప్రతిపాద్య తత్కారణత్వం కిం కర్తృత్వమాత్రం? ఉత ప్రకృతిత్వ కర్తృత్వోన్వయరూపమితి? విశేషజిజ్ఞాసాయామిదమారభ్యతే, తథాచ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచింతా హేతుత్వాత్తేనాన్య సంగతిః. యద్యపి తదానంతర్యమన్య యుక్తం తథాపి

పూర్వం 'జన్మాద్యస్య యతః' ఇతి సూత్రే బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమభి హితమ్. తదథునాత్ర విచార్యతే. ఏవం చ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచింతారహేతుత్వా త్తేన హేతుహేతుమద్భావసంగత్యేదమాహ—

ఆత్ర పూర్వపక్షే ఏకవిజ్ఞానాత్పర్యవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా గౌణతమ్, సిద్ధాంతే

తిత్వే కులాలసువర్ణ కారాదివన్నిమిత్తత్వే చ సమానమిత్యతో భవతి
విమర్శః, కిమాత్తకం పునర్భివ్వాణః కారణత్వం స్యాదితి తత్ర నిమిత్త
కారణమేవ తావత్కేవలం స్యాదితి ప్రతిభాతే, కస్తాత్, ఈక్షాపూర్వ
కకర్తృత్వశ్రవణాత్, ఈక్షాపూర్వకం హి బ్రహ్మణః కర్తృత్వమవ
గమ్యతే 'స ఈక్షాం చక్రే సప్రాణమసృజతే' త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఈక్షా
పూర్వకం చ కర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవ కులాలాదిషు దృష్టం,
అనేకకారకపూర్వికా చ క్రియాఫలసిద్ధిలోకే దృష్టా, స చ న్యాయ
ఆదికర్తర్యసి యుక్తసంక్రామయతుమ్, ఈశ్వరత్వప్రసిద్ధేషు ఈశ్వ
రాణాం హి రాజవైవస్వతాదీనాం నిమిత్తకారణత్వమేవ కేవలం ప్రతి
యతే, తద్వత్పరమేశ్వరస్య నిమిత్తకారణత్వమేవ యుక్తం ప్రతి
పత్తుమ్, కార్యం చేదం జగత్సారయవమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే,
కారణేనాపి తస్య తాదృశేనైవ భవితవ్యం, కార్యకారణయోసాన్
యాప్యదర్శనాద్భివ్వా చానేవలక్షణమవగమ్యతే, 'నిష్కళం

నిశ్చితతాప్వర్యైర్వేదాంతైః కర్తృమాత్రే శ్వరమతనిరాసస్సుకర ఇతి సమన్వయాంతే
ఇదం లిఖకమ్. లక్షణమాత్రస్యాభ్యాసాదిసంగతత్వాదస్యాప్యభ్యాసాదిసంగతిః.
పూర్వత్ర సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ముఖ్యత్వాద్వాక్యస్య జీవకరత్వం నిరస్తం తద
యుక్తం కర్తృపాదానయాశ్చేదేన ప్రతిజ్ఞాయా గౌణత్వాదిత్యాక్షిపతి—తత్ర
నిమిత్తేత్యాదినా. పూర్వోత్తరపక్షయోర్వైతాదైవకసిద్ధిః ఫలం—ఈక్షాపూర్వకేతి.
ఈక్షణశ్రుత్యా కర్తృత్వం నిశ్చితం, తథాచ బ్రహ్మ న జగత్ప్రకృతిః కర్తృత్వాత్,
యో యత్కర్తా స తత్ప్రకృతిర్న యథా ఘటకర్తా కులాలఇత్యర్థః. జగత్ భిన్న
కర్తృపాదానకం, కార్యత్వాద్భటపదిత్యాహ—అనేకేతి. బ్రహ్మ నోపాదానమీశ్వర
త్వాద్రాజాదిపదిత్యాహ—ఈశ్వరత్వేతి, జగన్న బ్రహ్మప్రకృతికం, తద్విలక్షణత్వాత్,
యదిత్యం తత్రథా యథా కులాలవిలక్షణో ఘట ఇత్యాహ—కార్యం చేతి. నిష్కళం
నిరవయకం, నిష్క్రియమచలం కాంతమపరిణామి, నిరవద్యం నిరస్తసమప్రదోషం,
తత్ర హేతుః నిరంజనమితి. అంజనతుల్యతమశ్శూన్యమిత్యర్థః. తర్హి జగత్సదృశో

తస్యభ్యుత్పత్తిమితి ఫలభేదః. తత్ర కిం బ్రహ్మణో జగన్నిమిత్తత్వమాత్రమ్, ఉతో
పాదానత్వమపీతి సంశయే, 'తదైక్షత' ఇతి ఈక్షణపూర్వకకర్తృత్వశ్రవణాన్నిమిత్త
త్వమాత్రమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రకృతిశ్చ బ్రహ్మచకారాన్నిమిత్తమపి.

నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజన' మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః, పారి
 శేష్యాద్యుచ్చాణోఽన్యదుపాదానకారణమశుద్ధ్యాదిగుణకంస్త్వతిప్రసిద్ధ
 మభ్యుపగంతవ్యమ్, బ్రహ్మకారణత్వశ్చ తేర్నిమిత్తత్వమాత్రే పర్యవసా
 నాదితీ, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ప్రకృతిశ్చ ఉపాదానకారణం చ
 బ్రహ్మభ్యుపగంతవ్యం నిమిత్తకారణం చ న కేవలం నిమిత్తకారణమేవ,
 కస్తాత్, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుసరోథాత్, ఏవం హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ
 శ్రౌతా నోపపద్యేతే, ప్రతిజ్ఞాతావత్ 'ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యో
 యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత' మితి,
 తత్ర చైకేన విజ్ఞాతేన సర్వమన్యదవిజ్ఞాతమపి విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రతీ
 యతే, తచ్చోపాదానకారణవిజ్ఞానే సర్వవిజ్ఞానం సంభవతి ఉపాదాన
 కారణవ్యతిరేకాత్కార్యస్య, నిమిత్తకారణాదవ్యతిరేకస్తుకార్యస్య
 నాస్తి, లోకే తక్షః ప్రాసాదవ్యతిరేకదర్శనాత్, దృష్టాంతోఽపి 'యథా
 నోమైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచా
 రంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య' మిత్యుపాదాన
 కారణగోచరవవామ్నాయతే, 'తథైకేన లోహమణినా సర్వం లోహ
 మయం విజ్ఞాతం స్యాదేకేన నఖనికృంతనేన సర్వం కార్ణాయసం విజ్ఞాతం
 స్యా'దితి చ, తథాన్యత్రాపి 'కస్తిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం
 విజ్ఞాతం భవతీ' తి ప్రతిజ్ఞా 'యథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవంతీ'

పాదానం కిమిత్వతలహ—పారిశేష్యాదితి. బ్రహ్మనిషేధే ప్రధానం పరిశిష్యత ఇత్యభి
 మానః. సిద్ధాంతయతి—ప్రకృతిశ్చేతి. చకారాన్నిమిత్తత్వగ్రహః. ఏవముభయరూపే
 కారణత్వే తయారబాధో భవతీత్యాహ—ఏవమితి. కర్తృజ్ఞానాదపి సర్వకార్యజ్ఞానం
 కిం న స్యాదిత్వతలహ—నిమిత్తకారణాదవ్యతిరేక స్తీతి. మృదాదీనాముపాదానా
 నాం దృష్టాంతత్వాద్దార్ఢ్యాంతికస్య బ్రహ్మ ఉపాదానత్వం వాచ్యమిత్యాహ—దృష్టాం
 తోఽపీతి. వాగారభ్యం నామమాత్రం వికారో న పస్తుతోఽస్తీతి సత్యకారణజ్ఞానా
 ద్వికారజ్ఞానం యుక్తమిత్యర్థః. గతిసామాన్యార్థం ముండకే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతా

కుతః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుసరోథాత్ 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ' ఇత్యాద్యేక

తి దృష్టాంతః, తథా 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదిత' మితి ప్రతిజ్ఞా 'స యథా దుందుభేర్హ్యమానస్య న బాహ్యో శబ్దాంచ్ఛక్నుయాద్గ్రహణాయ దుందుభేస్తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఃసూతస్య వా శబ్దో గృహీతో ఇతి దృష్టాంతః, ఏవం యథా సంభవం ప్రతివేదాంతం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ ప్రకృతిత్వసాధనౌ ప్రత్యే తవ్యౌ, యత ఇతీయమపి పంచమీ 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత'ఇత్యత్ర 'జనికర్తుః ప్రకృతి'రితి విశేషస్తరణాత్ప్రకృతిలక్షణ ఏవాపాదానే ద్రష్టవ్యా, నిమిత్తత్వం త్వధిష్ఠాత్రంతరాభావాదధిగంత వ్యమ్, యథా హి లోకే మృత్సువర్ణాదికముపాదానకారణం కులాల సువర్ణ కారాదీనధిష్ఠాతృనవేత్త్య ప్రవర్తతే, నైవం బ్రహ్మణఉపాదాన కారణస్య, స్వతోఽన్యోఽధిష్ఠాతావేత్తోఽస్తి, ప్రాగుత్పత్తేరేకమేవా ద్వితీయమిత్యవధారణాత్, అధిష్ఠాత్రంతరాభావోఽపి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాం

వాహ—తథాన్యత్రాపీతి. బృహదారణ్యకేఽపి తావాహ—తథాత్మనీతి. ఘటస్ఫుర తీత్యనుగతస్ఫురణం ప్రకృతిస్తదతిరేకేణ వికారా న సంతీతి సోఽయమర్థో యథా స్ఫుటసాన్న్యితృతథా దృష్టాంతస్య ఉచ్యతే. హన్యమానదుందుభిజన్యాచ్ఛబ్దసామాన్యా ద్బాహ్యనిర్విశేషశబ్దా సామాన్యగ్రహణాతిరేకేణ పృథగ్గ్రహీతుం శ్రోతా న శక్ను యాత్, సామాన్యస్య తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఃసూతజజ్జబ్దవిశేషో గృహీతో భవతి, తస్య వా గ్రహణేన తదవాంతరవిశేషశబ్దో గృహీతో భవతి, అతశ్చబ్దసామాన్య గ్రహణగ్రాహ్యవిశేషసామాన్యే కల్పితాః తద్వదాత్మభానభాన్యాఘటాదయ ఆత్మని కల్పితా ఇత్యర్థః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుసరోధాల్లింగాదృష్టాణః ప్రతికృతిత్వముక్త్యా పంచమీ శ్రుత్యాప్యాహ—యతఇతి. 'యతో వా' ఇత్యత్ర శ్రుతో యతఇతి పంచమీ ప్రకృతో ద్రష్టవ్యేత్యన్వయః. జనికర్తుర్దాయమానస్య కార్యస్య ప్రకృతిరపాదాన సంజ్ఞికా భవతీతి సూత్రార్థః. సంజ్ఞాయాః ఫలం- 'అపాదానే పంచమీ'ఇతి సూత్రాత్ప్ర కృతో పంచమీలాభః. ఏవం బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వం ప్రసాధ్య కర్తృత్వం సాధయతి- నిమిత్తత్వమితి. బ్రహ్మ స్వాతిరిక్తకర్తృధిష్ఠేయం, ప్రకృతిత్వాన్మదాదిపవిత్రాద్యనమా నానామాగమబాధమాహ—ప్రాగుత్పత్తేరితి. జగత్కర్తృత్వం బ్రహ్మణవివేక్యత్ర

విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞా, 'యథా సోమ్యైకేన మృత్విందేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం సాభిద్వాచారమ్భణమ్' ఇత్యాదిదృష్టాంతశ్చ. తయోః సామజ్ఞాసాధిత్వార్థః.

తానుపగోధాదేవోదితో వేషితవ్యః, అధిష్ఠాతరి హ్యుపాదానాదన్య
స్తిన్నభ్యుపగమ్యమానేచునరవ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్యాసంభవాత్ప్ర
తిజ్ఞాదృష్టాంతోహోధ ఏవ స్యాత్, తస్మాదధిష్ఠాత్రంతరాభావాదా
త్తనః కర్తృత్వముపాదానాంతరాభావాచ్చ ప్రకృతిత్వమ్. ఇతశ్చ
త్తనః కర్తృత్వప్రకృతిత్వే.

సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ. ౨౪.

అభిధ్యోపదేశశ్చాత్తనః కర్తృత్వప్రకృతిత్వేగమయతి 'సోఽకా
మయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి', 'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజా
యేయేతి' చ, తత్రాభిధ్యానపూర్వికాయాస్సాత్వంతస్యప్రవృత్తేః
కర్తేతి గమ్యతే, బహుస్యామితి ప్రత్యగాత్మవిషయత్వాద్బహుభవ
నాభిధ్యానస్య ప్రకృతిరిత్యపి గమ్యతే,

సూ. సాక్షాచ్ఛోభయామ్నానాత్. ౨౫.

ప్రకృతిత్వస్యాయమభ్యుచ్చయః ఇతశ్చ ప్రకృతిర్భిన్నా యత్కా
రణం సాక్షాద్భృష్టైవ కారణముపాదాయోభౌ ప్రళయప్రభవావా
మ్నాయేతే 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సము
సూత్రం యోజయతి—అధిష్ఠాత్రంతరేతి.

౨౪. ఏకస్వోభయరూపం కారణత్వమవిరుద్ధమితి సూత్రచతుష్టయేన సాధ
యతి—ఇతశ్చేత్యాదినా. అభిధ్యా సృష్టిసంకల్పః.

౨౫. అభ్యుచ్చయో హేత్వంతరం. ఆకాశాదేవేత్యేవకారనూచితముపాదా

కించ—

'సోఽకామయత' ఇత్యాత్మనో ధ్యానోపదేశాత్కర్తృత్వమ్, 'బహుస్యామ్'
ఇతి ధ్యానోపదేశాత్ప్రకృతిత్వమ్ ఇతి.

ప్రకృతిత్వే హేత్వంతరమాహ—

'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంతే ఆకాశం
ప్రత్యక్షం యన్తి' ఇత్యాకాశశబ్దేన సాక్షాద్బ్రహ్మ గృహీత్వా జగదుత్పత్తిప్రలయ
యోరుభయోరామ్నానాద్రుత్త ప్రకృతిరిత్యర్థః.

త్వద్యంతే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యంతీ' తి, యద్ధి యస్తాత్ప్రభవతి
యస్తింశ్చ ప్రలీయతే తత్తస్యోపాదానం ప్రసిద్ధమ్, యథా ప్రీహి
యవాదీనాం పృథివీ, సాక్షాదితి చోపాదానాంతరానుపాదానం సూచ
యత్యాకాశాదేవేతి, ప్రత్యస్తమయశ్చ నోపాదానాదన్యత్ర కార్యస్య
దృష్టః.

సూ. ఆత్మకృతేః పరిణామాత్. ౨౬.

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్భిన్నా యత్కారణం బ్రహ్మప్రక్రియాయాం
'తదాత్మానగ్ స్వయమకురుతే' త్యాత్మనః కర్తృత్వం కర్తృత్వం చ దర్శ
యతి, ఆత్మానమితి కర్తృత్వం స్వయమకురుతేతి కర్తృత్వం, కథంపునః
పూర్వసిద్ధస్య సతః కర్తృత్వేన వ్యవస్థితస్య క్రియమాణత్వం శక్యం
సంపాదయితుం, పరిణామాదితి బ్రూమః, పూర్వసిద్ధోఽపి హి సన్నాత్వా
విశేషేణ వికారాత్తనా పరిణమయామాసాత్మానమితి, వికారాత్తనా చ
పరిణామో మృదాద్యాసు ప్రకృతిఃపల్భః, స్వయమితి చ విశేషణా
న్నిమిత్తాంతరానవేక్ష్యత్వమపి ప్రతీయతే, పరిణామాదితి వా పృథ
నాంతరానుపాదానమగ్రహణం సాక్షాదితివదేన సూత్రకారో దర్శయతీతి యోజనా.

౨౬. ఆత్మసంబంధినీ కృతిః ఆత్మకృతిః, సంబంధశ్చాత్మనః కృతిం ప్రతివిష
యత్వమాశ్రయత్వం చ, నను కృతేరాశ్రయస్సిద్ధో భవతి విషయస్తు సాధ్యఇత్యేక
సోభ్యభయం విరుద్ధమిత్యాశంకతే—కథం పునరితి. యథా మృదస్సాధ్యపరిణామాభేదేన
కృతివిషయత్వం తద్వదాత్మనఇత్యాహ—పరిణామాదితి. ఆత్మానమితి. అవిరోధ ఇతి
శేషః. సిద్ధస్యాపి సాధ్యత్వే దృష్టాంతమాహ—వికారాత్త నేతి. నను బ్రహ్మణఆత్మాన
మితి ద్వితీయయా కార్యాత్తనా సాధ్యత్వశ్చుత్వాఽస్తు ప్రకృతిత్వం కర్తృత్వస్యోఽ
స్త్విత్యతః—స్వయమితి చేతి. బ్రహ్మణః కృతికర్తృత్వోపపాదనార్థం పరిణామా
దితివదం వ్యాఖ్యానాయాన్యథాపి వ్యాచక్షే—పుణ్యసూత్రమితి. మృద్దుటఇతివద్భిన్నా

న నేదోకస్య కృతిమత్వం కృతివిషయత్వం చ విరుద్ధమిత్యాశంకయా—

'తదాత్మానం స్వయమకురుతే' ఇతి ఆత్మానమితి ద్వితీయయా కృతివిషయత్వం
స్వయమకురుతే ఇత్యనేన కృతిమత్వం చామ్నయతే. తథా చ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం
నిమిత్తత్వం చావిరుద్ధమ్. కుతః, ఆత్మకృతేః ఆత్మసంబంధినీ కృతిరాత్మకృతిః, తతో

కూస్మత్రం, తస్యైవోఽఢ్యం, ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మణ ఏవ వికారాత్తనాఽయం పరిణామసామానాధికరణ్యేనామ్నాయతే 'సచ్చ త్యచ్ఛాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తంచేత్యాది నేతి

సూ. యోనిశ్చ హి గీయతే ౨౭.

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మయోనిరిత్యపి పత్యతే వేదాంతేషు 'కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోని' మితి 'యద్భూతయోనిం పరివశ్యంతి ధీరాః' ఇతి చ, యోనిశ్చబ్దశ్చ ప్రకృతి వచనః సమధిగతోలోకే 'ప్రథివీయోనిరోషధిసనస్పతీనా' మితి, స్త్రీయో నేరస్యస్యైవ వావయవద్వారేణ గర్భం ప్రత్యుపాదానకారణత్వం, క్వచిత్ స్థానవచనోఽపి యోనిశ్చబ్దోద్భవః 'యోనిష్టఇంద్ర నిషదేఅకారీ' తివాక్యశేషాత్, తత్ర ప్రకృతివచనతా పరిగృహ్యతే 'యథోర్జనాభిః

సచ్చత్యచ్ఛేతి పరిణామసామానాధికరణ్యశ్రుతేః బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వమిత్యర్థః. సత్ ప్రత్యక్షం భూతత్రయం, త్యక్త పరోక్షం భూతద్వయం, నిరుక్తం వక్తుం శక్యం భూతిని, అనిరుక్తం వక్తుమశక్యం కపోతరూపాది, తచ్చ బ్రహ్మైవాభవదిత్యర్థః.

౨౭ అత్ర చూలే పరిణామశబ్దః కార్యమాత్రపరః న తు సత్యకారాంత్యక పరిణామపరః 'తదనన్యత్వ'మితి వివర్తవాదస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. యోనిశ్చబ్దాచ్చ ప్రకృతిత్వమిత్యాహ—యోనిశ్చేతి. కర్తారం క్రియాశక్తిమంతం, ఈశం నియంతా రం, పురుషం ప్రత్యంచం, బ్రహ్మ పూర్ణం, యోనిం ప్రకృతిం, ధీరా ధ్యానేన వశ్యం తీత్యర్థః. నన్వపాదానేఽపి స్త్రీయోనా యోనిశ్చబ్దో దృష్ట ఇత్యత ఆహ—స్త్రీయోనే రితి. శోణితమవయవశబ్దార్థః. యోనిశ్చబ్దస్య స్థానమప్యర్థో భవతి సోఽత్ర భూతయో న్యాదివాక్యేన గ్రహ్యః, ఊర్జనాభ్యాది ప్రకృతిదృష్టాంతవాక్యశేషవిరోధాదిత్యాహ- క్వచిదితి. హే ఇంద్ర తే తవ నిషదే ఉపవేశనాయ యోనిః స్థానం మయా అకారి

హేతోః. నన్నాత్మనః కర్తృత్వేన పూర్వసిద్ధస్య కథం కృతికర్తృత్వమత ఆహ— పరిణామాత్. పరిణామో వివర్తః; సిద్ధస్యాపి వివర్తాత్తనా సాధ్యత్వాత్ కర్తృత్వోప పత్తిరిత్యర్థః.

కించ—

'యద్భూతయోనిం పరివశ్యంతి' ఇతి ప్రకృతివాచకయోనిశ్చబ్దేన ఆత్మా హి

సృజతే గృష్ణతేచే'త్యేవంజాతీయకాత్. తదేనం ప్రకృతిత్వం బ్రహ్మ
ణః ప్రసిద్ధం. యత్పునరిదముక్తమీతాఘోరవ్యకం కర్తృత్వం నిమిత్త
కారణేష్యేన కులాలాదిషు లోకే దృష్టం నోపాదానేష్యిత్యాది తత్ప్ర
త్యుచ్యతే, న లోకవదిహ భవితవ్యం, నహ్యయమనుమానగమ్యోఽ
ర్థః, శబ్దగమ్యత్వాత్ప్రసిద్ధస్య యథాశబ్దమిహ భవితవ్యం, శబ్ద
శ్చేక్షీతురీశ్వరస్యప్రకృతిత్వం ప్రతిపాదయతీత్యవోచామ, పునశ్చై
తత్సర్వం విస్తరేణ ప్రతిపత్త్యామః. ఇతి సప్తమాధికరణమ్

సూ. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. ౨౮

'ఈక్షతేర్నా శబ్దమి'త్యారభ్య ప్రధానకారణవాదస్సూత్రైరేవ
పునఃపునరాశంక్య నిరాకృతః, తస్యహి పక్షసోపాద్భులకాని కాని

కృతమిత్యర్థః. పూర్వపక్షోక్త మనుమానమనూద్యాగమబాధమాహ—యత్పునరిత్యా
దినా. నన్వనుమానస్య శ్రుత్యనపేక్షత్వాన్ని తయా బాధఇత్యుక్తమాహ—నహితి. జగ
త్కర్తా పక్షః శ్రుత్యైవ సిద్ధ్యతి, యా కృతిస్సా శరీరజన్యేతి వ్యాప్తివిరోధేన నిత్య
కృతిమతోఽనుమానాసంభవాదతక్ష్మాకమీశ్వరం పక్షీకృత్యానుపాదానత్వసాధనే
భవత్యేవోపజీవ్యకయా ప్రకృతిత్వబోధకశ్రుత్యా బాధఇత్యర్థః. యదుక్తం విలక్షణ
త్వాద్బ్రహ్మణోన జగదుపాదానత్వమితి తత్రాహ—పునశ్చేతి. 'న విలక్షణత్వా'దిత్యా
రథేత్యర్థః. ఆత ఉభయరూపం కారణత్వం బ్రహ్మణో లక్షణమితి సిద్ధమ్—ఇతి సప్త
మాధికరణమ్.

ఆరంభిద్వ్యపరిషత్

౨౮. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. అస్యాధికరణస్య తాత్పర్యం
వత్తం పృథక్మనుషదతి—ఈక్షతేరితి. ప్రధానవాదస్యప్రాధాన్యేన నిరాకరణే హేతు
నాహ—తస్య హిత్యాదినా. తద్వ్యాఖ్యాదివాదా ఉపేక్షణీయాః దుర్బలత్వాదిత్యత
యస్మాద్దీయతే, తస్మాత్ ప్రకృతిః బ్రహ్మేత్యవోబ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వం కర్తృత్వం చ
సిద్ధమ్.

ఇథమభిహితేన న్యాయేన 'ఈక్షతేర్నా శబ్దమి' ఇత్యాదినాఅశబ్దత్వాదిహేతుభిః
ప్రధానకారణవాదో యథా నిరాకృతః, న తథోపాదుస్వభావాసక్తరణవాదః; 'లేహ
మపి కారణత్వబోధకశబ్దానాం శ్రుతత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

ఆత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మణ్యేన వేదాంతసమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్త్వి

చిల్లింగాభాసాని వేదాంతేషాపాతేన మందమతీస్పృతిభాంతీతి, స చ కార్య కారణానన్యత్వాభ్యుపగమాత్ప్రత్యాసన్నో వేదాంతవాదస్య దేవల ప్రభృతిభిశ్చ వైశ్విధర్మసూత్ర కాదైస్స గ్రంథేషాశ్రితః తేన తత్ప్రతిషేధ ఏవయతోఽతీన కృతో నాణ్వాదికారణవాద ప్రతిషేధే, తేఽపి తు బ్రహ్మ కారణవాదః క్షుస్య ప్రతిపక్ష త్వాత్ప్రతిషేధవ్యాః, తేషామప్యపొద్బలకం వైదికం కించిల్లింగమాపాతేన మందమతీస్పృతి భాయాదితి, అతః ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, ఏతేన ప్రధానకారణవాద ప్రతిషేధన్యాయకలాపేన సర్వైశ్చాన్వాదికారణ వాదా అపి ప్రతిషిద్ధతయా వ్యాఖ్యాతా వేదితవ్యాః, తేషామపి

అహ—తేఽపిత్వీతి. నిర్దులాస్తే కథం ప్రతిపక్ష ఇత్యతః—తేషామితి. తథాహి ఛాందోగ్యే జగత్కారణజ్ఞాపనార్థం పితా పుత్రమువాచ. ఆసాం పటథానానాం మధ్యే 'ఏకాం భింధీతి భిన్నా భగవ' ఇత్యువాచ పుత్రః, పునః పిత్రా 'కిమత్ర పశ్య సీ'త్యుక్తే 'న కించన భగవ' ఇత్యాహ. తత్ర పిత్రాఽచిమానం న పశ్యసీత్యుక్తం, తథాచ న కించన శబ్దాచ్ఛాన్యస్వభావవాదో ప్రతీయతే, అణశబ్దాత్పరమాణువాద ఇతి, ఏవం'సదేవేదమగ్ర అసీదణోరణీమా'నిత్యాదిలింగం ద్రష్టవ్యం. అత్రాణ్వాదివాదాక్స్యా తా నవేతి సంశయే సత్యసదణ్వాదిశబ్దబలాచ్ఛ్రితా ఇతి స్పాష్టేఽలిదిశతి—ఏతేనేతి. అన్యాయదేశత్వాన్ని పృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా న కించనాసచ్ఛబ్దయోః ప్రత్యక్ష యోగ్యవస్తువరత్వాదణశబ్దస్య సూక్ష్మాభిప్రాయత్వాదశబ్దత్వం, తేషాం వాదానాం

ద్విదితి ఫలభేదః. అత్ర వేదాంతా విషయః. తత్ర కిం బ్రహ్మణ ఇవ పరమాణుశూన్యా దీనామపి క్వచిజ్జగత్కారణత్వం శ్రుతమస్తి, ఆథవా సర్వత్ర బ్రహ్మణ ఏవ సర్వకారణత్వం ప్రతీనియతమితి సంశయే, 'అణ్వయి ఇవేమా ధానాః' 'అసదేవేదమగ్ర అసీత్' 'స్వభావమేకే' ఇత్యాదిషు అణ్వాదీనామపి కారణత్వం శ్రుతమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏతేన ప్రధానవాదనిరాకరణే యే హేతవః అశబ్దత్వాచేతన త్రైవికవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్త్వాదయః తేషామణ్వాదిపక్షేఽపి సామ్యేన, సర్వైశ్చాన్వాది కారణవాదా నిరాకృతత్వేన వ్యాఖ్యాతాః. న చానదిత్యాదిశబ్దవిరోధః. అసచ్ఛబ్దస్య అనభిప్రయక్తనామరూపపరత్వేనావిరోధాత్. సూక్ష్మత్వాచ్చాత్మన్యణశబ్దో గౌణః. స్వభావవాదస్తు పూర్వపక్ష త్వేనోపన్యస్తః. వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయ పరిసమాప్త్యర్థః. తస్మాజ్జగత్కారణే సర్వజ్ఞే జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నాన్యతీతి సిద్ధమ్.

ప్రధానపదశబ్దత్వాచ్ఛబ్దవిరోధిత్యాచ్చేతి, వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా
ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్దోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ప్రధానపదపదక్రొతత్వం, బ్రహ్మకారణశ్రుతిబాధితత్వం చ, తస్మాద్బ్రహ్మైవ పరమ
కారణం, అస్మిన్నేవ సర్వేషాం వేదాంతానాం సమన్వయఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ

శ్రీమచ్ఛారీకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.

చతుస్త్రింశత్పరం సూత్రశతకం తు సమన్వయే,

అధ్యాయే తద్వదేహోసచత్వారింశన్తయా మతాః.

బ్రహ్మనాన్ని పరే ధాన్ని ప్రత్యపాది సమన్వయః,

త్రయ్యంతసంతలేర్హస్తిం స్తదస్తి ఘోశ్చిరాశతమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీపరమశిష్యోనరన్ద్రాపాదాబ్జ

సేవాపరాయణేన శ్రీసదాశిష్యోనరన్ద్రాపాదావిరచితాయాం

శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రపుత్రౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం

ప్రథమోఽధ్యాయః.